નમો અરિહંતાણં

નમો સિધ્ધાણં

નમો આયરિયાણં

નમો ઉવજઝાયાણં

નમો લેએ સવ્વ સાહુણં

એસો પંચ નમુકકારો

સવ્વ પાવપ્પણાસણો

મંગલાણં ચ સવ્વેસિં

પઢમં હવઈ મંગલં

જિનાગમ પ્રકાશન યોજના

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી ઘાંસીલાલજી મહારાજ સાહેબ
કૃત વ્યાખ્યા સહિત

DVD No. 2

(Gujarati Edition)

:: યોજનાના આયોજક ::

શ્રી ચંદ્ર પી. દોશી - પીએચ.ડી.

website : www.jainagam.com

SHRI AACHARANG SUTRA

PART : 03

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર : ભાગ– ૦૩

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-

विरचितयाऽऽआचारचिन्तामणि-व्याख्यया समलङ्कृतं

हिन्दीगुर्जरभाषाऽनुवादसहितम्-

आचाराङ्गसूत्रम् ।

ACHARANGA SUTRA

(तृतीयो भागः अध्य० ५--९)

[प्रथमः श्रुतस्कन्धः]

नियोजक :

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि-

पण्डित-मुनिश्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः

श्रेष्ठि-श्री-शान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० राजकोट

मूल्यम् रु. १०-०-०

મળવાનું ઠેકાણું:
શ્રી. અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ
ગ્રીન લોજ પાસે, **રાજકોટ**

*
પ્રથમ આવૃત્તિ : પ્રત ૧૦૦૦
વીર સંવત : ૨૪૮૩
વિક્રમ સંવત: ૨૦૧૩
ઈસ્વી સન : ૧૯૫૭
*

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
ધી નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ : : અમદાવાદ

સ્વાધ્યાય માટે ખાસ સૂચના

(૧) આ સૂત્રના મૂલપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરે તથા ચોથા પ્રહરે કરાય છે.

(૨) પ્રાતઃઉષાકાળ, સન્ધ્યાકાળ, મધ્યાહ્ન, અને મધ્યરાત્રિમાં બે-બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) વંચાય નહીં, સૂર્યોદયથી પહેલાં ૨૪ મિનિટ અને સૂર્યોદયથી પછી ૨૪ મિનિટ એમ બે ઘડી સર્વત્ર સમજવું.

(૩) માસિક ધર્મવાળાં સ્ત્રીથી વંચાય નહીં તેમજ તેની સામે પણ વંચાય નહીં. જ્યાં આ સ્ત્રીઓ ન હોય તે ઓરડામાં બેસીને વાંચી શકાય.

(૪) નીચે લખેલા ૩૨ અસ્વાધ્યાય પ્રસંગે વંચાય નહીં.

(૧) આકાશ સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય કાલ.

(૧) **ઉલ્કાપાત**—મોટા તારા ખરે ત્યારે ૧ પ્રહર (ત્રણ કલાક સ્વાધ્યાય ન થાય.)

(૨) **દિગ્દાહ**—કોઈ દિશામાં અતિશય લાલવર્ણ હોય અથવા કોઈ દિશામાં મોટી આગ લગી હોય તો સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૩) **ગર્જારવ**—વાદળાંનો ભયંકર ગર્જારવ સંભળાય. ગાજવીજ ઘણી જણાય તો ૨ પ્રહર (છ કલાક) સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૪) **નિર્ઘાત**—આકાશમાં કોઈ વ્યંતરાદિ દેવકૃત ઘોરગર્જના થઈ હોય, અથવા વાદળો સાથે વીજળીના કડાકા બોલે ત્યારે આઠ પ્રહર સુધી સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૫) **વિદ્યુત**—વિજળી ચમકવા પર એક પ્રહર સ્વાધ્યાય ન થા.

(૬) **યૂપક**—શુક્લપક્ષની એકમ, બીજ અને ત્રીજના દિવસે સંધ્યાની પ્રભા અને ચંદ્રપ્રભા મળે તો તેને યૂપક કહેવાય. આ પ્રમાણે યૂપક હોય ત્યારે રાત્રિમાં પ્રથમા ૧ પ્રહર સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૭) **યક્ષાદીપ્ત**—કોઈ દિશામાં વીજળી ચમકવા જેવો જે પ્રકાશ થાય તેને યક્ષાદીપ્ત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૮) **ધુમિક કૃષ્ણ**—કારતકથી મહા માસ સુધી ધૂમાડાના રંગની જે સૂક્ષ્મ જલ જેવી ધૂમ્મસ પડે છે તેને ધૂમિકાકૃષ્ણ કહેવાય છે. તેવી ધૂમ્મસ હોય ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૯) **મહિકાશ્વેત**—શીતકાળમાં શ્વેતવર્ણવાળી સૂક્ષ્મ જલરૂપી જે ધુમ્મસ પડે છે. તે મહિકાશ્વેત છે ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૦) **રજઉદ્ઘાત**—ચારે દિશામાં પવનથી બહુ ધૂળ ઉડે. અને સૂર્ય ઢંકાઈ જાય. તે રજઉદ્ઘાત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨) ઔદારિક શરીર સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય

(૧૧-૧૨-૧૩) હાડકાં-માંસ અને રૂધિર આ ત્રણ વસ્તુ અગ્નિથી સર્વથા બળી ન જાય, પાણીથી ધોવાઈ ન જાય અને સામે દેખાય તો ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો. ફૂટેલું ઇંડુ હોય તો અસ્વાધ્યાય.

(૧૪) **મળ-મૂત્ર**—સામે દેખાય, તેની દુર્ગન્ધ આવે ત્યાં સુધી અસ્વાધ્યાય.

(૧૫) **સ્મશાન**—આ ભૂમિની ચારે બાજુ ૧૦૦/૧૦૦ હાથ અસ્વાધ્યાય.

(૧૬) **ચંદ્રગ્રહણ**—જ્યારે ચંદ્રગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૮ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૭) **સૂર્યગ્રહણ**—જ્યારે સૂર્યગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૧૨ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૬ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૮) **રાજવ્યુદ્ગત**—નજીકની ભૂમિમાં રાજાઓની પરસ્પર લડાઈ થતી હોય ત્યારે, તથા લડાઈ શાન્ત થયા પછી ૧ દિવસ-રાત સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૯) **પતન**—કોઈ મોટા રાજાનું અથવા રાષ્ટ્રપુરુષનું મૃત્યુ થાય તો તેનો અગ્નિસંસ્કાર ન થાય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવો નહીં તથા નવાની નિમણુંક ન થાય ત્યાં સુધી ઊંચા અવાજે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૦) **ઔદારિક શરીર**—ઉપાશ્રયની અંદર અથવા ૧૦૦-૧૦૦ હાથ સુધી ભૂમિ ઉપર બહાર પંચેન્દ્રિયજીવનું મૃતશરીર પડ્યું હોય તો તે નિર્જીવ શરીર હોય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૧થી ૨૮) **ચારે મહોત્સવ અને ચાર પ્રતિપદા**—આષાઢ પૂર્ણિમા, (ભૂતમહોત્સવ), આસો પૂર્ણિમા (ઇન્દ્ર મહોત્સવ), કાર્તિક પૂર્ણિમા (સ્કંધ મહોત્સવ), ચૈત્ર પૂર્ણિમા (યક્ષમહોત્સવ, આ ચાર મહોત્સવની પૂર્ણિમાઓ તથા તે ચાર પછીની કૃષ્ણપક્ષની ચાર પ્રતિપદા (એકમ) એમ આઠ દિવસ સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૯થી ૩૦) પ્રાતઃકાલે અને સન્ધ્યાકાળે દિશાઓ લાલકલરની રહે ત્યાં સુધી અર્થાત્ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની પૂર્વે અને પછી એક-એક ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૩૧થી ૩૨) મધ્ય દિવસ અને મધ્ય રાત્રિએ આગળ-પાછળ એક-એક ઘડી એમ બે ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

ઉપરોક્ત અસ્વાધ્યાય માટેના નિયમો મૂલપાઠના અસ્વાધ્યાય માટે છે. ગુજરાતી આદિ ભાષાંતર માટે આ નિયમો નથી. વિનય એ જ ધર્મનું મૂલ છે. તેથી આવા આવા વિકટ પ્રસંગોમાં ગુરુની અથવા વડીલની ઇચ્છાને આજ્ઞાને જ વધારે અનુસરવાનો ભાવ રાખવો.

स्वाध्याय के प्रमुख नियम

(१) इस सूत्र के मूल पाठ का स्वाध्याय दिन और रात्री के प्रथम प्रहर तथा चौथे प्रहर में किया जाता है ।

(२) प्रातः ऊषा-काल, सन्ध्याकाल, मध्याह्न और मध्य रात्री में दो-दो घडी (४८ मिनिट) स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, सूर्योदय से पहले २४ मिनिट और सूर्योदय के बाद २४ मिनिट, इस प्रकार दो घड़ी सभी जगह समझना चाहिए।

(३) मासिक धर्मवाली स्त्रियों को स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, इसी प्रकार उनके सामने बैठकर भी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, जहाँ ये स्त्रियाँ न हों उस स्थान या कक्ष में बैठकर स्वाध्याय किया जा सकता है ।

(४) नीचे लिखे हुए ३२ अस्वाध्याय-प्रसंगो में वाँचना नहीं चाहिए—

(१) आकाश सम्बन्धी १० अस्वाध्यायकाल

(१) **उल्कापात**—बड़ा तारा टूटे उस समय १ प्रहर (तीन घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) **दिग्दाह**—किसी दिशा में अधिक लाल रंग हो अथवा किसी दिशा में आग लगी हो तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३) **गर्जारव**—बादलों की भयंकर गडगडाहट की आवाज सुनाई देती हो, बिजली अधिक होती हो तो २ प्रहर (छ घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(४) **निर्घात**—आकाश में कोई व्यन्तरादि देवकृत घोर गर्जना हुई हो अथवा बादलों के साथ बिजली के कडाके की आवाज हो तब आठ प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(५) **विद्युत**—बिजली चमकने पर एक प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(६) **यूपक**—शुक्ल-पक्ष की प्रथमा, द्वितीया और तृतीया के दिनो में सन्ध्या की प्रभा और चन्द्रप्रभा का मिलान हो तो उसे यूपक कहा जाता है। इस प्रकार यूपक हो उस समय रात्री में प्रथमा १ प्रहर स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(७) **यक्षादीप्त**—यदि किसी दिशा में बिजली चमकने जैसा प्रकाश हो तो उसे यक्षादीप्त कहते हैं, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(८) **धूमिका कृष्ण**—कार्तिक से माघ मास तक धूँए के रंग की तरह सूक्ष्म जल के जैसी धूमस (कोहरा) पड़ता है उसे धूमिका कृष्ण कहा जाता है इस प्रकार की धूमस हो उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(९) **महिकाश्वेत**—शीतकाल में श्वेत वर्णवाली सूक्ष्म जलरूपी जो धूमस पड़ती है वह महिकाश्वेत कहलाती है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए।

(१०) **रजोद्‌घात**—चारों दिशाओं में तेज हवा के साथ बहुत धूल उडती हो और सूर्य ढँक गया हो तो रजोद्‌घात कहलाता है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए।

(२) ऐतिहासिक शरीर सम्बन्धी १० अस्वाध्याय—

(११,१२,१३) हाड-मांस और रुधिर ये तीन वस्तुएँ जब-तक अग्नि से सर्वथा जल न जाएँ, पानी से धुल न जाएँ और यदि सामने दिखाई दें तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए। फूटा हुआ अण्डा भी हो तो भी अस्वाध्याय होता है।

(१४) **मल-मूत्र**—सामने दिखाई हेता हो, उसकी दुर्गन्ध आती हो तब-तक अस्वाध्याय होता है।

(१५) **श्मशान**—इस भूमि के चारों तरफ १००-१०० हाथ तक अस्वाध्याय होता है।

(१६) **चन्द्रग्रहण**—जब चन्द्रग्रहण होता है तब जघन्य से ८ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १२ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए।

(१७) **सूर्यग्रहण**—जब सूर्यग्रहण हो तब जघन्य से १२ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १६ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए।

(१८) **राजव्युद्‌गत**—नजदीक की भूमि पर राजाओं की परस्पर लड़ाई चलती हो, उस समय तथा लड़ाई शान्त होने के बाद एक दिन-रात तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए।

(१९) **पतन**—कोई बड़े राजा का अथवा राष्ट्रपुरुष का देहान्त हुआ हो तो अग्निसंस्कार न हो तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए तथा उसके स्थान पर जब तक दूसरे व्यक्ति की नई नियुक्ति न हो तब तक ऊंची आवाज में स्वाध्याय नहीं करना चाहिए।

(२०) **औदारिक शरीर**—उपाश्रय के अन्दर अथवा १००-१०० हाथ तक भूमि पर उपाश्रय के बाहर भी पञ्चेन्द्रिय जीव का मृत शरीर पड़ा हो तो जब तक वह निर्जीव शरी वहाँ पड़ा रहे तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए।

(२१ से २८) **चार महोत्सव और चार प्रतिपदा**—आषाढ़ी पूर्णिमा (भूत महोत्सव), आसो पूर्णिमा (इन्द्रिय महोत्सव), कार्तिक पूर्णिमा (स्कन्ध महोत्सव), चैत्र पूर्णिमा (यक्ष महोत्सव) इन चार महोत्सवों की पूर्णिमाओं तथा उससे पीछे की चार, कृष्ण पक्ष की चार प्रतिपदा (ऐकम) इस प्रकार आठ दिनों तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए।

(२९ से ३०) प्रातःकाल और सन्ध्याकाल में दिशाएँ लाल रंग की दिखाई दें तब तक अर्थात् सूर्योदय और सूर्यास्त के पहले और बाद में एक-एक घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३१ से ३२) मध्य दिवस और मध्य रात्री के आगे-पीछे एक-एक घड़ी इस प्रकार दो घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

उपरोक्त अस्वाध्याय सम्बन्धी नियम मूल पाठ के अस्वाध्याय हेतु हैं, गुजराती आदि भाषान्तर हेतु ये नियम नहीं है । विनय ही धर्म का मूल है तथा ऐसे विकट प्रसंगों में गुरू की अथवा बड़ों की इच्छा एवं आज्ञाओं का अधिक पालन करने का भाव रखना चाहिए ।

आचारांग सूत्र ३ के पञ्चम अध्ययन की

विषयानुक्रमणिका

अनु. विषय **पाना नं.**

प्रथम उद्देश

अनु.	विषय	पाना नं.
१	चतुर्थ अध्ययनके साथ पञ्चम अध्ययनका सम्बन्धप्रतिपादन	५०
२	पञ्चम अध्ययनके छ उद्देशों में वर्णित विषयोंका सूचन	५०
३	प्रथम सूत्र का अवतरण	५१
४	प्रथम सूत्र और उसकी छाया	५१
५	इस लोकमें कितनेक मनुष्य, प्रयोजन अथवा विना प्रयोजन के त्रस–स्थवार जीवों की हिंसा करते हैं, वे दुर्गतिभागी होते हैं। वे अति तीव्र शब्दादिविषयों की अभिलाषा के कारण इन त्रस–स्थावर जीवों की हिंसा करते हैं और इसके फल स्वरुप उन्हें जन्म–मरण के दुःखों से छुटकारा नहीं मिलता, अत एव विषयों के सुखोंसे उन्हें तृप्ति भी नहीं होती। और जो अपूर्व करण से ग्रन्थि को भिन्न कर चुके है वे न कर्मोंके बीचमें हैं और न बाहर ही; अथवा जिन्होंने चारित्र का लाभ कर लिया है वे न तो कर्म या संसार के मध्य में ह और न बाहर; अथवा–अर्थरुप से द्वादशांग उपदेशक तीर्थंकर भगवान न संसार के मध्यमें है न उसके बाहर ही।	५१
६	द्वितीय सूत्र का अवतरण, द्वितीय सूत्र और छाया	५३
७	सम्यक्त्व के प्रभाव से संसार की असारता समझनेवाले भव्य जीव अपने जीवन को वायुप्रकम्पित कुशाग्रस्थित जलबिन्दु के समान समझते हैं, उसी प्रकार वे बालजीवों के जीवनको भी अतिचञ्चल समझते है। बालजीव क्रूर कर्मों को करते रहते है, वे उनके दुष्परिणामको नहीं समझते हैं और जन्ममरण के चक्कर से कभी भी छुटकारा नहीं पाते।	५८
८	तृतीय सूत्र का अवतरण।	६२
९	तृतीय सूत्र और छाया।	६२

૧૦ સંશય કે પરિજ્ઞાન સે જીવ સંસાર કે પ્રતિ સંશયશીલ હો ઉસકા પરિત્યાગ કરતા હૈ, ઔર સંશય કે અપરિજ્ઞાન સે જીવ ન તો સંસાર કે પ્રતિ સંશયશીલ હોતા હૈ ઔર ન ઉસકા પરિત્યાગહી કરતા હૈ । ૬૨
૧૧ ચતુર્થ સૂત્ર કા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર, છાયા ।
૧૨ સંસારકે કટુવિપાકકો જાનનેવાલે ચતુર પુરૂષ, કિસી ભી પ્રકારકે સાગારિકકા સેવન નહીં કરતે । જો મૂઢ પુરૂષ મહોદયસે સાગારિક સેવન કરતે હૈં, ઉનકી પ્રથમ બાલતા સાગારિક સેવન કરના હૈ ઔર દૂસરી બાલતા પૂછે જાને પર ઉસકો છિપાનેકે લિયે અસત્ય ભાષણ કરના હૈ । ઈસ લિયે પ્રાપ્ત શબ્દાદિ વિષયોંકે પરિત્યાગ કર ઔર અપ્રાપ્ત વિષયોંકો મનસે ભી ચિન્તન નહીં કરતે હુએ ભવ્ય જીવ, ઉન વિષયોં કો ઈહલોક ઔર પરલોકમેં કટુક ફલ દેનેવાલે જાન કર દુસરે લોગોંકો ભી મૈથુન અનાસેવનીય હૈ – એસા ઉપદેશ દેં । ૬૫
૧૩ પ્રશ્ચમ સૂત્ર ઔર છાયા । ૬૬
૧૪ કિતનેક મનુષ્ય રૂપમેં ઔર કિતનેક સ્પર્શમેં ગૃદ્ધ હો કર નરકાદિ ગતિયોં કે ભાગી હોતે હૈં । સાવદ્ય વ્યાપાર કરનેવાલે મનુષ્ય, ઈન સાવદ્યવ્યાપારતત્પર મનુષ્યોંમેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં, અથવા ષડ્ જીવનિકાયોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । સાધુ હોકર ભી કિતનેક વિષયસ્પૃહી હો જાતે હૈં, ફિર પાપકર્મોં મેં રત રહને લગતે હૈં, વે અશરણકો હી શરણ માનતે હૈં, કોઈ ૨ ઉનમેં એકલવિહારી ભી હો જાતે હૈં । યે અત્યન્ત ક્રોધ આદિ દુર્ગુણોંસે યુક્ત હોતે હૈં, સુસાધુ બનનેકા ઢોંગ કરતે હૈં, મેરે દોષોંકો કોઈ સમઝે નહીં ઈસકે લિયે સર્વદા પ્રયત્નશીલ હોતે હૈં । યે અજ્ઞાનપ્રમાદ દોષસે યુક્ત હોનેસે ધર્મકે મર્મજ્ઞ નહીં હોતે । વિષયકષાયોંસે પીડિત યે કર્મ બાંધનેમેં દક્ષ હોતે હૈં, સાવદ્ય- વ્યાપારોંમેં લગે રહતે હૈં, ઔર યે રત્નત્રયકે આરાધન બિના હી મોક્ષ હોતે હૈ એસા ઉપદેશ દેતે હૈં । ઈનકા કભી ભી મોક્ષ નહીં હોતા । યે તો સંસારચક્રમેં હી ફિરતે રહતે હૈં । ૬૭

॥ ઈતિ પ્રથમ ઉદ્દેશ ॥

॥ અથ દ્વિતીય ઉદ્દેશઃ ॥

૧ પ્રથમ ઉદેશકે સાથ દ્વિતીય ઉદેશકા સમ્બન્ધકથન ૭૨
૨ પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા । ૭૨
૩ ઇસ લોકમેં કિતનેક ષડ્જીવનિકાયોંકે રક્ષક સંયમી મુનિ હોતે હૈં । વે મનુષ્યજન્મ–આર્યક્ષેત્રાદિકો કર્મક્ષપણકા અવસર સમઝતે હૈં । વે કર્મક્ષપણકે ક્ષણકા અન્વેષણ કરતે રહતે હૈં । ઇસ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ માર્ગકા ઉપદેશ તીર્થંકરોને કિયા હૈ । સાધુ કભી ભી પ્રમાદ નહીં કરેં કિસી ભી જીવકો આસાતા નહીં પહુઁચાવે ઇસ સંસારમેં મનુષ્યોંકી રૂચિ મિત્રર હોતી હૈ ઇસ લિયે સુખ દુઃખ ભી સબકે લિયે સમાન નહીં હૈ । ઇસલિયે મુનિ હિંસા મૃષાવાદ આદિસે રહિત હોકર, પરીષહોપસર્ગોસે સ્પૃષ્ટ હોતા હુઆ ભી ઉન શબ્દસ્પર્શાદિવિષય-જનિત પરીષહોંકો જીતનેકા પ્રયત્ન કરે । ૭૨
૪ દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા । ૭૫
૫ પરીષહોંકો જીતનેવાલા મુનિ શમિતાપર્યાય અથવા સમ્ય-કપર્યાય કહા જાતા હૈ । ઇસ પ્રકારકા મુનિ ચારિત્રમોહની યાદિ અથવા હિંસાદિ પાપકર્મોમેં આસક્ત નહીં હોતા હૈ । યદિ ઉસકો કભી શીઘ્ર પ્રાણ લેનેવાલે શૂલાદિ રોગ, જો કિ આતંક કહે જાતે હૈં હો જાતે હૈં તો વહ ઉનકી વેદનાકો શાન્તિપૂર્વક સહતા હૈ, ઔરવહ ઇસ પ્રકાર વિચારતા હૈ-યહ સ્વકર્મજનિત વેદના પહેલે યા પીછે મુઝે હી સહની હોગી । યહ શરીર વિનાશશીલ હૈ, વિધ્વંસનશીલ હૈ, અધ્રુવ હૈ, અનિત્ય હૈ, અશાશ્વત હૈ, ચયાપચયિક હૈ, પરિણામનશીલ હૈ । અતઃ એસે શરીરકો ઔર સુકુલજન્મ ઔર બોધિલાભ આદિકે અવસરકો પા કર તપ સંયમ આદિ દ્વારા અપને જીવનકો સફલ બનાના ચાહિયે । ૭૬
૬ તૃતીય સૂત્ર કા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા । ૭૯
૭ શરીર કી વિનાશશીલતા આદિ દેખનેવાલા મુનિ નરકાદિ ગતિ કે ભાગી નહીં હોતા હૈ । ૮૦
૮ ચતુર્થસૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા । ૮૦

૯ ઇસ લોકમેં કિતનેક મનુષ્ય પરિગ્રહી હોતે હૈં । થોડા યા બહુત, અણુ યા સ્થૂલ, સચિત યા અચિત જો ભી પરિગ્રહ ઇનકે પાસ હોતે હૈં ઉન્હીં પરિગ્રહોં મેં યે મગ્ન રહતે હૈં । યહ શરીર હી કિસીર કો મહાભયદાયક હોતે હૈ । મુનિ, અસંયમી લોગોં કે ધન કો યા વ્યવહાર કો મહાભય કા કારણ જાનકર ઉસસે દૂર રહતા હૈ । દ્રવ્યપરિગ્રહ કે સંબન્ધકે ત્યાગી પરિગ્રહજનિત ભય નહીં હોતા હૈ ॥ ૮૧

૧૦ પ્રશ્ચમ સૂત્ર ઔર છાયા ૮૨

૧૧ નિષ્પરિગ્રહ મુનિ અપને કર્તવ્ય માર્ગ મેં જાગરૂક હોતા હૈ, પ્રત્યક્ષજ્ઞાનિયોંને એસે શિષ્યોં કે લિયે હી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર કા ઉપદેશ કિયા હૈ । ઇસલિયે હે ભવ્ય ! મોક્ષ કી ઓર લક્ષ્ય રખકર સંયમમેં વિશેષતઃ પરાક્રમશાલી બનો । એસે સંયમી હી બ્રહ્મચારી હોતે હૈં । યહ સબ મૈંને તીર્થંકર ભગવાન્ કે મુખ સે સુના હૈ, ઇસલિયે યહ સબ મેરે હૃદયમેં સ્થિત હૈ। બ્રહ્મચર્યમેં સ્થિત મનુષ્ય કા હી બન્ધ સે પ્રમોક્ષ (છુટકારા) હોતા હૈ । અથવા–જ્ઞાનાવરણીયાદિ અષ્ટવિધ કર્મો કા સમ્બન્ધરૂપ બન્ધ ઔર ઉન કર્મો સે પૃથક્ હોનારૂપ, પ્રમોક્ષ, યે દોનોં અન્તઃકરણમેં હી હૈં । આરમ્ભપરિગ્રહ યા અપ્રશસ્ત ભાવ સે રહિત સાધુ, સભી પ્રકારોં કે ષરીષહોં કો યાવજ્જીન સહે । અસંયતોં કી તીર્થંકરોપદિષ્ટ માર્ગ સે બહિર્વર્તી સમઝો । તીર્થંકરોપદિષ્ટ માર્ગ કે અન્તર્વર્તી મુનિ અપ્રમત્ત હોકર વિચરે। ભગવત્પ્રરૂપિત ઇસ ચારિત્ર કા પરિપાલન, હે શિષ્ય ! તુમ અચ્છી તરહ કરો। ઉદ્દેશ સમાપ્તિ। ૮૩

॥ ઇતિ દ્વિતીય ઉદ્દેશ ॥

*

॥ અથ તૃતીય ઉદ્દેશ ॥

૧ દ્વિતીય ઉદ્દેશ કે સાથ તૃતીય ઉદ્દેશ કા સંબન્ધ કથન । ૮૫

૨ પ્રથમ સુત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સુત્ર ઔર છાયા । ૮૫

૩ જો કોઈ ઈસ લોકમેં અપરિગ્રહી હોતે હૈં, વે સંયમીજન, અલ્પ સ્થુલ આદિ વસ્તુઓંમેં મમત્વ કે અભાવ સે હી અપરિગ્રહી હોતે હૈ । મેધાવી મુનિ તીર્થંકર આદિયોં કી વાણી સુનકર ઔર ઉસીકો ધર્મ સમઝકર, તદનુસાર આચરણ કર કે અપરિગ્રહી હો જાતા હૈ ઈસ માર્ગમેં મૈંને કર્મપરમ્પરા દૂર કરને કા જૈસા સરલ ઉપાય બતલાયા હૈ વૈસા અન્યમાર્ગ મેં નહીં હૈ । ઈસલિયે ઈસ માર્ગમેં સ્થિત મુનિ અપની શક્તિ કો ન છિપાવે । ૮૬
૪ દ્વિતીયસુત્ર કા અવતરણ, દ્વિતીયસુત્ર ઔર છાયા । ૮૮
૫ તીન પ્રકાર કે લોગ હોતે હૈં–કોઈ સંયમ ગ્રહણ કરતા હૈ ઔર મરણપર્યન્ત પૂર્ણતત્પરતા કે સાથ ઉસે નિભાતા હૈ; કોઈ સંયમ ગ્રહણ કરતા હૈ ઔર પરિષહોપસર્ગ સે બાધિત હો ઉસે છોડ દેતા હૈ; ઔર કોઈ ન સંયમ લેતા હૈ ન ઉસે છોડતા હૈ । જો સંયમ લેકર ગૃહસ્થોં કે આશ્રિત હોકર રહને લગતા હૈ વહ ભી ગૃહસ્થ–જૈસા હી હૈ ॥ ૮૮
૬ તૃતીય સુત્ર કા અવતરણ, તૃતીય સુત્ર ઔર છાયા । ૯૦
૭ તીર્થંકરોંને યહ સબ અપને કેવલજ્ઞાન સે પ્રત્યક્ષ કરકે કહા હૈ । ઈસ તીર્થંકરોક્ત પ્રવચનમેં વ્યવસ્થિત મુનિ, તીર્થંકર કે આજ્ઞાનુસાર ચલનેવાલા, પણ્ડિત ઔર સ્વજન તથા વિષય સંબન્ધી સ્નેહરહિત હોતા હૈ; પૂર્વ ઔર અપર રાત્રિમેં પ્રતિક્રમણ સ્વાધ્યાય આદિ સદનુષ્ઠાનમેં પ્રયત્નશીલ હોતા હૈ; શીલ કે સ્વરૂપ કો જાનકર ઉસકા પાલન કરતા હૈ; શીલ કે આચરણ ઔર અનાચરણ કે ફલકો સુનકર વહ કામરહિત ઔર સંજ્ઞારહિત હો જાતા હૈ । ભવ્યોં કો ઈન જ્ઞાનાવરણી યાદિ કર્મરૂપ આન્તરિક શત્રુઓં સે હી યુદ્ધ કરના ચાહિયે, બાહ્ય શત્રુઓં સે યુદ્ધ કરને સે ક્યા લાભ ? ૯૦
૮ ચતૃર્થ સુત્રકા અવતરણ, ચતૃર્થ સુત્ર ઔર છાયા । ૯૪
૯ પરીષહ આદિકે સાથ યુદ્ધ કરને યોગ્ય યહ ઔદારિક શરીર દુર્લભ હૈ । ઈસ સંસારમેં કુશલ તીર્થંકરાદિકોંને જ્ઞપરિજ્ઞા ઔર પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાકા વિવેક કહા હૈ । ધર્મસે ચ્યુત અજ્ઞાની જીવ, ગર્ભાદિમેં નિવાસજનિત દુઃખકા અનુભવ કરતા હૈ । યહ વિષય, આર્હત પ્રવચનમેં હી કહા ગયા હૈ । ધર્મસે ચ્યુત

જીવ રૂપ આદિમેં ઔર હિંસા આદિમેં પ્રવૃત્તિ કરતા હૈ । જો મુનિ હોતા હૈ વહ ધર્મપથમેં સતત પ્રવૃત, આસ્ત્રવરહિત ઔર રત્નત્રયકે અભ્યાસી હોતા હૈ । વહ અસંયત લોગોંકો જાનતા હૈ; ઇસ લિયે વહ જ્ઞનાવરણીયાદિ કર્મોંકો ઔર ઉનકે કારણોં કો અચ્છી તરહ જ્ઞપરિજ્ઞાસે જાન કર પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાસે પરિત્યાગ કરતા હૈ, ઔર વહ હિંસાસે સર્વથા વિરત હોતા હૈ, સંયમી હોતા હૈ, ધૃષ્ટતા નહીં કરતા હૈ, સભીકે સુખદુઃખકે જાનનેવાલા હોતા હૈ, સ્વપરકે કલ્યાણાભિલાષી હોતા હૈ, મોક્ષમાર્ગમેં હી સતત પ્રવૃત રહતા હૈ, સાવધાચરણસે રહિત હોતા હૈ, બાહ્યઆભ્યન્તર અભિષ્વંગકે પરિત્યાગી હોતા હૈ ઔર જીવોંમેં આસક્તિ નહીં કરતા હૈ । ઇસ પ્રકારકા મુનિ કોઇ ભી સાવધાચરણ નહીં કરતા હૈ । ૯૫

૧૦ પ્રશ્ચમ સુત્રકા અવતરણ, પ્રશ્ચમસુત્ર ઔર છાયા । ૧૦૦

૧૧ વસુમાન્ મુનિ પદાર્થજ્ઞાનયુક્ત આત્માસે સંપન્ન હોકર, અકરણીય પાપકર્મો કા અન્વેષી નહીં હોતા હૈ । જો સમ્યક્ત્વ હૈ વહી મૌન હૈ, જો મૌન હૈ વહી સમ્યક્ત્વ હૈ – ઇસ વસ્તુ કો સમઝો । ઇસ સમ્યક્ત્વ કા આચરણ વહ નહીં કર સકતા હૈ જો શિથિલ હોતા હૈ, પુત્રાદિકોં કે પ્રેમમેં ફસા રહતા હૈ, શબ્દાદિ વિષયોં મેં જિસકી અભિરૂચિ હોતી હૈ, જો પ્રમાદી હૈ ઔર જો ગૃહસ્થિત હૈ, જો ઇસ સમ્યક્ત્વ કા આચરણ કરતા હૈ એસા મુનિ, સર્વ સાવધવ્યાપાર પરિત્યાગરૂપ મુનિભાવ કો સમ્યક્ પ્રકાર સે ગ્રહણ કર કાર્મણ ઔર ઔદારિક આદિ શરીરોં કો દૂર કરે । એસા મુનિ વીર હોતા હૈ, અન્તપ્રાંત આહારકો સેવન કરતા હૈ । એસા મુનિ હી સંસારસાગર કો તિરનેવાલા, મુક્ત ઔર વિરત કહા ગયા હૈ । ઉદ્દેશસમાપ્તિ । ૧૦૧

॥ ઇતિ તૃતીય ઉદ્દેશ ॥

*

॥ અથ ચતૃર્થ ઉદ્દેશઃ ॥

૧	તૃતીય ઉદ્દેશ કે સાથ ચતૃર્થ ઉદ્દેશ કા સંબન્ધકથન ।	૧૦૩
૨	પ્રથમ સુત્ર ઔર છાયા ।	૧૦૩
૩	શાસ્ત્રાનભિજ્ઞ ઔર અલ્પવયસ્ક મુનિ કો એકાકી ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર નહીં કરના ચાહિયે ।	૧૦૩
૪	દ્વિતીય સુત્ર ઔર છાયા ।	૧૦૫
૫	કોઈ કોઈ એકાકિ–વિહારી મુનિ, ગૃહસ્થોંસે શિક્ષાવચનદ્વારા ઉપદિષ્ટ હોનેપર ભી કુપિત હો જાતા હૈ । એસા અભિમાની મુનિ મહામોહસે યુક્ત હોતા હૈ । ઇસકો વિવિધ પ્રકારકે પરીષહોપસર્ગજનિત વેદનાઓંકા અનુભવ કરના પડતા હૈ, ઇસલિયે વિવેકી મુનિકો એસા નહીં હોના ચાહિયે । ઉસે તો ભગવાન્કે કથનાનુસાર ગુરૂકી આજ્ઞામેં રહતે હુએ સાવધાનતાકે સાથ વિહાર કરના ચાહિયે ।	૧૦૫
૬	તૃતીય સુત્ર ઔર છાયા ।	૧૦૭
૭	આચાર્યકે આજ્ઞાનુસાર ચલનેવાલા મુનિ ગમનાગમનાદિ ક્રિયાયેં શાસ્ત્રોક્ત રીતિકે અનુસાર કરતા હુઆ ગુરૂકલમેં નિવાસ કરે । કભી કભી મુનિગુણોંસે યુક્ત મુનિકે દ્વારા ભી દ્વિન્દ્રિયાદિ પ્રાણિયોંકી વિરાધના હો જાતી હૈ, પરન્તુ ઉનકે વહ વિરાધનાજનિત કર્મ ઉસી ભવમેં ક્ષીણ હો જાતે હૈં, ક્યોં કિં અપ્રમાદપૂર્વક ઉન કર્મો કે ક્ષપણાર્થ પ્રાયશ્ચિત કરતા હૈ ।	૧૦૮
૮	ચતુર્થ સુત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સુત્ર ઔર છાયા ।	૧૧૦
૯	એસે મુનિકી દષ્ટિ ઔર જ્ઞાન વિશાલ હોતા હૈ । યે સર્વદા ઇર્યાસમિતિ આદિસે યુક્ત હોતા હૈ । વહ સ્ત્રી આદિકે ભોગોંકી નિરર્થકતાસે પુર્ણ પરિચિત હોતા હૈ । વહ સ્ત્રી વિષયક વાસના કો વિવિધ ઉપાયોંસે દૂર કરતા હૈ । એસા મુનિ સ્ત્રિયોંસે ઉનકે ઘર સમ્બન્ધી કુછભી નહીં પૂછતા, સ્ત્રિયોંસે મેલ–જોલ બઢાનેકી કભી ભી ચેષ્ટા નહીં કરતા । યહ સર્વદા વાગ્ગુપ્ત, અધ્યાત્મસંવૃત હો કર પાપોંસે સદા દૂર રહતા હૈ । હે શિષ્યોં ! ઇસ પ્રકારકે મુનિધર્મકા પાલન કરો ।	૧૧૦

॥ ઇતિ ચતુર્થ ઉદ્દેશઃ ॥

॥ અથ પ્રશ્ચમ ઉદ્દેશ ॥

૧	ચતુર્થ ઉદેશકે સાથ પ્રશ્ચમ ઉદેશકા સમ્બન્ધ–કથન ।	૧૧૪
૨	પ્રથમ સુત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સુત્ર ઔર છાયા ।	૧૧૪
૩	આચાર્ય મહારાજ હૃદકે સમાન નિર્મલ ઓર અક્ષોભ્ય હોકર નિર્ભય હો વિચરતે હૈં ।	૧૧૪
૪	દ્વિતીય સુત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સુત્ર ઔર છાયા ।	૧૧૭
૫	સંશયાત્મા શિષ્ય કભી ભી સમાધિ નહીં પાતા । કોઇ ર ગુહસ્થ ભી તીર્થંકરાદિકે ઉપદેશાનુસાર પ્રવૃતિ કરનેમેં તત્પર રહતા હૈ ઔર કોઇ કોઇ અનગાર ભી । કિસી જ્ઞાની મુનિકે દ્વારા તીર્થંકરાદિ–ઉપદેશાનુસાર પ્રવૃત્તિ–નિમિત્તપ્રેરિત શિષ્ય કભી ભી નિર્વિણ્ણ (દુ:ખિત) ન હોવે ।	૧૧૮
૬	તૃતીય સુત્રકા અવતરણ, તૃતીય સુત્ર ઔર છાયા ।	૧૨૦
૭	તીર્થંકરોને જો કુછ કહા હૈ વહ સભી સત્ય ઔર નિશ્શંક હૈ ।	૧૨૧
૮	ચતુર્થ સુત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સુત્ર ઔર છાયા ।	૧૨૧
૯	કોઇર શ્રદ્ધાલુ વિસ્વાસી મનુષ્ય, દીક્ષા લેનેકે બાદ જિનોક્ત જીવાદિ તત્ત્વોંમેં સન્દેહ્ હોને પર જિનોક્ત સભી તત્ત્વ યથાર્થ હી હૈં, અન્યથા નહીં હો સકતા ઇસ પ્રકાર ઉન તત્ત્વોંકો સમ્યઙ્ માનતા હૈ ઔર વહ બાદમેં ભી ઉનકો સર્વદા સમ્યઙ્ હી માનતા હૈ । કોઇર સમ્યઙ્ માનનેબાલા બાદમેં અસમ્યઙ્ માનને લગતા હૈ । કોઇ ૨ અસમ્યઙ્ માનનેવાલા બાદમેં સમ્યઙ્ માનને લગતા હૈ ।કોઇ ૨ સમ્યઙ્ માનનેવાલા બાદમેં ભી સર્વજ્ઞોક્ત પદાર્થો કો સમ્યઙ્ ઔર અસર્વજ્ઞોક્ત પદાર્થો કો અસમ્યઙ્ હી માનતા હૈ । જિન ભગવાન સે કથિત હોનેકે કારણ જો પદાર્થ સમ્યઙ્ હી હૈં ઉનકો અસમ્યઙ્ માનનેવાલા કોઇ ૨ બાદમેં ભી મિથ્યાદષ્ટિયોં કે તત્ત્વોંકો સમ્યઙ્ માનતા હૈ ઔર જિનોક્ત તત્ત્વોંકો અસમ્યઙ્ માનતા હૈ । સન્દેહરહિત સંયમિયોંકો ચાહિયે કિ વહ સન્દેહશીલ લોગોંકો સંયમમેં ઉદ્યોગશીલ હોનેકી પ્રેરણા કરેં । ઇસ પ્રેરણા સે સંયમકે વિરોધી જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મો કી પરમ્પરા નષ્ટ હો જાતી હૈ । સંયમારાધનમેં સતત જાગરૂક મુનિયોં કે આચરણકા અનુકરણ કરો । બાલભાવમેં કભી ભી મત પડો ।	૧૨૨

અનુ.	વિષય	પાના નં.
૧૦	પ્રથમ સુત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સુત્ર ઔર છાયા ।	૧૨૭
૧૧	તુમ જિસે હન્તવ્ય માનતે હો, વહ કોઇ દૂસરા નહીં હૈ; અપિતુ વહ, તુમ સ્વયં હી હો । ઇસી પ્રકાર તુમ જિસકો આજ્ઞાપયિતવ્ય માનતે હો, જિસે પરિતાપયિતવ્ય માનતે હો, જિસે પરિગ્રહીતવ્ય માનતે હો ઔર જિસે અપદ્રાવયિતવ્ય માનતે હો, વહ કોઇ દૂસરા નહીં; અપિતુ તુમ્હીં હો । ઇસ પ્રકારકે પરિજ્ઞાનવાલા ઋજુ–સરલ હોતા હૈ । ઇસલિયે કિસી ભી જીવકા ઘાત ન કરો ઔર ન કરવાઓ । જો ઘાતક હોતા હૈ ઉસે ભી ઉસી પ્રકાર ઘાતકા અનુભવ કરના પડતા હૈ । ઇસી લિયે કિસી કો ભી હન્તવ્ય નહીં સમઝે ।	૧૨૮
૧૨	છઠા સુત્રકા અવતરણ, છઠા સુત્ર ઔર છાયા ।	૧૩૧
૧૩	જો આત્મા હૈ વહી વિજ્ઞાતા હૈ ઔર જો વિજ્ઞાતા હૈ વહી આત્મા હૈ । જિસસે જાના જાતા હૈ વહ આત્મા હૈ । વહ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા ભી ઉસ આત્મશબ્દ સે હી કહા જાતા હૈ, અર્થાત્ જ્ઞાન ભી આત્મ શબ્દસે વ્યવહત હોતા હૈ । યહ આત્મવાદી સમ્યક્પર્યાય કહા જાતા હૈ ।	૧૩૧

॥ ઇતિ પ્રથમ ઉદ્દેશ ॥

*

॥ અથ ષષ્ઠ ઉદ્દેશ ॥

૧	પ્રથમ ઉદ્દેશકે સાથ છઠે ઉદ્દેશકા સમ્બન્ધકથન, ઔર પ્રથમ સુત્રકા અવતરણ ।	૧૩૬
૨	પ્રથમ સુત્ર ઔર ઉસકી છાયા	૧૩૬
૩	કિતનેક લોગ તીર્થંકરસે અનુપદિષ્ટ ધર્માભાસ માર્ગમેં ઉદ્યોગશાલી હોતે હૈં ઔર અપનેકો તીર્થંકરોપદિષ્ટ ધર્મમાર્ગ કે સંયમી સમઝતે હૈં નિન્દિત માર્ગકે અનુયાયી કિતનેક લોગ તીર્થંકરોંસે અનુપદિષ્ટ ધર્મમાર્ગમેં સર્વથા અનુદ્યોગી હોતે હૈં । હે શિષ્ય ! તુમ એસે મત બનો પૂર્વોક્ત દોનોં	

	પ્રકારકા ન બનના યહ તીર્થંકરોંકા અભિમત હૈ । શિષ્યકો સર્વદા આચાર્ય કે સંકેતાનુસારી હોના ચાહિયે ।	૧૩૭
૪	દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૩૮
૫	જો પરીષહોપસર્ગ અથવા ધાતિકર્મ ચતુષ્ટયકો પરાજિત કરકે સ્વયં ઉન પરીષહોપસર્ગોંસે યા પરતીર્થિકોંસે પરાજિત ન હો કર જિનોક્ત તત્ત્વકી જિજ્ઞાસા કરતે હૈં વહ કિસીકા આલમ્બન નહીં લેતે હૈ । રત્નત્રયકી આરાધના કરનેવાલે ઉન મહાપુરૂષૌંકા મન બહિર્વર્તી નહીં હોતા । વે પૂર્વાચાર્યકા પારમ્પરિક ઉપદેશસે વીતરાગકે વચનોંકા અભિજ્ઞ હો જાને હૈ, વે પરતૈર્થિકોંકા મતકા ખણ્ડન કરતેં હૈં । તીર્થંકરોક્ત તત્ત્વૌંકો કિતનેક સંયમી અપની સહજ બુદ્ધિસે સમઝ લેતેં હૈં, આર્હત આગમકે અભ્યાસસે ઉન્હેં સમઝતેં હૈં, ઔર કિતનેક આચાર્ય આદિ કે ઉપદેશ દ્વારા ઉન્હેં સમઝતે હૈં ।	૧૩૯
૬	તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૪૪
૭	મેધાવી મુનિ, વીતરાગોપદેશ ઔર મિથ્યાદષ્ટિયોંકે મતકી તુલનાત્મક સમીક્ષા કરકે, વીતરાગોપદેયકો ઉપાદેય ઔર મિથ્યાદષ્ટિયોંકે મતકો હેય સમઝે, કભી ભી બીતરાગોપદેશકા અતિક્રમણ ન કરે । મોક્ષાભિલાષી વીર મુનિ સંયમકા સ્વરૂપકો જાન કર ઉસકા આચરણ કરતા હુઆ બિચરે । હે શિષ્ય ! તુમ સર્વદા વીતરાગોપદેશ ઔર આચાયોપદેશકા અવલમ્બન કરકે સંયમાચરણમેં પરાક્રમ કરો ।	૧૪૪
૮	ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૪૬
૯	ઉર્ધ્વલોક અધોલોક ઔર તિર્યગ્લોક, ઇન સભી સ્થાનોમેં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ આદિ સ્ત્રોત, અર્થાત્–આસ્ત્રવદ્વાર હૈં । યે આસ્ત્રવદ્વાર નદીકે સ્ત્રોત સમાન કહે ગયે હૈં । ઇન્હીં આસ્ત્રવોંસે જીવ કર્મોંકો બાંધતે હૈં ।	૧૪૬
૧૦	પ્રથ્રમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથ્રમ સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૪૮
૧૧	વીતરાગોપદિષ્ટ આગમકે પરિજ્ઞાતા મુનિ, આવર્તકો પર્યાલોચના કર કે આસ્ત્રવદ્વારોંસે વિરત હોતા । કર્મોંકે આસ્ત્રવોંકો દૂર કરનેકે લિયે પ્રવજિત યે મહાપુરૂષ મુનિ અકર્મા હોતા હૈ, ઔર જ્ઞાન–દર્શનસે યુક્ત હોતા હૈ । પરમાર્થ જાનનેવાલા યે મુનિ, અચ્છી તરહ વિચાર કર કિસી	

ભી વસ્તુકી અભિલાષા નહીં કરતા । મોક્ષપ્રાપ્તિકે લિયે ઉદ્યુક્તયે મુનિ મનુષ્યલોકમેં રહતા હુઆ ભી જીવોંકી આગતિ ઔર ગતિકો જાનકર જન્મ મરણકે માર્ગકા ઉલ્લંઘન કર જાતા હૈ, અર્થાત્ મુક્ત હો જાતા હૈ । ૧૪૮
૧૨ છઠે સૂત્રકા અવતરણ, છઠા સૂત્ર ઔર છાયા । ૧૫૦
૧૩ સિદ્ધાવસ્થાકા વર્ણન । ૧૫૦
૧૪ સપ્તમ સૂત્રકા અવતરણ, સપ્તમ સુત્ર ઔર છાયા । ૧૫૫
૧૫ મુક્તાત્મા જીવોંકા વર્ણન । ૧૫૫

॥ ઈતિ ષષ્ઠ ઉદેશ ॥

॥ ઈતિ પ્રશ્ચમ અધ્યયન સમ્પૂર્ણ ॥ ૫ ॥

*

॥ અથ ષષ્ઠ અધ્યયન ॥

૧ પ્રશ્ચમ અધ્યયનકે સાથ ષષ્ઠ અધ્યયનકા સમ્બન્ધકથન । ધૂત શબ્દકા અર્થ ઔર ભેદ। ઈસ અધ્યયનકે પાચોં ઉદેશોંમેં પ્રતિપાધ વિષયોંકા ક્રમિક વર્ણન। પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા। ૧૫૬
૨ ઈન મનુષ્યોંમેં જો મનુષ્ય સમ્યગ્જ્ઞાનવાન્ હૈ, વે હી અન્ય મનુષ્યોં કે લિયે સમ્યગ્જ્ઞાનકા ઉપદેશ દેતે હૈં । વે સમ્યગ્જ્ઞાની કેવલી ઔર શ્રુતકેવલી હોતે હૈં । વે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોંકો યથાર્થરૂપસે જાનતે હૈં । વે હી ઈસ અનુપમ સમ્યગ્જ્ઞાનકે ઉપદેશક હોતે હૈં । ૧૫૭
૩ દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા । ૧૫૮
૪ તીર્થંકર ગણધર આદિ, હિંસાનિવૃત, ધર્માચરણકે લિયે ઉધત ઔર હેયોપાદેયબુદ્ધિયુક્ત મનુષ્યોંકે લિયે મુક્તિમાર્ગકા ઉપદેશ દેતે હૈં । ઈન ઉપદેશ પ્રાપ્ત લોગોં મેં કિતનેક મહાવીર કર્મશત્રુઓં કે નાશાર્થ પરાક્રમ કરતે હૈં । ઈનસે ભિન્ન મોહવિવશ પ્રાણી કિ જિનકી બુદ્ધિ અન્યત્ર લગી હુઈ હૈ, વે વિષાદયુક્ત રહતે હૈ। ૧૫૮

અનુ.	વિષય	પાના નં.
૫	तृतीय सूत्र का अवतरण, तृतीय सूत्र और छाया।	१५९
६	शैवाल आदिसे युक्त पुराने ह्रदमें रहनेवाला कच्छप, जैसा उसीमें निविष्ट चित होनेसे उससे बाहर नहीं हो सकता, उसी प्रकार हेयोपादेय वुद्धिरहित मनुष्य, कभी भी इस संसाररूपी महाह्रदसे बाहर नहीं निकल सकता ।	१५९
७	चतुर्थ सूत्रका अवतरण, चतुर्थ सूत्र और छाया ।	१६१
८	जैसे वृक्ष शाखाछेदनादि दुःखों सहते हुए अपने ही स्थान पर रहते हैं, वहांसे हट नहीं सकते, उसी प्रकार कितनेक मनुष्य, स्त्री, पुत्रादिसे अपमानित, अनेक आधि व्याधियोंसे ग्रस्त, और राजपुरुषादिकोंसे हतसर्वस्व होते हुए भी गृहत्याग नहीं कर सकते । वे दुःखी हो कर सकरुण विलाप करते हैं और निदान करते रहते हैं, इस कारण इन्हें मोक्ष नहीं मिलता ।	१६१
९	प्रश्चम सूत्रका अवतरण और प्रश्चम सूत्र ।	१६२
१०	हेयोपादेय विवेकरहित मनुष्य जन्म-मरणके चक्करमें पडे रहते हैं ।	१६२
११	षष्ठ सूत्रका अवतरण, षष्ठ सूत्र और छाया ।	१६३
१२	हेयोपादेय विवेकरहित अनात्मज्ञ पुरुष स्वकृत कर्मोंके फल स्वरूप कुष्ठादि रोगोंसे और विविध परीषहों से आक्रान्त होते रहेते हैं ।	१६३
१३	सप्तम सूत्रका अवतरण, सप्तम सूत्र और छाया ।	१६४
१४	जो प्राणी तममें अर्थात् नरकादि अथवा मिथ्यात्वादिमें पडे हुए हैं वे अन्धे हैं । एसे जीव कुष्ठादिसे आक्रान्त हो कर दुःख भागी होते हैं ।	१६४
१५	अष्टम सूत्रका अवतरण, अष्टम सूत्र और छाया ।	१६५
१६	वासक रसग आदि जो जीव हैं ये सभी दूसरे जीवोंको कष्ट देते हैं ।	१६५
१७	नवम सूत्रका अवतरण, नवम सूत्र और छाया ।	१६५
१८	यह लोक महाभययुक्त हैं, और इसमें रहनेवाले सभी प्राणी अत्यन्त दःखी हैं ।	१६५
१९	दशम सूत्रका अवतरण, दशम सूत्र और छाया ।	१६६

અનુ.	વિષય	પાના નં.

૨૦	कामासक्त मनुष्य, ईस क्षणभंगुर निस्सार शरीरकी पुष्टिंनिमित्त प्राणिहिंसा और तज्जनित कर्मबन्ध किया करते हैं ।	१६६
२१	ग्यारहवें सूत्रका अवतरण, ग्यारहवां सूत्र और छाया ।	१६६
२२	आर्त्त और बहु दुःख युक्त अज्ञानी मनुष्य, अनेक विध दुष्कर्म करकेसोलह प्रकारके रोग आतंकके भागी होते हैं, और फिर वे उन रोगोंकी चिकित्सानिमित्त एकेन्द्रियादि जीवोंकी हिंसा करते हैं ।	१६७
२३	बारहवें सूत्रका अवतरण, बारहवां सूत्र और छाया ।	१६७
२४	कर्मोदयजनित रोगोंकी निवृत्तिमें चिकित्साये समर्थ नहीं हैं। अत ः रोगनिवृत्यर्थप्राणिवधसे निष्पन्न चिकित्सा, विवेकियों के लिये हेय हैं । ईस प्रकारकी चिकित्साविधि, जन्ममरणादिरूप महाभयोंकी कारण है । ईस लिये किसी भी प्रणीका उपमर्दन नहीं करना चाहिये ।	१६८
२५	तेरहवां सूत्र और छाया ।	१६९
२६	अष्टविध कर्मके विनाशक धूतवादको समझो; सुनो । ईस संसारमें आत्मकृत कर्मके परिणामस्वरूप जीव उच्चनीचादि कुलोंमें जन्म लेते २ क्रमिक मुनित्वको प्राप्त करते हैं ।	१६९
२७	चौदहवें सूत्र और अवतरण ।	१७०
२८	दीक्षाके लिये उद्युक्त मनुष्यके लिये माता–पिता आदि विलाप करते है, और आक्रोश वचन बोलते हैं ।	१७१
२९	पन्द्रहवें सूत्रका अवतरण, पन्द्रहवां सूत्र और छाया ।	१७१
३०	संयमाभिलाषी मनुष्य, दीक्षाके समयमें रोते हुए अपने माता पिता आदिकी ओर बिल्कुल ध्यान नहीं देता । उसका ईस प्रकारका व्यवहार उचित ही है, क्यों कि वह संसारकी वास्तविकतासे अभिज्ञ, नरक–जैसे गृहवासमें रह ही कैसे सकता ! हे शिष्य ! ईस धूतवादोक्त ज्ञानका सर्वदा चिन्तन करो ।	१७१

॥ ઈતિ પ્રથમ ઉદ્દેશ ॥

*

॥ અથ દ્વિતીય ઉદ્દેશ ॥

અનુ.	વિષય	પાના નં.
૧	પ્રથમ ઉદ્દેશકે સાથ દ્વિતીય ઉદ્દેશકા સમ્બન્ધકથન । પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૭૩
૨	ઇસ ષડ્જીવનીકાયરૂપ લોકકો આતુર જાન કર, ગૃહસ્થાવાસ કો છોડ કર, વિરતિયુક્ત હો કર બ્રહ્મચર્યમેં સ્થિત કિતનેક મુનિ અથવા એકાદશ પ્રતિમાધારીશ્રાવક શ્રુતચારિત્રધર્મકે વાસ્તવિકતત્ત્વકો જાનતે હુએ ભી મોહોદયકે કારણ સંયમકે પાલનમેં અસમર્થ હો સંયમોપકરણકા પરિત્યાગ કર દેતે હૈં । ઇનમેંસે કિતનેક દેશવિરત હો કર રહતે હૈં ઔર કિતનેક તો મિથ્યાત્વી હો જાતે હૈં । શબ્દાદિ વિષયોંમેં મમત્વ કરનેવાલે ઇન સંયમ છોડનેવાલોંમેં સે કિતનેક અન્તર્મુહૂર્ત મેં મર જાતે હૈં ઔર કિતનેક અહોરાત્રમેં કિતનેક ઇસસે અધિક કાલમેં । ઇસ પ્રકાર યે ભોગાર્થી, દુઃખસાર શબ્દાદિ વિષયોં મેં આસક્ત હો ઇસ મનુષ્ય જીવનકો વ્યર્થ મેં નષ્ટ કર ડાલતે હૈં ।	૧૭૪
૩	દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૭૬
૪	કિતનેકમનુષ્ય સંયમી હો કર, સંયમ ગ્રહણકે કાલસે લે કર સંયમાનુષ્ઠાન મેં સર્વદા તત્પર રહતે હૈ । એસે મહામુનિ હી કર્મધૂનનમેં સમ્યક્ પ્રકારસે પ્રવૃતિ–શીલ હોતે હૈ ।	૧૭૬
૫	તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૭૬
૬	મમત્વ ભાવનાસે રહિત, અત એવ અહમેક એવાસ્મિ–એસી ભાવનાસ ભાવિત અન્તઃકરણવાલા મનુષ્ય, સભી પ્રકારકે બન્ધનોંકો છોડ કર પ્રવ્રજિત હો જાતા હૈ ઔર અચેલ વહ મુનિ અવમોદરિકાસે હી રહા કરતા હૈ ।	૧૭૭
૭	ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૭૭
૮	એસે અવમોદરિકાયુક્ત મુનિ, ધર્માનભિજ્ઞ મનુષ્યોંદ્વારા વિવિધ પ્રકારસે અપમાનિત હોતા હુઆ ભી ઉન અપમાનોં કો સમતાપૂર્વક સહતા હુઆ વિચારતા હૈ, ઔર વહ સભી પરીષહોંકો સમતાપૂર્વક સહતા હૈ ।	૧૭૭
૯	પ્રશ્ચમ સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૭૮
૧૦	સમ્યગ્દષ્ટિ મુનિ પરીષહપ્રયુક્ત સભી દુશ્ચિન્તાઓંકા પરિત્યાગ કર પરીષહોંકો સહે ।	૧૭૮

अनु.	विषय	पाना नं.
११	षष्ठ सूत्र और छाया ।	१७८
१२	प्रव्रज्याको किसी दुष्परिस्थितिमें नहीं त्यागता, एसा मुनि ही निर्ग्रन्थ है ।	१७८
१३	सप्तम सूत्र और छाया ।	१७९
१४	जिनागमके अनुसार ही जिनधर्मका पालन करना चाहिये यही तीर्थंकरोंका उत्तम उपदेश मनुष्योंके लिये है ।	१७९
१५	आठवां सूत्र ओर छाया ।	१७९
१६	कर्मधूननके उपाय ईस संयममें संलग्न हो कर, अष्टविध कर्मको खपाते हुए हुए विचरे । सभेद कर्मोंको जान कर मनुष्य, उन कर्मों को, श्रमणधर्मका आराधन करके खपाता है ।	१७९
१७	नवम सूत्रका अवतरण, नवम सूत्र और छाया ।	१८०
१८	ईस जिनशासनमें रह कर जिन्होंने कर्मबन्धको शिथिल कर दिया है एसे कितनेक मुनि एकाकिविहार प्रतिमाधारी होते हैं, उन्हें अनेक प्रकारके परीषह प्राप्त होते हैं, उन परीषहोंको वे धीर मुनि समतापूर्वक सहे ।	१८०

॥ ईति द्वितीय उद्देश ॥

*

॥ अथ तृतीय उद्देश ॥

१	द्वितीय उद्देशके साथ तृतीय उद्देशका सम्बन्धकथन । प्रथम सूत्रका अवतरण, प्रथम सूत्र और छाया ।	१८२
२	ममतारहित, ज्ञानाचारादिके प्रतिपालक मुनि, धर्मोपकरणके अतिरिक्त कर्मबन्धके कारण वस्त्रादिकों को छोड कर विचरता है ।	१८२
३	द्वितीय सूत्रका अवतरण, द्वितीय सूत्र और छाया ।	१८२
४	जो साधु, अचेल (अल्पवस्त्रधारी) और साधुमर्यादामें व्यवस्थित होते हैं उन्हें जीर्णवस्त्रसम्बन्धी चिन्ता कभी भी नहीं होती ।	१८३

અનુ.	વિષય	પાના નં.

૫ તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા । ૧૮૪
૬ કર્મબન્ધોંકિ વિનાશકે નિમિત્ત પ્રયત્નશીલ ઉસ અચેલ મુનિકો ઉસ અચેલાવસ્થામેં અનેક પ્રકારકે પરીષહ પ્રાપ્ત હોતે હૈં, વે પરીષહ ઉસ મુનિકે લિયે તપઃસ્વરૂપ હી હૈં । ૧૮૪
૭ ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા । ૧૮૫
૮ ભગવાન્કી આજ્ઞાનુસાર, અપની ૨ સામર્થ્યકે અનુકૂલ ઉત્કૃષ્ટ યા અપકૃષ્ટ સાધ્વાચાર પાલનમેં પ્રવૃત સભી મુનિ સમ્યક્ત્વી હૈં । સભી તીર્થંકરોં કે શાસનકાલમેં અચેલ મુનિ વિવિધ પરીષહોંકો સહતે હૈં । ૧૮૬
૯ પ્રશ્ચમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રશ્ચમ સૂત્ર ઔર છાયા। ૧૮૭
૧૦ જો સમ્યગ્જ્ઞાનકો પ્રાપ્ત હો ચુકે હૈં ઉનકી બાહેં અથવા બાધાયેં કૃશ (ક્ષીણ) હો જાતી હૈં કર્મક્ષપણાર્થ પ્રવૃત ઇન સમ્યગ્જ્ઞાનિયોંકે માંસશોણિત સુખ જાતે હૈં । યે અપની સમભાવના ઔર ક્ષમા આદિ ગુણોંસે સંસારપરમ્પરાકો છિન્ન કરકે રહતે હૈં । ઇસ પ્રકારકે સાધુ, તીર્થંકરોં દ્વારા તીર્ણ મુક્ત ઔર વિરત કહે ગયે હૈં । ૧૮૭
૧૧ ષષ્ઠ સૂત્રકા અવતરણ, ષષ્ઠ સૂત્ર ઔર છાયા । ૧૮૮
૧૨ અસંયમસે નિવૃત, ઉત્તરોત્તર બઢતે હુએ શુભાધ્યવસાયમેં પ્રવૃત ઔર બહુત કાલસે સંયમમેં સ્થિત એસે મુનિકો ક્યા સંયમમેં અરતિ હો સકતી હૈ ? । ૧૮૮
૧૩ સપ્તમ સૂત્રકા અવતરણ, સપ્તમ સૂત્ર ઔર છાયા । ૧૮૯
૧૪ પૂર્વોક્ત પ્રકારકે સાધુ, ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક પ્રશસ્ત પરિણામધારા અથવા ગુણસ્થાનપર આરૂઢ હોતેહૈં, અતઃ ઉનકો અરતિ હો હી કૈસે ? । જૈસે દ્વીપ, અસન્દીન– બાઢકે ઉપદ્રવસે રહિત હોતા હૈ, ઉસી પ્રકાર યહ મુનિ ભી, ઉપસર્ગ આદિસે બાધિત નહીં હોતા હૈ, અથવા–જૈસે અસન્દીન દ્વીપ યાત્રિકોં કે લિયે આશ્વસનીય હોતા હૈ, ઉસી પ્રકાર સંસારસાગરકો તિરનેકી ઇચ્છાવાલે મનુષ્ય, ઇસ પ્રકારકે સાધુઓંકે ઉપર વિસ્વાસ કરતે હૈં । ૧૮૯
૧૫ આઠવેં સૂત્ર ઔર છાયા। ૧૯૦
૧૬ અસન્દીન દ્વીપકે સમાન ભગવમ્દ્રાષિત ધર્મ ભી હૈ । ૧૯૦
૧૭ નવમ સૂત્રકા અવતરણ, નવમ સૂત્ર ઔર છાયા। ૧૯૦

अनु.	विषय	पाना नं.
१८	वह मुनि, निस्पृही अहिंसक सर्वलोकप्रिय साधुमर्यादामें व्यवस्थित और पण्डित होता है ।	१९०
१९	दशम सूत्रका अवतरण, दशम सूत्र और छाया ।	
२०	आचार्य महाराजको चाहिये कि जैसे पक्षी अपने बच्चोंको उडना सिखाते हैं उसी प्रकार वे भी धर्मानुष्ठानमें अनुत्साही शिष्योंको दिन–रात क्रमशः एकादश अंगोंकी शिक्षा दें। आचार्यद्वारा शिक्षित वे शिष्य, सकल परिषहों के सहन और संसारसागरके पार करनेमें समर्थ हो जाते हैं ।	१९१

॥ ईति तृतीय उद्देश ॥

*

॥ अथ चतुर्थ उद्देश ॥

१	तृतीय उद्देशके साथ चतुर्थ उद्देशका संबंधकथन, प्रथम सूत्रका अवतरण, प्रथम सूत्र और छाया ।	१९२
२	आचार्यद्वारा परिश्रमपूर्वक शिक्षित किये गये उन शिष्यों में से कितनेक अहंकारयुक्त हो कर उपशमको छोड गुरुजनोंके साथ भी कठोर व्यहवहार करते हैं ।	१९२
३	द्वितीय सूत्रका अवतरण, द्वितीय सूत्र और छाया ।	१९३
४	कितनेक शिष्य ब्रह्मचर्य में रह कर भी, भगवान्की आज्ञा की आराधनामें सर्वथा तत्पर नहीं हो कर देशतः भगवान् की आज्ञाकी अवहेलना करते हुए सातागौरवकी अधिकतासे बाकुशिक हो जाते हैं ।	१९३
५	तृतीय सूत्रका अवतरण, तृतीय सूत्र और छाया ।	१९३
६	कितनेक शिष्य, आचार्यद्वारा कुशीलाचारके विपाकका प्रतिपादन करनेपर, उन आचार्यो के उपर ही क्रुद्ध हो जाते हैं ।	१९३
७	चतुर्थ सूत्रका अवतरण, चतुर्थ सूत्र और छाया ।	१९४

अनु.	विषय	पाना नं.
८	ये અવસન્ન પાર્શ્વસ્થાદિ, શીલવાન્ ઉપશાન્ત ઔર હેયોપાદેય જ્ઞાનપૂર્વક સંયમમાર્ગ મેં પ્રવૃતિ કરનેવાલે સાધુઓંકો ચરિત્રહીન કહા કરતે હૈ, યહ ઉનકી દ્વિતીય બાલતા હૈ, પહલી બાલતા તો ઈનકી યહ હૈ જો યે સ્વયં ભ્રષ્ટ હૈં ।	૧૯૫
૯	પ્રથ્યમ સૂત્રકા અવતરણ ઓર પ્રથ્યમ સૂત્ર ।	૧૯૫
૧૦	કિતનેક સ્વયં સંયમાચરણમેં અસમર્થ હોતે હુએ ભી મૂલગુણ ઔર ઉત્તરગુણકી શુદ્ધ રૂપસે વ્યાખ્યા કરતે હૈં, ઉનકો દ્વિતીય બાલતા નહીં હોતી હૈ ।	૧૯૫
૧૧	ષષ્ઠ સૂત્રકા અવતરણ, ષષ્ઠ સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૯૬
૧૨	કિતનેક સમ્યક્ત્વપતિત જ્ઞાનભ્રષ્ટ મુનિ, દ્રવ્યતઃ આચાર્યાદિકો પ્રણામ આદિ કરતે હૈં, પરંતુ વે ભાવતઃ અપની આત્માકો સમ્યક્ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગસે ભ્રષ્ટ હી કરતે રહતે હૈં ।	૧૯૬
૧૩	સપ્તમ સૂત્રકા અવતરણ, સપ્તમ સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૯૬
૧૪	કિતનેક પરીષહોપસર્ગસે આક્રાન્ત હો જીવનકે મોહસે સંયમકા પરિત્યાગ કર દેતે હૈં, ઉનકા સબ કુછ વ્યર્થ હી હૈ ।	૧૯૭
૧૫	અષ્ટમ સૂત્રકા અવતરણ, અષ્ટમ સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૯૭
૧૬	જીવનકે સુખકે નિમિત્ત જો ચારિત્રકા પરિત્યાગ કરતે હૈં વે પામરજનોંસે ભી નિન્દિત હોતે હૈં, ઔર વે એકેન્દ્રિયાદિ દુર્ગતિકે ભાગી હોતે હૈં, સંયમસ્થાનસે ગિરકર ભી વે અપને કો પણ્ડિત માનતે હુએ અપની પ્રશંસા કરતે હૈં ઔર ઉત્તમ સાધુઔંકી નિન્દા કરતે હૈં, ઉનકે ઉપર અસત્ય દોષોંકા આરોપ કરતે હૈં । મેધાવી મુનિકો એસા નહીં હોના ચાહિયે ।	૧૯૭
૧૭	નવમ સૂત્રકા અવતરણ, નવમ સૂત્ર ઔર છાયા ।	૧૯૯
૧૮	આરમ્ભાર્થી સાધુ, હિંસાકે નિમિત્ત દૂસરોં કો પ્રેરિત કરતે હૈં, હિંસાકી અનુમોદના કરતે હૈં । તીર્થંકરોક્ત ધર્મ ઘોર અર્થાત્ –દુરનુચરણીય હૈ –એસા માન કર તીર્થંકરોક્ત ધર્મકી ઉપેક્ષા કરતે રહતે હૈં એસે મનુષ્યોંકો તીર્થંકરોંને વિષણ્ણ અર્થાત્ કામભોગ–મૂર્ચ્છિત ઔર વિતર્દ અર્થાત્ ષડ્જીવનિ કાયોંકે ઉપમર્દનમેં તત્પર કહા હૈ ।	૧૯૯

१९ दशम सूत्रका अवतरण, दशम सूत्र और छाया । २००
२० कितनेक जन, मातापिता, ज्ञातिबन्धु और धन–धान्यादिकोंको छोड कर संयम लेते हैं और उस संयमका पालन अच्छी तरह करते हैं, परन्तु बादमें वे ही कर्मदोषवश संयमसे गिर पडते हैं, दीन– हीन हो कर व्रतविध्वंसक हो जाते हैं । २००
२१ ग्यारहवें सूत्रका अवतरण, ग्यारहवां सूत्र और छाया । २०१
२२ संयमसे च्युत लोगोंकी सर्वत्र निन्दा होती है । २०१
२३ बारहवें सूत्रका अवतरण, बारहवां सूत्र और छाया । २०२
२४ कितनेक अभागे साधु, उग्रविहारियोंके साथ रहते हुए भी शीतलविहारी होते हैं, विनयशील साधुओंके साथ रहते हुए भी अविनयी होते हैं, विरतोंके साथ रहते हुए भी अविरत होते हैं, संयमाराधकोंके साथ रहते हुए भी असंयमी होते हैं । अतः संयमी साधुओंकी संगति प्राप्त कर सर्वदा संयमाराधनमें तत्पर रहना चाहिये । २०२

॥ ईति चतुर्थ उद्देश सम्पूर्ण ॥ ४ ॥

*

॥ अथ प्रश्चम उद्देश ॥

१ चतुर्थ उद्देशके साथ प्रश्चम उद्देशका सम्बन्ध–कथन । प्रथम सूत्रका अवतरण, प्रथम सूत्र और छाया । २०३
२ उन मुनियोंको अनेक स्थानोंमें अनेक प्रकारके उपसर्ग प्राप्त होते हैं, उन उपसर्गो को वे मुनि अच्छी तरह सहें । २०३
३ द्वितीय सूत्रका अवतरण, द्वितीय सूत्र और छाया । २०४
४ जैनागमके ज्ञाता मुनि, लकस्वरूपको तथा पूर्वादि दिग्विभागोंको भी अच्छी तरह जान कर दयाधर्मकी प्ररूपणा करे और धर्मानुष्ठानका फल कहे । २०४
५ तृतीय सूत्रका अवतरण, तृतीय सूत्र और छाया । २०४

अनु.	विषय	पाना नं.

६	वह आगमज्ञ मुनि, सुननेकी इच्छावाले उत्थित, अनुत्थित सभी प्रकारके लोगोंको शान्ति, विरति, उपशम, निर्वाण, शौच, आर्जव, मार्दव और लाघवकी व्याख्या आगमानुसार करके समझावे ।	२०५
७	चतुर्थ सूत्रका अवतरण, चतुर्थ सूत्र और छाया ।	२०५
८	मुनि एकेन्द्रियादि सभी प्राणियोंके हितकी ओर दृष्टि रखते हुए धर्मोपदेश करे ।	२०५
९	पञ्चम सूत्रका अवतरण, पञ्चम सूत्र और छाया ।	२०६
१०	धर्मोपदेश करते हुए मुनि, न अपने आत्माकी विराधना करें, न दूसरे मनुष्योंकी विराधना करे और न अन्य प्राण, भूत, जीव और सत्त्वोंकी विराधना करे।	२०६
११	छठे सूत्रका अवतरण, छठा सूत्र और छाया ।	२०७
१२	जीवोंके अनाशातक मुनि सभी प्राणियोंके शरण होते हैं ।	२०७
१३	सातवें सूत्रका अवतरण, सातवां सूत्र और छाया ।	२०७
१४	कर्मविनाशके लिये उत्थित मुनि, श्रुतचारित्र धर्म में स्थिर हो कर, बलवीर्यको नहीं छिपाते हुए, सभी प्रकारकी परिस्थिति में निष्प्रकम्प, स्थिरवासरहित अर्थात् उग्रविहारी और संयमकी ओर लक्ष्य रखते हुए विहार करे ।	२०८
१५	अष्टम सूत्रका अवतरण, अष्टम सूत्र और छाया ।	२०८
१६	सम्यग्दृष्टि जीव जिनोक्तधर्मको जानकर परिनिवृत हो जाता है ।	२०८
१७	नवम सूत्रका अवतरण, नवम सूत्र और छाया ।	२०९
१८	आसक्तियुक्त प्राणी, बाह्याभ्यन्तर परिग्रहोंसे निबद्ध होते हैं, उनमें निमग्न रहते हैं, कामभोगमें अभिनिविष्ट चित्तवाले होते हैं । मुनिको चाहिये कि वे आसक्तिरहित हो कर संयम पालन करें, संयमसे कभी भी भयभीत न होवें ।	२०९
१९	दशम सूत्रका अवतरण, दशम सूत्र और छाया ।	२१०
२०	वह आरम्भ कि जिससे हिंसक जन भयभीत नहीं होते हैं, उसको सम्यङ् प्रकारसे जान कर और चार कषायोंका वमन करके मुनिजन संयममार्ग में विचरते हैं । एसे मुनिजनके सभी कर्म बन्धनतूट जाते हैं ।	२१०

અનુ.	વિષય	પાના નં.

૨૧ ગ્યારહવેં સૂત્રકા અવતરણ, ગ્યારહવાં સૂત્ર ઔર છાયા। ૨૧૧

૨૨ ઇસ ઔદારિક આદિ શરીરકે વિનાશકો તીર્થકરોંને સંગ્રામકા અગ્ર ભાગ કહા હૈ । મુનિજન જ્ઞાનાચારાદિરૂપ નૌકાકા અવલમ્બન કર સંસાર મહાસાગરકે પારગામી હોતે હૈં । પરીષહ ઔર ઉપસર્ગોસે હન્યમાન મુનિ, રાગદ્વેષરહિત અપને મરણકાલસે અભિજ્ઞ હો કર બારહ વર્ષકી સંલેખનાસે શરીરકા સંલેખન કરકે ભક્તપ્રત્યાખ્યાન આદિમેંસે કિસી એક મરણસે અપને મરણકાલકી પ્રતીક્ષા કરેં । ઇસ પ્રકારકે મુનિ સકલ કર્મક્ષય કરકે મોક્ષગામી હોતે હૈં । ૨૧૨

૨૩ અધ્યયનવિષયોપસંહાર । ૨૧૪

॥ ઈતિ ષષ્ઠ અધ્યયન ॥

*

॥ અથ અષ્ટમ અધ્યયન ॥

(પ્રથમ ઉદ્દેશ)

૧ સપ્તમ અધ્યયનકે વિચ્છેદકા કારણ । ૨૧૫

૨ અષ્ટમ અધ્યયનકા ઉપોદ્ઘાત । ૨૧૬

૩ અષ્ટમ અધ્યયનમેં પ્રતિપાદિત વિષયોંકા ઉદ્દેશક્રમસે સંક્ષેપતઃ કથન । ૨૧૭

૪ પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર ઉસકી છાયા । ૨૧૮

૫ અવસન્ન પાર્શ્વસ્થ આદિ સ્વમતાવલમ્બિયોંકા ઔર શાક્યાદિ પરમતાવલમ્બિયોંકો, સાધુ કભી ભી આહાર આદિ ન દેવે, ન ઉન્હેં નિમન્ત્રિત કરે, ઔર ન ઉનકી શુશ્રુષા હી કરે। ૨૧૮

૬ દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા । ૨૧૮

૭ અવસન્ન પાર્શ્વસ્થાદિક સ્વમતાવલમ્બિયોંદ્વારા ઔર શાક્યાદિ પરમતાવલમ્બિયોંદ્વારા આહારાદિ નિમિત્ત આમન્ત્રિત હોનેપર સાધુ, કભી ભી ઉનકે આમન્ત્રણકા સ્વીકાર ન કરે । ૨૧૯

૮	તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।	૨૧૯
૯	કિતનેક લોગોંકો આચારગોચર અર્થાત્ સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ સંયમ માર્ગકા પરિચય નહીં હોતા હૈ, અતઃ વે આરમ્ભાર્થી હોતે હૈં, ઔર ઉન આરમ્ભાર્થી લોગોંકી તત્ત્વકે સમ્બનધમેં પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિ હોતી હૈં । ઇસ લિયે ઉનકા ધર્મ વાસ્તવિક નહીં હોનેકે કારણ ભવ્યોંકે લિયે સર્વદા પરિત્યાજ્ય હૈ ।	૨૨૦
૧૦	ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।	૨૨૯
૧૧	ઇસ અનેકાન્ત ધર્મકા પ્રરૂપણ ભગવાન્ તીર્થંકરને કિયા હૈ । ઉન્હોંને અપને સાધુઓંકે લિયે કહા હૈ કિ પરવાદિયોંકે સાથ બાદમેં ભાષાસમિતિકા ધ્યાન સતત રખેં । વે પરવાદિયોંસે ઇસ પ્રકાર કહેં કિ આપકે શાસ્ત્રોંમેં ષડ્જીવનિકયોપમર્દનરૂપ આરમ્ભ, ધર્મરૂપમેં સ્વીકૃત કિયા ગયા હૈ વહ હમેં ગ્રાહ્ય નહીં હૈ; ક્યોં કિ આરમ્ભ નરકનિગોદાદિકે કારણ હોને સે પાપ હૈ । હમ સાવધાચરણકે ત્યાગી હૈં, અતઃ હમેં ઇસ વિષયમેં આપકે સાથ વાદ નહીં કરના હૈ ઓર યહી હમારે લિયે ઉચિત ભી હૈ । ધર્મ ન ગ્રામમેં હૈ ઔર ન અરણ્યમેં, ધર્મ તો જીવાજીવાદિ – તત્ત્વ – પરિજ્ઞાનપૂર્વક નિરવધાનુષ્ઠાનમેં હી હૈ –યહ માહન – ભગવાન્ મહાવીરકા ઉપદેશ હૈ । ભગવાન્ને તીન યામોંકા પ્રરૂપણ કિયા હૈ, ઇન યામોંમેં સંબુધ્યમાન ઔર સમુત્થિત આર્યજન જો કિ પાપકર્મોસે નિવૃત હૈં વે હી અનિદાન કહે ગયે હૈં ।	૨૩૦
૧૨	પ્રશ્ચમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રશ્ચમ સૂત્ર ઔર છાયા ।	
૧૩	ઉર્ધ્વાદિ સભી દિશાઓં એવં વિદિશાઓંમેં સૂક્ષ્મબાદરાદિ સભી પ્રાણિયોંકી વિરાધનારૂપ કર્મસમારમ્ભ હોતા હૈ –ઇસ બાતકો જાન કર મેધાવી સાધુ ન સ્વયં ઇન ષડ્જીવનિકાયોં કે વિષયમેં દણ્ડકા સમારમ્ભ કરે, ન દૂસરોંસે કરાવે, ન કરતે હુએ કી અનુમોદના હી કરે । હે શિષ્ય ! તુમ્હેં ઇસ પ્રકારસે વિચારના ચાહિયે કિ ઇન દણ્ડસમારંભ કરનેવાલોંકે સાથ વાર્તાલાપ કરનેમેં ભી મુઝે લજ્જા હોતી હૈ, ફિર મૈં દણ્ડસમારમ્ભકા અનુમોદન કૈસે કરૂઁ ? મૈં કભી ઇસકા	

અનુમોદન નહીં કર સકતા । ઇસ પ્રકાર નિશ્ચય કર કે સાધુમર્યાદામેં વ્યવસ્થિત, પ્રાણાતિપાતસે ભયભીત તુમ, ઉસ અનર્થકર પ્રાણાતિપાતનદિરૂપ દણ્ડકા, અથવા–અન્ય દણ્ડ કા સમારમ્ભ કભી નહીં કરના । ૨૩૩

॥ ઇતિ પ્રથમ ઉદ્દેશ ॥

*

॥ અથ દ્વિતીય ઉદ્દેશ ॥

૧ દ્વિતીય ઉદશકા પ્રથમ ઉદ્દેશકે સાથ સમ્બન્ધકથન, પ્રથમ સૂત્ર ઔર ઉસકી છાયા । ૨૩૪

૨ શ્મશાન આદિમેં સ્થિતસાધુકો અકલ્પનીય અશનાદિક લેનેકે લિયે યદિ કોઇ ગૃહપતિ આગ્રહ કરે તો સાધુ ઉસકે આગ્રહકો કભી ભી નહીં સ્વીકારે । ૨૩૪

૩ દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા । ૨૩૬

૪ ઉસ સાધુકે સમીપ આ કર કોઇ ગૃહપતિ ઉસ સાધુકો, અકલ્પનીય અશન આદિ લા કર દેવે, યા રહનેકે લિયે અકલ્પનીય ઉપાશ્રય દેવે, તો સાધુકો ચાહિયે કિ વહ ઉસ ગૃહપતિકે વચનોંકો કભી ભી સ્વીકાર નહીં કરે । ૨૩૭

૫ તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા । ૨૩૮

૬ શ્મશાનાદિસ્થિત સાધુકે, ગૃહપતિદ્વારા પ્રદત્ત અકલ્પનીય અશનાદિક ન લેનેપર, યદિ વે ગૃહપતિ ઉસ સાધુકી તાડના આદિ કરેં તો સાધુ ઉસ તાડનાદિકકો શાન્તિપૂર્વક સહન કરે। અથવા વહ સાધુ ઉસ ગૃહપતિકે સમ્યગ્દષ્ટિત્વ ઔર મિથ્યાદષ્ટિ કા અનુમાન કર, યદિ વહ સમ્યગ્દ્રષ્ટી હો તો ઉસે સાધુ કે આચાર કા પરિજ્ઞાન કરાવે । અથવા-યદિ દેખે કિ યહ ગૃહપતિ મિથ્યાદ્રષ્ટી હૈ તો કુછ ભી નહીં કહે । ચુપ-ચાપ ઉસકે દ્વારા કિયે ગયે ઉપસર્ગો કો શાન્તચિત હો કર સહે । ૨૩૮

૭ ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા । ૨૪૦

८ वह साधु गृहपतिद्वारा प्रदत्त उस आहारादिको कभी भी स्वीकार न करे । इतना ही नहीं वह साधु शाक्यादि परतीर्थिकों को कभी भी अशनादिक नही देवे, न उन्हें निमन्त्रित करे, न उनकी सेवा करे, और न उनका आदर ही करे । २४१
९ प्रश्चम सूत्रका अवतरण और प्रश्चम सूत्र । २४१
१० भगवान्‌की आज्ञा है कि साधु अपने साधर्मिक साधुको अशनादिक प्रदान करे, उसको निमन्त्रित करे, उसकी सेवा करे और उसका आदरसत्कार करे । २४१

॥ इति द्वितीय उद्देश ॥

*

॥ अथ तृतीय उद्देश ॥

१ तृतीय उद्देशका द्वितीय उद्देशके साथ सम्बन्धकथन । प्रथम सूत्रका अवतरण, प्रथम सूत्र और छाया । २४२
२ कितनेक मनुष्य युवावस्थामें ही संबुद्ध हो मुनि हो जाते हैं । उनमें जो बुद्धबोधित होते हैं वे पण्डितों अर्थात् तीर्थंकरगणधर आदिके समीप धर्मवचन सुन कर, उन्हें हृदयमें उतार कर समताभावका अवलम्बन करे; क्यों कि तीर्थंकरगणधर आदिकोंने समतासे ही धर्मका प्ररूपण किया है । उन साधुओंको चाहिये कि वे शब्दादिक विषयोंकी अभिलाषासे रहित हो कर, प्राणियोंकी हिंसा और परिग्रह नहीं करते हुए विचरते हैं । एसे मुनि कभी भी परिग्रहोंसे लिप्त नहीं होते हैं, और न ये प्राणियोंके उपर मनोवाक्कायदण्डका ही प्रयोग करते हैं । एसे मुनियोंको तीर्थंकरोंने महान् और अग्रन्थकहा है । एसे मुनि मोक्ष और संयमके स्वरूपके परिज्ञाता होते हैं, और वे देव, नारक, मनुष्य और तिर्यञ्चके जनम – मरणादिक दुःखोंको जान कर कभी भी पापकर्म नहीं करते हैं । २४३

अनु.	विषय	पाना नं.

३ द्वितीय सूत्रका अवतरण, द्वितीय सूत्र और छाया। २४५

४ आहारसे परिपुष्ट प्राणियों के ये शरीर, परीषहोंके आनेपर विनष्ट हो जाते हैं । देखो; कितनेक प्राणी क्षुधापरीषहसे कातर हो जाते हैं, और इनके विपरीत कोई २ रागद्वेषवर्जित मुनि क्षुधापरिषहके प्राप्त होने पर भी निष्प्रकम्प हो कर षड्जीवनिकायके उपर दया करनेमें ही संलग्न रहते हैं । २४५

५ तृतीय सूत्रका अवतरण, तृतीय सूत्र और छाया । २४६

६ पूर्वोक्त मुनि आगममें कुशल होते हैं और वे काल, बल, मात्रा, क्षण, विनय और समयके ज्ञाता होते हैं । वे परिग्रहमें ममत्व नहीं रखते हैं, यथाकाल अनुष्ठान करनेवाले होते हैं और अप्रतिज्ञ होते हैं । ऐसे मुनि रागद्वेषको छिन्न करके मोक्षको प्राप्त करते हैं । २४६

७ चतुर्थ सूत्रका अवतरण, चतुर्थ सूत्र और छाया । २४६

८ शीतस्पर्शसे कम्पितशरीर मुनिको देख कर यदि गृहपति पूछे कि हे आयुष्मन् ! क्या अपका शरीर कामजनित पीडासे कंपित हो रहा है ? तो मुनि उससे कहे– हे गाथापति ! मेरा शरीर कामविकारसे नहीं कँप रहा है, किन्तु शीतकी बाधाको मैं नहीं सह पा रहा हुं इसलिये कँप रहा है । इस पर यदि गृहपति कहे कि हे आयुष्यन् ! तो आप अग्निसेवन क्यों नहीं करते ? इस पर वह साधु कहे कि हे गाथापति! मुझे अग्निको प्रज्वलित करना या उसका सेवन करना नहीं कल्पता । इस प्रकार कहने पर यदि वह गृहपति या अन्य गृहस्थ आग जला कर उस मुनिके शरीरको तापित करे तो वह मुनि गृहस्थको समझा कर अग्निसेवनसे दूर ही रहे । २४७

॥ इति तृतीय उद्देश ॥

*

॥ અથ ચતુર્થ ઉદ્દેશ ॥

૧ ચતુર્થ ઉદ્દેશકા તૃતીય ઉદ્દેશકે સાથ સમ્બન્ધપ્રતિપાદન, પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા । ૨૪૯

૨ મુનિકો તીન વસ્ત્ર-ઔર ચૌથા પાત્ર કા રખના કલ્પતા હૈ । ઇસ પ્રકારકે સાધુકો યહ ભાવના નહીં હોતી હૈ કિ ચૌથે વસ્ત્રકી યાચના કરૂઁગા । સાધુ એષણીય વસ્ત્રકી યાચના કરતે હૈં, જૈસા વસ્ત્ર મિલ જાતા હૈ ઉસીકો ધારણ કરતે હૈં, વસ્ત્રોંકો ધોતે નહીં હૈં ઔર રંગતે હી હૈં । સાધુ ધૌતરક્ત વસ્ત્રકો ધારણ નહીં કરતે હૈં । વે કભી ભી વસ્ત્રોંકો છિપાતે નહીં; ક્યોં કિ ઉનકા વસ્ત્ર જીર્ણ ઔર મલિન હોનેકે કારણ મૂલ્યવાન નહીં હોતા હૈ । ઇસ પ્રકારકે સાધુ ગ્રામાન્તરોં મેં નિર્દ્વન્દ્વ વિચરતે હૈં । વસ્ત્રધારી સાધુઓંકી યહી તીન વસ્ત્ર ઔર ચૌથા પાત્રરૂપ સામગ્રી હોતી હૈ । ૨૪૯

૩ દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા । ૨૫૧

૪ હેમન્ત ઋતુકે બીતને પર ગ્રીષ્મ ઋતુ કે પ્રારમ્ભમેં સાધુ કો જીર્ણ વસ્ત્રોકા પરિત્યાગ કર દેના ચાહિયે । અથવા શીતસમય બીતને પર ભી ક્ષેત્ર, કાલ ઔર પુરૂષ સ્વભાવકે કારણ યદિ શીતબાધા હો તો તીનોં વસ્ત્રોંકો ધારણ કરે, અર્થાત્- શીત લગને પર તીનોં વસ્ત્રોંકો ધારણ કરે, શીત ન લગે ઔર ઉસકી આશંકા હો તો અપને પાસ રખે, ત્યાગે નહીં । અથવા શીતકી અલ્પતામેં એક વસ્ત્રકો ધારણ કરે, ઔર જબ શીત બિલ્કુલ હી ન રહે તબ અચેલ અર્થાત્ પ્રાવરણવસ્ત્ર રહિત હો જાય । ઇસ પ્રકારસે મુનિકી આત્મા લઘુતાસે યુક્ત હો જાતી હૈ । ઇસ પ્રકારસે વસ્ત્રત્યાગ કરનેવાલે મુનિકો કાયક્લેશનામક તપ ભી હોતા હૈ । ૨૫૧

૫ તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા । ૨૫૨

૬ યહ સબ ભગવાન્ મહાવીરને કહા હૈ; ઇસ લિયે મુનિ ઇસ સબકા અચ્છી તરહ વિચાર કર સચેલ ઔર અચેલ અવસ્થાઓં મેં સામ્યભાવ હી રખેં । ૨૫૨

૭ ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા । ૨૫૨

૮ જિસ મુનિકો યહ હોતા હૈ કિ મૈં રોગાતઙ્કોંસે અથવા શીતાદિ યા સ્ત્રીકે ઉપસર્ગસે સ્પૃષ્ટ હો ગયા હૂઁ, મૈ ઈનકો સહ નહીં સકતા હૂઁ, વહ વસુમાન્ મુનિ ઉસ સમય અપને અન્તઃકરણ સે હેય ઔર ઉપાદેયકા વિચાર કર ઉન ઉપસર્ગોકા પ્રતિકાર નહીં કરતે હૈં । એસે તપસ્વી મુનિ સ્ત્રિયોંકે ઉપસર્ગ ઉપસ્થિત હોને પર વૈહાયસ આદિ મરણદ્વારા શરીર છોડ દેતે હૈં પરન્તુ ચારિત્રકો નહીં છોડતે હૈં । એસે મુનિકા વહ મરણ બાલમરણ નહીં હૈ, અપિ તુ વહ પણ્ડિત મરણ હી હૈ । વહ મુનિ વસ્તુતઃ સંસારાન્તકારી હી હોતા હૈ । ઈસ પ્રકાર વહ વિમોહકા આયતનસ્વરૂપ વૈહાયસ મૃત્યુ હી ઉસ સાધુકે હિત આદિકી કરનેવાલી હોતી હૈ । ૨૫૩

॥ ઈતિ ચતુર્થ ઉદ્દેશ સમ્પૂર્ણ ॥

*

॥ અથ પ્રશ્ચમ ઉદ્દેશ ॥

૧ પ્રશ્ચમ ઉદ્દેશકા ચતુર્થ ઉદ્દેશકે સાથ સંબન્ધપ્રતિપાદન, પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા । ૨૫૬

૨ જો ભિક્ષુ, દો વસ્ત્ર ઔર એક ધારણ કરનેકે લિયે અભિગ્રહસે યુક્ત હૈ ઉસે યહ ભાવના નહીં હોતી કિ તીસરે વસ્ત્રકી યાચના કરૂઁગા । વહ યથાક્રમ એષણીય વસ્ત્રોંકી યાચના કરતા હૈ, ઉસકી ઈતની હી સામગ્રી હોતી હૈ । જબ હેમન્ત ઋતુ બીત જાતી હૈ ઔર ગ્રીષ્મઋતુ આને લગતી હૈ તબ વે પરિજીર્ણ વસ્ત્રોંકો છોડ દેવેં । અથવા શીત સમય બીતને પર ભી ક્ષેત્ર, કાલ ઔર પુરૂષસ્વભાવકે કારણ યદિ શીતબાધા હો તો દોનોં વસ્ત્રોંકો ધારણ કરેં । શીતકી આશંકા હો તો અપને પાસ રખેં, ત્યાગે નહીં । અથવા અવમચેલ હોં, અથવા એકશાટકધારી હોવેં, અથવા અચેલ હો જાવેં । ઈસ પ્રકારસે મુનિકી આત્મા લાધવ ગુણસે યુક્ત હો જાતી હૈ । ભગવાન્ને જો કહા હૈ વહ સર્વથા સમુચિત હૈ, ઈસ પ્રકાર મુનિ સર્વદા ભાવના

કરેં । યદિ મુનિકો એસા લગે કિ રોગાદિકોંસે સ્પૃષ્ટ હો ગયા હૂં, નિર્બલ હૂં, મૈં ભિક્ષાચર્યાકિ લિયે ગૃહસ્થકે ઘર જાનેમેં અસમર્થ હૂં, ઉસ સમય યદિ કોઈ ગૃહસ્થ મુનિકે લિયે અશનાદિક સામગ્રીકી યોજના કરે તો મુનિ ઉસે અકલ્પનીય સમઝકર કભી ભી નહીં સ્વીકારેં । ૨૫૬

૩ દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા । ૨૫૬

૪ જિસ ભિક્ષુ કા આચાર ઈસ પ્રકાર કા હોતા હૈ કિ--(૧) જિસકો કિસીને વૈયાવૃત્ય કરને કી પ્રેરણા નહીં કી વહ યદિ અગ્લાન હોગા ઔર વહ આકર મુઝ ગ્લાન કો નિવેદિત કરેગા કિ મૈં આપકી વૈયાવૃત્તિ કરૂઁગા તો મૈં સાધર્મિકોં દ્વારા નિર્જરા કે લિયે કી જાતી હુઈ વૈયાવૃત્તિ સ્વીકાર કરૂઁગા । ઔર અગ્લાન તથા દૂસરોં સે અપ્રેરિત મૈં ગ્લાન સાધુ કી વૈયાવૃત્તિ અપને કર્મનિર્જરા કી ઈચ્છા સે કરૂઁગા ઉસકે લિયે આહારાદિ કી ગવેષણા કરૂઁગા ઔર દૂસરોં કે લાયે હુએ આહાર કા ભી સ્વીકાર કરૂઁગા ।(૨) દૂસરોં કે લિયે આહારાદિ કા અન્વેષણ કરૂઁગા ઔર દૂસરોં કે લાએ હુએ આહારકા સ્વીકાર નહીં કરૂઁગા । (૩) દૂસરોં કે લિયે આહાર કા આન્વેષણ નહીં કરૂઁગા પરન્તુ દૂસરોં કે લાયે હુએ આહાર કા સ્વીકાર કરૂઁગા । (૪) દૂસરોં કે લિયે આહાર કા અન્વેષણ નહીં કરૂઁગા ઔર ન દૂસરોં કે લાયે હુએ આહાર કા સ્વીકાર હી કરૂઁગા । ઈસ પ્રકાર અભિગ્રહધારી મુનિ અપને અભિગ્રહ કો પાલતે હુએ, શાન્ત, વિરત, હોકર ઔર અન્તઃકરણ કી વૃત્તિયોંકો વિરૂદ્ધ કર ગ્લાનાવસ્થામેં ભક્તપ્રત્યાખ્યાન સે હી અપને શરીર કા પરિત્યાગ કરે । ઉસ મુનિ કા વહ કાલપર્યાય હી હૈ । ઉસ કા ઈસ પ્રકાર સે શરીર ત્યાગ કરના વિમોહાયતન – મહાપુરૂષકર્તવ્ય હી હૈ ઔર,હિત, સુખ, ક્ષમ, નિઃશ્રેયસ એવં આનુગામિક હી હૈ । ઉદ્દેશ સમાપ્તિ । ૨૫૮

॥ ઈતિ પ્રશ્ચમ ઉદ્દેશ ॥

*

॥અથ ષષ્ઠ ઉદ્દેશ ॥

અનુ.	વિષય	પાના નં.
૧	ષષ્ઠ ઉદ્દેશ કા પ્રશ્રમ ઉદ્દેશ કે સાથ સમ્બન્ધપ્રતિપાદન, પ્રથમ સૂત્ર કા અવતરણ, પ્રથમસૂત્ર ઔર છાયા ।	૨૬૦
૨	જો ભિક્ષુ એક વસ્ત્ર ઔર એક પાત્ર કે અભિગ્રહધારી હૈ, ઉસકો યહ ભાવના નહીં હોતી કિ દ્વિતીય વસ્ત્ર કી યાચના કરૂંગા । વહ ભિક્ષુ એષણીય વસ્ત્ર કી યાચના કરે, જો વસ્ત્ર મિલે ઉસી કો ધારણ કરે, યાવત્ ગ્રીષ્મ ઋતુ આવે જીર્ણ વસ્ત્ર કા પરિત્યાગ કર દેવે । અથવા–એક શાટક ધારણ કરે, અથવા અચેલ હોજાવે । ઈસ પ્રકાર કે મુનિ કી આત્મા લઘુતા–ગુણ સે યુક્ત હો જાતી હૈ । ઉસ ભિક્ષુ કા ઈસ પ્રકાર કા આચાર તપ હી હૈ । ભગવાનને જો કહા હૈ વહ સર્વથા સમુચિત હૈ, ઈસ પ્રકાર વહ ભિક્ષુ સર્વદા ભાવના કરે ।	૨૬૧
૩	દ્વિતીય સૂત્ર કા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।	૨૬૧
૪	જિસ ભિક્ષુ કો યહ હોતા હૈ કિ–મૈં અકેલા હૂઁ, મેરા કોઈ નહીં હૈ, મૈં ભી કિસી કા નહીં હૂઁ । વહ સાધુ અપને કો અકેલા હી સમઝે । ઈસ પ્રકાર કે સાધુ કી આત્મા લઘુતા ગુણ સે સંપન્ન હોતી હૈ ઉસ સાધુ કી યહ ભાવના તપ હી હૈ । ભગવાનને જો કહા હૈં વહ સમુચિત હી હૈ, એસી ભાવના વહ સાધુ સર્વદા રખે ।	૨૬૨
૫	તૃતીય સૂત્ર કા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।	૨૬૨
૬	સાધુ અથવા સાધ્વા આહાર કરતે સમય આહાર કો મુઁહ કે દાહિને ભાગસે બાઁયે ભાગ કી ઓર સ્વાદ લેતે હુએ નહી લે જાવે, ઉસી પ્રકાર બાઁયે સે દાહિને કી ઓર નહીં લે જાવે । ઈસ પ્રકાર સ્વાદ કી ભાવના સે રહિત હોકર આહાર કરના તપ હી હૈ । ભગવાનને જો કહા હૈ વહ સર્વથા સમુચિત હી હૈ, એસી ભાવના સાધુ કો સર્વદા કરની ચાહિયે ।	૨૬૩
૭	ચતુર્થ સૂત્ર કા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।	૨૬૪
૮	જિસ ભિક્ષુ કો યહ હોતા હૈ કિ–મૈં ઈસ સમય ગ્લાન હૂઁ, ઈસલિયે ઈસ શરીર કો પૂર્વવત્ પરિચર્યા કરને મેં અસમર્થ હૂઁ । ઉસ મુનિ કો ચાહિયે કિ આહાર કો ક્રમિક અલ્પ કરે,	

આહાર કો અલ્પ કર કે ઔર કષાયોં કો કૃશ કર કે અપની આત્મા કો સમાહિત કરતે હુએ, ઔર સંસારજનિત કર્મ કે ક્ષપણ કરને કી ભાવના રખતે હુએ ઇંગિત મરણ કરે। ૨૬૪
૯ પ્રશ્ચમ સૂત્ર કા અવતરણ, પ્રશ્ચમ સૂત્ર ઔર છાયા । ૨૬૫
૧૦ ગ્રામાદિ કિસી સ્થાનમેં જાકર સાધુ તૃણ કી યાચના કરે, તૃણ લેકર એકાન્ત સ્થાનમેં જાયઁ । વહાઁ કલ્પનીય ભૂમિ કી પ્રતિલેખના પ્રમાર્જના કર કે વહાં પર તૃણ કા સંથારા કરેં ઔર ફિર ઇંગિત મરણ સે શરીર ત્યાગ કરે । એસા મુનિ સત્યવાદી, રાગદ્વેષરહિત, તીર્ણ, દૃઢ, જીવાજીવાદિપદાર્થજ્ઞ ઔર અપારસંસાર કા પારગામી હોતા હૈ । વહ મુનિ ઇસ ઇંગિતમરણ કો સત્ય સમઝકર અનેકવિધ પરીષહોપસર્ગો કો સહ કર, ઇસ જિનશાસનમેં વિસ્વસ્ત હો કાતર જનોં કે અસાધ્ય સાધુઓં કે આચાર કા આચરણ કરતા હૈ । વ્યધિનિમિત્ત ઇંગિત મરણ કરને વાલે સાધુ કા વહ મરણ પણ્ડિત મરણ હી હૈ, યાવત્ વહ આનુગામિક હૈ । ઉદ્દેશ સમાપ્તિ । ૨૬૬

॥ ઇતિ ષષ્ઠ ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ ॥

*

॥ અથ સપ્તમ ઉદ્દેશ ॥

૧ સપ્તમ ઉદ્દેશકા ષષ્ઠ ઉદ્દેશકે સાથ સમ્બન્ધપ્રતિપાદન, પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા। ૨૬૮
૨ જો પ્રતિમાધારી સાધુ વસ્ત્રરહિત હો કર સંયમમેં તત્પર રહતા હૈ ઉસ મુનિકે ચિતમેં યહ ભાવના હોતી હૈ કિ મૈં તૃણસ્પર્શ, શીતસ્પર્શ, ઉષ્ણસ્પર્શ ઔર દંશમશકસ્પર્શ સહ સકતા હૂં, ઔર ભી વિવિધ સ્પર્શો કો સહ સકતા હૂં; પરન્તુ લજ્જાકો નહીં છોડ સકતા હૂં । એસે સાધુકો કટિબન્ધન ધારણ કરના કલ્પતા હૈ । ૨૬૯

અનુ.	વિષય	પાના નં.
૩	દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।	૨૭૦
૪	ઉસ સંયમમેં પરાક્રમ કરતે હુએ ઉસ અચેલ સાધુકો તૃણસ્પર્શ, શીતસ્પર્શ, ઉષ્ણસ્પર્શ ઔર દંશમશકસ્પર્શ પ્રાપ્ત હોતે હૈં । વહ સાધુ ઉન સ્પર્શો કો તથા અન્ય ભી વિવિધ સ્પર્શો કો સહતા હૈ । ઉસકી આત્મા લાઘવયુક્ત હોતી હૈ । ઉસકા યહ અચેલત્વ તપ હી હૈ । ઉસ સાધુકી યહ ભાવના સર્વદા હોની ચાહિયે કિ ભગવાન્‌ને જો કહા હૈ વહ સર્વથા સંગત હૈ ।	૨૭૦
૫	તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।	૨૭૦
૬	જિસ ભિક્ષુકો યહ હોતા હૈ કિ મૈં દૂસરે ભિક્ષુઓંકે લિયે અશન આદિ લા કર દૂંગા ઔર દૂસરોંકે લાયે હુએ અશનાદિકકો સ્વીકાર ભી કરૂઁગા ૧ । જિસ ભિક્ષુકો યહ હોતા હૈ કિ મૈં દૂસરે ભિક્ષુઓંકે લિયે અશનાદિક લા કર દૂંગા ઔર દૂસરેકે લાયે હુએ અશનાદિકકો સ્વીકાર નહીં કરૂઁગા ૨ । જિસ ભિક્ષુકો યહ હોતા હૈ કિ મૈં દૂસરે ભિક્ષુઓંકે લિયે અશનાદિક લાકર નહીં દૂંગા, પરન્તુ દૂસરેકે લાયે હુએ અશનાદિકકો સ્વીકાર કરૂઁગા ૩ । જિસ ભિક્ષુકો યહ હોતા હૈ કિ–મૈં દૂસરે ભિક્ષુઓંકે લિયે અશનાદિક લા કર નહીં દૂગા ઔર ન દૂસરેકે લાયે હુએ અશનાદિકકો સ્વીકાર કરૂઁગા ૪ । યે ચાર પ્રકારકે અભિગ્રહધારી મુનિ હોતે હૈ । પાંચવે પ્રકાર કે અભિગ્રહધારી મુનિ હોતા હૈ । જિસકા અભિગ્રહ ઈસ પ્રકારકા હોતા હૈ કિ મૈં અપનેસે બચે હુએ એષણીય અશનાદિકદ્વારા સાધર્મિયોં કી વૈયાવૃત્ય કરૂઁગા ઔર સાધર્મિકોંકે દ્વારા ભી અપનેસે અવશિષ્ટ દિયે ગયે એષણીય અશનાદિકકો સ્વીકાર કરૂઁગા ।	૨૭૧
૭	ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।	૨૭૨
૮	જિસ સાધુકો યહ માલૂમ હો કિ મેરા શરીર અબ સશક્ત નહીં હૈ વહ સાધુ સંથારા કરે । ઉદ્દેશ સમાપ્તિ ।	૨૭૩

॥ ઈતિ સપ્તમ ઉદ્દેશ ॥

॥ અથ અષ્ટમ ઉદ્દેશ ॥

૧	અષ્ટમ ઉદ્દેશકા સપ્તમ ઉદ્દેશકે સાથ સમ્બન્ધપ્રતિપાદન, પ્રથમ ગાથા ઔર ઉસકી છાયા ।	૨૭૪
૨	બુદ્ધિમાન્ ધીર મુનિ ક્રમશઃ ભક્તપરિજ્ઞા, ઇંગિતમરણ ઔર પાદપોપગમનરૂપ વિમોહકો પ્રાપ્ત કર, ઉસ ભક્ત પરિજ્ઞાનાદિક કે ઔચિત્ય અનૌચિત્યકો વિચાર કર સમાધિકા પરિપાલન કરે ।	૨૭૪
૩	દ્વિતીય ગાથાકા અવતરણ, દ્વિતીય ગાથા ઔર છાયા ।	૨૭૫
૪	મુનિ બાહ્ય ઔર આભ્યન્તર તપકા સેવન કર, શરીરકે અશક્ત હો જાને પર ભક્તપ્રત્યાખ્યાન આદિમેં સે કિસી એકકો સ્વીકાર કર આહારાદિકી ગવેષણાસે નિવૃત હો જાતા હૈ ।	૨૭૫
૫	તૃતીય ગાથાકા અવતરણ, તૃતીય ગાથા ઔર છાયા ।	૨૭૫
૬	વહ ભિક્ષુ અલ્પાહારી હોતા હૈ, કષાયાદિકો કુશ કરકે દૂસરોંકે દુર્વચનોંકો સહ લેતા હૈ । યદિ ઉસ ભિક્ષુકો આહાર ન મિલે તો વહ આહારકા પરિત્યાગ કર દેતા હૈ ।	૨૭૬
૭	ચતુર્થ ગાથાકા અવતરણ,ગાથા ઔર છાયા ।	૨૭૬
૮	સંલેખના કરનેવાલે મુનિકો જીવન–મરણકી અભિલાષાસે રહિત હોના ચાહિયે ।	૨૭૭
૯	પાંચવી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૭૭
૧૦	સંલેખનાકારી મુનિ નિર્જરાકી અપેક્ષા રખતા હુઆ મધ્યસ્થ હો કર સમાધિકી પરિપાલના કરે, ઔર કષાય એવં શારીરિક ઉપકરણોં કો છોડ કર અન્તઃકરણકો શુદ્ધ કરે।	૨૭૭
૧૧	છઠી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૭૭
૧૨	અપની આયુકે ઉપક્રમકો જાન કર મુનિ સંલેખનાકાલકે બીચમેં હી ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કરે ।	૨૭૮
૧૩	સાતવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૭૮
૧૪	મુનિ ગ્રામ અથવા અરણ્યમેં પ્રાણિવર્જિત સ્થણ્ડિલકા પ્રતિલેખન કરકે વહાં પર દર્ભકા સંથારા બિછાયે ।	૨૭૮
૧૫	આઠવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૭૮

અનુ.	વિષય	પાના નં.
૧૬	મુનિ આહારકો છોડ કર ઉસ દર્ભસંથારાકે ઉપર શયન કરે, અનુકૂલ પ્રતિકૂલ સભી પરિષહોંકો સહે ।	૨૭૯
૧૭	નવમી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૭૯
૧૮	ઉસ શય્યા પર ઉસ મુનિકે માંસશોણિતકો કીડિયાં ઔર ગૃધ્ર આદિ પક્ષી ખાવેં તો ઉનકી હિંસા ન કરે ઔર ન ક્ષતસ્થાનકા પ્રમાર્જન હી કરે ।	૨૭૯
૧૯	દશવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૮૦
૨૦	સાધુ યહ વિચાર કરે કિ યે પ્રાણી મેરે શરીરકી હિંસા કરતે હૈં રત્નત્રયકી તો નહીં કરતે । એસા વિચાર કર વહ ઉન્હેં નિવારિત ન કરે । અપની શય્યાસે કભી દૂર ન જાય ઔર પરીષહોપસર્ગોંકા સહન કરે ।	૨૮૦
૨૧	ગ્યારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૮૦
૨૨	બાહ્યાભ્યન્તર ગ્રન્થસે રહિત અપની આત્માકો ભાવિત કરતે હુએ મુનિ અન્તિમસ્વાસોચ્છ્વાસપર્યન્ત સમાધિયુક્ત રહે । ઇસ પ્રકારકા મુનિ કર્મકે નિશ્શેષ હોને પર મોક્ષગામી હોતા હૈ ઔર યદિ કર્મ અવશિષ્ટ રહ જાતા હૈ તો દેવલોકગામી હોતા હૈ । ગીતાર્થ સંયમી ઇસ ઇંગિત મરણકો સમ્યક્ પ્રકારસે સ્વીકૃત કરતા હૈ ।	૨૮૦
૨૩	બારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૮૧
૨૪	યહ ઇંગિણતમરણરૂપ ધર્મ ભગવાન્ મહાવીરને કહા હૈ, યહ મરણ ભક્તપરિજ્ઞામરણસે ભિન્ન હૈ । ઇસ મરણકા અભિલાષી મુનિ શરીરકે આવશ્યક કાર્ય કો છોડ કર અન્ય સભી કાર્યો કો છોડે ।	૨૮૧
૨૫	તેરહવીં ગાથાકા અવતર, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૮૧
૨૬	વહ મુનિ દૂર્વાદિ હરિતકાયોંસે યુક્ત સ્થાનોં પર નહી બૈઠે, હરિતકાયરહિત સ્થાનપર શયન કરે, આહાર છોડકર ચુપચાપ સભી પરીષહલપસર્ગો કો સહે ।	૨૮૨
૨૭	ચૌદહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૮૨
૨૮	ઇન્દ્રિયોંકી શક્તિ ક્ષીણ હો જાને પર યદિ ગ્લાનિકા અનુભવ હોને લગે તો મુનિ સામ્યભાવકો ધારણ કરે, વહ મુનિ પર્વતકે સમાન અચલ ઔર સમાહિતચિત હોવે । ઇસ પ્રકારકા મુનિ સર્વદા અનિન્ધ હોતા હૈ ।	૨૮૨

अनु.	विषय	पाना नं.
२९	पन्द्रहवीं गाथाका अवतरण, गाथा और छाया ।	२८३
३०	वह मुनि उस इंगितमरणमें शरीरमें पीडा होने पर उस क्षेत्रके अन्दरमें अर्थात् मर्यादित भूमिमें इधर–उधर भ्रमण करे, अथवा शुष्क कोष्ठके समान निस्चल रहे ।	२८३
३१	सोलहवीं गाथाका अवतरण, गाथा और छाया ।	२८३
३२	इंगितमरणमें मुनिके शरीरमें जब पीडा होवे तो उसे जो करना चाहिये उसका कथन ।	२८३
३३	सत्रहवीं गाथाका अवतरण, गाथा और छाया ।	२८४
३४	इस इंगित मरणको स्वीकार करनेवाला मुनि अपनी इन्द्रियों को विषयोंसे निवृत करे, वह प्रतिलेखनयोग्य पीठ–फलादिका अन्वेषण करे ।	२८४
३५	अठारहवीं गाथाका अवतरण, गाथा और छाया ।	२८४
३६	प्रतिलेखनके अयोग्य पीठफलकादिके ग्रहणसे ज्ञानावरणीयादि कर्मोका बन्ध होता है, अतः एसे पीठफलादिकका ग्रहण नहीं करना चाहिये । इंगित मरणमें स्थित मुनि ग्रहण नहीं करना चाहिये । इंगित मरणमें स्थित मुनि अपनी आत्माको काययोग और मनोयोगसे पृथङ् करे और सभी परीषहोपसर्गोको सहन करे ।	२८४
३७	उन्नीसवीं गाथाका अवतरणा, गाथा और छाया ।	२८५
३८	इंगित मरणकी अपेक्षा श्रेष्ठ पादपोपगमन मरणमें जो मुनि स्थित होता है उसके सभी अंग अकड जायें तो भी वह अपने स्थानसे नहीं उठे ।	२८५
३९	बीसवीं गाथाका अवतरण, गाथा और छाया ।	२८६
४०	यह पादपोपगमन मरण भक्तपरिज्ञा और इंगितमरणसे श्रेष्ठ है, अतः मुनि पादपोपगमनमरण स्वीकार करे ।	२८६
४१	इक्कीसवीं गाथाका अवतरण, गाथा और छाया ।	२८७
४२	मुनि चतुर्विधाहारको छोडकर अचित स्थण्डिलमें पर्वतके समान अप्रकम्प रह कर विहित प्रत्युपेक्षणादि क्रिया करते हुए सभी प्रकारसे शरीर ममत्वका परित्याग करे । यदि उसे परिषहोपससर्गकी बाधा उपस्थित हो तो विचार करे कि यह शरीर जब मेरा नही है तो उसमें होनेवाली परीषहोपसर्गकी बाधासे मेरा क्या सम्बन्ध ? वह मेरा कुछ भी नहीं बिगाड सकती ।	२८७

અનુ.	વિષય	પાના નં.

૪૩ બાઇસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૨૮૮
૪૪ ઇન પરીષહોપસર્ગો કો તો યાવજ્જીવન સહના હી હૈ એસા વિચાર કર શરીર પરિત્યાગનિમિત્ત, સકલ શારીરિક વ્યાપારસે રહિત હો કર પાદપોપગમનમરણકે વિધિજ્ઞ વહ મુનિ સભી પરીષહોપસર્ગો કો સહે । ૨૮૮
૪૫ તેઇસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૨૮૮
૪૬ યહ મુનિ એહિક કામભોગોંકા અનુરાગી ન બને, ઔર મોક્ષકે સ્વરૂપકા પર્યાલોચન કર ઇન્દ્રાદિ દેવપદોંકી ભી અભિલાષા ન કરે । ૨૮૮
૪૭ ચૌવીસવીં ગાથાકા અવતરણ; ગાથા ઔર છાયા । ૨૮૯
૪૮ યદિ રાજા જીવનપર્યન્ત નિર્વાહકે લિયે ધનાદિક પ્રદાન કરે, ઔર કોઇ દેવ દિવ્ય ઋદ્ધિ દેનેકે લિયે પ્રગટ હોવે તો ભી મુનિ અપને તપકો ખણ્ડિત નહીં કરે । વહ મુનિ રાજપ્રદત એસ્વર્યકો ઔર દેવદત્ત દિવ્ય ઋદ્ધિકો આત્મકલ્યાણ કે પ્રતિકૂલ જાન કર જ્ઞાનાવરણીયાદિ સભી કર્મોકો વિનષ્ટ કરે । ૨૮૯
૪૯ પચ્ચીસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૨૮૯
૫૦ પાંચોં પ્રકારકે શબ્દાદિકોંમેં અથવા ઉનકે સાધક ધનોંમેં ગૃદ્ધિ છોડ કર મુનિ પાદપોપગમન મરણસે આયુકાલકા પારગામી હોવે । મુનિ તિતિક્ષાકો ઉત્કૃષ્ટ સમઝ કર ભક્તપરિજ્ઞા, ઇંગિતમરણ ઔર પાદપોપગમન, ઇન તીનોંમેંસે કિસી એકકો અપની શક્તિકે અનુસાર સ્વીકાર કરે; કયોં કિ યે તીનોં હી કર્મનિર્જરાકારક હૈં । અષ્ટમ ઉદ્દેશકી સમાપ્તિ । ૨૯૦
૫૧ અધ્યયનસ્થ વિષયોંકા ઉપસંહાર । ૨૯૦

॥ ઇતિ અષ્ટમ અધ્યયન ॥

*

॥ અથ નવમ અધ્યયન ॥

(પ્રથમ ઉદ્દેશ)

અનુ.	વિષય	પાના નં.
૧	નવમ અધ્યયનકા પૂર્વોક્ત અધ્યયનોંકે સાથ સમ્બન્ધપ્રતિપાદન, ઉપધાનશ્રુત શબ્દકી વયાખ્યા, અધ્યયનકે ચારોં ઉદ્દેશોંમેં આયે હુએ વિષયોંકા દિગ્દર્શન ।	૨૯૨
૨	પ્રથમ ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૯૩
૩	ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીકે ચરિત્રવર્ણન કા પ્રસ્તાવ । ભગવાન્ મહાવીસ્વામી ઉત્થિત હો પ્રવ્રજ્યાકાલકો જાન કર હેમન્ત ઋતુમેં પ્રવ્રજિત હુએ, ઔર પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કર તુરન્ત હી વહાં સે વિહાર કિયે ।	૨૯૩
૪	દૂસરી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૯૩
૫	ભગવાન્‌ને જો વસ્ત્ર ધારણ કિયા થા વહ તીર્થંકરપરમ્પરાકે રક્ષાર્થ; નહીં કિ હેમન્તઋતુમેં શરીરપ્રચ્છાદન નિમિત્ત ।	૨૯૪
૬	તીસરી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૯૪
૭	ભગવાન્‌કે શરીરપર ભ્રમરાદિ પ્રાણી કુછ અધિક ચાર મહીનોં તક ચન્દનાદિકી ગન્ધસે આકૃષ્ટ હો કર વિચરતે થે ઔર રક્તમાંસકી અભિલાષાસે ઉનકે શરીરકો ડસતે થે ।	૨૯૫
૮	ચૌથી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૯૫
૯	ભગવાન્‌ને એક વર્ષસે કુછ અધિક કાલ તક વસ્ત્ર ધારણ કિયા, ઉસકે બાદ વસ્ત્ર ત્યાગ કર વે અચેલ હો ગયે ।	૨૯૫
૧૦	પાંચવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૯૫
૧૧	ભગવાન્ જબ રાસ્તામેં વિહાર કરતે થે તો બાલકગણ ઉન્હેં દેખ કર ધૂલિ–પત્થર આદિકા પ્રક્ષેપ કરતે થે, ઔર ઉનકો દેખનેકે લિયે દૂસરે બાલકોંકો ભી બુલાતે થે ।	૨૯૬
૧૨	છઠી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૨૯૬
૧૩	ભગવાન્ જબ કિસી વાસસ્થાનમેં વિરાજતે થે, જહાં કિ સ્ત્રી પુરૂષ આદિ સભી રાત્રિવાસકે લિયે ઠહરતે થે । વહાં કિસી સ્ત્રીદ્વારા પ્રાર્થિત હોને પર ભી ભગવાન્ ઉનકી પ્રાર્થના સ્વીકાર નહીં કરતે, અપિ તુ સંયમ માર્ગ મેં અપની આત્માકો સ્થાપિત કર ધ્યાન કરતે થે ।	૨૯૬

અનુ.	વિષય	પાના નં.

૧૪ સાતવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૨૯૭

૧૫ ગૃહસ્થલોગ ભગવાન્‌કે પાસ એકત્રિત હોતે તો વે ઉનકી ઓર લક્ષ ન દે કર અપને ધ્યાનમેં હી મગ્ન રહતે । યદિ વે ગૃહસ્થ ઉનસે કુછ પૂછતે તો ચુપચાપ વહાંસે ચલ દેતે । વે ધ્યાનસે કભી ભી વિચલિત નહીં હોતે । ૨૯૭

૧૬ આઠવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૨૯૭

૧૭ ભગવાન્‌કો કોઈ અભિવાદન કરતા યા તો વે ઉસસે પ્રસન્નતા નહીં પ્રગટ કરતે થે, ઔર યદિ કોઈ અભિવાદન ન કરે તો ઉસ પર ક્રુદ્ધ ભી નહીં હોતે થે । અનાર્ય દેશોંમેં ભગવાન્ કો યદિ કોઈ તાડન આદિ કરતા તો ભી ઉનકા ભાવ કલુષિત નહીં હોતા । ૨૯૭

૧૮ નવમી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૨૯૮

૧૯ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી કઠોર વચનોંકો સહતે થે, નૃત્ય, ગીત, દણ્ડયુદ્ધ ઔર મુષ્ટિયુદ્ધ આદિકો સુનને ઔર દેખનેકે લિયે ઉન્હેં કુતૂહલતા નહીં હોતી । ૨૯૮

૨૦ દસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૨૯૮

૨૧ ભગવાન્‌ને કભી કભી પરસ્પર કામકથામેં સંલગ્ન સ્ત્રિયોંકો દેખા, પરન્તુ ઉન્હેં રાગ નહીં હુઆ । ભગવાન્‌ને સંયમકી આરાધનાનિમિત્ત પરીષહોપસર્ગો કો કુછ ભી નહીં ગિના । ૨૯૯

૨૨ ગ્યારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૨૯૯

૨૩ ભગવાન્ સાધિક દો વર્ષ સચિત જલકા પરિત્યાગ કર એકત્વ ભાવના ભાતે ઔર ક્રોધ છોડતે હુએ, સમ્યક્ત્વભાવના એવં શાન્તિ સે યુક્ત હો કર પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કી । ૨૯૯

૨૪ બારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૨૯૯

૨૫ ભગવાન્ ષડ્જીવનિકાયોંકે સ્વરૂપકો જાન કર ઉનકે આરમ્ભ કા પરિહાર કરતે હુએ વિચરતે થે । ૩૦૦

૨૬ તેરહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૩૦૦

૨૭ યે પૃથિવી આદિ ષડ્જીવનિકાય સચિત હૈં । એસા વિચાર કર ઉનકે સ્વરૂપ ઔર ભેદ–પ્રભેદોંકો જાન કર ઉનકે આરમ્ભ કો પરિવર્જિત કરકે વિચરતે થે । ૩૦૦

૨૮ ચૌદહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૩૦૦

अनु.	विषय	પાના નં.

२९ સ્થાવર જીવ ત્રસ હો કર ઉત્પન્ન હોતે હૈં, ઔર ત્રસ જીવ સ્થાવર હો કર । અથવા સભી જીવ અપને ઉપાર્જિત કર્માનુસાર સભી યોનિયોંમેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । ૩૦૧

૩૦ પન્દ્રહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૩૦૧

૩૧ ભગવાનને ઇસ પ્રકાર સમઝા કિ યે મોહયુક્ત પ્રાણી દ્રવ્ય ઔર ભાવ ઉપધિસે યુક્ત હો કર કર્મકે પ્રભાવસે ક્લેશકા અનુભવ કરતે હૈં । ઇસ લિયે ભગવાન્ ને સભી પ્રકારકે કર્મો કા પરિત્યાગ કર દિયા । ૩૦૧

૩૨ સોલહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૩૦૨

૩૩ ભગવાનને દોનોં પ્રકારકે કર્મોકો જાનકર ઔર આદાનસ્રોત, અતિપાતસ્રોત ઔર દુષ્પણિહિત મનોવાક્કાયકો કર્મબન્ધકા કારણ જાન કર સંયમકો પાલા । ૩૦૨

૩૪ સત્રહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૩૦૨

૩૫ ભગવાનને હિંસાકો સર્વથા છોડ કર અહિંસાકા ઉપદેશ દિયા ઉન્હોંને સ્ત્રિયોંકો સકલ કર્મબન્ધકા મૂલ સમઝા, ઇસ પ્રકાર ઉન ભગવાન્ને સંસારકે યથાવસ્થિત સ્વરૂપકો દેખા । ૩૦૩

૩૬ અઠારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૩૦૩

૩૭ વે ભગવાન્ આધાકર્માદિદોષયુક્ત આહારાદિકો જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોકા બન્ધ સમઝા, ઇસલિયે ઉન્હોંને ઉસકા સેવન નહીં કિયા । તથા ભગવાન્ને પાપકારણ સદોષ અન્નાદિકકો સ્વીકાર નહીં કરતે હુએ પ્રાસુક આહારકા સેવન કિયા । ૩૦૩

૩૮ ઉન્નીસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૩૦૪

૩૯ ઉન ભગવાનને દૂસરોંકે વસ્ત્રકા કભી ભી સેવન નહીં કિયા, દૂસરેકે પાત્રમેં ભી ઉન્હોંને ભોજન નહીં કિયા । ભગવાન્ અપમાનકી ગણના નહીં કરકે આહાર બનનેકે સ્થાનમેં આહાર કે નિમિત્ત જાતે થે । ૩૦૪

૪૦ બીસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા । ૩૦૪

૪૧ ભગવાન્ અશનપાનકે માત્રાજ્ઞ થે, વે કભી ભી મધુરાદિરસોંમેં આસક્ત નહીં હુએ । ભગવાન્ સર્વદા અપ્રતિજ્ઞ રહે । ઉન્હોં ને આઁખેં કભીં ભી, નહીં ધોયીં, ઔર ન ઉન્હોં ને કભી શરીર કો ખજુઆયા । ૩૦૪

અનુ.	વિષય	પાના નં.

૪૨	ઇક્કીસવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૦૫
૪૩	ભગવાન્ માર્ગ મેં ચલતે હુએ ન અપની દષ્ટિ કો તિરછી કરતે થે ઔર ન પીછે કી ઓર વે દષ્ટિપાત કરતે થે, કોઇ કુછ પૂછતા થા તો કોઇ ઉત્તર ભી નહીં દેતે થે, કિન્તુ આગે કી ઓર અપને શરીરપ્રમાણ ભૂમિ કો દેખતે હુએ યતનાપૂર્વક વિહાર કરતે થે ।	૩૦૫
૪૪	બાઇસવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૦૫
૪૫	માર્ગમેં ચલતે હુએ ભગવાન્ મહાવીર શિશિર ઋતુમેં વસ્ત્ર છોડ કર, દોનોં બાહુઓં કો કન્ધોં પર નહીં રખ કર કિન્તુ દોનોં બાહુઓં કો પસાર કર પરીષહ ઔર ઉપસર્ગો કો સહને કે લિયે યત્ન કરતે થે ।	૩૦૫
૪૬	તેઇસવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૦૬
૪૭	ભગવાનને ઇસ પ્રકાર કા આચાર કા સેવન કિયા । ઉન્હોંને યહ આચાર ઇસલિયે પાલા કિ દૂસરે મુનિ ભી ઇસી તરહ આચાર કાપાલન કરે । ઉદ્દેશ સમાપ્તિ ।	૩૦૬

॥ ઇતિ પ્રથમ ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ ॥

*

॥ અથ દ્વિતીય ઉદ્દેશ ॥

૧	દ્વિતીય ઉદ્દેશ કા પ્રથમ ઉદ્દેશ કે સાથ સંબન્ધપ્રતિપાદન, પ્રથમ ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૦૭
૨	વિહાર મેં ભગવાનને જિન આસનોં કો, શય્યાઓં કો સેવિત કિયા ઉન્હેં કહેં–ઇસ પ્રકાર જમ્બૂ સ્વામી કા પ્રશ્ન ।	૩૦૭
૩	દ્વિતીય ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૦૭
૪	સુધર્મા સ્વામી કા ઉત્તર--ભગવાનને વિહારકાલમેં શૂન્ય ગૃહોંમેં, સભાઓંમેં, પ્રપાશાલાઓંમેં, પણ્યશાલાઓંમેં, કારખાનોંમેં, પુઆલ કી બની કુટિયોંમેં નિવાસ કિયા ।	૩૦૭
૫	તીસરી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૦૮

अनु.	विषय	पाना नं.
६	ભગવાનને કભી ધર્મશાલાઓંમેં, ઉદ્યાન સ્થિત ગૃહોંમેં, નગર કે મધ્યભાગમેં, શ્મશાનમેં, શૂન્યગૃહમેં, વૃક્ષમૂલમેં નિવાસ કિયા ।	૩૦૮
૭	ચૌથી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૦૮
૮	ભગવાનને ઇસ પ્રકારકે આવાસોંમેં કુછ અધિક તેરહ વર્ષો તક નિવાસ કિયા, ઔર વહાઁ પર નિદ્રાદિપ્રમાદ ઔર વિસ્ત્રોતસિકા સે રહિત ભગવાન્ ધ્યાનાવસ્થામેં રહે ।	૩૦૮
૯	પાઁચવી ગાથા કા અવતરણ,ગાથા ઔર છાયા ।	૩૦૮
૧૦	ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી અધિક સોતે નહીં થે, યદિ નિદ્રાઆને લગતી થી તો ભગવાન્ સાવધાન હોકર જાગતે રહતે થે, અપ્રતિજ્ઞ ભગવાન્ છદ્મસ્થાવસ્થામેં રાત્રિ કે અન્તિમ પ્રહરમેં અન્તર્મુહૂર્ત્તમાત્ર શયન કરતે થે ।	૩૦૯
૧૧	છઠ્ઠી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૦૯
૧૨	ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી નિદ્રાકે દોષોંકો અચ્છી તરહ જાનતે હુએ નિદ્રા આનેકે સમય ઉઠ કર, બાહર નિકલ કર, એક મુહૂર્ત ભ્રમણ કર ફિર ધ્યાનમેં બૈઠ જાતે થે ।	૩૦૯
૧૩	સાતવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૦૯
૧૪	આશ્રયસ્થાનોંમેં ભગવાન્કો ભયંકર, અનેક પ્રકારકે ઉપસર્ગ હુએ ઔર સાંપ, નેવલે તથા ગીધ આદિકે ભી ઉપસર્ગ હુએ ।	૩૧૦
૧૫	આઠવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૦
૧૬	ચોર વ્યભિચારી આદિ, શક્તિધારી ગ્રામરક્ષક, વ્યભિચારિણી સ્ત્રિયાં ઔર અન્ય પુરૂષ લોગ ભગવાન્કો ઉપસર્ગ કરતે થે ।	૩૧૦
૧૭	નવમી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૧
૧૮	ભગવાન્ એહલૌકિક પારલૌકિક અનેક પ્રકારકે ઉપસર્ગો કો સહતે થે, ઔર અનેક પ્રકારકે સુરભિ–દુરભિગન્ધોં કો ભી સહતે થે ।	૩૧૧
૧૯	દસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૧
૨૦	ભગવાન્ પાંચ સમિતિયોંસે યુક્ત હોકર અનેક પ્રકારકે સ્પર્શોકો સહન કિયે, અલ્પભાષી ભગવાન્ સંયમમેં અરતિ ઔર વિષયાનન્દમેં રતિ કો દૂર કર સંયમકે આરાધનમેં પ્રવૃત્ત હુએ ।	૩૧૧
૨૧	ગ્યારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૧

અનુ.	વિષય	પાના નં.
૨૨	શૂન્ય ઘરોંમેં અથવા નિર્જન પ્રદેશોંમેં લોગ ભગવાન્‌સે વિવિધ પ્રશ્ન પૂછતે થે, પરન્તુ ભગવાન્ મૌન રહતે થે । કભી કભી કોઈ કોઈ જાર પુરૂષ આદિ આ કર ભગવાન્‌સે પૂછતે થે, પરન્તુ ભગવાન્ મૌન રહતે થે, તબ વે ક્રુદ્ધ હો કર ભગવાન્ કો દણ્ડ મુષ્ટિ આદિસે તાડતે થે;લેકિન ભગવાન્ નિર્વિકાર હો કર સબ સહ લેતે થે ।	૩૧૨
૨૩	બારહવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૨
૨૪	ભગવાન્‌સે કભી કોઈ પૂછતા– તુમ કૌન હો ? તબ ભગવાન્ કહતે મૈં ભિક્ષુ હૂં । તબ વે ભગવાન્ કો નિકલ જાને કે લિયે કહતે તબ ભગવાન્ વહાંસે ચલે જાતે । યદિ નહીં જાનેકો કહતે તો ભગવાન્ કષાયયુક્ત ઉન મનુષ્યોંકે પ્રતિ સમભાવસે મૌન હોકર ધર્મધ્યાનમેં સંલગ્ન રહતે ।	૩૧૩
૨૫	તેરહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૩
૨૬	શિશિર ઋતુમેં પવનકે ચલને પર કિતનેક અનગાર કાંપતે થે, કિતનેક અનગાર ઉસ હિમવાતસે બચને કે લિયે નિર્વાત સ્થાનકી ખોજ કરતે થે ।	૩૧૩
૨૭	ચૌદહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૪
૨૮	ઉસ હિમઋતુમેં કિતનેક અનગાર શીતનિવારણકે લિયે સંઘાટી ઓઢતે થે । પરતીર્થિક તાપસાદિ ધૂની જલા કર શીતવારણ કરતે થે ઔર ગૃહસ્થ લોગ વિવિધ પ્રકારકે વસ્ત્ર ધારણ કરતે થે ।	૩૧૪
૨૯	પન્દ્રહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૪
૩૦	ભગવાન્ મહાવીરને ઉસ શિશિર ઋતુકે હિમવાતમેં ભી અનાવૃત સ્થાનમેં હી રહ કર હિમસ્પર્શકો સમભાવસે સહતે થે ।	૩૧૫
૩૧	સોલહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૫
૩૨	ભગવાન્ મહાવીરને ઇસ પ્રકારકે દુઃસહ શીતોંકો અનેકબાર સહા । ભગવાન્‌કા ઉદ્દેશ ઇસમેં યહ થા કિ દૂસરે સાધુ ભી ઇસી પ્રકાર શીતકા સહન કરેં । ઉદ્દેશ સમાપ્તિ ।	૩૧૬

॥ ઇતિ દ્વિતીય ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ ॥

॥ અથ તૃતીય ઉદ્દેશ ॥

અનુ.	વિષય	પાના નં.
૧	તૃતીય ઉદ્દેશકા દ્વિતીય ઉદ્દેશકે સાથ સમ્બન્ધકથન, પ્રથમ ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૬
૨	ભગવાન્ સર્વદા સભી પ્રકારકે સ્પર્શો કો સહતે થે ।	૩૧૬
૩	દ્વિતીય ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૭
૪	ભગવાન્ને દુશ્ચર લાઢ દેશકી વજ્રભૂમિ ઔર શુભ્રભૂમિમેં વિહાર કિયા । વહાં અન્તપ્રાન્ત શય્યા આદિકા ઉન્હોંને સેવન કિયા ।	૩૧૭
૫	તૃતીય ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૭
૬	લાઢ દેશમેં વહાંકે લોગોંને ભગવાન્ કો બહુત ઉપસર્ગ કિયે । કિતનેક તો ભગવાન્ કી તાડના કરતે થે, ઔર કુત્તે ભગવાન્ કો કાટતે થે ઔર ગિરા કર ઉનકે ઉપર ચઢ બૈઠતે થે ।	૩૧૭
૭	ચૌથી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૮
૮	બહુત થોડે એસે લોગ થે જો હિંસક મનુષ્યોંકો ઔર કાટતે હુએ કુત્તોં કો રોકતે થે; અધિકતર તો એસે હી મનુષ્ય થે જો ભગવાન્ કો તાડન કરકે ઉનકે ઉપર કુત્તોં કો હુલ્કાતે થે ।	
૯	પાંચવીં ગાથાકા અવતરણ, ઔર છાયા ।	૩૧૮
૧૦	લાઢ દેશકી વજ્રભૂમિકે લોગ તુચ્છઅન્નભોજી ઔર ક્રૂર સ્વભાવ કે થે । વહાં પર અન્યતૈર્થિક શ્રમણ લાઠી ઔર નાલિકા લે કર વિહાર કરતે થે ।	૩૧૮
૧૧	છઠી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૧૯
૧૨	ઉસ લાઢદેશમેં લાઠી ઔર નાલિકા લે કર યધપિ અનય તૈર્થિક શ્રમણ વિહાર કરતે થે તો ભી ઉન્હેં કુત્તે કાટ લેતે થે । યહ લાઢ વસ્તુતઃ બડા હી દુશ્ચર થા ।	૩૨૦
૧૩	સાતવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૦
૧૪	ભગવાન્ લાઢદેશકી ઉસ અનર્ય ભૂમિમેં ભી ડંડે આદિકે વિના હી વિચરણ કરતે હુએ સભી પ્રકારકે ઉપસર્गો કો સહે ।	૩૨૦
૧૫	આઠવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૧
૧૬	સંગ્રામકે અગ્રભાગમેં હાથી જૈસે શત્રુસેનાકો જીત કર ઉસકે પારગામી હોતા હૈ ઉસી પ્રકાર ભગવાન્ ભી પરીષહોપસર્ગોંકો	

	જીત કર ઉનકે પારગામી હુએ । વિહાર કરતે હુએ ભગવાન્ કભી ૨ ગ્રામકો પ્રાપ્ત નહીં કરતે થે અર્થાત્ ગ્રામસે દૂર અરણ્ય આદિમેં સ્થિત માર્ગપર હોતે ઉસી સમય ગ્રામવાસી અનાર્યલોક આકર ભગવાનકો પરીષહોપસર્ગ કિયે	૩૨૧
૧૭	નવમી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૧
૧૮	ભગવાન્ વિહાર કરતે હુએ ગ્રામકે સમીપ પહુંચતે થે કિ ગ્રામવાસી લોગ આકર ઉન્હેં દણ્ડે આદિસે તાડિત કરતે થે ઔર કહતે થે કિ યહાંસે ચલે જાઓ ।	૩૨૨
૧૯	દસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૨
૨૦	અનાર્ય લોગ ભગવાન્ કો દણ્ડ આદિસે આહત કર હલ્લા મચાતે થે ।	૩૨૨
૨૧	ગ્યારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૨
૨૨	ભગવાન્કે શરીરમેં જહાં કહીં ઘાવ થા વહીં યે અનાર્ય લોગ નોંચતે થે ઔર ભગવાન્ કે ઉપર ધૂલિ ડાલતે થે ।	૩૨૩
૨૩	બારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૩
૨૪	ભગવાન્કો કિતનેક અનાર્ય ઉપર ઉઠાકર પટક દેતે થે, કિતને ક ઉન્હેં આસનસે ગિરા દેતે થે; ઈન સભી ઉપસર્ગોંકો કાયોત્સર્ગસ્થિત ધર્મધ્યાનલીન ભગવાન્ને સમતાપૂર્વક સહા ।	૩૨૩
૨૫	તેરહવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૪
૨૬	સંગ્રામ કે અગ્રભાગમેં શૂર વીર પુરૂષકે સમાન ભગવાન વહાઁ પર મુખ મોડે વિના આગે આગે વિહાર કરતે થે ।	૩૨૪
૨૭	ચૌદહવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૪
૨૮	ભગવાન્ મહાવીરને ઈસ પ્રકાર કે ઉપસર્ગ પરીષહોં કો ઈસ લિયે સહા કિ દૂસરે મુનિ ભી મેરે દેખાદેખી ઉપસર્ગ–પરીષહોં કે સહનેમેં દૃઢ રહેં । ઉદ્દેશ સમાપ્તિ ।	૩૨૫

॥ ઈતિ તૃતીય ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ ॥

॥ અથ ચતુર્થ ઉદેશ ॥

૧	ચતુર્થ ઉદેશ કા તૃતીય ઉદેશ કે સાથ સંબન્ધકથન, પ્રથમ ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૫
૨	ભગવાન્ અવમોદરિકા તપ કરતે થે ઔર કભી ભી ચિકિત્સા (ઇલાજ) નહીં કરવાતે થે ।	૩૨૫
૩	દૂસરી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૬
૪	ભગવાન્ કભી ભી રેચન ઔર વમનકા ઔષધ નહીં લિયા ઔર ગાત્રાભ્યઞ્જન, સંવાદન ઔર દન્તપ્રક્ષાલન નહીં કિયે ।	૩૨૬
૫	તીસરી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૮
૬	ભગવાન્ શબ્દાદિ વિષયોં સે નિવૃત, અહિંસક ઔર અલ્પભાષી હોકર વિરતે થે ઔર શીતકાલમેં વૃક્ષ યા લતામણ્ડપ કી છાયામેં બૈઠ કર ધર્મધ્યાન ધ્યાતે થે ।	૩૨૮
૭	ચૌથી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૮
૮	ભગવાન્ ગ્રીષ્મ ઋતુમેં સૂર્યાભિમુખ ઉત્કુટુકાસન (ઉકડુ આસન) સે બૈઠ કર સૂર્યકી તાપના લેતે થે, ઔર નીરસ ઓદન, બેર કા ચૂર્ણ, કુલ્માષ આદિ આદિ સે શરીર નિર્વાહ કરતે થે ।	૩૨૮
૯	પાઁચવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૮
૧૦	ભગવાન્ ઇન નીરસ ઓદનાદિકોં કો સેવિત કરતે હુએ આઠ માસ બિતાયે, કભી અર્દ્ધમાસિક ચતુર્વિધાહારત્યાગરૂપ તપ કિયા ।	૩૨૯
૧૧	છઠ્ઠી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૯
૧૨	કભી કભી ભગવાન્ અઢાઇ મહીને તક, તો કભી કભી છ મહીને તક પાની ભી નહીં લેતે હુએ ચોવિહાર તપસ્યા કી, ઔર પારણા કે દિનમેં અન્ન પ્રાન્ત ઓદનાદિ સે પારણા કિયે ।	૩૨૯
૧૩	સાતવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૨૯
૧૪	ભગવાન્ સંયમસમાધિકો દેખતે હુએ છઠ્ઠ, અટ્ઠમ, દશમ ઔર દ્વાદશ તપકા પારણા કરતે થે ।	૩૨૯
૧૫	આઠવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૩૦

અનુ.	વિષય	પાના નં.
૧૬	ભગવાનને પાપકર્મોકા તીન કરણતીન યોગસે પરિત્યાગ કિયા ।	૩૩૦
૧૭	નવમી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૩૦
૧૮	ભગવાન્ ગ્રામ ઔર નગરમેં પ્રવેશ કરકે ઉદ્દગમદોષ ઔર ઉત્પાદનાદોષ રહિત શુદ્ધ આહારકો ગ્રાસૈષણાદોષકા પરિવર્જન કરતે હુએ ગ્રહણ કરતે થે ।	૩૩૦
૧૯	દસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૩૦
૨૦	ભગવાન્ કૌવે ઔર કબૂતર આદિ પક્ષિયોંકો પૃથ્વી પર આહાર કે નિમિત્ત સ્થિત દેખ કર ઉન્હેં બાધા નહીં હો, ઇસ પ્રકારસે માર્ગકે એક ઓરસે ધીરે ધીરે ચલતે હુએ આહારકી ગવેષણા કરતે થે ।	૩૩૧
૨૧	ગ્યારહવીં ઔર બારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૩૧
૨૨	બ્રાહ્મણોં યા શાક્યાદિ શ્રમણોં યા અન્ય જીવોંકી વૃત્તિછેદ નહીં હો; ઇસ પ્રકારસે આહારકા અન્વેષણ કરતે થે ।	૩૩૧
૨૩	તેરહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૩૨
૨૪	ભગવાનકો નિર્દોષ આહાર જૈસા–કૈસા અન્ત પ્રાન્ત ભી મિલતા થા ઉસીકો લે કર સંયમમેં સ્થિત રહતે થે, ઔર યદિ નહાં મિલતા થા તો વે કિસીકી નિન્દા નહીં કરતે થે ।	૩૩૨
૨૫	ચૌદહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।	૩૩૩
૨૬	ઉત્કુટુકાદિ આસનસ્થિત ભગવાન્ નિર્વિકાર હો કર ધ્યાન કરતે થે।	૩૩૩
૨૭	પન્દ્રહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઓર છાયા ।	૩૩૩
૨૮	ભગવાન્ કષાય ઔર ગૃદ્ધિ ઔર મમત્વરહિત હો કર ધ્યાન ધ્યાતે થે । ભગવાન્ને છદ્મસ્થાવસ્થામેં ભી કભી પ્રમાદ નહિં કિયા ।	૩૩૩
૨૯	સોલહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા।	૩૩૫
૩૦	માયારહિત ભગવાન્ સ્વયમેવસંસારકા સ્વરૂપ જાનકર સ્વયં સંબુદ્ધ હો તીર્થપ્રવર્તન કે લિયે ઉદ્યત હુએ । ભગવાન્ કર્મો કે ક્ષયોપશમ, ઉપશમ ઔર ક્ષય સે સમુદ્દ્ભૂત આત્મશોધિ દ્વારા મનોવાક્કાયયોગ કો સ્થિર રખ કર, કષાયાગ્નિ કે પ્રશમન સે શીતીભૂત હોકર યાવજ્જીવ પાઁચ સમિતિ ઔર તીન ગુપ્તિ સે યુક્ત રહે ।	૩૩૫

अनु.	विषय	पाना नं.

३१	सत्रहवीं गाथा का अवतरण, गाथा और छाया ।	३३७
३२	भगवानने ईस प्रकार के आचार का वारंवार पालन किया । भगवानने यह आचार ईसलिये पाला कि दूसरे भी साधु मेरे देखादेखी ईसी प्रकार से आचार का पालन करें । उद्देश समाप्ति ।	३३७
३३	नवम अध्ययन का उपसंहार और शास्त्रप्रशस्ति ।	३३७

॥ ईति विषयानुक्रमणिका सम्पूर्ण ॥

ચતુર્થ અધ્યયનકે સાથ પ્રશ્ચમ અધ્યયનકા સમ્બન્ધપ્રતિપાદન

આચારાંગસૂત્રનું 'લોકસાર' નામનું પાંચમું અધ્યયન.

ચોથું અધ્યયન કહેવાઇ ગયું છે. હવે અહીંથી પાંચમા અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે. ચોથા અધ્યયનમાં સમ્યક્ત્વ અને તેના અંતર્ગત જ્ઞાનની સમજણ આપવામાં આવી છે. આ પાંચમા અધ્યયનનું નામ "લોકસાર" છે. લોકમાં સારભૂત ચારિત્ર છે. તે ચારિત્ર સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનથી થાય છે. તાત્પર્ય કે તેનાથી થતું ચારિત્ર તેજ સમ્યક્ ચારિત્ર છે. તેને જ મોક્ષનું પ્રધાન કારણ માનવામાં આવે છે. લોકનો સાર ધર્મ, ધર્મનો સાર જ્ઞાન, જ્ઞાનનો સાર ચારિત્ર અને ચારિત્રનો સાર મોક્ષ છે. આ કારણોથી લોકમાં સારભૂત હોવાથી ચારિત્રનું જ વર્ણન આ અધ્યયનમાં કરવામાં આવશે. "लोकस्य सारः परिचिन्तनीयः" અર્થાત્ ચારિત્ર જ લોકનો સાર છે એમ માનવું જોઈએ. આ અહીં અધ્યયનનો અર્થાધિકાર છે. ઉદ્દેશનો અર્થાધિકાર આ પ્રમાણે છેઃ—

પ્રશ્ચમ અધ્યયનકે છ ઉદ્દેશોં મેં વર્ણિત વિષયોંકા સૂચન

આ અધ્યયનના છ ઉદ્દેશ છે, તે ઉદ્દેશો પૈકી (૧) પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પહેલો—હિંસાસમારંભાધિકાર, બીજો—જેને માટે હિંસા આદિ સાવદ્ય વ્યાપારો કરવામાં આવે છે તે વિષયોનો અધિકાર, ત્રીજો—વિષયોને માટે જ વિચરણ કરવાવાળો મુનિ નથી થતો—એનો અધિકાર; આ પ્રકારે ત્રણ અધિકારો કહેવામાં આવેલા છે.

(૨) બીજા ઉદ્દેશમાં એ બતાવવામાં આવ્યું છે કે હિંસાદિથી, વિષયાદિથી અને અપ્રશસ્ત એકચર્યાથી રહિત જ મુનિ થાય છે.

(૩) ત્રીજા ઉદ્દેશમાં એ વાતની વ્યાખ્યા બતાવવામાં આવી છે કે જે હિંસાદિથી, વિષયાદિથી અને અપ્રશસ્ત એકચર્યાથી રહિત છે, તે જ મુનિ છે, તે જ અપરિગ્રહી છે અને તે જ કામભોગોથી વિરક્ત છે.

(૪) ચોથા ઉદ્દેશમાં આ ગીતાર્થ મુનિએ એકલવાયા (એકલવિહારી) જીવનમાં રહીને વિચરવું ન જોઈએ, કારણ કે આવા પ્રકારના વિહારમાં તેને ઘણા પ્રકારનાં વિઘ્નો આવે છે, આ વિષય બતાવવામાં આવેલ છે.

(૫) પાંચમા ઉદ્દેશમાં એ બતાવવામાં આવ્યું છે કે મુનિને હ્રદસમાન હોવું જોઈએ. મન, વચન અને કાયાના યોગ સ્થિર રાખવા જોઇએ, સ્ત્રી આદિના સંગથી દૂર રહેવું જોઈએ અને સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્રને ધારણ કરવાવાળો હોવો જોઈએ. સંશયાદિક દોષોથી પરે હોવો જોઇએ.

(૬) છઠ્ઠા ઉદ્દેશની અંદર સાધુને ઉન્માર્ગમાં વિચરવાનો ત્યાગ અને રાગ તથા દ્વેષનો ત્યાગ કરવો તે વિષય બતાવવામાં આવ્યો છે.

આ અધ્યયનનો અનન્તર સૂત્રની સાથે એવા પ્રકારનો સંબંધ છે–પૂર્વ સૂત્રમાં "साहिस्सामो नाणं वीराणं सहियाणं" ઇત્યાદિ સૂત્રથી ચારિત્રને ગ્રહણ કરવું તેમ બતાવવામાં આવેલ છે. જ્યાં સુધી અચારિત્રી એટલે કે અસંયમીના દોષ બતાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ચારિત્રનું પાલન બની શકતું નથી. આથી ચારિત્રના પાલન માટે અચારિત્રવાનોના દોષો પ્રગટ કરવા સૂત્રકાર પ્રથમ આ સૂત્ર કહે છે– " आवंती " ઇત્યાદિ.

ઇસ લોકમેં કિતનેક મનુષ્ય, પ્રયોજન અથવા વિના પ્રયોજન કે ત્રસ–સ્થવાર જીવોં કી હિંસા કરતે હૈં, વે દુર્ગતિભાગી હોતે હૈં । વે અતિ તીવ્ર શબ્દાદિવિષયોં કી અભિલાષા કે કારણ ઇન ત્રસ–સ્થાવર જીવોં કી હિંસા કરતે હૈં ઔર ઇસકે ફલ સ્વરૂપ ઉન્હેં જન્મ–મરણ કે દુઃખોં સે છુટકારા નહીં મિલતા, અત એવ વિષયોં કે સુખોંસે ઉન્હેં તૃપ્તિ ભી નહીં હોતી । ઔર જો અપૂર્વ કરણ સે ગ્રન્થિ કો ભિન્ન કર ચુકે હૈ વે ન કર્મોંકે બીચમેં હૈં ઔર ન બાહર હી; અથવા જિન્હોંને ચારિત્ર કા લાભ કર લિયા હૈ વે ન તો કર્મ યા સંસાર કે મધ્ય મેં હ ઔર ન બાહર; અથવા–અર્થરૂપ સે દ્વાદશાંગ ઉપદેશક તીર્થંકર ભગવાન ન સંસાર કે મધ્યમેં હૈ ન ઉસકે બાહર હી ।

" लोयंसि " પાંચ અસ્તિકાયરૂપ અથવા ચૌદ રાજુ પ્રમાણવાળા લોકમાં અથવા ગૃહસ્થ તથા અન્યતીર્થિકરૂપ લોકમાં " आवंती केयावंती " જેટલા કેટલાક પણ અસંયમી અને આરંભજીવી પ્રાણીયો છે તેઓ " अट्ठाए अणट्ठाए " કોઈ પણ પ્રયોજન અગર તો પ્રયોજન વગર ત્રસ સ્થાવર જીવોના "विपरामुसंति" અનેક પ્રકારથી ઉપમર્દન–ઘાત કર્યા કરે છે.

વિશેષાર્થ—આ લોક–ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્‌ગલાસ્તિકાય, આ પાંચ અસ્તિકાયરૂપ દ્રવ્યોથી સમન્વિત છે અને ચૌદ રાજુ પ્રમાણવાળો છે. તેની અંદર જેટલા અસંયમી જીવો ભૂતકાળમાં થયા છે, ભવિષ્યકાળમાં થશે અને વર્તમાનમાં છે તે બધા ભૂતકાળમાં આરંભજીવી હતા, ભવિષ્યમાં આરંભજીવી થશે અને વર્તમાનમાં આરંભજીવી છે. આરંભજીવી પ્રાણી

પ્રયોજન અગર કોઈ પણ પ્રકારના પ્રયોજન વગર ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસાના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિશીલ રહ્યા કરે છે. ધર્મ અર્થ અને કામ આ ત્રણે પુરૂષાર્થની સિદ્ધિને માટે અથવા પૃથક્–ધર્માદિના કોઇ એકેક કારણને માટે એવા પ્રાણીયોથી જીવોની હિંસા જરૂર થતી રહે છે. દેવની પ્રતિમા બનાવવી, મંદિર બનાવવું, ખેતીનું કામ કરવું કે કરાવવું તેમાં અને મહેલ–મકાન બનાવવામાં પૃથ્વીકાયિક જીવોની, ખેતી વગેરેના કામકાજમાં, અપ્કાયિક જીવોની, ભોજન આદિ તૈયાર કરવા કરાવવામાં તેજસ્કાયિક જીવોની અને ગરમીમાં ઠંડી હવાના ઉપયોગ માટે પંખા આદિથી વાયુકાયિક જીવોની તેમજ પાક આદિને માટે વનસ્પતિકાયિક જીવોની અને પૃથ્વી આદિના આશ્રિત ત્રસકાયિક જીવોની હિંસા થાય છે. તેવી રીતે કોઇ પણ જાતના કારણ વગર વ્યર્થ–કુતુહલવશ પૃથ્વી આદિને પાવડા કોદાળી ઇત્યાદિ દ્વારા ખોદવાથી, શિકાર જેવાં કાર્યો કરવાથી પૃથ્વીકાયિક આદિ સ્થાવર તથા ત્રસકાયિક જીવોની હિંસા થાય છે.

ભાવાર્થ—અહિંસાવ્રત ન પાળવાથી અસંયમી જીવ ત્રસ અને સ્થાવરકાયના જીવોની કોઇ પ્રયોજનાર્થે હિંસા કરતા રહે છે, કારણ વગર પણ તેમનાથી હિંસાનો ત્યાગ થઇ શકતો નથી. જેવાં કે આસપાસનું ઘાસ–ધરો વગેરે ઉખાડવું, માટી ખોદવી, આ ઉપરાંત રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં વૃક્ષ વગેરેની ડાળીઓ તોડવી, લાકડીથી કુતરાં વગેરેને મારવાં. ઈત્યાદિ.

આ પ્રકારે જે સત્યવ્રત, અચૌર્યવ્રત વગેરે પાળતા નથી એવા જુઠા બોલા અને ચોરી આદિ પાપ કરવાવાળા પ્રાણી પણ ત્રસ અને સ્થાવરની હિંસાથી બચી શકતા નથી, તેઓને પણ ત્રસ અને સ્થાવરની હિંસાથી થતું પાપ લાગ્યા વગર રહેતું નથી. આ પ્રકારની યોજના શેષવ્રતોમાં પણ કરી લેવી જોઈએ.

“एतेष्वेव विपरामृशन्ति” આ પ્રકારે અસંયમી જીવો તે તે કાયની વિરાધનાજન્ય પાપકર્મના બંધથી તે તે કાયોના જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

વિશેષાર્થ:—એકેન્દ્રિય જીવ સૂક્ષ્મ અને બાદરના ભેદથી બે પ્રકારે છે. તેઓ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત છે. પોતપોતાની યોગ્ય પર્યાપ્તિ જે જીવોની સંપૂર્ણ થાય છે તે પર્યાપ્ત અને જેમની પર્યાપ્તિ પુરી નથી થતી તે અપર્યાપ્ત કહેવાય છે. આ જીવો અસંજ્ઞી હોય છે, આ પ્રકારે બે--ઇન્દ્રિય જીવ, ત્રણ–ઇન્દ્રિય જીવ ચાર–ઈન્દ્રિય જીવ, આ ત્રણ વિકલેન્દ્રિય જીવો, તથા સંજ્ઞિ–પંચેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ–પંચેન્દ્રિય જીવ પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત હોય છે. વિકલેન્દ્રિય ત્રણ અસંજ્ઞી જ હોય છે. તેને મન નથી હોતું. આ રીતે આ સાતે પ્રકારના જીવ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી ચૌદ પ્રકારે થાય છે, જે અસંયમી જીવો કોઇ પણ પ્રયોજનવશ અથવા તો પ્રયોજન વગર તેની વિરાધના કરે છે તેઓ તે જીવોમાં અનેક પ્રકારની પર્યાયોને ધારણ કરે છે. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવોની ન કોઈનાથી ઘાત થાય છે અને તે જીવો દ્વારા પણ કોઈની ઘાત થઈ શકતી નથી, તો પણ માત્ર મનની દુષ્પરિણતિથી હિંસા થાય છે, આ કારણે ટીકાકારે જીવના ચૌદ ભેદોમાં તેઓનો અહીં નિર્દેશ કરેલ છે. અથવા તે જીવોની જે જે પ્રકારે વિરાધના કરે છે તેઓ તે જીવોની વિરાધનાથી થનારા કર્મબંધને કારણે તેજ જીવનિકાયોમાં જન્મ ધારણ કરી તેવા તેવા પ્રકારે અનેક દુઃખોનો અનુભવ કરે છે.

જીવ આવાં સાવદ્ય વ્યાપાર શા માટે કરે છે? તેના ઉત્તરમાં " **गुरवस्तस्य कामाः** " આ વાકય સૂત્રકાર કહે છે. એમાં તેમણે બતાવ્યું છે કે એમની ઇચ્છાઓ પ્રબળ છે. હિંસાદિક પાપ કામો કરવામાં તેઓને શબ્દાદિવિષયક ઇચ્છાઓ નિમિત્ત બને છે. આ ઇચ્છાઓને આધીન બનેલા સંસારી જીવ સાવદ્ય વ્યાપારો કરતાં કરતાં 'નરક નિગોદાદિકનાં દુઃખ અમારે ભોગવવાં પડશે' આવા પ્રકારના ભયથી નિર્મુકત રહ્યા કરે છે. વાત પણ સાચી છે, જેઓને પાપાદિ વ્યાપારોના ફળસ્વરૂપ નરકનિગોદાદિકનાં ભયંકર દુઃખો સહન કરવાં પડશે એવો ખ્યાલ નથી એવા અજ્ઞાની પ્રાણીયોની શબ્દાદિવિષયક ઇચ્છાઓ જોરદાર હોય તો તેમાં કોઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. આવી ઈચ્છાઓને આધીન થયેલા જીવો 'આ તજી શકાય તેવું કાર્ય નથી' એવું તે અજ્ઞાનથી માની બેઠા હોય છે. જેનું છોડવું જેઓને માટે અશકય હોય છે તે વિષય તેઓને મનભારે કઠીન લાગતો હોય છે. અજ્ઞાની શબ્દાદિક વિષયોને નહીં તજવાજોગ સમજે છે, એટલા માટે અસંયમિત જીવી

બની તેઓ તે તે વૈષયિક ઇચ્છાઓની પૂર્તિ કરવા માટે છ પ્રકારના જીવોની હિંસા કરે છે અને તેથી થતું પાપ ઉપાર્જન કરે છે અને તેમાં વધારો કરતા રહે છે. આવી પ્રવૃત્તિથી તેઓ "मारान्तः" જન્મ મરણનાં ચક્કરમાંથી છૂટી શકતા નથી. "मरणं–मारः=आयुषो विनाशः"। 'मार' શબ્દનો અર્થ આયુષ્યનો અંત–મરણ છે, તે જીવ એની અંદર જ રહે છે. એનાથી છૂટા પડી શકતા નથી, છુટા થવાના સાધનોથી તે ખૂબ દૂર છે, જન્મ–મરણના સાધનો સાથે જ સંકળાયેલા રહે છે, હિંસાદિક પાપપ્રવૃત્તિનાં કર્મોથી અથવા પોતાની વૈષયિક ઇચ્છાઓ અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવાથી સંસારમાં કોઇપણ પ્રાણી જન્મ–મરણના બંધનથી છૂટ્યા નથી, ન તો છૂટી શકશે, અને ન છૂટે છે. જન્મ–મરણનો અભાવ તે જીવને જ થાય છે કે જેના ભવાન્તરોપગ્રાહિ કર્મો નાશ થયેલાં હોય છે. આ કર્મોનો નાશ કરવા માટે ઈન્દ્રિયો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાની અને સંયમિત જીવનનું આરાધન કરવાની આવશ્યકતા છે. આનાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિમાં આ કર્મ ગુરૂતર બંધાય છે જે જીવને વારંવાર જન્મ–મરણના ચક્કરમાં લઇ જાય છે. "जातस्य हि ध्रुवो मृत्यु–र्ध्रुवं जन्म मृतस्य च" એ સિદ્ધાંત છે. જેનો જન્મ છે તેનું મરણ છે જેનું મરણ છે તેનો જન્મ પણ છે. આ બધા અભિપ્રાયને હૃદયમાં રાખીને ટીકાકાર કહે છે કે—"मृतो हि पुनर्भवान्तरोपग्राहि–कर्मसद्भावात् उत्पद्यते एव, जातोऽपि पुनर्भवान्तरकर्मसत्त्वात् म्रियते"।

ઠીક જ છે, મૃત આત્માની ભવાન્તરોપગ્રાહિ કર્મના સદ્ભાવથી ફરીથી ઉત્પત્તિ, અને ઉત્પન્ન થયેલાનું તે જ કર્મના સદ્ભાવથી મરણ થાય છે. અથવા 'मार' શબ્દનો અર્થ સામાન્ય કર્મ અગર સંસાર છે, અસંયમી જીવો વૈષયિક સુખોને વશ બની કર્મોનો આસ્રવ કરે છે અને વારંવાર જન્મ–મરણનાં દુઃખોને ભોગવતા રહે છે. કહ્યું પણ છે—

"मां मारयते यस्मान्ममारिभूतश्च मारयति वान्तः ।
अनुसमयं मरणादपि, कर्म भवो वा भवेन्मारः ॥"

ટીકાકારે એ જ માર શબ્દની વ્યુત્પત્તિપ્રદર્શક વાત આ પદ્યથી પ્રદર્શિત કરી છે. આમાં 'मार' શબ્દનો અર્થ કર્મ અથવા સંસાર બતાવવામાં આવેલ છે.

વેરભાવથી સંસારનું વર્ધન થાય છે અને આથી તે બન્ને પરસ્પર હિંસ્ય અને હિંસક બનતા રહે છે.

જે મારાન્તર્વર્ત્તી છે અથવા વૈષયિક ઇચ્છાઓને આધીન છે તે અસંયમી જીવ રત્નત્રયરૂપ ધર્મથી અથવા તેના કાર્યભૂત મોક્ષથી પણ દૂર ને દૂર રહે છે. આ જ વાત સૂત્રકારે "यतः स मारान्तस्ततः स दूरे" આ વાકયથી પ્રદર્શિત કરી છે, તાત્પર્ય એ છે કે–રત્નત્રયરૂપ ધર્મ અથવા તેના કાર્યભૂત મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે વૈષયિક ઇચ્છાઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ. જ્યાં સુધી પ્રાણી ઇચ્છાઓને આધીન બની રહે છે ત્યાં સુધી મુક્તિનો માર્ગ સદાને માટે તેનાથી દૂર રહે છે. ઇચ્છાઓનો નિરોધ મોક્ષાભિલાષી માટે આ કારણથી બતાવવામાં આવેલ છે કે—આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિથી તેના આત્મામાં એક પ્રકારની અપૂર્વ શક્તિની જાગૃતિ થાય છે, અને તે કર્મક્ષય કરવામાં વિશેષ સહાયક બને છે. ભીરૂ પ્રાણી કર્મોની સાથે લડી શકતો નથી. જે ઇન્દ્રિયોનો દાસ છે તે જ મુક્તિ માર્ગમાં ભીરૂ છે, આત્મામાં જે સમય સમય પર વિષયોની અપ્રાપ્તિથી અશાંતિરૂપ સંતાપ થઇ જાય છે તેનો વૈષયિક ઇચ્છાઓના દમનથી સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે. આ અભાવની પ્રકર્ષતાની વૃદ્ધિથી આત્મા મુક્તિમાર્ગનો સાચો આરાધક બની જન્મ મરણનાં દુઃખોથી સદાને માટે છુટકારો મેળવે છે. તેટલા માટે સૂત્રકારે આ જગ્યાએ મુક્તિમાર્ગથી દૂર રહેવામાં અસંયમી જીવો માટે તેને કારણ બતાવેલ છે. અથવા જ્યારે જીવ ઈન્દ્રિઓને આધીન થાય છે ત્યારે તે મારાન્તર્વર્ત્તી થાય છે. ક્યારેય પણ તેની આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિથી ભવોપગ્રાહી કર્મનો અથવા તેને સંસારનો અભાવ થતો નથી, પરંતુ તેને તેના વશ રહેવું પડે છે, તેથી મુક્તિનો માર્ગ અને મુક્તિ સદા તેનાથી દૂર રહે છે.

ભાવાર્થઃ—સંસારી જીવ સુખ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાથી વિષયનો ભોક્તા બને છે, એથી કરી તે મારાન્તર્વર્તી બની રહે છે. મારાન્તર્વર્તી બનવાથી તે જન્મ, જરા, મરણ, રોગ અને શોકથી વ્યાકુળ થતો રહે છે તો ફરી તેને મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે બને ? મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિને માટે રત્નત્રય ધર્મની આરાધના થવી આવશ્યક છે. આ આરાધનાથી તો તે હજુ પણ વંચિત બની રહેલ છે,

માટે જ–" नैव सोऽन्तर्नैव दूरे " અર્થાત્–આ જીવ જે માટે મારાન્તવર્તી છે તે માટે ગુરૂકામસેવી છે. જ્યારે આ પ્રકારની વસ્તુસ્થિતિ છે તો તે ગુરૂકામ-સેવી અસંયમી જીવ શબ્દાદિકવિષયજન્ય સુખોના મધ્યવર્ત્તી સુધી પણ નથી, કારણ કે હજુ સુધી વિષયજન્ય સુખનો અનુભવ કરવાવાળું તેનું જ્ઞાન એક પ્રકારે અભાવરૂપ જ છે. મધ્યવર્તી તો તેને ત્યારે માનવામાં આવે કે જ્યારે વૈષયિક સુખોનો અનુભવ કરતાં કરતાં તે તેની તૃપ્તિરૂપ પૂર્ણતાના અનુભવની જરા નજીક આવે. પૂર્ણતાની નજીક આવેલ છે એમ તેને ન કહી શકાય કે માની શકાય, કારણ કે તેને હજુ સુધી ઇષ્ટ વૈષયિક સુખોને ભોગવવાની સ્પૃહાનો સમુલ્લાસ રહે છે. જ્યાં સુધી તેને ઈષ્ટ વિષયની પ્રાપ્તિ નથી થતી ત્યાં સુધી તે પોતે મહા વ્યાકુલ રહે છે. વ્યાકુલતામાં તેને વૈષયિકતૃપ્તિજન્ય સુખની પ્રાપ્તિ પણ થતી નથી. આથી તેનું જ્ઞાન ઈષ્ટ વિષયની પ્રાપ્તિના અભાવથી વૈષયયિક સુખાનુભવથી શૂન્ય જેવું બની રહે છે. આ સિદ્ધ થયેલી વાત છે કે વિષયોથી જીવોને તૃપ્તિ કદી પણ થતી નથી, એક પછી એક વિષયને ભોગવવાની લાલસા ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પન્ન થતી જ રહે છે. જ્યારે આ હાલત છે ત્યારે તેને તૃપ્તિરૂપી વિષયભોગ-જન્ય સુખની પૂર્ણતા કેવી રીતે મળી શકે? જ્યારે આ પ્રકારની પૂર્ણતાનો અનુભવ જીવને થતો નથી તો પછી તે જીવ વિષયસુખોને ભોગવતાં ભોગવતાં તેના મધ્ય ભાગ સુધી પહોંચી ચુકેલ છે એ કેમ માની શકાય? કારણ કે તે તો હજુ સુધી પોતાને વિષયસુખો ભોગવવાનો પ્રારંભક જ માને છે, માટે તેના જ્ઞાનમાં વૈષયિક તૃપ્તિના અનુભવનો અભાવ જ જોવામાં આવે છે. એનું જ્ઞાન જ્યારે તૃપ્તિની પૂર્ણતાના અનુભવથી જ વંચિત રહેલ છે ત્યારે એને તૃપ્તિના મધ્ય સુધી પહોંચેલ છે એવું કઇ રીતે માનવામાં આવે, તેમાં તો હજુ વૈષયિક ઝંખો ભોગવવાની પ્રારંભક દશા ભાસી રહેલ છે. આ વાત ટીકાકારે " अद्यापि तत्स्पृहासमुल्लासेन अनवाप्तेष्टविषयस्य विषयसुखज्ञानयुक्तस्य तस्य तत्तृप्त्यनुभवाभावप्रायत्वात् " આ પંક્તિઓમાં પ્રદર્શિત કરેલ છે, અર્થાત્ હજુ સુધી વૈષયિક સુખોની ઇચ્છાના ઉલ્લાસથી ઈષ્ટ વિષયની પ્રાપ્તિથી રહિત વિષયસુખજન્ય જ્ઞાનથી યુક્ત તે જીવને વૈષયિક તૃપ્તિના અનુભવની ખામી દેખાઇ આવે છે, આ કારણે તે વૈષયિક સુખનો મધ્યવર્તી નથી, અને તે ગુરૂકામસેવી વિષયસુખથી વિરક્ત બની તેનાથી દૂર પણ થઇ શકતો નથી, કારણ કે હજુ તેના દિલમાં વિષયસેવનની અભિલાષા ભરી પડી છે.

અથવા—" **नैव सोऽन्तर्नैव दूरे** " એનો એ પણ અર્થ થાય છે કે–અપૂર્વ-કરણથી જેણે રાગદ્વેષરૂપી ગાંઠને ભેદી નાખેલ છે તે અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પણ ગુરૂકામસેવી છે, કારણ કે હજુ સુધી તેનામાં કોઈ પણ પ્રકારનો સંયમ નથી. આથી આ અવસ્થામાં શિષ્ય ગુરૂદેવથી પ્રશ્ન કરે છે કેઃ—આ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને કર્મના મધ્યમાં સ્થિત માનવો કે, કર્મથી બહાર રહેવાવાળો માનવો જોઈએ ? આ પ્રકારની શિષ્યની આશંકાનું સમાધાન એ પંક્તિઓમાં સૂત્રકારે કરેલ છે, તે કહે છે કે–તેને કર્મનો મધ્યવર્તી એટલા માટે નહિ માનવો જોઈએ કે તેની ગ્રંથિનો ભેદ થઈ ચુકેલ છે, અને ગ્રંથિભેદ થવાથી એના કર્મોનો ક્ષય આગળ અવશ્ય થવાનો છે. મધ્યવર્તી તો એ ત્યારે મનાતો કે તે જીવ ત્યાં ને ત્યાં સ્થિર રહેતો, પરંતુ એવું તો છે જ નહિ; કારણ કે તેના કર્મનો ક્ષય નિયમથી થવાનો જ. કર્મથી દૂર તેને એ ખાતર નથી માનવામાં આવતો કે તેને થોડાં ઓછાં અંતઃકોટાકોટી સાગરોપમ કર્મોની સ્થિતિનો સદ્‌ભાવ રહેલ છે.

અથવા—લબ્ધચારિત્ર પણ તે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ કર્મ તેમજ સંસારનો મધ્યવર્તી નથી, કેમકે તેને અનંતાનુબંધી આદિ બાર પ્રકારના કષાયોનો અભાવ થઈ ચુકેલ છે. મોક્ષથી દૂરવર્તી એ માટે નથી કે તે ઉત્કૃષ્ટથી સાત આઠ ભવમાં મુક્તિની પ્રાપ્તિ મેળવી લેશે.

અથવા–જેઓએ આ દ્વાદશાંગરૂપ આગમની અર્થરૂપથી પ્રરૂપણા કરેલ છે તેઓ તે સમયે સંસારને અન્તર્વર્તી હતા કે બહિર્વર્તી ? આ પ્રકારના શ્રી જમ્બૂ-સ્વામીજીના પ્રશ્નનો ઉત્તર શ્રી સુધર્માસ્વામી આપતાં કહે છે કે–આ દ્વાદશાંગરૂપ આગમની અર્થરૂપથી પ્રરૂપણા કરવાવાળા તીર્થંકરાદિ પરમાત્મા ન તો સંસારના મધ્યવર્તી હતા તેમ સંસારથી દૂર પણ ન હતા. કેમ કે તેમને તે વખતે ચાર ઘાતી કર્મોનો અભાવ થઇ ચુકેલ હતો તેથી તેઓ સંસારના અન્તર્વર્તી ન હતા. અને બાકીના ચાર અઘાતીયા કર્મોનો સદ્‌ભાવ હતો, આ કારણે તે સમયે તેઓ સંસારથી બહિર્વર્તી પણ ન હતા. (સૂ૦ ૧)

દ્વિતીય સૂત્ર કા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા

જે જીવોને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ ચુકેલ છે તે જીવોને નિયમથી આ સંસાર-રૂપી સાગરનો તીરવર્તી માનવામાં આવેલ છે, તેની વિચારધારા કેવી હોય છે એ વિષયને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે–" **से पासइ** " ઈત્યાદિ.

સમ્યકત્વ કે પ્રભાવ સે સંસાર કી અસારતા સમઝનેવાલે ભવ્ય જીવ અપને જીવન કો વાયુપ્રકમ્પિત કુશાગ્રસ્થિત જલબિન્દુ કે સમાન સમઝતે હૈં, ઉસી પ્રકાર વે બાલજીવોં કે જીવનકો ભી અતિચશ્ચલ સમઝતે હૈ । બાલજીવ ક્રૂર કર્મોં કો કરતે રહતે હૈ, વે ઉનકે દુષ્પરિણામકો નહીં સમઝતે હૈં ઔર જન્મમરણ કે ચક્કર સે કભી ભી છુટકારા નહીં પાતે ।

મિથ્યાત્વરૂપી જવનિકા (પડદા) ના અભાવથી પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી જેણે સંસારની અસારતા સારી રીતે જાણેલી છે, એવા તે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ અજ્ઞાની પ્રાણીના જીવનને દર્ભની અણી ઉપર પડેલા ઝાકળના બિંદુ સમાન માને છે. જે પ્રકારે દર્ભની અણી ઉપર પડેલા ઝાકળના બિંદુ અતિ ચંચળ હોય છે, પવનનો જરા સરખો પણ ઝપાટો લાગતાં તે ક્ષણમાત્રમાં જમીન ઉપર ફેંકાઈ જાય છે, તે ત્યાં લાંબા સમય સુધી સ્થિર રહી શકતું નથી, માત્ર થોડા સમય સુધી જ તે ત્યાં ટકે છે. તે જ પ્રકારે અજ્ઞાનીનું જીવન પણ પવનસદૃશ પૂર્વ અને અપર-કાલ સંબંધી કર્મપુદ્ગલોથી સદા ચંચળ રહે છે, જ્યારે પવનના સાધારણ ઝપાટાથી દર્ભની અણી ઉપર પડેલા ઝાકળના બિંદુની જેમ આયુકર્મનો અંત આવી જાય છે, અથવા તો કોઈ શસ્ત્રઘાત આદિ નિમિત્ત મળી જાય છે ત્યારે તેનો પણ નાશ થતાં વાર લાગતી નથી, આ પણ અસ્થિર અને ક્ષણિક છે. અજ્ઞાનીના જીવનને દર્ભની અણી ઉપર પડેલા ઝાકળબિંદુ સાથે ઉપમા એ માટે આપવામાં આવેલ છે કે જે પ્રકારે એ અતિચંચલ અને અસ્થિર છે એ જ પ્રકારે અજ્ઞાનીનું જીવન ગમે તે સ્થિતિમાં હોય છતાં સ્થિર રહેતું નથી. ક્ષણિકતાનું એકછત્ર રાજ્ય ચારે તરફ વ્યાપક છે, ગમે એ નરકગતિમાં રહે અગર નિગોદમાં રહે, ગમે તે સ્થળે રહે છતાં સ્થિર નથી.

શંકા—સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પણ પોતાની પૂર્વ પર્યાયોમાં અનેક ગતિયોમાં પરિભ્રમણ કરે છે તથા જ્યાં સુધી તેને મુક્તિનો લાભ નથી થયો ત્યાં સુધી તેનું જીવન પણ તેવા પ્રકારે અસ્થિર છે ત્યારે અહિં બાલજીવનને જ શા માટે અસ્થિર બતાવ્યું ?

સમાધાન—જો કે આ શંકા ઠીક છે છતાં પણ આ સ્થળે જે અજ્ઞાનીના જીવનને અસ્થિર રૂપમાં બતાવેલ છે એનો ખાસ મતલબ છે, અને તે એ છે કે અજ્ઞાનીનું જીવન સમકિતના અભાવના કારણે સ્થિર બની શકતું નથી, સમ્યગ્દૃષ્ટિનું જીવન તો સમકિતના સદ્ભાવના કારણે સ્થિર બની જાય છે. સમકિત થવાથી જો તે અબદ્ધાયુષ્ક છે તો નિયમથી તે વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્યાંથી ચ્યવીને તે મહાવિદેહાદિક ક્ષેત્રમાં જન્મ લઈને મુક્તિનો લાભ પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રકારે દ્રવ્યની અપેક્ષાથી તેનું જીવન અસ્થિર નથી, બલ્કે સ્થિર જ છે. પરંતુ અજ્ઞાનીનું જીવન આ પ્રકારનું ન હોવાથી ક્ષણિક–અસ્થિર છે. અજ્ઞાની નરક–નિગોદાદિકના કડવાં ફળને જાણતો નથી, પોતાના ક્ષણે ક્ષણે વ્યતીત થતાં આયુષ્યનું પણ તેને ભાન હોતું નથી. જેમ અસમિકતી જીવ હોય છે તેમ સમકિતી જીવ હોતો નથી. તે તો શાસ્ત્રાદિકના પરિશીલનથી અથવા ગુરૂ આદિના નિમિત્તથી નરક–નિગોદાદિકના દુઃખોનો જાણકાર બને છે, અને ક્ષણે ક્ષણે ઘટતા જતા પોતાના આયુષ્યની એકેક ઘડી પણ તે વ્યર્થ જવા દેતો નથી, સમકિતના સદ્ભાવથી એની સફળતા કરતો રહે છે. આ સમસ્ત અભિપ્રાયને હૃદયમાં રાખી સૂત્રકારે “ **एवं बालस्स जीवियं मंदस्स अवियाणओ** ” આ સૂત્રાંશ કહેલ છે. મન્દ આ વિશેષણ “ **बाल** ”ને ઉદ્દેશીને જે લખેલ છે એનો મતલબ એ છે કે જ્યારે તે મંદપ્રાણી નરકનિગોદાદિકનાં કડવાં ફળને અથવા તો ક્ષણ ક્ષણમાં ઘટતી જતી પોતાની આયુષ્યને નથી સમજતો તો ફરી તે પોતાના હિત અને અહિતની પ્રાપ્તિ તેમજ પરિહારનો જાણકાર કઇ રીતે બની શકે ? આ સ્થળે કોઈ એવી શંકા કરી શકે કે મંદપ્રાણી નરક–નિગોદાદિકને અને પોતાના વ્યતીત થતા જતા આયુષ્યને જાણતો નથી, માટે તે આ પણ નથી સમજી શકતો કે મારૂં હિત અને અહિત શામાં છે ? પરંતુ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પણ તો એવો જ છે, ત્યારે તે હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતનો પરિહાર કરવામાં સમર્થ કેવી રીતે થાય છે ? એવી શંકા કરવી ઠીક નથી; કારણ કે હમણાં જ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે–સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ શાસ્ત્રના અનુશીલનથી અથવા ગુરૂ આદિકના ઉપદેશના નિમિત્તથી નરક–નિગોદાદિકનાં દુઃખોનો જ્ઞાતા થાય છે અને પોતાના વ્યતીત થતા આયુષ્યનો પણ જ્ઞાતા થાય છે. આ માટે તે

" समयं गोयम मा पमायए " આ પ્રભુનાં વાકયાનુસાર પ્રમાદમાં પોતાનું એક પણ ક્ષણ નિરર્થક જવા દેતો નથી. સાવધાન બનીને દરેક ક્રિયાઓ કરે છે. જેથી તેના આયુષ્યનો એકેક ક્ષણ પણ સફળ બને, તે જાણે છે કે-આ જીવન ક્ષણ-ભંગુર છે તેની સફળતા જેટલી બને તેટલી સત્વર કરી લેવી તે બુદ્ધિમાનનું કામ છે.

પરમાર્થથી અજ્ઞાત એવો બાલજીવ ગલકર્તનાદિ જેવી ઘાતક ક્રિયાઓ અને અઢાર પ્રકારના પાપસ્થાનકરૂપ પ્રાણાતિપાતાદિકોને મન, વચન અને કાયાથી આચરીને પ્રાણાતિપાતાદિજનિત અને કટુકફળોના ઉત્પાદક શારીરિક તેમજ માનસિક દુઃખોથી અથવા દુઃખને દેવાવાળા કર્મોથી અનેક યોનિયોમાં વારંવાર જન્મ-મરણરૂપ પરિભ્રમણ કરતો રહે છે.

ભાવાર્થ—જેને હિત અને અહિતનું કંઈ પણ ભાન નથી એવો અજ્ઞાની જીવ ઘાતકી કાર્ય કરવામાં જરા પણ ડરતો નથી. તેને એ વાતનો કોઇ એવો ખ્યાલ નથી આવતો કે આ કાર્યનું અંતિમ પરિણામ કેવું આવશે. તેની માનસિક, વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિ ગર્દન કાપવા આદિ અધમ કાર્યો કરવામાં લાલ-સાયુક્ત બની રહે છે, એથી તે આવા આવા અશુભ કર્મોનું ઉપાર્જન અને વર્ધન કરે છે કે જેનું પરિણામ ભવિષ્યમાં તેને મહાદુઃખદાયી થાય છે. નરક-નિગો-દાદિરૂપ અનેક યોનિયોમાં વારંવાર ભ્રમણ કરી તે ત્યાંની અનંત વેદનાઓ સહન કરી પોતાનું અમૂલ્ય જીવનનો નાશ કરે છે, અનેક પ્રકારના શારીરિક અને માન-સિક દુઃખોની પ્રાપ્તિ જીવોને એવાં કાર્યોના ફળસ્વરૂપ જ થાય છે.

તે મૂઢ બાલજીવ અનેક યોનિયોમાં દુઃખપ્રદ કર્મોના કડવા ફળોનો અનભિજ્ઞ હોઈ જેનાથી આત્માનું કલ્યાણ થાય છે, જે અનેક દુઃખોનો નાશક છે અને સાક્ષાત્ અથવા પરંપરારૂપથી જે આ જીવને મુક્તિમાં લઇ જાય છે એવા સુખ-જનક તે ધર્મને દુઃખરૂપ જાણે છે.

ભાવાર્થ—જે પ્રકારે કમળાના રોગથી દૂષિત દૃષ્ટિવાળા પ્રાણી બીજા શુભ્ર પદાર્થોને પણ પીળારૂપે જુએ છે, એવા પ્રકારે જે જીવ અનાદિ મિથ્યાત્વ કર્મની વાસનાથી ઓતપ્રોત હોય છે તે પ્રાણી પણ સુખદાયી ધર્મને દુઃખ-દાયી જાણે છે, તે તેના મલિન આત્માનો દોષ છે.

અજ્ઞાનથી આંધળો બનેલો તે પ્રાણી દુઃખ આપવાવાળા સાવદ્ય-પાપકારી વ્યાપારોનો પોતાનાં દુઃખને દૂર કરવા માટે ઉપયોગ કરે છે.

ભાવાર્થ:—તે એમ નથી જાણતો કે જેવી રીતે લોહીથી દૂષિત થયેલા વસ્ત્રની શુદ્ધિ લોહીથી બનતી નથી તેવી રીતે પાપકારી વ્યાપાર જે સ્વયં દુ:ખરૂપ અને જીવને દુ:ખદાયી છે તેનો ઉપયોગ કરવાથી દુ:ખોનું નિવારણ શી રીતે થઇ શકે, એવો ઉપદેશ એને લાગે પણ કયાંથી, કારણ કે એ તો અજ્ઞાનથી આંધળો જ થઇ રહેલ છે. એનાં ચર્મચક્ષુ ભલે નિર્દોષ છે પરંતુ જેનાથી ભલા-બુરાનો બોધ થાય તે જ્ઞાનચક્ષુઓ ઉપર અજ્ઞાનનો પડદો પડેલો છે.

તત્ત્વોમાં વિપરીત આગ્રહનું કારણ જે અવિવેકરૂપ મોહ છે તેનાથી, અથવા રાગ અને દ્વેષથી, અથવા મિથ્યાત્વ-કષાય-વિષયાભિલાષ-સ્વરૂપ મોહનીય કર્મથી તે બાલજીવ માતાના ઉદરમાં સ્થિતિરૂપ ગર્ભાવસ્થા એવં મરણ દશાને પ્રાપ્ત થાય છે. આ સ્થળે અન્તભૂત મોહના ગ્રહણથી તેને આદિ અને મધ્યવર્તી રાગ અને દ્વેષનું પણ ગ્રહણ થયેલ છે. મરણમાં ગૃહીત આદિ પદથી-

" पुनरपि जननं पुनरपि मरणं, पुनरपि कर्मोपार्जनकरणम् ।
पुनरपि नरकनिगोदनिपातः, पुनरपि जननीजठरे पातः ॥ "

આ પદ્યોક્ત જન્મમરણાદિની પરંપરાનું ગ્રહણ કરેલ છે. અર્થાત્—મરણ, પુન: ગર્ભમાં આવવું, ફરી જન્મ, ફરી પાપોનું વર્ધન, એથી હિંસાદિક ક્રૂર કર્મોમાં પ્રવર્તન, એથી ફરી કર્મોનું ઉપાર્જન, પછી પુન: નરકનિગોદાદિકમાં પતન, આ પ્રકારની જન્મમરણાદિ પરંપરાથી આ બાલ અજ્ઞાની જીવ કયારેય છુટકારો મેળવી શકતો નથી. જે રીતે સમુદ્ર આદિ જળાશયોમાં પડેલો પ્રાણી એમાં જ ઉપર આવે છે અને ડુબે છે આ રીતે આ જીવને પણ વારંવાર ગર્ભ, જન્મ અને મરણની પ્રાપ્તિ થતી રહે છે. આ આશયની પુષ્ટિ સૂત્રકારે " अत्र मोहे पुनः पुनः " એ સૂત્રાંશ દ્વારા કરી છે.

ભાવાર્થઃ—સંસારમાં રાગદ્વેષ અજ્ઞાન અને મોહ આદિ મલિન ભાવો આ જીવના બધાથી પ્રબળ શત્રુ છે, બાહ્ય શત્રુ તો તેને માટે એક જ ભવમાં દુઃખદાયી થાય છે, પરંતુ આ તો ભવોભવમાં અનંત કષ્ટોને દેતા રહે છે, તેના જ્ઞાનાદિ ગુણોના ભંડારને લુંટીને તેને નરક–નિગોદાદિના અધિકારી બનાવે છે, આ કારણોને લઈ જન્મ–મરણાદિની પરંપરામાંથી છુટકારો મેળવી શકતો નથી. જેવી રીતે અસહાય પ્રાણી સમુદ્ર આદિ જળાશયોમાં પડવાથી ત્યાં ડુબે છે અને ઉપર આવે છે, તે ત્યાંથી જેમ બહાર નીકળવા અસમર્થ હોય છે અને અંતે તેનો ત્યાંજ દેહાંત થાય છે, આવી જ દશા આવા અજ્ઞાની જીવોની થતી રહે છે. આ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં પડી તે આજ રીતે તેમાં ડુબે છે અને મરે છે, તપ અને સંયમનો જહાજ ગ્રહણ કર્યા સિવાય તેનો ઉદ્ધાર થઈ શકતો નથી, આથી મોક્ષાભિલાષીનું કર્તવ્ય છે કે આવા રાગદ્વેષાદિરૂપ શત્રુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરે. ત્યારે જ તે અજ્ઞાનમોહજન્ય ગર્ભ જન્મ મરણાદિથી અથવા કર્મના ભારથી રહિત બની શકે છે; અન્યથા “ अत्र मोहे पुनः पुनः ” એ મોહાદિરૂપ મલિન વિચારોમાંજ તેનો જન્મજન્માન્તરનો સમય વ્યતીત થતો રહેશે.

તૃતીય સૂત્ર કા અવતરણ તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

“ अत्र मोहे पुनः पुनः ” આ વાકયાંશનો ટીકાકાર આ પ્રકારે પણ અર્થ કરે છે–આ સંસારમાં તે તે ગતિઓમાં ભટકનાર તે અજ્ઞાની જીવને પુનઃ પુનઃ કર્મબંધ, તેનાથી સાંસારિક દુઃખોની પ્રાપ્તિ, પુનઃ મોહમાં પતન; આવા પ્રકારના ભ્રમણમાં જ પડયું જ રહેવું પડે છે. ।। સૂ૦ ૨ ।।

સંશય કે પરિજ્ઞાન સે જીવ સંસાર કે પ્રતિ સંશયશીલ હો ઉસકા પરિત્યાગ કરતા હૈ, ઔર સંશય કે અપરિજ્ઞાન સે જીવ ન તો સંસાર કે પ્રતિ સંશયશીલ હોતા હૈ ઔર ન ઉસકા પરિત્યાગહી કરતા હૈ ।

મોહના અભાવથી આ જીવનનું સંસારમાં પરિભ્રમણ થતું નથી. પરંતુ જ્યાં સુધી સમ્યગ્જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ આ જીવને થતો નથી ત્યાં સુધી મોહનો અભાવ થઇ શકતો નથી, અને સમ્યગ્જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ પણ જ્યાં સુધી મોહનો અભાવ નથી થતો ત્યાં સુધી થતો નથી. આ પ્રકારે તો આ સ્થળે ‘ अन्योन्याश्रय ’ દોષ અવશ્ય થશે; કેમ કે મોહના અભાવથી સમ્યગ્જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ થાય છે, અને સમ્યગ્જ્ઞાનના આવિર્ભાવથી મોહનો અભાવ થાય છે ત્યારે તો જ્યાં સુધી સમ્યગ્જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ થતો નથી ત્યાં સુધી કર્મોપશમનને માટે પુરૂષની પ્રવૃત્તિ

થઇ શકતી નથી. આ પ્રકારની આશંકા થવાથી સૂત્રકાર " અર્થમાં સંશય હોવાથી પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે. " આ પ્રકારે ઉત્તરરૂપ સૂત્ર કહે છે-" **संसयं** " ઇત્યાદિ

ઉભય કોટિને સ્પર્શ કરવાવાળા જ્ઞાનનું નામ સંશય છે. તાત્પર્ય કે— સામાન્ય ધર્મ પ્રત્યક્ષ હોય વિશેષ ધર્મ અપ્રત્યક્ષ હોય ત્યારે સંશય જ્ઞાન થાય છે, જેમ-આ સ્થાણુ છે અગર પુરૂષ ? આ જગ્યોએ પુરૂષ અને સ્થાણુનો સામાન્ય ધર્મ ઉંચાઇ આદિ છે, વિશેષ ધર્મ પુરૂષને માથું હાથ અને પગ આદિ છે. જ્યારે સ્થાણુ ને વાંકાપણું અને પોલાપણું આદિ છે. જોનારને બન્ને પદાર્થોના સામાન્ય ધર્મ પ્રત્યક્ષ છે અને તદ્ગત વિશેષ ધર્મ અપ્રત્યક્ષ છે ત્યારે જ તેનું જ્ઞાન પરસ્પરવિરૂદ્ધ અનેક કોટિને સ્પર્શ કરે છે, અને એથી જ તે જ્ઞાન સંશયસ્વરૂપ થાય છે. આ પ્રકારે સંશયના સ્વરૂપને જાણનાર વ્યક્તિ માટે સંશયજ્ઞાનનો વિષયભૂત આ સંસાર પરિજ્ઞાત થાય છે—જ્ઞ-પરિજ્ઞા દ્વારા સ્વરૂપ એવં ફળથી જ્ઞાત આ સંસાર પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞાથી પરિત્યક્ત થાય છે. આ પ્રકારે સંશયને નહિ જાણવાવાળી વ્યક્તિ માટે આ સંસાર અપરિજ્ઞાત થાય છે-જ્ઞ-પરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞાનો વિષયભૂત થતો નથી, આ સ્થળે અર્થ અને અનર્થ આ ઉભયકોટિના વિચારસ્વરૂપ જ સંશય માનવામાં આવ્યો છે. આ સ્થળે ' અર્થ ' શબ્દથી મોક્ષ અને તેના સાધનભૂત રત્નત્રયનું ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. મોક્ષમાં સંશયનો અભાવ છે, કારણ કે તેને પરમપદરૂપથી બીજા મતાનુયાયિઓએ પણ સ્વીકાર કરેલ છે, પરંતુ મોક્ષના કારણો-સાધનોમાં સંશય છે, તો પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે, કારણ કે તે વિષયનો સંશય તેમાં પ્રવૃત્તિનું કારણ બને છે. જેવી રીતે " ચારિત્ર મોક્ષનું સાધન છે કે નહિ ? " આ પ્રકારે ચારિત્રમાં, મોક્ષ-સાધનવિષયક સંશય થતાં તેને દૂર કરવા માટે સદ્ગુરૂના ઉપદેશનો આશ્રય કરવાની લોકમાં પ્રવૃત્તિ જોવામાં આવે છે.

આ જ પ્રકારે ' અનર્થ ' અર્થાત્ સંસાર અને તેના કારણના વિષયમાં સંશય પણ તેની નિવૃત્તિનું કારણ બને છે, કારણ કે સંસાર અને તેના કારણોમાં સંશય થવાથી જ તે તરફ પ્રવૃત્તિ થવાની. પ્રવૃત્તિથી તેના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો બોધ થશે. બોધ થવાથી તેનાથી નિવૃત્તિ થશે. આ પ્રકારે પરંપરારૂપથી સંશય, નિવૃત્તિનું કારણ બને છે, આ વાત " **एवमनर्थः संसारस्तत्कारणं च** " ઇત્યાદિ પંક્તિઓમાં ટીકાકારે સ્પષ્ટ કરી છે, અનર્થ-વિષયક સંશય (અનર્થની) નિવૃત્તિનું કારણ થાય છે, માટે સંસાર અને તેનાં કારણોના વિષયમાં સંશય થવાથી તેનાથી નિવૃત્તિ અવશ્ય થાય છે.

" **संसयं परियाणओ** " આ પદથી સૂત્રકાર એવું સમજાવે છે કે-જ્ઞાનના વિષયભૂત સંશયના અર્થ અને અનર્થ એ બે વિષયો છે. એનામાં અર્થ-વિષયક સંશયનો અનર્થવિષયક સંશયથી ભેદ હોવાથી એની પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ-રૂપ ફલ પરસ્પર જુદું જ છે, કેમકે વિષયજ્ઞાન ભેદનો નિયામક થાય છે, માટે સંશયનું પરિજ્ઞાન હોવાથી સંશયના વિષયભૂત પદાર્થોનું પરિજ્ઞાન અવશ્યંભાવી છે.

આથી "આ સંસાર અનંત દુઃખોનું કારણ છે કે નહિ?" આ પ્રકારના સંશયથી અનર્થભૂત સંસારની નિવૃત્તિ થાય છે. સંશયનું અપરિજ્ઞાન સંશયના વિષયભૂત પદાર્થોના અપરિજ્ઞાનથી થાય છે. આ રીતે યદિ સંસાર અપરિજ્ઞાત છે તો તે અનર્થભૂત સંસારથી નિવૃત્તિ મળી શકતી નથી. એવો આ સૂત્રનો સંક્ષેપમાં અર્થ છે.

ભાવાર્થઃ—શંકાકારે "વિશિષ્ટ જ્ઞાનના સદ્‌ભાવથી મોહનો અભાવ અને મોહના અભાવથી વિશિષ્ટ જ્ઞાનનો સદ્‌ભાવ થશે" આ પ્રકારે 'अन्योन्याश्रय' દોષ પ્રગટ કરી કર્મોપશાન્તિને માટે પુરૂષની પ્રવૃત્તિ જ્યાં સુધી વિશિષ્ટ જ્ઞાનનો ઉદય ન થાય ત્યાં સુધી નથી થઈ શકતી, એવું કહ્યું છે, એનો પ્રત્યુત્તર જ આ સૂત્રમાં આપવામાં આવેલ છે. તેઓ કહે છે કે—અર્થસંશયથી પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે. મોક્ષમાં કોઈને કશો પણ સંશય નથી; કેમ કે સમસ્ત કર્મોના અત્યંત-અભાવ-સ્વરૂપવાળા મોક્ષનો પ્રત્યેક આસ્તિક-સિદ્ધાંતકારે સ્વીકાર કરેલ છે. સંશય, મોક્ષના કારણોમાં થઇ શકે છે, કેમ કે કોઈ જ્ઞાનથી, કોઈ અજ્ઞાનના નાશથી અને કોઈ પરસ્પરનિરપેક્ષ જ્ઞાન અને ચારિત્રથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ બતાવે છે, માટે કારણોમાં વિવાદ થવાથી આ સ્વાભાવિક સંશય થાય છે કે પહેલી માન્યતા ઠીક છે કે આ માન્યતા ઠીક છે. આવા પ્રકારનો સંશય જ્યારે થાય છે ત્યારે તેના નિર્ણય માટે પુરૂષની આકાંક્ષા તેની તરફ વળે છે. જેવી રીતે ચણા આદિ બીજોમાં અંકુરોત્પાદન કરવા વિષે મનુષ્ય-ખેડૂત-ને સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે કે આ ચણા આદિ અંકુરોત્પાદન કરી શકશે કે નહિ? ત્યારે તે ઉદ્‌ભવેલા તે સંશયના કારણે તેની પરીક્ષા કરવાના કામે લાગી જાય છે અને તેને જળ-પૂર્ણ કોઇ વાસણમાં રાખે છે. આ પ્રકારે સંશયથી પ્રવૃત્તિશીલ બની તે પોતાની ધારણાનો નિર્ણય કરી લે છે. એવી જ રીતે મોક્ષના કારણોની માન્યતાઓમાં જ્યારે સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે મોક્ષાર્થી જીવ તેનાથી પ્રેરિત થઇ સદ્‌ગુરૂ આદિ વિશિષ્ટ જ્ઞાનિઓના ઉપદેશ આદિના શ્રવણ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે અને એ દ્વારા સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરે છે.

પદાર્થમાં જ્યાં સુધી સંદેહ નથી થતો ત્યાં સુધી તેનો નિર્ણય કરવાની પ્રવૃત્તિ નથી થતી; માટે વિશિષ્ટ જ્ઞાનના અભાવમાં પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે, એ વાત નિશ્ચિત છે. "સંસાર અને તેનું કારણ અનંત દુઃખદાયી છે કે નહિ" આવા પ્રકારે જ્યારે મોક્ષાર્થી જીવને તેમાં સંદેહ થાય છે તો તે એ સંદેહથી તેનો નિર્ણય કરી ત્યાંથી નિવૃત્ત થાય છે. આ કારણે વિશિષ્ટ જ્ઞાનના અભાવમાં સંશયથી પણ જ્યારે પદાર્થનો નિર્ણય કરવા તરફ જીવની પ્રવૃત્તિ થાય છે ત્યારે 'अन्यो-न्याश्रय' દોષ આવતો નથી. કારણ કે મોહના કારણભૂત સંસારાદિક પદાર્થોમાં 'એ સુખદાયી છે કે નહિ' એવા પ્રકારના નિર્ણય માટે તેનામાં પ્રવૃત્તિશીલ પુરૂષને સંદેહ દૂર થતાં જ વિરાગ-પરિણતિ થઈ જશે, આ પરિણતિનું નામ જ મોહનો અભાવ છે, માટે સૂત્રકારનું આ કથન કે 'સંશયને નહિ જાણનારા માટે સંસાર અપરિજ્ઞાત છે અને તેને જાણવાવાળા માટે તે પરિજ્ઞાત છે' ઠીક જ છે. ॥ સૂ. ૩ ॥

ચતુર્થ સૂત્ર કા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર, છાયા ।

સંશયજ્ઞાનવાળાને સંસાર પરિજ્ઞાત થાય છે અને સંસાર પરિજ્ઞાત થવાથી તેને સર્વવિરતિનો લાભ થાય છે, માટે એ વિરતિને સૂત્રકાર કહે છે.–'જે છેએ' ઇત્યાદિ.

સંસારકે કટુવિપાકકો જાનનેવાલે ચતુર પુરૂષ, કિસી ભી પ્રકારકે સાગારિકકા સેવન નહીં કરતે । જો મૂઢ પુરૂષ મહોદયસે સાગારિક સેવન કરતે હૈં, ઉનકી પ્રથમ બાલતા સાગારિક સેવન કરના હૈ ઔર દૂસરી બાલતા પૂછે જાને પર ઉસકો છિપાનેકે લિયે અસત્ય ભાષણ કરના હૈ । ઇસ લિયે પ્રાપ્ત શબ્દાદિ વિષયોંકો પરિત્યાગ કર ઔર અપ્રાપ્ત વિષયોંકો મનસે ભી ચિન્તન નહીં કરતે હુએ ભવ્ય જીવ, ઉન વિષયોં કો ઇહલોક ઔર પરલોકમેં કટુક ફલ દેનેવાલે જાન કર દુસરે લોગોંકો ભી મૈથુન અનાસેવનીય હૈ – એસા ઉપદેશ દેં ।

જે કોઈ ચતુર છે, એટલે વિષયોના કડવા વિપાકનો જાણકાર છે, તે દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચોના મૈથુનને મન, વચન અને કાયાથી સેવન કરવામાં પરાયણ થતો નથી, જે મોહના વશથી અથવા પુરૂષ–વેદના ઉદયથી એકાંતમાં કામ–સેવન કરે છે અને ગુરૂ આદિના પુછવાથી પોતે કરેલ મૈથુન–પાપને તેનાથી છુપાવે છે–પ્રગટ કરતો નથી, મૈથુનના કડવાં ફળને ન જાણનાર તે અજ્ઞાની જીવને મૈથુન સેવનથી એક તો ચતુર્થવ્રત–ભંગજન્ય દોષ લાગે છે, અને જ્યારે તેને પુછવામાં આવે છે ત્યારે તે 'મેં મૈથુન સેવેલ નથી.' આ પ્રકારે છુપાવે છે, તેથી મૃષાવાદરૂપ બીજા પાપનો પાત્ર પણ તે થાય છે, અથવા કરેલા પાપને દૂર કરવા માટે 'હું હવે આવા પાપનું સેવન નહિ કરૂં' આ પ્રકારના સંકલ્પ કરીને પણ જો તેને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત અંગીકાર કરતો નથી તો તેને અજ્ઞાનતાનો પ્રસંગ આવે છે. કહ્યું પણ છે—

“ जे खलु विसए सेवइ सेवित्ता वा णालोएइ, परेण वा पुट्ठो निण्हवइ, अहवा तं परं सएण दोसेण वा पाविट्ठयरेण वा दोसेण उवलिंपिज्जइ ”–इति ।

જે વિષયનું સેવન કરે છે, સેવન કરવા છતાં એની આલોચના કરતો નથી, બીજું ગુરૂ આદિના પુછવા છતાં છુપાવે છે તે પોતાના પાપિષ્ઠ તર (ગુરૂતર) દોષથી પોતે ઉપલિપ્ત થાય છે.

આ કારણે સૂત્રકાર કહે છે કે–મોક્ષાર્થીજનનું એ કર્તવ્ય છે કે તે પ્રાપ્ત પણ શબ્દાદિ વિષયોનો આ પ્રકારે વિચાર કરી ત્યાગ કરે કે શબ્દાદિ વિષયોના વિપાક જીવને માટે નરક–નિગોદાદિક દુઃખોનું કારણ છે અને તેનું સેવન કરનાર આલોક અને પરલોકમાં ભયંકર દુઃખો ભોગવે છે. જે પ્રકારે તે પોતે તેના કડવા વિપાક જાણીને તેનાથી વિરક્ત થાય છે તે જ પ્રકારે તે બીજા જીવોને પણ “ મૈથુનાદિ વિષયો સેવન કરવા યોગ્ય નથી ” આ પ્રકારે તેનાથી વિરક્ત થવાનો ઉપદેશ આપે. “ इति ब्रवीमि ” આ પ્રકારે આ વિષય જે પ્રકારે મેં ભગવાનના મુખેથી સાંભળ્યો છે તે પ્રકારે જ હે જમ્બૂ! તમને કહેલ છે. ।। સૂ૦ ૪ ।।

ફરીથી પણ કહે છે—‘ पासह ’ ઇત્યાદિ.

પ્રશ્નમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

હે ભવ્ય ! જો તો ખરો; આ કેટલાક સંસારી જીવો ચક્ષુ ઇન્દ્રિયના વિષયભૂત શુકલાદિ રૂપોમાં તથા બીજા ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત શબ્દ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શાદિક વિષયોમાં કે જેનું સેવન તે જીવોને પરિણામમાં કડવા ફળ આપવાવાળું નિવડે છે એમાં કેવા મૂર્ચ્છિત થઈ રહેલ છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં લુબ્ધ તે પ્રાણી તે તે વિષયોને પ્રાપ્ત કરવા તરફ ઢળતી ઇન્દ્રિયો દ્વારા વિષયોની સામે અને સંસારની તરફ ખેંચાઈ રહેલ છે.

કિતનેક મનુષ્ય રૂપમેં ઔર કિતનેક સ્પર્શમેં ગૃદ્ધ હો કર નરકાદિ ગતિયોં કે ભાગી હોતે હૈં । સાવધ વ્યાપાર કરનેવાલે મનુષ્ય, ઇન સાવધવ્યાપારતત્પર મનુષ્યોંમેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં, અથવા ષડ્ જીવનિકાયોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । સાધુ હોકર ભી કિતનેક વિષયસ્પૃહી હો જાતે હૈં, ફિર પાપકર્મોં મેં રત રહને લગતે હૈં, વે અશરણકો હી શરણ માનતે હૈં, કોઇ ર ઉનમેં એકલવિહારી ભી હો જાતે હૈં । યે અત્યન્ત ક્રોધ આદિ દુર્ગુણોંસે યુક્ત હોતે હૈં, સુસાધુ બનનેકા ઢોંગ કરતે હૈં, મેરે દોષોંકો કોઇ સમઝે નહીં ઇસકે લિયે સર્વદા પ્રયત્નશીલ હોતે હૈં । યે અજ્ઞાનપ્રમાદ દોષસે યુક્ત હોનેસે ધર્મકે મર્મજ્ઞ નહીં હોતે ।

વિષયકષાયોંસે પીડિત યે કર્મ બાંધનેમેં દક્ષ હોતે હૈં, સાવધ - વ્યાપારોંમેં લગે રહતે હૈં, ઔર યે રત્નત્રયકે આરાધન બિના હી મોક્ષ હોતે હૈ એસા ઉપદેશ દેતે હૈં । ઇનકા કભી ભી મોક્ષ નહીં હોતા । યે તો સંસારચક્રમેં હી ફિરતે રહતે હૈં

ભાવાર્થ:—ઈન્દ્રિયોમાં આસક્ત પ્રાણી ઈન્દ્રિયોના વિષયોને આધીન બની તેના સેવનના પરિણામનો કાંઇ પણ વિચાર કર્યા વગર હર-હંમેશ તેમાં આસકત બની રહે છે, તેને એ વાતનું ભાન થતું નથી કે તેવા વિષયોના સેવનથી ઈન્દ્રિયોની તૃપ્તિ થવાની નથી. વિષયોની અભિલાષા ઈન્દ્રિયોને પોતાના વિષય તરફ અધિકાધિક રૂપમાં ખેંચતી રહે છે. આ પરિણતિથી તે પોતાના સંસારની વૃદ્ધિ જ કરે છે. એક એક ઈન્દ્રિયના વિષયનું સેવન કરનાર પ્રાણીની દુર્દશા તે પોતાની આંખે જુએ છે છતાં પણ પોતાને સુરક્ષિત માને છે, એ જ વિષયોના સેવનની બળવત્તા છે. તે જુએ છે કે-(૧) સ્પર્શન-ઇન્દ્રિયમાં મત્ત બનેલો **ગજરાજ** ખાડામાં પડી પોતાના પ્યારા જીવનનો નાશ કરી દે છે. (૨) રસના-ઈન્દ્રિયનું લોલુપી **માછલું** ગલ (કાંટા)માં લાગેલ માંસની અભિલાષામાં પડી પોતાના પ્રાણ ખોઈ બેસે છે. (૩) ઘ્રાણ-ઈન્દ્રિયને વશીભૂત બનેલ **ભમરો** કાળના ગાલમાં પડી જાય છે. (૪) ચક્ષુઇન્દ્રિયનો લોલુપ **પતંગીયો** દીપકશિખામાં પડી પોતાના પ્રાણ ન્યોછાવર કરી દે છે. (૫) કર્ણ-ઇન્દ્રિયના વિષયનો લોભી **મૃગ** શિકારીદ્વારા પોતાના ભોળા જીવનનો નાશ વહોરી લે છે. પરંતુ આ બધું પોતાની સગી આંખે જોતો થકો પણ પાંચો ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં મત્ત બનેલ આ માનવ પ્રાણી ચેતતો નથી, આ જ મહાન વિચિત્રતા છે. વિષયાસક્ત જીવોની વિષયો તરફ પ્રવૃત્તિ હોવાને લઈ સંસારમાં તેનું પતન થતું જ રહે છે, પરંતુ પરભવમાં પણ તેને નરક-નિગોદાદિકમાં નિવાસ કરવો પડે છે. જો કે "**संसारसम्मुखं**" આ પદથી જ નરક-નિગોદાદિકમાં તેનું પતન સિદ્ધ થાય છે, તો પણ "**परत्र नरकनिगोदादिषु**" આ જે વાકચ પૃથક્રૂપે આપેલ છે તેનો અભિપ્રાય એ છે કે અજ્ઞાની જીવ અથવા ચાર્વાક (નાસ્તિક) જેવા ભૌતિકવાદી પ્રત્યક્ષ દૃશ્યમાન આ મનુષ્ય અને તિર્યંચ

ગતિને જ સંસાર સમજે છે અને એનાં દુઃખોને જ દુઃખ માને છે, પરંતુ અમારૂં વક્તવ્ય એવું છે કે તેમની માન્યતાથી પણ અધિક સંસાર તથા દુઃખરાશિ છે. પોતાના હાથથી બધાને સાડાત્રણ (૩।।) હાથ સમજવા, એ જે રીતે ભૂલ-ભર્યું છે તેવા પ્રકારે પોતાની માન્યતાનુસાર જ સંસાર અને દુઃખ સમજવાં પણ ભૂલ ભરેલ છે, આ સ્થળે દુઃખોનું વર્ણન ચાલે છે માટે તેની પ્રધાનતા પ્રગટ કરવા નરકનિગોદાદિક ગતિઓનો આ જગ્યાએ નિર્દેશ કરેલ છે. નરકોનાં દુઃખોથી પણ વધારે નિગોદગતિનાં દુઃખો છે જેને વિષયાસક્ત જીવ પ્રાપ્ત કરે છે–સહન કરે છે.

આ લોકમાં પણ પરસ્ત્રી–આસક્ત જેવા મહામોહી જીવ દુઃખ, વધ, બંધન અને શસ્ત્રાદિજન્ય દુઃખોને તો પ્રાપ્ત કરે જ છે તેમ જ તેને ફાંસી પર પણ લટકવું પડે છે.

અથવા જાણકાર પણ વિષયોમાં આસકત પ્રાણી રાગ અને દ્વેષથી બંધાઈને વિષયસ્રોતોદ્વારા તે તે વિષયોની તરફ ખેંચાતો રહે છે. અથવા તે વિષયસેવનકર્મો દ્વારા આ સંસારસમુદ્રમાં ધકેલવામાં આવે છે. વિષયોમાં મુગ્ધ બનેલ પ્રાણી શું પ્રાપ્ત કરે છે? આ વિષયને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—'अत्र' ઈત્યાદિ. વિષય–લંપટ મનુષ્ય આ સંસારમાં વિષય–સેવન–જન્ય દુઃખને વારં-વાર પ્રાપ્ત કરતો રહે છે, અથવા આરંભ આદિમાં પ્રવૃત્તિ કરતો રહે છે. ગૃહસ્થ–જીવન, વગર સાવદ્ય વ્યાપારોમાં પ્રવૃત્તિ કર્યે ચાલતું નથી, આ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે–સાવદ્ય વ્યાપારોમાં પ્રવૃત્તિશાળી ગૃહસ્થ માણસો હોય છે, માટે આમાં જેટલા પણ આરંભજીવી સાવદ્ય વ્યાપાર કરવામાં લાગેલ ગૃહસ્થ માણસો છે તેઓ પૂર્વોક્ત નરક–નિગોદાદિના દુઃખોના અનુભવ કરવાવાળા હોય છે, તેમજ ગૃહસ્થોના આશ્રિત જે દ્રવ્યલિંગી સાધુ હોય છે તેઓ પણ દુઃખોને પ્રાપ્ત કરે છે, આ વાત " एतेष्वेव आरम्भजीविनः " આ સૂત્રાંશથી પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે. આરંભ–અસંયમથી જીવવાનો જેનો સ્વભાવ છે એ આરંભજીવી છે. સાવદ્ય વ્યાપારમાં તત્પર આ ગૃહસ્થોમાં જ ષડ્જીવનિકાયના ઉપમર્દક આરંભજીવી, અર્થાત્ સેવા માટે પોતાની સાથે જે ગૃહસ્થોને રાખે છે તથા એના દ્વારા નિર્માપિત અને આધાકર્માદિક દોષોથી દૂષિત આહારથી જે જીવે છે એવા દંડી શાકયાદિ સાધુ અથવા ગૃહસ્થોની નિશ્રામાં વિહાર કરવાવાળા અવ-સન્ન–પાસત્થાદિક અથવા મુનિવેષધારી દ્રવ્યલિંગી સાધુ ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા— આ આરંભજીવી દંડી, શાકયાદિ ષડ્જીવનિકાયોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે.

જે સમ્યગ્દર્શનાદિકને પ્રાપ્ત કરીને પણ પોતાની વિપરીત પરિણતિથી તેની સફળતાને પ્રાપ્ત ન કરતાં પાછળથી ચારિત્રાંતરાય (ચારિત્રમોહનીય) ના ઉદયથી પુનઃ સાવદ્ય વ્યાપારના કરવાવાળા બને છે. સૂત્રકાર–" अत्रापि बालः परिपच्यमानो रमते पापेषु कर्मसु अशरणं मे शरणमिति मन्यमानः" આ સૂત્રાંશથી તેવા જીવોનું પ્રદર્શન કરે છે કે–દીક્ષાને અંગીકાર કરીને પણ જે સાવદ્ય

વ્યાપારના કડવા પરિણામથી અપરિચિત છે અને વિષયતૃષ્ણાથી સર્વ પ્રકારે પીડિત છે, અથવા ઇષ્ટની અપ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટના સંપર્કથી, અગર ઇષ્ટનો વિયોગ થવાથી જે અત્યંત વ્યાકુળ બનીને સર્વ પ્રકારથી અંદર અને બહાર સંતપ્ત બને છે, અને અશરણને જ અર્થાત્ પચન–પાચનાદિકરૂપ સાવદ્ય વ્યાપારને જ આ 'શરણ–શ્રેયસ્કર–છે' એમ માને છે, તે વિષયરૂપી જવનિકા(પર્દા)થી તિરોહિત સમકિતવાળા બનીને તેવા સાવદ્ય વ્યાપારોમાં જ લવલીન બને છે, અને તેવાં જ પાપજનક કાર્યો–સાવદ્ય વ્યાપારોમાં રચ્યા–પચ્યા રહે છે–આનંદ માનતા રહે છે. અરે! સાવદ્ય વ્યાપારમાં તલ્લીન ગૃહસ્થોની તો વાત જ કયાં કરવી? પરંતુ એવા પણ કેટલાક દ્રવ્યલિંગી મુનિઓ હોય છે કે જે વિષયરૂપી વિષથી ઉદ્ભ્રાન્તચિત્ત બનીને અનાચારનું સેવન કરવામાં લજાતા નથી. આ વાત " इह एकेषाम् एकचर्या भवति " આ સૂત્રાંશથી સૂત્રકાર કહે છે—

આ જીનશાસનમાં શિથિલ કર્મવાળા કુશીલ પાસત્થાદિકોની એકચર્યા થાય છે—કુશીલ પાસત્થાદિકો એકલા વિહાર કરે છે. આચરણ કરવું અગર જેનું આચરણ કરવામાં આવે છે તે ચર્યા છે. એકની ચર્યા એકચર્યા છે. આ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત રૂપથી બે પ્રકારની છે. પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત ચર્યાના પણ દ્રવ્ય અને ભાવથી બે ભેદ છે. ૧૨–બાર પ્રકારની મુનિપ્રતિમાને ધારણ કરવાવાળા અથવા શ્રદ્ધા આદિ આઠ ગુણ સહિત સ્થવિરકલ્પી સાધુની ચર્યા દ્રવ્યથી પ્રશસ્ત ચર્યા છે. સ્થાનાંગમાં એ જ વિષય ' अट्ठहिं ठाणेहिं ' ઇત્યાદિસૂત્રથી કહ્યો છે.

" આઠ સ્થાનોથી સંપન્ન અણગાર એકાકિવિહારપ્રતિમાને ધારણ કરી વિહાર કરવાને લાયક છે. એ આઠ સ્થાન આ છે—(૧) શ્રદ્ધી પુરૂષજાત, (૨) સત્ય પુરૂષજાત, (૩) મેધાવી પુરૂષજાત, (૪) બહુશ્રુત પુરૂષજાત, (૫) શક્તિમાન્, (૬) અલ્પાધિકરણવાળા, (૭) ધૃતિમાન્, (૮) વીર્યસંપન્ન." (ઠા. ૮ સૂ. ૧)

રાગદ્વેષરહિત સાધુની ચર્યા ભાવથી પ્રશસ્ત ચર્યા છે. જેનો ભાવ અપ્રશસ્ત છે તે એકચર્યા. (એકાકિવિહારિતા) નથી કરી શકતો, કારણ કે તેની એકચર્યા રાગદ્વેષના સદ્ભાવથી થાય છે. ભાવભેદવાળી એકચર્યામાં રાગ અને દ્વેષનો સદ્ભાવ બનતો નથી, એ માટે તેના અસત્ત્વમાં અપ્રશસ્તતા આવતી નથી. તાત્પર્ય એ છે કે અપ્રશસ્ત એકચર્યામાં " ભાવથી અપ્રશસ્ત એકચર્યા " એ ભેદ બંધ બેસતો નથી; કારણ કે ભાવોમાં અપ્રશસ્તતા રાગદ્વેષના સદ્ભાવથી જ આવે છે. જ્યાં રાગદ્વેષના અભાવથી એકચર્યા થાય છે તે ભાવથી પ્રશસ્ત એકચર્યા છે. રાગદ્વેષના નિમિત્તને લઇને જ્યાં એકચર્યા છે તે ભાવથી એકચર્યા નથી, પરંતુ અપ્રશસ્ત એકચર્યા જ છે. દ્રવ્યથી અપ્રશસ્ત એકચર્યા ગૃહસ્થો, પાંખડીઓ અને સાધુસામાચારીથી શિથિલ પાસત્થાદિક તથા અનુપદ્ર કહેવામાં આવવાવાળા ક્રોધાદિક આઠ દોષોથી યુક્ત ને થાય છે. પ્રકૃત (પ્રકરણ) માં

અપ્રશસ્ત એકચર્યાનો પ્રસંગ જ છે. માટે આ પ્રકરણમાં અપ્રશસ્ત એકચર્યાનું જ કથન સમજવું જોઈએ. આ અપ્રશસ્ત એકચર્યાવાળી વ્યકિત કેવી હોય છે ? તેને માટે સૂત્રકાર "स बहुक्रोधः" ઇત્યાદિ પદોથી તેનું વિવરણ કરે છે-વિષયસુખ લોલુપી તે અપ્રશસ્ત-એકચર્યાચારી મુનિ ઘણો ક્રોધી હોય છે. ઘણો ક્રોધ છે જેને તે बहुक्रोध છે. આ જગ્યાએ "बहवः क्रोधाः" એવો જે બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે તે ક્રોધની અનેક જાતીઓનું પ્રદર્શક છે. જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદથી ક્રોધ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. વિષય-સુખ-લોલુપી અપ્રસ્તએકચર્યાચારી મુનિને ક્રોધનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રકાર થાય છે.અથવા તે અલ્પક્રોધી નથી હોતો; પરંતુ ઘણો ક્રોધી હોય છે. આ પ્રકારમાં પણ ક્રોધના ત્રણ પ્રકાર છે, અલ્પ ક્રોધ; મધ્યમ ક્રોધ, અને બહુ ક્રોધ. આ સ્થળે ત્રીજા પ્રકારના ક્રોધનો જ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. એ જ પ્રકારે માન, માયા અને લોભ આદિમાં પણ સમજી લેવું જોઇએ-તે ઘણો માની હોય છે, બહુ માયાવાળો હોય છે, ઘણો લોભી હોય છે. ઘણો લોભી થવાનું કારણ એ છે કે તે એવું સમજે છે કે આ બધું ખાવા માટે જ છે. આ રીતે તે ખાદ્ય વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવામાં અધિક લોલુપી બને છે માટે તે બહુરજ-અધિક પાપી હોય છે. અથવા બહુરત હોય છે-આરંભસમારંભાદિકોમાં આસક્ત રહે છે. બહુનટ હોય છે-જે પ્રકારે બીજા પ્રાણીઓને મોહિત કરવા માટે નટ અનેક પ્રકારના વેષો ધારણ કરે છે તેવી રીતે આ પણ બીજા જીવોને પોતાની તરફ મુગ્ધ કરવા માટે અનેક પ્રકારના વેષો ધારણ કરે છે-ક્યારેક એ પોતાની દાઢીના વાળ વધારે છે, ક્યારેક પોતાના શિરની જટાને વધારે છે, ક્યારેક માથામાં ચોટલી રાખે છે અને ક્યારેક માથાને ચોકખું સપાટ બનાવી દે છે, આ રીતે અનેક પ્રકારના વેષો ધારણ કરીને માન-સન્માનાદિ પ્રાપ્ત કરવા સદા અભિલાષી રહે છે. આ જ દુર્વૃત્તિથી એ સમય સમય પર આવા પ્રકારના વેષો ધારણ કરે છે. તે બહુશઠ હોય છે, એટલે-અનેક પ્રકારોથી પોતાની શઠતાનો ઉપયોગ કરે છે. તે બહુસંકલ્પી પણ હોય છે-રાત દિવસ તે એવો વિચાર કરે છે કે મારી પ્રતિષ્ઠા કેવી રીતે વધે, કેવી રીતે લોકો મારૂં સન્માન કરે, કયા કાર્યથી મને ઉત્તમ ઉત્તમ આહારાદિ સામગ્રીનો લાભ મળે ? તે આ આસ્રવસક્તિ હોય છે-કર્મોના આસ્રવના કારણભૂત પ્રાણાતિપાતાદિક કાર્યોમાં આસકિત ધરાવનાર બને છે. તે પલિતાવચ્છન્ન હોય છે, આરંભસમારંભાદિક કર્મોનું નામ પલિત થાય છે. તેનાથી યુક્ત થવું તે પલિતાવચ્છન્ન છે. ઉત્થિતવાદનું કથન કરનાર બને છે, રત્નત્રયની આરાધના કરવા માટે ઉદ્યત થવું તેનું નામ ઉત્થિત છે, લોકોને છેતરવા માટે એનો ભાવ બતાવવો એ ઉત્થિતવાદ છે, આ ઉત્થિતવાદને તે પોતાનામાં એવા પ્રકારે પ્રગટ કરે છે કે 'હું પણ ભગવત્પ્રતિપાદિત સંયમની આરાધના કરવા માટે અને તે તે સ્થાન પર જીનશાસનની પ્રભાવના માટે કટિબદ્ધ છું.' તાત્પર્ય એ છે કે—આ પ્રકારે તે આગમનિષિદ્ધ એકાકીવિહાર કરવારૂપ માર્ગનો અનુગામી હોવા છતાં પણ ભગવત્પ્રતિપાદિત સંયમમાર્ગના આરાધક અને જીન શાસનના પ્રભાવકરૂપથી પોતાની ખ્યાતિ કરે છે. સાવદ્ય વ્યાપારો કરવા છતાં

પણ એ પોતાના મનમાં તે વખતે એવા પ્રકારનો વિચાર કરે છે કે ‘ આવા પ્રાણાતિપાતાદિક અકાર્ય તથા ગુપ્તરૂપથી પાપ કરવાવાળા મને કોઇ જોઈ ન જાય ?’ આવી રીતે પ્રમાદ અને અજ્ઞાનના દોષથી તે નહિ કરવા યોગ્ય ગુપ્ત પાપો કરે છે.

અથવા—“ अज्ञानप्रमाददोषेण सततं मूढः ” આ પ્રકારે પણ મધ્યમણિ ન્યાયથી “ अज्ञानप्रमाददोषेण ” આ પદનો સંબંધ ‘मूढ’ પદની સાથે કરવાથી એવો અર્થ થાય છે કે તે દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયના ઉદયથી નિરંતર પરમાર્થથી અનભિજ્ઞ બની સમસ્ત કર્મોના ક્ષય કરવાવાળા શ્રુત-ચારિત્રરૂપ પોતાના આત્મધર્મને જાણતો નથી. આવી વ્યક્તિઓની દશાનું વર્ણન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે— “आर्त्ताः”—ઈત્યાદિ. હે ભવ્ય! વિષયકષાયોથી પીડિત એવી પ્રજા–પ્રાણી, કર્મકોવિદ– આરંભસમારંભાદિ કર્મોમાં નિપુણ હોય છે, ધર્મમાં નહિ. “ प्रकर्षेण जायन्ते इति प्रजाः ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર સમુપાર્જિત કર્મોના ઉદયથી જે વારંવાર ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં જન્મ ધારણ કરે છે તેનું નામ પ્રજા–પ્રાણી છે.

“ ये अनुपरता अविद्यया परिमोक्षमाहुः ” જે સાવદ્ય વ્યાપારોથી અનિવૃત્ત છે તે ‘ અવિદ્યાથી જ સર્વ પ્રકારની મુક્તિ થાય છે ’ તેવું કહે છે. રત્નત્રયનું નામ વિદ્યા છે, આનાથી જે વિપરીત તે અવિદ્યા છે. ધર્મથી અનભિજ્ઞ અને કર્મબંધમાં કોવિદ પ્રાણી વિષયરૂપી સર્પના વિષથી કવલિત થઈ ભાવાવર્તરૂપ સંસારમાં અનુપરિવર્તન કરતો રહે છે. અનંતભવજનક કર્મોનો આસ્રવ અને બંધ કરીને આ સંસારમાં વારંવાર જન્મ–મરણ કરતો રહે છે. ચારિત્રના દોષોમાં ક્રોધાદિકની અધિકતાથી એકચર્યારૂપ દોષની પ્રધાનતા છે. એનાથી સાવદ્યવ્યાપારોનું આચરણ થાય છે. આ આચરણથી વિરતિનો અભાવ અને તેનાથી તેનામાં મુનિત્વનો ત્વનો અભાવ આવે છે. મુનિધર્મનું પાલન ન થવાથી તે પ્રાણી ચિરકાલ સુધી જન્મ મરણ કરતો રહે છે. “ इति ब्रवीमि ” આ પદોનો અર્થ પહેલાની માફક છે.

પાંચમા અધ્યયનનો પહેલો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૫-૧ ॥

પ્રથમ ઉદેશકે સાથ દ્વિતીય ઉદેશકા સમ્બન્ધકથ પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

પાંચમા અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશ.

પ્રથમ ઉદ્દેશ કહેવાઈ ગયો છે, હવે બીજા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ થાય છે. આ ઉદ્દેશનો અનન્તર ઉદ્દેશની સાથે સંબંધ આ પ્રકારે છે— પ્રથમ ઉદ્દેશમાં "જે એકાકી વિહાર કરે છે તે સાવદ્ય વ્યાપારોમાં આસક્ત હોવાને કારણે વિરતિ વગરના છે, તે મુનિ નથી" એમ પ્રગટ કરેલ છે. આ સ્થળે જીવને મુનિપણું જે રીતિથી આવે છે તે જ રીતિ કહેવામાં આવે છે. અથવા 'હિંસાદિક સાવદ્ય વ્યાપારોથી નિવૃત્ત જ મુનિ હોય છે.' એ વાત દેખાડવામાં આવે છે— **' आवंती केयावंती '** ઈત્યાદિ.

ઇસ લોકમેં કિતનેક ષડ્જીવનિકાયોંકે રક્ષક સંયમી મુનિ હોતે હૈં । વે મનુષ્યજન્મ–આર્યક્ષેત્રાદિકો કર્મક્ષપણકા અવસર સમઝતે હૈં । વે કર્મક્ષપણકે ક્ષણકા અન્વેષણ કરતે રહતે હૈં । ઇસ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ માર્ગકા ઉપદેશ તીર્થંકરોને કિયા હૈ । સાધુ કભી ભી પ્રમાદ નહીં કરેં કિસી ભી જીવકો આસાતા નહીં પહુઁચાવે ઇસ સંસારમેં મનુષ્યોંકી રૂચિ મિત્રર હોતી હૈ ઇસ લિયે સુખ દુ:ખ ભી સબકે લિયે સમાન નહીં હૈ । ઇસલિયે મુનિ હિંસા મૃષાવાદ આદિસે રહિત હોકર, પરીષહોપસર્ગોસે સ્પૃષ્ટ હોતા હુઆ ભી ઉન શબ્દસ્પર્શાદિવિષય–જનિત પરીષહોંકો જીતનેકા પ્રયત્ન કરે ।

આ મનુષ્ય લોકમાં કેટલાક મનુષ્ય અનારંભજીવી છે. સાવદ્ય વ્યાપારોમાં પ્રવૃત્તિનું નામ આરંભ છે, તેનાથી વિપરીતનું નામ અનારંભ છે, તેનાથી જેનો જીવવાનો સ્વભાવ હોય તે અનારંભજીવી છે. અનારંભજીવી સંયમી હોય છે. અથવા ઈન્દ્રિય વિષય અને કષાયોમાં જેની પ્રવૃત્તિ છે તે આરંભજીવી છે, તેનાથી ભિન્ન મુનિજન જ અનારંભજીવી છે. પોતાના નિમિત્ત પચનપાચનાદિ સાવદ્ય વ્યાપારોમાં તત્પર ગ્રહસ્થજનથી શરીરયાત્રામાત્રના નિર્વાહ માટે આહા- રાદિ લઈને નિરવદ્ય–નિર્દોષ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિશીલ હોવાને કારણે પાણીથી કમળપત્રની માફક નિર્લેપ હોય છે. આથી એ ભાવાર્થ નિકળે છે કે–જે સાવદ્ય વ્યાપારોમાં પ્રવૃત્તિશીલ છે તે પૂર્ણ સંયમ આચરણથી બહાર છે અને જે આવા

હિંસાદિક આરંભથી નિવૃત્ત છે તે જ મુનિ છે-પૂર્ણ સંયમ આચરણમાં તલ્લીન છે. પૂર્ણ સંયમ આચરણમાં તત્પરતા જ વીતરાગોપદિષ્ટ ધર્મ આરાધનમાં પૂર્ણ તત્પરતા છે, કારણકે એના વગર વીતરાગોપદિષ્ટ ધર્મની પૂર્ણ આરાધકતા જીવોમાં આવતી નથી. જ્યાં સુધી પૂર્ણ ધર્મઆરાધકતા નથી પ્રાપ્ત થતી ત્યાં સુધી કર્મોનો વિનાશ કરવાનો માર્ગ પણ જીવોને પ્રાપ્ત થતો નથી. માટે કર્મોનો નાશ કરવાને માટે સાચા મુનિ બનવાની આવશ્યકતા છે. આ બધા વિચારોને હૃદયમાં રાખીને સૂત્રકાર "अत्रोपरतः तं झोषयन्" આ સૂત્રનો અર્થ કરે છે. તેમાં તે બતાવે છે કે જે હિંસાદિક આરંભ કાર્યોથી નિવૃત્ત થઇ ચુકેલ છે અર્થાત્ સાવદ્ય વ્યાપારોથી જેણે પોતે પોતાની જાતને હઠાવી લીધેલ છે અને વીતરાગપ્રભુદ્વારા પ્રતિપાદિત ધર્મમાં જે પોતાને તત્પર કરે છે તે જીવ ષડ્જીવનિકાયના ઉપમર્દનથી આસ્રવિત કર્મોનો વિનાશ કરીને મુનિ બને છે. આ આશયથી તે ષટ્જીવનિકાયના હિંસાદિક પાપકર્મોથી વિરક્ત થાય છે, કે મને આ સંધિ મળેલ છે, એટલે મને આ મહાદુર્લભ નરપર્યાય મળેલ છે. તેમાં પણ આર્યક્ષેત્ર ઉત્તમ કુળમાં મારી ઉત્પત્તિ થઈ છે, સકલ ઈન્દ્રિયોની પૂર્ણ રચના શ્રદ્ધા સંવેગાદિક સદ્ગુણોની ઉપલબ્ધિ મને થયેલ છે, હવે તો કર્મક્ષય કરવાનો અવસર છે, અને મારા આત્માનું એ જ નિજ સ્વરૂપ છે કે 'હું સદા શુભ અધ્યવસાયોનો સંધાન કરતો રહું.' આ પ્રકારે જે પોતાની તરફ નિહાળે છે, પોતાના નિજ સ્વરૂપનો વિચાર કરે છે તે એક ક્ષણ પણ પાંચ પ્રકારના પ્રમાદોનું સેવન કરતો નથી.

આવા પ્રકારનો મુનિ કોણ હોય છે? આ પ્રકારની શિષ્યની શંકાનું સમાધાન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—'जे इमस्स' ઈત્યાદિ. તત્વજ્ઞ મુનિ છે તે સદા એવા પ્રકારનો વિચાર કરે કે-જે આ ઔદારિક શરીર મને પ્રાપ્ત થયેલ છે તેનો આ ક્ષણ-ક્ષેત્ર કાલ સંયમ કર્મક્ષપણશ્રેણીરૂપ અવસર છે. આ પ્રકારે જે અન્વેષી-ક્ષણગવેષણમાં પરાયણ થાય છે તે સદા પ્રમાદરહિત બને છે.

ભાવાર્થઃ—શિષ્યની પૂર્વોક્ત શંકાનું આ સ્થળે સૂત્રકારે સમાધાન કરેલ છે. તે કહે છે કે-જે તત્વજ્ઞ મુનિ હોય છે તે સદા એવો વિચાર કરે છે કે-મને એવો કોઈ પણ સમય પ્રાપ્ત થયો નથી જેને હું પ્રમાદસેવનમાં વ્યતીત કરી શકું, કદાચ કોઈ સમય અવશિષ્ટ હોત તો હું તેને પ્રમાદ સેવનમાં વ્યતીત કરી દેત, પરંતુ આ પ્રાપ્ત થયેલ ઔદારિક શરીરની એક એક ક્ષણ પણ ક્ષેત્ર કાલ સંયમ કર્મક્ષપણ શ્રેણીરૂપ છે, આ પ્રકારે જે એક એક ક્ષણની પણ સદા સાવધાની રાખે છે તે કદાપિ પ્રમાદવશ બની શકતા નથી. આ પૂર્વોક્ત કથન અથવા આગળ કહેવામાં આવનાર વિષય મેં મારી પોતાની કલ્પનાથી કહેલ નથી પરંતુ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-સ્વરૂપ માર્ગ તીર્થંકર અને ગણધર આદિ મહાપુરૂષોએ દેવસહિત મનુષ્યોની પરિષદામાં કહેલ છે. એમના જ વચનોને સૂત્રકાર કહે છે કે-"उट्ठिए नो पमायए" જે ઘર વગેરે છોડીને અવસર

મેળવીને રત્નત્રયની આરાધના માટે તત્પર છે તે પોતાની એક પણ ક્ષણ પાંચ પ્રકારના પ્રમાદના સેવનમાં વ્યતીત ન કરે. સમસ્ત જીવોને પોતાના સમાન ગણીને કોઈ વખત પણ તેની હિંસા આદિ ન કરે. પ્રત્યેક પ્રાણીના શારિરીક માન-સિક દુઃખોને તથા તેના કારણભૂત કર્મોને તથા સુખને જાણીને ઉત્થિત વ્યક્તિ કોઈ વખત પણ પ્રમત્ત ન બને. તાત્પર્ય એ કે–સમસ્ત પ્રાણીઓને સુખ અભિ· લષણીય છે અને દુઃખ પરિહરણીય છે. એવું સમજીને કોઇ પણ પ્રાણીને દુઃખી ન કરે.

સંસારના સમસ્ત પ્રાણીઓના દુઃખજનક અભિપ્રાય પણ એક પ્રકારના ન હોય–ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના હોય છે માટે સૂત્રકાર " पुढो " ઇત્યાદિ. પદથી આ વાતને સમજાવીને કહે છે કે–આ મનુષ્યલોક તથા સંજ્ઞિલોકમાં જેટલા પણ મનુષ્ય અને સંજ્ઞિ–પ્રાણી છે તે બધા ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાય· સંપન્ન છે. જેવી રીતે ખીરનું સેવન કોઇને સુખદાયી હોય છે અને કોઈને દુઃખદાયી હોય છે, એવા પ્રકારે જે ઉપાય વગેરે કોઈ જીવને સુખરૂપ હોય છે તે જ ઉપાય આદિ અન્ય જીવને માટે દુઃખદાયી હોય છે. આ પ્રકારની લોક કહેવત છે કે–भिन्नरुचिर्हि लोकः' લોકોની રૂચી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની રહ્યા કરે છે, અથવા–"पृथक्छन्दा इह मानवाः" તેનો અભિ-પ્રાય એ છે કે મનુષ્યમાત્ર અને અન્ય સંજ્ઞિ–પ્રાણી જેટલા છે તે બધાના છન્દ — સંકલ્પ અભિપ્રાય અલગ અલગ છે. સંસારમાં જેટલા પણ સંજ્ઞિ–પ્રાણી છે તે બધા પોતપોતાની અપેક્ષા અગણિત અભિપ્રાય ધરાવનાર છે. માનવશબ્દ ઉપલક્ષણ છે જેનાથી બીજા સંજ્ઞિપ્રાણીઓનું પણ આ સ્થળે સમા-વેશ થઇ રહે છે. જ્યારે આ માની લેવાયું છે કે પ્રાણીઓના સમસ્ત સંકલ્પ ભિન્ન ભિન્ન અને અગણિત છે તો આથી પણ એ સિદ્ધ થાય છે કે તેનું કર્તવ્ય કર્મ તથા કર્મજનક દુઃખ પણ ભિન્ન ભિન્ન અને અગણિત છે, કેમ કે કારણોમાં જ્યારે ભેદ છે ત્યારે એમના કાર્યોમાં પણ ભેદ માનવો પડે છે. આથી એ નિશ્ચિત થાય છે કે સમસ્ત જીવોનાં દુઃખો પણ ભિન્ન ભિન્ન રૂપનાં છે. આ બધાનો વિચાર કરી આરંભજીવી જીવ શું કરે ? આ અંગે " सोअविहिंसमाणे

अणवयमाणे " આ સૂત્રની પ્રરૂપણા કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે જ્યારે એ અનારંભજીવી પોતાની જાતને એટલી હદે તૈયાર કરી લે છે કે જેનાથી તે અન્ય સમસ્ત પ્રાણીઓના સુખ અને દુઃખનો સારી રીતે જાણકાર બની જાય છે, અને કોઇ પણ પ્રાણીની એ હિંસા કરતો નથી, તેમજ મનમાં એવો વિચાર સરખો આવવા દેતો નથી કે જેથી કોઇ પ્રાણીઓને કષ્ટ પહોંચે. તે પોતાની દૈનિક ચર્યાને તથા પ્રવૃત્તિને એટલી સુરક્ષિત રાખે છે કે જેથી કોઇ પણ પ્રાણીને લેશમાત્ર પણ દુઃખનો અનુભવ એના તરફથી થવા ન પામે. જુઠું નથી બોલતો, પારકા ધનની ચોરી નથી કરતો, કુશીલસેવનથી એ સદા સર્વદા દૂર રહે છે, પરિગ્રહનો તે સર્વથા પરિત્યાગ કરી દે છે. આ પ્રકારે એની સંપૂર્ણ તૈયારી થઇ જાય છે ત્યારે તે વાસ્તવિક મુનિપદને શોભાવનાર બને છે. સૂત્રસ્થ " अणवयमाणे " પદ છે એ બીજાં અદત્તાદાનાદિક વ્રતોનો ઉપલક્ષક છે. તાત્પર્ય એ કે-હિંસા, જુઠ, ચોરી, કુશીલ અને પરિગ્રહનું સર્વથા પરિવર્જન કરવાથી જ મનુષ્ય મુનિપદને શોભાવનાર બને છે. અહિંસાદિના ત્યાગથી વાસ્તવિક રૂપમાં પાંચ મહાવ્રતોનો એ સાચો આરાધક બને છે.

મુનિજનનાં અન્ય કાર્યોને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર " पुट्ठो फासे विपणुन्नए " આ સૂત્રદ્વારા સમજાવતાં કહે છે કે-પાંચ મહા વ્રતોથી નિર્વાહ કરવામાં તત્પર એવા મુનિ પરીષહ અને ઉપસર્ગોમાં ભાગ લેનાર અને શીતોષ્ણાદિરૂપ, સ્પર્શ તથા અન્ય શબ્દ, રૂપ, ગંધ અને રસાદિક વિષયો કે જેનો અહિં " સ્પર્શ " આ ઉપલક્ષણરૂપ પદથી સ્વીકાર કરાયો છે તે સંબંધ વિશેષ રીતિથી, અથવા વિવિધ ઉપાયોથી પોતાના આત્માથી દૂર કરે. " विप्रणोदयेत् " આ ક્રિયામાં " प्र " શબ્દ એ વાતનું સમર્થન કરે છે કે આ વિષયાદિક સ્પર્શોનો સંબંધ વિચ્છેદ કરવા માટે મુનિએ આ વાતનો વિચાર કરવો જોઇએ કે 'મારૂં આ જીવન અત્યંત અલ્પ છે. કાલના ભરોસે મારે ન રહેવું જોઇએ. જે કાંઇ કરવું છે તે આજે જ અને અત્યારે જ કરવું જોઈએ. કાલ થશે કે કેમ એનો ભરોસો શું ?' આ પ્રકારે ક્ષણ જીવન અને તેના નાશની મનમાં સમાલોચના કરી આ સ્પર્શાદિક વિષયોના સંબંધથી, આત્મા સ્વયં સચેત બનીને અલિપ્ત બની જાય છે. પછી એને અપ્રાપ્તિમાં આકુલતા થતી નથી તેમ આત્મગ્લાની પણ જાગતી નથી. આ સૂત્રનો ભાવાર્થ આ છે-કે મનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષયોની પ્રાપ્તિમાં રાગ અને અમનોજ્ઞ-અરૂચિકરની પ્રાપ્તિમાં દ્વેષને દૂર કરવો, એ મુનિનું કર્તવ્ય છે કે-તે મધ્યસ્થભાવથી વર્તન કરે. ત્યારે જ તે સાચો ત્યાગી એટલે મુનિ બને છે. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

આ પ્રકારે મુનિઓના ગુણોનું વર્ણન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે- 'एस' ઇત્યાદિ.

પરીષહોંકો જીતનેવાલા મુનિ શમિતાપર્યાય અથવા સમ્ય - કપર્યાય કહા જાતા હૈ । ઈસ પ્રકારકા મુનિ ચારિત્રમોહનીયાદિ અથવા હિંસાદિ પાપકર્મોમેં આસક્ત નહીં હોતા હૈ । યદિ ઉસકો કભી શીઘ્ર પ્રાણ લેનેવાલે શૂલાદિ રોગ, જો કિ આતંક કહે જાતે હૈં હો જાતે હૈં તો વહ ઉનકી વેદનાકો શાન્તિપૂર્વક સહતા હૈ, ઔરવહ ઈસ પ્રકાર વિચારતા હૈ–યહ સ્વકર્મજનિત વેદના પહેલે યા પીછે મુઝે હી સહની હોગી । યહ શરીર વિનાશશીલ હૈ, વિધ્વંસનશીલ હૈ, અધ્રુવ હૈ, અનિત્ય હૈ, અશાશ્વત હૈ, ચયાપચયિક હૈ, પરિણમનશીલ હૈ । અતઃ એસે શરીરકો ઔર સુકુલજન્મ ઔર બોધિલાભ આદિકે અવસરકો પા કર તપ સંયમ આદિ દ્વારા અપને જીવનકો સફલ બનાના ચાહિયે ।

જે પરિષહોને જીતવાવાળો બને છે તે જ શમિતા–પર્યાયવાળો બને છે. શમ જેને થાય છે એ જ શમી – શમવાન્ છે, શમીનો ભાવ શમિતા છે. શમિતાથી જે ચારિત્ર ગ્રહણ કરે છે તે શમિતા–પર્યાયવાળો બને છે.

“ **समियापरियाए** ” આની સંસ્કૃત છાયા “ **सम्यक्पर्याय:** ” પણ થાય છે. સમ્યક્‌નો અર્થ પ્રશસ્ત, પર્યાયનો અર્થ ચારિત્ર છે. જેનું ચારિત્ર મહાન છે– વખાણવા જેવું છે તે સમ્યક્‌પર્યાયવાળા – પ્રશસ્તચરિત્રવાળા વિવિધ પ્રકારે કહેવાય છે, અર્થાત્–પરિષહોને જીતનાર અને સમતાભાવથી ચારિત્રનું ગ્રહણ કરનાર અથવા–પ્રશસ્ત ચારિત્રવાળા કહેવાય છે.

પરિષહ અને ઉપસર્ગોને જીતનાર સાધુને અસાતા–વેદનીય કર્મના ઉદયથી રોગનો ઉપદ્રવ આવે તો એને તેણે સહન કરવો જોઇએ. આ વાત સૂત્રકાર “ **जे असत्ता** ” ઇત્યાદિ સૂત્રોથી પ્રગટ કરે છે – જે સાધુ પાપજનક કર્મોમાં અથવા ચારિત્રમોહનીય કર્મમાં અનાસકત છે તેને કદાચ શીઘ્ર પ્રાણઘાતક શૂલાદિક રોગ વગેરેનો સામનો કરવો પડે છે—એના ઉપર પ્રાણઘાતક શૂલાદિક રોગ એકાકી આક્રમણ કરે છે. એવા મુનિયોને માટે તીર્થંકર–દેવોએ તેમજ ગણધરાદિક મહર્ષિઓએ આ વાત કહી છે. શું કહ્યું છે ? આ જીજ્ઞાસાનું સારાસારદ્વારા સમાધાન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે–એ ધીર વીર સાધુ શૂલાદિક રોગથી આક્રાંત હોવા છતાં શૂલાદિક વેદનાઓ સહે, એનાથી એ ઉદ્વિગ્નચિત્ત ન બને. ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જીવ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરે છે. વેદનીય કર્મના ઉદયથી અનેક પ્રકારની વેદનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. કેવળિયોને પણ રોગોનો સામનો કરવો પડે છે, તેઓ પણ જ્યારે વેદનીયના ઉદયથી રોગોથી ઘેરાઇ જાય છે તો પછી સાધારણ મુનિયોની તો વાત જ શી કરવી ? માટે આવી પરિસ્થિતિમાં મુનિએ કદી પણ આત્મ-ગ્લાની કરવી જોઈએ નહીં. બીજું પોતાના મનમાં એવો પણ વિચાર કરી વેદનાઓને સહેવી જોઈએ કે હું આ સમય જે રોગ આદિથી પિડીત છું એ બધા

અસાતા–વેદનીય કર્મોનો વિપાક છે. આ જીવનની સાથે તેનો સંબંધ પહેલાથી લાગેલો છે, આ આજે નવીન તો બંધાયેલ નથી, ત્યારે જે કર્મ બંધાયેલ છે તેનો ઉદય આવવાનો જ, આ ઉદયમાં અકળામણ અનુભવવી તે કર્મનો નવા બંધનું બંધન બાંધવા સમાન છે. સમતાથી તેના ફળને ભોગવવું તે નિર્જરાનો હેતુ છે, એટલે તેના ઉદયજન્ય દુઃખ પૂર્વમાં પણ મેં ભોવવ્યાં છે અને આગળ પણ વૃદ્ધાવસ્થા આદિમાં પણ દુઃખ મારે ભોગવવું પડશે. અરે ! મારી તો શું ગણત્રી છે દુઃખ એવું સમજીને મને નહીં છોડી દે કે 'એ સાધુ છે.' તીર્થંકરાદિકને પણ કષ્ટની સંભાવના રહે છે.

ભાવાર્થ—દુઃખના આવવાથી દુઃખિત પ્રાણી પોતાની સામે બીજી વ્યક્તિઓના દુઃખનો વિચાર કરે છે તો તેને આગળ આવતાં દુઃખોને સહન કરવામાં પ્રોત્સાહન મળે છે. આ વાતને ટીકાકારે અહિં પ્રગટ કરેલ છે. તીર્થંકરાદિક જેવા મહાપુરૂષોના તેની સામે તેવી અવસ્થામાં આદર્શ ઉપસ્થિત કરેલ છે જેથી તે દુઃખો સહન કરવામાં ઢીલો–પોચો ન બની જાય. ચારિત્રની પ્રાપ્તિ અન્ય કર્મોના ક્ષયોપશમાદિકનું કાર્ય છે અને દુઃખોનું આવવું બીજા કર્મોના ઉદયનું કાર્ય છે. 'એકના ક્ષયોપશમમાં બીજાનું પણ ક્ષયોપશમ બની રહે છે' એવો તો કોઇ નિયમ નથી, માટે આ ચારિત્રનું આરાધન કરવાવાળાને કષ્ટોનો સામનો ન કરવો પડે એ માન્યતા કેવી રીતે બંધબેસતી થઈ શકે ? માટે કષ્ટોને ભોગવતી સમય આત્મામાં સમતાભાવ ધારણ કરવો એ શ્રેયસ્કર માર્ગ છે, આત્મગ્લાનિ કરવી એ કર્મબંધનની દઢતાનું કારણ બને છે, જેથી મોક્ષાર્થી જનનું એ કર્તવ્ય છે કે તે મક્કમ બની તેનો સદા સામનો કરવામાં કટિબદ્ધ રહે । કહ્યું પણ છે—

स्वकृतपरिताणतानां दुर्नयानां विपाकः, पुनरपि सहनीयो नान्यथा ते विमोक्षः ।
इति मनसि विचार्य प्राप्तदुखं समस्तं, समपरिणतिभावात्सह्यते संयतैस्तत् ॥१॥इति.

આ પ્રકારનાં દુઃખો આવવાથી સાધુજનનો તેને સહન કરવાનો તેવો વિચાર પરમ પવિત્ર છે. તે એવું વિચારી દુઃખોને સહન કરે કે મારા કર્મોની નિર્જરાનો આ સુંદરમાં સુંદર અવસર છે.

ફરી––અર્થાત્ રસાયણાદિકના સેવનથી શરીરમાં પુષ્ટિ આવે છે તો પણ જે પ્રકારે માટીનો કાચો ઘડો અંદરથી સારરહિત હોય છે, તેને પાણીનો થોડો માત્ર સ્પર્શ થતાં જોત–જોતામાં તે ગળી જઈ નાશ પામે છે, એ જ રીતે આ શરીરની પણ તેવી જ સ્થિતિ છે. વેદના આદિ બલવાન આયુ ક્ષયનાં કારણો ઉપસ્થિત બનતાં બધા રસાયનાદિક અકિંચિત્કર (રોગને નિર્મૂળ કરવામાં અસમર્થ) બની જાય છે, અને આ શરીરનો જોત–જોતામાં નાશ થઇ જાય છે, અને કર્યું કરાવ્યું બધું નિષ્ફળ બની જાય છે. મુનિએ આવો વિચાર કરી રોગની વેદના સહન કરવામાં કોઈ પ્રકારની કાયરતા બતાવવી ન જોઇએ. આ કારણે એમનામાં ઉત્સાહ દઢ બનાવવા સૂત્રકાર " भिउरधम्मं विद्धंसणधम्मं ' ઇત્યાદિ પદોથી શરીરનો સ્વભાવ કેવો છે તેનું વર્ણન કરે છે–ક્ષણભંગુર એનો સ્વભાવ છે, એ મિદુરધર્મ છે. સુંદર દેખાતો માનવદેહ વિનાશ માટે જ સર્જાયો છે. ગમે તેવું લાલન--પાલન કરો છતાં એ પોતાનો સ્વભાવ છોડતો નથી. કોઇ વખત વેદનીયનો ઉદય થાય છે ત્યારે તેના અંગ ઉપાંગોમાં શીઘ્ર અનેક પ્રકારનું પરિવર્તન થતું દેખાય છે. આની પુષ્ટિમાં " शिरःकुक्षिनयनहृदयादिषु चावयवेषु स्वत एव शीघ्रं विशरारुत्वात् " આ પંક્તિથી કહે છે કે–માથામાં, પેટમાં, આંખોમાં તેમજ હૃદયાદિક અવયવોમાં સ્વત એવ તાત્કાલિક વિનાશ થાય તેવી પ્રતીતિ હોય છે. આ વાત તો પ્રસિદ્ધ જ છે કે જ્યારે માથામાં અસાતાવેદનીયના કારણે પ્રબળ પીડા થાય છે, અથવા તો એમાં કોઈ પ્રબળ ચોટ પહોંચી જાય છે. આ અવસ્થામાં પ્રાણીનો દેહાન્ત પણ આવી જાય છે, આવી જ હાલત પેટના દર્દથી પણ બને છે. આંખોમાં દર્દ થવાથી પહેલાં જે ખુબ જ લોભાવનારી સુંદર દેખાતી હતી તે આંખો થોડા જ વખતમાં ફુટી જવાથી ઘૃણાસ્પદ બની જાય છે, કદાચ એવું ન બને તો પણ એની રોશની ઓછી થઈ જાય છે. હૃદયની ગતિ બંધ પડવાથી સશક્ત અને તંદુરસ્ત માણુસ એક જ મીનીટમાં કાળના વિકરાળ પંજામાં જઈ પડે છે. આથી એ સાબીત થાય છે કે આ ઔદારિક શરીરનો કોઇ વિશ્વાસ નહીં, કોણુ જાણે કયારે અને કઈ ઘડીયે એનો નાશ થઈ જાય. ક્ષણુ ક્ષણુમાં એમાં પરિવર્તન થતું જ રહે છે. આજ કારણે મિદુરધર્માત્મક કહે-વામાં આવેલ છે. આ શરીર જે વિધ્વંસનધર્મસ્વરૂપ છે, એના હાથ પગ

ઈત્યાદિ કોઈ ભાગ ઉપર ચોટ આદિ લાગી જતાં તેનો અધઃપાત થઈ જાય છે. જેવી રીતે ઝાડ ઉપરનાં જીર્ણ પાંદડાંને હવાનો સાધારણ સ્પર્શ લાગતાં જ તે ખરી પડે છે, ઠીક આવી દશા આ શરીરની થતી રહે છે. મર્મ સ્થાનોમાં અને હાથ પગોમાં વિશેષ ચોટ લાગવાથી મૃત્યુ થાય છે, એ અનુભવસિદ્ધ વાત છે. આ કારણે એને અસ્થિર કહેવામાં આવે છે. તેને રહેવાની કોઈ નિશ્ચિત સ્થિતિ નથી તો પણ શાસ્ત્રોમાં ઔદારિક શરીરની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય રીતિથી પ્રદર્શિત કરેલ છે, પરંતુ એટલી જ સ્થિતિ તેના ઉદયમાં આવશે એવી તો કોઇ નિશ્ચિત વાત નથી. અકાલમાં પણ તેનું પતન થવું અસંભવ નથી, કારણ કે તેનો સ્વભાવ ચંચલ જ છે–સ્થિર નથી, એથી આ અપેક્ષાએ આ અનિત્ય છે, પંરતુ દ્રવ્ય–દૃષ્ટિથી કોઈ પણ વસ્તુનો સમુળો નાશ થતો નથી તો પણ પર્યાયદૃષ્ટિથી પ્રત્યેક પદાર્થ પરિણમનશીલ છે, જે વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપથી અપ્રચ્યુત અનુત્પન્ન સ્થિર અને અચોઘન સ્વભાવ-વાળી હોય છે તેનું નામ નિત્ય છે, આવા પ્રકારની નિત્યતાથી જે રહિત છે તે અનિત્ય છે. આ શરીરમાં એવા પ્રકારની નિત્યતા છે નહિ, કારણ કે તે પૂરણ–ગળન–શરીરનું પરિણામ–સ્વરૂપ ગર્ભ બાલ્યાવસ્થા અને યૌવન તેમજ વૃદ્ધ અવસ્થાઓ છે. આ રીતે એક જ જન્મમાં જુદી જુદી અનેક અવસ્થા ઉપલબ્ધ આ શરીરના ભિન્ન ભિન્ન રૂપમાં પરિણમે છે જે સમયાનુકૂલ દેખાઇ આવે છે. આ કારણે હે મુનિઓ! રૂપસન્ધિ અર્થાત્ ભિદુરાદિસ્વભાવવાળું રૂપ, શરીરની ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પત્તિ, લાભ આદિ પ્રાપ્ત કરવાની સંધિ–અવસરને જુઓ. આનો અભિપ્રાય એ છે કે શારીરિક મમતાને છોડીને તપ સંયમ આદિનું આરાધન કરી જીવનને સફલ બનાવો ॥ સૂ૦ ૨ ॥

તૃતીય સૂત્ર કા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

આ પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી વિશિષ્ટ શરીરને સમજવાવાળા મોક્ષાર્થી જનને જે લાભ થાય છે તેને સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે– “ समुप्पेह० ” ઈત્યાદિ.

શરીર કી વિનાશશીલતા આદિ દેખનેવાલા મુનિ નરકાદિ ગતિ કે ભાગી નહીં હોતા હૈ ।

જેનાથી આવી દૃઢ ખાત્રી થઇ ચુકી છે કે પૌદ્ગલિક હોવાથી આ શરીર ભિદુરાદિધર્માત્મક છે, એનાથી આત્મકલ્યાણનો માર્ગ સાધી શકાય છે, એટલે એનો ઉપયોગ જરૂરથી કરી લેવો જોઈએ, ન જાણે ક્યારે એનું પતન થઈ જાય, આ સંસારમાં હું આજ રીતે પરિભ્રમણ કરતો ન રહું, એવા પ્રકારની પવિત્ર ભાવનાને વશ થઈ જે સકલ સાવદ્ય વ્યાપારોથી નિવૃત્ત બને છે તે રત્નત્રય રૂપ પોતાના આત્મસ્વભાવમાં રત બને છે, અને સંસાર શરીર તથા ભોગોથી સર્પ જેમ ઉતારેલી કાચળીથી સદા દૂર રહે છે તે રીતે અલિપ્ત રહી પોતાની પ્રવૃત્તિને અહોરાત્ર વૈરાગ્યની ભાવનારૂપી પુટથી નિર્મળ બનાવતો રહે છે. એવા વિરત મુનિનું નરક–નિગોદાદિકમાં ગમન થતું નથી. આ સઘળા અભિપ્રાયોને દિલમાં ધારણ કરી સૂત્રકારે ‘समुप्पेहमाणस्स’ આ સૂત્રનું અવતરણ કરેલ છે. તે કહેછે કે—‘समुत्प्रेक्षमाणस्य’ આ શરીર ભિદુરાદિધર્માત્મક છે. આ પ્રકારથી આ શરીરનો સારી રીતે જેને અનુભવ થઈ ગયો છે, અને તેથી જ જે “एकायतनरतस्य”– એકાયતનસ્વરૂપ રત્નત્રયમાં રત બનેલા છે બધા સાવદ્ય વ્યાપારોથી નિવૃત્ત કરાય છે આત્મા જેની સ્થિતિમાં, અથવા નિપુણ આચરણમાં યત્નવાળો બનાવી દેવામાં આવે છે આત્મા જેનાથી તેનું નામ આયતન છે. તે રત્નત્રયસ્વરૂપ છે. આ આત્માના નિજધર્મ છે. તેની સાથે આપવામાં આવેલ “एक” વિશેષણ એ બતાવે છે કે તેની જોડનો કોઇ પદાર્થ દુનિયામાં છે જ નહિ. તે એક અસહાય સર્વોત્કૃષ્ટ ધર્મ છે. એકાયતનમાં જે તત્પર છે. અર્થાત્ રત્નત્રયની સારી રીતે આરાધના કરવામાં તત્પર છે તે એકાયતનરત છે. તથા “इह” શરીર, જન્મ અથવા સંસારમાં “विप्रमुक्तस्य” પરિગ્રહ મમત્વાદિથી રહિત હોવાથી તે “वि” વિવિધ પ્રકારથી “प्र” પ્રકર્ષથી “मुक्तस्य” વૈરાગ્ય ભાવનાથી શરીરાદિ પ્રત્યેની મમતાથી રહિત છે એવા સાવદ્ય વ્યાપારોથી રહિત મુનિનો માર્ગ–નરક નિગોદાદિકની ગતિ–આગતિરૂપ માર્ગ–હોતો નથી, કારણ કે વિરત-મુનિનાં તજ્જાતીય કર્મ અથવા શરીરમાં આસક્તપણું ન હોવાથી નરકાદિ ગતિયોમાં તેનું ગમન થતું નથી, આ કારણે તેમનો તે માર્ગ નથી. આ કથન મેં પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પેલું નથી; પરંતુ આ મેં ભગવાનના મુખેથી સાંભળ્યું છે એ બધું તમોને કહ્યું છે. આ પ્રકારે સુધર્મ સ્વામીએ જમ્બૂ સ્વામીને કહ્યું. ॥ સૂ૦ ૩॥

ચતુર્થસૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।

‘સાવદ્ય વ્યાપારોથી વિરત મુનિ હોય છે,’ આ વાત કહીને હવે ‘જે એનાથી વિપરીત પોતાની પ્રવૃત્તિ કરે છે તે પરિગ્રહી છે,’ આ વિષયને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે–“आवंती” ઈત્યાદિ.

ઇસ લોકમેં કિતનેક મનુષ્ય પરિગ્રહી હોતે હૈં । થોડા યા બહુત, અણુ યા સ્થૂલ, સચિત યા અચિત જો ભી પરિગ્રહ ઇનકે પાસ હોતે હૈં ઉન્હીં પરિગ્રહોં મેં યે મગ્ન રહતે હૈં । યહ શરીર હી કિસીર કો મહાભયદાયક હોતે હૈ । મુનિ, અસંયમી લોગોં કે ધન કો યા વ્યવહાર કો મહાભય કા કારણ જાનકર ઉસસે દૂર રહતા હૈ । દ્રવ્યપરિગ્રહ કે સંબન્ધકે ત્યાગી પરિગ્રહજનિત

ભય નહીં હોતા હૈ ॥

આ મનુષ્યલોકમાં કેટલાક માણસો પરિગ્રહી છે--પરિગ્રહ જેને છે તે. પરિગૃહીત દ્રવ્ય ભલે થોડું હોય, ભલે વધારે હોય, ભલે અણુરૂપ હોય, ભલે સ્થૂલરૂપમાં હોય, ભલે સચિત્તરૂપમાં હોય, ભલે અચિત્ત હોય, આમાંથી કંઈ પણ જેની પાસે છે તેને પરિગ્રહી કહે છે. આ પરિગ્રહ જ અવિરતિયો અને વિરતિયોને મહાભયસ્વરૂપ છે. આ પ્રકારે આ લોક પરિગ્રહને સમજીને જે તેનાથી વિરત છે તેને પરિગ્રહજન્ય ભય હોતો નથી. પરિગ્રહમાં અલ્પતા અને અધિકતા મૂલ્યની અને પ્રમાણની અપેક્ષાથી બતાવવામાં આવી છે. કિંમતની અપેક્ષા જેની પાસે એક કોડી માત્ર અલ્પ પરિગ્રહ છે અર્થાત્ એટલો પણ પરિગ્રહ છે કે જેની કિંમત એક કોડી છે તે પણ પરિગ્રહી છે. પ્રમાણની અપેક્ષા આકડાનું રૂ માત્ર પણ જેને પરિગ્રહ છે તે પણ તેનામાં મમત્વભાવવિશિષ્ટ હોવાથી પરિગ્રહયુક્ત છે. તેવી રીતે મૂલ્યની અપેક્ષા રત્નાદિક, પ્રમાણની અપેક્ષા કાષ્ઠ આદિક ઘણોજ પરિગ્રહ છે. મૂલ્યની અપેક્ષા લઘુ–અણુ–તૃણાદિક, પ્રમાણની અપેક્ષા વજ્રાદિક, મૂલ્ય અને પ્રમાણથી સ્થૂલ હાથી ઘોડા આદિ પરિગ્રહ છે. સચિત્ત અને અચિત્ત પરિગ્રહના ગ્રહણથી મિશ્ર પરિગ્રહનો પણ અહિં ગ્રહણ થયેલ છે. આ બધાના ગ્રહણથી અથવા કોઈ કોઈના ગ્રહણથી જીવ પરિગ્રહી બને છે. આ ષડ્જીવનિકાયરૂપ અલ્પ, બહુ, સ્થૂળ તેમજ લઘુરૂપ પરિગ્રહમાં મૂર્છાશાળી હોવાથી જીવ મમત્વપરિણામી બને છે. જો કોઇ અવિરત પ્રાણી પોતાને વિરતરૂપથી જાહેર કરી 'મમેદં'–ભાવથી અલ્પપરિગ્રહરૂપ વસ્તુ પણ ગ્રહણ કરે તો તે પરિગ્રહી જ છે. આ પ્રકારે પાંચ મહાવ્રતમાંના એક વ્રતની વિરાધના કરે છે તે પોતાનાં સમસ્ત વ્રતોનો વિરાધક બને છે. ક્યાંક કોઈ એક અંશમાં પણ જેનામાં અપરાધનો સદ્ભાવ થયો પછી તેના સમસ્ત અંશોમાં અપરાધીપણું આવી જાય છે, કેમકે એવી હાલતમાં એના આસ્રવના દ્વાર બંધ નથી થતાં. જો મૂળગુણોનો વિધ્વંસક નહિ હોય તો ઉત્તરગુણોમાં પણ અતિચાર એમજ હોય છે.

શંકા:—અલ્પાદિવસ્તુરૂપ પરિગ્રહના ગ્રહણથી જો પરિગ્રહવત્તા માનવામાં આવે તો પછી અલ્પાદિરૂપ પરિગ્રહનું સેવન કરવા છતાં પોતાને અપરિગ્રહી કહે એના આહાર અને શરીરાદિક પણ અનર્થનાં કારણ બનશે? આ

શંકાનું સમાધાન કરવા માટે સૂત્રકાર "एतदेव एकेषां महाभयं भवति" આ સૂત્રનું કથન કરે છે. તે કહે છે કે-ભલે વિરતિસંપન્ન હોય ચાહે એનાથી રહિત અવ્રતી હોય છતાં અલ્પાદિરૂપ પરિગ્રહની સત્તામાં પણ મમેદંભાવથી અવશ્ય પરિગ્રહપણું છે. આ પરિગ્રહવત્તા જ એને માટે નરકનિગોદાદિકના ભયંકર ફળરૂપ મહાભયનું કારણ હોવાથી મહાભયસ્વરૂપ બને છે. અથવા-પરિગ્રહયુક્ત પ્રાણીઓને "एतदेव" શરીર તેમજ આહારાદિક મહાભય સ્વરૂપ છે. જેમકે-જે પાણિ-પુટ (કરપાત્ર)થી જ ભોજન કરવાવાળા છે, જેની પાસે પાત્ર તેમજ વસ્ત્રાદિક કાંઇ પણ નથી પરંતુ જે ગૃહસ્થોને ત્યાં આધાકર્માદિક દોષોથી દૂષિત આહારાદિક લેવાથી મહાન કર્મોના બંધ કરવાવાળા હોય છે. આથી તેના શરીરાદિક તેને મહાભયનો હેતુ હોવાથી મહાભયસ્વરૂપ છે. તથા તેનું શરીર વસ્ત્રથી રહિત હોવાથી ગુપ્ત અંગ ખુલ્લું રહે છે, આ કારણે એવી હાલતમાં તેનું શરીર લજ્જારહિત હોવાથી લોકનિંદાને પાત્ર બને છે. તેનાથી જીનશાશનની અવહેલના થાય છે, માટે તેનું તે શરીર સ્વ અને પરને માટે મહાભયકારી બને છે. સંયમમાં ભગવાને "लज्जा-दया-संजम-बंभचेरं" ઈત્યાદિ વાક્ય અનુસાર લજ્જાને માટે પ્રથમ સ્થાન આપેલ છે. જે કારણથી પરિગ્રહ અનર્થકારી બતાવેલ છે તેને માટે સૂત્રકાર કહે છે-'लोकवित्तं'-ઇત્યાદિ. અસંયત લોકનું ધન અથવા અસંયત લોકના આહાર,ભય,મૈથુન અને પરિગ્રહ સંજ્ઞારૂપ લોકવૃત્ત તેના માટે ભારે ભયજનક હોય છે. આ માટે મોક્ષાર્થી જન લોકવિત્ત અથવા લોકવૃત્તને મહાભયકારી જ્ઞ-પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે. પરિગ્રહના પરિવર્જનથી ત્યાગીને જે લાભ થાય છે તેને સૂત્રકાર "एतान् संगान् अविजानतः" આ સૂત્રથી કહે છે કે આ દ્રવ્ય-પરિગ્રહની સાથે પોતાનો સંબંધ નહિ રાખવાવાળા અર્થાત્ પરિગ્રહના સંબંધથી રહિત મુનિને પરિગ્રહજન્ય મહા-ભય હોતો નથી. ॥ સૂ૦ ૪ ॥

પ્રશ્નમ સૂત્ર ઔર છાયા

ફરી એક બીજી પણ વાત સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે—"से सुपडिबुद्धं" ઇત્યાદિ.

નિષ્પરિગ્રહ મુનિ અપને કર્તવ્ય માર્ગ મેં જાગરૂક હોતા હૈ, પ્રત્યક્ષજ્ઞાનિયોંને એસે શિષ્યોં કે લિયે હી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર કા ઉપદેશ કિયા હૈ । ઇસલિયે હે ભવ્ય ! મોક્ષ કી ઓર લક્ષ્ય રખકર સંયમમેં વિશેષતઃ પરાક્રમશાલી બનો । એસે સંયમી હી બ્રહ્મચારી હોતે હૈં । યહ સબ મૈંને તીર્થંકર ભગવાન્ કે મુખ સે સુના હૈ, ઇસલિયે યહ સબ મેરે હૃદયમેં સ્થિત હૈ । બ્રહ્મચર્યમેં સ્થિત મનુષ્ય કા હી બન્ધ સે પ્રમોક્ષ (છુટકારા) હોતા હૈ । અથવા– જ્ઞાનાવરણીયાદિ અષ્ટવિધ કર્મો કા સમ્બન્ધરૂપ બન્ધ ઔર ઉન કર્મો સે પૃથક્ હોનારૂપ, પ્રમોક્ષ, યે દોનૌ અન્તઃકરણમેં હી હૈં । આરમ્ભપરિગ્રહ યા અપ્રશસ્ત ભાવ સે રહિત સાધુ, સભી પ્રકારોં કે ષરીષહોં કો યાવજ્જીન સહે । અસંયતોં કી તીર્થંકરોપદિષ્ટ માર્ગ સે બહિર્વર્તી સમઝો । તીર્થંકરોપદિષ્ટ માર્ગ કે અન્તર્વર્તી મુનિ અપ્રમત્ત હોકર વિચરે । ભગવત્પ્રરૂપિત ઇસ ચારિત્ર કા પરિપાલન, હે શિષ્ય ! તુમ અચ્છી તરહ કરો । ઉદ્દશ સમાપ્તિ ।

જે મનુષ્ય પરિગ્રહથી રહિત છે તેનું જ પોતાના માર્ગમાં સાચું જાગરણ છે, અને તેના જ્ઞાન આદિ નિર્દોષ છે, અથવા તેનું પોતાના કર્તવ્યપથમાં જે જાગરણ છે તે સૂપનીત છે—તીર્થંકરાદિક પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીઓએ સારી રીતે પ્રગટ કરેલ છે, અને તે માર્ગ તેમણે પોતાના શિષ્યોને જ્ઞાનાદિકત્રયની પ્રાપ્તિ નિમિત્તે યુક્તિ અને દૃષ્ટાંતથી સમજાવેલ છે, તેમજ આ માર્ગદ્વારા તેઓએ પોતાના શિષ્યોને જ્ઞાનાદિકની પ્રાપ્તિ કરાવી છે.

ભાવાર્થઃ—આ રાજમાર્ગ છે કે પરિગ્રહનો ત્યાગ કર્યા વગર સાધુને પોતાના કર્તવ્ય પંથમાં સાચી આરાધકતાની જાગૃતી મળી શકતી નથી, કારણ કે પરિગ્રહના સદ્‌ભાવમાં આત્માની સદા આકુલતા રહે છે. આકુલતામાં ધર્મનું આરાધન નથી થઈ શકતું. પરિગ્રહના સદ્‌ભાવમાં જ સાવદ્ય પ્રવૃત્તિ તેમજ અનેક અનર્થોની પરંપરા વધે છે. પરિગ્રહના ત્યાગથી આત્મામાં અપૂર્વ શાંતિ તેમજ સ્વરમણુતા આવે છે. આ માર્ગજ સર્વોત્તમ છે. આ માર્ગનો જે પથિક છે તે જ સાચા રૂપમાં પોતાના કર્તવ્યપથને નિભાવનાર તેમજ સમ્યગ્દર્શનાદિકરૂપ મોક્ષમાર્ગનો અનુયાયી છે. આ જ માર્ગ દ્વારા તીર્થંકરાદિક પ્રત્યક્ષજ્ઞાનિઓએ પોતાના ધ્યેયની પ્રાપ્તિ કરી છે, અને પોતાના શિષ્યોને પણ આ જ માર્ગનું અનુસરણ કરવાનો ઉપદેશ આપેલ છે, હેતુ અને દૃષ્ટાન્તોથી આ માર્ગનો તેમણે સ્વીકાર કર્યો છે.

“ इति ज्ञात्वा ” એટલા માટે હે ભવ્ય પુરૂષ ! આ સમજીને આ જ માર્ગ ઉપર ચાલી તમો જ્ઞાન અથવા સંયમ અથવા તપરૂપી ચક્ષુઓની પ્રાપ્તિ કરી શકશો–

મુક્તિ માર્ગના દર્શક બની શકશો. જ્યારે આ અપરિગ્રહતા તમો પ્રાપ્ત કરી શકશો ત્યારે જ તમે જ્ઞાનાવરણીયાદિક આઠ પ્રકારના કર્મોના નાશ કરવાવાળા નિરવદ્ય અનુષ્ઠાનરૂપ તપની આરાધનામાં વિશેષ પરાક્રમ કરશો, અને આવી રીતે તમે તપવીર અને ધર્મવીર બની શકશો. સંયમ અને તપમાં પરાક્રમશાળી હોવાનો ઉપદેશ એ માટે આપવામાં આવેલ છે કે જે પરિગ્રહના ગ્રહણમાં પરાઙ્મુખ છે તેમનામાં ખરી રીતે નવ પ્રકારના મૈથુનની નિવૃત્તિરૂપ બ્રહ્મચર્ય વ્રતની સમ્યક્ રીતિથી રક્ષકતા આવે છે, બીજામાં નહીં. કારણ કે તેઓ પરિગ્રહના ગ્રહણ કરવામાં આસક્ત હોવાથી નવ પ્રકારના તેવા બ્રહ્મચર્યની રક્ષા કરી શકતા નથી, અને " एतेषु चैव ब्रह्मचर्यम् " આ વાક્યનો એ પણ અર્થ થાય છે કે ષડ્જીવનિકાયોની ઘાત કરવાની વિરતિરૂપ જે સંયમ છે તેનું આચરણ કરવું એ જ બ્રહ્મચર્ય છે, બીજું બ્રહ્મચર્ય નથી.

" इति ब्रवीमि " ઇતિ પદ અધિકારની સમાપ્તિનું સૂચક છે, અર્થાત્ આ ઉદ્દેશમાં અહીં સુધી અથવા આ સૂત્રમાં જે કહ્યું છે અને આગળ પણ જે કાંઇ કહું છું તે બધા મેં ભગવાનના ઉપદેશથી જ જાણેલ છે. માટે સૂત્રકારે " तत् श्रुतं च मया " આ કહેલ છે. આ કહેલ અથવા આગળ જે કહેવામાં આવશે તે સમસ્ત વિષય, જેને મેં તીર્થંકર પ્રભુથી સાંભળ્યું છે તે મારા આત્મામાં–અંતઃકરણમાં સ્થિત છે. તેમણે એ કહ્યું છે કે " अध्यात्मे एव " બ્રહ્મચર્યમાં વ્યવસ્થિત સાધુની જ બંધથી મુક્તિ થાય છે, અર્થાત્ એ જીવ પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, અનુભાગબંધ, અને પ્રદેશબંધ, આવા ચાર પ્રકારના કર્મબંધથી રહિત બને છે. તે જ વાત મેં પણ અહિં કહી છે.

અથવા " बंधपमुक्खो "ની " बन्धप्रमोक्षौ " આ પણ સંસ્કૃત છાયા બને છે. તથા જ્ઞાનાવરણીયાદિક આઠ પ્રકારના કર્મોનો સંબંધ બંધ છે તેનાથી આત્માનું પૃથક્ થવું તેનું નામ પ્રમોક્ષ છે. આ બન્ને બંધ અને પ્રમોક્ષ " अध्यात्मे एव " આત્મામાં જ છે, કારણ કે રાગ અને દ્વેષ આત્મામાં જ હોય છે, જ્યાં બંધ છે ત્યાં મોક્ષ છે. તથા આરંભ અને પરિગ્રહમાં અથવા અપ્રશસ્ત અધ્યાત્મ–રાગ-દ્વેષવિશિષ્ટ આત્મા–માં જે લીન નથી એટલે તેનાથી વિરક્ત છે તે મુનિને દીર્ઘરાત્ર–જીવનપર્યન્ત પરિગ્રહના અસત્ત્વથી જે ક્ષુધા તૃષા આદિ પરિષહ અથવા કોઈ પણ પ્રકારના રોગનો ઉપદ્રવ આવે તો એ બધાને સહન કરવું જોઇએ. તથા જે અસંયત છે, આરંભ પરિગ્રહમાં આસક્ત છે, દ્રવ્યલિંગી છે, એવા પાસત્થાદિક અને પરતીર્થિકોને વીતરાગ પ્રભુની આજ્ઞારૂપ ધર્મમાર્ગથી બહાર સમજવા જોઈએ. જે વીતરાગ પ્રભુની આજ્ઞા–અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા છે, અપ્રમત્ત છે, અને સંયમ માર્ગની પરિપાલના કરવામાં પ્રયત્નશીલ છે તે અનગાર–મુનિ છે. આ કારણે ભગવાનના આજ્ઞાવર્તી મુનિ અપ્રમત્ત બનીને પોતાના સંયમનું પાલન કરવા માટે

પ્રયત્નશીલ બની " परिव्रजेत् " પ્રવ્રજ્યા–ભાગવતી દીક્ષાને ભલી પ્રકારે પાલન કરે. આ મુનિસંબંધી કર્તવ્ય એટલે ચારિત્ર ભગવાને કહેલ છે; માટે હે શિષ્ય ! પહેલાં કહેવામાં આવેલ યથાર્થ રૂપથી તમે તેનું પાલન કરો. " इति ब्रवीमि " આ પ્રકારે શ્રી સુધર્મા સ્વામીએ શ્રી જમ્બૂસ્વામીને કહ્યો.

પાંચમા અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૫–૨ ॥

દ્વિતીય ઉદેશ કે સાથ તૃતીય ઉદેશ કા સંબન્ધ કથન ।પ્રથમ સુત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સુત્ર ઔર છાયા ।

પાંચમા અધ્યયનનો ત્રીજો ઉદ્દેશ.

બીજા ઉદ્દેશનું વક્તવ્ય પૂરૂં થયું, હવે ત્રીજો ઉદ્દેશ શરૂ થાય છે. જેનો સંબંધ અનંતર ઉદ્દેશની સાથે આ પ્રકારે છે–બીજા ઉદ્દેશમાં એમ કહેવામાં આવેલ છે કે અવિરતિસંપન્ન પ્રાણી અલ્પ આદિ વસ્તુઓથી સંબંધિત હોવાથી પરિગ્રહી બને છે. આ ઉદ્દેશમાં તેના પ્રતિપક્ષભૂત અપરિગ્રહવાદનો સિદ્ધાંત સમજાવે છે, કારણ કે નિષ્પરિગ્રહતાથી જ મુનિમાં મુનિતા આવે છે, બીજાથી નહિ. એટલા માટે સર્વ પ્રથમ મુનિને પરિગ્રહનો પ્રતિષેધ કરવાને કહે છે–"आवंती" ઈત્યાદિ.

જો કોઇ ઇસ લોકમેં અપરિગ્રહી હોતે હૈં, વે સંયમીજન, અલ્પ સ્થુલ આદિ વસ્તુઓંમેં મમત્વ કે અભાવ સે હી અપરિગ્રહી હોતે હૈ । મેધાવી મુનિ તીર્થંકર આદિયોં કી વાળી સુનકર ઔર ઉસીકો ધર્મ સમઝકર, તદનુસાર આચરણ કર કે અપરિગ્રહી હો જાતા હૈ ઇસ માર્ગમેં મૈંને કર્મપરમ્પરા દૂર કરને કા જૈસા સરલ ઉપાય બતલાયા હૈ વૈસા અન્યમાર્ગ મેં નહીં હૈ । ઇસલિયે ઇસ માર્ગમેં સ્થિત મુનિ અપની શક્તિ કો ન છિપાવે ।

આ મનુષ્ય લોકમાં કેટલાક અલ્પ અને સ્થૂલ દ્રવ્યપરિગ્રહથી રહિત મુનિઓ હોય છે તે સર્વવિરત સંયમી આવા અલ્પ સ્થૂલાદિ દ્રવ્યોમાં મમત્વરહિત હોવાથી અપરિગ્રહી કહેવાય છે.

ભાવાર્થ:—“ અલ્પ સ્થૂલાદિ દ્રવ્યોના પરિગ્રહથી રહિત કેટલાક મુનિ હોય છે ” આ કથનથી કોઈ એમ ન સમજી લે કે બીજા કોઇ મુનિ અલ્પ સ્થૂલાદિ દ્રવ્યવાળા હશે. સૂત્રકારનો અભિપ્રાય એ છે કે–સંસારમાં જેટલા પ્રાણી છે તે સઘળા ઘણું કરી પરિગ્રહને આધીન છે. આ પરિગ્રહનું વિવેચન અલ્પ સ્થૂલાદિકના ભેદથી બીજા ઉદ્દેશના ચોથા સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ છે. સમસ્ત પ્રાણીઓમાં વિરલા જ મુનિ બને છે અને તે પરિગ્રહના ત્યાગી જ હોય છે. અથવા સૂત્રકારે આ સ્થળે મુનિધર્મનું પ્રતિપાદન કરવું ઉચિત સમજે છે. દ્રવ્યલિંગી પાસત્થાદિક પણ નામથી મુનિસંજ્ઞાવાળા છે. દંડી શાકયાદિક પણ લોકમાં ત્યાગી–મુનિ કહેવાય છે, પરંતુ તેઓમાં વાસ્તવિક મુનિપણું નથી, કારણ કે જે પરિગ્રહથી દૂર રહે છે તે જ વાસ્તવિકપણે મુનિ માની શકાય. જો કે આવા પાસત્થાદિકમાં પણ બાહ્ય રૂપથી મુનિની આકૃતિ વગેરે હોય છે પરંતુ એ આકૃતિ પરથી મુનિપણું તેમનામાં માનવામાં આવતું નથી. મમત્વભાવનો અલ્પ સ્થૂલાદિકં દ્રવ્યોમાં પરિત્યાગ જ વાસ્તવિક મુનિપણાનો દ્યોતક માનવામાં આવેલ છે. માટે મુનિ બનીને પણ બધા મુનિ નથી, પરંતુ પરિગ્રહના પરિત્યાગી જ મુનિ છે.

‘ પરિગ્રહ છોડવા યોગ્ય છે ’–તે મુનિજન કેવી રીતે જાણે છે ? તેના પ્રત્યુત્તરમાં સૂત્રકાર કહે છે કે જે પરિગ્રહી છે, તે નરક–નિગોદાદિ ગતિઓમાં પરિભ્રમણરૂપ કડવા ફળને પ્રાપ્ત કરે છે, આવા પ્રકારની તીર્થંકર ગણધર આદિ વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓની વાણી સાંભળીને સાધુની મર્યાદાના જ્ઞાનમાં કુશલ મેધાવી મુનિ જાણી લે છે કે પરિગ્રહ છોડવા યોગ્ય છે, ત્યારે તે મુનિજન સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્ર પરિગ્રહના ત્યાગથી નિષ્પરિગ્રહી થાય છે. તીર્થંકરાદિદ્વારા સમજાવેલ ધર્મ કેવો હોય છે ? એવી શિષ્યની જીજ્ઞાસાનું સમાધાન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે–તીર્થંકરાદિએ જે ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તે ધર્મ એ છે કે શત્રુ અને

મિત્રમાં મુનિજન સમભાવી રહે. શત્રુ-મિત્રમાં સમભાવથી વર્તવાવાળા મુનિ જ નિષ્પરિગ્રહી હોય છે.

ભાવાર્થ:—શત્રુ-મિત્રમાં રાગદ્વેષ રાખવાવાળામાં નિષ્પરિગ્રહિતા આવતી નથી, કારણ કે પરિગ્રહનું લક્ષણ મમત્વભાવ બતાવેલ છે, રાગ થવો એ મમત્વભાવ છે, મમત્વભાવનું કાર્ય રાગ છે, કાર્યના સદ્ભાવમાં કારણનો સદ્ભાવ માનવામાં આવે છે, માટે રાગના સદ્ભાવમાં સચિત્તાદિપરિગ્રહતા રાગીમાં આવે છે. આ કારણે નિષ્પરિગ્રહ હોવાને માટે શત્રુ-મિત્રમાં સમભાવથી પ્રવર્તન કરવારૂપ ધર્મનો ઉપદેશ તીર્થંકરાદિક આર્ય પુરૂષોએ કહેલ છે. કહ્યું પણ છે—

'जे चंदणेण बाहुं, आलिंपइ वासिणा वा तच्छेति ।
संथुणइ जोय णिंदति, महेसिणो तत्थ समभावो" ॥ १ ॥ ઇતિ.

આનો ભાવ છે કે ભલે કોઇ ભુજાઓમાં ચંદનનો લેપ કરે અથવા તલવાર અથવા કુહાડીથી તેને કાપે, કોઇ એની સ્તુતિ કરે અથવા નિંદા કરે, તો પણ મહર્ષિ આમાં સમભાવ દાખવનાર જ રહે છે.

અથવા—મૂળ સૂત્રમાં "आरिएहिं" એવો પદ છે. જેની સંસ્કૃત છાયા પહેલાં "आर्यैः" એમ કરી છે.

પરંતુ જ્યારે 'आरिएहिं' આ પદમાં સપ્તમી વિભક્તિના અર્થમાં તૃતીયા વિભક્તિ માનવામાં આવશે, ત્યારે તેની છાયા "आर्येषु" એવી થશે. આવી અવસ્થામાં આવો એનો અર્થ થશે કે-દેશાર્ય, ભાષાર્ય અને ચારિત્રાર્યોમાં, તથા ઉપલક્ષણથી અનાર્યોમાં પણ વીતરાગ પ્રભુએ સમભાવથી ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે. કારણ કે વીતરાગ પ્રભુની પ્રવૃત્તિ સમસ્ત જીવો ઉપર ઉપકાર કરવા માટે એકધારી હોય છે. આગમનું વચન છે કે-"जहा पुण्णस्स कत्थइ तहा तुच्छस्स कत्थइ"

"समियाए" આ મૂલની સંસ્કૃત છાયા "शमितया" થાય છે. ઇન્દ્રિય અને મન ઉપર જે કાબુ મેળવે છે એ શમી છે, શમીનો ભાવ શમિતા છે. શમિતાથી આર્ય તીર્થંકરાદિકોએ ધર્મની પ્રરૂપણા કરી છે એમ સમજવું જોઈએ.

વીતરાગથી અન્ય અવીતરાગ-મિથ્યાદષ્ટિનો ઉપદેશ બરોબર નથી-છોડવા યોગ્ય છે-આ વાત સ્પષ્ટ કરતાં સ્વયં ભગવાન કહે છે કે—"जहित्थ" ઈત્યાદિ. આ આર્હત શાસનમાં પ્રતિપાદિત રત્નત્રયાત્મક મોક્ષમાર્ગમાં ઘાતિકર્મોનો નાશ કરવાની કામનાવાળા મેં જે પ્રકારથી કર્મપરંપરા-જ્ઞાનવરણીયાદિક કર્મોની સંતતિ સંપૂર્ણ રૂપથી દૂર કરેલ છે તે રીતે એ કર્મપરંપરારૂપ સંધીનો અન્યત્ર-મિથ્યાદષ્ટિઓદ્વારા પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતોમાં દુર્ઝોષિત-દૂર કરવું અશકય છે. અર્થાત્ મિથ્યાદષ્ટિઓના સિદ્ધાંતને સહારે આ કર્મપરંપરા દૂર થઇ શકનાર નથી. અભિપ્રાય આનો એ છે કે-દોષરહિત થવાથી વીતરાગદ્વારા પ્રતિપાદિત જ મોક્ષમાર્ગ સર્વોત્કૃષ્ટ છે.

સર્વસમારંભસ્વભાવવાળા અને સચિત્ત ભોજન કરવાવાળા તેમજ રાગ અને દ્વેષમાં આગ્રહ રાખવાવાળા અન્ય મિથ્યાદષ્ટિ અવીતરાગદ્વારા પ્રતિપાદિત માર્ગ મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે યોગ્ય નથી, આ કારણે હું કહું છું કે આ આર્હત માર્ગમાં રહીને મેં કર્મોનો નાશ કરેલ છે, અન્યને પણ મારૂં આ કહેવું છે કે તેઓ પણ સંયમના આચરણમાં અથવા તપની આરાધનામાં પોતાની શક્તિને ન છુપાવે. જે પોતાનું બળ અને વીર્ય છુપાવે છે એ સાચો મુનિ નથી. આથી સાચા મુનિ થવા માટે પોતાના બળ વીર્યને ન છુપાવવું જોઈએ. આથી જ એ સાચો મુનિ બની શકશે. આ પ્રમાણે સુધર્માસ્વામીએ વીર ભગવાન પાસેથી જાણેલ સિદ્ધાંત પોતાના શિષ્ય જમ્બૂસ્વામીને કહેલ છે. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

દ્વિતીયસુત્ર કા અવતરણ, દ્વિતીયસુત્ર ઔર છાયા ।

ફરી—મુનિજને કેવું થવું જોઈએ ? આ વાતને પ્રગટ કરતાં કહે છે– “ जे पुव्वुट्ठाई ” ઈત્યાદિ.

તીન પ્રકાર કે લોગ હોતે હૈં–કોઇ સંયમ ગ્રહણ કરતા હૈ ઔર મરણપર્યન્ત પૂર્ણતત્પરતા કે સાથ ઉસે નિભાતા હૈ; કોઇ સંયમ ગ્રહણ કરતા હૈ ઔર પરિષહોપસર્ગ સે બાધિત હો ઉસે છોડ દેતા હૈ; ઔર કોઇ ન સંયમ લેતા હૈ ન ઉસે છોડતા હૈ । જો સંયમ લેકર ગૃહસ્થોં કે આશ્રિત હોકર રહને લગતા હૈ વહ ભી ગૃહસ્થ–જૈસા હી હૈ ॥

पूर्वं—चारित्र–ग्रहणावसे चारित्राचरणेन उत्थातुं शीलं यस्य स पूर्वोत्थायी–ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાના સમયે ચારિત્ર આચરણથી પોતાની વૃદ્ધિ કરવાનો જેનો સ્વભાવ છે તે “ पूर्वोत्थायी ” છે. એટલે–ચારિત્રનો અંગીકાર કરી જે પોતાના ચારિત્રમય આચરણથી પોતાના જીવનની ઉન્નતિ કરે છે એનું નામ પૂર્વોત્થાયી છે. એ પૂર્વોત્થાયી “ नो पश्चान्निपाती ” ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યા પછી પોતે જેનો સ્વીકાર કરેલ છે એનાથી ચલિત થતો નથી. કેમ કે એનો સ્વભાવ ગ્રહણ કરેલા ચારિત્રના પાલનમાં ખૂબ જ મક્કમ બનેલો હોય છે એથી એ ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યા પછીથી ઉત્તરોત્તર એમાં જ રત બની રહે છે. આથી તે “ पश्चान्निपाती ” થતો નથી. સિંહની માફક એ એકાંત વિહરણશીલ હોવાથી તેને ગણધરાદિ સમાન માનવામાં આવેલ છે. આ પ્રથમ ભંગ છે. આ ભંગવાળા મુનિ અતિ ઉત્તમ છે.

૧૨

જે પૂર્વોત્થાયી તો છે પરંતુ ચારિત્ર ગ્રહણ કરવા પછી પોતે ગ્રહણ કરેલ ચારિત્રથી આગળ વધી શકતો નથી અને અન્તરાયના ઉદયના કારણે નિપતન-શીલ છે–તે " પૂર્વોત્થાયી પશ્ચાન્નિપાતી " એમ દ્વિતીય ભંગ છે, જેમ કે આચારથી પતિત શૈલક રાજઋષિ થયા, લિંગથી પતિત નન્દિષેણ થયા, દર્શનથી પતિત જમાલી થયા, આચાર અને લિંગ, આ બન્નેથી પતિત પશ્ચાત્કૃત છે, જેમ–કન્ડરીક આદિ. કોઇ કોઈ આચાર, લિઙ્ગ અને દર્શન આ ત્રણેથી પણ પતિત થયેલ છે.

જે પૂર્વોત્થાયી તો નથી પરંતુ પશ્ચાન્નિપાતી છે. આ તૃતીય ભંગ છે. પરંતુ આ ભંગની સંભાવના જ નથી, કારણ કે જે પૂર્વોત્થાયી હોય છે એમાં જ નિપાતનો વિચાર લાગુ થાય છે. જ્યારે ત્યાં ઉત્થાનનો જ પ્રતિષેધ છે ત્યાં પછી નિપાત અને અનિપાતની વિચારણા જ કઈ રીતે થઇ શકે ? અર્થાત્–ચારિત્ર જેણે ગ્રહણ કરેલ છે તેના વિષયમાં જ એ આગળ વધી રહેલ છે કે અટકી પડેલ છે એવો વિચાર કરવાનો રહે છે, પરંતુ જ્યાં મૂળમાં જ જેની પાસે એ ચીજ નથી ત્યાં ઉત્થાન અને પતનનો વિચાર જ કઈ રીતે થઈ શકે. આ જ કારણે સૂત્રકારે સૂત્રમાં આ તૃતીય ભંગનો સ્વીકાર કરેલ નથી.

જે ગૃહસ્થની રીતે રહેવાવાળા છે તે ન તો પૂર્વોત્થાયી છે કે ન તો પશ્ચા-ન્નિપાતી છે. પૂર્વોત્થાયી આ માટે નથી કે એમને ચારિત્રનો સદ્ભાવ નથી. આ જ કારણે પશ્ચાત્–નિપાતી પણ નથી. ચારિત્રસદ્ભાવવાળામાં જ પશ્ચાત્–નિપા-તિત્વ સંભવિત હોય છે. આના અભાવવાળામાં નહીં. એવા દંડી શાકયાદિક છે. જે ચતુર્થભઙ્ગના અન્તર્ગત હોય છે. કારણ કે એ સાવદ્ય વ્યાપારોમાં પ્રવૃત્તિ-શીલ રહેતા હોય છે એટલે એમનો આચાર સાવદ્યવિશિષ્ટ હોવાથી એનામાં વિરતિરૂપતા નથી. વિરતિરૂપતાના અભાવથી એ પૂર્વોત્થાયી નથી. જ્યારે એ પૂર્વોત્થાયી જ નથી તો પશ્ચાન્નિપાતી પણ નથી, આથી એ ગૃહસ્થ જ છે, કારણ કે ગૃહસ્થજન કર્મોના આસ્રવના દ્વારથી અસંવૃત હોય છે. અર્થાત્–

અવિરતિ આદિ કર્મોને આવવાનું એ દ્વાર છે. ગૃહસ્થજનને કર્મોના આગમનનું આ દ્વાર બંધ થતું નથી. એ પ્રકારે અવિરતિ આદિથી યુક્ત હોવાના કારણથી દંડી શાકયાદિકોને પણ કર્મોના આગમનનાં દ્વાર ખુલ્લાં જ રહે છે. એ કર્મોના આસ્રવથી રહિત તે અવસ્થામાં બની શકતાં નથી. આ રીતે એ અસમારંભી તો છે, પરંતુ પચન-પાચનાદિ કાર્યોની અનુમોદના કરે છે, એ પણ ગૃહસ્થતુલ્ય જ છે. આથી ચતુર્થ ભંગમાં એમનો સમાવેશ થાય છે. આમ સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે. આથી દ્રવ્યલિંગી મુનિ દંડી-શાકયાદિક વિગેરે જ્ઞ-પરિજ્ઞાથી અવિરત લોકોને જાણીને અને પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞાથી તેનો પરિહાર કરીને ફરી-તે સાવદ્ય વ્યાપારી લોકોનું જ તે અનુસરણ કરતા દેખવામાં આવે છે, અર્થાત્-તે પચન પાચ-નાદિરૂપ વ્યાપારોથી પોતે નિવૃત્ત હોવા છતાં પણ પાછળથી ચારિત્ર-અંતરાયના ઉદયથી તે સમારંભશીલ લોકનું અનુસરણ કરતાં કરતાં પાચન અને અનુમો-દનથી ગૃહસ્થતુલ્ય બની રહે છે ॥ સૂ૦ ૨ ॥

તૃતીય સુત્ર કા અવતરણ, તૃતીય સુત્ર ઔર છાયા ।

આ સઘળું મેં મારી બુદ્ધિથી કહેલ નથી, એમ કહે છે-" एयं " ઈત્યાદિ.

તીર્થંકરોંને યહ સબ અપને કેવલજ્ઞાન સે પ્રત્યક્ષ કરકે કહા હૈ । ઈસ તીર્થંકરોક્ત પ્રવચનમેં વ્યવસ્થિત મુનિ, તીર્થંકર કે આજ્ઞાનુસાર ચલનેવાલા, પણ્ડિત ઔર સ્વજન તથા વિષય સંબન્ધી સ્નેહરહિત હોતા હૈ; પૂર્વ ઔર અપર રાત્રિમેં પ્રતિક્રમણ સ્વાધ્યાય આદિ સદનુષ્ઠાનમેં પ્રયત્નશીલ હોતા હૈ; શીલ કે સ્વરૂપ કો જાનકર ઉસકા પાલન કરતા હૈ; શીલ કે આચરણ ઔર અનાચરણ કે ફલકો સુનકર વહ કામરહિત ઔર સંજ્ઞારહિત હો જાતા હૈ । ભવ્યોં કો ઈન જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મરૂપ આન્તરિક શત્રુઓં સે હી યુદ્ધ કરના ચાહિયે, બાહ્ય શત્રુઓં સે યુદ્ધ કરને સે ક્યા લાભ ?

તીર્થંકર ભગવાને આ પૂર્વોક્ત ઉત્થાન નિપતનાદિક અને વક્ષ્યમાણ વિષય પોતાના નિર્મળ કેવળજ્ઞાનરૂપી આલોકથી જાણીને કહ્યું છે.

ભાવાર્થ—સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત કથનમાં અને આગળ કહેવાતા વિષયમાં પોતાની કલ્પનાથી કથનનો નિષેધ કરીને તેમાં તે તીર્થંકર પ્રણીતતા પ્રગટ કરે છે. આ એ માટે પ્રગટ કરેલ છે કે "वक्तुः प्रामाण्याद् वचसि प्रामाण्यम्" એટલે વક્તાની પ્રમાણતાથી જ વચનમાં પ્રમાણતા આવે છે. તે સિવાય रथ्या पुरुषादिक (ભટકતા ફરતા બજારૂ)ની માફક તેમાં અપ્રમાણતા હોવાથી તે અગ્રાહ્ય બની જાય છે.

"इह" ઈત્યાદિ પદોથી તીર્થંકરે કહેલ વક્ષ્યમાણ વિષયને પ્રગટ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે–આ વીતરાગ પ્રવચનમાં વ્યવસ્થિત મુનિને તીર્થંકર ભગવાને જે કાંઈ પણ મુનિધર્મના વિષયમાં પોતાના ઉપદેશમાં કહ્યું છે તેનું અનુષ્ઠાન કરવું જોઈએ. કારણ કે તે "आणाकंखी–आज्ञाकाङ्क्षी" આજ્ઞાને અનુસરનાર છે. તીર્થંકર ભગવાનના ઉપદેશની આકાંક્ષા કરવાનો જેનો સ્વભાવ છે તે આજ્ઞાકાંક્ષી છે. અર્થાત્ જે જેના શાસનમાં રહે છે તે તેના શાસનધર્મનો પાલક બને છે. સ્વેચ્છાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા જે પ્રકારે તે શાસનથી વિમુખ ગણવામાં આવે છે તે પ્રકારે જીનપ્રણીત મુનિશાસનથી વિમુખ પોતાની ઈચ્છાનુસાર ચાલવાવાળા મુનિ પણ શાસનથી બહિર્ભૂત બનીને આજ્ઞાના આરાધક બનતા નથી.

આજ્ઞાકાંક્ષી થવા માટે તેણે મુનિધર્મનાં એવા નિયમોનું પાલન કરવું આવશ્યક છે-अस्निहः—પોતાના માતા પિતા આદિમાં, શબ્દાદિક વિષયોમાં, અને શરીર આદિકમાં સ્નેહ મમતા રહિત થવું, पण्डितः–એટલે તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞામાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરવી.

ભાવાર્થઃ—નિયમોને સારી રીતે પાળવાવાળી અને તેને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ આદિની વ્યવસ્થા અનુસાર પાલન કરવાવાળી વ્યક્તિ જેવી રીતે અંધશ્રદ્ધાળુ ન બનીને પોતાના પ્રત્યેક કાર્યને ઉપયોગપૂર્વક કરે છે, અને તેથી લોકમાં પ્રશંસનીય તેમજ કુશળ મનાય છે આ જ રીતે જે મુનિધર્મના પ્રત્યેક નિયમને સારી રીતે કુશળતાપૂર્વક પાળે છે, દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી વ્યવસ્થાનુસાર પાલન કરે છે તેવો મેધાવી મુનિ કોઈ પણ વખતે પોતાના કર્તવ્ય–પથથી ચલિત થતો નથી, અને મુનિ ધર્મપાલનજન્ય કર્મોની અનંતગુણી નિર્જરારૂપ સુફળથી શોભિત બનીને ક્રમથી મુક્તિનો લાભ કરે છે, આ કારણે આવશ્યક છે કે મુનિ-જન વીતરાગ પ્રવચનમાં સ્થિત બનીને તેના પ્રત્યેક નિયમો અને ઉપનિયમોનો સાચા જાણકાર બને. મુનિધર્મમાં દક્ષ મુનિ પાપભીરૂ હોય છે. માતાપિતાદિકમાં સ્નેહરહિત મુનિ ગાડીના ધરામાં પુરાતા તેલની માફક દેહની સ્થિતિ માટે જ

કોઈ પણ રાગ-દ્વેષ વગર આહાર ગ્રહણ કરીને તીર્થંકર ભગવાનની આજ્ઞાના પાલક બની મુનિધર્મના સાચા આરાધક બને છે.

पूर्वापररात्रं यतमानः—રાત્રીના પૂર્વ અને અપર ભાગનું નામ પૂર્વાપર-રાત્ર છે, રાત્રીના ચાર પ્રહર છે, એક પ્રહરને રાત્રીનો ચોથો ભાગ કહે છે. પૂર્વ રાત્રના બે પ્રહરમાંથી પ્રથમ પ્રહરમાં, પશ્ચિમ રાતના બે પ્રહરમાંથી અંતિમ પ્રહરમાં (અર્થાત્-રાત્રીના ચાર પ્રહરમાંથી પહેલા ચોથા પ્રહરમાં) જાગૃત રહીને પ્રતિક્રમણ, સ્વાધ્યાય તેમજ ધ્યાનાદિક કરવું. બાકીના બીજા અને ત્રીજા પ્રહરમાં યથાવિધિ નિદ્રા લેવી. "**यतमानः**" પદથી દિવસે પણ યથાવિધિ સ્વાધ્યાયાદિક કરવું તેવું સ્પષ્ટ સૂચિત થાય છે. જ્યારે રાત્રીમાં પણ પ્રતિક્રમણાદિકની વિધિ આપેલ છે, તો દિવસમાં પણ યથાવસર સ્વાધ્યાય કરવું, એ વાત સાવ સ્પષ્ટ છે. શક્તિના સદ્ભાવમાં સ્થવિરકલ્પી મુનિ રાત્રીના મધ્યવર્તી બે પ્રહરોમાં પણ જાગ્રત રહે છે, જીનકલ્પી સાધુ એક પ્રહર જ નિદ્રા લે છે, બાકી દિન-રાતના પ્રહરોમાં જાગતા રહે છે. આ પ્રમાણે નિષ્ક્રમણ-પ્રવેશાદિકમાં મુનિ દિવસે પણ જાણી જોઇને સમિતિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે. દિવસે પણ જ્યારે તે યત્ના-પૂર્વક પોતાની પ્રત્યેક ક્રિયાઓ કરે છે તો રાત્રીમાં પણ કે જેમાં ચક્ષુરિન્દ્રિયનો વિષય કોઇ પણ પદાર્થ સ્પષ્ટ રૂપથી થતો નથી તેને પોતાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં યત્ના રાખવી જોઇએ. એટલે રાત્રીમાં વિહાર આદિ ન કરવા એ વાત આથી સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે.

"**सदा शीलं संप्रेक्ष्य श्रुत्वा भवेदकामोऽझञ्झः**"-સર્વકાલ અઢાર હજાર શીલોના ભેદને, અથવા ચારિત્રના અને પાંચ મહાવ્રતોના સાધનભૂત ગુપ્તિત્રય, સકલ ઇન્દ્રિયોનું દમન અને કષાયોના નિગ્રહરૂપ શીલના સારી રીતે જ્ઞાતા બની તેનું જીંદગી પર્યન્ત પાલન કરવું. ગુરૂની પાસેથી શીલના પાલનના અને નહિ પાળવાના પરિણામને જાણીને વૈષયિક ઇચ્છાઓથી રહિત બની માયા, તૃષ્ણા અને ક્રોધથી રહિત થવું.

ભાવાર્થ:—અઢાર હજાર શીલના ભેદ જે આગમોમાં પ્રગટ કરાયા છે તે માટે મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તેનું સારી રીતે પાલન કરે. પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, અને ત્રણ ગુપ્તિ, એવા તેર પ્રકારના ચારિત્રની આરાધના કરે. પાંચ મહાવ્રતોના

આધારભૂત ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન અને પાંચ ઇન્દ્રિય અને એક મનનું દમન કરવું, કષાયોનો નિગ્રહ કરવો એ સઘળી વાતો શીલની અન્તર્ગત છે. "મુનિજનને શીલનું પાલન કરવું જોઈએ" આ પ્રકારની રીતોમાં આ સઘળી વાતોનું અવશ્ય પાલન કરવું જોઈએ. આ બધાનું પાલન મુનિધર્મ સાથે સંબંધ રાખે છે. કહ્યું પણ છે—

"महाव्रतसमाधानं, तथैवेन्द्रियसंवरः ।
त्रिदण्ड–विरतित्वं च, कषायाणां च निग्रहः" ॥ १ ॥

અર્થાત્ મહાવ્રતાદિકોનું આરાધન શીલરૂપથી કહેલ છે; એવું સમજીને તેના પાલનમાં એક ક્ષણનો પણ પ્રમાદ કરવો જોઈએ નહીં.

શીલવાનના ગુણને સૂત્રકાર કહે છે—'श्रुत्वा' ઇત્યાદિ.

જે મુનિ શીલના પરિજ્ઞાનને, અને તેના પાલનજન્ય ફળને, તથા શીલના સેવનથી રહીત માનવના નરકનિગોદાદિમાં પરિભ્રમણને ગુરૂ અને આગમથી સાંભળીને ઇચ્છાદિ કામથી રહિત બની જાય છે તે માયા, ક્રોધ અને તૃષ્ણાથી પણ રહીત થઇ જાય છે. કામ, માયા, ક્રોધ અને તૃષ્ણાના નિષેધથી મોહનીયના ઉદયનો પણ ત્યાં નિષેધ થયો સમજવો જોઈએ, કારણ કે તેના નિષેધથી જ શીલસંપન્ન બને છે બીજાથી નહીં, તાત્પર્ય કે–ધર્મના શ્રવણ પછી "કામ અને માયાથી પર બને" આપ્રકારના પ્રતિપાદનથી ઉત્તરગુણોનું ગ્રહણ સિદ્ધ થાય છે. સાથો સાથ ઉપલક્ષણથી મૂળગુણનો પણ ગ્રહણ થાય છે. આથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે અહિંસાદિક–મહાવ્રતધારી બને.

"अणेण चेव जुज्झाहि किंते जुज्झेण बज्झओ આ શેષ સૂત્રાંશનો ખુલાસો કરવા માટે ટીકાકાર આનો અર્થ આ પ્રકારે કરે છે—

શિષ્ય ગુરૂને અરજ કરે છે–" મારૂં પોતાનું બળ અને વીર્યને નહિ છુપાવીને શીલના અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરતો હું આપના ઉપદેશ અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરૂં છું છતાં મારા સમસ્ત કર્મોનો વિનાશ હજુ સુધી થયો નથી, માટે આપ એનો ઉપાય મને બતાવો કે જેથી મારાં સમસ્ત કર્મ શીઘ્ર નાશ પામે. મને આપના

વચનોમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. આપની આજ્ઞાથી હું સિંહની સાથે પણ યુદ્ધ કરવા સમર્થ છું. હે ગુરૂદેવ ! હું તો કર્મોનો નાશ કરવા માટે જ ઘેરથી નીકળ્યો છું. મારે માટે અશકય એવું કોઇ કામ નથી. આ માટે મારા કર્મોનો જલ્દીમાં જલ્દી ક્ષય થાય એવો ઉપાય તાત્કાલિક બતાવો.” આ પ્રકારે ગુરૂ પાસે પૂછનારા શિષ્યજનને ગુરૂદેવ કહે છે કે—હે શિષ્ય ! તું આ ઔદારિક શરીરથી જ જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મશત્રુઓની સાથ રત્નત્રયની આરાધનારૂપ પતાકાને ગ્રહણ કરવા માટે અથવા મુક્તિ મેળવવા પ્રાણ પણ (પ્રાણની પરવા કર્યા વગર) યુદ્ધ કર–કર્મ શત્રુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર, બાહરના–તારાથી દૂર એવા સિંહાદિકની સાથે યુદ્ધ કરવાથી તને કયો લાભ મળવાનો છે ? મોહનીય કર્મને જીતવાથી જ તારા સમસ્ત કર્મોનો વિનાશ થશે, એવો નિશ્ચય કરી એની સાથે યુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કર મોહનીયના વિનાશથી તારા શેષ કર્મોનો તાત્કાલિક નાશ થઈ જશે।। સૂ૦ ૩ ।।

ચતૃર્થ સુત્રકા અવતરણ, ચતૃર્થ સુત્ર ઔર છાયા ।

દુષ્પાર આ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં પરિભ્રમણ કરવાવાળા પ્રાણી માટે આ સુસાધન અનેક ભવોમાં પણ દુર્લભ છે–આ વાતને સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે— “ जुद्धारिहं ” ઇત્યાદિ.

પરીષહ આદિકે સાથ યુદ્ધ કરને યોગ્ય યહ ઔદારિક શરીર દુર્લભ હૈ । ઇસ સંસારમેં કુશલ તીર્થંકરાદિકોંને જ્ઞપરિજ્ઞા ઔર પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાકા વિવેક કહા હૈ । ધર્મસે ચ્યુત અજ્ઞાની જીવ, ગર્ભાદિમેં નિવાસજનિત દુઃખકા અનુભવ કરતા હૈ । યહ વિષય, આર્હત પ્રવચનમેં હી કહા ગયા હૈ । ધર્મસે ચ્યુત જીવ રૂપ આદિમેં ઔર હિંસા આદિમેં પ્રવૃત્તિ કરતા હૈ । જો મુનિ હોતા હૈ વહ ધર્મપથમેં સતત પ્રવૃત, આસ્રવરહિત ઔર રત્નત્રયકે અભ્યાસી હોતા હૈ । વહ અસંયત લોગોંકો જાનતા હૈ; ઇસ લિયે વહ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોંકો ઔર ઉનકે કારણોં કો અચ્છી તરહ જ્ઞપરિજ્ઞાસે જાન કર પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાસે પરિત્યાગ કરતા હૈ, ઔર વહ હિંસાસે સર્વથા વિરત હોતા હૈ, સંયમી હોતા હૈ, ધૃષ્ટતા નહીં કરતા હૈ, સભીકે સુખદુઃખકે જાનનેવાલા હોતા હૈ, સ્વપરકે કલ્યાણાભિલાષી હોતા હૈ, મોક્ષમાર્ગમેં હી સતત પ્રવૃત રહતા હૈ, સાવધાચરણસે રહિત હોતા હૈ, બાહ્યઆભ્યન્તર અભિષ્વંગકે પરિત્યાગી હો તાહૈ ઔર જીવોંમેં આસક્તિ નહીં કરતા હૈ । ઇસ પ્રકારકા મુનિ કોઇ ભી સાવધાચરણ નહીં કરતા હૈ ।

મનુષ્યના શરીરને ઔદારિક શરીર કહે છે આ ઔદારિક (મનુષ્ય શરીર) થી જ સમસ્ત કર્મોનો નાશ થાય છે. ઔદારિક શરીર તિર્યંચ અને મનુષ્યોનું હોય છે; પરન્તુ તિર્યંચના ઔદારિક શરીરની વિવક્ષા અહિં નથી. મનુષ્યના જ ઔદારિક શરીર કર્મોના ક્ષયનું કારણ હોવાથી એની વિવક્ષા છે. સૂત્રકાર કહે છે—મનુષ્યનું આ ઔદારિક શરીર પરીષહાદિકોની સામે યુદ્ધ કરવા યોગ્ય છે. આ શરીર જ એની સામે યુદ્ધ કરી શકે છે, અન્ય વૈક્રિયાદિક શરીર નહિ ! આ શરીરની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે – મહા પુણ્યાનુબંધથી જ આ મહામૂલ્ય મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ માટે શિષ્યને આશ્વાસન આપતા ગુરૂ મહારાજ કહે છે કે–" कर्मयुद्धार्हमनुष्यशरीरलाभेन तव सर्वकर्मक्षयोऽवश्यं शीघ्रमेव भावीति " તમે ગભરાઓ નહિ અમારા વચન અનુસાર તમે પ્રવૃત્તિશીલ રહેશો તો વિશ્વાસ રાખો આ પ્રાપ્ત થયેલ શરીરથી તમો કર્મોનો શીઘ્ર વિનાશ કરી શકશો, કારણ કે કર્મોની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે ઔદારિક શરીર તમોને પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ પ્રકારે પહેલાં શિષ્યદ્વારા કરાએલા પ્રશ્નનો આ ઉત્તરરૂપ સમાધાન છે. આ શરીરદ્વારા કોઇ કોઈ જીવ મરૂદેવી જેવા આ ભવમાં જ કર્મક્ષય કરી દે છે. કોઈ કોઈ સુબાહુકુમારની માફક સાત આઠ ભવમાં, કોઇ કોઈ દેશોન અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનકાળમાં કર્મોનો ક્ષપક થાય

છે. આ માટે જે પ્રકારથી આ સંસારમાં કુશલ તીર્થંકરાદિદ્વારા પરિજ્ઞાવિવેક કહેવાયેલ છે તે અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા મુનિ તે જ ભવમાં અથવા પરંપરા રૂપથી થોડાક ભવોમાં કર્મોનો વિનાશ કરી મુક્તિનો લાભ મેળવે છે. પરિજ્ઞા બે પ્રકારની કહી છે. ૧ જ્ઞ–પરિજ્ઞા, ૨ પ્રત્યાખ્યાન–પરિજ્ઞા. પરિજ્ઞાનો વિવેક પણ દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકારનો છે. સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર અને પોતાના શરીરની અસારતા રૂપથી ચિંતન કરવું દ્રવ્ય–વિવેક છે. મમત્વનો ત્યાગ કરવો ભાવવિવેક છે. તપ અને સંયમદ્વારા કર્મોની નિર્જરા થાય છે–આ પ્રકારનો વિવેક ઉત્પન્ન થવો ભાવ-વિવેક છે. " "**चुए हु बाले गब्भाइसु रज्जइ** " અહિં સૂત્રકાર પરિજ્ઞાના ભેદો કહે છે. જે પૂર્વોત્થાયી છે, પરંતુ ચારિત્રના અંતરાયથી પશ્ચાન્નિપાતી છે, તે ચ્યુત છે–ધર્મથી અથવા મનુષ્યજન્મથી પતિત છે–ભ્રષ્ટ છે. " હુ " શબ્દ વિતર્કમાં છે. ધર્મથી પતિત થવાથી મારૂં ભ્રમણ નરક નિગોદાદિક ગતિઓમાં થશે, આ પ્રકારનું તત્પ્રતીકાર સ્વરૂપ જ્ઞાનથી જે રહિત છે તે બાલ છે. બાલ જીવ ગર્ભાદિક (ગર્ભાદિજન્ય દુઃખ વિશેષો) માં આસક્ત હોય છે. અર્થાત્ તડપતો રહે છે. " **गर्भादि** "ના આદિ પદથી જન્મ, કુમાર, યૌવન, વૃદ્ધાવસ્થા, મરણ, નરક અને નિગોદાદિકનાં દુઃખોનું ગ્રહણ થયેલ છે. આ દુઃખોમાં અથવા શરીરના વિકલ્પોમાં અથવા સંસારવિકલ્પોમાં જ વાળ–જીવ આસક્ત બની રહે છે. અથવા–" **रज्जइ** " એની છાયા "**रीयते** " પણ બને છે. જેનો આ અર્થ છે કે–બાળ–જીવ ગર્ભાદિકમાં વારંવાર જન્મ મરણના ફેરા કરતો રહે છે.

ભાવાર્થઃ—પરિજ્ઞાના ભેદને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે–ચારિત્ર ગ્રહણ કરવા છતાં પણ ચારિત્રાન્તરાયના ઉદયથી જે પતિત બની જાય છે એ બાલજીવ છે. એનો છુટકારો આ સંસારથી થતો નથી. નરક નિગોદાદિકના તેમજ જન્મ, બાલ્યાવસ્થા આદિના અનેક દુઃખોનો એણે સમય સમય પર સામનો કરવો પડે છે. ચારિત્ર જેવી સુંદર વસ્તુ હાથમાં આવવા છતાં જે તેને ખોઇ બેસે છે તે મનુષ્ય જન્મના લાભથી વંચિત જ બની જાય છે. અને તેણે તિર્યંચ આદિ ગતિમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે.

આ માટે આ આર્હત પ્રવચનમાં જીવોને સમજાવવા માટે આ પૂર્વોક્ત કથન અને આગળ કહેવામાં આવનાર વિષય પ્રતિપાદિત કર્યો છે. વક્ષ્યમાણ વિષયમાં સૂત્રકાર એમ કહે છે કે–ભગવાન તીર્થંકર ગણધરાદિકનો આ આદેશ છે કે, જે મનુષ્ય અથવા મુનિ રૂપયુક્ત વિષયોમાં અને શબ્દાદિક પદાર્થોમાં લુબ્ધ બનેલ છે તે, હિંસા તેમજ ચોરી, જુઠ આદિમાં પ્રવૃત્તિશીલ છે. અહિં વિષયોમાં રૂપની પ્રધાનતા હોવાથી રૂપના ગ્રહણથી શબ્દાદિકોના, આસ્રવોમાં હિંસાની પ્રધાનતા હોવાથી હિંસાના ગ્રહણથી બીજાં ચોરી જુઠ આદિ અન્ય આસ્રવોનું ગ્રહણ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે " **अस्मिंश्चैतत् प्रोच्यते** " અહિં સુધી આ પદોનો સંબંધ છે. જે પૂર્વોક્તથી વિપરીત પોતાની પ્રવૃત્તિ રાખે છે

એ કેવો હોય છે ? આના સમાધાનમાં સૂત્રકાર “से हु संविद्धपहो मुणी” આ શેષાંશનું કથન કરતાં કહે છે કે – ગર્ભાદિકની પ્રાપ્તિના કારણરૂપ જે વિષય કષાય છે એમાં જે અભિલાષ વગરનો બની આ સમજી ચુકેલ છે કે આ જીવનું વિષયાદિકના સેવનથી જ ગર્ભાદિકમાં પતન થતું રહે છે અને એ ધર્મથી પતિત ન બનતાં કર્માસ્રવોથી જુદો રહે છે. અહિં “ હુ ” શબ્દ અવધારણ અર્થમાં છે. આથી એ અભિપ્રાય નિકળે છે કે જે વિષયાદિકથી નિવૃત્ત છે એ ધર્મથી અપતિત અને આસ્રવોથી રહિત છે, બીજા નહિ. એ જ વાસ્તવિક મુનિ છે, બીજા નહિ. એ જ સાચા પથ ઉપર છે. અભ્યસ્ત–રત્નત્રયવાળા છે. અભ્યસ્ત–રત્નત્રયવાળા જ સાચા મુનિ બની શકે છે, બીજા નહિ. આવા મુનિરત્ન અસંયત લોકોને વિષયકષાયોના મધ્યમાં પડેલા જોઈ અને હિંસાદિક પાપોથી અનિવૃત્ત જોઈને એનાથી નિવૃત્ત થઈ મન, વચન અને કાયાથી પ્રાણીઓની હિંસાથી નિવૃત્ત બની જાય છે અને બીજાઓને આવા કાર્યોથી રોકે છે, કેમ કે એ જાણે છે કે–હિંસાદિક પાપોથી અથવા પૂર્વોક્ત કારણોથી જીવોને જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોનો બંધ થાય છે. આ માટે જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોને, તથા એના કારણરૂપ સાવદ્ય વ્યાપારોને એ સારી રીતે જ્ઞ–પરિજ્ઞાથી જાણી પ્રત્યાખ્યાન–પરિજ્ઞાથી એનો ત્યાગ કરે છે. આ પ્રકારે એ કર્મપરિજ્ઞાયી મુનિ મન, વચન અને કાયાથી તેમજ કૃત, કારિત અને અનુમોદનથી આ બધાનો ત્યાગ કરનાર હોય છે, તેમજ પચન પાચનાદિકથી પોતાની જાતને નવ કોટિથી વિશુદ્ધ રાખે છે. અથવા ૧૭ સત્તર પ્રકારના સંયમનું આચરણ કરે છે. આમ છતાં એના દિલમાં માનનો લેશમાત્ર મોહ જાગતો નથી, અથવા સંયમક્રિયા અથવા પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાના આચરણથી શું થઈ શકે છે ? આવી ધૃષ્ટતા પણ તેના મનમાં જાગતી નથી. ઉપલક્ષણથી એ વાત પણ માનવામાં આવી છે કે એ મુનિ આટલું કરવા છતાં પણ ન તો ક્યારે ક્રોધ કરે છે કે ન તો જાતિ અને કુળ આદિનો ગર્વ કરે છે. ન તો ક્યાંય

લોભાય છે, અથવા ન તો કોઈને ઠગે છે, પરંતુ જે અસંયમસેવી છે—અસં-યમમાં પરાયણ છે તેવો આવાં અકર્તવ્યો કરવામાં જરા પણ સંકોચ કરતો નથી. મુનિજન ધૃષ્ટતા આદિ નથી કરતા તેનું કારણ એ છે કે તેઓ એ વિચા-રતા હોય છે કે આ સંસારના પ્રત્યેક પ્રાણી સુખાભિલાષી છે.

ભાવાર્થઃ—ઉદ્ધતતા કરવાથી જીવોને સંકલેશ થાય છે, સંકલેશ એ દુઃખનો એક પ્રકાર છે, મુનિજન આવો કોઈ પણ વ્યવહાર કરી શકતા નથી કે જે અન્ય જીવોને દુઃખકારક હોય. એની સદા એક જ ધારણા રહે છે કે દુનિયાના જેટલા પણ જીવ છે એ બધા મારા સમાન સુખાભિલાષી છે. જે પ્રકારે અપ્રતિકૂલ આચરણથી મને દુઃખનો અનુભવ થાય છે, આ જ પ્રકારે મારા અનિષ્ટ આચરણથી એમને પણ કષ્ટ થવાનું. એટલે તે સમસ્ત જીવોમાં આત્મોપમતા (આત્મતુલ્યતા) માનતા હોય છે. આ કારણે તેઓ કોઇ પણ પ્રાણીનો સ્વપ્નમાં પણ ઘાત કરવાનો વિચાર સરખોએ કરતા નથી. જે અન્ય જીવોનો ઘાત કર-વાના વિચારને નિન્દિત સમજે છે એવા બીજાઓને આવી અનિષ્ટ ક્રિયા કરવામાં પ્રવૃત્ત થવાની પ્રેરણા કે ઉપદેશ પણ કઇ રીતે દઇ શકે ? જ્યારેં આવી વાત છે તો પછી જીવોનો ઘાત કરવાવાળા પ્રાણીઓના કૃત્યોની તે અનુમોદના પણ કરી શકતા નથી, એટલા માટે તેઓ હિંસાદિક પાપોથી નવકોટીથી નિવૃત્ત થાય છે. આ વાત " उत्प्रेक्षमाणः प्रत्येकं सातम् " આ સૂત્રાંશથી ધ્વનિત થાય છે, અથવા એનો એ પણ અર્થ નિકળે છે કે મુનિ પ્રત્યેક સંસારી જીવોનાં સુખ અને દુઃખ જાણે છે. અર્થાત્ જે જીવોનાં જેટલાં સુખ અને દુઃખનો ઉદય આવશે એટલું એણે ભોગવવું જ પડશે. તેને ન કોઇ ઓછું કરી શકે છે ન કોઈ વધારી શકે છે. આ પ્રકારથી તેઓ સમસ્ત જીવોના સુખ અને દુઃખના જાણકાર હોય છે, તો પણ તેઓ એ સમજીને પોતાની પ્રવૃત્તિને સ્વચ્છંદી બનાવતા નથી. તેઓ એવો પણ વિચાર કરતા નથી કે મારી સારી પ્રવૃત્તિથી કોઇ પણ જીવના સુખ દુઃખમાં પરિવર્તન થઈ શકતું નથી; તો પછી હું મારી પ્રવૃત્તિને આવા કામોમાં શું કરવા લગાડું ? સુખ દુઃખનું ભોગવવું એ પ્રત્યેક જીવોને કર્માધીન છે. હું મારી સારી પ્રવૃત્તિથી કોઈ પણ જીવનો કર્મોદય થોડોજ ટાળી શકું છું ? આ પ્રકારનો વિચાર કરવો મુનિજન માટે યોગ્ય નથી તેવું તે જાણે છે. જો કે કોઈ પણ જીવ કોઈ પણ જીવના કર્મોદયને ટાળી શકતો નથી જે જીવનું જે

થનાર હોય છે તે થઈને જ રહે છે, આમાં થોડો પણ સન્દેહ નથી. મારા એના પ્રત્યે શુભ કરવાના પ્રયાસથી પણ એનું શુભ થઈ શકવાનું નથી આ નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે, તો પણ મુનિજન આ બધા જીવો તરફ શુભ પ્રવૃત્તિ જ કરે છે. કોઇ પણ જીવમાત્ર તરફ કષ્ટકારક પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. એનું કારણ એ છે કે તેઓ સમસ્ત જીવોને પોતાની માફક જ જુએ છે–જાણે છે, તેઓ સારી રીતે અનુભવ કરે છે કે જે પ્રકારે બીજાઓની અશુભ પ્રવૃત્તિથી મને દુઃખ થાય છે એ જ રીતે મારી અશુભ પ્રવૃત્તિથી બીજાને દુઃખ થશે, આ સમજી વિચારી તેઓ પોતાના આચાર–વિચારો પવિત્ર તથા બીજાઓને હિતકારી અને તેમ જ કરે છે. એ માને છે કે તેઓ બીજાના કર્મોને ટાળી શકતા નથી, પરંતુ એટલું તો કરી શકે છે કે તેના અશુભ કર્મોપાર્જનથી બચી શકે છે. આ માટે મુનિ સમસ્ત જીવોને પોતાના સમાન જાણી એની ન પોતે હિંસા કરે છે ન બીજાથી કરાવે છે કે ન તો હિંસા કરવાવાળાને અનુમોદન આપે છે.

સંસારી જીવોમાં આ પ્રવૃત્તિ દેખાઇ આવે છે કે તેઓ પોતાના સ્વજનને ઇષ્ટ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થવામાં પોતાને સુખી તથા અપ્રાપ્તિ થવામાં દુઃખી માને છે. જેમ કે પુત્ર કલત્રાદિનાં શારીરિક અને માનસિક સુખ દુઃખમાં સુખી દુઃખી બન્યા કરે છે. કોઈ સ્થળે આનાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ પણ દેખવામાં આવે છે, જેમકે શત્રુના સુખી થવાથી કોઇને માનસિક કષ્ટ થાય છે અને તેના દુઃખી થવાથી તેને માનસિક સુખ થાય છે. પરંતુ જે માધ્યસ્થ્યવૃત્તિસંપન્ન છે તેને સમસ્ત પ્રાણીઓને–ભલે તે પોતાનો શત્રુ હોય કે હિતેચ્છુ હોય એને–સુખી દેખી સુખ થાય છે અને તેના દુઃખથી દુઃખ થાય છે, તેનામાં પક્ષપાતની દૃષ્ટિ હોતી નથી; કારણ કે " **समः शत्रौ च मित्रे च** "—સમભાવી સદા શત્રુ અને મિત્રમાં સમભાવ રાખે છે. આથી ચાલુ પ્રકરણમાં આ વાત આવી કે મુનિજન સદા સમભાવી હોય છે તે સમસ્ત લોક–ઉર્ધ્વ, મધ્ય અને અધઃ લોકમાં વર્ણા દેશી હોય છે. યશ, કીર્તિ, સ્વપર કલ્યાણ તથા શરીર કાન્તિની ઇચ્છા રાખવાવાળાને વર્ણા દેશી કહે છે, અર્થાત્– સમસ્ત જીવોને પોતાના સમાન સમજવાની કામનાવાળા વર્ણા દેશી છે. મુનિજન સમસ્ત જીવોને એક આત્મારૂપ માને છે અને મુનિજન " एगप्पमुहे " એકપ્રમુખ હોય છે. એક કેવળ મોક્ષમાં અથવા મોક્ષના કારણ સંયમમાં તેનું અંતઃકરણ લાગ્યું રહે છે, તેઓ વિદિક્પ્રતીર્ણ હોય છે. મોક્ષ અથવા તેનાં સાધનોની તરફ ઢળેલી પ્રવૃત્તિનું નામ દિક્ છે, એનાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ વિદિક્ છે. સાવદ્ય આચરણરૂપ સંસારાભિમુખી વિદિક્પ્રવૃત્તિને જેને ભલીભાંતિ પોતે પાર કરેલ છે–છોડી દીધી છે. રાગદ્વેષ જેના મૂળ છે એવા અગાધ સંસારરૂપી સાગરને જેઓ તરી ચૂકયા છે તેઓ વિદિક્પ્રતીર્ણ છે. બાહ્ય પદાર્થ પુત્ર કલત્રાદિકમાં તેમજ આભ્યન્તરમાં ક્રોધાદિકમાં જેમને સદા વૈરાગ્ય થાય છે. મુનિજન એવા જ પોતાના આચાર વિચાર રાખે છે કે જેનાથી સંસાર અવસ્થાના સ્ત્રી પુત્રાદિકમાં મમતા ન થઇ શકે તેમ જ ક્રોધાદિકના

કારણ ઉપસ્થિત થતાં પણ તેને ક્રોધી ન થવું પડે. આ પ્રકારે બાહ્ય અને અન્તરંગ પરિગ્રહથી રહિત આચરણ તેમનું હોય છે. આનું જ નામ નિર્વિણ્ણાચારી છે. અર્થાત્—તીર્થંકર અને ગણધરાદિકોએ જે પ્રકારથી મુનિમાર્ગનો ઉપદેશ આપ્યો છે એ અનુસાર તે માર્ગ પર ચાલનારા તેઓ હોય છે. “ **प्रजासु अरतः** ” પ્રજા શબ્દનો અર્થ જે પેદા થાય છે એવો જે જીવ તે છે. એમાં અરત—અનાસક્ત મુનિજન હોય છે. એવો સમારંભ એ નથી કરતા કે જેનાથી જીવોનું અકલ્યાણ થાય અથવા ઘાત આદિ હોય. જીવોમાં મમત્વરહિત રહેવું એ પણ પ્રજામાં અરત થવું છે. અથવા પુત્રાદિકોને ઉત્પન્ન કરવાવાળી સ્ત્રીઓનું નામ પણ પ્રજા છે. મુનિજન સ્ત્રીવર્ગની આસક્તિથી વિરક્ત હોય છે. કારણ કે તેઓ જાણતા હોય છે કે સ્ત્રીઓ પોતાનામાં આસક્ત થનાર પુરૂષને અનેક પ્રકારના નાચ નચાવે છે. કહ્યું પણ છે.

એ ધનને માટે હસતી અને રોતી રહે છે. બીજાને પોતાનો વિશ્વાસ કરાવી દે છે પરંતુ પોતે બીજાનો વિશ્વાસ કરતી નથી. આ માટે કુલીન પુરૂષોનું એ કર્તવ્ય છે કે તેઓ એનો શ્મશાનની ઘટીની માફક પરિહાર કરી દે. એ પુરૂષોના ચિત્તમાં પ્રવેશ કરી ક્યારેક આનંદિત બનાવે છે તો ક્યારેક મદોન્મત બનાવી દે છે. ક્યારેક એની નાના પ્રકારે મશ્કરી કરે છે તો ક્યારેક બીચારાનું અપમાન કરે છે. ક્યારેક રમાડે છે તો ક્યારેક ખિન્ન બનાવી દે છે. એવી કોઈ ક્રિયા નથી કે જે એ ન કરતી હોય.

આ પૂર્વોકત પ્રકારનાં સમસ્ત વિશેષણવાળા એ મુનિજન “ **नारभते कंचन** ” કોઈપણ સાવદ્ય વ્યાપાર કરતા નથી. વર્ણા દેશી આદિ સમસ્ત વિશેષણોથી મુનિજનની સકલ આચારના પરિશીલનતા જાણી શકાય છે.

પ્રશ્ચમ સુત્રકા અવતરણ, પ્રશ્ચમસુત્ર ઔર છાયા ।

જે મુનિ આવા હોય છે તે કેવા હોય છે? આ વાતમાં સૂત્રકાર કહે છે —‘ **से वसुमं** ’ ઈત્યાદિ.

વસુમાન્ મુનિ પદાર્થજ્ઞાનયુક્ત આત્માસે સંપન્ન હોકર, અકરણીય પાપકર્મોં કા અન્વેષી નહીં હોતા હૈ । જો સમ્યક્ત્વ હૈ વહી મૌન હૈ, જો મૌન હૈ વહી સમ્યક્ત્વ હૈ–ઇસ વસ્તુ કો સમઝો । ઇસ સમ્યક્ત્વ કા આચરણ વહ નહીં કર સકતા હૈ જો શિથિલ હોતા હૈ, પુત્રાદિકોં કે પ્રેમમેં ફસા રહતા હૈ, શબ્દાદિ વિષયોં મેં જિસકી અભિરૂચિ હોતી હૈ, જો પ્રમાદી હૈ ઔર જો ગૃહસ્થિત હૈ, જો ઇસ સમ્યક્ત્વ કા આચરણ કરતા હૈ એસા મુનિ, સર્વ સાવધવ્યાપાર પરિત્યાગરૂપ મુનિભાવ કો સમ્યક્ પ્રકાર સે ગ્રહણ કર કાર્મણ ઔર ઔદારિક આદિ શરીરોં કો દૂર કરે । એસા મુનિ વીર હોતા હૈ, અન્તપ્રાંત આહારકો સેવન કરતા હૈ । એસા મુનિ હી સંસાર સાગર કો તિરનેવાલા, મુક્ત ઔર વિરત કહા ગયા હૈ । ઉદ્દેશસમાપ્તિ ।

વસુ શબ્દનો અર્થ દ્રવ્ય છે. દ્રવ્ય બે પ્રકારનું હોય છે. ૧ બાહ્યદ્રવ્ય, ૨ ભાવદ્રવ્ય. બાહ્ય દ્રવ્ય હીરા, મોતી, સુવર્ણ અને ધન આદિ છે, અને ભાવદ્રવ્ય તપ, સંયમ આદિ હોય છે. આ ભાવદ્રવ્ય જેની પાસે હોય છે તે વસુમાન કહેવાય છે. મુનિજન ભાવ દ્રવ્યવાળા જ હોય છે, તપ અને સંયમરૂપી દ્રવ્ય જ તેમની પાસે હોય છે. આ દ્રવ્યનું અસ્તિત્વ જ પચન–પાચનાદિરૂપ સાવદ્ય વ્યાપારની નિવૃત્તિ સ્વરૂપ છે. અર્થાત્—જ્યાં આ દ્રવ્ય છે ત્યાં સાવદ્ય વ્યાપાર હોતો નથી. એવા એ વસુમાન મુનિ સર્વસમન્વાગતવિજ્ઞાનયુકત આત્માથી એ સમજીને કે પાપકર્મ અકરણીય છે. એને નથી ગવેષતો, એની અભિલાષા નથી કરતો "सर्वसमन्वागत" આ પદમાં સર્વ, સમ્ , અનુ, આગત એવા ચાર શબ્દો છે. સમ્ શબ્દનો અર્થ -- સમ્યક્. અનુ શબ્દનો અર્થ – સામ્યભાવ. આગતનો અર્થ પ્રાપ્ત થવું. અર્થાત્ નિર્દોષ સમતા ભાવથી પ્રાપ્ત થવું તે સમન્વાગત છે, સર્વ પદની સાથે સમન્વાગતનો કર્મધારય સમાસ થયો છે. સર્વ સમસ્ત જે સમન્વાગત તે સર્વસમન્વાગત છે.

ભાવાર્થ—સમતા ભાવથી મુનિજન જેટલું પણ સમ્યક્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે તે સર્વસમન્વાગતપ્રજ્ઞાન છે. અથવા ગુરૂ પરંપરાથી જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું આવ્યું છે એ પણ સર્વસમન્વાગતપ્રજ્ઞાન છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી મુનિને આ ગુણસ્થાનમાં જેટલું જ્ઞાન થવું જોઈએ એની અપેક્ષાથી જ એ જ્ઞાનમાં સર્વ વિશેષણની સાર્થકતા સમજવી જોઈએ. પદાર્થોના સ્વરૂપના આવિર્ભાવક તથા આચાર્ય પરંપરાથી આગત આ સર્વસમન્વાગત જ્ઞાન જે આત્મામાં પ્રગટે છે તે સર્વસમન્વાગતપ્રજ્ઞાન આત્મા છે, આ જ્ઞાનવિશિષ્ટ આત્માથી મુનિજન એ જાણે છે કે પાપ–પાપજનક પ્રાણાતિપાતાદિરૂપ કર્મ કરવાં યોગ્ય નથી, આ માટે તે એના અન્વેષી–ગવેષણા કરવાના સ્વભાવવાળા થતા નથી. અર્થાત્ પાપગવેષી બનતા નથી. મુનિજનોનો આત્મા પરમાર્થનો જ્ઞાતા છે. આથી એ આત્માદ્વારા પાપકર્મ કરવાયોગ્ય નથી એમ એ સમજે છે.

“ यत् सम्यक् पश्यत तन्मौनमिति पश्यत, यन्मौनं पश्यत तत्सम्यगिति पश्यत। ”

પાપકર્મના પરિત્યાગથી સમ્યગ્જ્ઞાન, એનાથી પાપકર્મનો પરિત્યાગ થાય છે. આ વાત આ સૂત્રાંશથી સૂત્રકાર પ્રગટ કરતા કહે છે—

હે શિષ્યવૃન્દ! તમે જેને સમ્યગ્જ્ઞાન સમજો છો તે મુનિના કર્મ–સંયમાચરણરૂપ છે અને જે મુનિનું કર્મ છે. તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે એમ સમજો. આ બન્નેમાં એકતા છે આ વાત પ્રગટ કરવા માટે બન્ને સ્થળે બન્ને ઉદ્દેશ્ય અને વિધેયોના વિપર્યાસ–હેરફેરથી કથન કરેલ છે–એમ સમજવું જોઈએ. જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ અને સમ્યક્ત્વનું અભિવ્યંજન–પ્રગટ કરવું તે છે.

ભાવાર્થ—પ્રથમ કથનમાં સમ્યગ્જ્ઞાન ઉદ્દેશ્ય અને મૌન–મુનિકર્મ–સંયમાચરણ વિધેય, બીજા કથનમાં મુનિકર્મ ઉદ્દેશ્ય અને સમ્યગ્જ્ઞાન વિધેય છે. ચારિત્રનું નિર્માણ કરવું અને સમ્યક્ત્વનો પ્રાદુર્ભાવ કરવો તે એ જ્ઞાનનું ફળ છે.

नैतच्छक्यमित्यादि—આ સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ મુનિકર્મ શિથિલ, આદ્રર્યમાણ, ગુણાસ્વાદિક, વક્ર સમાચારવાળા, પ્રમત્ત, ગૃહસ્થ પુરૂષોથી સમાચરિત બની શકાતું નથી. જે શિથિલ છે–મંદપરિણામી હોવાથી કમજોર–સંયમ યા તપ આરાધનામાં ધૈર્ય તેમજ દૃઢતાથી રહિત છે એવા અવસન્ન પાર્શ્વસ્થ–આદિકોથી, પુત્રાદિકોમાં જેનું મમત્વ પરિણામ જાગ્રત છે માટે તેનાથી જેનું અન્તઃકરણ ભીંજાએલું–અતિશય મુગ્ધ બનેલું છે એવા આર્દ્રીક્રિયમાણ–અત્યંત મોહી માનવોથી, શબ્દાદિક વિષયોમાં જેની રૂચી લવલીન છે તે ગુણસ્વાદી છે એવા ગુણસ્વાદીઓથી, વક્ર સમાચારવાળા–જેનું અનુષ્ઠાન અને વર્તન કુટીલ છે એવા માયાવી મનુષ્યોથી, નિદ્રાદિક પાંચ પ્રમાદ સેવન કરવાવાળાથી, અને જે ઘરમાં ઘણી આસક્તિથી રહે છે એવા ઘરવાસી ગૃહસ્થોથી ક્યારેય પણ આ મુનિ–કર્મ સેવિત થઈ શકતું નથી. આ મૌનને કોણ આચરી શકે છે? આ માટે “ मुनिर्मौनं ” ઇત્યાદિ સૂત્રકાર કહે છે, અર્થાત્–ઉપર મુજબના એ શિથિલાદિક વિશેષણોથી જે રહિત છે એવા સંયમી મનુષ્ય જ સર્વ સાવદ્ય વ્યાપારના પરિત્યાગરૂપ મુનિભાવ–મૌનને સારી રીતે ગ્રહણ કરી કર્મશરીર–કાર્મણશરીર એવં ઉપલક્ષણથી આ ઔદારિક શરીરનો પણ વિનાશ કરી દે છે. વિનાશના પ્રકારને સૂત્રકાર “ प्रान्तं रूक्षं ” ઇત્યાદિ સૂત્રાંશથી પ્રગટ કરે છે. સમ્યક્ત્વ અથવા સમત્વ જોવાનો જેનો સ્વભાવ છે તેઓ સમ્યક્ત્વદર્શી છે. એવા મનુષ્ય જ કર્મોનો વિનાશ કરવામાં કુશળ હોય છે. માટે તે વીર કહેવાય છે. એ વીર પ્રાન્ત નિઃસાર પુરાની કુળથી આદિના, પર્યુષિત–શીતલ બહ્લ–બાલચણા આદિથી તૈયાર થયેલ અથવા છાસ આદિથી મિશ્રિત બાલચણા આદિ, તથા રૂક્ષ–ઘૃતાદિક વિકૃતિથી રહિત એવા ભોજનના અંગાર ધૂમાદિક દોષોથી રહિત હોવાથી તે સેવન કરે છે–આહારરૂપમાં ગ્રહણ કરે છે. રૂક્ષ આહાર લેવાવાળા આ મુનિજન ઓઘન્તર બને છે, ભાવ ઓઘરૂપ સંસારથી પાર થઇ જાય છે.“ तीर्णो मुक्तो विरतो व्याख्यातः ” આ માટે એ ઓઘન્તર મુનિ તીર્ણ, મુકત અને વિરત તીર્થંકર પ્રભુદ્વારા કહેવાયા છે.

ભાવાર્થ—સકલ સમારંભોથી રહિત રાગ અને દ્વેષથી વર્જીત મુનિ ચાર ઘાતિયા કર્મોના અભાવથી જીવતા હોવા છતાં પણ તે મુક્ત જ છે. " इति ब्रवीमि " આ પદોનો અર્થ આગળ કહેવાઈ ગયો છે.

પાંચમા અધ્યયનનો ત્રીજો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૫–૩ ॥

તૃતીય ઉદ્દેશ કે સાથ ચતુર્થ ઉદ્દેશ કા સંબન્ધકથન ।

પ્રથમ સુત્ર ઔર છાયા ।

પાંચમા અધ્યયનનો ચોથો ઉદ્દેશ.

ત્રીજા ઉદ્દેશનું વર્ણન કર્યું, હવે સૂત્રકાર ચોથા ઉદ્દેશનું વર્ણન કરે છે.

પૂર્વ ઉદ્દેશમાં પરિગ્રહીના દોષોનું વર્ણન કરી એ બતાવવામાં આવ્યું છે કે પરિગ્રહના ત્યાગથી જ વ્રતી સંયમી બને છે. આ ઉદ્દેશમાં અવ્યક્ત–અન-ભિજ્ઞ એકલવિહારીથી મુનિપણું સધાઈ શકતું નથી—આ વિષય સમજાવવા માટે એના પ્રત્યવાય–વિઘ્નસમૂહ પ્રતિપાદનીય–કથન કરવા યોગ્ય છે. આ માટે સૂત્રકાર સર્વ પ્રથમ તેના દોષોને પ્રગટ કરવા માટે કહે છે " गामाणु० " ઇત્યાદિ—

શાસ્ત્રાનભિજ્ઞ ઔર અલ્પવયસ્ક મુનિ કો એકાકી ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર નહીં કરના ચાહિયે ।

બુદ્ધિ આદિ ગુણોનો જે નાશ કરે છે અર્થાત્ બુદ્ધિ આદિના ગુણ જ્યાં

નિવાસ કરવાથી ખરેખર શિથિલ બને છે. એનું નામ ગ્રામ છે. એનાથી બીજું ગમ્યમાન ગ્રામ-જ્યાં જવાય છે તે અનુગ્રામ છે. એકચર્યાથી એકાકી ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરવાવાળા જે આગમથી અવ્યક્ત-અનભિજ્ઞ છે. અથવા ઉંમરથી અવ્યક્ત છે અથવા આગમ અને વય બન્નેથી અવ્યક્ત છે એવા મુનિનો વિહાર નિંદ્ય છે. એકાકી વિહાર કરવાનું તેનું પરાક્રમ નિંદા યોગ્ય છે-પ્રશંસનીય નથી-આગમ અનુકૂળ નથી, કારણ કે આ પ્રકારના મુનિના તેવા એકાકી વિહારથી ચારિત્ર અંતરાયના ઉદયથી બ્રહ્મચર્ય વ્રતની સ્ખલના નિશ્ચિત બની રહે છે.

ભાવાર્થ—આગમથી જે અવ્યક્ત છે એવા મુનિનો એકાકી ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરવો ઉચિત નથી. જે મુનિજન એકાકી વિહાર કરીને પોતાના પરાક્રમની પ્રશંસા કરે છે તેનું આવા પ્રકારનું કથન નિંદ્ય છે. કારણ કે શ્રુતાદિથી અવ્યક્ત મુનિનો તે એકાકી વિહાર તેના બ્રહ્મચર્ય વ્રતની ક્ષતિ (નાશ)નું કારણ બની જાય છે.

વ્યક્ત અને અવ્યક્તના ભેદથી મુનિ બે પ્રકારના છે. અહિંયા એ ચતુર્ભંગી બને છે. જેમ (૧) જે શ્રુતથી પણ અવ્યક્ત છે, અને વયથી પણ અવ્યક્ત છે. (૨) શ્રુતથી અવ્યક્ત છે, વયથી વ્યક્ત છે, (૩) શ્રુતથી જે વ્યક્ત છે વયથી અવ્યક્ત છે, (૪) શ્રુતથી પણ વ્યક્ત છે અને વયથી પણ વ્યક્ત છે.

આમાં "શ્રુત અને વયથી અવ્યક્ત છે" આ પ્રથમ ભંગનો ખુલાસો આ પ્રકારે છે. શ્રુતથી અવ્યક્તનો મતલબ જે આગમનો જ્ઞાતા નથી. વયથી નાની ઉંમરનો છે. આઠ વર્ષથી માંડી ૨૫ વર્ષ સુધીનો સાધુ અલ્પ વયસ્ક માનવામાં આવેલ છે, આ રીતે બન્ને પ્રકારથી જે અવ્યક્ત છે તેના સંયમની અને આત્માની વિરાધના સંભવિત છે. એથી એકાકી વિહાર તેનો કલ્પ નથી. આ પ્રથમ ભંગ છે. શ્રુતથી અવ્યક્ત અને વયથી વ્યક્ત મુનિની પણ એકચર્યા કલ્પિત નથી, કારણ કે શાસ્ત્ર-આગમથી અનભિજ્ઞ હોવાથી તેના બન્ને સંયમ અને આત્માની વિરાધના સંભવિત છે. આ બીજો ભંગ છે.

શ્રુતથી વ્યક્ત અને વયથી અવ્યક્ત મુનિની પણ એકચર્યા કલ્પિત નથી. કારણ કે નાની ઉંમર હોવાથી તે મુનિ સ્વાભાવિક ચપળતાના કારણે સકળ જનતાની હાંસીને પાત્ર બની જાય છે તથા એ પરિષહ અને ઉપસર્ગાદિકને પણ સહન કરી શકતો નથી. આ ત્રીજો ભંગ છે.

જે મુનિ બન્ને પ્રકારથી વ્યક્ત છે અને આઠ ગુણોથી સંપન્ન છે તેના માટે અને જે પ્રતિમાઓના ધારક છે તેના માટે, તથા જે સ્થવિરકલ્પી છે કારણવશ તેના માટે એકચર્યા કલ્પિત છે. પરંતુ કારણના અભાવમાં સ્થવિરકલ્પીને એકચર્યા પ્રતિષિદ્ધ છે. શ્રદ્ધા, સત્ય, મેધા, બહુશ્રુતત્વ, શક્તિ, અકલેશિત્વ, ધૃતિ અને વીર્ય આઠ ગુણ સ્થાનાંગના આઠમા સ્થાનમાં કહેલ છે. એકચર્યામાં, ગુપ્તિ સમિતિ આદિ જે સાધુના ગુણ છે તેમાં દોષ અને ભૂલની સંભાવના રહે છે. તો પણ

કોઈ પૂર્વોકત પરિસ્થિતિ સંપન્ન મુનિ એકાકી વિહાર કરતી વખતે સ્ત્રી, કૂતરા, પરતીર્થિક જન વિગેરે દ્વારા પરાભવિત થઇ શકે છે. તથા અકલ્પિત-અવિશુદ્ધ ભિક્ષાદિકથી પ્રાપ્ત ભોજનનું ગ્રહણ કરવાથી આહાર--સંબંધી દોષોથી પણ તે બચી શકતો નથી, જો કોઇ વખત કોઈ રોગાદિક્નું આક્રમણ જ્યારે તેના ઉપર થાય તો એવી દશામાં તેની કોઈ બીજા સજાતીય મુનિ ન હોવાથી સારવાર પણ ઠીક ઠીક બની શકતી નથી. આવી અવસ્થામાં તે પોતાનો આત્મા તેમજ સંયમનો વિરાધક પણ બને છે. રાગદ્વેષ આદિના વશથી એકલા વિહાર કરનાર સુખાભિલાષી મુનિ સમુદ્રના તરંગથી વ્યાકુળ બનીને તેમાંથી બહાર નીકળેલા માછલા માફક વિનાશ પામે છે.

પોતાના સમુદાય-ગચ્છમાં રહેવાવાળા મુનિ માટે અનેક ગુણોનો લાભ થાય છે. જેમ કે મુનિસામાચારીનું સારી રીતે પાલન થાય છે શાસ્ત્રાદિકના અધ્યયનથી જ્ઞાનાદિકનું ઉપાર્જન થાય છે તેના આધારે ગચ્છમાં રહેવાવાળા અન્ય બાળ વૃદ્ધ મુનિજનોનો સારી રીતે નિર્વાહ થાય છે. સંયમમાં શિથિલ બનેલા અન્ય મુનિજનોને તેમાં સ્થિર બનાવવા આદિથી તે જીનપ્રવચનનો પ્રભાવક બને છે. તેનાથી તેનામાં સ્વ અને પરની તારકતા પણ આવે છે. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

દ્વિતીય સુત્ર ઔર છાયા ।

સૂત્રકાર “ वयसावि ” ઈત્યાદિ સૂત્રદ્વારા પૂર્વોક્ત અર્થનું જ પ્રદર્શન કરે છે.

કોઇ કોઇ એકાકિ-વિહારી મુનિ, ગૃહસ્થોંસે શિક્ષાવચનદ્વારા ઉપદિષ્ટ હોનેપર ભી કુપિત હો જાતા હૈ । એસા અભિમાની મુનિ મહામોહસે યુક્ત હોતા હૈ । ઇસકો વિવિધ પ્રકારકે પરીષહોપસર્ગજનિત વેદનાઓંકા અનુભવ કરના પડતા હૈ, ઇસલિયે વિવેકી મુનિકો એસા નહીં હોના ચાહિયે । ઉસે તો ભગવાન્‌કે કથનાનુસાર ગુરૂકી આજ્ઞામેં રહતે હુએ સાવધાનતાકે સાથ વિહાર કરના ચાહિયે

સાચા તપ અને સંયમના આચરણથી રહિત કેટલાક એકાકી વિહાર કરવાવાળા માનવ-સાધુ ગૃહસ્થજનોની ઉપર તેઓના દ્વારા શિક્ષાવચનોથી સમજણ અપાતાં ક્રોધ કરે છે. અહિં સૂત્રકારે જે સાધુજનના અર્થમાં મુનિ શબ્દનો પ્રયોગ ન કરી

સામાન્ય માનવ શબ્દનો પ્રયોગ કરેલ છે એથી એ સૂચિત થાય છે કે એકાકી વિહાર કરવાવાળા સાધુ નિંદાને પાત્ર છે. એકાકી વિહાર કરવાવાળા સાધુને જો કોઈ ગૃહસ્થજન સમજાવે છે તો તેનાથી તે પોતાનું અપમાન સમજે છે અને કહે છે કે આ શા માટે મારો અપમાન કરે છે. આ વાતનો વિચાર કરીને તે સમજાવવા-વાળા ઉપર ક્રોધિત બને છે, અથવા તેને સમજાવનાર ગૃહસ્થજનને તે એવું સંભળાવે છે કે આવા પ્રકારના અનુચિત આચારનું આચરણ કરવાવાળા શું કોઇ બીજા નથી? જે આપ અમારો જ તિરસ્કાર કરતા રહો છો. અમને જ સમજાવો છો. આ પ્રકારથી પણ તે સંતપ્ત બને છે. અથવા 'એમનું જીવન વ્યર્થ છે, એ તો પોતાના ઉદર નિર્વાહ માટે જ સાધુ થયેલ છે'-આ પ્રકારના વચન માત્ર કહેતાં જ તે ક્રોધિત બની જાય છે. 'अपि' શબ્દ ભિન્નક્રમવાળો છે. "कुप्यन्ति" આ ક્રિયાની સાથ તેનો સંબંધ હોવાથી "कुप्यन्ति अपि" ક્રોધ પણ કરે છે અને "अभिशपन्ति" શ્રાપ પણ દે છે. નરકનિગોદાદિ ગતિયોમાં જીવનું પતન કરવાવાળા ક્રોધને વશીભૂત કેમ બને છે? આને માટે સૂત્રકાર "उन्नत"-ઈત્યાદિ કહે છે એટલે કે જેને ઉન્નત માન થાય છે, જાતિ આદિના મદથી જે સંપન્ન હોય છે એવો મનુષ્ય ઘણા ભારી મોહથી-પ્રબલ કષાયના ઉદયથી વિવેકરહિત બની જાય છે. વિવેક વગરના બનવાથી તે 'સાધુ-માનવ એકચર્યાથી કુગતિરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ કરે છે'-આ સિદ્ધાંતથી અનભિજ્ઞ બની જાય છે. સાથો-સાથ તેને એ પણ માલુમ નથી રહેતું કે તપ અને સંયમની આરાધનાથી શિવ-સુખરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પોતાની મનમાની હાલતમાં પરિષહ અને ઉપસર્ગજન્ય અનેક વેદનાઓનો તેણે વારંવાર ભયંકર સામનો કરવો પડે છે. અર્થાત્-આવા એકલવિહારી પરિષહ ઉપસર્ગજન્ય એવી એવી વેદનાઓની જાળમાં ફસી જાય છે કે જેનાથી રક્ષણ મેળવવું ઘણું અઘરૂ બની જાય છે. આ કારણે શિષ્યજનોની આ વેદનાઓથી સદા રક્ષણ બની રહે આ અભિપ્રાયથી સૂત્રકાર કહે છે કે—"एतत्ते मा भवतु" હે શિષ્ય! તમે કદાપિ પણ એકાકી વિહાર કરવાવાળા બનશો નહિ, નહિ તો તમારે પણ પરીષહ અને ઉપસર્ગા-દિકોથી ઉત્પન્ન અનેક પ્રાણાંતકારી કષ્ટોનો સામનો કરવો પડશે. તમે આ કષ્ટના જાણકાર ન હોવાથી તમોને શું ખબર પડે કે એકાકી વિહાર કરવાથી કઈ કઇ જાતનાં દુઃખો અને ઉપદ્રવો ભોગવવા પડે છે. હે શિષ્ય! તમે ગુરૂની આજ્ઞાના પાલક છો. આ કારણે તમને મારૂં એ કહેવાનું છે કે તમે કદિ પણ એકલવિહારી બનશો નહિ. આવા વર્તનથી જ તમે પૂર્વોક્ત ઉપદ્રવોથી સદા સુરક્ષિત રહેશો, શ્રી સુધર્માસ્વામી કહે છે કુશળ ઉપદેશક ભગવાન મહાવીરનું આ પૂર્વકથિત દર્શન એટલે સિદ્ધાંત છે. આનો અભિપ્રાય એ છે કે-ગુરૂની પાસે રહેવાવાળા શિષ્યોને અનેક પ્રકારનો લાભ થાય છે અને તેનાથી વિપરીત એકાકી વિહાર કરવાવાળામાં અનેક દોષ ઉત્પન્ન થાય છે.

એકાકી વિહાર કરવાવાળાના દોષોનું કથન કરી હવે સૂત્રકાર ગુરૂની નિકટ વસવાવાળા મુનિનાં કર્તવ્યોને બતાવે છે.

तद्दृष्ट्या ઈત્યાદિ. ગુરૂની સંજ્ઞા જેને છે તે તત્સંજ્ઞી છે, અર્થાત્ ગુરૂના અભિપ્રાયો અને ચેષ્ટાઓને જે જાણવાવાળા છે. જે તન્નિવેશન-ગુરૂકુળમાં રહેવાવાળા છે, ગુરૂનો વિનય વૈયાવૃત્તિ આદિ સમસ્ત કાર્યો કરવામાં જે અગ્રેસર રહે છે એવા મુનિ ગુરૂના અભિપ્રાયથી અથવા નિરવદ્ય અનુષ્ઠાનમાં દૃષ્ટિથી અને તન્મુક્તિ—ગુરૂવળે પ્રતિપાદિત સર્વવિષયવિરતિરૂપ મુક્તિથી વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ—ગુરૂસમીપ રહેનાર શિષ્ય જ તેની આજ્ઞાનુસાર સંયમનો આરાધનાશીલ બનીને સમ્યગ્જ્ઞાનાદિકના લાભથી યુક્ત બને છે. પણ એકલ-વિહારી નહીં, ગુરૂજનની નિકટ નિવાસ કરનાર શિષ્ય યત્નાઓ કરતાં કરતાં વિહાર કરવાના સ્વભાવવાળો બને છે.

ગુરૂની રૂચિથી ચાલવાના સ્વભાવવાળા આચાર્ય મહારાજના અભિપ્રાય અનુસાર પ્રવૃત્તિશીલ બને છે. કોઇ પણ સ્થળે બહાર ગયેલા ગુરૂના આગમનનું ધ્યાન, અવલોકન કરવાની વૃત્તિવાળા તેના આગમનની પ્રતીક્ષાવાળા, ગુરૂના માર્ગ પર ચાલવાવાળા, ઉપલક્ષણથી તેની શૈયા—આસન આદિનું નિરીક્ષણ કરવાવાળા ગુરૂ માટે આહારાદિકની ગવેષણા કરવાવાળા ઈત્યાદિ વાતોનો પણ સંગ્રહ કરી લેવો જોઇએ. તથા **पर्यबाह्यः**—આચાર્ય મહારાજની આગળ અને પાછળ સ્થિત બનીને પણ દૂરવર્તી ન હોય અને ગુરૂ—પ્રદત્ત—નિયમાદિકોના પાલક હોય અર્થાત્ ગુરૂદેવ જે પણ પચ્ચખાણ દે તેને પ્રસન્નચિત્તથી ગ્રહણ કરવાવાળા હોય એવા મુનિ જ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોને આત્મૌપમ્યથી દેખીને—અર્થાત્ આત્મસમાન જાણીને તેના ઉપમર્દનથી વિરક્ત હોય ગુરૂની આજ્ઞામાં રહેવાયોગ્ય હોય છે. એમની આજ્ઞાનુસાર પોતાની પ્રત્યેક ચર્યા કરવાવાળા મુનિ જ તેમની સમીપ રહી શકે છે. ॥ સૂ૦ ૨ ॥

તૃતીય સુત્ર ઔર છાયા ।

આ વિષયને લગતી બીજી પણ વાત કહે છે “ से अभिक्कममाणे ” ઈત્યાદિ.

आचार्यके आज्ञानुसार चलनेवाला मुनि गमनागमनादि क्रियायें शास्त्रोक्त रीतिके अनुसार करता हुआ गुरुकुलमें निवास करे । कभी कभी मुनिगुणोंसे युक्त मुनिके द्वारा भी द्विन्द्रियादि प्राणियोंकी विराधना हो जाती है, परन्तु उनके वह विराधनाजनित कर्म उसी भवमें क्षीण हो जाते हैं, क्यों किं अप्रमादपूर्वक उन कर्मों के क्षपणार्थ प्रायश्चित करता है

પૂર્વોક્ત રીતિથી આચાર્યના આદેશનું પાલન કરવાવાળા મુનિ જાવાના સમયે આવવાના સમયે, હાથ અને પગ ફેલાવતાં અને એનો સંકોચ કરતાં સમયે સકલ સાવદ્ય ક્રિયાઓથી સારી રીતે રહિત બની તેમજ હાથ પગ આદિ અવયવોનું અને પોતાના બેસવા ઉઠવાના સ્થાનનું રજોહરણાદિકથી પરિમાર્જન કરતાં ગુરૂ-કુળમાં રહેવાને લાયક બને છે. અર્થાત્–ગુરૂકુળમાં નિવાસ તે મુનિ કરી શકે છે જે પોતાના આચાર્યના આદેશનું પાલન કરનાર હોય તથા યત્નપૂર્વક પ્રત્યેક ગમનાગમનાદિક અને હસ્તપ્રસારણાદિ ક્રિયાઓના કરવાવાળા હોય. યત્નથી પ્રવૃત્તિશીલ સાધુ સકલસાવદ્ય વ્યાપારોથી રહિત હોય છે.

આ સૂત્રમાં મુનિઓની અન્ય ક્રિયાઓ કે જેમનું તેમણે યથાવિધિ પાલન કરવાનું હોય છે તે બતાવવામાં આવેલ છે. ઉપવેશન–બેસવું, શયન–સુવું તથા પાર્શ્વપરિવર્તન–પડખું બદલવું આ ક્રિયાઓ મુનિજનોએ યથાવિધિ કરવી જોઇએ. ગુરૂની સામે ઉકડૂ–આદિ આસનથી બેસવું જોઈએ. એ આસનથી જો તે વધારે સમય બેસી ન શકે તો પૃથ્વીપર–બેસવાના સ્થાનને રૂડી રીતે જોઈ રજોહરણથી સાફ કરી શારીરિક અવયવોની કુકડાની માફક સંકોચ અથવા વિસ્તાર ઈત્યાદિ અર્થાત્ પ્રસારવા આદિ ક્રિયાઓ નિયમસર કરતો થકો મોરની માફક જીવોની વિરાધનાથીડરતો રહે. એક પડખે સુતેલ હોય અને બીજું પડખું ફેરવતાં સચેત બની રજોહરણાદિકથી એ સ્થાન પુંજીને પડખું બદલે. આ રીતે મુનિએ નિરન્તર પોતાની બધી ક્રિયાઓ કરવી જોઇએ.

પ્રમાદરહિત પોતાની બધી ક્રિયાઓ કરનાર મુનિજનને કોઇ કોઇ વખત અન્તરાયના ઉદયથી જે થાય છે તે સૂત્રકાર “एकदा गुणसमितस्य” ઇત્યાદિ સૂત્રાંશથી પ્રગટ કરે છે–મુનિગુણ અપ્રમાદથી યુકત એવા મુનિનો કદાચ ચાલતા સમયે અર્થાત્ આવતાં–જતાં, ઉઠતાં બેસતાંના સમયે શારીરિક સ્પર્શ પ્રાપ્ત કરી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ વિરાધિત બની જાય છે. અથવા અહિં પર મરણરૂપ પશ્ચિમ–અંતિમ અવસ્થાના ગ્રહણથી એને એની પૂર્વ અવસ્થાનું પણ ગ્રહણ થાય છે. આથી એ વાત સમજી લેવી જોઈએ કે કોઇ કોઈ કુન્થ્વાદિક જીવોની તેના હસ્તાદિકના અડવાથી વિરાધના થઇ જાય છે. કોઈ કોઈ જીવ ગ્લાન થઈ જાય છે, કોઈ કોઈ સંતાપ કરે છે.

અહિંયાં કર્મબંધનની વિચિત્રતા છે. જેમ કે–શૈલેશી–અવસ્થા–સંપન્નના

હસ્તાદિક અવયવના સ્પર્શથી મશકાદિક પ્રાણીઓની વિરાધના પણ થઇ જાય છે તો પણ બન્ધના કારણભૂત આત્માના પ્રમાદાદિરૂપ પરિણામનો અભાવ હોવાથી એને કર્મબંધન થતું નથી. ઉપશાન્તમોહ, ક્ષીણમોહ અને સયોગી કેવલીને યોગનો સદ્ભાવ હોવાથી એકસમયસ્થિતિક સાતાવેદનીય કર્મનો બન્ધ થાય છે. કેમકે આમાં સ્થિતિના કારણભૂત કષાયનો અભાવ છે. અહિં એ સમજવું જોઈએ—

પ્રથમ સમયે બન્ધ, બીજે સમયે વેદન, અને ત્રીજે સમયે એના બંધાયેલા કર્મની નિર્જરા બને છે. આ રીતે ત્રીજા સમયને નિર્જર સામાયિક હોવાથી સામાયિક રૂપથી કહ્યો છે

અપ્રમત્ત સંયતિ મુનિના કર્મબન્ધ જઘન્ય અન્તર્મુહુર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તઃ–કોટીકોટીસ્થિતિવાળો હોય છે. અજાણપણાથી પ્રવૃત્ત પ્રમત્તસંયતિ સાધુના હાથ પગ આદિના અડવાથી કદાચ કોઈ સ્થળે કોઈ પ્રાણીની વિરાધના થઇ જાય તો એથી એનાં કર્મબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વોક્ત સ્થિતિવાળા બને છે. પરંતુ અપ્રમત્ત મુનિ કરતાં પ્રમત્ત મુનિને વિશેષતર કર્મબંધ થાય છે. આ કર્મબન્ધનો આ જ ભવમાં ક્ષય થઈ શકે છે. એને સૂત્રથી બતાવેલ છે. “ इह ” ઇત્યાદિ.

આનો જે પૂર્વોક્ત કર્મબન્ધ છે તે ઇહલોકવેદનવેદ્યા–પતિત છે. અર્થાત આ જ ભવમાં ભોગવવા અને નષ્ટ થવાવાળો હોય છે. આકુટ્ટિકાથી કરાયેલા કર્મમાં શું કરવું જોઇએ, આ “ जं ” ઇત્યાદિથી બતાવેલું છે–પ્રાણિઘાતથી, પ્રાણિઘાતની ઇચ્છાથી, તથા કાયસંઘટ્ટન વગેરેથી જે જ્ઞાનવરણીયાદિ કર્મ ઉત્પન્ન થાય તથા તેના જનક પ્રાણાતિપાતાદિ કર્મ આચરિત બને તેને જ્ઞ–પરિજ્ઞાથી વિચારી અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી પરિહાર કરી મુનિ વિવેકને અર્થાત્ દશવિધ પ્રાયશ્ચિત્તમાંના કોઈ એકને ગ્રહણ કરી અથવા પૂર્વોક્ત આચરણ ફરી કદિ ન કરવાનું આ પ્રકારના વિવેકને પ્રાપ્ત કરે છે.

સમજવા છતાં જેણે પ્રાણઘાત ઇત્યાદિ કર્યું એવા મુનિનાં કર્મબન્ધ, તપથી, છેદથી, બીજી વખત દીક્ષા દેવાથી તથા ઘોરતર તપ, સંયમ, વૈયાવચ્ચ આદિના સમારાધનથી એ જ ભવમાં નાશ પામે છે. આનું તાત્પર્ય એ છે કે વિવેકવાન મુનિએ એવું આચરણ કરવું જોઈએ જેથી કર્મબન્ધ ન થાય. પ્રાણીઓની હિંસાથી, પ્રાણિઘાતની ઇચ્છાથી અને શારીરિક સંઘટ્ટન આદિથી ઉત્પન્ન થયેલ જે જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ છે અથવા આ કર્મના ઉત્પાદક જે પ્રાણાતિપાતાદિકરૂપ કર્મ છે, એ બધાને જ્ઞ–પરિજ્ઞાથી જાણી અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી પરિત્યાગ કરી દસ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી એક પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ જે વિવેક નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે એનું જે પાલન કરે છે તે વિવેકવાન છે. અથવા વિવેક શબ્દનો અર્થ–પૃથક્ભાવ પણ છે. “ પૃથગ્ભાવ ”નો અર્થ છે– જે કાર્યનો ત્યાગ કર્યો છે તે ફરીથી ન કરવું.

આ વિવેક પ્રાપ્ત મુનિ પોતાની પ્રવૃત્તિ એવા પ્રકારની રાખે છે કે જેથી એને નવીન કર્મનો બન્ધ થતો નથી. આ રીતે સ્વ-પર સિદ્ધાંતવેદી તીર્થંકર, ગણધર અને ચતુર્દશ પૂર્વના પાઠી શ્રુતકેવલી ભગવાન પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અને વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી એ જ કહે છે કે જે મુનિ દસ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તોમાંથી કોઈ એક પ્રાયશ્ચિત્તનું પણ સમ્યક્ રીતિથી સેવન કરે છે તે પોતાના કર્મના અભાવનો એટલે તેને પોતાના આત્માથી જુદા કરવાનો કર્તા બને છે. ॥ સૂ૦૩ ॥

ચતુર્થ સુત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સુત્ર ઔર છાયા

કેવા પ્રકારનો મુનિ અપ્રમાદી હોય છે આ વાતને કહે છે. “से पभूयदंसी” ઇત્યાદિ.

એસે મુનિકી દષ્ટિ ઔર જ્ઞાન વિશાલ હોતા હૈ । યે સર્વદા ઈર્યાસમિતિ આદિસે યુક્ત હોતા હૈ । વહ સ્ત્રી આદિકે ભોગોંકી નિરર્થકતાસે પુર્ણ પરિચિત હોતા હૈ । વહ સ્ત્રી વિષયક વાસના કો વિવિધ ઉપાયોંસે દૂર કરતા હૈ । એસા મુનિ સ્ત્રિયોંસે ઉનકે ઘર સમ્બન્ધી કુછભી નહીં પૂછતા, સ્ત્રિયોંસે મેલ-જોલ બઢાનેકી કભી ભી ચેષ્ટા નહીં કરતા । યહ સર્વદા વાગ્ગુપ્ત, અધ્યાત્મસંવૃત હો કર પાપોંસે સદા દૂર રહતા હૈ । હે શિષ્યોં ! ઇસ પ્રકારકે મુનિધર્મકા પાલન કરો

ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળ સંબંધી પ્રમાદના વિષયને દેખવાનો જેનો સ્વભાવ છે તે પ્રભૂતદર્શી છે. અર્થાત્ ઉપાર્જીત કર્મ કાલત્રયમાં પણ નિષ્ફળ બનતું નથી તેથી તેનું ફળ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે. આ પ્રકારની અસંદિગ્ધ દૃષ્ટિથી યુકત છે. પ્રભૂતજ્ઞાની છે-પ્રાણિગણની રક્ષાનો ઉપાય, સંસાર અને મોક્ષનાં કારણોનું જેને સમ્યક્ જ્ઞાન છે, હેય અને ઉપાદેય તત્ત્વનું જેને વાસ્તવિક ભાન છે તે પ્રભૂતજ્ઞાની છે. જે ઉપશાન્ત છે-ઈન્દ્રિય અને નોઈન્દ્રિય-મનના ઉપશમથી તથા કષાયના ઉપશમથી જે શાન્તિને પ્રાપ્ત કરી શકેલ છે, ઇર્યા આદિક પાંચ સમિતિઓથી જે યુકત છે, અથવા સમ્-સમ્યક્ રત્નત્રયની જેને પ્રાપ્તિ છે, જ્ઞાના-

દિક પાંચ આચારોથી જે સહિત છે. તથા જે યત્નાવાન છે–પ્રમાદરહિત છે. એવો મુનિ ગુરૂના સમીપ રહીને કર્મોનો નાશ કરે છે.

સ્ત્રી આદિ દ્વારા પરીષહ તથા ઉપસર્ગ થતાં, આ મુનિનું જે કર્તવ્ય છે, તેને સૂત્રકાર “दृष्ट्वा–इत्यादि” પદોદ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે. તે કહે છે કે—આવા પૂર્વોકત વિશેષણોથી યુકત અને અપ્રમાદી તે મુનિ જ્યારે તેના ઉપર સ્ત્રી વિગેરે આદિ દ્વારા ઉપસર્ગ વગેરે કરવામાં આવે છે, અથવા ઉપસર્ગ કરવામાં તત્પર તે જ્યારે તેને દેખે છે, તો તે વિચારે છે કે આ સ્ત્રીજન મારો શું અપકાર કરશે? કાંઇ પણ નહીં. અને જે સમય મને રોગ વગેરેનો ઉપદ્રવ થશે એ અવસ્થામાં પણ તે સ્ત્રી એ રોગથી બચાવી શકશે નહિ અને મને સાથ પણ આપી શકશે નહિ. હું પાંચ–મહાવ્રતધારી છું, હું આ મુનિકુળનો તિલક-ભૂત છું, વૈષયિક સ્પૃહાનો મેં ત્યાગ કરેલ છે– પોતાના જીવનના પહેલાના અવ્રત અવસ્થાના સમસ્ત મનોરથોનો ત્યાગ કરી ચુકયો છું, હું જ્યારે આ પરિસ્થિતિમાં ઉપસ્થિત છું તો હવે આ સ્ત્રીજનદ્વારા અપાતા ઉપસર્ગોની હું અપેક્ષા કેમ રાખી શકું? તેનામાં શું શકિત છે જે મને લાખ ઉપસર્ગ કરવા છતાં પણ મારા પોતાના પદથી વિચલિત કરી શકે? હાં! એ તો એને જ લક્ષથી ભ્રષ્ટ કરી શકે છે કે જે પ્રમાદમય આનંદનો ઇચ્છિનાર – પ્રમાદી છે. મારા જેવા અપ્રમાદીને નહીં. કેમ કે સ્ત્રીઓને વશ વિષયી લોકો જ બનતા હોય છે. સંયમી એને વશ બનતા નથી.

આ વાતમાં સ્વમતિની કલ્પનાનો નિષેધ કરીને સૂત્રકાર કહે છે “મુનિના” ઈત્યાદિ. આ આખુંયે પૂર્વોકત કથન અને હવે પછી કહેવામાં આવનાર કથન આ બધું તીર્થંકર ગણધર આદિ દ્વારા જ ઉપદિષ્ટ છે. અહિં “हु” શબ્દ અવધારણ અર્થમાં છે. તેઓએ આ સઘળો વિષય ૧૨ પ્રકારની પરિષદમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. વક્ષ્યમાણ વિષયને સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે “उद्बाध्यमानः” ઈત્યાદિ. હે શિષ્ય! કદાચ કોઈ મુનિ ગ્રામધર્મ–પોતપોતાના વિષયોમાં સમાસકત સ્વભાવવાળી ઈન્દ્રિયોથી પ્રબળ રીતે બાધિત કરવામાં આવે તો એ સમયે એણે જોઈએ કે તે નિર્બળ ઈન્દ્રિયોને ઉત્તેજીત નહિ કરવાવાળા રસબળરહિત એવા પુરાતન કળથી આદિ અન્નનું તથા ખાટી છાશથી મિશ્રિત બાલચણા વગેરેથી નિષ્પાદિત એવા ઠંડી–વાસી રોટલી આદિનું ભોજન કરે. નીરસ ભોજન કરવાથી જો ગ્રામધર્મનું ઉપશમ ન બને—મોહની શાન્તિ ન થાય તો શું શું કરે? આ પ્રકારની શંકાનું સમાધાન કરવા નિમિત્તે સૂત્રકાર “अप्यव-मौदर्यं कुर्यात्” કહે છે અર્થાત્–જીવનયાત્રાના નિર્વાહ માટે સાધુજન એવી હાલતમાં

ઉનોદરી–ભૂખથી ઓછો અલ્પ આહાર લે. આ બાહ્ય તપ છે. આટલું કરવા છતાં પણ જો ગ્રામધર્મની શાન્તિ ન થાય તો એવી પરિસ્થિતિમાં "ऊर्ध्वं स्थानं तिष्ठेत्" હાથોને ઉંચા કરી કાયોત્સર્ગપૂર્વક શીતળ અને ગરમીરૂપ આતાપન યોગ ધારણ કરે રાત્રિના તથા દિવસના પણ એક બે ત્રણ અને ચાર પ્રહર ક્રમથી કાયોત્સર્ગ કરે. આટલું કરવા છતાં પણ જો ગ્રામધર્મ શાન્ત ન બને તો ગામેગામ વિચરતા રહે. જ્યાં પોતે રોકાયેલ છે તે ગ્રામ છે જ્યાં જવું છે તે અનુગ્રામ છે. ત્યાં એ રોકાય નહિ. છતાં પણ જો ગ્રામધર્મ શાન્ત ન થાય તો એવી દશામાં આહારનો ત્યાગ કરી દે. વધુ શું કહેવાનું હોય ! જે ઉપાયથી વૈષયિક અભિલાષા ઉત્પન્ન ન થાય–મોહનું ઉપશમ બને એવોજ ઉપાય કરતા રહેવું જોઈએ. પરંતુ સ્ત્રીઓ તરફ મનને લાગવા દેવું ન જોઈએ. સ્ત્રીસંગ કરવાવાળા માટે જે દુઃખો ભોગવવાં પડે છે સૂત્રકાર એનું વર્ણન "पूर्वदण्डाः" ઇત્યાદિ પદોથી કરે છે. સ્ત્રીસંગને લાંબા સમય સુધી પરિપુષ્ટ કરવા માટે કામીજન ધન મેળવવામાં તત્પર રહે છે–અર્થસંગ્રહશીલ બને છે. ખેતી આદિ સાવદ્ય વ્યાપારોમાં લાગે છે, ભૂખ તરસ આદિની વિટંબણાઓ સહન કરે છે.મતલબ સાવદ્યવ્યાપારજન્ય અને ભૂખ તરસ આદિ જન્ય અનેક "दण्ड" દુઃખ વગેરેને એ ભોગવે છે. પછી સ્ત્રીસેવનથી ઉદ્ભૂત કર્મના વિપાકથી નરકાદિકોની યાતનાવાળું દુઃખવિશેષોને તેણે સામનો કરવો પડે છે. અને પ્રથમ સ્ત્રીપ્રાપ્તિ માટે લાકડીઓ તેમજ તેના જેવા બીજા પ્રહારો તેમજ પાછળથી રાજ્યના તરફથી દંડરૂપમાં મળનાર બન્ધન કારાગાર ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં દુઃખ કામીઓએ ભોગવવાં પડે છે. આ પ્રકારે પ્રથમ સ્ત્રી આદિનાં આલિંગનથી "स्पर्शाः" કાલ્પનિક આનંદ અને પછી પરભવમાં નરકાદિગતિઓમાં ગમનરૂપ, એ લોકમાં હાથ, જીભ, વગેરેનું છેદન જેવા અનેક દંડ કામીઓએ સહન કરવા પડે છે. આ પ્રકારે પૂર્વોકત દંડ સ્પર્શ આદિની પ્રાપ્તિથી સ્ત્રીપ્રસંગથી ઉત્પન્ન આ કામ, કલહના આસંગને ઉત્પન્ન કરનાર બને છે. આ વાત સર્વ જનને માલુમ છે. સ્ત્રીના નિમિત્તથી પરસ્પર અનેક રાજાઓમાં યુદ્ધ થયાં છે અને તેઓ એના વિનાશના હેતુ બન્યા છે.અથવા સ્ત્રી પ્રાપ્તિ માટે ક્રોધ અને રાગનો સદ્ભાવ પણ પ્રાણીઓમાં સર્વજનપ્રસિદ્ધ છે. ઉપલક્ષણથી આ વાત પણ સમજી લેવી જોઇએ કે સ્ત્રીસંગથી કામ માન અને માયા ઈત્યાદિ કષાયો પણ ઉદ્ભવે છે. આ માટે આ સ્ત્રીપ્રસંગને આ લોક અને પરલોકમાં સર્વ પ્રકારથી દંડ અને સ્પર્શ આદિના કરવાવાળા તેમજ કલહના આસંગનો ઉત્પાદક છે એવો વિચાર કરી આ બધાને જાણીને મુનિએ જોઇએ કે પોતાના આત્માને તેના

સેવનથી સદા દૂર રાખે. અને બીજાઓને પણ એના ત્યાગ માર્ગે દોરે. અને સર્વથા એનો ત્યાગ કરાવે. આ પ્રકારે ભગવાનના વચન અનુસાર સ્ત્રી–પ્રસંગને દુઃખપ્રદ એવં કલહ આસંગકારક જાણીને મેં આના પરિત્યાગનો પ્રકાર કહેલ છે. મુનિએ એટલું એ પણ કરવું જોઈએ કે તે કયારેય તેની જાતિની, એના કુળની તેમજ શૃંગારાદિકની ચર્ચા ન કરે. અને તેને એકાન્તમાં કદી ધર્માદિક ઉપદેશ પણ ન આપે. તેમજ સ્ત્રી સાથે તેના વિષયની કોઇ વાત ન કરે. અર્થાત્—તમારો પતિ કેવો છે? તમારો એ આદર કરે છે કે નહિ? આજે તમે ઉદાસ કેમ દેખાવ છો? તમારે શું સંતાન છે, પુત્ર છે કે પુત્રી? તમે પુત્રીનો વિવાહ કરી દીધો છે કે નહિ? કર્યો છે તો કોની સાથે કર્યો છે? નથી કર્યો તો કેમ નથી કર્યો? તમારો જમાઈ અને તેનું કુટુંબ કેમ છે? ધર્માત્મા છે? ધનિક છે? કે કેમ. ઈત્યાદિ રીતે પુછવાથી મુનિને પોતાના ચારિત્રમાં દૂષણ આવે છે. આ માટે આવા પ્રશ્નો સ્ત્રીઓ સાથે કરવા મુનિજન માટે નિષેધ છે. એ જ પ્રકારે મુનિજને જોઈએ કે તે પોતાની સંસારી દશામાં વિવાહિત થયેલી સ્ત્રીમાં પણ મમત્વ ન રાખે. જ્યારે તેને પોતાની સ્ત્રીથી પણ મમત્વ ન રાખવાનો આદેશ છે ત્યારે બીજી સ્ત્રીઓમાં તે મમત્વ કઈ રીતે કરી શકે? અર્થાત્ નહિ કરી શકે. મુનિએ કૃતક્રિય પણ ન બનવું જોઈએ. સ્ત્રીપ્રસંગની પ્રાપ્તિના નિમિત્ત તેને અંગ તેમજ ઉપાંગાદિકની ચેષ્ટાના ત્યાગી બનવું જોઈએ. આ કથનથી તેને કાયયોગના નિરોધ કરવાનો આદેશ અપાયેલ છે. અર્થાત્ આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિથી કાયયોગનો નિરોધ થાય છે. મુનિએ વાગ્ગુપ્ત–વાચંયમ બનવું જોઇએ. એકાંતમાં સ્ત્રીની સાથે વાર્તાલાપાદિ નહિ કરવો જોઇએ. આનાથી વચનયોગનો નિરોધ થાય છે. આ રીતે મુનિએ અધ્યાત્મસંવૃત બનવું જોઈએ, એટલે મનોયોગનો નિરોધક બનવું જોઇએ. આ પ્રકારની પોતાની પ્રવૃત્તિ રાખનાર મુનિ સદા સ્ત્રીપ્રસંગથી બનતા દુષ્કૃત અને પાપજનક મૈથુનાદિક કર્મથી નિવૃત્ત થાય છે. પ્રાણાતિપાતાદિક પાપકર્મનો પણ એ ઉપલક્ષક છે. આનાથી નિવૃત્ત થવાથી મુનિ હિંસાદિક પાપકર્મોથી પણ નિવૃત્ત બની જાય છે. એવો અર્થ સમજી લેવો જોઈએ. આ પ્રકારે ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે, મુનિ આ મૌન–સંયમનું સદા પાલન કરે. "ब्रवीमि" આ પદનો અર્થ અગાઉ કહી દેવામાં આવેલ છે.

પાંચમા અધ્યયનનો ચોથો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૫–૪ ॥

ચતુર્થ ઉદેશકે સાથ પ્રશ્રમ ઉદેશકા સમ્બન્ધ–કથન । ૨ પ્રથમ સુત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સુત્ર ઔર છાયા

પાંચમા અધ્યયનનો પાંચમો ઉદ્દેશ

ચોથો ઉદ્દેશ સમાપ્ત થયો હવે પાંચમા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ થાય છે. આ ઉદ્દેશનો ચોથા ઉદ્દેશ સાથે સંબંધ છે અને તે એ પ્રકારે કે–ચોથા ઉદ્દેશમાં સૂત્રકારે આ રજુ કરેલ છે જે એકચર્યા કરવાવાળા અવ્યક્ત મુનિ છે, એને એ ચર્યામાં અનેક દોષ લાગે છે. આથી આ દોષોના નિવારણ માટે તેમજ જ્ઞાનાદિક ગુણોની પ્રાપ્તિના હેતુથી મુનિએ દ્રહતુલ્ય એટલે પાંચ આચારોમાં નિરત પોતાના આચાર્ય ગુરૂદેવની છાયામાં જ રહેવું જોઈએ. મનોગુપ્તિ વચન –ગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિનું પાલન કરે, સ્ત્રી આદિના પ્રસંગથી સદા દૂર રહે, આચાર્ય ગુરૂદેવની છત્રછાયાના નેસરાય વિહાર કરે. એવો જ મુનિનો આચાર છે અને એ જ લોકમાં સારભૂત–ઉત્તમ માનવામાં આવેલ છે. આ આચારનું મોક્ષના સારથી એવા તીર્થંકરાદિકોએ સેવન કર્યું છે. એટલે આ જ આચારનું સૂત્રકારે પ્રતિપાદન યોગ્ય સમજી આ ઉદ્દેશમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે. સહુ પ્રથમ દૃષ્ટાંતથી આચારમાં સારભૂતતા પ્રદર્શિત કરવાનું કહે છે. “से बेमि” ઇત્યાદિ.

આચાર્ય મહારાજ હ્દકે સમાન નિર્મલ ઓર અક્ષોભ્ય હોકર નિર્ભય હો વિચરતે હૈં ।

શિષ્યને લક્ષ્યબિન્દુ બનાવી સૂત્રકાર કહે છે કે હે શિષ્ય! આચાર્ય મહારાજ કેવા કેવા ગુણોથી યુક્ત હોય છે તે હું તમને સમજાવું છું. અહિં આચાર્ય મહારાજને જળાશયની ઉપમા આપવામાં આવી છે. એનો મતલબ આ છે કે જે પ્રકારે–સમભૂમિ ભાગમાં સ્થિત જળાશય કોઈ વખત પાણી વિનાનું હોતું નથી તેમ ન તો કદી તે વિકૃતિને પ્રાપ્ત કરે છે. સદા સર્વદા પાણીથી

ભરેલું રહે છે. બધી ઋતુઓમાં પુષ્પ પાંદડાં અને જળચર જંતુઓથી ચારે તરફ એ હર્યું ભર્યું રહે છે-શોભી રહે છે. અને સદા શાન્તિ આપનાર રહે છે. ધૂળ વગેરે તેનામાં પડી શાન્ત બને છે. વર્ષાઋતુમાં વૃષ્ટિના કારણે જળ ધૂળના સંપર્કથી ડહોળું બને છે પરંતુ વર્ષાકાળ બાદ ધૂળ નીચે બેસી જવાથી શરદકાળમાં એ જળ અત્યંત નિર્મળ બની જાય છે. અને પોતાનામાં રહેલા જળચર જીવોનું સદા પાલન કરે છે. એ પ્રકારે જ્ઞાનાદિયુક્ત, છત્રીસગુણભૂષિત અને પાંચ આચાર વિશિષ્ટ આચાર્ય પણ નીચે જણાવવામાં આવેલ ચાર ભંગોમાંથી પહેલા ભંગમાં સમ્મિલિત હોવાથી જળાશય તુલ્ય માન્યા ગયા છે. તેમજ આઠ પ્રકારની સંપદાઓથી પણ એ સુશોભિત હોય છે. તે આઠ પ્રકારની સંપદાઓ–આચાર, શ્રુત, શરીર, વચન, વાચના, મતિ, પ્રયોગમતિ અને સંગ્રહપરિજ્ઞા છે.

નિર્મળ જ્ઞાનાદિકોથી તે પ્રતિપૂર્ણ છે, મોહનીય કર્મના ઉપશમનથી તે ઉપશાન્તરજ હોય છે.ષડ્જીવનિકાય, ચતુર્વિધસંઘ તથા ગચ્છમાં રહેવાવાળા સાધુઓના અને પોતાના આત્માના સારી રીતે રક્ષક હોય છે. સ્ત્રી, પશુ, નપુંસક આદિથી વર્જીત સ્થાનમાં એ રહે છે. આ માટે જળાશયના સમસ્ત વિશેષણ તેમનામાં બંધબેસતાં છે. હ્રદ–જળાશયની ઉપમા દેવાથી આ વાત જાણી શકાય છે કે જેવી રીતે જળાશય ચાર પ્રકારનાં હોય છે એ જ રીતે આચાર્ય પણ ચાર પ્રકારના હોય છે. તે ચાર પ્રકાર ચાર ભંગથી જાણી શકાય છે. જેમ (૧) કોઇ એક આચાર્ય સીતા સીતોદા નદીના પ્રવાહની તરહ–જેમાંથી બીજો પ્રવાહ કુટતો હોય છે અને બહારથી બીજો પ્રવાહ પણ એમાં આવીને મળતો હોય છે. (૨) બીજા કોઈ એક આચાર્ય પદ્મહ્રદ આદિ સમાન–જેમાંથી પ્રવાહ નિકળે છે પરંતુ બીજો પ્રવાહ આવી તેમાં મળી શકતો નથી તેવા–હોય છે. (૩) કોઈ એક આચાર્ય ખારા સાગર જેવા જેમાંથી કોઈ પ્રવાહ તો નીકળતો નથી પરંતુ જેનામાં બીજા પ્રવાહો આવી મળે છે આવા હોય છે. (૪) કોઈ કોઇ એવા પણ આચાર્ય હોય છે જે મનુષ્ય લોકથી બહાર એવા સમુદ્રની પેઠે ન એમાંથી બીજો કોઈ પ્રવાહ નિકળે છે અને ન તો એમાં કોઇ પ્રવાહ આવીને મળતો હોય છે. આમાં પ્રથમ ભંગના અંતર્ગત આચાર્ય શાસ્ત્ર શીખે છે અને શીખડાવે છે. જળના આવવા જવાની માફક તેમનામાં જ્ઞાનનું આવવું–જવું બનતું રહે છે. આ ભંગના અન્તર્ગત આચાર્ય સ્થવિરકલ્પી હોય છે. બીજા ભંગના અન્તર્ગત તીર્થંકરાદિ હોય છે. કારણ કે તેમનાથી જળપ્રવાહના નિર્ગમ સમાન અર્થરૂપથી આગમનું

નિર્ગમ થાય છે. કષાયના ઉદયની અસંભવતા હોવાથી તેમનામાં જળ પ્રવાહના પ્રવેશતુલ્ય બીજાઓથી શ્રુત અને અધ્યયન આદિનો પ્રવેશનો સંભવ નથી હોતો. તપ અને સંયમ આદિ દ્વારા કર્મનો અભાવ સ્વતઃ બની રહે છે. આથી તેમ- નામાં નિર્ગમસ્થાનીયતા સિદ્ધ બને છે, ઘાતિયા કર્મોના ક્ષયથી, નવા કર્મોના આગમનની અસંભવતાથી એમનામાં એના પ્રવેશનો અભાવ છે. ત્રીજા ભંગ મુજબ લવણસમુદ્રતુલ્ય યાથાલન્દિક સાધુ છે, જેટલા સમયમાં ભીના હાથની રેખા શુષ્ક હોય છે એટલા સમયથી લગાડી પાંચ રાત અને દિવસના સમયનું નામ અહિં લન્દ માન્યું છે. આ લન્દ કાળનું ઉલંઘન નહિ કરવું તે યથાલન્દ છે, આ કાળને અનુસાર જે ચાલે છે-પોતાની ચર્યા કરવાવાળા છે તે યાથાલન્દિક સાધુ છે. આ સાધુ ઉત્કૃષ્ટ રીતે પાંચ રાત દિવસ સુધી એક ગામમાં રહી શકે છે. આ યથાલન્દ કલ્પને પાંચ મુનિઓના સમુદાયરૂપ ગણ પાળે છે. આ મુનિ જિનકલ્પીની તુલ્ય આચારનું પાલન કરે છે. આ ગણ આચાર્ય આદિથી શ્રુત આદિનું અધ્યયન તો કરે છે, પરંતુ બીજાને માટે તે તેનું પ્રદાન કરતા નથી. આ માટે તેમને લવણ- સાગરની તુલ્ય ગણ્યા છે. કારણ કે તેમાં જ્ઞાનાદિકનો પ્રવેશ હોવા છતાં પણ તેમાંથી બહાર નીકળતું -અન્યને માટે તેનું પ્રદાન થતું નથી.

ચોથા ભંગના અન્તર્ભૂત પ્રત્યેક બુદ્ધ છે. એ ન તો કોઈનાથી જ્ઞાનાદિક ગ્રહણ કરે છે ન કોઈને એ તેનું પ્રદાન કરે છે. મનુષ્યક્ષેત્રથી બહાર રહેતા સમુદ્રની તરહ એનામાં પ્રવેશ અને નિર્ગમ બન્નેનો સર્વથા અભાવ રહે છે.

પ્રથમ ભંગના અન્તર્ગત સ્થવિરકલ્પીમાં શ્રુતના આવવા-જવાનો સંભવ હોવાથી સૂત્રકાર એના સ્વરૂપને પ્રગટ કરે છે. “स” ઈત્યાદિ. એ શિષ્યને સંબોધન કરીને કહે છે કે-હે શિષ્ય! જેમ પ્રવાહની વચમાં રહેલો હ્રદ કે જેમાંથી બીજો પ્રવાહ નીકળે છે અને જેમાં બીજો પ્રવાહ આવીને મળે છે અક્ષોભ્ય હોય છે, એજ રીતે એ આચાર્ય પણ સર્વ પ્રકારથી ઈન્દ્રિય અને નોઈન્દ્રિયના ઉપ- શમરૂપ ગુપ્તિથી સદા રક્ષિત રહ્યા કરે છે. આચાર્યની સમાન બીજા મુનિજન પણ જે આ પ્રકારના ગુણોથી સંપન્ન હોય તે બધા આ ભંગના અન્તર્ગતજ સમજવા. આ વાતને “पन्नय” ઈત્યાદિ સૂત્રાંશથી પ્રગટ કરે છે-વિશિષ્ટ સંયમનું જે આરાધન કરે છે તે મહર્ષિ કહેવાય છે. એ મહર્ષિ હ્રદના સમાન હોય છે. એ પ્રજ્ઞાનસંપન્ન હોય છે. પ્રજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ અહિં આગમ છે. કેમ કે પ્રકાશ આદિની માફક એમના દ્વારા સ્વ અને પરનો યથાર્થ રીતથી બોધ થાય છે. આ આગમ જેનામાં હોય છે અર્થાત્ જે આગમ તત્ત્વના જાણકાર છે તે પ્રજ્ઞાનવાન છે.

શંકાઃ—પ્રજ્ઞાનસંપન્ન મુનિ પણ, બોધ્ય-સમજવો યોગ્ય પદાર્થ જ્યારે દૂર હોય છે અને ઘણી મુશ્કેલીથી જાણવામાં આવે છે અથવા ક્યાંક ક્યાંક હેતુ ઉદાહરણાદિકના સ્વરૂપનું વાસ્તવિક ભાન તેને હોતું નથી. એ સમય એ પદાર્થના સ્વરૂપમાં સંદેહશીલ બને છે, એવી હાલતમાં તેઓ સમકિતના લાભથી વંચિત રહેતા હશે ?

ઉત્તર—આ વાત નથી, આનું સ્પષ્ટીકરણ સૂત્રકારે “ प्रबुद्धा ” આ પદથી કરેલ છે. બોધ્ય અર્થ છેટ હોવા છતાં પણ અથવા હેતુ અને ઉદાહરણનું સમ્યગ્ પરિજ્ઞાન ન હોવાથી પણ તેઓ એ પદાર્થમાં સંદેહશીલ બનતા નથી, કારણ કે તેઓ તીર્થંકર ભગવાનની આજ્ઞા અનુસાર જ પોતાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. જે વાત સમજવામાં નથી આવતી એના પર એ અવિશ્વાસી નથી બનતા. તેમની આજ્ઞાની માફક જ તેઓ તત્ત્વોનું પરિશીલન કરે છે. એના પર સદા દૃઢ વિશ્વાસ રાખે છે. તેનું નામ જ સમકિત છે.

શંકાઃ—આમ હોવા છતાં પણ કર્મના દોષોને લઈ કદાચ સાવદ્યવ્યાપારોના આચરણથી નિવૃત્ત ન થાય તો આનો કયો ઉત્તર છે ?

ઉત્તર—આ શંકા ઠીક નથી, કારણ કે એ પચનપાચન આદિ સાવદ્ય વ્યાપારોથી સદા વિરકત રહે છે. કર્મોના ઉદયનું કારણ નિવારી શકાતું નથી. તો પણ એ પચન પાચનાદિરૂપ સાવદ્ય વ્યાપારોમાં પ્રાણ જવાની છેલ્લી ઘડી સુધી પણ પ્રવૃત્તિશીલ થતા નથી. આ કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ. આ પૂર્વોક્ત મહર્ષિજન સમાધિ મરણરૂપ કાળની ચાહનાથી તથા આગળ પણ જે વિષય કહેવામાં આવનાર છે એ રીતે આ સત્ય છે એમ માની રત્નત્રયરૂપ મુકિત માર્ગમાં સર્વ પ્રકારે ઉદ્યમશીલ રહે છે.

ભાવાર્થઃ—આચાર્ય અથવા મુનિજન મોક્ષમાર્ગમાં નિર્ભય અને ઇચ્છા વગરના બની વિચરણ કરે છે. આથી જ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી એમને હ્રદની ઉપમા આપવામાં આવી છે. સૂત્રસ્થ ઈતિ શબ્દ અધિકારની સમાપ્તિની સૂચનારૂપ છે.

“ ब्रवीमि ” પદનો અર્થ પહેલા ઘણા ઉદ્દેશોમાં પ્રગટ કરવામાં આવી ગએલ છે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

દ્વિતીય સુત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સુત્ર ઔર છાયા ।

આચાર્ય મહારાજના અધિકારને કહી સૂત્રકાર હવે શિષ્યજનના કર્તવ્યનું વર્ણન કરે છે. “ वितिगिच्छ ” ઈત્યાદિ.

સંશયાત્મા શિષ્ય કભી ભી સમાધિ નહીં પાતા । કોઇ ર ગુહસ્થ ભી તીર્થંકરાદિકે ઉપદેશાનુસાર પ્રવૃતિ કરનેમેં તત્પર રહતા હૈ ઔર કોઇ કોઇ અનગાર ભી । કિસી જ્ઞાની મુનિકે દ્વારા તીર્થંકરાદિ–ઉપદેશાનુસાર પ્રવૃત્તિ–નિમિત્તપ્રેરિત શિષ્ય કભી ભી નિર્વિણ્ણ (દુ :ખિત) ન હોવે ।

મુનિએ જીનેન્દ્ર ઉપદિષ્ટ તત્ત્વમાં શંકાશીલ બનવું ન જોઈએ. કેમ કે શંકિતવૃત્તિ રાખવાથી ચિત્તમાં શાન્તિ આવી શકતી નથી. આજ વાત સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે. વિચિકિત્સા શબ્દનો અર્થ સંશય છે. આ સંશય મુનિના ચિત્તમાં કોઈપણ તત્ત્વમાં ચાહે દેશરૂપમાં હોય ચાહે સર્વરૂપથી હોય. સંશય તેના ચિત્તને કયારેય ચેન લેવા દે નહિ. કેમ કે સંશયનો સ્વભાવ એ પ્રકારનો હોય છે કે તેનો ઉદય થતાં આત્માને–इतस्ततः પરસ્પર વિરૂદ્ધ અનેક વિષયોની તરફ દોર્યા કરે છે, સંશયાત્મા પ્રાણી મોહનીયના ઉદયથી યુક્તિસિદ્ધ પદાર્થમાં પણ મુગ્ધ બની જાય છે. ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયાદિ પદાર્થ યુક્તિસિદ્ધ એટલે વીતરાગ પ્રભુદ્વારા પ્રતિપાદિત છે, તપ અને સંયમ પણ જીનેન્દ્રદેવે જ બતાવેલ છે તો પણ સંદેહશીલ મનુષ્ય આમાં પણ સંદેહ કરતા દેખાય છે. અધિક શું કહેવું ? સંદેહશીલ મનુષ્ય જીવાદિક પદાર્થોના અસ્તિત્વમાં પણ સદા સંદેહ કર્યા કરે છે. સુખાધિગમ, દુરધિગમ, અને અનધિગમનો ભેદથી ત્રણ પ્રકારે અર્થ થાય છે, જેની શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયો પોતાના વિષયભૂત પદાર્થના વિષય કરવામાં અનુપહત (અખંડ) છે. એવા મનુષ્ય–આદિને શબ્દાદિક અર્થનો પ્રત્યક્ષ સુખ-પૂર્વક–કોઈપણ જાતની રૂકાવટ વગર સારી રીતે થાય છે. જેની ઇન્દ્રિયો–શ્રોત્રા-દિકોમાં કોઈ દોષ છે અને એનો પ્રત્યક્ષ દુરધિગમ–ભારે કષ્ટથી થાય છે. જે બહેરા આદિ છે તેને શબ્દાદિક પદાર્થોનો અનધિગમ થાય છે, અનધિગમ કોઈ વસ્તુ નથી આ માટે એમાં તો સંદેહ થતો જ નથી. સંદેહ વસ્તુમાં થાય છે જે

૨૧

છે, સંશયાત્મા પ્રાણી મોહનીયના ઉદયથી યુક્તિસિદ્ધ પદાર્થમાં પણ મુગ્ધ બની જાય છે. ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયાદિ પદાર્થ યુક્તિસિદ્ધ એટલે વીતરાગ પ્રભુદ્વારા પ્રતિપાદિત છે, તપ અને સંયમ પણ જીનેન્દ્રદેવે જ બતાવેલ છે તો પણ સંદેહશીલ મનુષ્ય આમાં પણ સંદેહ કરતા દેખાય છે. અધિક શું કહેવું ? સંદેહશીલ મનુષ્ય જીવાદિક પદાર્થોના અસ્તિત્વમાં પણ સદા સંદેહ કર્યા કરે છે. સુખાધિગમ, દુરધિગમ, અને અનધિગમનો ભેદથી ત્રણ પ્રકારે અર્થ થાય છે, જેની શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયો પોતાના વિષયભૂત પદાર્થના વિષય કરવામાં અનુપહત (અખંડ) છે. એવા મનુષ્ય-આદિને શબ્દાદિક અર્થનો પ્રત્યક્ષ સુખપૂર્વક-કોઈપણ જાતની રૂકાવટ વગર સારી રીતે થાય છે. જેની ઇન્દ્રિયો-શ્રોત્રાદિકોમાં કોઈ દોષ છે અને એનો પ્રત્યક્ષ દુરધિગમ-ભારે કષ્ટથી થાય છે. જે બહેરા આદિ છે તેને શબ્દાદિક પદાર્થોનો અનધિગમ થાય છે, અનધિગમ કોઈ વસ્તુ નથી આ માટે એમાં તો સંદેહ થતો જ નથી. સંદેહ વસ્તુમાં થાય છે જે

અથવાઃ—" वितिगिच्छ "-એની સંસ્કૃત છાયા ' विद्वज्जुगुप्सा 'પણ થાય છે. જેનો અર્થ એવો થાય છે કે વિદ્વાન મુનિઓ કે જેઓ સંસારની અસારતાથી સારી રીતે પરિચિત બની ચૂકયા છે, જેઓએ સારી રીતે સાંસારિક પ્રત્યેક પદાર્થનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણી લીધું છે, તેઓની નિંદા ઘૃણા કરવાવાળા અન્યમતી નીચ ગોત્રાદિકના બંધક થાય છે અને રત્નત્રયરૂપ સમાધિની પ્રાપ્તિના લાભથી તે સદા વંચિત બની રહે છે.

રત્નત્રયરૂપ સમાધિને પ્રાપ્ત કરવાવાળા કેવા જીવ હોય છે-આ પ્રગટ કરવા માટે ટીકાકાર " सिता " ઇત્યાદિ સૂત્રાંશની વ્યાખ્યા કરે છે. કોઇ એક લઘુકર્મી સંસારી જીવ જો કે શબ્દાદિક વિષયોના અનુરાગથી અને પુત્રાદિકોના સ્નેહથી તેમાં મોહિત બની રહે છે, તેના મમત્વમાં ફસી રહે છે તો પણ લઘુકર્મી -કર્મ અલ્પ-હોવાથી તે તીર્થંકર અને ગણધરાદિ એ કહેલ ઉપદેશનું અનુસરણ કરે છે; એ જ રીતે જે કોઈ એક સંશયવિહીન હોય છે તે પંચેન્દ્રિયોના વિષયો અને પુત્ર અને પત્નિના અનુરાગથી વિમુખ બની અણગાર અવસ્થા-સંપન્ન બને છે અને તીર્થંકરાદિપ્રણીત ઉપદેશ-અનુસાર પોતાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખે છે.

આચાર્યે બતાવેલ માર્ગ અનુસાર જે પ્રવૃત્તિ કરે છે એને સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. આ વાતને " अनुगच्छद्भिः " ઈત્યાદિ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે. આચાર્યદ્વારા અપાયેલા ઉપદેશને અનુરૂપ ચાલે છે તેને રત્નત્રયરૂપ સમાધિનો લાભ થાય છે. અને તેના દ્વારા એ તરફ પ્રવૃત્તિ કરવા માટે પ્રેરિત કરાયેલ બીજી વ્યક્તિ પણ જે સાવદ્ય વ્યાપારમાં પ્રવૃત્તિશીલ વ્યક્તિઓનું અનુસરણ કરતા નથી અને પોતે પણ કરતા નથી, તે સર્વ વિષયોની વિરતિરૂપ વૈરાગ્યને ધારણ કેમ કરી શકતા નથી ? અર્થાત્-અવશ્ય ધારણ કરી શકે છે.

આચાર્યે સૂચવેલા માર્ગ ઉપર ચાલવાવાળા પ્રાણી શંકા, આકાંક્ષા આદિરૂપ મિથ્યા-ત્વને દૂર કરી—એને છોડી સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરી લે છે.

અથવા—આચાર્ય પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતને જાણવાવાળા કેટલાક મનુષ્યો અને મુનિઓદ્વારા સંયમની રીતના પાલનના વિષયમાં ઉપદિષ્ટ મુનિ જ્ઞાનના અનુદયથી અને બુદ્ધિની મંદતાથી આચાર્ય પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતનો યથાવત્ પાલક ન હોવાથી શું ખિન્ન નથી થતો ? અર્થાત્ અવશ્ય ખિન્ન થાય છે.

ભાવાર્થઃ—પ્રેરિત હોવા છતાં પણ જ્યારે તે યથાવત્ સંયમ અને તપનો આરાધક બની શકતો નથી ત્યારે તેને એક પ્રકારની આત્મગ્લાનિ થાય છે, આ અવસ્થામાં એ વિચારે છે કે હું અભવ્ય છું, સંયમનો પાળક હું બની શકતો નથી, એ જ કારણ છે કે આ વિષય મને વારંવાર સમજાવવામાં આવે છે, આચાર્ય મને સમજાવવામાં જરા પણ કસર રાખતા નથી છતાં પણ હું યથાવત્ રીતથી તેમના કહેવા મુજબ ચાલવામાં અસમર્થ જ બની રહું છું. આ પ્રકારનો પશ્ચા-તાપ કરવાવાળા સિતજન અને અસિતજનને આચાર્ય આશ્વાસન આપીને કહે છે કે "હે ભવ્ય ! તું ઉદાસ બની આત્મગ્લાનિ ન કર. તું ભવ્ય છે, તને સમકિ-તનો લાભ થયો છે, સમકિતનો ગ્રંથિભેદથી જ થાય છે, ગ્રન્થિભેદ તો ભવ્યને જ થાય છે, અભવ્યને નહિ અભવ્યને તો "હું અભવ્ય છું" એવો ખ્યાલ પણ નથી આવતો" એવો વિચાર કરી તમે નિરાશ ન બનો ॥ સૂ૦૨ ॥

તૃતીય સુત્રકા અવતરણ, તૃતીય સુત્ર ઔર છાયા ।

આ વિષયોથી વિરતિરૂપ નિર્વેદ ૧૨ કષાયોના ક્ષયોપશમમાંથી કોઈ એકનો સત્વ હોવાથી બને છે. તે વિષયવિરતિરૂપ નિર્વેદ જે તને પ્રાપ્ત થઇ ચૂકયું છે તો તને દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમની પ્રાપ્તિ થઇ જવા છતાં પણ આ સમય જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોવાથી જ પ્રતિ-પાદિત તત્વાર્થમાં સકલ વસ્તુના બોધક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયેલ નથી. માટે તમે તે અધિગમ—જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે જીનપ્રતિપાદિત વચનોમાં શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વનું અવલંબન કરો આ વાતને સૂત્રકાર સમજાવે છે. "तमेव" ઈત્યાદિ.

તીર્થંકરોને જો કુછ કહા હૈ વહ સભી સત્ય ઔર નિશ્શંક હૈ ।

વીતરાગ પ્રભુએ ૧૨ પ્રકારની સભાઓમાં ધર્મદ્રવ્ય, અધર્મદ્રવ્ય, આકાશદ્રવ્ય, કાલદ્રવ્ય અને પુદ્‌ગલદ્રવ્યનું જે વર્ણન કરેલ છે. તે ભગવત્-પ્રરૂપિત દ્રવ્ય વાસ્તવિક સત્ય છે. સૂત્રમાં “एव” પદ અન્ય તીર્થિકપ્રરૂપિત તત્વ વાસ્તવિક નથી. આ વાતનો બોધક છે. નિઃશંક શબ્દ એ પ્રગટ કરે છે કે ભગવાને જે સૂક્ષ્મ અન્તરિત તથા દૂર રહેલા પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરી છે અને જે કેવળ શાસ્ત્રોથી જ જાણી શકાય છે એવા પરમાણુ આદિ પદાર્થોમાં “આ છે કે નથી” આ પ્રકારના સંદેહનું નામ શંકા છે. આવી શંકા જેનામાં નથી એ નિઃશંક છે.

ભાવાર્થ—સ્વ સમય અને પર સમયના જ્ઞાતા આચાર્યોની અપ્રાપ્તિથી દેશકાળ અને સ્વભાવ વિપ્રકૃષ્ટ એવા સૂક્ષ્મ, અતીન્દ્રિય પદાર્થોમાં એના સાધક હેતુ દૃષ્ટાંતોના અભાવથી અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી સમ્યગ્જ્ઞાન છદ્મસ્થ જીવોને થતો નથી. તો પણ મુનિયોએ જીન પ્રવચનમાં સંશય રહિત રહેવું જોઇએ. કદી એમના વિષયમાં સંશય ન કરો કારણ કે સત્ય અને વિદ્યમાન પ્રતિપાદક જ વીતરાગ પ્રભુનાં વચન બને છે. આ માટે એમાં શ્રદ્ધા જ રાખવી જોઈએ. કહ્યું પણ છે—

वीतरागा हि सर्वज्ञा मिथ्या न ब्रुवते क्वचित् ।
यस्मात्तस्माद् वचस्तेषां तथ्यं भूतार्थदर्शकम् ॥ १ ॥

વીતરાગ જ સર્વજ્ઞ હોય છે, એ કોઈ પણ સ્થળે કોઈ પણ અવસ્થામાં મિથ્યા ભાષણ કરતા નથી, આથી તેમનું વચન જ સત્ય અને વિદ્યમાન-પ્રતિપાદક બને છે.

શંકા—શંકા શું ગૃહસ્થોને જ થાય છે કે સંયમી જનોને પણ થાય છે?

ઉત્તર—શંકા બન્નેને થાય છે. શંકાનું કારણ મોહનીય કર્મના ઉદયની પ્રબળતા છે આ કર્મ બન્નેમાં સંભવિત છે.

ચતુર્થ સુત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સુત્ર ઔર છાયા ।

જે શિક્ષા ગ્રહણ કરવાના અભિલાષી છે તેને શંકા થાય છે આ વિષયમાં જે વિચારવાની વાત છે તે સૂત્રકાર કહે છે-“सड्ढिस्स” ઇત્યાદિ.

કોઈર શ્રદ્ધાલુ વિસ્વાસી મનુષ્ય, દીક્ષા લેનેકે બાદ જિનોક્ત જીવાદિ તત્ત્વોંમેં સન્દેહ્ હોને પર જિનોક્ત સભી તત્ત્વ યથાર્થ હી હૈં, અન્યથા નહીં હો સકતા ઇસ પ્રકાર ઉન તત્ત્વોંકો સમ્યક્ માનતા હૈ ઔર વહ બાદમેં ભી ઉનકો સર્વદા સમ્યક્ હી માનતા હૈ । કોઇર સમ્યક્ માનનેબાલા બાદમેં અસમ્યક્ માનને લગતા હૈ । કોઇ ૨ અસમ્યક્ માનનેવાલા બાદમેં સમ્યક્ માનને લગતા હૈ ।કોઇ ૨ સમ્યક્ માનનેવાલા બાદમેં ભી સર્વજ્ઞોક્ત પદાર્થો કો સમ્યક્ ઔર અસર્વજ્ઞોક્ત પદાર્થો કો અસમ્યક્ હી માનતા હૈ । જિન ભગવાન સે કથિત હોનેકે કારણ જો પદાર્થ સમ્યક્ હી હૈં ઉનકો અસમ્યક્ માનનેવાલા કોઇ ૨
બાદમેં ભી મિથ્યાદષ્ટિયોં કે તત્ત્વોંકો સમ્યક્ માનતા હૈ ઔર જિનોક્ત તત્ત્વોંકો અસમ્યક્ માનતા હૈ । સન્દેહરહિત સંયમિયોંકો ચાહિયે કિ વહ સન્દેહશીલ લોગોંકો સંયમમેં ઉધોગશીલ હોનેકી પ્રેરણા કરેં । ઇસ પ્રેરણા સે સંયમકે વિરોધી જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મો કી પરમ્પરા નષ્ટ હો જાતી હૈ । સંયમારાધનમેં સતત જાગરૂક મુનિયોં કે આચરણકા અનુકરણ કરો । બાલભાવમેં કભી ભી મત પડો ।

વીતરાગ વચનોમાં વિશ્વાસ હોવો એ જ શ્રદ્ધા છે. આ શ્રદ્ધાવિશિષ્ટ વ્યક્તિનું નામ શ્રદ્ધી છે. મોક્ષમાર્ગમાં વિચરણ કરવાવાળા મુનિયોદ્વારા સંયમને યોગ્ય બનાવેલા-સંયમ ધારણ કરવાની તરફ પ્રવૃત્ત બનેલનું નામ સમનુજ્ઞ છે. સંયમ જેણે ધારણ કરી લીધેલ છે અર્થાત્ વૈરાગ્યપૂર્વક ભાગવતી દીક્ષા જેણે સ્વીકારી છે તે સંપ્રવ્રજિત્ છે. આવી વ્યક્તિને કદાચિત્ જીવાદિક તત્ત્વોના સ્વરૂપમાં સન્દેહ થઈ જાય છે તો તે આ અટલ શ્રદ્ધાપર કે " જીનેન્દ્રદેવે જે કાંઈ કહ્યું છે એ નિઃશંક સત્ય તત્ત્વ છે." પોતાની સન્દેહશીલ પ્રવૃત્તિને દૂર કરે છે, આથી તે ઉત્તરકાળમાં સમકિતના લાભને અધિકતાથી પ્રાપ્ત કરી લે છે. અને

જીવાદિક તત્વોમાં સન્દેહશીલ હોવાથી મિથ્યાત્વપ્રકૃતિના ઉદયમાં તે સમકિત-લાભથી વંચિત બને છે. કદાચ ઉત્તરકાળમાં સમકિત પ્રાપ્તિની અધિકતા એને ન મળે તો સમકિત લાભ જેટલા રૂપમાં એને પૂર્વ અવસ્થામાં મળ્યો છે એ રૂપમાં બન્યો રહે છે, અથવા એની અપેક્ષા ઓછી થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ—આત્મા ઉપશમ–સમકિતના કારણે અન્તરમુહૂર્ત પછી નિયમથી અથવા સમકિતના અભાવથી મિથ્યાત્વદશાસંપન્ન બની જશે અથવા ક્ષાયોપશમિક સમકિતવાળા થઇ જશે. ક્ષાયોપશમિકથી આગળ વધી તે ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ થઇ જાય છે. આ પ્રકારની વિચિત્ર આત્મપરિણતિનું પ્રદર્શન કરાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે, જીનવચનમાં શંકારહિત રહી પ્રવૃત્તિશીલ એ પ્રાણીને એ સમય " જિનોક્ત તત્વ જ સત્ય છે " આ પ્રકારના વિશ્વાસથી સમકિતનો લાભ થાય છે. કારણ કે સમકિતને રોકવાવાળા જે શંકાદિક દોષ છે તે એ સમયે એના આત્માથી દૂર થઇ જાય છે. (૧) " सम्यगिति मन्यमानस्यैकदा असम्यग् भवति " જીન પ્રવચનમાં શ્રદ્ધાસંપન્ન એ માનવનું જ્ઞાન જે પહેલાં સમકિત રૂપમાં હતું. ઉત્તર કાળમાં બીજા ધર્મનાં શાસ્ત્રોના સાંભળવાથી અથવા તો ધુતારા માણસો કે જેણે જીન ગ્રંથોમાં એકાન્ત રૂપથી નિશ્ચયનયનું વર્ણન કર્યું છે એવા ગ્રંથોના અવલોકનથી મતિમાં ભ્રમણા ઉત્પન્ન થઈ જવાના કારણે હેત્વા-ભાસ અને દૃષ્ટાન્તાભાસોને પણ સાચા હેતુરૂપ અને સાચા દૃષ્ટાન્તરૂપ માની લે છે, આથી તે મિથ્યાત્વથી યુક્ત બની જવાના કારણે સમકિતથી વંચિત અંતઃકરણવાળો બની જાય છે. કેમકે એના હૃદયમાં વિપરીત શ્રદ્ધાનો નિવાસ થવા પામ્યો હોય છે. આ કારણે એ સ્યાદ્વાદસિદ્ધાંતના રહસ્યને ભૂલી જવાથી જિનોકત સમ્યકૃતત્વોને પણ અસમ્યક્રૂપથી માનવા લાગી જાય છે. અનેકા-ન્તવાદને પછી તો એ ખંડન કરવા માંડે છે, અચાનક જ કહી ઉઠે છે કે વાહરે! સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંત! તું તો એક વિલક્ષણ જ સિદ્ધાંત છે. સત્ અસત્, નિત્ય અનિત્ય આદિ અનેક પરસ્પર વિરોધી ધર્મોનો જે તું એક જ સાથે સ્વીકાર કરે છે, ભલા આ પણ કોઈ વાત છે, અરે! જે સત્ છે તે અસત્ ન થઇ શકે

અને અસત્ સત્ થઈ શકે નહિ. આ પ્રકારે જે વસ્તુ નિત્ય છે તે અનિત્ય કઈ રીતે થઇ શકે અને જે અનિત્ય હોય તે નિત્ય કેમ થઈ શકે. જો પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોને પણ એકત્ર અવસ્થાન માનવામાં આવે તો પછી જગતમાં વિરોધ નામની કોઈ વસ્તુ જ નહીં રહે–સમસ્ત વસ્તુઓમાં પરસ્પર એકતા જ બની જવાની; પરંતુ આવું તો નથી, આથી એ અનેકાન્તવાદ યુકિતયુકત સિદ્ધાંત નથી. તેમ એવો કોઈ હેતુ કે દૃષ્ટાંત પણ નથી કે જેના જોર ઉપર એક જ વસ્તુમાં પરસ્પર વિરોધી ધર્મોની સત્તા એકરૂપ બની શકે. (૨) असम्यगिति मन्य-मानस्यैकदा सम्यग् भवति" મિથ્યાત્વનો અનુબંધ જેમના આત્મામાં લાગેલ છે એવા મનુષ્ય વીતરાગ પ્રતિપાદિત તત્વને અસમ્યક્ સમજે છે. મિથ્યાત્વના આવેશમાં એ વિચારે છે કે "જૈન સિદ્ધાંતમાં શબ્દને જે પુદ્‌ગલની પર્યાય માનવામાં આવેલ છે તે સાચું નથી" આજ પ્રકારે આત્માને વ્યાપક ન માની એને સ્વદેહ પ્રમાણ માનેલ છે એ માન્યતા પણ ઉચિત નથી, ઇત્યાદિ રૂપથી તે આત્મા વીતરાગ પ્રતિપાદિત તત્વમાં અસમ્યક્‌પણું જુએ છે. આ પ્રકારની એની માન્યતાનું કારણ પ્રબલ મિથ્યાત્વનો ઉદય છે. એની પ્રબળતામાં એ બીજી પણ અનેક અનર્થક માન્યતાઓની કલ્પનાને સમ્યક્ માન્યા કરે છે. જગતને ઇશ્વર કર્તૃક માનવાનું પણ આ કારણ છે. આ પ્રકારે એને મિથ્યાત્વની વાસ-નાથી પ્રભુ કથિત માર્ગ ઉલ્ટો–અયથાર્થ પ્રતિભાસિત બને છે. પરન્તુ જ્યારે એની નિષ્પક્ષ આચાર્યાદિકના સમ્યગ્ ઉપદેશથી અથવા પરિણામની વિચિત્રતાથી અથવા મિથ્યાત્વના ઉપશમથી આંખો ખુલે છે–તત્વનું વાસ્તવિક ભાન એને થવા પામે છે ત્યારે એની પૂર્વ માન્યતામાં સહસા પરિવર્તન થઇ જાય છે. સંશય દૂર થતાં જ ફરી એને એ નિશ્ચય બંધાઈ જાય છે કે વીતરાગે તત્વોના સ્વરૂ-પને જે રીતે કહેલ છે તે જ વાસ્તવિક છે. શબ્દ આકાશના ગુણ નથી પણ પુદ્‌ગલની જ એક પર્યાય છે. કદાચ એ પૌદ્‌ગલિક ન હોત તો એના દ્વારા કર્ણ ઇન્દ્રિયનો જે ઉપઘાત જોવામાં આવે છે તે આકાશ અમૂર્તિક હોવાથી એના

ગુણને પણ અમૂર્તિક હોવાથી કઇ રીતે થઇ શકે? એ પ્રકારે અનુગ્રહ પણ જે શબ્દથી એનો થાય છે એ પણ ન થઈ શકે. ભલા! અમૂર્તિક આકાશથી પણ કદી અનુગ્રહ અને ઉપઘાત થઇ શકે? અનુગ્રહ અને ઉપઘાતકારક હોવાથી શબ્દ મૂર્તિક જ છે, આ પ્રકારથી તે યુક્તિવાદના બળ ઉપર પોતાના પૂર્વબાધક તર્કને છોડી દે છે. આથી એનું એ જ્ઞાન સમ્યક્ બની જાય છે (૩)

"असम्यगिति मन्यमानस्यैकदा असम्यक् भवति" મિથ્યાત્વની વાસનાથી જેનું અન્તઃકરણ વાસનાવાળું બને છે તથા જીનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતનું જેણે પરિશીલન પણ કર્યું નથી, એવા મનુષ્યના ચિત્તમાં સ્યાદ્વાદ તત્વ બરોબર નથી" આ પ્રકારનો અસમ્યક્ ઉદ્ભૂત થાય છે, એ કારણુથી એ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્ત પ્રતિપાદિત કથનને અસમ્યક્ માને છે. અને કહે છે કે જીન શાસ્ત્રમાં એવું લખ્યું છે કે એક પુદ્ગલના પરમાણુ એક સમયમાં ૧૪ રાજૂપ્રમાણુ ગમન કરે છે. તેથી આ વાત સમજમાં બેસતી નથી. કારણ કે એક સમયમાં જ સપ્તમ નરકથી ઉઠી કઈ રીતે લોકના અન્ત સુધી એ પહોંચી શકે. આ પ્રકારની માન્યતાવાળા જ્ઞાન કુતર્કથી ભરેલા હોય છે, અને એ જ કુતર્કના બળ ઉપર તેઓ આ પૂર્વોક્ત માન્યતાનો નિષેધ કરે છે. નિષેધમાં તે એવી કુયુકિત રજુ કરે છે કે એક જ સમયમાં જ્યારે પરમાણુ ૧૪ રાજુ ફરી શકે છે તો તેનો લોકના આદિ અને અન્તના પ્રદેશની સાથે યુગપત્ સંબંધ હોવાથી પરમાણુમાં પણ ૧૪ રાજૂ પ્રમાણુતા આવી જાય. આ સિવાય યુગપત્ આદિ અન્તના પ્રદેશની સાથે એનો સંબંધ હોઇ શકે નહીં. અને જો એનો યુગપત્ સંબંધ માનવામાં આવે તો લોકના આદિ અંત પ્રદેશોની પણ એકતા આવવાની, આવું કહેવાવાળા અજ્ઞાની વીતરાગના ઉપદેશેલ આગમથી જાણકાર ન હોવાથી આ વાતને સમજી શકતા નથી કે સ્વાભાવિક પરિણામથી એક પરમાણુ ત્વરિત ગતિવાળા હોવાથી એક સમયમાં અસંખ્ય પ્રદેશોનું ઉલંઘન કરી શકે છે.(૪)

"सम्यगिति मन्यमानस्य सम्यक् वा असम्यक् वा सम्यक् भवति उत्प्रेक्षया" ઉપાદેય વસ્તુને ઉપાદેય રૂપથી અને હેય વસ્તુને હેયપણાથી માનવાવાળા તથા જ્ઞાત વિષયને નિઃશંકરૂપથી માનવા અને જાણવાવાળા સમ્યગ્દષ્ટિનું જ્ઞાન સમ્યક્ હોય છે. "સર્વજ્ઞ તરફથી કહેવામાં આવેલ વિષય સમ્યક્ અને અસર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદિત વિષય અસમ્યક્ છે" આ પ્રકારે આ બન્ને વાતોનો સમ્યક્નયની અપેક્ષાથી વિચાર કરવાવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યનું જ્ઞાન સાચું જ માન્યું ગયેલ છે. (૫) "असम्यगिति मन्यमानस्य सम्यग् वा असम्यग् असम्यग् भवति उत्प्रेक्षया" સ્યાદ્વાદનયની અપેક્ષાથી જ જીવ અને અજીવાદિ તત્વોનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવેલ છે. આ માટે એ સ્વરૂપવિશિષ્ટ તે જીવાદિક તત્વ સમ્યક્ જ છે. પરંતુ છદ્મસ્થોની દૃષ્ટિમાં આ તથ્ય વિચારણા ઠીક ઠીક સમજવામાં નહિ આવવાના કારણે તેનું જ્ઞાન અધૂરૂં રહે છે. એટલે તે વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપથી અનભિજ્ઞ બની

એકાન્તમત–પ્રતિપાદિત વસ્તુના અયથાર્થ સ્વરૂપને યથાર્થ–સમ્યક્ અને યથાર્થ સ્વરૂપને અસમ્યક્ માની બેઠા છે. આ માટે યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવાવાળાની દૃષ્ટિમાં આ તેની માન્યતા અયથાર્થ રૂપ જ છે. કેમ કે જેવી પ્રતીતિ થાય છે તેવું જ્ઞાન તેને થાય છે. અસમ્યક્ પ્રતીતિનું કારણ અસમ્યક્ પર્યાલોચના અને અપરિશુદ્ધ અધ્યવસાય છે. આનું પણ કારણ નિઃશંકરૂપથી ભાનનો અભાવ છે. આ માટે જે રૂપથી તેને સંશયાદિક વિષય વસ્તુમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એવા રૂપમાં તેનું ફળ મળે છે. (૬)

આ પ્રકારે વાસ્તવિક વસ્તુતત્વમાં યથાર્થ અયથાર્થનું કારણ સમજીને જે આ વિષયનો વિચાર કરવામાં ચતુર છે તે બીજાને આ વિષયની દૃઢતા સંપાદન માટે સમજાવે છે કે હે ભવ્ય! “उत्प्रेक्षमाणो”–ઈત્યાદિ.

મેં આ પદાર્થની સારી રીતે પર્યાલોચના કરેલ છે. જીનશાસનમાં જે તત્વનું વર્ણન જેવા રૂપમાં આપેલ છે તે અસંદિગ્ધ છે, તેમાં સન્દેહ કરવાનું જરા પણ સ્થાન નથી. આટલું તત્વ હેય છે, આટલાં ઉપાદેય છે, આટલાં જ્ઞેય છે. વીતરાગ પ્રતિપાદિત વસ્તુસ્વરૂપ જ યથાર્થ છે, બીજા છદ્મસ્થથી પ્રતિપાદિત વસ્તુસ્વરૂપ યથાર્થ નથી. આ પ્રકારે જીનશાસમાં પરિકર્મિત બુદ્ધિ હોવાથી હેય અને ઉપાદેય પદાર્થોની અવગતિપૂર્વક તેમાં સમ્યક્–અસમ્યક્પણાની સમાલોચના કરવાવાળા વિદ્વાન મુનિજન, લોકાનુગમનશીલ અને સમ્યક્ અસમ્યક્ની આલોચનાથી રહિત એવા સંશય મતિવાળા માણસને સંબોધન કરી કહે છે કે હે ભવ્ય! તું તારી આંખોને બન્ધ કરીને પક્ષપાતરહિત થઈ મનમાં થોડો તો વિચાર કર કે જે પ્રકારે વસ્તુસ્વરૂપનું પ્રતિપાદન જીન ભગવાને કરેલ છે તે ઠીક છે કે પરધર્મીઓએ જે વસ્તુતત્વનું પ્રતિપાદન કરેલ છે તે ઠીક છે?

અથવા—જે સંયમનું પરિપાલન કરવામાં પૂર્ણ ઉદ્યોગશીલ છે તેઓ આનાથી ઉત્સાહ વગરના બનેલા અથવા સંદેહ વૃત્તિવાળા બન્યા હોય એવા મનુષ્યને સમજાવે કે હે ભવ્ય! તું આ સંયમને પાળવામાં પૂર્ણપણે પ્રયત્નશીલ રહે, કેમ કે આ સંયમની આરાધનામાં જ જ્ઞાનાવરણીયાદિક દ્રવ્યભાવ કર્મોની પરંપરાનો નાશ કરવાની શક્તિ છે. આવા પ્રયત્નશીલ વ્યક્તિના લાભને પ્રગટ કરતાં સૂત્રકાર “तस्योत्थितस्य गतिं समनुपश्यत” કહે છે–આવા શ્રદ્ધાસંપન્ન અને ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરવામાં ઉદ્યમશીલ મનુષ્યને આ એક મોટો લાભ થાય છે કે જ્યારે તે શંકારહિત બની આચાર્યની પાસે રહી અથવા એમની આજ્ઞામાં રહી સંયમની આરાધના કરવામાં તલ્લીન બને છે ત્યારે તેને સમ્યક્ત્વના પરિજ્ઞાનપૂર્વક રત્નત્રયની આરાધનાથી મુક્તિનો લાભ થાય છે. આ પ્રકારે શિષ્યોને સંબોધન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે જુઓ શ્રદ્ધાસંપન્ન વ્યકિત સર્વજનની પ્રશંસાને પાત્ર બની જ્ઞાન અને દર્શનમાં દૃઢતાની પ્રાપ્તિથી ચારિત્રમાં

નિશ્ચળતા ધારણ કરી રત્નત્રયની આરાધનાથી મોક્ષને પાત્ર બની જાય છે. જે સંયમમાં ઉદ્યોગશાળી છે અને એ ઉદ્યોગમાં જે નિરંતર જાગૃતિસંપન્ન છે એવા મનુષ્યને મુક્તિનો લાભ અથવા મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણભૂત રત્નત્રયની આરાધનાની પ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ જે એનાથી વિપરીતદશાસંપન્ન છે-સાવદ્ય વ્યાપારમાં ખુંચેલ છે એવા દણ્ડિશાકચાદિકોની આ લોકમાં નિંદા થાય છે અને પરલોકમાં તેને નરકનિગોદાદિકની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે બન્નેની ગતિનો વિચાર કરી હે શિષ્યો ! તમે સંયમ અને તપમાં સદા પ્રયત્નશીલ રહો. આ કથનથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે જે સંયમના પાલનમાં શિથિલતા બતાવે છે તેની અધમ ગતિ થાય છે. અને જે એના પાલનમાં ઉદ્યોગશીલ રહે છે તે ઉર્ધ્વ (ઉત્તમ) ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે. આ માટે “ अत्रापि बालभावे आत्मानं नो-पदर्शयेत् ” આ સંયમના અનુદ્યોગરૂપ બાલભાવમાં કે જેમાં સંયમ અનાચરણજન્ય નરકનિગોદાદિ ગતિઓના કડવા ફળનું ભાન હોતું નથી, કુમાર્ગ પ્રવૃત્ત લોકોથી સેવિત એવા આચરણમાં સર્વકલ્યાણના પાત્રસ્વરૂપ પોતાના આત્માને ન જવા દો-એ આચારથી પોતાના આત્માનું પતન ન કરો. સારાંશ આનો એ છે કે-

જેમ કોઈ અન્ય મતિ ‘ આકાશની માફક નિત્ય અને અમૂર્ત હોવાથી આત્મા (જીવ)ની ઘાત થતી નથી ’ આ પ્રકારે માને છે, અને બાળભાવનું આચરણ કરે છે, આ રીતે મુનિએ કરવું જોઈએ નહિ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

પ્રશ્નમ સુત્રકા અવતરણ, પ્રશ્નમ સુત્ર ઔર છાયા ।

આત્મા હણાઈ શકતો નથી, એવું સમજીને જે પ્રાણીઓના હિંસાદિક કાર્યમાં પ્રવૃત્ત છે એવા પુરૂષોની એ કાર્યથી નિવૃત્તિ કરાવવા માટે ‘ હન્યમાન અને હન્તામાં એકતા છે, આ વાત પ્રગટ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે-“ तुमंसि ” ઈત્યાદિ.

તુમ જિસે હન્તવ્ય માનતે હો, વહ કોઇ દૂસરા નહીં હૈ; અપિ તુ વહ, તુમ સ્વયં હી હો । ઇસી પ્રકાર તુમ જિસકો આજ્ઞાપયિતવ્ય માનતે હો, જિસે પરિતાપયિતવ્ય માનતે હો, જિસે પરિગ્રહીતવ્ય માનતે હો ઔર જિસે અપદ્રાવયિતવ્ય માનતે હો, વહ કોઇ દૂસરા નહીં; અપિતુ તુમ્હીં હો । ઇસ પ્રકારકે પરિજ્ઞાનવાલા ઋજુ–સરલ હોતા હૈ । ઇસલિયે કિસી ભી જીવકા ઘાત ન કરો ઔર ન કરવાઓ । જો ઘાતક હોતા હૈ ઉસે ભી ઉસી પ્રકાર ઘાતકા અનુભવ કરના પડતા હૈ । ઇસી લિયે કિસી કો ભી હન્તવ્ય નહીં સમઝે ।

સૂત્રકાર બીજાની ઘાત કરવાવાળાને ઉપદેશ આપતાં કહે છે કે તમે જેને મારવા યોગ્ય–દણ્ડ, ચાબુક શસ્ત્ર વગેરેથી એ મારવાલાયક છે એવું સમજો છો એ તમે છો, કેમ કે એનામાં અને તમારામાં કોઈ અન્તર નથી. શાસ્ત્રકારોએ જીવનું લક્ષણ ચેતના બતાવેલ છે. આ લક્ષણ એવો કોઈ પણ જીવ નથી કે જેનામાં ન હોય. એથી આ જીવના સામાન્ય લક્ષણથી નક્કી છે કે સમસ્ત જીવ લક્ષણની અપેક્ષાથી એક છે.

ભાવાર્થ—આત્મા અમૂર્ત્ત છે, જે અમૂર્ત્ત હોય છે તેનો આકાશની માફક હનન–વિનાશ–ઘાત નથી થઈ શકતો. ઘાત મૂર્ત્ત શરીરનો જ થાય છે; છતાં પણ તેમાં હિંસા માનવામાં આવે છે, તેનું કારણ એ છે કે હિંસા કરનાર દ્વારા આશ્રયભૂત શરીરથી જીવને વિયુક્ત કરી દેવામાં આવે છે. આ ક્રિયાનું નામ હિંસા છે; કેમ કે જીવના આશ્રયભૂત હોવાથી જે શરીર તેને અત્યંત પ્રિય હતું, હિંસક પોતાના હિંસારૂપ કર્મદ્વારા તેનો નાશ કરી નાખ્યો. હિંસાનું લક્ષણ પણ આમ કહેલ છે.

“ पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च,
उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः ।
प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्ता,–
स्तेषां वियोगीकरणं तु हिंसा ॥ १ ॥ ”

અર્થ–પાંચ ઇન્દ્રિય, ત્રણ બળ, ઉચ્છ્વાસ, નિશ્વાસ અને આયુષ્ય આ દસ પ્રાણોનો વિયોગ કરવો તે હિંસા છે. બીજી વાત એ છે કે આત્મા સર્વથા અમૂર્ત્ત પણ નથી, કેમ કે કર્મબંધની અપેક્ષા તે કથંચિત્ મૂર્ત્ત મના-એલ છે. સદા અમૂર્ત્ત માનવાથી ગગનાદિકની માફક તેમાં હનનાદિરૂપ વિકાર થઇ શકતો નથી, પરન્તુ એવી માન્યતા એકાન્ત રૂપથી જૈન ધર્મની નથી. જ્યારે

એ શરીરમાં અધિષ્ઠિત પ્રત્યક્ષ રૂપથી પ્રતીત થાય છે તો પછી એનો વિઘાત થવાથી તેનો પણ વિઘાત માની લેવાય છે. આ પ્રકારે આત્મોપમતા સર્વત્ર-વક્ષ્યમાણ પદોના અર્થની સાથે પણ સમન્વિત કરી લેવી જોઈએ. આ વાત "तुमंसि" ઈત્યાદિ! પદોમાં પ્રગટ કરેલ છે. તમે જે દુષ્કર એવાં અનભિમત કાર્યમાં અન્ય જીવોને "આ ત્યાં નિયુક્ત કરવા યોગ્ય છે" એવું સમજીને નિયુક્ત કરો છો, એવો વ્યવહાર તમારો એ જીવોની સાથે નથી; પરંતુ આ વ્યવહાર તમે ફક્ત પોતાની જ સાથે કરો છો, એમ સમજવું જોઈએ. કેમકે એનામાં અને તમારામાં જીવસામાન્યલક્ષણની અપેક્ષા કોઇ અંતર નથી. આ રીતે જે જીવોને તમે શારીરિક અને માનસિક પીડા પહોંચાડવા યોગ્ય માનીને એને એવી જાતની પીડા પહોંચાડો છો, પ્રાણોથી તેને છુટા પાડવા યોગ્ય માનીને તમે તેને પ્રાણોથી વિયુક્ત કરો છો, પરિગ્રહણ યોગ્ય માનીને તમે જે જીવોનું દાસ-દાસી આદિ રૂપમાં પરિગ્રહ કરો છો, આ સઘળો વ્યવહાર તમારો તે જીવો સાથેનો ઉચિત નથી. જે રીતે તમારી હિંસા કરવાવાળાને જોઈને જેટલું દુઃખ તમને થાય છે, પોતાને અનુચિત એવા દુષ્કર કાર્યમાં નિયુકત કરનારને સામે જોઇ જેમ તમને દુઃખનો અનુભવ થાય છે, તમને પરિતાપ પહોંચાડનાર વ્યકિતને જાણી જે રીતે તમોને સંતાપ થાય છે, તમને દાસ-દાસી રૂપે સમજનાર તરફ જેવો તમને તિરસ્કાર જાગૃત થાય છે અને જેમ તમને પ્રાણથી વિયુકત કરવા યોગ્ય માનવાવાળા ઉપર તમને ક્રોધ થાય છે, આજ રીતે તમે પણ આવા પ્રકારનો વ્યવહાર બીજાઓના તરફ કરો તો તમારો આ વ્યવહાર આત્મોપમતાથી તમને દુઃખદાયક થશે, કારણ કે હિંસનીય, આજ્ઞાપનીય, પરિતાપનીય, પરિગ્રહણીય, અને અપદ્રાવણીય તમે સ્વયં બની જાવ છો. માટે બીજાને તેને વ્યવહારને યોગ્ય માનવું તે સ્વયં પોતાને જ તે તે વ્યવહારને યોગ્ય માનવા બરોબર છે. આ પૂર્વોકત સમસ્ત વાકય હિંસાના પ્રકારોનું જ પ્રતિપાદક છે, એવું સમજવું જોઈએ. એથી આત્મજ્ઞાની મુનિનું કર્તવ્ય

છે કે તે કદિ પણ કોઈપણ જીવની હિંસાના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરે. આ આશયથી સૂત્રકારે " स एव त्वमसि " આ વાક્યથી સર્વત્ર હન્યમાન–હન્તા આદિમાં એકતાનું કથન કરેલ છે. જે પ્રકારે અનિષ્ટની પ્રાપ્તિથી તમોને દુઃખ થાય છે એ જ પ્રકારે અન્યની સાથે અનિષ્ટ વ્યવહાર એને પણ દુઃખપ્રદ થતો હોય છે. આ વાતનો મોક્ષાભિલાષી મુનિએ સદા વિચાર કરતા રહેવું જોઈએ, આવો સૂત્રકારનો આશય છે. त्वमसि नाम स एव यं हन्तव्यमिति मन्यसे " આ સૂત્રાંશ મૃષાવાદ આદિનું ઉપલક્ષક છે. હન્તા અને હન્યમાનમાં જે એકતાનું કથન કરેલ છે એનો આ અભિપ્રાય છે કે જે એતત્પ્રતિબુદ્ધજીવી છે–હન્તા અને હન્યમાનમાં એકતાના પ્રતિબોધથી જ જેનો જીવવાનો સ્વભાવ છે, અર્થાત્ બીજાના ઘાતાદિક વ્યાપારથી નિવૃત્ત જેમનું જીવન છે; એવા દયાવાન જીવ પોતાની તુલ્ય સમસ્ત જીવોને માની એના દુઃખમાં સહભાગી બને છે. આથી એને એ વાતનું જ્ઞાન થતું રહે છે કે જે પ્રકારે મારી હિંસા થવાથી મને દુઃખ થાય એ જ પ્રકારે અન્ય પ્રાણીઓને પણ હિંસા થતે સમયે દુઃખ થાય છે. આ માટે સ્વ આત્માના પ્રમાણના ધ્યાનથી બીજા પ્રાણીના પ્રાણના નાશકર્તા મુનિજને કદી પણ ન બનવું જોઈએ. જે રીતે જે પોતાના મનથી જ હિંસાથી વિરક્ત થાય છે, તેવી જ રીતે બીજાને પણ હિંસાથી નિવૃત્ત બનાવે છે.

" अपि " શબ્દથી હિંસામાં પ્રવૃત્ત બીજા માણસને પણ એ અનુમોદન આપતા નથી, એવો અર્થ થાય છે. " अनुसंवेदन " ઇત્યાદિ ! અનુ શબ્દનો અર્થ પશ્ચાત્ અને સંવેદન શબ્દનો અર્થ અનુભાવન છે. મોહનીય કર્મના ઉદયથી જે જીવ હિંસાદિક વ્યાપારોદ્વારા બીજા જીવોને જેવું દુઃખ પહોંચાડે છે તેવું દુઃખ પાછળથી મારનારાઓ પોતે જ ભોગવે છે, એવો વિચાર કરી–નિશ્ચય કરી " આ હન્તવ્ય છે " આ પ્રકારની પરિણતિથી કદિ પણ જીવને મારવા યોગ્ય સમજવું ન જોઈએ. જ્યારે મનમાં પણ આ પ્રકારનો ઘાત કરવારૂપ વિચારનું ચિંતન કરવું મુનિજન અને સામાન્ય જનને માટે નિષિદ્ધ છે, તો કાયા અને વચનથી તો આ પ્રકારની પરિણતિનો નિષેધ સ્વતઃ જ બની જાય છે. મુનિજનને માટે સદા મન વચન અને કાયાથી પરજીવોની હિંસા આદિનો સર્વથા ત્યાગ છે–એ આનો ભાવાર્થ છે ॥ સૂ૦ ૫ ॥

છઠા સુત્રકા અવતરણ, છઠા સુત્ર ઔર છાયા ।

"આત્માએ બીજા જીવોની હિંસા આદિ ન કરવું જોઈએ; કેમ કે હિંસા-જન્ય પાપકર્મનું ફળ એણે ભોગવવું પડે છે, એવો નિશ્ચય કરી તે હિંસા આદિનો ત્યાગ કરે." એવું આપે કહ્યું છે. પણ આ પ્રકારનો નિશ્ચય તે આત્મા જ્ઞાનથી જ કરે છે, ત્યારે અમે આપને આ પૂછીએ છીયે કે જે પ્રકારે કણાદ અને ગૌતમના અનુયાયીઓએ આત્માથી જ્ઞાન ગુણને સર્વથા ભિન્ન માનેલ છે, એ પ્રકારે આપ પણ શું આત્માથી જ્ઞાન ગુણને સર્વથા ભેદ યા અભેદ માનો છો? આ પ્રકારના જમ્બૂસ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર દેતાં શ્રી સુધર્માસ્વામી મહારાજ કહે છે—" **जे आया** " ઈત્યાદિ.

જો આત્મા હૈ વહી વિજ્ઞાતા હૈ ઔર જો વિજ્ઞાતા હૈ વહી આત્મા હૈ । જિસસે જાના જાતા હૈ વહ આત્મા હૈ । વહ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા ભી ઉસ આત્મશબ્દ સે હી કહા જાતા હૈ, અર્થાત્ જ્ઞાન ભી આત્મ શબ્દસે વ્યવહત હોતા હૈ । યહ આત્મવાદી સમ્યકપર્યાય કહા જાતા હૈ ।

નિત્ય અને ઉપયોગલક્ષણવાળા જીવ જ આત્મા છે અને એ જ વિજ્ઞાન ક્રિયાના કર્તા છે. આ આત્માથી પદાર્થોનું બોધક જ્ઞાનગુણ સર્વથા ભિન્ન નથી, આમ જે પદાર્થ-પરિચ્છેદક ઉપયોગ છે એ જ આત્મા છે; કેમકે આત્મા સ્વયં ઉપયોગલક્ષણવાળો છે. આ ઉપયોગ જ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. આ માટે જ્ઞાન અને આત્મામાં અભેદ છે.

ભાવાર્થ—શિષ્યે જે એવો પ્રશ્ન કર્યો હતો કે આત્માથી જ્ઞાનગુણ સર્વથા ભિન્ન છે? એનો ઉત્તર સૂત્રકારે અહિં આપેલ છે, એ કહે છે કે આત્મા અને જ્ઞાનગુણમાં પરસ્પરમાં સર્વથા ભેદ નથી; કેમ કે આત્માનું લક્ષણ ઉપયોગ છે, અને એ ઉપયોગ ત્રણ કાળમાં પણ આત્માથી સર્વથા ભિન્ન થઈ શકતો નથી. આ રીતે ઉપયોગસ્વરૂપથી પરિણત જ આત્મા છે. ઉપયોગ બે પ્રકારનો છે, (૧) જ્ઞાનોપયોગ, (૨) દર્શનોપયોગ. દર્શનોપયોગમાં પદાર્થનો સામાન્ય પ્રતિભાસ થાય

છે. જ્ઞાનોપયોગમાં પદાર્થના ભિન્ન ભિન્ન રૂપથી વિશેષ બોધ થાય છે. એવી કોઈ પણ ક્ષણ નથી હોતી કે આત્મા પોતાના આ સ્વભાવથી રહિત બને. આ સ્વભાવ આત્માને છોડી શકતો નથી, આત્માથી જ્ઞાનગુણ અને જ્ઞાનગુણથી આત્મા સ્વતંત્ર–જુદા નથી.

શંકા—જ્ઞાન અને આત્માનો અભેદ માનવાથી અપસિદ્ધાંત નામક નિગ્રહ-સ્થાન આવે છે; કેમ કે આ માન્યતા જૈન સિદ્ધાંતની માન્યતાથી વિરૂદ્ધ બૌદ્ધ માન્યતાનું સમર્થન કરે છે. જ્ઞાન અને આત્માનો અભેદવાદ બૌદ્ધોનો છે, જૈનોનો નથી.

ઉત્તર—જે પ્રકારે "નીલો ઘટઃ" નીલો ઘડો–આ વાકયમાં નીલ અને ઘટ આ બન્નેની એકત્ર સ્થિતિ હોવા છતાં પણ આ બન્નેમાં એકતા મનાતી નથી; પણ અભેદ જ માનવામાં આવે છે. અન્યથા–બન્નેમાં એકતા માનવાથી નીલગુણનો નાશ થવાથી ઘટના નાશનો પણ પ્રસંગ બને. આ જ રીતે પ્રકૃતમાં જ્ઞાન અને આત્મામાં પણ એકતા નથી છતાં અભેદ છે, આ પ્રકારે પૂર્વોક્ત દોષ આવતો નથી.

ભાવાર્થ—શંકાકારે જે જ્ઞાન અને આત્માના અભેદમાં બૌદ્ધવાદનું સમ-ર્થન પ્રગટ કરેલ છે તેનો આ સ્થળે પ્રત્યુત્તર અપાયેલ છે. એકતામાં અને અભે-દમાં અંતર છે. બૌદ્ધ સિદ્ધાંત જ્ઞાન અને આત્મામાં અભેદ નથી માનતો, પરંતુ તે બન્નેમાં એકતા માને છે. એનાથી જ્ઞાનની અને આત્માની સ્વતંત્ર સત્તા સિદ્ધ થતી નથી. પરંતુ બન્નેમાં એકતા જ સિદ્ધ થાય છે. આ એકતામાં યા તો આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે યા તો જ્ઞાનનું. બન્નેનું નહિ. અભેદ પક્ષમાં એવું નથી, ત્યાં "નીલો ઘટઃ"ની માફક અભેદ હોવા છતાં પણ બન્નેની સત્તાનો વિલોપ થતો નથી, ગુણ અને ગુણીમાં એકતા માનવાથી ગુણ ગુણીનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ બનતું નથી. ગુણ ગુણીરૂપ અને ગુણી ગુણરૂપમાં પરિવર્તિત બને છે, પરંતુ અભેદ પક્ષમાં આ વાત આવતી નથી, બન્નેની સ્વતંત્ર સ્વરૂપથી સત્તા રહે છે. આ પક્ષમાં એટલું હોય છે કે ગુણ ગુણીને છોડીને અને ગુણી ગુણને છોડીને પરસ્પર નિરપેક્ષ રૂપમાં રહેતા નથી, પરંતુ પરસ્પર–સાપેક્ષ–

રૂપમાં એમની પ્રવૃત્તિ બની રહે છે, નીલ અને ઘટ આ બન્નેમાં પરસ્પરમાં એકતા નથી, પરંતુ અભેદ સંબંધ જ છે. એવું નથી કે નીલ સ્વરૂપ ઘટ અને ઘટ સ્વરૂપ નીલ છે, પરંતુ ઘટને છોડીને નીલની અને નીલને છોડીને ઘટની સ્વતંત્ર સત્તા નથી. જો આ બન્નેની એકતા માનવામાં આવે તો નીલના નાશથી ઘટનો પણ નાશ થવો જોઈએ, પરંતુ એવું બનતું નથી.

શંકા—નીલનો નાશ થવાથી નીલાત્મના ઘટનો પણ નાશ થઈ જાય છે. આ માટે દૃષ્ટાન્તની અસિદ્ધિ છે.

ભાવાર્થ—અહિં જે કહેવાયું છે કે નીલ અને ઘટની એકતા માનવાથી નીલ સ્વરૂપનો નાશ થવાથી ઘટનો પણ નાશ થવો જોઈએ. પરન્તુ એવું બનતું નથી માટે બન્નેમાં એકતા ન માનીને અભેદ જ માનવા જોઈએ. આ ઉપર પ્રતિવાદીનો એ આક્ષેપ છે કે નીલનો નાશ થવાથી નીલ સ્વરૂપથી ઘટનો પણ નાશ થાય છે, આ કારણે આ દૃષ્ટાન્ત સિદ્ધ નથી; પરંતુ અસિદ્ધ જ છે. સિદ્ધ દૃષ્ટાન્તજ વાદી અને પ્રતિવાદી બન્નેને માન્ય હોય છે; માટે જ દૃષ્ટાંતના બળથી વાદી પોતાના સાધ્યની સિદ્ધિ કરે છે. અસિદ્ધ દૃષ્ટાંતથી નહીં.

ઉત્તર—એવું ન કહેવું જોઈએ; કેમ કે દૃષ્ટાંત સિદ્ધ જ છે અસિદ્ધ નથી. અમે અનેકાન્તવાદી જૈનો સ્યાદ્વાદ–સિદ્ધાંત અનુસાર પ્રત્યેક પદાર્થને અનન્ત ધર્માત્મક માનીએ છીએ. આ કારણે કોઇ એક વિવક્ષિત ધર્મનો વિનાશ થવા છતાં પણ એનામાં અન્ય ધર્મોનો સદ્ભાવ હોવાથી વિવક્ષિત રૂપથી નષ્ટ થવા છતાં પણ એનો સર્વથા નાશ થઇ ગયો એ માન્યતા બરોબર નથી. આથી દૃષ્ટાંત સિદ્ધજ છે અસિદ્ધ નથી. આ રીતે દાર્ષ્ટાન્તિક–આત્મા અને જ્ઞાન–માં પણ જ્ઞાન વિશેષ ઘટ આદિ જ્ઞાન–માં નાશ–પરિવર્તન થવા છતાં પણ આત્માનો નાશ થતો નથી, કેમ કે આત્મામાં બીજા અમૂર્તત્વ, અસંખ્યાત પ્રદેશિત્વ અને અગુરૂલઘુત્વ આદિ અનેક ધર્મોનું અસ્તિત્વ રહે છે. આથી વિવક્ષિત ધર્મના અભાવથી આત્માનો નાશ થઈ ગયો એ કહેવું સંભવિત નથી, એટલે આ કથનમાં કોઇ પણ વિરોધ નથી. વધુ શું કહું જાય.

જ્ઞાન અને આત્માનો અભેદ કહી કરણભૂત જ્ઞાનની સાથે આત્માનો અભેદ છે આ વાતને પ્રતિપાદન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે " येन विजानाति स आत्मा " જે મતિ આદિ કરણભૂત અથવા ક્રિયારૂપ જ્ઞાનથી આત્મા પદાર્થોને સામાન્ય અને વિશેષ આદિ રૂપથી જાણે છે તે કરણરૂપ અથવા ક્રિયારૂપમાં તે આત્મા જ પરિણત થયેલ છે. કેમકે આત્માનો સ્વભાવ પરિણમનશીલ છે, કૂટસ્થ નિત્ય નથી. માટે આત્મા એ જ કરણ જ્ઞાન અને જાણવારૂપ ક્રિયાથી પરિણત થયેલ છે. " स्व आत्मानम् आत्मना जानाति " આત્મા આત્માને આત્માથી જાણે છે, આ વાકયપ્રયોગમાં એક આત્મા જ કહેલા ભેદદષ્ટિની અપેક્ષાથી કર્તા, કર્મ, ક્રિયા અને કરણરૂપથી પરિણત બને છે. आत्मा કર્તા, आत्मानम् કર્મ, आत्मना કરણ અને जानाति આ ક્રિયા છે. અહિં આત્મા જ એક પદાર્થ કહેવાયેલા ભેદની અપેક્ષાથી નાના પ્રકારના રૂપમાં પરિણત થતો બતાવવામાં આવેલ છે. આવું હોવા છતાં પણ આત્મારૂપ પદાર્થમાં અનેકતા–પરસ્પરમાં કર્તા કર્મ આદિમાં ભિન્નતા–સિદ્ધ થતી નથી.

" मुनिस्तपसा कर्म धुनोति " આ વાકયમાં કર્તા, કર્મ, કરણ અને ક્રિયામાં પરસ્પર ભિન્નતા સાધારણમાં સાધારણ પ્રાણીને પણ પ્રતીત થાય છે. તો આ કર્તા કર્મ આદિમાં પરસ્પર અભિન્નતા કેમ કહો છો, તેમ કહેવું ન જોઈએ. કેમ કે અમારૂં તો ફકત એટલું જ કહેવું છે કે પરિણામી હોવાથી એકજ આત્મા પદાર્થ કર્તા, કર્મ, કરણ અને ક્રિયારૂપથી પરિણત થતો જોવામાં આવે છે. અમો તો એમ કહેતા નથી કે અભેદમાં જ કર્તા કરણાદિરૂપની પ્રતીતિ થાય છે. આ પ્રતીતિ અભેદમાં પણ થાય છે અને ભેદમાં પણ થાય છે. આત્મા જ્ઞાનથી આત્માને જાણે છે " આ સ્થળે અભેદ છે, એમાં પણ કર્તા આદિ રૂપની પ્રતીતિ થાય છે. " મુનિ તપથી કર્મને નષ્ટ કરે છે " અહિં ભેદમાં કર્તા કર્મ આદિની પ્રતીતિ થાય છે, અને કરણરૂપ જ્ઞાનથી આત્માનો અભેદ સંબંધ છે એવું માનવું જોઈએ. કર્તા, કર્મ, કરણ અને ક્રિયાઓની પ્રતીતિ અભેદમાં પણ કોઇ રીતે ભેદ વિવક્ષાના વશથી બની રહે છે. આ વ્યવહારમાં કોઇ વિરોધ નથી, અને એથી

આ પ્રકારનો વ્યવહાર હોય છે. કહ્યું પણ છે-" भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव चोच्यते " ઇત્યાદિ.

શંકા—વાસ્તવમાં જ્ઞાન અને આત્માનો અભેદ સંબંધ માનવાથી આપ શું સિદ્ધ કરવા માગો છો ?

ઉત્તર—तमित्यादि-જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માની પ્રતીતિથી એ જ સ્વરૂપમાં આત્માનું કથન કહેવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ—જ્ઞાન અને આત્માનો અભેદ માનવાથી આ લાભ થાય છે કે આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે, એ સિવાય આત્મામાં જડત્વનો પ્રસંગ બને, કેમ કે ભેદ સંબંધમાં આત્મા અજ્ઞ સ્વભાવ ઠરે છે, સમવાયાદિ સંબંધથી આત્મામાં જ્ઞાનનો સંબંધ માની લેવાથી પણ એમાં જ્ઞત્વ ધર્મ આવી શકતો નથી, કારણ કે સમવાય એક અને નિત્ય હોવાથી જ્ઞાનનો સંબંધ આત્માથી જ કરાશે. અન્ય આકાશાદિકની સાથે નહીં. આમાં કોઈ નિયામક તર્ક નથી. આથી અભેદ પક્ષમાં આત્મામાં તત્સ્વરૂપતાની સિદ્ધિ થાય છે, આ એક ઘણો મોટો લાભ છે. બીજું જ્ઞાન અને આત્માનો અભેદ સંબંધ માનવાવાળા આત્મવાદી સમ્યગ્ભાવથી સંયમ-મુનિયોના આચારનું આચરણ કરવાવાળા બને છે, આ વાતમાં સાંખ્ય-મતનું ખંડન કરેલ છે. સાંખ્ય-સિદ્ધાંતમાં જ્ઞાન પ્રકૃતિનો ધર્મ માનેલ છે. આત્માને તો કમલપત્રની માફક નિર્લેપ બતાવેલ છે. આથી મુનિયોના સમ્યક્ આચારનું આચરણ કરવાનો બોધ પ્રકૃતિને જ છે આત્માને નહીં. પછી આત્માને આ પ્રકારના દુઃખોમાં પડવાથી લાભ શું છે. પ્રકૃતિનો સંબંધ વિચ્છેદ થવાથી જ્ઞાનના અભાવમાં આત્મા અજ્ઞ થઈ જવાથી જડસ્વરૂપ બની જશે. પરંતુ એવું તો છે નહિ; કેમ કે સ્વાનુભવથી આત્મા સ્વરૂપથી ચેતન છે અને એ માટે એ પોતાની મલિન પરિણતિને છોડવા માટે મુનિઓના નિર્મલ આચારનું પાલન કરવા માટે પ્રયત્નશીલ બને છે. અથવા " समियाए परियाए "ની સંસ્કૃત છાયા ज्ञमितापर्यायः પણ હોય છે, તો આ પ્રકારે અર્થની સંગતિ થાય છે કે જ્ઞાન અને

આત્માના અભેદ સંબંધમાં આ શમિતાપર્યાયવાળા—ઉપશાન્તકષાયવાળા બને છે. એવું તીર્થંકર પ્રભુએ કહ્યું છે.

ભાવાર્થઃ—જ્ઞાન અને આત્માનો અભેદ સંબંધ છે. જ્યારે આ પ્રકારની પ્રતીતિ થશે ત્યારે મનુષ્ય પોતાના નિર્મળ જ્ઞાનની અવસ્થાઓને, કષાયોએ જે મલીન કરી રાખી છે, પ્રાપ્ત કરવા માટે, તે તે કષાયોનું દમન કરવા માટે અથવા તેઓને ઉપશમિક કરવા માટે પ્રયત્નશીલ બનશે. નહિ તો ભૂલમાં અજ્ઞ હોવાથી એ કષાયોનું દમન અને ઉપશમિત કરવાના ઉપાયનો બોધ એને કેવી રીતે થશે. આ માટે આત્મા અને જ્ઞાનમાં અભેદ માનવો શ્રેયસ્કર છે. ભેદ નહિ. " इति ब्रवीमि " આ પદનો અર્થ અગાઉ કહેવાયેલ છે.

પાંચમા અધ્યયનનો પાંચમો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૫–૫ ॥

પ્રશ્નમ ઉંદેશકે સાથ છઠે ઉંદેશકા સમ્બન્ધકથન, ઔર પ્રથમ સુત્રકા અવતરણ । ૨ પ્રથમ સુત્ર ઔર ઉસકી છાયા

પાંચમા અધ્યયનનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશ.

પાંચમો ઉદ્દેશ કહેવાઈ ચૂકયો છે, હવે છઠ્ઠા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ થાય છે. આ ઉદ્દેશનો પૂર્વ ઉદ્દેશ સાથે સંબંધ છે, અને તે એ પ્રકારે છે કે—પૂર્વ પાંચમા ઉદ્દેશમાં ગુરૂ મહારાજને હ્રદની ઉપમા દેવામાં આવી છે. હ્રદ ઉપમિત આચાર્ય મહારાજની પાસે શિષ્યે રહેવું જોઈએ એનો પણ સારી રીતે ખુલાસો કરવામાં આવ્યો છે. એમની પાસે રહેવાથી શિષ્ય કયા કયા સંસર્ગથી દૂર રહે છે. એ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ આ ઉદ્દેશમાં સૂત્રકારને કરવું ઈષ્ટ છે, માટે સહુ પ્રથમ અહીં આ વિષયનું વિવેચન કરવા માટે સૂત્રકાર હ્રદોપમિત આચાર્યના સંસર્ગથી તેની સેવા વૈયાવૃત્તિ કરવામાં રતચિત્તવાળાસાધુ ૩૬૩ પાખંડીઓના મતના સંસર્ગથી અને પરતિર્થીયોના સંગથી નિરાળો બને છે. આ અભિપ્રાયથી પ્રેરિત બની " अणाणाए एगे ઇત્યાદિ સૂત્રનો પ્રારંભ કરે છે. આમાં એ સર્વ પ્રથમ ૩૬૩ પાખંડીઓના માર્ગનો પરિત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે.

કિતનેક લોગ તીર્થંકરસે અનુપદિષ્ટ ધર્માભાસ માર્ગમેં ઉધોગશાલી હોતે હૈં ઔર અપનેકો તીર્થંકરોપદિષ્ટ ધર્મમાર્ગ કે સંયમી સમઝતે હૈં નિન્દિત માર્ગકે અનુયાયી કિતનેક લોગ તીર્થંકરોંસે અનુપદિષ્ટ ધર્મમાર્ગમેં સર્વથા અનુધોગી હોતે હૈં । હે શિષ્ય ! તુમ એસે મત બનો પૂર્વોક્ત દોનોં પ્રકારકા ન બનના યહ તીર્થંકરોંકા અભિમત હૈ । શિષ્યકો સર્વદા આચાર્ય કે સંકેતાનુસારી હોના ચાહિયે ।

કોઇ એક સત્ અને અસત્‌ના વિવેકથી વિકલ બનેલ પ્રાણી ઇન્દ્રિયોના વિષયરૂપી પાસથી બંધાઈને તીર્થંકરદ્વારા પ્રતિપાદિત થયેલા રસ્તે પ્રવૃત્તિ કરી સંયમાભાસના આરાધનનો પ્રયત્ન કરવામાં ઉદ્યમશીલ રહે છે. સ્વચ્છંદ–પ્રવૃત્તિ–વિશિષ્ટ હોવાથી એવો જીવ સાવદ્ય આચારી બને છે અને એથી એ જીવ વીત-રાગદ્વારા ઉપદિષ્ટ માર્ગથી દૂર રહે છે એવા, સંયમાભાસી (દ્રવ્યલિંગી) જીવ "અમે પણ સંયમી છીયે" આ પ્રકારનો ગર્વ કરીને સંયમી હોવાનો લોકો સમક્ષ ભાવ પ્રગટ કરે છે, અને ભોળાભાળા માણસોને પોતાની જાળમાં ફસાવતા રહે છે. કોઇ એવા પણ હોય છેકે જે તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાનું આરાધન કરવામાં ઉદ્યોગરહિત છે. આવા મનુષ્ય નિન્દિતમાર્ગનું અનુસરણ કર-વાવાળા હોવાને કારણે દૂષિત અંતઃકરણવાળા અને પ્રમાદશીલ રહ્યા કરે છે. એવા જીવો ભગવત્‌કથિત મોક્ષમાર્ગમાં નિરૂદ્યમી હોય છે. ભગવાને જે આચારનું પાલન કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે એ આચારનું પાલન કરવાથી વિમુખ રહ્યા કરે છે.

ભાવાર્થ—સંસારમાં કેટલાક એવા મનુષ્ય છે જે તીર્થંકર અપ્રતિપાદિત માર્ગમાં ઉદ્યોગશીલ રહે છે અને સ્વેચ્છાનુસાર પોતાની ભિન્ન પ્રવૃત્તિ કર્યે જાય છે, અને સમજાવવા છતાં પણ આવા મનુષ્યો આત્મકલ્યાણના માર્ગ તરફ વળતા નથી. કોઈ એવા પણ જીવ છે જે પ્રભુપ્રતિપાદિત માર્ગમાં ઉદ્યમથી દૂર છે. પ્રથમ કોટિના જીવ લોકોને ઠગવા નિમિત્તે દ્રવ્યલિંગી સાધુનો વેશ પહેરી પોતાને સાચા સંયમી જાહેર કરે છે. એનાથી બીજી કોટિના જીવ મૂળમાં જ તીર્થંકર ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક નથી હોતા, એમને જો સમજાવવામાં આવે તો સમજી શકે છે અને યથાર્થ આચારની તરફ એ વળી શકે છે. શિષ્યને સંબોધન કરતાં સૂત્રકાર અશીર્વાદ વચનરૂપમાં એમને કહે છે કે હે શિષ્ય !

" एतत्ते मा भवतु " આ પૂર્વોક્ત પ્રથમ કોટીવાળાનું નિંદિત આચરણ અને બીજી કોટિવાળાનું શ્રેયમાર્ગમાં અનાચરણ આ બન્ને પ્રકારની પ્રવૃત્તિ ગુરૂ-વાકયના અનુસાર પ્રવૃત્તિશીલ તારામાં ન બને; કેમ કે આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિથી જીવ નરકનિગોદાદિકના દુઃખોને ભોગવનાર અવશ્ય બને છે. આ પ્રકારે પોતાના આત્મામાં દૃઢવિશ્વાસસંપન્ન બની ખરાબ પ્રવૃત્તિથી સદા તારી રક્ષા કર. એ તરફથી સદા પોતાની જાતને બચાવ. હે જમ્બૂ ! સર્વજ્ઞ ભગવાનની આ આજ્ઞા છે. આ હું મારી બુદ્ધિથી કહેતો નથી. " एतत्कुशलस्य दर्शनम् " આ સૂત્રાંશનો એ પણ ભાવાર્થ થાય છે કે પૂર્વે જે કહેવામાં આવ્યું છે કે અનાજ્ઞામાં સોપસ્થાનતા અને આજ્ઞામાં નિરૂપસ્થાનતા તારામાં ન થાય, માટે આવા દોષોથી વિપરીત તું તારી પ્રવૃત્તિ બનાવ. અર્થાત્ અનાજ્ઞામાં નિરૂદ્યમી અને આજ્ઞામાં સોદ્યમી બન. એવી સર્વજ્ઞની આજ્ઞા છે. અથવા—અનાજ્ઞામાં સોપસ્થાનતા અને આજ્ઞામાં નિરૂપસ્થાનતાને છોડીને હે શિષ્ય ! તું નિરંતર ગુરૂ-કુળનો નિવાસી બન. આ પ્રકારે શિષ્યને સમજાવવા માટે સૂત્રકારે સર્વજ્ઞની આજ્ઞાના વચનને પ્રદર્શિત કરેલ છે—" तद्दृष्टया " ઇત્યાદિ । એ જ અર્થની પુષ્ટિ અને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકારના આ પદોનું વ્યાખ્યાન ટીકાકારે પહેલા આ જ અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશના બીજા સૂત્રમાં કરેલ છે. એનો ભાવાર્થ એ છે કે આચાર્યની નિશ્રામાં રહેવાવાળા એમના કહ્યા અનુસાર પોતાની દૈનિક ચર્યાનું આચરણ કરવાવાળા અને એમના ભાવને જાણવાવાળા એવા શિષ્ય જ્ઞાન, ધ્યાન અને અધ્યયનમાં નિરત રહીને ગુરૂકુળમાં નિવાસને યોગ્ય બને છે. કુમાર્ગનું આસેવન અને સન્માર્ગનું અનાસેવન કરવું એ બન્ને વાતો કલ્યાણ માર્ગની નિરોધક અને વિઘાતક માની ગઈ છે. આ કારણે જે શિષ્ય ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરશે, ગુરૂની નિશ્રામાં અને તેની સમીપ રહેશે એની પાસે આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ બનતી નથી. આ કારણે શિષ્યને ગુરૂકુળ નિવાસી બનાવવા તરફ સૂત્ર-કારનો આ મુખ્ય પ્રેરણાત્મક આદેશ છે.

દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

આ પ્રકારનો શિષ્ય કેવા ગુણનો ધારક હોય છે, આ વાતને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે " अभिभूय " ઇત્યાદિ !

જો પરીષહોપસર્ગ અથવા ધાતિકર્મ ચતુષ્ટયકો પરાજિત કરકે સ્વયં ઉન પરીષહોપસર્ગોંસે યા પરતીર્થિકોંસે પરાજિત ન હો કર જિનોક્ત તત્ત્વકી જિજ્ઞાસા કરતે હૈં વહ કિસીકા આલમ્બન નહીં લેતે હૈ । રત્નત્રયકી આરાધના કરનેવાલે ઉન મહાપુરૂષૌકા મન બહિર્વર્તી નહીં હોતા । વે પૂર્વાચાર્યકા પારમ્પરિક ઉપદેશસે વીતરાગકે વચનોંકા અભિજ્ઞ હો જાને હૈ, વે પરતૈર્થિકોંકા મતકા ખણ્ડન કરતેં હૈં । તીર્થંકરોક્ત તત્ત્વૌકો કિતનેક સંયમી અપની સહજ બુદ્ધિસે સમઝ લેતેં હૈં, આર્હત આગમકે અભ્યાસસે ઉન્હેં સમઝતેં હૈં, ઔર કિતનેક આચાર્ય આદિ કે ઉપદેશ દ્વારા ઉન્હેં સમઝતે હૈં ।

જે મુનિ " तद्दृष्ट्या तन्मुक्त्या " ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત સૂત્રાંશ પ્રતિપાદિત વિશેષણોથી યુક્ત હોય છે તથા પરિષહ અને ઉપસર્ગોને અથવા ચાર ઘાતિયા કર્મને જીતીને જે તેનાથી અવ્યાહત પરાક્રમવાળા થાય છે. અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો અને પરતીર્થિકોથી વિજયી બનીને જીનેન્દ્રદ્વારા પ્રતિપાદિત વસ્તુસ્વરૂપના જે વિચારક હોય છે તે પૂર્વસંયોગના પરિત્યાગી બનીને કોઈના પણ ઓશીયાળા રહેવાની અપેક્ષા રાખતો નથી.

આ સંસારમાં માતા, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી અને મિત્ર આદિ અવલંબનભૂત પદાર્થ ઉપરથીજ મોહ પમાડનારાં જીવને માલુમ પડે છે, વિવેક દૃષ્ટિથી જોવાથી તો આ બધાં તદ્દન નિસ્સાર જ છે. એઓથી કોઈ પણ પ્રકારે કોઈ પણ જીવની ન તો રક્ષા થઈ શકે છે કે ન તો તે કોઈ ને માટે ત્રાણ શરણરૂપ છે. એમની સાથે જનની-જનક ઇત્યાદિ રૂપ સંબંધ મોહનાં કારણ હોવાથી આ જીવને કુગતીમાં પહોંચાડવાના કારણભૂત બને છે. આ પ્રકારે જે વિચારે છે તે સંયમના સિવાય કોઇ પણ વસ્તુને પોતાને અવલંબનભૂત માનતા નથી.

એવો કયો મનુષ્ય હોઇ શકે છે? આવા પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપ સમાધાન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે " यो महान् अबहिर्मनाः " ઇત્યાદિ. જે રત્નત્રયની આરાધનાથી મહાન્-લઘુકર્મી બન્યા છે તથા તીર્થંકરના ઉપદેશ સિવાય જેનું ચિત્ત

બીજા ધર્મવાળાના ઉપદેશમાં લાગતું નથી એવા વીતરાગનો અનુગામી અને એકાન્તવાદીઓના સિદ્ધાન્તની તરફ નહિ ઝુકવાવાળા મનુષ્ય પૂર્વ-આચાર્ય પરંપરાથી આવેલ ઉપદેશદ્વારા વીતરાગના વચનમાં, સંશય-વિપર્યય આદિ દોષોથી રહિત વિચાર કરવાળા થઈ શકે છે.

ભાવાર્થ—એવો કયો મનુષ્ય હોઈ શકે છે? આ પ્રશ્નનું સમાધાન અહિં સૂત્રકારે કરેલ છે. એ કહે છે કે એવો એ જ મનુષ્ય હોઈ શકે છે કે જેણે સમ્યગ્દર્શનાદિકની આરાધનાથી પોતાના જીવનને કર્મના ભારથી લઘુ બનાવી દીધેલ છે. અર્થાત્ જે આસન્નસંસારી-હલુકર્મી છે, તથા જેના ચિત્તમાં વીતરાગ ધર્મ સિવાય અન્ય ધર્મ તરફ ધાર્મિક ભાવનાથી થોડી માત્ર પણ શ્રદ્ધા નથી. કેમ કે વીતરાગ ધર્મને જ એ પોતાનું સર્વસ્વ સમજે છે તથા પૂર્વ-આચાર્ય-પરંપરાઅનુસાર પ્રવાહરૂપથી ચાલ્યા આવતા ઉપદેશથી જે વીતરાગના વચનોનો શ્રદ્ધાળુ બનેલ છે, અને એ સારી રીતે સમજી ચૂકેલ છે કે વીતરાગ વચન સંશય વિપર્યય અને અનધ્યવસાય આદિ દોષોથી રહિત છે. એ જ ઉત્કૃષ્ટ સંયમી છે.

અથવા—"अबहिर्मनाः" આ પદનો અર્થ આ પ્રકારથી પણ થાય છે કે પૂર્વોક્ત તે જીવ અન્ય મતમાં અનેક પ્રકારની સિદ્ધિઓને દેખે છે તો પણ તેનું ચિત્ત તે તરફ લાગતું નથી. કારણ કે તે સમજે છે કે અનેક પ્રકારની તેવી તેવી સિદ્ધિઓથી યુકત તે સિદ્ધ ઇન્દ્રજાળિક માફક છે આ પ્રકારનો વિચાર કરી એ વીતરાગ પ્રભુના વચનોના આધારથી ૩૬૩ પાખંડીઓના મતને સેવન કરવાને અયોગ્ય માને છે. આ બધું મિથ્યાત્વનો જ વિલાસ છે. એનાથી આત્મિક શાન્તિનો લાભ મળી શકતો નથી, એવું જાણી અને એને પોતાની બુદ્ધિરૂપી તર્કની કસોટી પર કસીને ગ્રહણ કરવા લાયક માનતો નથી. એનાથી બીજા ભોળાભાળા માણસોનું અહિત ભવિષ્યમાં ન બને એ વિચારથી આવા માણસો સમક્ષ તેના વિચારોનું એ ખંડન કરતો રહે છે. એ જાણે છે કે આવા મતોમાં પ્રતિપાદિત વિષય પરસ્પરમાં વિરૂદ્ધ અર્થની પ્રરૂપણા કરે છે. જે કોઈ વિષય એમાં લખેલ છે તે બરાબર નથી. કારણ કે જે વિષયને એક સ્થળે હેય બતાવેલ છે ત્યારે એ જ વિષયને બીજે સ્થળે ઉપાદેય બતાવેલ છે. વેદ જે સનાતન સિદ્ધાંતમાં એમની માન્યતા અનુસાર સહુથી પુરાતન અને પ્રમાણિત ગ્રંથ છે

એમાં પ્રથમ "मा हिंस्यात् सर्वा भूतानि" આ વાક્યથી હિંસા કરવાનો નિષેધ કરવામાં આવેલ છે. ફરી બીજે સ્થળે "अग्नीषोमीयं पशुमालभेत" આ મંત્ર પદથી અગ્નીષોમ યજ્ઞ કરવા માટે પશુને મારવાનું વિધાન કરેલ છે. આ રીતે અનેક સ્થળોમાં આ પ્રકારથી પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થની પ્રતિપાદકતા એમાં ભરી પડી છે. જેમાં આ પ્રકારના પરસ્પરના વિરોધી કથન જોવામાં આવે છે અને યુક્તિથી પણ વિરોધી તત્ત્વોનું પ્રરૂપણ કરાયેલ છે તે વેદ પ્રમાણતાની કોટીમાં કઇ રીતે આવી શકે? એ જ રીતે વૈશેષિક સિદ્ધાંતકાર આ જગતના કર્તા "એક ઇશ્વર છે" એમ માને છે. પરંતુ જ્યારે એમને આ પ્રશ્ન કરવામાં આવે કે એક માતાથી ઉત્પન્ન થએલ પુરૂષોમાં સુખ દુઃખ ઇત્યાદિની વિચિત્રતા કેમ દેખાય છે? પરમાત્માએ જ ઉત્પન્ન કરેલ આ જીવોમાં આવી વિષમતા કેમ? આનું સમાધાન કરતાં એ કહે છે કે આ વિષમતાનું કારણ એના ભાગ્યની વિષમતા છે. તેણે જે રીતનાં શુભ અને અશુભ કર્મો કર્યાં છે એ અનુસાર તેને સુખ દુઃખ આદિ ભોગવવાં પડે છે. આમાં ઇશ્વિરની શી અપેક્ષા છે, જયારે તે આ પ્રકારનો ઉત્તર દે છે ત્યારે અમે તેને પૂછીએ છીએ કે જ્યારે તમે આ જગતનું નિમિત્ત કારણ ઇશ્વરને માનો છો તો પછી સુખ દુઃખ ઈત્યાદિની વિચિત્રતાનું કારણ અદૃષ્ટની કલ્પના કેમ કરો છો? અદૃષ્ટને કેમ સુખ દુઃખનું કારણ માનો છો? આ પ્રકારની માન્યતામાં ઇશ્વિરમાં સર્વશક્તિમત્તાનો અભાવ આવે છે; કેમકે ઇશ્વરની અપેક્ષા અધિક શક્તિવાળા પદાર્થ એક અદૃષ્ટ આપનાં કથનાનુનુસાર સિદ્ધ હોય છે; આ માટે જ્યારે અદૃષ્ટ જ સહુના ભાગ્યનો વિધાતા છે તો પછી ઇશ્વરને વચમાં નાખીને એની ઇશ્વરતા ઉપર કલંક કેમ લગાડો છો. જેને અદૃષ્ટ માનવામાં આવેલ છે એને જ જૈન સિદ્ધાંતની પરિભાષામાં કર્મનું ફળ સુખ દુઃખ કહેવાયેલ છે; આ માટે એ દુરાગ્રહને છોડી વાસ્તવિક વસ્તુસ્થિતિના વિચારક બનો. આ પૂર્વોક્ત કથનથી વૈશેષિક સિદ્ધાંતમાં પરસ્પર-વિરૂદ્ધાર્થ-પ્રરૂપકતા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

સાંખ્ય સિદ્ધાંતની પણ આવી જ દશા છે, એમણે પ્રકૃતિ અને પુરૂષ આ

પ્રકારથી એ મૌલિક (મુખ્ય) તત્ત્વ માનેલ છે, એમનું કહેવું છે કે જે કાંઈ કરે છે તે પ્રકૃતિ જ કરે છે, પુરૂષ–આત્મા નહિ. એ તો અકર્તા છે, ભિન્નભિન્ન શરીરવર્તી છે, નિર્ગુણ, નિષ્ક્રિય અને નિઃસંગ છે. જેમ જળમાં રહેવા છતાં કમળપત્ર તદ્દન અલિપ્ત રહે છે આ જ પ્રમાણે આત્મા પણ છે. પ્રકૃતિપ્રદત્ત સમસ્ત સુખ દુઃખાદિનો ભોગ કરવો એ જ એનું કામ છે, સ્વયં (પોતે) એ કોઇ પણ વાતનો કર્તા નથી. અચેતન પ્રકૃતિ જે પણ કાંઇ કરે છે એ બધું આ આત્માના ઉપભોગ માટે જ કરે છે, પોતાને માટે નહિ. પ્રકૃત જડ અને પુરૂષ ચેતન છે. આ પ્રકારનું સાંખ્યનું કથન ઠીક નથી; કેમ કે લોકમાં એવો કોઈ પણ દૃષ્ટાંત નથી મળતો કે જેના બળ ઉપર અચેતનમાં પણ પ્રવર્તકતા માનવામાં આવે. પ્રકૃતિ જ્યાં પોતે જ અચેતન છે ત્યાં એ કાર્યો કરવાવાળી ક્યાંથી થઇ શકે? કોઈ પ્રેરણા મળ્યા વગર એ પુરૂષના ઉપભોગ માટે પ્રવૃત્તિ કઈ રીતે કરી શકે? આ વિષયમાં કોઈ દૃષ્ટાંત હોત તો એના જોર ઉપર સાંખ્યનું એ કથન માન્ય પણ થઈ શકત. કદાચ અહિં એવી શંકા કરવામાં આવે કે જૈન સિદ્ધાંતકારોએ જેને કર્મ માનેલ છે એ પણ અચેતન જ છે, એ અચેતનમાં સુખ દુઃખાદિ ફળ તરફ પ્રવર્તકતા જોવામાં આવે છે, એ જ રીતે પ્રકૃતિમાં પણ માનવામાં કયું નુકશાન છે? આ રીતે દૃષ્ટાંતની અસંભવતા બતાવીને આ કથનને અપ્રમાણિત કહેલ છે તે બરાબર નથી; આમ સાંખ્યોનું કહેવું જૈન સિદ્ધાંતથી વિરૂદ્ધનું છે. જૈન સિદ્ધાંતકારોએ કાર્મણવર્ગણારૂપ દ્રવ્યમાં જીવની રાગાદિક પરિણતિના નિમિત્તને લઇને કર્મરૂપથી પરિણમન માનેલ છે. કાર્મણવર્ગણાઓનું પરિણમન (કર્મરૂપ થવું) કોઈ નિમિત્ત સિવાય થતું નથી. આથી જ્યારે આમાં અશુદ્ધ જીવના વિભાવભાવોને લઇ કર્મરૂપથી પરિણમન થાય છે ત્યારે એ સુખ દુઃખના ફળ તરફ પ્રવર્તક માનવામાં આવેલ છે. સાંખ્ય સિદ્ધાંતમાં પ્રકૃતિમાં આ પ્રકારથી પ્રવર્તકતા માનવામાં આવી નથી; કેમ કે આત્મા સ્વયં નિર્ગુણ અકર્તા માનવામાં આવેલ છે. પ્રકૃતિને આ રીતે વિભાવપરિણતિથી અધિષ્ઠિત થઇ કામ કરવાવાળી માનવામાં આવે તો પછી એને જે "मूलप्रकृतिरविकृतिः" કારણરૂપજ માનવામાં આવેલ છે આ માન્યતા બરોબર થઈ શકે નહિ. કારણ કે આ પ્રકારની માન્યતાથી એનામાં વિકૃતિ આવવાથી કોઈ અપેક્ષાથી એને પણ કાર્યરૂપ માનવામાં આવશે. વધુ જીજ્ઞાસા ધરાવનારે આ વિષય ન્યાયગ્રન્થોમાં જોઇ લેવો જોઇએ.

આ રીતે વેદાન્તવાદીઓનું કથન પણ પરસ્પર વિરોધ બતાવનાર છે. તે આ પ્રકારે છે "તેઓ આ જગતરૂપ પ્રપંચનું નિમિત્તકારણ અને ઉપાદાનકારણ એક ઇશ્વરને માને છે. ઘટ-પટ-મઠ શકટ અને કટ (સાદડી) ઈત્યાદિ જે અનેક વસ્તુરૂપ પ્રપંચ પ્રતિભાસિત હોય છે આ બધું અવિદ્યા-માયારૂપ વિભ્રમથી દેખાય છે, જેમ સીપમાં રજતનું જ્ઞાન હોય છે. સીપમાં જેમ રજતનો આરોપ થાય છે, આ જ પ્રકારે એક બ્રહ્મમાં આ જગતનો આરોપ થાય છે. ઉત્તર કાળમાં જે રીતે "આ રજત નથી" આ પ્રકારે બાધક પ્રત્યય (જ્ઞાન) હોય છે અને આથી ફક્ત અધિષ્ઠાન માત્ર સીપ અવશિષ્ટ બની રહે છે, આ રીતે આ સંસારમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતા વિવિધ પદાર્થો કાંઇ નથી, પણ અવિદ્યા-માયાના વિભ્રમથી અનેક રૂપ દેખાય છે, વાસ્તવિકમાં નથી; વાસ્તવિક તો એક બ્રહ્મ જ છે. આ રીતે ઉત્તરકાલીન બાધક પ્રત્યયથી (જ્ઞાનથી) એક અધિષ્ઠાનરૂપ અદ્વૈત બ્રહ્મની જ સિદ્ધિ હોય છે." આ પ્રકારનું વેદાન્તિઓનું એ કથન પણ ઠીક નથી; કારણ કે એકજ બ્રહ્મ નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ થઈ શકે નહિ. કદાચ કોઈ એવું દૃષ્ટાંત અપાત કે જો નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ હોત તો આ માન્યતા ઠીક માની જાત. પરંતુ એવું કોઈ દૃષ્ટાંત દેખાતું નથી. આથી એ કલ્પના માત્ર છે, વાસ્તવિક નથી. બીજું પ્રત્યક્ષથી સ્પષ્ટ દેખાતા આ જગતમાં સામાન્ય શબ્દ પ્રમાણથી કલ્પના પણ થઈ શકતી નથી. આ કારણે વેદાન્ત મત માનવાયોગ્ય મનાતો નથી. બૌદ્ધ સિદ્ધાંત પણ માનવા યોગ્ય નથી; કેમ કે તે "यत्सत् तत्सर्वं क्षणिकं" જે જે પદાર્થ છે તે બધા ક્ષણિક નિરન્વય નાશશીલ છે એમ કહે છે; પરન્તુ આ ક્ષણિકવાદમાં ઉપાદાનઉપાદેયભાવ સિદ્ધ નહિ હોવાથી કાર્યકારણ ભાવની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. જે ઉપાદાનરૂપ કારણથી જે ઉપાદેયરૂપ કાર્ય થાય છે આ કાર્યનો એ ઉપાદાનરૂપ કારણમાં નાશ થાય છે, જેમ ઘડા પ્રતિ ઉપાદાનકારણ માટીનો પિંડ છે અને એ ઘડાનો એમાં જ વિનાશ થાય છે. આ રીતે ઘડાનો અને માટીપિંડનો પરસ્પર કાર્યકારણથી મેળ સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ જો પદાર્થનો નિરન્વય વિનાશ માની લેવામાં આવે તો ઘડાનો નાશ કયાં થાય ? આ રીતે ઉપાદાન અને ઉપાદેય ભાવ ન બનવાથી પરસ્પરમાં નિયમિત કાર્યકારણ ભાવની સિદ્ધિ નથી થઈ શકતી. આથી આ મત પણ બરાબર નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય માત્ર એટલું જ છે કે અનેક યુક્તિઓથી બીજા મતનું નિરાકરણ કરી વિદ્વાન્ મુનિએ સર્વજ્ઞ પ્રભુના ઉપદેશમાં જ સદા શ્રદ્ધાળુ રહેવું જોઇએ.

"सहसंमत्या परव्याकरणेन अन्येषां वाऽन्तिके श्रुत्वा" આ પ્રકારે પોતાની જાતિસ્મરણ-પ્રતિભાદિકરૂપ બુદ્ધિથી અને તીર્થંકર પ્રભુએ કહેલ આગમથી મુનિ આ પરમતોનો સંપૂર્ણ જ્ઞાતા બને. પરંતુ કદાચ એવો યોગ ન મળે તો આચાર્ય આદિ ગુરૂઓની પાસે રહી એમના ઉપદેશ શ્રવણથી વાસ્તવિક વસ્તુતત્ત્વના જાણકાર બને.

તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

વસ્તુતત્ત્વ અને પરમતને જાણ્યા પછી શું કરવું જોઇએ ? એના સમાધાનમાં સૂત્રકાર કહે છે “ निद्देसं ” ઈત્યાદિ !

મેઘાવી મુનિ, વીતરાગોપદેશ ઔર મિથ્યાદષ્ટિયોંકે મતકી તુલનાત્મક સમીક્ષા કરકે, વીતરાગોપદેયકો ઉપાદેય ઔર મિથ્યાદષ્ટિયોંકે મતકો હેય સમઝે, કભી ભી બીતરાગોપદેશકા અતિક્રમણ ન કરે । મોક્ષાભિલાષી વીર મુનિ સંયમકા સ્વરૂપકો જાન કર ઉસકા આચરણ કરતા હુઆ બિચરે । હે શિષ્ય ! તુમ સર્વદા વીતરાગોપદેશ ઔર આચાર્યોપદેશકા વલમ્બન કરકે સંયમાચરણમેં પરાક્રમ કરો ।

જે મુનિજન બુદ્ધિશાળી છે એટલે પોતાના ધર્મગુરૂઓની મર્યાદાના રક્ષક છે–એમણે ઉપદેશેલ માર્ગ અનુસાર પોતાની પ્રવૃત્તિ કરે છે, સ્વમનઃકલ્પિત પ્રવૃત્તિ કરતા નથી તે વીતરાગ પ્રભુના ઉપદેશને અનેક માર્ગથી વિચાર કરી કદી પણ એનાથી વિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ અથવા એનું ઉલ્લંઘન નથી કરતા. વીતરાગ પ્રભુનો ઉપદેશ સિદ્ધ છે એવો વિચાર કરી તે કદી પણ એના આગમમાં શંકાશીલ બનતા નથી–એમાં પરસ્પર વિરોધીપણાની શંકા નથી કરતા. એ સારી રીતે સમજે છે કે ભગવાન વીતરાગ પ્રભુનાં વચન નિર્દોષ તેમજ આચરવાયોગ્ય હોવાથી મિથ્યાદષ્ટિઓનાં વચન નકામાં છે; કેમ કે પદાર્થોનું જેવું સ્વરૂપ છે તે વીતરાગ પ્રભુએ સમજાવેલ આગમથી જાણી શકાય છે. કારણ કે એમાં જ પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવેલ છે. બીજા મિથ્યાદષ્ટિઓના આગમમાં નહીં. કારણ કે એમાં એનું સાચું સ્વરૂપ સિદ્ધ સ્વીકારાયું નથી. એનામાં એકાન્તવાદની જ પ્રરૂપણા છે. જે પ્રત્યક્ષ અને અનુમાનથી બાધિત છે. પદાર્થોનું સ્વરૂપ અનેકાન્તની પ્રરૂપણાથી જ વાસ્તવિક જાણી શકાય છે અને એ જ અનેકાન્તતા પદાર્થોમાં પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી જ્ઞાત થાય છે. આ અનેકાન્તતાનું પરિજ્ઞાન પદાર્થોમાં પ્રમાણ અને નયોથી થાય છે. વસ્તુની અંદર રહેલા અનંત ધર્મોમાંથી કોઈ એક ધર્મને મુખ્ય ગણી બીજા ધર્મોની અવિવક્ષા કરી એને ગૌણ સમજી વસ્તુસ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવું નય છે. અનંત ધર્માત્મક વસ્તુનું કથન પ્રમાણ છે. આ પ્રકારે પદાર્થોમાં અનેકાન્તતા જ સિદ્ધ થાય છે.

શંકા—નયવાકયથી જે પદાર્થોના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે આ પણ એકાન્તવાકચ છે, પછી આને પ્રમાણરૂપતા કઈ રીતે માની શકાય ?

ઉત્તર—આ આશંકા વ્યાજબી નથી, કેમ કે જ્યાં વિવક્ષિત ધર્મની જ પ્રધાનતા માનવામાં આવે અને બાકીના બીજા ધર્મોનો તિરસ્કાર કરવામાં આવે ત્યાં જ એકાન્તતા આવે છે. નયવાક્યમાં સંપૂર્ણ એકાન્તપ્રતિપાદકતા નથી. યદ્યપિ નય પોતાદ્વારા ગૃહીત ધર્મને જ પ્રતિપાદિત કરે છે; પરંતુ એ વસ્તુગત અનેક ધર્મોનો તિરસ્કાર કરતો નથી. પરંતુ એની તરફ તે સમભાવ ધારણ કરે છે, આ રીતે નયવાક્યમાં દુર્નયતા–સર્વથા–એકાન્ત–પ્રતિપાદકતા આવતી નથી.

શંકા—આ પ્રકારના કથનથી નયવાક્યમાં જ્યારે પ્રમાણતા આવે છે તો એને પ્રમાણ વાક્યથી ભિન્ન કેમ માનવું જોઈએ? એનો સમાવેશ પ્રમાણવાક્યોમાં કેમ નથી કરાતો?

ઉત્તર—શંકા બરોબર નથી; કેમ કે જે રીતે સમુદ્રનું એક ટીપું અસમુદ્ર અને સમુદ્ર બની શકતું નથી, પરંતુ સમુદ્રનો એક દેશ કહેવાય છે, એ જ રીતે નયવાક્ય પણ પ્રમાણનો એક દેશ માનવામાં આવેલ છે. એ પ્રમાણ પણ નથી તેમ અપ્રમાણ પણ નથી. આ રીતે જીવાદિક પદાર્થોમાં અને વીતરાગ પ્રતિપાદિત આગમમાં ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગથી પ્રમાણ નયો દ્વારા યથાર્થ–પ્રતિપાદકતા જાણી તેને ઉપાદેયકોટિમાં અને મિથ્યાદષ્ટિઓના સિદ્ધાંતોને હેય કોટિમાં ગણી વીતરાગના માર્ગમાં નિઃશંક બની આચાર્ય સમજાવે તે માર્ગમાં તે યથાર્થ પ્રવૃત્તિશીલ બને છે.

“**सर्वतः सर्वात्मना**” આ બે પદોનો એ પણ અર્થ થાય છે કે આભ્યન્તર અને બાહ્ય રૂપથી તથા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને લઈ એ મેધાવી મુનિ વીતરાગે કહેલ ઉપદેશરૂપ આગમનો વિચાર કરવાવાળો હોય છે. આ માટે જે વસ્તુ જે દ્રવ્ય–ક્ષેત્રાદિકની અપેક્ષાથી હેય હોય છે એ જ વસ્તુ બીજા દ્રવ્ય–ક્ષેત્રાદિકની અપેક્ષાથી ઉપાદેય પણ બની જાય છે.

આ પ્રકારે આ જીનશાસનરૂપી લોક, તપ, સંયમ, ગુરૂના ઉપદેશનું પાલન અને પરસમયનું નિરાકરણ કરવામાં સર્વ પ્રકારથી કટિબદ્ધ એવા મુનિ કાચબાની માફક પોતાની ઈન્દ્રિયો અને મનનું સંવરણ કરીને સમસ્ત કર્મોના ક્ષયસ્વરૂપ–મોક્ષ-પ્રયોજનવાળો બને છે. આ પ્રયોજનનું સાધન જે સંયમ છે તેમાં તેની નિરવદ્ય પ્રવૃત્તિ બને છે, કારણ કે મુક્તિનો લાભ કર્મક્ષય વિના થતો નથી. કર્મોનો ક્ષય પણ સંયમની આરાધના વગર થતો નથી. સંયમનો લાભ થવાથી જ આત્મા પોતાના નિજ

સ્વરૂપમાં રમણ કરે છે. સ્વસ્વરૂપમાં રમણુતા એ જ સંયમ છે. આ પ્રકારે તે જ્ઞ-પરિજ્ઞાથી જાણીને અને આસેવન પરિજ્ઞાથી તેનું સેવન કરે છે, અને નિરવદ્ય આચરણ કરવામાં પ્રવૃત્તિશીલ બની સદા તે તરફ મગ્ન રહે છે. આ પ્રકારના ઉપદેશથી સૂત્રકાર શિષ્યજનને સમજાવતાં કહે છે કે હે શિષ્ય ! તમે પણ સદા સર્વકાળ વીતરાગ પ્રભુના ઉપદેશ અને આચાર્ય મહારાજના ઉપદેશથી સંયમ પાલનની તરફ પરાક્રમશાળી બનો સૂત્રસ્થ इति શબ્દ અધિકારની સમાપ્તિનો સૂચક છે. "ब्रवीमि" આ પદનું વ્યાખ્યાન આગળ કેટલાક સ્થાનોમાં કહેવાઇ ગયાં છે. (સૂ૦ ૩)

ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।

વારંવાર સંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરવાનો ઉપદેશ કેમ આપવામાં આવે છે. આનું સમાધાન કરવા નિમિત્તે સૂત્રકાર કહે છે " उड्ढं सोया " ઈત્યાદિ !

ઉર્ધ્વલોક અધોલોક ઔર તિર્યગ્લોક, ઇન સભી સ્થાનોમેં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ આદિ સ્રોત, અર્થાત્–આસ્રવદ્વાર હૈં । યે આસ્રવદ્વાર નદીકે સ્રોત સમાન કહે ગયે હૈં । ઇન્હીં આસ્રવોંસે જીવ કર્મોંકો બાંધતે હૈં ।

ઉર્ધ્વ, અધ: અને તિર્યગ્ આ ત્રણે લોકોમાં કર્મોને આવવાનાં અનેક દ્વાર –કારણ શાસ્ત્રોમાં જણાવેલ છે. સામાન્ય રીતે–મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ અને યોગ આ કર્મબંધનાં કારણ બને છે. પ્રત્યેક ગતિમાં અથવા આ ત્રણ લોકમાં એવું કોઇ પણ સ્થાન નથી કે જ્યાં જીવ કર્મોના બંધથી રહિત હોય. બંધ આશ્રવ વિના બનતો નથી; માટે જે કારણ બંધ માટે છે તે જ કારણ આશ્રવનું સમજવું. સ્વર્ગ આદિમાં આ કારણોથી અતિરિકત પણ કર્માસ્રવના બીજાં પણ કેટ-લાક કારણો છે; આથી આ કારણ–કલાપોનો સમાવેશ પૂર્વોક્ત કારણ–કલાપોમાં જ થઈ જાય છે, છતાં પણ અહિં જે દેવગતિસંબંધી વિષયસુખોનાં સેવન, એના આશ્રવનું કારણ બતાવેલ છે તે શિષ્યજનોને વિશેષરીતિથી સમજાવવા માટે જ કહેલ છે. આ જ પ્રકારે અધોલોક અને તિર્યગ્લોકમાં પણ આ વાત સમજવી જોઇએ. અધોલોકમાં નરકગતિમાં નપુંસક લિંગનો ઉદય હોવાથી તે જગ્યાએ જીવો–નારકિયોના વૈષયિક સુખોનું આસેવનજન્ય કર્મોના આસ્રવ કઈ રીતે થઇ શકે? આ આશંકા જો કે થઇ શકે છે તો પણ આ આશંકાનું સમા-ધાન એ છે કે નપુંસક વેદના ઉદયમાં બાહ્યરૂપમાં વૈષયિક સુખો–રતિ સંબંધી

આનંદોનો અનુભવ ભલે ન હોય પરંતુ આ વેદના ઉદયમાં ખૂબ જ ભયંકર માનસિક કામપીડા થાય છે. આથી જીવ કર્મોનો આસ્રવ કર્યા કરે છે. તથા મિથ્યાત્વ આદિ કારણ તો ત્યાં સ્પષ્ટ છે જ.

બીજું આ અધોલોકમાં ભવનપતિયોનું નિવાસસ્થાન છે ત્યાં વિષયોનું સેવન ભવનપતિ આદિ કરે છે, આ અપેક્ષાથી અધોલોક પણ કર્માસ્રવના કારણથી રહિત નથી. તિર્યંચલોક–મધ્યલોકમાં પણ એવી જ અવસ્થા છે. ત્યાં પણ મનુષ્ય-ગતિ સંબંધી, તિર્યંચગતિ સંબંધી અને વ્યન્તરદેવ સંબંધી વિષયસુખોનાં સેવન કર્મોના આશ્રવનું કારણ સ્પષ્ટ રૂપથી છે.

અને પ્રજ્ઞાપકની અપેક્ષાથી–ઉર્ધ્વસ્રોત–ગિરિશિખર આદિ સ્થિત પ્રપાતજળ આદિ છે, અધઃ સ્રોત–ખાડો, નદીતટ, કન્દરા આદિ છે, અને તિર્યક્સ્રોત–ઉદ્યાન, પરિષત્, પ્રાસાદ આદિ છે. આ સઘળાં વૈષયિક સુખોનાં સ્થાન છે. જીવ આ સ્થાનોમાં વૈષયિક સુખ સેવન કરે છે. જે પ્રકારે નદી આદિ જળા-શયોમાં પાણીને આવવાનાં કારણભૂત ઝરણ થયા કરે છે આવી રીતે એ સઘળાં પણ કર્મને આવવાનાં દ્વાર છે.

આવા ત્રણ પ્રકારના દ્વારોથી કે જેનાથી તે તે લોકોમાં રહેલા જીવોને નવીન કર્મોનો પ્રતિસમય આસ્રવ થતો રહે છે–તે જીવની આસક્તિ થતી રહે છે, અથવા આ ત્રણ પ્રકારના કર્મોના આસ્રવના કારણદ્વારા આગત કર્મોથી આ જીવનો સંબંધ થઈ રહ્યો છે. આ કારણે શિષ્યોને સમજાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે જ્યારે આ વાત સ્પષ્ટ છે તો હે શિષ્ય! તમે એવો પ્રયત્ન કરો કે જેથી તમારો આવા સ્થાનોમાં સંપર્ક ન થાય, આનાથી સંપર્ક છોડાવાનું એક માત્ર કારણ આગમમાં પ્રતિપાદિત સંયમનું આરાધન જ છે. આ માટે સંયમની આરાધના કરવા સારૂ તમે સદા સર્વ પ્રકારથી કટિબદ્ધ રહો.

ભાવાર્થઃ—“વારંવાર સંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવાનો ઉપદેશ કેમ આપવામાં આવે છે” આ પ્રકારના પ્રશ્નનું સમાધાન આ સૂત્રદ્વારા કરેલ છે. અને તે સંક્ષિપ્તમાં એ જ બતાવવામાં આવ્યું છે કે સંયમ જ કર્મોના આશ્રવનો નિરો-

ધક છે. માટે તેમાં જ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ. આ માટે જ એવી પ્રવૃત્તિ કરવાનો ઉપદેશ વારંવાર આપવામાં આવે છે. લોકમાં એવું કોઈ પણ સ્થાન નથી કે જ્યાં રહીને જીવ કર્મોના આસ્રવથી રહિત બની શકે. ઉર્ધ્વલોક, મધ્યલોક અને અધોલોકમાં સઘળાં સ્થાન કર્મોના આશ્રવના કારણોથી ભરેલાં છે. આથી એક સંયમરૂપ માર્ગ એવો છે જે કર્મોના આશ્રવને રોકે છે. આ માટે એમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

પ્રશ્નમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રશ્નમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

આ વિષયને લગતી બીજી એક વાત પણ સૂત્રકાર કહે છે. “आवट्टं” ઈત્યાદિ.

વીતરાગોપદિષ્ટ આગમકે પરિજ્ઞાતા મુનિ, આવર્તકો પર્યાલોચના કર કે આસ્રવદ્વારોંસે વિરત હોતા । કર્મોકે આસ્રવોંકો દૂર કરનેકે લિયે પ્રવજિત યે મહાપુરૂષ મુનિ અકર્મા હોતા હૈ, ઔર જ્ઞાન–દર્શનસે યુક્ત હોતા હૈ । પરમાર્થ જાનનેવાલા યે મુનિ, અચ્છી તરહ વિચાર કર કિસી ભી વસ્તુકી અભિલાષા નહીં કરતા । મોક્ષપ્રાપ્તિકે લિયે ઉધુક્તયે મુનિ મનુષ્યલોકમેં રહતા હુઆ ભી જીવોંકી આગતિ ઔર ગતિકો જાનકર જન્મ મરણકે માર્ગકા ઉલ્લંઘન કર જાતા હૈ, અર્થાત્ મુક્ત હો જાતા હૈ ।

જે મનુષ્ય આ લોકમાં અથવા આ પર્યાયમાં વીતરાગ પ્રણીત આગમનો જ્ઞાતા છે, તેનું કર્તવ્ય છે કે તે મિથ્યાત્વ અવિરતિ આદિરૂપ જે ભાવ આવર્ત્ત છે તેનાથી, તથા “તુ” આ શબ્દથી ગૃહીત શબ્દાદિક વિષયરૂપી આવર્તોથી; અથવા કર્મબંધરૂપી આવર્તોથી વિચારપૂર્વક અવશ્ય અવશ્ય વિરક્ત બને. સંસારમાં મિથ્યાત્વ અવિરતિ આદિ જે સઘળાં કર્મોના આશ્રવનાં કારણ બતાવેલ છે એના દ્વારા જ જીવ નવીન નવીન કર્મોનો આશ્રવ અને બંધ કર્યા કરે છે. આ આસ્રવોના કારણોને રોકવા માટે પહેલું એ કર્તવ્ય છે કે વીતરાગપ્રણીત આગમનો જાણકાર બને. આ પ્રકારના જ્ઞાનના ભાવથી જીવ સારી પેઠે એ સમજી શકે છે કે આ સંસારમાં ભરમાવવાનું અને શબ્દાદિક વિષય કષાયોમાં ફસાવવાનું પ્રધાન કારણ મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ પરિણામ છે. આ પ્રકારે જ્યારે એ આવા આવરણોનો પ્રતિરોધ કરવાનો દૃઢસંકલ્પી બને છે ત્યારે તે નિયમથી એ આવરણોના નિરોધક જીનદીક્ષાનો અંગીકાર કરી પોતાનો માર્ગ મોકળો બનાવી આગળ ને આગળ વધવા ગુણસ્થાનો પર ચઢી ઉદારચરિત મહાત્મા પુરૂષોની શ્રેણીમાં પરિગણિત બને છે. એક સમય એવો પણ આવે છે કે પરિણામોની અત્યંત નિર્મળતાના પ્રભાવથી તે ઘાતીયા કર્મોનો વિનાશક બની અનન્ત જ્ઞાન

અને અનન્ત દર્શનના ધારક કેવલી પરમાત્માના પદથી વિભૂષિત બની જાય છે. સૂત્રસ્થ "जानाति पश्यति" આ બે ક્રિયાપદ આ વાતની સૂચના કરે છે કે પરમાત્મા પ્રથમ પદાર્થોને સામાન્ય રૂપથી અવલોકન કરે છે પછી તે પદાર્થોને વિશેષ રૂપથી જાણે છે. આ માનેલી વાત છે કે સામાન્યજ્ઞાનપૂર્વક જ વિશેષજ્ઞાન થતું રહે છે. એમ નથી કે સામાન્ય જ્ઞાનના અભાવમાં વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. જ્યાં સુધી પદાર્થોનું સામાન્ય જ્ઞાન થશે નહીં ત્યાં સુધી વિશેષ જ્ઞાન થઇ શકવાનું નથી. ઘટ જ્યાં સુધી સામાન્યરૂપથી અજ્ઞાત બની રહેશે ત્યાં સુધી નીલ આદિ ઘટ આ પ્રકારનું વિશેષ રૂપનું જ્ઞાન થઇ શકતું નથી. એવી કોઇ પણ યુક્તિ નથી જે સામાન્યરૂપથી અજ્ઞાત પદાર્થના વિશેષરૂપથી પણ જ્ઞાન થઇ જવામાં સાધક બને. આ કથનથી પરમાત્માના દર્શનનો ઉપયોગ અને જ્ઞાનનો ઉપયોગ આ બન્ને ક્રમિક છે આ વાત પ્રદર્શિત થાય છે. પરમાત્મા વિદિતપરમાર્થ થવાથી તથા કૃતકૃત્ય થવાથી નિસ્પૃહ-પ્રવૃત્તિશાળી રહે છે. એને કોઈ પણ વસ્તુની ચાહના થતી નથી, ચાહના-ઈચ્છા એ મોહનો એક ભેદ છે. મોહનો સર્વથા અભાવ થવાથી ઇચ્છાનો પણ ત્યાં અભાવ થઈ જાય છે, આથી વીતરાગ હોવાથી તે ઈચ્છાથી સર્વથા દૂરજ રહ્યા કરે છે. એ વ્યાખ્યાતરત (મોક્ષગામી) બને છે. વ્યાખ્યાત શબ્દનો અર્થ મોક્ષ છે, કેમ કે એ પ્રધાન-પુરૂષાર્થ-રૂપથી કહેવાયેલ છે. એ મોક્ષ પુરૂષાર્થને પ્રતિપાદન કરવા અને તેની પ્રાપ્તિ નિમિત્તજ પ્રભુએ સૂત્ર, અર્થ અને સૂત્રાર્થ એ રૂપથી આગમની પ્રરૂપણા કરેલ છે. અને આને નિમિત્ત તપ અને સંયમનું આચરણ કરવાનો ઉપદેશ છે. આમાં એ રત રહે છે.

ભાવાર્થ—કર્મોના સર્વથા અભાવથી થવાવાળી પરમશુદ્ધ દશાનું નામ જ મુક્તિ છે, અને આ અવસ્થા બાધારહિત-સુખ-વિશિષ્ટ છે, ક્ષાયિક જ્ઞાન અને ક્ષાયિક દર્શનનો સદા આમાં પ્રકાશ રહે છે, પરમાત્મા આવી મુક્ત અવસ્થાથી યુક્ત બને છે. પરમાત્મદશા જ મુક્તદશા છે, એનાથી ભિન્ન એ અવસ્થા નથી. આ પરમાત્મા જીવન્મુક્ત અવસ્થામાં સંસારમાં રહેવા છતાં પણ સમસ્ત સંસારી જીવોની ચતુર્વિધ આગતિ અને પાંચ પ્રકારની ગતિ અથવા એના ઉપાર્જનયોગ્ય

કર્મોને વિવિધ પરિજ્ઞાથી જાણી અને એને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી છોડી આ સંસાર-સ્રોતથી કે જે જન્મ અને મરણનું સ્થાન છે, અને જેમાં ઇષ્ટવિયોગ અને અનિષ્ટ સંયોગ થતો રહે છે, દરિદ્રતાનો જ્યાં નિવાસ રહે છે, દુર્ભાગ્ય પાપ જ્યાં પોતાનો પ્રભાવ જમાવી બેઠા છે, શારીરિક અને માનસિક આદિ દુઃખોની પરંપરા જ્યાં આ જીવનને પીસતી રહે છે, આ સર્વથી દૂર થઈ જાય છે. જ્યાં સુધી અઘાતિયા કર્મનો ઉદય એને રહે છે ત્યાં સુધી કદાચ તે સંસારમાં રહે છતાં પણ તે સંસારના પરંપરાવર્ધક કર્મોના ઉપાર્જનથી રહિત જ રહે છે. ઘાતિયા કર્મોનો સર્વથા ક્ષય થઈ જવાથી એ ફરી સંસારની પ્રાપ્તિ કરાવવાવાળા કર્મોના ચક્કરમાં પડતા નથી. અઘાતીયા કર્મોનો વિનષ્ટ થવાથી મુક્તિ સ્થાનમાં જઈ વિરાજમાન બને છે. આ સ્થાન લોકના અગ્ર ભાગમાં સ્થિત છે. એથી આગળ ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ હોવાથી તે ત્યાં રોકાઈ જાય છે. આ અવસ્થાનું નામ સિદ્ધદશા છે. આ સંસારી જીવોના વચનથી અગોચર અને મનથી પણ વિચારમાં ન આવી શકે એવી છે. (સૂ૦ ૫)

છઠે સૂત્રકા અવતરણ, છઠા સૂત્ર ઔર છાયા।

આ અવસ્થાના સ્વરૂપને સૂત્રકાર કહે છે—" सव्वे सरा " ઇત્યાદિ!

સિદ્ધાવસ્થાકા વર્ણન।

સિદ્ધદશાનું વર્ણન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે આ સિદ્ધદશામાં સમસ્ત સ્વરો—ધ્વનીઓ પ્રતિપાદ્ય-પ્રતિપાદકરૂપ સંબંધથી દૂર રહે છે.અર્થાત્-આ સિદ્ધ અવસ્થાના પૂર્ણ સ્વરૂપનું વર્ણન કોઇપણ શબ્દોદ્વારા થઈ શકતું નથી. જે પદાર્થ શબ્દાદિકના વિષયભૂત થયા કરે છે ત્યાં વાચ્યવાચક—ભાવ—સંબંધની ઘટના ઘટિત હોય છે. સિદ્ધદશા જે શબ્દથી અગોચર છે એમાં પછી વાચ્યવાચકભાવસંબંધ ઘટિત પણ કેમ થઇ શકે. ઘટ અર્થમાં ઘટ શબ્દની પ્રવૃત્તિનિમિત્ત ઘટનરૂપ ક્રિયા છે. એટલે ઘટ

શબ્દ ઘટ અર્થનો પ્રતિપાદક હોવાથી એનામાં પરસ્પર વાચ્યવાચક સંબંધ સુઘટિત બને છે. આ પ્રકારે આ દશામાં પ્રવૃત્તિના નિમિત્તભૂત શબ્દાદિક ઉપલબ્ધ નથી બનતા. કારણ કે જે પણ શબ્દ ત્યાં પ્રવૃત્ત હોય તે એના સંપૂર્ણ ધર્મના સ્વરૂપનું યુગપત્ (એકીસાથે) પ્રતિપાદન કરી શકતા નથી. ધ્વનીયો ક્રમવાર થાય છે અને ક્રમ ક્રમથી વસ્તુના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે. જે સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન એના દ્વારા થાય છે એ જ આ સ્વરૂપ એનું નથી હોતું, એ તો એના પ્રતિપાદ્ય વિષય એકદેશ પડે છે. તાવત્સ્વરૂપ માત્ર તો એ વસ્તુ નથી, આથી અનંત ધર્માત્મક હોવાથી એનું સંપૂર્ણ રૂપથી કથન એક ધર્મવડે શબ્દાદિદ્વારા થઇ શકતું નથી. પ્રમાણથી થઇ જશે?–આ પ્રકારની આશંકાનો ઉત્તર આ છે કે પ્રમાણનું કથન સ્વાનુભવગમ્ય છે, એ વચનથી કહેવાઈ શકતું નથી. જે વચનથી કહ્યું જાય છે તે નયરૂપ બને છે. આ અપેક્ષાથી અહિં સિદ્ધદશાને અવાચ્ય કહેલ છે. એમ તો સિદ્ધ અવસ્થાના સ્વરૂપનું વર્ણન શાસ્ત્રકારોથી જેટલું પણ બન્યું છે, તે કરેલ છે પરંતુ અહીં તેને અવ્યક્ત કહેલ છે એનો ભાવ ફક્ત એટલોજ છે કે પદાર્થના વાસ્તવિક સમસ્ત સ્વરૂપ શબ્દોદ્વારા પ્રતિપાદિત થઈજ ન શકે. કેવલીઓએ પોતાના કેવલજ્ઞાનથી પદાર્થનું જે સ્વરૂપ જાણેલ છે, એના અનન્તમા ભાગની એમણે પોતાના દિવ્યધ્વનિ દ્વારા સભા વચ્ચે પ્રરૂપણા કરી છે. જેટલા અંશની પ્રરૂપણા કરી છે એનાથી અનન્તમા ભાગની ધારણા ગણધરોના જ્ઞાનમાં થઈ છે. જેટલી ધારણા થઈ છે એથી અનન્તમા ભાગની એમણે રચના કરી છે. આ અપેક્ષાથી પણ સિદ્ધ અવસ્થાનું સમસ્ત રૂપનું વર્ણન શબ્દોદ્વારા નથી થઈ શકતું. આ કારણે એ સિદ્ધદશામાં તર્કને સ્થાન નથી. તર્ક શબ્દનો અર્થ ઉહાપોહ થાય છે. ઉહાપોહ એમાં હોય છે જે શબ્દનો વિષય હોય છે. શબ્દના અવિષય ભૂતમાં તર્ક નથી હોતો. આ કારણેજ ટીકાકારનું એ કથન છે કે "पदार्थविशेषोऽध्यवसायः" પદાર્થવિશેષના અધ્યવસાય સ્વરૂપ તર્ક ત્યાં થતો નથી એ સર્વથા સત્ય છે. 'આ વિષય એવો છે તો એમ હશે, આ પ્રકારનો કલ્પનાવિશેષ એ સ્થળે થાય છે જે શબ્દનો વિષયભૂત હોય છે. આ "एवं चेत् एवं भवेत्" કલ્પનાવિશેષ સ્વયં શબ્દમય છે અને એ જ તર્કનો આકાર છે. આથી આ પ્રકારના તર્કની પ્રવૃત્તિ એ અવસ્થામાં નથી થતી. કારણ કે–"एवं चेत् एवं स्यात्" આ બન્ને જગ્યાએ શબ્દવિષય–

પદાર્થનું જ અવલમ્બન થાય છે. આ વિષયને વિશેષ રીતથી સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકાર–" **मतिस्तत्र न ग्राहिका** " કહે છે. **मतिः–मननं मतिः**–વિચાર કરવાનું નામ મતિ છે–આ મતિરૂપ માનસિક વ્યાપાર કે જેમાં પદાર્થોના ચિન્તવન તરફ માનસિક ધારા દોડતી રહે છે તથા જેના ઔત્પત્તિકી આદિ ચાર ભેદ છે એ સિદ્ધદશાનો અનુભવ કરવાવાળી બની શકતી નથી, કેમ કે તેવી દશામાં સંકલ્પવિકલ્પરૂપ કલ્પનામાત્રનો પણ અવસર નથી. જે કર્મોથી યુક્ત છે તેવા આત્માઓને મુક્તિનો લાભ થતો નથી–આ વાત બતાવવા નિમિત્ત સૂત્રકાર " ओजः" ઈત્યાદિ! કહે છે. જે સકલ કર્મના મળથી રહિત બનેલ છે એવા આત્માઓ મોક્ષ સુખનો અનુભવ કરનાર હોય છે. અર્થાત્–કર્મના મળથી બંધાએલ આત્માઓ એ સુખથી સદા વંચિત જ રહ્યા કરે છે. અપ્રતિષ્ઠાન શબ્દનો અર્થ મોક્ષ છે. કેમ કે ઔદારિક આદિ શરીરોનો અને કર્મોનો સદ્ભાવ એ અવસ્થામાં રહેતો નથી. આ મોક્ષ કે જે અવ્યાબાધ–સુખ–સ્વરૂપ છે તેનો અનુભવ કર્મોથી મલિન આત્માઓ કઈ રીતે કરી શકે. અવ્યાબાધ-સુખરૂપ મોક્ષનો અનુભવ નિર્મળ જ્ઞાન વિના થતો નથી. સંસારી આત્માઓ–મલિન જીવોને આ નિર્મળ બોધની પ્રગટતા છે જ નહિ. આની પ્રગટતા તો એને જ થાય છે જે કર્મમળકલંકથી નિર્મુક્ત થયા છે. ખેદજ્ઞ શબ્દમાં સ્થિત ખેદ શબ્દનો અર્થ અહિં પ્રકરણથી અનુભવરૂપ ગ્રહણ કરેલ છે. એવી મુક્તિ અવસ્થામાં રહેવાવાળા આત્મા ન દીર્ઘ–વિસ્તૃત હોય છે, ન લાંબા હોય છે, ન નાના હોય છે, ન ગોળ હોય છે, ન ત્રિકોણ હોય છે, ન ચતુષ્કોણ હોય છે, ન પરિમંડળ એટલે ગોળાકારવાળા હોય છે, ઉપલક્ષણથી જેટલા પણ બીજા આકાર હોય છે તે આકારવાળા પણ નથી. આ આકાર–વિષયના અભાવનું કથન પરિણામને લઇ કહેલ છે, હવે વર્ણ આશ્રયે સૂત્રકાર કહે છે કે મુક્તિમાં રહેલ આત્મા ન કાળા હોય છે, ન લીલા હોય છે, ન લાલ હોય છે, ન પીળા હોય છે, અને ન તો સફેદ હોય છે, ત્યાં વિશુદ્ધ આત્મા ન સારી સુગંધવાળા હોય છે, ન દુર્ગંધવાળા હોય છે, મરચાં ઈત્યાદિની માફક ન તીખા રસવાળા હોય છે, લીમડા વિ. ની માફક ન કડવા રસવાળા હોય છે, હરડે ઈત્યાદિની માફક ન કષાયરસવાળા હોય છે, આમલી ઇત્યાદિની માફક ન ખાટા રસવાળા હોય છે. અને સાકરની માફક ન તો મીઠા રસવાળા હોય છે. આજ રીતે ત્યાં ન કઠોર સ્પર્શ હોય છે, ન કોમળ સ્પર્શ હોય છે, ન લઘુ સ્પર્શ હોય છે, ન ભારી સ્પર્શ હોય છે, ન શીતળ સ્પર્શ હોય છે, ન ઉષ્ણ સ્પર્શ હોય છે, ન સ્નિગ્ધ સ્પર્શ હોય છે, ન ચીકણો સ્પર્શ હોય છે, અને ન તો લુખો સ્પર્શ હોય છે. કાપોતલેશ્યા પણ ત્યાં નથી થતી. લેશ્યાઓમાં કાપોતલેશ્યા મધ્યમાં આવેલ હોવાથી એના ગ્રહણથી આદિ અને અન્તની લેશ્યાઓનું પણ ગ્રહણ થાય છે. જેથી એ સમજવું જોઈએ કે એ સ્થળે છએ લેશ્યાઓનો સદ્ભાવ નથી. એ ઔદારિક આદિ પાંચ શરીરોમાંથી કોઈ પણ શરીરનો સદ્ભાવ ન હોવાથી તેઓ અકાય બને છે. કર્મરૂપી બીજનો સર્વથા પ્રક્ષય થઇ

જવાથી તે મુક્તિથી આ સંસારમાં ફરી પાછા આવતા નથી. જ્યારે તેઓને ફરી સંસારદશા નથી થતી તો એથી એ સ્પષ્ટ છે કે એઓ કોઇ પણ પ્રકારના સંયોગથી લિપ્ત થતા નથી. તે અવસ્થામાં સમસ્ત સંયોગનો વિયોગ રહે છે. તેને ન સ્ત્રીલિંગનો, ન પુરૂષલિંગનો અને ન સ્ત્રી પુરૂષના અભાવ સ્વરૂપ નપુંસક લિંગનો સદ્ભાવ બને છે. તેઓ અલિંગ હોય છે. આ સ્થળે રૂપાદિક પૌદ્ગલિક ધર્મોના નિષેધથી એ વાત જણાય છે કે તેઓ કયા રૂપમાં છે તે, અમે છદ્મસ્થ છીએ માટે વચનથી ન કહી શકીએ અને ન તો મનથી વિચારી શકીએ. એનાં સ્વરૂપ છદ્મસ્થ જીવોના મન અને વચનથી અગોચર છે. જ્યારે આ વાત છે તો અમે કોઈ પણ સ્વરૂપથી એને ઓળખી શકતા નથી. વાણી અને મન બન્ને વસ્તુઓ પૌદ્ગલિક છે, પૌદ્ગલિકોથી અપૌદ્ગલિકોનું પૂર્ણ રૂપથી વર્ણન થઇ શકતું નથી. અને ન તો સ્પષ્ટરૂપથી વિચાર પણ થઈ શકે છે. શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણવા માટે શુદ્ધ અનુભવ જ કામ આપે છે. એટલે જેનું વાણીથી વર્ણન અને મનથી વિચાર પણ થતો નથી એનું કથન પણ કેમ કરી શકાય, આ સ્વયં એક અનુભવગમ્ય વાત છે.

આ સિદ્ધ ભગવાન કેવળજ્ઞાનના ઢાંકણરૂપ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદા વિનાશ થવાથી વિશુદ્ધ સમસ્ત આત્મપ્રદેશો દ્વારા સકલ વસ્તુતત્ત્વના જ્ઞાતા છે; આથી તેનું જ્ઞાન અનન્ત છે, આ વાત સ્પષ્ટ છે. કેમકે અનન્ત પદાર્થોનો વિષય કરવાવાળા જ્ઞાન અનંત થયા વગર રહેતું નથી, અને અનંત જ્ઞાન થયા વિના એ અનન્ત પદાર્થોના હસ્તાકમલવત્ સાક્ષાત્કાર પણ થઈ શકતો નથી. જ્ઞાનનાં પહેલાં દર્શન થાય છે, દર્શન વગર જ્ઞાનનો સદ્ભાવ માનવામાં આવતો નથી. આ માટે જ્યારે એના જ્ઞાનમાં અનન્તતા છે તો આથી એ પણ યુક્તિયુક્ત છે કે તેનું દર્શન પણ અનન્ત છે. આ વાતનું બોધન " **संज्ञ** " આ પદથી સૂત્રકારે કરેલ છે.

શંકાઃ—જે પ્રકારે સાંસારિક પદાર્થોનું વર્ણન કોઈ પદાર્થની ઉપમા આપીને કરવામાં આવે છે,એજ પ્રકારથી સિદ્ધોનું વર્ણન પણ અમોને ઉપમા આપી સમજાવો?

ઉત્તરઃ—કહેવું તો ઠીક છે; પરંતુ એની આગળ કદાચ અમને કોઈ ઉપમા દૃષ્ટિપથ થાત તો અમે એનું વર્ણન પણ કરી દેત, પણ એની આગળ તો ઉપમાનો જ અભાવ છે, એમની ઉપમા એમનામાં જ છે. એટલે "उपमा तत्र न विद्यते" કોઈ પણ પદાર્થની ઉપમાથી અમે તેમના સ્વરૂપનું કથન કરી શકતા નથી. એ ઉપમાથી પર છે.

શંકાઃ—એમની સત્તા કેવી છે–એમના અસ્તિત્વનું કોઈ રૂપથી વર્ણન થઇ શકે છે?

ઉત્તર—"अरूविणी सत्ता" એમની સત્તા અરૂપી છે. એમના અસ્તિત્વનું વર્ણન કોઇ પણ રૂપથી થઈ શકે નહિ. કોઈ પણ પ્રકારે જેનું વર્ણન ન થઈ શકે તેનું નામ "અરૂપિણી" છે. પહેલાં એ કહ્યું છે કે—સિદ્ધ દશા રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શાદિથી રહિત છે તથા હ્રસ્વ, દીર્ઘત્વાદિક ધર્મ એમાં સંભવિત થતો નથી. આ બધા પુદ્‌ગલના ધર્મ છે. પુદ્‌ગલ જ મૂર્તિક છે. બીજા દ્રવ્ય અમૂર્તિક છે. આત્મા પણ કર્મબંધની દશામાં મૂર્તિક માનવામાં આવે છે, પરંતુ પોતાના નિજસ્વરૂપ અથવા સિદ્ધ અવસ્થાની અપેક્ષાથી અમૂર્તિક જ છે. એટલે અમૂર્તિક આત્માનું હ્રસ્વત્વ આદિ રૂપ ન હોવાથી એની મારફત એના અસ્તિત્વનું વર્ણન પણ કઈ રીતે થઇ શકે? અથવા "अरूविणी" આ શબ્દ દ્વારા મુક્ત આત્માની સત્તા, રૂપરહિત જ કહેવામાં આવી છે, તો પણ તેની સાથે જ રહેનાર રસ, ગંધ અને સ્પર્શનો પણ રૂપના નિષેધથી નિષેધ થયો જ સમજવો જોઈએ.

"अपदस्य पदं नास्ति" જેનું કોઈ પદ–સ્થાન અથવા અવસ્થાન વિશેષ નથી એ અપદ છે. જેના દ્વારા અર્થનો બોધ થાય છે એ પદ છે. અપદનો વાચક કોઈ પદ–શબ્દ નથી. જે કહેવા યોગ્ય હોય છે એ જ કહેવાય છે. ઘટાદિક પદાર્થ ઘટાદિ શબ્દથી આ માટે પ્રતિપાદિત હોય છે કે તે એ શબ્દો દ્વારા કહેવાને યોગ્ય હોય છે. વાચ્યવાચકભાવ અથવા પ્રતિપાદ્યપ્રતિપાદક ભાવ સંબંધ પોતાના યોગ્ય પદાર્થોમાં જ હોય છે, અન્યમાં નહિ. સિદ્ધ દશા અપદ છે, આથી એનું વર્ણન કરનાર કોઈ પદ નથી. વિશેષ–આ બધું આત્માના વિશુદ્ધ રૂપની દૃષ્ટિથી નિશ્ચય નયનો અભિપ્રાય લઈને કહેવાયું છે, એમ સમજવું જોઈએ. એનો વાચક કોઇ શબ્દ નથી આ કથન કોઈ એકાન્ત રૂપથી સમજવું ન જોઈએ, અન્યથા એ સર્વથા અવક્તવ્ય હોવાથી અવક્તવ્ય આ શબ્દથી પણ કહી શકાય નહિ; તેમ રૂપ, રસ, ગંધ ઈત્યાદિનો નિષેધ પણ ત્યાં થઇ શકે નહિ. તથા એના અભાવાત્મક–"રૂપાદિ રહિત છે" એવા બોધથી પણ એ ગ્રાહ્ય નહિ થાય આ માટે સિદ્ધસ્વરૂપની પૂર્ણ દશાને વાચક કોઈ શબ્દ નથી–એટલામાં જ આ બધાં કથન ચરિતાર્થ સાર્થક સમજવું જોઇએ (સૂ૦૬)

સપ્તમ સૂત્રકા અવતરણ, સપ્તમ સુત્ર ઔર છાયા ।

એ પૂર્વોક્ત વિષયને પુનઃ પ્રગટ કરતાં સૂત્રકાર એનો " से न " ઈત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા ઉપસંહાર કરે છે. અથવા–" न दीर्घः " ઇત્યાદિ પદોથી એ અવસ્થામાં દીર્ઘત્વાદિ–વિશેષ–ધર્મવાચક વિશેષશબ્દોની વિષયતાનો જ નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. સામાન્યરૂપથી શબ્દાત્મકતા આદિનો નિષેધ નથી કર્યો, માટે "से न" ઇત્યાદિ સૂત્રથી સામાન્ય રૂપથી શબ્દાત્મકતા આદિનો ત્યાં નિષેધ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે—

મુક્તાત્મા જીવોંકા વર્ણન ।

એ મુક્ત આત્મા ન શબ્દસ્વરૂપ છે, ન તો રૂપસ્વરૂપ છે, ન ગંધસ્વરૂપ છે, ન રસસ્વરૂપ છે, અને ન તો સ્પર્શસ્વરૂપ છે. આ પ્રકારે ન શબ્દ સામાન્ય સ્વરૂપ છે, અને ન રૂપ, રસ તથા ગંધ આદિ સામાન્ય સ્વરૂપ છે. જ્યાં સામાન્ય ધર્મનો જ અભાવ છે ત્યાં આગળ હ્રસ્વ આદિ વિશેષશબ્દવિષયતા તથા નીલ, શુકલ આદિ વિશેષરૂપતા કઇ રીતે આવી શકે ? અર્થાત્ આવી શકતી નથી. આ માટે સામાન્ય અને વિશેષ રૂપથી શબ્દ આદિની પ્રવૃત્તિના નિમિત્તનો અભાવ હોવાથી જ એ મુક્તદશા કોઈ પણ પ્રકારે કહી શકાતી નથી. "इति ब्रवीमि" આનો અર્થ પ્રથમ અધ્યયનમાં એ કહ્યા પ્રમાણે જાણી લેવો જોઇએ (સૂ૦૭)

આ અધ્યયનનો ઉપસંહાર પદ્યથી કરવામાં આવે છે. "अस्मिन्नध्ययने" ઈત્યાદિ.

(૧) પહેલા ઉદ્દેશમાં–પ્રાણીઓની હિંસા કરવાવાળા અને વિષયોને માટે સાવદ્ય ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળાને મુનિ ન કહેવાય. તેમજ વિષયોને માટેજ વિચરણ કરવાવાળા અને એમાં લવલીન ચિત્ત થયેલા પણ મુનિ ધર્મથી રહિત છે. (૨) બીજા ઉદ્દેશમાં—હિંસાદિ પાપસ્થાનોથી નિવૃત્ત જ મુનિ હોય છે. (૩) ત્રીજા ઉદ્દેશમાં—જે પરિગ્રહથી વિરત છે અને કામભોગોથી રહિત છે એ જ વિરક્ત મુનિ છે. (૪) ચોથા ઉદ્દેશમાં—અગીતાર્થ મુનિએ એકાકી થઇ વિહાર કરવો ન જોઈએ, કેમ કે આ પ્રકારના વિહારથી એને અનેક વિઘ્નો આવે છે. (૫) પાંચમા ઉદ્દેશમાં–મુનિએ દ્રહ (સરોવર)ની સમાન થવું જોઈએ. મન, વચન અને કાયાથી વિરક્ત બનવું જોઈએ. સ્ત્રી આદિના સંગથી દૂર રહેવું જોઇએ, સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્રના ધારક બનવું જોઈએ. સંશય આદિ દોષોથી રહિત થવું જોઈએ. (૬) છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં—ઉન્માર્ગગમન, રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ.

આ આચારાંગસૂત્રના લોકસાર નામના પાંચમા અધ્યયનની આચાર-ચિંતામણિ–ટીકાનો ગુજરાતી અનુવાદ સંપૂર્ણ ॥ ૫ ॥

પ્રશ્રમ અધ્યયનકે સાથ ષષ્ઠ અધ્યયનકા સમ્બન્ધકથન । ધૂત શબ્દકા અર્થ ઔર ભેદ । ઇસ અધ્યયનકે પાચોં ઉદેશોંમેં પ્રતિપાધ વિષયોંકા ક્રમિક વર્ણન । પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

છઠા અધ્યયનનો પ્રથમ ઉદ્દેશ.

પાંચમો અધ્યયન કહેવાઈ ગયો છે, એ અધ્યયનમાં લોકમાં સારભૂત સંયમ અને મોક્ષનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવેલ છે. સંયમ અને મુક્તિની પ્રાપ્તિ, માતા પિતા આદિ સ્વજનોના મમત્વનો ત્યાગ, કર્મોનો વિનાશ કર્યા વગર થઇ શકતો નથી. આ કારણે આ બન્ને વિષયો સમજાવવા માટે આ ધૂતાખ્યાન અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુજનો દ્વારા જે દૂર–પરિવર્જીત કરવામાં આવે તે ધૂત છે. એ ધૂત માતા પિતા ઈત્યાદિનો સંગ અને અષ્ટવિધકર્મસ્વરૂપ છે, કેમ કે મુમુક્ષુઓ દ્વારા એનો પરિત્યાગ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનમાં આ બન્ને વિષયોને ધૂનન–પરિત્યાગને યોગ્ય પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે. આ માટે આ અધ્યયનનું નામ પણ “ ધૂત ” થઇ ગયું છે.

ધૂત દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી બે પ્રકારનું છે. વસ્ત્ર અને પાત્રાદિક દ્રવ્યધૂત છે, અષ્ટવિધ કર્મ ભાવધૂત છે. કહ્યું પણ છે–“ जह मलमलिणं वत्थं ” ઈત્યાદિ.

જેમ મળથી ગંદું બનેલ વસ્ત્ર ક્ષારદ્રવ્ય–સોડા સાબુ વગેરેથી સાફ કરવામાં આવે છે એ જ રીતે ભાવસ્વરૂપ કર્મરૂપી મેલને પણ આત્માથી સંયમ અને તપ દ્વારા ધોવા–સાફ કરવામાં આવે છે.

અહીં ભાવધૂતનો અધિકાર છે. આના પાંચ ઉદ્દેશ છે. પ્રથમ ઉદ્દેશમાં સ્વજનના સંગનું, બીજા ઉદ્દેશમાં કર્મોનું, ત્રીજા ઉદ્દેશમાં ઉપકરણ અને શરીરના મમત્વનું, ચોથા ઉદ્દેશમાં ત્રણ ગૌરવનું, અને પાંચમા ઉદ્દેશમાં ઉપસર્ગો અને માન તથા અપમાનનું ધૂનન પ્રતિપાદન કરેલ છે. આમાં સર્વ પ્રથમ સૂત્રકાર સ્વજનોના સંગનો પરિત્યાગ કરવો જોઇએ આ સમજાવવા માટે પ્રથમ ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરે છે. આમાં સહુ પ્રથમ સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે જે પદાર્થ જે સ્વરૂપથી અવસ્થિત છે તે સકલ પદાર્થોને તે સ્વરૂપથી જાણવાવાળા મનુષ્ય જ અનુપમ ધર્મનું કથન કરવા યોગ્ય બની શકે છે. આ વાત સમજાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે– “ ओबुज्झमाणे ” ઈત્યાદિ.

ઈન મનુષ્યોંમેં જો મનુષ્ય સમ્યગ્જ્ઞાનવાન્ હૈ, વે હી અન્ય મનુષ્યોં કે લિયે સમ્યગ્જ્ઞાનકા ઉપદેશ દેતે હૈં । વે સમ્યગ્જ્ઞાની કેવલી ઔર શ્રુતકેવલી હોતે હૈં । વે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોંકો યથાર્થરૂપસે જાનતે હૈં । વે હી ઈસ અનુપમ સમ્યગ્જ્ઞાનકે ઉપદેશક હોતે હૈં ।

આ ચરાચર સંસારમાં જે મનુષ્યોને નિરાવરણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ ચૂકી છે અને એનાથી જે આત્મા તથા સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપના જાણકાર બનેલ છે તે મનુષ્ય અઘાતિયા કર્મોના સદ્ભાવથી મનુષ્યશરીરમાં સ્થિત થવા છતાં સમ્યક્જ્ઞાન અને ઉપલક્ષણથી એના કાર્યસ્વરૂપ અનુપમ-સાચા શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મના ઉપદેશક અન્ય સંસારી જીવો માટે થાય છે. તીર્થંકરના સિવાય ધર્મનો ઉપદેશ બીજા છદ્મસ્થજન કરી શકતા નથી, કેમ કે એ આત્મા તથા સંસારના સ્વરૂપના વાસ્તવિક જાણકાર નથી હોતા.

ભાવાર્થ—તીર્થંકર જ ધર્મોપદેશક હોય છે; કેમ કે એ સર્વજ્ઞ છે. એટલે તીર્થંકર પ્રણીત શ્રુત-ચારિત્રરૂપ ધર્મ જ સાચો છે; બીજા છદ્મસ્થજન પ્રણીત નહિ! શાકયલોક જે એવું કહે છે કે કુડ્યાદિક ધર્મનું નિરૂપણ કરે છે તથા અજ્ઞાની વૈશેષિક જે એવું કહે છે કે પદાર્થોના આવિર્ભાવન ઉલૂકભાવથી જ થાય છે. એમની આ માન્યતા બરોબર નથી; કેમ કે ધર્મનું નિરૂપણ એવા મનુષ્યના વગર સંભવિત બનતું નથી કે જેણે ઘાતીયા કર્મોના અભાવથી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરી ન હોય. ઘાતીયા કર્મોના વિનાશથી કેવલજ્ઞાનની ઉદ્ભૂતિ થાય છે. અને એની ઉપલબ્ધિનું નામ સર્વજ્ઞતા છે. જે સર્વજ્ઞ બને છે તે કૃતાર્થ હોય છે. એમની પ્રત્યેક ઇચ્છાઓ નષ્ટ થઇ ગઇ હોય છે. સંસારમાં કોઇ પણ એવો પદાર્થ નથી દેખાતો જેની એમને ચાહના હોય. કૃતકૃત્ય હોવા છતાં પણ તેઓ ભવ્ય જીવોને પુણ્યના ઉદય અને યોગોના સદ્ભાવથી

સમવસરણમાં પ્રાણીયોને હિતાવહ ઉપદેશ આપે છે–ધર્મની પ્રરૂપણા કરે છે. જ્યારે ધર્મની પ્રરૂપણા કરવી સર્વજ્ઞને આધીન છે ત્યારે એવો કયો સચેતન પ્રાણી માની શકે છે કે જડસ્વભાવ અચેતન કુડ્યાદિક (ભીત આદિ) તથા અષ્ટવિધકર્મરૂપી પાસથી જકડાયેલા તિર્યંચ પ્રાણી સર્વજ્ઞની સમકક્ષાતને મેળવવા લાયક બની શકે છે? અર્થાત્–એનાથી યોગ્ય ધર્મની પ્રરૂપણા થઈ શકે છે? અથવા તે યોગ્ય ધર્મની પ્રરૂપણા કરવા માટે શક્તિશાળી બની શકે છે? કદાપિ નહિ. (કોઈ કાળે નહિ)

તીર્થંકર પ્રભુ જ ધર્મની દેશના આપે છે–અથવા બીજા પણ કોઈ આપે છે? આ પ્રકારની શિષ્યની શંકાના નિવારણાર્થે "यस्येमाः" ઇત્યાદિ સૂત્રાંશની પ્રરૂપણા કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે કેવલી અને શ્રુતકેવલી પણ ધર્મની પ્રરૂપણા કરે છે, કેમ કે નિર્દોષ–સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય રહિત જ્ઞાનથી એ પ્રત્યક્ષભૂત એકેન્દ્રિયાદિક જાતીઓને સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તરૂપથી સારી રીતે જાણતા હોય છે.

ભાવાર્થ—આ પહેલાં જે કહ્યું છે કે તીર્થંકર પ્રભુ ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે? અથવા બીજા પણ?, આ પૂર્વોક્ત શિષ્યની આશંકાનો આ ઉત્તર છે, આમાં એ બતાવાયું છે કે તીર્થંકર સિવાય કેવલી અને શ્રુતકેવલી–ચતુર્દશપૂર્વધર પણ સંપૂર્ણ રીતે શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનો ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપે છે.

દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા।

એ–તીર્થંકર મનુષ્યોને કયા પ્રકારના ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે, આ પ્રકારની જીજ્ઞાસા હોવાથી સૂત્રકાર કહે છે–"से किट्टइ" ઇત્યાદિ.

તીર્થંકર ગણધર આદિ, હિંસાનિવૃત, ધર્માચરણકે લિયે ઉધત ઔર હેયોપાદેયબુદ્ધિયુક્ત મનુષ્યોંકે લિયે મુક્તિમાર્ગકા ઉપદેશ દેતે હૈં। ઇન ઉપદેશ પ્રાપ્ત લોગોં મેં કિતનેક મહાવીર કર્મશત્રુઓં કે નાશાર્થ પરાક્રમ કરતે હૈં। ઇનસે ભિન્ન મોહવિવશ પ્રાણી કિ જિનકી બુદ્ધિ અન્યત્ર લગી હુઇ હૈ, વે વિષાદયુક્ત રહતે હૈ।

એ તીર્થંકર ભગવાન અથવા ગણધરાદિક દેવ આ મનુષ્ય લોકમાં એવા જીવોને સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ મુક્તિમાર્ગ (ધર્મ) નો ઉપદેશ આપે છે જે ધર્મનું આચરણ કરવા માટે ઉત્સુક હોય છે. પ્રાણી-

ઓની હિંસાનો જેમણે પરિત્યાગ કરેલ છે, પોતાના ધર્મકર્મના આચરણમાં જેનું મન તલ્લીન રહે છે, અને જે હેય અને ઉપાદેયની બુદ્ધિથી સમન્વિત (યુક્ત) છે. આ પ્રકારે ભગવાન અથવા ગણધરાદિકોદ્વારા મુક્તિનો માર્ગ સમજાવવામાં આવ્યા છતાં પણ કોઈ એક મનુષ્ય કર્મરૂપી શત્રુઓને પરાસ્ત કરવામાં સંયમરૂપી યુદ્ધભૂમિમાં વિશેષરૂપથી પોતાની શક્તિ પ્રગટ કરે છે. કોઈ એક મોહપાસમાં બંધાઈને સ્ત્રી પુત્ર આદિ સાંસારિક પદાર્થો કે જે ભગવાનની દેશનાથી બાહ્ય–ભિન્ન વિષય છે એમાં ફસાઈ રહે છે અને નિરંતર ઈષ્ટ–પ્રિય–વિયોગ તથા અનિષ્ટ સંયોગ અને અભિલષિત અપ્રાપ્તિરૂપ પીડાઓથી પીડિત થતા દેખાય છે. “ अणत्तपन्ने ” આની સંસ્કૃત છાયા “ अनात्मप्रज्ञान् ” પણ છે. આનો અર્થ એ થાય છે કે જે આત્મપ્રજ્ઞાવાળા નથી. અર્થાત્ આત્માની હિતકારક બુદ્ધિથી જે શૂન્ય છે, अतएव સંયમના પાળવામાં જે શિથિલ છે–એ તરફ જેની પ્રવૃત્તિ નથી, એવા દેખાય છે. (સૂ૦૨)

તૃતીય સૂત્ર કા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

તથા—“ से बेमि ” ઈત્યાદિ !

શૈવાલ આદિસે યુક્ત પુરાને હ્રદમેં રહનેવાલા કચ્છપ, જૈસા ઉસીમેં નિવિષ્ટ ચિત હોનેસે ઉસસે બાહર નહીં હો સકતા, ઉસી પ્રકાર હેયોપાદેય વુદ્ધિરહિત મનુષ્ય, કભી ભી ઇસ સંસારરૂપી મહાહ્રદસે બાહર નહીં નિકલ સકતા ।

સૂત્રકાર કહે છે કે હું અનાત્મપ્રજ્ઞનું દૃષ્ટાંત કહું છું. જે રીતે મહાહ્રદ (દ્રહ) આદિ જળાશયમાં રહેનાર કાચબો તેમાં રહેલા જળ, સેવાળ અને કમળપત્રોથી ઢાંકેલ રહેવાથી બહાર નીકળી કિનારો મેળવી શકતો નથી એ જ પ્રકારે જે અનાત્મપ્રજ્ઞ છે એ પણ જ્યાં સુધી સંસારથી બહાર નથી થતો ત્યાં સુધી મુક્તિના માર્ગને મેળવી શકતો નથી.

ભાવાર્થ—જેવી રીતે જળાશયમાં રહેલો કાચબો કે જેની ભાવના બહાર નિકળવાની નથી પણ તેમાં રહેવાને માટે જેનું મન આસક્ત છે અને તેમાં

રહેવાથી જે જળ, સેવાળ, કમળપત્રોથી લપટાઈ રહે છે, ક્યારેય તે જળાશયથી બહાર નથી નીકળતો, પણ તેમાંજ મગ્ન રહે છે. એ જ રીતે જે અનાત્મપ્રજ્ઞ છે, તે સંસારરૂપી મહાહ્રદમાં વિષયોમાં આસક્ત તથા કર્મથી ઘેરાયેલ હોવાને કારણે ડુબતો-અથડાતો રહે છે અને મુક્તિના માર્ગથી સદા વંચિત બને છે.

અથવા—ઉન્માર્ગ શબ્દનો અર્થ વિવર (છિદ્ર) રૂપ ઉર્ધ્વમાર્ગ છે. મહાહ્રદના કાચબાની માફક અનાત્મપ્રજ્ઞ જીવ એ માર્ગને મેળવી શકતા નથી. જેમ કોઈ એક મોટું જળાશય હતું. એમાં ઘણો જ સેવાળ-કીચડ જામેલ હતો. એમાં અનેક જળ-જંતુઓ રહેતાં હતાં. એના કિનારે એક જાંબુનું ઝાડ હતું જે પાકેલાં ફળોથી લચ્યું પચ્યું હતું. તેમાંથી એક જાંબુ જળાશયમાં સેવાળ ઉપર જઈ પડયું. એના પડવાથી જામેલા સેવાળમાં કાચબાની ડોક આવી શકે એવું છિદ્ર પડયું. આના થોડા સમય બાદ પોતાના સાથી સમુદાયથી છુટો પડેલ એક કાચબો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે તે સેવાળના છિદ્રની અંદર પોતાની ડોક કાઢી ઉપર જોવા માંડયું. તો શું જુએ છે કે શરદઋતુનો ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાથી શુભ્ર અને અનેક તારાઓથી પ્રકાશિત આકાશ કે જેમાં પૂર્ણ ચંદ્રમંડળ ચમકી રહ્યું છે. તે જોઇ મનમાં અત્યંત ખુશી ઉપજી અને વિચારવા લાગ્યો કે અહા! કેટલું સુરમ્ય દૃશ્ય છે. જો મારા સમસ્ત બંધુજન આ અદૃષ્ટપૂર્વ સ્વર્ગ જેવા સુંદર પ્રદેશને જુએ તો ઘણું સારૂં થાય. એવો નિશ્ચય કરી તે પોતાના સમુદાયની શોધમાં નીકળ્યો અને આડા અવળો ફરી એની તપાસ કરવા માંડયો. જ્યારે બધા તેને મળી ગયા ત્યારે તે એ બધાને સાથમાં લઇ છિદ્રની તરફ ચાલ્યો; પરંતુ જળાશય ખૂબ મોટું હતું અને જળથી પૂરેપૂરૂં ભરેલ હતું આથી એને એ છિદ્ર ફરી મળી શકયું નહીં. આ જ રીતે અનાત્મપ્રજ્ઞ જીવરૂપી કાચબો પણ સંસારરૂપી હ્રદમાં પડેલ છે. અને કર્મરૂપી સેવાળના વિવરથી મનુષ્યપર્યાય, આર્યક્ષેત્ર, સુકુળમાં જન્મ અને સમ્યક્ત્વના લાભરૂપ વ્યોમતળ (આકાશ)ની પ્રાપ્તિ કરી મોહના વશ થઈ પોતાના સગા-સંબંધીઓની અને ભોગોની ચિંતામાં ફસાઈ એને પ્રાપ્ત થયેલા બધા સુઅવસરને વ્યર્થ ગુમાવી દે છે અને સંસારરૂપી મહાહ્રદમાં જ પરિભ્રમણ કરતો રહે છે. એમાંથી એ પોતાના ઉદ્ધારના માર્ગની તરફ વધી શકતો નથી, મોક્ષના માર્ગને મેળવી શકતો નથી. માટે સૂત્રકાર શિક્ષા દે છે કે હે શિષ્યજન! સમ્યક્ત્વ કે જેની પ્રાપ્તિ હજારો ભવમાં પણ આ જીવને દુર્લભ છે અને જે કર્મના વિવરભૂત છે, એને પ્રાપ્ત કરી તેની રક્ષા કરવામાં પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. (સૂ૦૩)

અનાત્મપ્રજ્ઞો અંગે બીજું દ્દષ્ટાંત સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે-" भंजगा इव" ઈત્યાદિ.

જૈસે વૃક્ષ શાખાછેદનાદિ દુઃખોં સહતે હુએ અપને હી સ્થાન પર રહતે હૈં, વહાંસે હટ નહીં સકતે, ઉસી પ્રકાર કિતનેક મનુષ્ય, સ્ત્રી, પુત્રાદિસે અપમાનિત, અનેક આધિ વ્યાધિયોંસે ગ્રસ્ત, ઔર રાજપુરૂષાદિકોંસે હતસર્વસ્વ હોતે હુએ ભી ગૃહત્યાગ નહીં કર સકતે । વે દુઃખી હો કર સકરૂણ વિલાપ કરતે હૈં ઔર નિદાન કરતે રહતે હૈં, ઇસ કારણ ઇન્હેં મોક્ષ નહીં મિલતા ।

જેમ વૃક્ષ સ્થાવરનામકર્મના ઉદયની પરતંત્રતાથી સ્થાવરપર્યાય કે જેમાં એક સ્થળથી બીજા સ્થળમાં અવર જવરની ક્રિયા થતી નથી અથવા તે પોતે જ્યાં છે તે સ્થળેથી ફરવામાં પોતાનું સ્થાન છોડી શકતું નથી. આ પ્રકારે જે અનાત્મપ્રજ્ઞ જીવ છે એ પણ ઉગ્રભોગાદિ ઉચાં અને ચંડાલ આદિ નીચ કુળોમાં ઉત્પન્ન થઈને રૂપાદિક પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અત્યંત મુગ્ધ બની ખરાબ રીતે ડુબતો રહે છે. કહે છે કે જે પ્રકારે નારકી અચિન્તિત અસદૃશ અનુપમ અનિષ્ટ અતિકષ્ટપ્રદ દુઃખોને ભોગવ્યા કરે છે. એ જ રીતે મારી પણ એ જ હાલત છે. આ પ્રકારનાં એ દુઃખ મારા ઉપર ક્યાંની આવી તુટી પડ્યાં.

દુઃખોને ભોગવતાં પણ એ અનાત્મપ્રજ્ઞ જીવ એનાં મૂળકારણ કર્મોથી છુટતો નથી. કદાચ એવું હોત કે જે કર્મોના ઉદયમાં જેનું ફળ ભોગવી લેવામાં આવે એવાં કર્મ કદાચ નાશ પામે અથવા એનાથી તેનો છૂટકારો થઇ જાય તો એ વાત માની શકાત કે એ કર્મોથી તેની મુક્તિ થઈ ચૂકી. પરંતુ એવું

તો બનતું નથી; કેમ કે ફળ ભોગવવાથી કર્મોનો સર્વથા વિનાશ થતો નથી; તપ અને સંયમની આરાધનાથી જ જીવ કર્મોથી મુક્તિ મેળવે છે. અનાત્મપ્રજ્ઞ મુક્તિના કારણથી દૂર રહે છે. મોક્ષના સાધનોનું સેવન–આચરણ કરતા નથી માટે કર્મબન્ધોથી રહિત પણ થતા નથી.

ભાવાર્થ—જે પ્રકારે વૃક્ષ, શીત, વાયુ, ધૂપ, છેદન, ભેદન, ડાળને ખેંચવું કે તેને તોડવી, મરડવી આદિ પ્રકારના ઉપદ્રવોને સહ્યા કરે છે; તો પણ સ્થાવર-નામકર્મના ઉદયથી પોતાના સ્થાન ઉપરથી હટી શકતું નથી. આ જ રીતે અનાત્મપ્રજ્ઞ જીવ પણ પુત્ર–સ્ત્રી ઈત્યાદિથી તિરસ્કૃત થતો હોવા છતાં, અનેક પ્રકારની આધિ–વ્યાધિઓમાં રીબાતો, રાજપુરૂષ અને ચોર વગેરેથી સર્વસ્વ લુંટાઈ જવા છતાં પણ, માતા, પિતા, પુત્ર અને સ્ત્રી ઇત્યાદિથી અલગ પડી જવા છતાં પણ, મધુબિન્દુની પ્રાપ્તિ કરવા લોલુપ્ત બનેલા મનુષ્યની માફક, અલ્પ સુખ અને અગણિત દુઃખોથી પરિપૂર્ણ ગૃહસ્થભાવને છોડતો નથી. અને દુઃખોથી દુઃખિત થતો રહે છે, તો પણ સમસ્ત દુઃખોની પરમ્પરાનું કારણ જે કર્મબન્ધ છે એનાથી છૂટો થઈ શકતો નથી. (સૂ૦ ૪)

પ્રશ્નમ સૂત્રકા અવતરણ ઔર પ્રશ્નમ સૂત્ર ।

અનાત્મપ્રજ્ઞોનો તે તે કુળોમાં જન્મ ક્યા પ્રયોજનથી થાય છે ? આ પ્રકારની જીજ્ઞાસામાં સૂત્રકાર કહે છે. “ अह पास ” ઈત્યાદિ !

હેયોપાદેય વિવેકરહિત મનુષ્ય જન્મ–મરણકે ચક્કરમેં પડે રહતે હૈં ।

સૂત્રકાર પૂર્વોકત જીજ્ઞાસાનું સમાધાન કરવા નિમિત્તે શિષ્યજનથી કહે છે કે હે શિષ્ય ! અનાત્મપ્રજ્ઞોનો જે ઉચ્ચ નીચ કુળોમાં જન્મ થાય છે તે એના દ્વારા પૂર્વનાં કરેલાં કર્મોના વિપાકના અનુભવ કરવા માટે થાય છે. કર્મોના એ કઠિનતર વિપાકોને ભોગવતાં એ અનેક પ્રકારની દુર્દશાઓથી ઘેરાઈ જાય છે. આ માટે એ દુઃખોથી છુટકારો મેળવવાનો ઈલાજ એક આ જ છે કે શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું આરાધન કરે; કારણ કે જગતમાં જીવોનું કલ્યાણ કરનાર આ એક જ વસ્તુ છે. (સૂ૦ ૫)

ષષ્ઠ સૂત્રકા અવતરણ, ષષ્ઠ સૂત્ર ઔર છાયા ।

પોતાના કરેલા કર્મોના ઉદયથી જીવ અનેક પ્રકારના રોગાદિકને ભોગવે છે. આને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે “ गंडी ” ઈત્યાદિ !

હેયોપાદેય વિવેકરહિત અનાત્મજ્ઞ પુરૂષ સ્વકૃત કર્મોંકે ફલ સ્વરૂપ કુષ્ઠાદિ રોગોંસે ઔર વિવિધ પરીષહોં સે આક્રાન્ત હોતે રહેતે હૈં ।

કર્મ સકળ દુઃખનું કારણ છે. આ માટે એના વિચિત્ર ઉદયમાં જીવ અનેક પ્રકારની અવસ્થાઓનો અનુભવ કરે છે. આ વિષયને પૂર્વોક્ત ગાથાઓમાં સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે. કોઈ જીવ કર્મના વિપાકથી ગણ્ડમાલા રોગથી પીડિત રહે છે. કોઈ કોઢનો ભોગ બને છે, કોઇ રાજયક્ષ્મા–ક્ષયરોગથી દુઃખી થાય છે. કોઇ અપસ્માર–મૃગી રોગથી આક્રંદ કરે છે, કોઈ કાણો બને છે, કોઇમાં જડતા હોય છે, કોઇના અંગ ઉપાંગોમાં ખામી હોય છે, કોઈ કુબડો હોય છે, કોઈ પેટનો રોગી હોય છે, કોઈ મુંગો હોય છે, કોઈને શોફ (સોજાનો) રોગ હોય છે, કોઈને ભસ્મક વ્યાધિ હોય છે, કોઈને કમ્પરોગ હોય છે, કોઈને પીઠસર્પનો રોગ હોય છે, જે રોગનો રોગી લાકડાની ઘોડીના આધારે ચાલે છે, જે એક પ્રકારના પાંગળા કહેવાય છે, કોઈને હાથીપગાનો રોગ થાય છે, કોઈને મધુ-પ્રમેહ થઇ જાય છે, આ સોળ રોગ જે યથાક્રમથી અહીં બતાવ્યા છે આ બધા અશુભ કર્મોના ઉદયના ફળ છે. કર્મોના ઉદયમાં જીવોની બીજી પણ શું શું અવસ્થાઓ બને છે એને “ अथ ते स्पृशन्ति ” ઈત્યાદિ શ્લોકથી પ્રગટ કરે છે.

કોઈ કોઈ એવો રોગ હોય છે કે જેનાથી જીવનનો તરત જ અન્ત આવી જાય છે, જેમકે ઉદરશૂળ વગેરે. ગાઢ પ્રહાર આદિથી ઉત્પન્ન થયેલ દુઃખોનું નામ સ્પર્શ છે. જે રોગોમાં નિમિત્ત ચાહે ક્રમથી મળે અથવા અક્રમથી. એ ન પણ મળે એવા ક્રમિક અને અક્રમિક નિમિત્ત અને અનિમિત્તથી જે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું નામ અસમંજસ છે. આ પણ અશુભ ઉદયથી જ જીવોને થાય છે.

શંકાઃ—અશુભોદય જ તે રોગોની ઉત્પત્તિનું નિમિત્ત છે. પછી અનિમિત્તથી પણ અસમંજસ રોગોની ઉત્પત્તિનું આપનું કથન ગ્રાહ્ય કેમ માનવામાં આવે ?

ઉત્તર—અહિં બાહ્ય કારણોની ઉપસ્થિતિ અને અનુપસ્થિતિની અપેક્ષાથી

જ નિમિત્ત અને અનિમિત્તનું કથન સમજવું જોઈએ. કર્મોનો ઉદય આભ્યંતર નિમિત્ત છે, તે નિમિત્ત તો પ્રત્યેક રોગોમાં સાધારણ કારણ છેજ. આવા અસમંજસ રોગોથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં મગ્ન રહેલા જીવો–ગૃહસ્થોનું મરણ દેખી તથા દેવોનો પણ ઉપપાત–જન્મ અને ચ્યવન–મરણ જાણી, મિથ્યાત્વ અવિરતિ આદિ કારણ કલાપથી ઉત્પન્ન બંધદશાને પ્રાપ્ત અને અબાધાકાળને છોડીને ઉદયાવલીમાં પ્રવિષ્ટ એવા કર્મોના, શારીરિક અને માનસિક દુઃખરૂપ ફળ સારી રીતે વિચાર કરી, સકળ દુઃખોના મૂળ કારણ આ કર્મોને નાશ કરવા માટે, તપ અને સંયમમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શિષ્યોને સંબોધન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે હે શિષ્યજન ! આ કર્મોનાં ફળ જે પ્રકારથી થાય છે એ પ્રકાર ફરીથી વધુ તમોને કહું છું, તે તમે સાંભળો. (સૂ૦ ૬)

સપ્તમ સૂત્રકા અવતરણ, સપ્તમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

સંસારી જન કર્મોના વિપાકને ભોગવે છે આ વાત સમજાવવા સૂત્રકાર કહે છે " संति पाणा " ઇત્યાદિ—

જો પ્રાણી તમમેં અર્થાત્ નરકાદિ અથવા મિથ્યાત્વાદિમેં પડે હુએ હૈં વે અન્ધે હૈં । એસે જીવ કુષ્ઠાદિસે આક્રાન્ત હો કર દુઃખ ભાગી હોતે હૈં ।

જે પ્રાણી દ્રવ્યઅંધકારરૂપ નરકાદિ ગતિયોમાં, ભાવ અંધકારરૂપ મિથ્યાત્વ આદિમાં વર્તમાન છે તે દ્રવ્યરૂપથી દેખતા હોવા છતાં પણ હેય અને ઉપાદેયના વિવેકથી રહિત હોવાથી ભાવરૂપથી આંધળા જ છે, એવું તીર્થંકરોનું કહેવું છે. એવા જીવ ગંડ, કુષ્ઠાદિ રોગોના ભોગ બની અને એકેન્દ્રિયાદિક જાતિની પ્રાપ્તિરૂપ પર્યાયને એકવાર અથવા વારંવાર ભોગવી તીવ્ર અને મંદ દુઃખ ઇત્યાદિને ભોગવે છે. કહેવાઈ ગયેલ અથવા આગળ કહેવામાં આવનાર વિષયમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવા માટે શ્રી સુધર્માસ્વામી શ્રી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે આ જે કાંઈ મેં કહ્યું છે અને આગળ પણ જે કાંઈ કહેવામાં આવશે એ મારી પોતાની કલ્પના નથી; પરંતુ આ સર્વજ્ઞનાં વચન છે, એવું સમજી મારા વચનો પર તમે વિશ્વાસ રાખો. (સૂ૦ ૭)

અષ્ટમ સૂત્રકા અવતરણ, અષ્ટમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

રસના ઈન્દ્રિયના સદ્ભાવથી શબ્દ કરવામાં સમર્થ એવા દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ તથા તિક્ત કટુક આદિ રસોનો અનુભવ કરવાવાળા સંજ્ઞી જીવ, પાણીમાં રહેનારા અપ્કાયિક જીવ–માછલાં, કાચબા વગેરે જલચર જીવ, સર્પ પક્ષી વગેરે સ્થળચર જીવ અને આકાશમાં ઉડનારાં પક્ષી આદિ નભચર જીવ આ બધા પ્રાણી આહારાદિકના.નિમિત્તથી બીજા જીવોને કલેશિત કરે છે તથા દ્વેષના આવેશથી એમને પીડા પણ પહોંચાડે છે.

વાસક રસગ આદિ જો જીવ હૈં યે સભી દૂસરે જીવોંકો કષ્ટ દેતે હૈં ।

ભાવાર્થ—દ્વીન્દ્રિયથી લગાવી સંજ્ઞી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યંત સમસ્ત જળચરાદિક જીવ પરસ્પરમાં એક બીજાને આહારાદિકના નિમિત્તથી અથવા દ્વેષાદિકના આવેશથી પીડિત કર્યા કરે છે. કોઇ કોઈ પક્ષી પણ જે જળનાં જ આશ્રિત છે એને જળચર માનવામાં આવેલ છે. (સૂ૦ ૮)

નવમ સૂત્રકા અવતરણ, નવમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

સંસારી જીવોની દશાને પ્રગટ કરવા માટે ફરીથી સૂત્રકાર કહે છે– " **पास लोए** " ઈત્યાદિ—

યહ લોક મહાભયયુક્ત હૈં, ઔર ઇસમેં રહનેવાલે સભી પ્રણી અત્યન્ત દઃખી હૈં ।

શિષ્યને સંબોધન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે હે શિષ્ય ! જુઓ, આ સંસારમાં જીવોને થોડી પણ શાંતિ નથી. એની પાછળ અનેક પ્રકારના ભય લાગ્યા રહે છે. શારીરિક અને માનસિક કષ્ટોથી એ રાતદિવસ અકળાતા રહે છે.

આ લોક ૧૪ રાજૂપ્રમાણ છે, આમાં જેટલા પણ જીવ છે એ અનાદિ-કાળથી જ્ઞાનાવરણીય આદિકર્મોના ઉદયના વશમાં પડ્યા છે. આ કારણે એ ભયમાં છે. કારણ કે પરતંત્રતામાં સ્વતંત્રતાનો અભાવ હોવાથી સદા કાળ ભયજ ભય બન્યો રહે છે, ક્યારેક એ નરકનિગોદાદિકની કથાઓ સાંભળી એનાથી ભયભીત બને છે, ક્યારેક તિર્યંચ ગતિનાં દુઃખોથી, તો ક્યારેક મનુષ્યગતિનાં દુઃખોથી.

આવા કર્મોને સદા આધીન રહેનાર મારી શું દશા થશે? એવો ચિન્તારૂપી મહા-ભય પ્રત્યેક સચેતન પ્રાણીના હૃદયમાં બન્યો રહે છે. આવા અનેક પ્રકારના વિકટ ભયોથી ઘેરાયેલ અનન્ત સંસારી જીવ છે. કર્મોદયના વશથી આ બિચારા રાત દિન અનન્ત કષ્ટોનો સામનો કરતા રહે છે. (સૂ૦ ૯)

દશમ સૂત્રકા અવતરણ, દશમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

સંસારી જીવોની આવી દશા કેમ થાય છે, આ પ્રકારની જીજ્ઞાસાના સમાધાનનિમિત્ત સૂત્રકાર કહે છે. "**सत्ता कामेहिं**" ઈત્યાદિ—

કામાસક્ત મનુષ્ય, ઇસ ક્ષણમંગુર નિસ્સાર શરીરકી પુષ્ટિનિમિત્ત પ્રાણિહિંસા ઔર તજ્જનિત કર્મબન્ધ કિયા કરતે હૈં ।

અવતરણરૂપ શંકાનું સમાધાન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે કામભોગોમાં મગ્ન હોવાથી મનુષ્યને થોડો પણ અવકાશ મળતો નથી. કામભોગોના સાધનભૂત આ ઔદારિક શરીરની પુષ્ટિના કારણે એ અનુચિત ઉપાયોનું પણ આચરણ કરતા રહે છે. નરકનિગોદાદિકના અનન્ત દુઃખોના કારણભૂત અન્ય પ્રાણીઓની હિંસા કરવામાં પણ એ અચકાતા નથી. એમને સ્વપ્નમાં પણ એ વિચાર નથી આવતો કે જ્યારે સંસારી પ્રત્યેક પદાર્થ પરિણમનશીલ છે તો મારૂં આ શરીર પણ એવાજ પ્રકારનું હોવાથી ક્ષણ ક્ષણમાં પોતે ગળી રહ્યું છે. આ પોતે તો નિઃસાર છે છતાં એનાથી પણ સાર પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.(સૂ૦૧૦)

ગ્યારહવેં સૂત્રકા અવતરણ, ગ્યારહવાં સૂત્ર ઔર છાયા ।

શારીરિક અને માનસિક અનેક રોગોથી અકળાતો એ અજ્ઞાની પ્રાણી કર્તવ્યાકર્તવ્યના જ્ઞાનથી વિમૂઢ બની આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનને વશવર્તી બની પ્રાણિહિંસા જેવા અનર્થો કરવામાં કાંઈ પણ આગળ–પાછળનો વિચાર કરતો નથી. કણ્ઠમાળ, કોઢ, ઈત્યાદિ ૧૬ પ્રકારના રોગોથી જ્યારે એ અત્યંત પીડિત બને છે ત્યારે એ પોતાની એ વ્યાધિના પ્રશમન માટે અથવા શરીરની પુષ્ટિ અર્થે એકેન્દ્રિયાદિ પ્રાણીઓની હિંસા કરવા લાગી જાય છે.

આર્ત્ત ઔર બહુ દુઃખ યુક્ત અજ્ઞાની મનુષ્ય, અનેક વિધ દુષ્કર્મ કરકે સોલહ પ્રકારકે રોગ આતંકકે ભાગી હોતે હૈં, ઔર ફિર વે ઉન રોગોંકી ચિકિત્સાનિમિત્ત એકેન્દ્રિયાદિ જીવોંકી હિંસા કરતે હૈં ।

ભાવાર્થ—શરીરમાં જ્યારે કોઈ વિશેષ વ્યાધિ થઈ જાય છે અને ઉપાય કરવા છતાં પણ જ્યારે એની શાંતિ થતી નથી ત્યારે રોગીના ચિત્તમાં અનેક પ્રકારના સંકલ્પ-વિકલ્પ ઉઠવા લાગે છે. આ સંકલ્પ-વિકલ્પોના કુંડાળામાં પડેલો એ રોગી ક્યારેક પોતાના અપાયની ચિન્તાથી ઘેરાઈ જાય છે, ક્યારેક આ બધાને છોડીને મારે જવું પડશે-આ પ્રકારની દુર્ભાવનાથી વ્યાકુળ બને છે. હાય ! હવે શું કરૂં ? ક્યાં જાઉં? આ દુઃખ હવે સહેવાતું નથી. મરી જાઉં તો ઘણું સારૂં. આ રીતે બોલતાં આર્ત રૌદ્ર ધ્યાનમાં પડી જાય છે. આ સ્થિતિમાં પડેલા એ જીવને જો કોઇ પણ ઉપાય બતાવવામાં આવે તો તે એ ઉપાયોના કરવામાં કટિબદ્ધ બને છે. દેહથી જીવનું અત્યંત મમત્વ હોવાથી દેહની પીડાથી એ રોગોને મટાડવા અનેકાનેક હિંસાજન્ય કાર્ય કરે છે. કર્તવ્ય શું છે? અને અકર્તવ્ય શું ? એનો નિર્ણય કરવાની વિવેકબુદ્ધિ ગુમાવી બેસે છે. આ હાલતમાં કોઈ એને એવું કહે કે અમુક પશુનું બલિદાન દેવાથી આ રોગ મટી જાય તો તે એ જીવની પણ હિંસા કરવાનું ચુકતો નથી. શરીરની પુષ્ટિને કારણે અજ્ઞાની જીવ આ પ્રકારે અન્ય જીવોની હિંસા કરવામાં ઘૃણા કરતા નથી.(સૂ૦૧૧)

બારહવેં સૂત્રકા અવતરણ, બારહવાં સૂત્ર ઔર છાયા ।

"नालं" ઇત્યાદિ સૂત્રદ્વારા આચાર્ય મહારાજ શિષ્યને ઉપદેશ આપતાં કહે છે-

કર્મોદયજનિત રોગોંકી નિવૃત્તિમેં ચિકિત્સાયે સમર્થ નહીં હૈં । અત : રોગનિવૃત્યર્થપ્રાણિવધસે નિષ્પન્ન ચિકિત્સા, વિવેકિયોં કે લિયે હેય હૈં । ઇસ પ્રકારકી ચિકિત્સાવિધિ, જન્મમરણાદિરૂપ મહાભયોંકી કારણ હૈ । ઇસ લિયે કિસી ભી પ્રણીકા ઉપમર્દન નહીં કરના ચાહિયે ।

મુનિની સામે લક્ષ રાખી સૂત્રકાર કહે છે કે હે મુનિ ! નિર્મળ બુદ્ધિથી તમે આ વાતનો અવશ્ય વિચાર કરો કે જે પણ રોગ થાય છે એ બધા જીવના અશુભકર્મોદયથી જ થાય છે, એને દૂર કરવાનું સામર્થ્ય કોઈનામાં નથી. જ્યાં સુધી અશુભનો ઉદય રહે છે ત્યાં સુધી સારવાર છતાં પણ એને શાંતિ થતી નથી. એટલે કર્મોદયથી ઉત્પન્ન થયેલ આ દેહાશ્રિત રોગોને દૂર કરવામાં કોઈ પણ ચિકિત્સાવિધિ સમર્થ બનતી નથી. જ્યારે આ વાત સિદ્ધાંતથી દૃઢ સાબીત થયેલ છે તો પછી ચિકિત્સાનિમિત્ત બીજા પ્રાણીઓની હિંસા કરવામાં આવે તો તે કર્મબંધનું જ કારણ છે. આ રીતે કરવામાં આવતી પ્રાણિહિંસા સ્વપ્નમાં પણ શાંતિ લેવા દેતી નથી, અને તે મહાભયપ્રદ પણ બને છે. કારણ કે આ કર્મનો કરનાર જીવ જન્મ અને મરણરૂપ મહાભયનો ભોગવનાર બને છે. આત્મહિતેચ્છુનું એ કર્તવ્ય છે કે તે કોઇ પણ એકેન્દ્રિય જીવની પણ હિંસા ન કરે-એને પોતાના પ્રાણથી વિયુક્ત ન કરે; કેમ કે એક પણ પ્રાણીનું કરવામાં આવેલ ઉપમર્દન, કરનારને જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોને બંધ કરનાર બને છે. કર્મ-બંધથી જીવ અનંત સંસારી બને છે. આ માટે આ હિંસાકર્મ મહાભયસ્વરૂપ છે.

ભાવાર્થ—અશુભના ઉદયથી જીવોને વ્યાધિઓ લાગુ પડે છે. ચિકિત્સા-વિધિ કે જેમાં અન્ય જીવોનું ઉપમર્દન કરવામાં આવે છતાં આવી ચિકિત્સા રોગનો નાશ કરી શકતી નથી. અશુભોદયની શાંતિથી વ્યાધિઓનો વિનાશ આપ-મેળે થઈ જાય છે. રોગના શમન માટે દવાની ઉપયોગિતા સ્વીકારાઈ છે, જીવ-હિંસા નહીં. હિંસાવાળી ચિકિત્સાથી વ્યાધિઓનો વિનાશ માનવો એ રેતીમાંથી તેલ કાઢવા જેવી વાત છે. આ વિધિથી જીવ નવીન કર્મોના બંધ બાંધે છે અને નિરોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાને બદલે ભયંકર અસાધ્ય રોગોનો ભોગવનાર બને છે. આ માટે જે આવા ભયંકર રોગોથી બચવા તપ અને સંયમના પંથે વળે છે અને કોઇ દેવી દેવતાને કોઈ જીવનું બલિદાન દેવામાં પાપ સમજે છે આવો જીવ અસાધ્ય વ્યાધિથી બચે છે. (સૂ૦૧૨)

તેરહવાં સૂત્ર ઔર છાયા।

વક્ષ્યમાણ ધૂતવાદને હૃદયમાં ધારણ શ્રવણ આદિ કરવા માટે શિષ્યને પ્રેરિત કરતાં સૂત્રકાર કહે છે “ આયાણ મો ” ઇત્યાદિ !

અષ્ટવિધ કર્મકે વિનાશક ધૂતવાદકો સમઝો; સુનો । ઇસ સંસારમેં આત્મકૃત કર્મકે પરિણામસ્વરૂપ જીવ ઉચ્ચનીચાદિ કુલોંમેં જન્મ લેતે ર ક્રમિક મુનિત્વકો પ્રાપ્ત કરતે હૈં ।

હે શિષ્ય ! હું જે આઠ પ્રકારના કર્મોના નાશ પછીની વાત તમોને કહું છું તમે એને હૃદયમાં ધારણ કરો. જો ધારણ ન થઈ શકે તો એને સાંભળ-વાની ઇચ્છા હમેશાં કરતા રહો. સૂત્રમાં બે વખત જે “ મો મો ” શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે, આથી સૂત્રકારનો એ અભિપ્રાય થાય છે કે જે વિષય આગળ કહેવામાં આવનાર છે તે ખૂબ મુશ્કેલીથી સમજવામાં આવે તેવો છે. આ માટે શિષ્યોના ચિત્તને એ વિષય તરફ સાવધાન કરતાં સૂત્રકાર શિષ્યજનોને કહે છે કે હે શિષ્યો ! તમે સાવધાનચિત્તથી આ વિષયને સાંભળજો. જો વ્યગ્રચિત્ત બનશો તો આગળ કાંઈ પણ સમજવામાં નહિ આવે. અહિંથી એ વિષય કહેવો શરૂ થાય છે.

આ મનુષ્યલોકમાં બધાં પ્રાણી કર્મના સંબંધથી પરતંત્ર થઇ રહ્યાં છે. આ જીવ અને કર્મનો સંબંધ આજનો નથી; પરંતુ અનાદિ કાળનો છે. આ સંબં-ધના કારણથી જીવ કર્મોના વિપાકના ઉદયથી એ એ ગતિયોની પ્રાપ્તિના કારણ-ભૂત કર્મોનો ઉદય આવવાથી ઉગ્ર ભોગ આદિ વિશિષ્ટ ઉત્તમ કુળોમાં અથવા ચંડાળ વિગેરે નીચ કુળોમાં માતા પિતાના શોણિતશુક્ર વગેરેના સંયોગક્રમથી ઉત્પન્ન થાય છે. ટુંકમાં ઉત્પત્તિનો ક્રમ આ પ્રકારનો છે. સર્વપ્રથમ જીવ માતાના ગર્ભમાં “कलल ” અવસ્થામાં રહે છે, એ પછી ક્રમથી અનેક અવસ્થાઓ ધારણ કરી ફરી તે પેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે. અંગ ઉપાંગો તથા સ્નાયુ

અને માથાના વાળની ક્રમે ક્રમે જ્યારે પૂર્ણ રચના થઈ જાય છે ત્યારે ગર્ભની પૂર્ણ અવસ્થા પછી જીવ ત્યાંથી બહાર નીકળે છે. શૈશવ-બાળપણુ ઈત્યાદિ ક્રમથી જ્યારે એની વૃદ્ધિ થવા લાગે છે, આમાં એક સમય એવો પણ આવી જાય છે કે જ્યારે તે ધર્મશ્રવણને યોગ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મકથા સાંભળવાથી થનાર પુણ્ય અને પાપના સ્વરૂપથી એ સારી રીતે પરિચિત થઇ જાય છે, અને બોધિબીજને પામે છે. બોધિબીજની પ્રાપ્તિ થવાથી એ ગૃહસ્થસ્વભાવથી નિર્ગત બની જાય છે, જૈનેશ્વરી દીક્ષાનો અંગીકાર કરે છે. ક્રમે ક્રમે આચારાંગ ઇત્યાદિ દ્વાદશાંગ ગણિપિટકનો અભ્યાસ કરે છે, અથવા એનો અભ્યાસ કરવાની ભાવના રાખે છે. આ ભાવનાથી એ પોતાના કરણસત્તરી અને ચરણસત્તરીના પરિણામોની વૃદ્ધિ કરતો રહે છે અને આગળ વધતાં ઉપાધ્યાય, ગીતાર્થ, પરિહારવિશુદ્ધિક, એકાકીવિહારી, પ્રતિમાધારી અને જીનકલ્પી સાધુ સુધીની અવસ્થાનો ધારક બની મહામુનિ થઇ જાય છે.

ભાવાર્થ—કષાયસહિત હોવાથી જીવ કર્મોને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓનું ગ્રહણ કરે છે આનું નામ બંધ છે. આ બંધદશાથી સમસ્ત સંસારી જીવ પરતંત્ર થઈ રહ્યા છે અને તે તે ગતિને આપનાર કર્મોદયથી તે ઉચ્ચ નીચ આદિ કુળોમાં માતા પિતાના રજ અને વીર્યના સંબંધથી ગર્ભાવસ્થાસંપન્ન બની, ક્રમે ક્રમે પોતપોતાના સમયાનુસાર જન્મ લે છે. બાલ્યઆદિ અવસ્થા બાદ ધર્મશ્રવણ યોગ્ય અવસ્થાવાળો જ્યારે તે થાય છે ત્યારે ધર્મકથાના શ્રવણથી પુણ્ય પાપના સ્વરૂપનો જાણકાર બની બોધિબીજની પ્રાપ્તિથી ગ્રહીત ધર્મની સફળતારૂપ જૈનેશ્વરી દીક્ષા ધારણ કરી આચારાંગ આદિ સૂત્રોનો અભ્યાસ કરતાં પોતાના ચારિત્રની ઉજ્જ્વલતાની વૃદ્ધિ કરવામાં સાવધાન રહે છે. જીનકલ્પી સાધુની અવસ્થા પર્યન્ત વચ્ચેની જેટલી પણ સાધુઓની અવસ્થાઓ છે એ સહુનું આરાધન કરતાં કરતાં તે મહામુનિઓની કક્ષાએ પહોંચે છે. (સૂ૦૧૩)

ચૌદહવેં સૂત્ર ઔર અવતરણ ।દીક્ષાકે લિયે ઉધુક્ત મનુષ્યકે લિયે માતા–પિતા આદિ વિલાપ કરતે હૈ, ઔર આક્રોશ વચન બોલતે હૈં ।

જેણે સંસાર, શરીર અને ભોગોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણી લઈ ગૃહવાસથી વિરક્તિ ધારણ કરી છે, અને જે મહામુનિઓદ્વારા સેવિત માર્ગનું અવલંબન કરવામાં ઉદ્યમશીલ રહે છે એવા મોક્ષાભિલાષી જનને જોઇ એનાં માતા પિતા, પુત્ર સ્ત્રી વગેરે સ્વજન એને કહે છે કે “मा अस्मान् त्यज” તમે અમોને છોડો નહીં, કારણ કે અમો બધા તમારી ઇચ્છા અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરનારા અને તમારી પાછળ પાછળ ચાલવાવાળા છીયે. છતાં પણ તમે અમો બધાને છોડી કેમ જઈ રહ્યા છો ? આ પ્રકારનો શોક વિલાપ કરતા માતા પિતા ઈત્યાદિ સંબંધીજનો રૂએ છે અને કહે છે કે એ વાસ્તવિક મુનિ નથી, પાખંડીઓથી છેતરાએલ આ ભોળાભાળાએ પોતાના માતા પિતા વગેરેને સમજ્યા વગર સર્વથા છોડી દીધાં છે, અને આ સંસારરૂપી સમુદ્રના પ્રવાહને પણ તરી શકતો નથી. (સૂ૦૧૪)

પન્દ્રહવેં સૂત્રકા અવતરણ, પન્દ્રહવાં સૂત્ર ઔર છાયા ।

ગૃહવાસથી વિમુખ બનનારના કર્તવ્યોને સૂત્રકાર કહે છે “सरणं” ઇત્યાદિ.

સંયમાભિલાષી મનુષ્ય, દીક્ષાકે સમયમેં રોતે હુએ અપને માતા પિતા આદિકી ઓર બિલ્કુલ ધ્યાન નહીં દેતા । ઉસકા ઇસ પ્રકારકા વ્યવહાર ઉચિત હી હૈ, ક્યોં કિ વહ સંસારકી વાસ્તવિકતાસે અભિજ્ઞ, નરક–જૈસે ગૃહવાસમેં રહ હી કૈસે સકતા ! હે શિષ્ય ! ઇસ ધૂતવાદોક્ત જ્ઞાનકા સર્વદા ચિન્તન કરો ।

આ સૂત્રમાં સૂત્રકાર એ કહે છે કે જયારે મનુષ્ય મુનિદીક્ષા ધારણ કરવા યોગ્ય બને છે, વૈરાગ્યથી એનું હૃદય ભરાએલું હોય છે, ત્યારે એ સમય તે પૂર્વોક્તરૂપથી વિલાપ કરતાં માતા પિતા વગેરેની વાતોમાં જરા પણ લલચાતો નથી; કારણ કે એ વાત સારી રીતે એ જાણી ચૂકયો હોય છે કે મને મૃત્યુના મુખમાંથી છોડાવવામાં આ બધાં અસમર્થ છે; કેમ કે તેઓ પોતે જ એને આધીન બનેલ છે. કર્મના ફળને ભોગવતી વખતે સંસારમાં એવું કોણ છે કે મને આધારરૂપ બને. ધર્મના સિવાય મારૂં કોઇ રક્ષક નથી. સંસારી પોતે જ પોતપોતાના કર્મોના ઉદયથી દુઃખી થઈ રહ્યા છે. આમાં કોણ કોનું રક્ષક બની શકે ? બધાને પોતાના કર્મનાં ફળ ભોગવવાં

પડે છે. આમાં કોઈ નિષ્કારણ બન્ધુ હોય–રક્ષક હોય તો તે એક આરાધિત ધર્મ જ છે. આથી એનો જ આશ્રય લેવો મારા માટે ઉત્તમ છે. આ પ્રકારે સંસારના સ્વરૂપના વિચારથી એના હૃદયમાં વૈરાગ્યભાવની તીવ્રતર જાગ્રતિ થાય છે. એના પરિણામરૂપ રોતાં ચિલ્લાતાં પોતાનાં માતા પિતા વગેરેની સ્વાર્થવશતા તરફ એ જરાસરખી પણ મમત્વદૃષ્ટિથી જોતો નથી, અને એનાથી તદ્દન વિરક્ત બની સંયમ માર્ગ ઉપર આરૂઢ થવા એ મક્કમ બની જાય છે. આ વાતનો "कथं नु नाम तत्र रमते" આ પંક્તિમાં ખુલાસો કરેલ છે. ઠીક છે. અરે! જેના આત્મામાં વૈરાગ્યનો તીવ્રતર વાસ થઈ ચુકયો છે, આ સંસારને જે અશરણ અને અસાર સમજી ચુકેલ છે એવો વિરક્ત જન સ્વજનોના સ્વાર્થવશ આક્રંદને કેમ વશ બની શકે? એને તો ગૃહવાસ નરકતુલ્ય અને મોક્ષદ્વારમાં બાધકજ જણાતું હોય છે, આથી તે એનામાં આસક્ત નથી બનતો.

ભાવાર્થ—કોઈ પણ પ્રતિબુદ્ધ—સમજૂ મનુષ્ય જેમ જેલખાનામાં રહેવાનું પસંદ કરતો નથી. આ જ રીતે જે સંસાર, શરીર અને ભોગોના સાચા સ્વરૂપને જાણી ગયેલ છે એને ગૃહસ્થવાસ પ્રિય લાગતો નથી.

"एतद्ज्ञानं सदा समनुवासयेः-इति ब्रवीमि।"

આ પ્રકરણનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર શિષ્યને કહે છે કે આ ધૂતવાદમાં આઠવિધ કર્મોનો વિનાશ કરવાનો જે વિષય આવેલ છે અને સાથે જે એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે જીવ અને કર્મોનો સંબંધ અનાદિકાળનો છે અને તે તે ગતિઆપવાવાળા કરેલ કર્મના ઉદયથી જીવ પૃથિવીકાયિક આદિ પર્યાયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્યાં વારંવાર અનંતાનંત જન્મમરણના દુઃખોનો ભાર સહન કરતાં કોઇ પ્રબળ પુણ્યના ઉદયથી મનુષ્યભવ, આર્યક્ષેત્ર, સુકુળમાં જન્મ આદિ સામગ્રીની પ્રાપ્તિથી ધર્મને શ્રવણ કરવા યોગ્ય અવસ્થાસંપન્ન બની, કથંચિત્ ધર્મકથા આદિના નિમિત્તને પામીને, જીવ અને અજીવાદિ પદાર્થના સ્વરૂપનો જ્ઞાતા બની, પુણ્ય અને પાપનો યથાર્થ સ્વરૂપથી પરિચિત બની, આસ્રવ, બંધ, સંવર અ નિર્જરાના કારણોમાં કુશળ બનીને, મોક્ષમાર્ગમાં આરૂઢ થઈને,

ક્રમે ક્રમે મહામુનિ બને છે. આ પ્રકારે આ સઘળો વિષય પ્રતિપાદિત થયો છે; માટે હે શિષ્ય ! તમે આ વિષયનું સારી રીતે પોતાના હૃદયમાં ચિન્તવન કરતા રહો. " इति ब्रवीमि " આ પદોનું વ્યાખ્યાન પૂર્વમાં (અગાઉ) કહેવાઈ ગયું છે.

ભાવાર્થ—તીવ્ર-વૈરાગ્ય-સંપન્ન આત્મા પોતાના સંબંધી જનદ્વારા કહેવામાં આવેલા મમતાભર્યા-અનુનય વિનયને લક્ષમાં ન લેતાં પોતાના દૃઢ અધ્યવસિત કાર્યની પૂર્તિ કરવામાં જ તલ્લીન બને છે. સંસારના કોઇ પણ પદાર્થ એને પછી લોભાવી તેના લક્ષથી દૂર કરી શકતો નથી. ઘર એને લોભાવી નથી શકતું. ઘર તો એને જેલખાના જેવું લાગે છે. સઘળાં સંબંધી જન સ્વાર્થી અને અશરણ છે તેવો તેને ભાસ થાય છે. એક આરાધિત ધર્મને જ તે પોતાનો રક્ષક અને સહાયક માને છે. એની આરાધનામાં તે પોતાનું બધું ન્યોછાવર કરી દે છે, સાધારણ મુનિ અવસ્થાથી માંડી જીનકલ્પી સાધુ અવસ્થા સુધીની ક્રિયાઓની આરાધના કરતાં તે ભાગ્યશાળી મહામુનિની કોટીમાં જઈ બેસે છે.(સૂ૦૧૫)

છઠ્ઠા અધ્યયનનો પહેલો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૬-૧ ॥

પ્રથમ ઉદ્દેશકે સાથ દ્વિતીય ઉદ્દેશકા સમ્બન્ધકથન । પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

છઠ્ઠા અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશ.

આ અધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં માતા-પિતા વગેરે સ્વજનોના સાથેના સંબંધનો પરિત્યાગ પ્રગટ કરાયેલ છે. પરંતુ એ પરિત્યાગ કર્મોના વિનાશ વગર સફળ બની શકતો નથી. આ માટે કર્મોના વિનાશને માટે આ બીજા ઉદ્દેશના કથનનો સૂત્રકાર પ્રારંભ કરે છે. એમાં સહુ પ્રથમ તે એ વાતનું નિરૂપણ કરે છે કે જેણે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ તો કરી લીધી છે; પરંતુ પ્રબલ ચારિત્રમોહનીયના ઉદયથી એ ગૃહીત ચારિત્રનો પરિત્યાગ પણ કરી દીધો છે, તો આથી એના સંસારના પરિભ્રમણને વિશ્રામ મળી જાય છે, આ વાત નથી ! આ વિષયને સમજાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે " आउरं " ઈત્યાદિ.

ઈસ ષડ્જીવનીકાયરૂપ લોકકો આતુર જાન કર, ગૃહસ્થાવાસ કો છોડ કર, વિરતિયુક્ત હો કર બ્રહ્મચર્યમેં સ્થિત કિતનેક મુનિ અથવા એકાદશ પ્રતિમાધારીશ્રાવક શ્રુતચારિત્રધર્મકે વાસ્તવિકતત્ત્વકો જાનતે હુએ ભી મોહોદયકે કારણ સંયમકે પાલનમેં અસમર્થ હો સંયમોપકરણકા પરિત્યાગ કર દેતે હૈં । ઇનમેંસે કિતનેક દેશવિરત હો કર રહતે હૈં ઔર કિતનેક તો મિથ્યાત્વી હો જાતે હૈં । શબ્દાદિ વિષયોંમેં મમત્વ કરનેવાલે ઇન સંયમ છોડનેવાલોંમેં સે કિતનેક અન્તર્મુહૂર્ત મેં મર જાતે હૈં ઔર કિતનેક અહોરાત્રમેં કિતનેક ઇસસે અધિક કાલમેં । ઇસ પ્રકાર યે ભોગાર્થી, દુઃખસાર શબ્દાદિ વિષયોં મેં આસક્ત હો ઇસ મનુષ્ય જીવનકો વ્યર્થ મેં નષ્ટ કર ડાલતે હૈં ।

ષડ્જીવનિકાયસ્વરૂપ આ લોકને પોતાની બુદ્ધિથી કલેશિત જાણી, માતા, પિતા, પુત્ર અને કુટુંબીજનોના પૂર્વસંયોગનો પરિત્યાગ કરી, ઉપશમરૂપ વિરતિને પ્રાપ્ત કરી, બ્રહ્મચર્યવ્રતનું પાલન કરવા ઉપરાંત સાધુજન અથવા શ્રાવકની છઠ્ઠી પ્રતિમાથી લઈ ૧૧મી પ્રતિમા સુધીનું આચાર પાલન કરવાવાળા ગૃહસ્થ જન જે સ્વરૂપની શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની સ્થિતિ છે એ રૂપથી એને જાણીને પણ, મોહના ઉદયથી કોઇએક સાવદ્યાનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા બની જાય છે અને શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું પાલન કરવામાં સર્વથા અક્ષમ થઈ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. પરિષહોના સહેવામાં અસમર્થ બનીને વસ્ત્ર, પાત્ર, કમ્બલ અને પાદપ્રોંછન –રજોહરણનો, ધર્મના તરફ રૂચીના અભાવને કારણે ત્યાગ કરી ચારિત્રનું પાલન કરવાનું છોડી દે છે. “ અનુક્રમ ” પદથી એ વાત માલુમ પડે છે કે કુશીલોમાં કોઇ કોઇ દેશવિરતિનું અને કોઈ ચોથા ગુણસ્થાનનું પાલન કરે છે; અને કોઈ એવા પણ હોય છે કે જે ચોથા ગુણસ્થાનનો પણ પરિત્યાગ કરીને મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનવર્તી બની જાય છે.

વિષયભોગોને નિમિત્ત ધર્મનો પરિત્યાગ કરવાવાળાનાં પાપના ઉદયના ફળ પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર “ कामान् ” ઈત્યાદિ સૂત્રાંશ કહે છે. તેઓ એમાં પ્રગટ કરે છે કે શબ્દાદિક વિષયોમાં આસક્તિ કરવાવાળા ચારિત્ર છોડનાર તે મનુષ્યનો, પ્રવ્રજ્યાના ત્યાગ બાદ, અથવા ભોગ પ્રાપ્તિ પછી, અથવા એક અન્તમુહુર્ત કાળમાં, ઉપલક્ષણથી કંડરીકની માફક એક દિનરાતમાં, અથવા તેનાથી પણ અધિક

સમયમાં આ ક્ષણભંગુર શરીરથી જ્યારે વિયોગ થાય છે ત્યાર પછી એના માટે આ દુર્લભ મનુષ્ય જીવનની પ્રાપ્તિ હોવામાં સમયનું કોઈ પ્રમાણ નિશ્ચિત નથી. છોડેલ એ પર્યાયની ફરીથી પ્રાપ્તિ થવા માટે વિરહકાળ અપરિમિત છે–ફરીથી મનુષ્યપર્યાય પ્રાપ્ત કરવા માટે ભવોની કોઈ ગણના નથી–એની ફરી પ્રાપ્તિ માટે અપરિમિત અન્તર (વ્યવધાન) થઈ જાય છે. ગૃહીત ચારિત્રધર્મથી ભ્રષ્ટ બની મરનાર એ અધમ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ નરકનિગોદાદિમાં થાય છે. અને એ ત્યાંની અપાર–અનન્ત દુઃખરાશિનો અનુભવ કરતો રહે છે. અનન્તકાળ સુધી પણ એને માટે મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ દુર્લભ બની જાય છે. જ્યારે આ વાત છે તો પછી એ તો સિદ્ધ જ છે કે તેને માટે આર્યક્ષેત્ર, સુકુળમાં જન્મ, બોધિબીજનો લાભ ઈત્યાદિ સમસ્ત સામગ્રીઓની પ્રાપ્તિની સંભવતા પણ કેમ થઈ શકે? કોઇ કાળે થઈ શકે નહિ. આનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે આ રીતથી તે ભોગાર્થી તથા આનાથી અતિરિકત એવા પણ જે ભોગાભિલાષી છે એ બધા અન્તરાયબહુલ હોવાથી દુઃખમય અને અસંપૂર્ણ આ શબ્દાદિ વિષયરૂપ કામોથી અતૃપ્ત થતાં થતાં મનુષ્ય શરીરની પુનઃ પ્રાપ્તિના કાળને વ્યવધાન (અંતર) સહિત કરી દે છે. આકેવલિક શબ્દનો અર્થ અસંપૂર્ણ છે, અને તે આ પ્રકારે કે અખંડ સંપૂર્ણનું નામ કેવલ છે, જે કેવલ નથી એ અકેવલ છે. એમાં જે હોય તે આકેવલિક છે. કામોને અસંપૂર્ણ એ માટે બતાવેલ છે કે તે ભોગોની ઇચ્છાની તૃપ્તિ કરવામાં અસમર્થ છે. જેમ જેમ ભોગોનો લાભ થાય છે તેમ તેમ જીવની ઇચ્છાઓ એને અધિકાધિક રૂપથી ભોગવવા માટે વધતી જાય છે.

ભાવાર્થ—જે મનુષ્ય ષડ્જીવનિકાયરૂપ લોકને કલેશરૂપ સમજીને તેનો પરિત્યાગ કરી દે છે તથા માતા પિતા અને પોતાના સંબંધીજનોથી પણ વિમુખ બનીને ચારિત્રધર્મની આરાધના કરવામાં તલ્લીન થઈ જાય છે. ચારિત્રના પાલનથી સંબંધ રાખવાવાળી જેટલી પણ બ્રહ્મચર્ય આદિ પાળવા જેવી અન્ય ક્રિયાઓ છે એ બધાનું પણ તે સારી રીતે પાલન કરે છે. છતાં પણ મોહની પ્રબળતાથી એ ગ્રહણ કરેલા ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ બની મિથ્યાત્વી બની જાય છે, અને મુનિચિન્હોનો સર્વથા પરિત્યાગ કરી વિષયભોગોની ચાહનામાં ફસી તેનું સેવન કરે છે, અને પોતાના અતિદુર્લભ એવા મનુષ્ય જન્મને વ્યર્થ નષ્ટ કરી નરકનિગોદાદિ ગતિઓના અનંત કષ્ટોને ભોગવતો રહે છે. એવા જીવોને ફરીથી માનવ જન્મ કયારે કેમ પ્રાપ્ત થશે. (સૂ૦૧)

દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

આસન્નભવ્ય હોવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ જેને નિકટ સમયમાં થવાવાળી છે, એ કોઈ પણ રીતથી કયાંયથી પણ ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ કરી, લઘુકર્મવાળા હોવાને કારણે ચારિત્રધર્મને પાળવામાં વર્ધિતપરિણામવાળા હોય છે, અને સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત કરી લે છે. આ વાત સમજાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે. “ अहेगे ” ઈત્યાદિ.

કિતનેકમનુષ્ય સંયમી હો કર, સંયમ ગ્રહણકે કાલસે લે કર સંયમાનુષ્ઠાન મેં સર્વદા તત્પર રહતે હૈ । એસે મહામુનિ હી કર્મધૂનનમેં સમ્યક્ પ્રકારસે પ્રવૃતિ–શીલ હોતે હૈ ।

અથ શબ્દનો અર્થ અનન્તર છે, જેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે ચારિત્ર ધર્મને પ્રાપ્ત કરી કોઇ કારણવશ તેનો પરિત્યાગ કરી દે છે, એની શું દુર્દશા થાય છે?, એ તો પ્રગટ કરી દેવામાં આવી છે. હવે જે ચારિત્રને યાવજ્જીવન પાળે છે તેના વિષયમાં અહિં કહેવામાં આવે છે.

જે કોઈ આત્માર્થી શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મને પ્રાપ્ત કરી તેની પ્રાપ્તિના સમયથી માંડીને જીવનપર્યન્ત પરિષહ અને ઉપસર્ગ સહન કરવામાં સાવધાન રહે છે. પરિષહ ઉપસર્ગ આવવાથી ચારિત્રથી વિચલિતચિત્ત નથી થતા, તથા કામભોગોથી જે સદા વાંછા–રહિત બને છે એવા જે દૃઢતાપૂર્વક ગ્રહણ કરેલ તપ અને સંયમનું અનુષ્ઠાન કરવાની પ્રતિજ્ઞામાં અવિચલિતચિત્ત હોવાથી એવા વંદનીય મુનિ અને જે સમસ્ત વિષયભોગોને તથા ઇચ્છાઓને અનન્ત દુઃખોના કારણરૂપ જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણી અને અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો છેટેથી જ પરિત્યાગ કરી વીતરાગકથિત નિર્મળ ચારિત્રની આરાધના કરે છે. ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી સમસ્ત વિષયોમાં ગૃદ્ધિભાવનો પરિત્યાગી જે છે, એ જ મુનિ છે. અને એ જ કર્મોની રજ દૂર કરવામાં–ઉડાડવામાં સારી રીતે પ્રવૃત્ત હોય છે. એના સિવાય અન્ય–બીજા કાયર નહિ. (સૂ૦૨)

તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

તથા “ अइअच्च ” ઈત્યાદિ !

મમત્વ ભાવનાસે રહિત, અત એવ અહમેક એવાસ્મિ – એસી ભાવનાસ ભાવિત અન્ત : કરણવાલા મનુષ્ય, સભી પ્રકારકે બન્ધનોંકો છોડ કર પ્રવ્રજિત હો જાતા હૈ ઔર અચેલ વહ મુનિ અવમોદરિકાસે હી રહા કરતા હૈ ।

"एगोहं" હું એક છું, મારૂં સંસારમાં કોઈ નથી. હું અકિંચન છું. આ પ્રકારની ભાવનાથી જેણે પોતાનું મન વશ કરેલ છે, અને એવી ભાવનાથી ઓતપ્રોત બની જે માતા, પિતા આદિના સંબંધથી રહિત બનેલ છે, એવા એ મહામુનિ પોતે ગ્રહણ કરેલ ચારિત્રની આરાધનામાં સંભાળ રાખતાં વિષય-ભોગોથી સર્વથા વિરક્ત બને છે, મુનિદીક્ષાથી સુશોભિત એ મુનિરત્ન સર્વ પ્રકારથી મુંણ્ડ, દ્રવ્યથી કેશલોચન કરવાથી (વાળનું ખેંચવાથી) અને ભાવથી રાગ–દ્વેષથી રહિત થવાથી બને છે. સંયમના અનુષ્ઠાનમાં વિચરણ કરનાર એ અચેલ–અલ્પ વસ્ત્રવાળા બને છે, અથવા જીનકલ્પી થાય છે. પર્યુષિત (ઠંડા વાસી) આહાર લે છે, અથવા ઉનોદર–અલ્પ–આહારી થાય છે. પર્યુષિત આહારને પણ અલ્પ આહાર જ માનવો જોઈએ, અર્થાત્ આહાર પણ ઉનોદરરૂપથી જ લે છે; પેટ ભરીને નહીં. (સૂ૦ ૩)

ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।

અલ્પ–આહારી અવસ્થામાં પણ પરિષહ અને ઉપસર્ગો એણે સહન કરવા જોઈએ. આને સૂત્રકાર કહે છે. "से आकुट्ठे" ઇત્યાદિ !

એસે અવમોદરિકાયુક્ત મુનિ, ધર્માનભિજ્ઞ મનુષ્યોંદ્વારા વિવિધ પ્રકારસે અપમાનિત હોતા હુઆ ભી ઉન અપમાનોંકો સમતાપૂર્વક સહતા હુઆ વિચારતા હૈ, ઔર વહ સભી પરીષહોંકો સમતાપૂર્વક સહતા હૈ ।

એ અવમોદરિકાવ્રતી સાધુને કદી કોઈ ધર્માનભિજ્ઞ વ્યક્તિની મારફત આ પ્રકારથી કહેવાય કે હે પ્રવ્રજિત ! તમે તો પહેલાં લાકડાં વેચતા હતા, કયારથી સાધુ બની ગયા છો ? સાધુનો વેશ પહેરી શું આ સમય અમને ઉપદેશ આપી રહ્યા છો ? અમે તમારા જેવા હલકા કુળના માણસનો ઉપદેશ સાંભળવા નથી ઇચ્છતા." અથવા આ પ્રકારનાં અનુચિત વાકયોથી કોઈ એમની નિંદા કરે કે તમે તો વ્યભિચારી છો, ચોર છો, અથવા કોઈ "એનો હાથ કાપે, પગ કાપે,

ગરદન પકડી મરડી નાખે” આ પ્રકારે એને દુઃખિત કરે, લાકડી કે હાથથી માર મારે, વાળ પકડીને કોઈ ઢસરડે, અથવા લોંચે, તો પણ સાધુએ વિચારવું જોઈએ કે **“मम पूर्वकृतकर्मफलमेतत्”**—આ ઉપસર્ગ મારા પૂર્વકૃત કર્મોના ફલ સ્વરૂપ છે. આમાં તેનો કોઇ અપરાધ નથી. આ રીતે જ્યારે એના ઉપર એ પૂર્વોક્ત વાતો પ્રતિકૂળ પરિષહના રૂપમાં આવે છે, અથવા સત્કાર, પુરસ્કાર આદિ અનુકૂળ પરિષહરૂપમાં આવે છે તો એ સમય એણે એ વિચાર કરીને કે આ બધી વાતો “મોક્ષમાર્ગની પ્રતિબંધિકા છે” તેને ખુશીથી સહી લેવું જોઈએ. ભલે અનુકૂળ પરિષહ હોય, ચાહે પ્રતિકૂળ પરિષહ હોય, ચાહે કોઈ ઉપસર્ગ કરે કે સત્કાર કરે. બધી અવસ્થાઓમાં મુનિઓએ સમભાવ રાખવો જોઈએ. આ રીતે જે અચેલરૂપ (અલ્પ વસ્ત્ર–સામાન્ય વસ્ત્ર) અથવા યાચનાદિરૂપ પરિષહ જે લજ્જારૂપ છે અને શીત, ઉષ્ણ આદિ અલજ્જારૂપ છે આ બન્ને પરિષહોને પણ સમભાવથી યુક્ત થઈ એણે સહન કરવા જોઈએ. ત્યારે જ કર્મોનો નાશ થશે. (સૂ૦૪)

પ્રશ્નમ સૂત્ર ઔર છાયા । / સમ્યગ્દષ્ટિ મુનિ પરીષહપ્રયુક્ત સભી દુશ્ચિન્તાઓંકા પરિત્યાગ કર પરીષહોંકો સહે ।

સારી રીતે પ્રાપ્ત છે દર્શન જેને તેનું નામ સમિતદર્શન એટલે સમ્યગ્દષ્ટિ છે. તે પરિષહપ્રયુક્ત ખરાબ ચિંતનનો ત્યાગ કરી સઘળા પરિષહોને સહે. તે પરિષહોને સહન કરતી સમય કદી પણ તેને આર્ત્ત રૌદ્રરૂપ પરિણામ નહિ કરવું જોઇએ, શાંતિ અને સમતાથી તેને સહવું જોઈએ. (સૂ૦૫)

ષષ્ઠ સૂત્ર ઔર છાયા / પ્રવ્રજ્યાકો કિસી દુષ્પરિસ્થિતિમેં નહીં ત્યાગતા, એસા મુનિ હી નિર્ગ્રન્થ હૈ ।

શિષ્યોને સંબોધન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે હે શિષ્યો ! જે અનાગમન-ધર્મો છે–ધારણ કરેલ મુનિવ્રતરૂપ પ્રતિજ્ઞાના ભારને વહન કરવાનો સ્વભાવવાળા

હોવાના કારણે જે ઘેર પાછા નથી ફરતા, તે એ પરિષહોને સહન કરવાના સ્વભાવ વાળા ભાવનગ્ન–અકિંચન નિર્ગ્રન્થ સાધુ તીર્થંકરોથી કહેવાયા છે.

ભાવાર્થ—પરિષહોને જીતવામાં જે પોતાની શક્તિનું પરાક્રમ પ્રગટ કરે છે અને એથી અનુદ્વિગ્ન બની જે "कार्यं वा साधयामि शरीरं वा पातयामि"—પોતે ધારણ કરેલા મુનિવ્રતરૂપ કાર્યની સફળતા માટે સર્વ પ્રકારના સુખોનો જે સર્વથા ત્યાગ કરી ચૂકયા છે, અને પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા પરિષહોથી અડોલ બની તેનો જે સામનો કરે છે–કદી પણ ઘર તરફ નજર સરખીએ કરતા નથી, એજ સાચા–ભાવસાધુ છે–એવો તીર્થંકરોનો આદેશ છે. (સૂ૦૬)

સપ્તમ સૂત્ર ઔર છાયા। જિનાગમકે અનુસાર હી જિનધર્મકા પાલન કરના ચાહિયે યહી તીર્થંકરોંકા ઉતમ ઉપદેશ મનુષ્યોંકે લિયે હૈ।

માણસોમાં જ સંપૂર્ણ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું આરાધન કરવાની યોગ્યતાનો સદ્ભાવ છે; આ માટે મેં એમને માટે જ આ વચન કહેલ છે કે તેઓ મારા કહેવાથી મારા દ્વારા અંગીકૃત ધર્મનું સારી રીતે પાલન કરે; કેમકે આ ઉત્કૃષ્ટ–ધર્મનો ઉપદેશ મનુષ્યોને માટે જ છે.

ભાવાર્થ—'આ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મનો ઉપદેશ મનુષ્યો માટે જ છે' એમ જે કહેવામાં આવે છે એનું કારણ મનુષ્યોમાં જ સંપૂર્ણ રૂપથી ધર્માંરાધન કરવાની યોગ્યતા રહેલી છે, અન્યમાં નહીં. આથી એમના નિમિત્ત ધર્મનો ઉપદેશ છે, અન્ય પ્રાણી પણ આનાથી આત્મહિત કરી શકે છે. (સૂ૦ ૭)

આઠવાં સૂત્ર ઓર છાયા। કર્મધૂનનકે ઉપાય ઇસ સંયમમેં સંલગ્ન હો કર, અષ્ટવિધ કર્મકો ખપાતે હુએ હુએ વિચરે। સભેદ કર્મોંકો જાન કર મનુષ્ય, ઉન કર્મો કો, શ્રમણધર્મકા આરાધન કરકે ખપાતા હૈ।

કર્મનો વિનાશ કરવાના ઉપાયસ્વરૂપ એ સંયમમાં લવલીન બનેલ મુનિ, અષ્ટવિધ કર્મોનો વિનાશ કરતાં, ધર્મની આરાધના કરે. કેમ કે મૂલ અને ઉત્તર પ્રકૃતિના ભેદથી કર્મનું પરિજ્ઞાન કરી શ્રમણધર્મની આરાધના કરવાથી મનુષ્ય એના કર્મોનો ક્ષય કરે છે. (સૂ૦ ૮)

નવમ સૂત્રકા અવતરણ, નવમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

સમસ્ત કર્મોનો વિનાશ કરવામાં સમર્થ જે બાહ્યતપ છે એની અપેક્ષાથી સૂત્રકાર કહે છે " इह एगेसिं " ઈત્યાદિ.

ઈસ જિનશાસનમેં રહ કર જિન્હોંને કર્મબન્ધકો શિથિલ કર દિયા હૈ એસે કિતનેક મુનિ એકાકિવિહાર પ્રતિમાધારી હોતે હૈં, ઉન્હેં અનેક પ્રકારકે પરીષહ પ્રાપ્ત હોતે હૈં, ઉન પરીષહોંકો વે ધીર મુનિ સમતાપૂર્વક સહે ।

જેમના કર્મનો બંધ શિથિલ થઈ ગયેલ છે એવા મુનિરાજોની એકચર્યા થાય છે. આ ચર્યામાં એમનો અનેક પ્રકારનો અભિગ્રહવિશેષ હોય છે. પ્રાભૃતિકા દોષ લઈને કહે છે કે એકાકિવિહારમાં કર્મોનો વિનાશ કરવામાં તત્પર, અને સાધુમર્યાદામાં વ્યવસ્થિત એ મેધાવી મુનિ, અજ્ઞાત અથવા અન્તપ્રાન્ત કુળોમાં શુદ્ધ એષણા-શંકાદિક દશ એષણાના દોષોરહિત આહારાદિકથી અને સર્વ એષણા -આહારાદિકનો ઉદ્ગમ, ઉત્પાદન અને ગ્રાસ-એષણાથી પરિશુદ્ધ વિધિથી કર્મોનો વિનાશ કરનાર સંયમમાં લવલીન રહી વિહાર કરે, અને સુરભિ-સિંહકેશરમોદક વગેરે, અથવા દુરભિ-બલ્લચણા વગેરેથી નિષ્પન્ન પર્યુષિત ખાટી છાશ આદિથી મિશ્રિત અન્નને, રાગ-દ્વેષ રહિત ભોગવે. શાસ્ત્રોક્તવિધિ અનુસાર જે પણ નિર્દોષ આહાર તેને પ્રાપ્ત થાય, ચાહે તે પ્રશસ્ત ગંધવાળા હોય, ચાહે અપ્રશસ્ત ગંધવાળા હોય, તે આહારને તે અંગાર ધૂમાદિમંડળ દોષોથી રહિત ભોગવે. કહ્યું પણ છે—

" पडिग्गहं संलिहित्ताणं, लेवमायाइ संजए ।
सुगंधं वा दुगंधं वा, सव्वं भुंजे न छड्डुए ॥ " (दशवै० अ० ५ उ०२ गा० १)

અથવા—એકાકિ વિહાર કરવાવાળા શિષ્યને સમજાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે હે શિષ્ય! જ્યારે તમે એકાકીવિહારમાં હો, અને કદાચિત શ્મશાન આદિમાં ધ્યાન નિમિત્ત રહેવું પડે તો તેવી દશામાં કદાચ તે જગ્યાએ રહેવાવાળા ભયંકર પિશાચ આદિ પ્રાણી કે જેનો સ્વભાવ બીજા પ્રાણીઓને કષ્ટ પહોંચાડવાનો છે, તમને પણ કલેશ આપે-ઉપસર્ગ પહોંચાડે તો તમે તેવા કષ્ટોથી

ગભરાતા નહીં, પણ ધીર વીરની રીતે તેવા કષ્ટોને ક્ષોભવિના શાંતિભાવથી સહન કરો. "इति ब्रवीमि" આ પદોની પહેલાની માફકજ વ્યાખ્યા સમજવી જોઈએ.

ભાવાર્થ—એકાકીવિહાર કરવાવાળા સાધુ એ જ હોય છે જે જીતેન્દ્રિય હોય છે, ઉપસર્ગ અને પરિષહોથી જે કદિ પણ વિચલિતચિત્ત થતા નથી. એમના અનેક પ્રકારના નિયમો હોય છે, તેઓ એવી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ નથી કરતા કે જેનાથી સાધુમર્યાદાનો ભંગ થાય. આહારને માટે જ્યારે તે નીકળે છે ત્યારે ભલે અન્તપ્રાન્ત હોય, ગમે તેવું કેમ ન હોય, જ્યાં પણ તેને શંકાદિક એષણાના દોષોથી રહિત આહાર મળી જાય અથવા સર્વૈષણાથી જે પરિશુદ્ધ હોય તેને કલ્પ સમજીને તે લઇ લે. એ ભલે સિંહકેશરમોદકાદિક હોય ચાહે બલ્લચણકાદિકથી બનેલ અને ખાટી છાશ આદિથી મિશ્રિત હોય. તેમાં તેને કોઈ પણ જાતનો પક્ષપાત થતો નથી, આહારના વિષયમાં તેની આવી શુદ્ધ નજર રહે છે કે કાંઈ પણ મળે, પણ તેને શાસ્ત્રવિધિ અનુસારે જ ગ્રહણ કરીશ.

શિષ્યોને સંબોધન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે આ એકાકીવિહારમાં સાધુને અનેક પ્રકારની આપત્તિ-વિપત્તિનો સામનો કરવો પડે છે. ક્યારેક ક્યારેક તો એવો પણ પ્રસંગ આવે છે કે શ્મશાન આદિમાં પહોંચતાં સાધુના ઉપર ભયંકર પિશાચાદિ પ્રાણીઓના ઉપસર્ગ થાય છે; પરન્તુ તે ધીરવીર સાધુ એનાથી કોઈ વખત ગભરાતા નથી, અને સહર્ષ એવા પરિષહ ઉપસર્ગને જીતીને પોતાના સંયમની રક્ષા કરે છે.

છઠ્ઠા અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૬-૨ ॥

દ્વિતીય ઉદ્દેશકે સાથ તૃતીય ઉદ્દેશકા સમ્બન્ધકથન। પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા।

છઠ્ઠા અધ્યયનનો ત્રીજો ઉદ્દેશ

આ અધ્યયના બીજા ઉદ્દેશમાં કર્મોના ક્ષય ઉપાયસહિત પ્રદર્શિત કરવામાં આવેલ છે. કર્મોનો ક્ષય પણ જ્યાં સુધી ઉપકરણ અને શરીરમાં મમત્વનો અભાવ નહિ થાય ત્યાં સુધી થઈ શકતો નથી. આ માટે એ સમજાવવા આ ત્રીજો ઉદ્દેશ સૂત્રકાર કહે છે. એમાં સર્વપ્રથમ એ મુનિની મર્યાદા કહે છે. "एयं खु" ઈત્યાદિ.

મમતારહિત, જ્ઞાનાચારાદિકે પ્રતિપાલક મુનિ, ધર્મોપકરણકે અતિરિક્ત કર્મબન્ધકે કારણ વસ્ત્રાદિકોં કો છોડ કર વિચરતા હૈ।

સદાય જેના હૃદયમાં ભગવત્પ્રરૂપિત મમત્વત્યાગરૂપ ધર્મ વિદ્યમાન છે. જે એ સમજે છે કે મમત્વત્યાગજ સાચો ધર્મ છે, અર્થાત્-જીનપ્રવચનમાં કહેલ પ્રતિજ્ઞાના ભારને વહન કરવામાં જે શક્તિસંપન્ન છે, તથા વિધૂતકલ્પ-સારી રીતે જેણે કલ્પનો સ્પર્શ કરેલ છે, જ્ઞાન-આદિ આચારના જે પાલક છે, એવા મુનિ પૂર્વોકત તથા હવે પછી કહેવામાં આવનાર ધર્મોપકરણના સિવાય અન્ય વસ્ત્રાદિકનો ત્યાગ કરી મુનિધર્મમાં વિચરણ કરતા હોય છે.

ભાવાર્થ—જે એ સમજે છે કે મમત્વત્યાગરૂપ ધર્મ જ કે જેની પ્રરૂપણા અને પાલના તીર્થંકરાદિક દેવોએ કરી છે, એ જ ધર્મ છે. તથા જે જ્ઞાનાચારાદિકનું સારી રીતે પાલન કરવામાં સાવધાન રહે છે, તે એ સમજીને કે ધર્મોપકરણના સિવાય અન્ય વસ્ત્રાદિક પરિગ્રહરૂપ હોવાથી કર્મોનું ઉપાર્જન કરવાવાળા છે. એવો વિચાર કરી જે તેનો ત્યાગ કરે છે, એ જ સાચા મુનિ છે. (સૂ૦૧)

દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા।

તથા "जे अचेले" ઈત્યાદિ!

જો સાધુ, અચેલ (અલ્પવસ્ત્રધારી) ઔર સાધુમર્યાદામેં વ્યવસ્થિત હોતે હૈં ઉન્હેં જીર્ણવસ્ત્રસમ્બન્ધી ચિન્તા કભી ભી નહીં હોતી ।

અચેલે—અહીં અલ્પ અર્થ વાચક નઞ્‌નો પ્રયોગ થયો છે-જેમ "**અજ્ઞ**" આમાં થાય છે. આ **અજ્ઞ** શબ્દ જે પ્રકારે સર્વથા જ્ઞાનનો અભાવ પ્રતિપાદિત નથી કરતો, પરન્તુ જ્ઞાનમાં અલ્પતા પ્રદર્શિત કરે છે, ઠીક એ પ્રકારથી '**અચેલ**' આ શબ્દ પણ વસ્ત્રના સર્વથા અભાવનું પ્રદર્શન નથી કરતો, પરન્તુ એમાં અલ્પતા જ બતાવે છે. એવા જે અચેલ-અલ્પવસ્ત્રવાળા છે, તથા કર્મોના વિનાશક ઉપાયમાં જેની સ્થિતિ છે, એવા સાધુના ચિત્તમાં એ કલ્પના નથી ઉઠતી, અર્થાત્ એણે એ પ્રકારની કલ્પના કરવી ઉચિત નથી કે મારૂં આ વસ્ત્ર જીર્ણ-જુનું થઈ ગયું છે, હવે આનાથી મારા શરીરની રક્ષા થઇ શકવાની નથી બીજું કોઇ વસ્ત્ર કોઈ જગ્યાએ કોઈની પાસેથી માગી લઇશ. મતલબ-મારી પાસે પહેલાનું જે આ વસ્ત્ર છે તે આ સમયે જીર્ણ થવાથી ફાટી ગયેલ છે, અને ઠંડીમાં મારા શરીરની રક્ષા કરવામાં તદ્દન અસમર્થ છે. આથી નવીન વસ્ત્ર વગર મારા શરીરનું ઠંડીથી રક્ષણ થવું અસંભવ છે. આ માટે નવું વસ્ત્ર મળી જાય તો ઠીક. પરન્તુ જ્યાં સુધી એ ન મળે ત્યાં સુધી ગમે તેમ આ ફાટેલા જુના વસ્ત્રથી જ ચલાવી લઇશ, પરન્તુ ફાટેલ હાલતમાં તો એ કામમાં આવી શકે તેમ નથી, આથી જો કયાંયથી સોય દોરા મળી જાય તો એનાથી એને સીવી લઉં, જ્યાં જ્યાં એ ફાટયું છે ત્યાં જોડી લઉં, અને જ્યાં છિદ્ર પડ્યાં છે એને ભરી લઉં. નહિ તો કોણ આટલો પરિશ્રમ કરે. જે ભાગ બીલકુલ ફાટી ગયેલ છે એને કાઢી નાખી બીજો ટુકડો જોડી દઇશ. આથી એ ફાટેલ જુનો ટુકડો પહેલાં કરતાં મોટો થશે અને એથી મારાં બન્ને કામ થઈ જશે. પહેરવાના ટાઈમે પહેરી લઈશ અને ઓઢવાના સમયે ઓઢી પણ લઇશ. આ પ્રકારના સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપ આર્તધ્યાનથી મુનિને શુભ અધ્યવસાય થતો નથી, શુભ અધ્યવસાય ઉત્પન્ન થયા વિના પરંપરારૂપના કર્મોનો ક્ષય પણ થઈ શકતો નથી. આથી કર્મોના ક્ષયને માટે ઉદ્યત બનેલ મુનિએ આર્તધ્યાનનો સર્વથા ત્યાગ

કરવો જોઇએ અને એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે જે સમયે થવાનું છે તે થઈને જ રહેશે.

ભાવાર્થ—ચાહે અલ્પવસ્ત્રવાળા હોય, ચાહે બહુવસ્ત્રવાળા હોય, જે પર-પદાર્થોમાં મોહી છે એને જ એ પૂર્વોકતરૂપથી કલ્પનાઓ ઉઠ્યા કરે છે. મુનિના મનમાં પણ જો આવી કલ્પના ઉઠે તો એ સાચો મુનિ નથી. મુનિમાં આ પ્રકારની કલ્પનાઓ જાગવી એ આર્તધ્યાનના કારણરૂપ માનવામાં આવેલ છે. જે શુભ પરિણામોની પ્રાપ્તિમાં બાધારૂપ બને છે. આથી મુનિઓમાં તો આ પ્રકારની કલ્પનાઓ ઉઠવી જ ન જોઈએ. એણે તો એવો જ વિચાર રાખવો જોઈએ કે જે સમયે જે બનવાનું છે તે બનવાનું જ છે. મારે એની ચિન્તા શા માટે કરવી જોઈએ. ચિન્તાથી તો કર્મનો બન્ધ થાય છે, એનો નાશ નહિ. તાત્પર્ય એ છે કે વસ્ત્ર ભલે જુનું થઈ જાય એની એ ચિન્તા ન કરે, અને કયારે સીવીશું આ પ્રકારથી આર્તધ્યાન ન કરે. (સૂ૦ ૨)

તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

એ અચેલ સાધુને માટે ફાટેલ જુના વસ્ત્રો વિષે ભલે આર્તધ્યાન ન હોય તો પણ એ વક્ષ્યમાણ પરિષહ તો અવશ્ય થાય છે, તે થતાં તેનું જે કર્તવ્ય છે તેને સૂત્રકાર કહે છે “अदुवा तत्थ” ઈત્યાદિ.

કર્મબન્ધોંકિ વિનાશકે નિમિત્ત પ્રયત્નશીલ ઉસ અચેલ મુનિકો ઉસ અચેલાવસ્થામેં અનેક પ્રકારકે પરીષહ પ્રાપ્ત હોતે હૈં, વે પરીષહ ઉસ મુનિકે લિયે તપઃસ્વરૂપ હી હૈં ।

અથવા અલ્પ વસ્ત્ર ધારણ કરવાની અવસ્થામાં સારી રીતે ઉદ્યુકત એટલે સંયમની રક્ષા વધુ વસ્ત્રો ધારણ કરવાથી થઈ શકતી નથી, અને જ્યાં સંયમની રક્ષા જ નથી ત્યાં કર્મનો ક્ષય પણ થઈ શકતો નથી, આ ભાવનાથી પ્રેરિત તે સાધુ કર્મવિનાશક સંયમમાં સદા ઉદ્યોગશાળી બની રહે છે, અને એ માટે તે અલ્પ વસ્ત્ર—થોડાં વસ્ત્રોથી પોતાનું કામ ચલાવે છે, તો પણ એવા સાધુને કોઈ ગામડામાં શારીરિક રક્ષા—યોગ્ય વસ્ત્રોનો અભાવ હોવાથી કોઇ વખતે ઘાસ ઉપર

પણ સુવું પડે છે. આ સ્થિતિમાં કઠોર ઘાસના સ્પર્શથી ઉત્પન્ન દુઃખોનો તેને સામનો કરવો પડે છે–એ આવાં દુઃખોને સહે છે. શીતસ્પર્શ પરીષહ પણ સહે છે. ડાંસ, મચ્છર આદિજન્ય વેદનાઓને પણ સહન કરે છે. આ પરીષહોમાં કોઈ કોઈ પરીષહ પ્રતિકૂળ જ હોય છે, અને કોઈ કોઈ અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ઉભયરૂપ હોય છે. જેમ દંશ મશકાદિ પરીષહ પ્રતિકૂળ જ છે. અને શીત ઉષ્ણ આદિ પરીષહ અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ઉભયરૂપ છે. જે શીતસ્પર્શ હેમંત ઋતુમાં પ્રતિકૂળ માલુમ પડે છે. તે જ ગ્રીષ્મ ઋતુમાં અનુકૂળ લાગે છે. એ જ રીતે ઉષ્ણ સ્પર્શ ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પ્રતિકૂળ લાગે છે તે જ હેમન્તમાં અનુકૂળ લાગે છે. આ અપેક્ષાથી શીત–ઉષ્ણ સ્પર્શ વિરૂપરૂપ–અનેકરૂપ બતાવવામાં આવેલ છે. આ અનેકરૂપ સ્પર્શોને અને પરિષહરૂપ તૃણાદિસ્પર્શોને એ અચેલ સાધુ સહન કરે છે. કયા વિચારથી એ આવાં દુઃખો સહે છે? આ પ્રકારની જીજ્ઞાસા હોવાથી સૂત્રકાર કહે છે કે–“ **लाघवं ओगमयन्** ”–એ સાધુ વસ્ત્રાદિકોના લાઘવ–સંક્ષેપ કરવાનો અભિલાષી છે–અર્થાત્ દ્રવ્ય અને ભાવ ના ભેદથી લાઘવ બે પ્રકારે છે–ધર્મના ઉપકરણભૂત વસ્ત્ર આદિની લઘુતા દ્રવ્ય લાઘવ છે અને જ્ઞાના-વરણીયાદિ આઠ કર્મોની લઘુતા ભાવલાઘવ છે, આ બન્નેને એ લાઘવની તરફ લઈ જાય છે. “ आगमयन ”ને સ્થાને “**अवगमयन्**” આ પણ પાઠાન્તર છે; આથી એ ભાવ નિકળે છે કે એને સદા એ વિચાર રહે છે કે હું મોક્ષનો અભિલાષી છું, મારી પાસે વસ્ત્રોની સદા અલ્પતા જ રહેવી જોઈએ, અને મારે કર્મોનું લાઘવ અવશ્ય કરવું જોઈએ. કેમ કે દુઃખોને સહેવાથી આઠ કર્મોનો ક્ષય થાય છે.

ઉપકરણના લાઘવથી કર્મોનું લાઘવ અને કર્મોના લાઘવથી ઉપકરણનું લાઘવ જાણી તૃણાદિસ્પર્શજન્ય કષ્ટોને સહનાર તે સાધુનું તૃણાદિસ્પર્શજન્ય કષ્ટ તપ–કાયક્લેશ નામનું બાહ્ય તપ છે, અને એ તેને નિર્જરા સમજી સારી રીતે સહન કરે છે.(સૂ૦૩)

ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।

આ હું મારી બુદ્ધિની કલ્પનાથી નથી કહેતો; પરંતુ ભગવાનના કહેવા અનુસાર જ કહું છું. આ વાતને પ્રગટ કરવા માટે શ્રી સુધર્માસ્વામી શ્રી જમ્બૂ-સ્વામીને કહે છે—“ **जहेयं** ” ઈત્યાદિ.

ભગવાન્‌કી આજ્ઞાનુસાર, અપની ર સામર્થ્યકે અનુકૂલ ઉત્કૃષ્ટ યા અપકૃષ્ટ સાધ્વાચાર પાલનમેં પ્રવૃત સભી મુનિ સમ્યક્ત્વી હૈં । સભી તીર્થંકરોં કે શાસનકાલમેં અચેલ મુનિ વિવિધ પરીષહોંકો સહતે હૈં ।

ભગવાને આ પૂર્વોકત અથવા વક્ષ્યમાણ ઉપકરણાદિલાઘવરૂપ વિષય જે પ્રકારે કહેલ છે-સમજાવેલ છે, તેને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી જાણીને મુનિ તેમાં એકાગ્ર બની શુભ અધ્યવસાયરૂપ સમ્યક્ત્વનો જ મોક્ષની સન્મુખતા માટે ચિંતવન કરે. આહાર અને વસ્ત્રો આદિમાં જે લાઘવ કરવામાં આવે છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષા લાઘવ છે. હું એટલા જ ગ્રામાદિકોમાં વિહાર કરીશ, એટલામાં નહિ-આ પ્રકારે જે ગ્રામાદિકોમાં લાઘવ કરવામાં આવે છે તે ક્ષેત્રની અપેક્ષા લાઘવ છે. આ ગામમાં હું એક રાત દિવસ રહીશ. અથવા દુર્ભિક્ષ કાલાદિકમાં રહીશ, બધા સમય સુધી નહિ. આ કાળની અપેક્ષા લાઘવ છે. માયાથી રહિત રહેવું એ ભાવની અપેક્ષા લાઘવ છે. તાત્પર્ય એનું એ છે કે જીનકલ્પી સાધુ એક વસ્ત્ર ધારણ કરવાવાળાનું અને એક વસ્ત્રધારી બે વસ્ત્ર ધારણ કરવાવાળાનું, બે વસ્ત્રધારી ત્રણ વસ્ત્ર ધારણ કરવાવાળાનું તથા ચાતુર્માસિક ક્ષપક ત્રૈમાસિક ક્ષપકનું, ત્રૈમાસિક ક્ષપક બે માસિક ક્ષપકનું, બે માસિક ક્ષપક એક માસિક ક્ષપકનું, એક માસિક ક્ષપક અર્ધમાસિક ક્ષપકનું, અર્ધમાસિક ક્ષપક એકાન્તર ક્ષપકનું અને એકાન્તર ક્ષપક એકભકતભોજીનો કદિ પણ તિરસ્કાર ન કરે-એ મારા જેવા નથી; પરંતુ દુષ્કર તપ અને સંયમની આરાધના કરવામાં કાયર છે-ઇત્યાદિ રૂપથી એની અવહેલના ન કરે, અને ન તો અનાદરની દૃષ્ટિથી જુએ. આ વિષયમાં વધુ શું કહેવું. જીનકલ્પી સાધુઓ અને પડિમાધારી સાધુઓ કદાચ પોતાના કલ્પથી છ મહિના સુધી ભિક્ષા ન મેળવે તો પણ સમતાભાવનું અવલંબન કરી વિચારે છે કે આ બધા મુનિજન શાસ્ત્રવિધિના અનુસાર પોતપોતાના કર્મોના ક્ષપણ કરવા માટે પ્રવૃત્ત છે. ધૈર્ય, સંહનન, બળની સ્થિરતા આદિ કારણના વશથી વિભિન્ન કલ્પવાળા હોવા છતાં જીન ભગવાનની આજ્ઞામાં જ પ્રવૃત્તિ કરે છે આ વાત હાથથી સમુદ્રને પાર કરવા જેવી અસંભવ નથી; કેમ કે સમ્યક્ત્વરૂપ માર્ગ ચિરકાળ સુધી અનેક તીર્થંકરો અને ગણધરોએ પાળેલ છે. આ વાતને પ્રદર્શિત કરવા માટે સૂત્રકાર **"एवं तेषां महावीराणां"** ઇત્યાદિ સૂત્રાંશને કહેલ છે. આમાં તેઓ એ બતાવે છે કે તીર્થંકર આદિએ પણ ઉકતવિધિ અનુસાર જ અચેલ અવસ્થામાં રહેતાં તૃણસ્પર્શાદિ પરિષહને સહન કરેલ છે, અને એથી તેઓ કર્મરૂપી શત્રુઓનો ક્ષય કરવામાં શૂરવીર બન્યા છે. તથા એમનાં જીવનનાં પૂર્વ અને વર્ષરૂપ સમય સંયમમાર્ગની આરાધના કરવામાં જ વ્યતીત થયેલ છે. અહિં પૂર્વનું પ્રમાણ

ટીકાકાર આ પ્રકારે બતાવે છે–૮૪ લાખ વર્ષનું એક પૂર્વાઙ્ગ થાય છે, અને ૮૪ લાખ પૂર્વાઙ્ગનું એક પૂર્વ થાય છે, એક પૂર્વમાં સીત્તેર લાખ કરોડ અને છપ્પન હજાર કરોડ (૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦) વર્ષ હોય છે. ઋષભદેવથી લઇ શીતલનાથ જે દસમા તીર્થંકર છે એમના સુધી સંયમનો કાળ તો પૂર્વ તકનો રહ્યો છે. એમના પછી તીર્થંકર શ્રેયાંસનાથથી લઈને મહાવીર પર્યન્ત તીર્થંકરોનો સંયમસમય પૂર્વના પ્રમાણમાં ન રહેતાં વર્ષોના પ્રમાણમાં આવી ગયેલ છે. આ માટે “वर्षाणि” એવું સૂત્રકારે કહેલ છે. દ્રવિક–આત્માર્થીઓનો જીવનકાળ પણ આ પ્રકારના સંયમમાર્ગમાં વ્યતીત થયેલ છે, હે શિષ્ય! તમે તમારા ચિત્તમાં એવી શ્રદ્ધા રાખો.

ભાવાર્થ—પૂર્વમાં અનેક મહાપુરૂષોએ ૨૨ પરિષહોને સહન કર્યા છે. આ માટે જે મોક્ષના અભિલાષી છે એનું કર્તવ્ય છે કે તેઓ તૃણસ્પર્શાદિક પરિ-ષહોને સારી રીતે સહન કરે. (સૂ૦ ૪)

પ્રશ્નમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રશ્નમ સૂત્ર ઔર છાયા।

આ પરિષહ અને ઉપસર્ગો સહન કરવાનો જેમનો સ્વભાવ છે એવા મહામુનિયોને જે લાભ થાય છે એને સૂત્રકાર કહે છે. “आगयपन्नाणाणं” ઇત્યાદિ.

જો સમ્યગ્જ્ઞાનકો પ્રાપ્ત હો ચુકે હૈં ઉનકી બાહેં અથવા બાધાયેં કૃશ (ક્ષીણ) હો જાતી હૈં કર્મક્ષપણાર્થ પ્રવૃત ઇન સમ્યગ્જ્ઞાનિયોંકે માંસશોણિત સુખ જાતે હૈં। યે અપની સમભાવના ઔર ક્ષમા આદિ ગુણોંસે સંસારપરમ્પરાકો છિન્ન કરકે રહતે હૈં। ઇસ પ્રકારકે સાધુ, તીર્થંકરોં દ્વારા તીર્ણ મુક્ત ઔર વિરત કહે ગયે હૈં।

જેને સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ ચુકી છે એવા મહામુનિયોની ભુજાઓ કૃશ થઈ જાય છે, અર્થાત્–તપ અને પરિષહ સહન કરવાથી એમનું શરીર કૃશ થઇ જાય છે, “बाहा” શબ્દની છાયા “बाधा” પણ છે. જેનો અર્થ એ છે કે સમ્યગ્જ્ઞાની મુનિયોની પરિષહજન્ય બાધાઓ કૃશ થઈ જાય છે–અત્યંત અલ્પ થઇ જાય છે.

ભાવાર્થ—કર્મોનો નાશ કરવા માટે પ્રયત્નશીલ સાધુ પરિષહ વગેરેના આવવાથી એ વિચાર કરે છે કે એ પરિષહ અને ઉપસર્ગ મારા શરીર માત્રને જ પીડા આપનારા છે. સંયમનો એ કાંઇ પણ બગાડ કરી શકનાર નથી; પરંતુ એમાં

એ સહાયક જ છે. આ પ્રકારે માની એ મહામુનિ પોતાને થતી શારીરિક પીડાની તરફ લક્ષ આપતા નથી. પરિષહ આદિને શાન્તિપૂર્વક સહન કરવાવાળા સાધુઓના શરીરનું માંસ અને લોહી સૂકાઈ જાય છે અને શરીરથી તેઓ દુબળા પાતળા બની જાય છે. લોહી અને માંસ એમના શરીરમાં નામમાત્રનાં રહે છે; કારણ કે અન્તપ્રાન્ત અને અલ્પ આહારથી, પરિષહ આદિના સહેવાથી અને થોડાં વસ્ત્ર રાખવાના કારણથી, તૃણસ્પર્શાદિકદ્વારા બનતા અનેક પરિષહોથી તેના શરીરનું માંસ અને લોહી સૂકાઇ જાય છે.

સમભાવનાથી યુકત જીનકલ્પી હોય અથવા તો સ્થવિરકલ્પી હોય; વિકૃષ્ટ–કઠિન તપ તપવાવાળા હોય, અથવા–અવિકૃષ્ટ–સાધારણ તપ તપવાવાળા હોય, અથવા પ્રતિદિન આહાર કરવાવાળા હોય, કોઈ પણ સાધુ હોય એ બધા ભગવાનની આજ્ઞા અનુસાર જ ચાલવાવાળા છે. અને આ રૂપથી જે રાગ, દ્વેષ અને કષાયની પરંપરારૂપ સંસારશ્રેણીને સમભાવથી એટલે ક્ષાન્ત્યાદિ ધર્મના આરાધનથી તોડી દે છે; એવા પૂર્વોકતલક્ષણસંપન્ન સાધુ સંસારસમુદ્રથી પાર થઈ જાય છે, અને સર્વસંગથી રહિત બની સર્વસાવદ્યવ્યાપારરહિત બની જાય છે; એવું તીર્થંકર પ્રભુનું કહેવું છે. “ इति ब्रवीमि ”–આ કથન મારૂં નથી, પરન્તુ પ્રભુનું છે. હે જમ્બૂ! એમણે જેમ કહ્યું છે તેવી જ રીતે હું કહું છું. (સૂ૦૫)

ષષ્ઠ સૂત્રકા અવતરણ, ષષ્ઠ સૂત્ર ઔર છાયા ।

સંસારપરંપરાનો ઉચ્છેદ કરીને રહેલા સાધુઓને અરતિભાવ કદાચ પરાસ્ત કરી શકે છે! આને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે “ विरयं ” ઈત્યાદિ.

અસંયમસે નિવૃત, ઉત્તરોત્તર બઢતે હુએ શુભાધ્યવસાયમેં પ્રવૃત ઔર બહુત કાલસે સંયમમેં સ્થિત એસે મુનિકો ક્યા સંયમમેં અરતિ હો સકતી હૈ ? ।

અસંયમભાવથી દૂર રહેવાવાળા અને ઉત્તરોત્તર વધતા જતા શુભ અધ્ય-વસાયોમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા તથા ઘણા કાળ સુધી સંયમની આરાધના કરતાં કરતાં એમાં જ પોતાના જીવનનો સમય વ્યતીત કરવાવાળા એવા નિરવદ્ય ભિક્ષાજીવી મુનિને સંયમમાં ઉદ્વેગરૂપ અરતિભાવ અટકાવી શકે ખરો કે?

અહિં "ક્િં" આ શબ્દ પ્રશ્નવાચક છે.

ઉત્તરઃ—હા, એવા મોક્ષમાર્ગમાં આરૂઢ થયેલા મુનિને પણ અરતિભાવ વિષયોની તરફ લઇ જઇ સ્ખલિત કરી શકે છે; કેમ કે ઇન્દ્રિયોની અનેકવિધ મોહવાળી શક્તિ અચિન્ત્ય છે તથા કર્મની પરિણતિ પણ વિચિત્ર છે. એની પ્રબળતા શું નથી કરી શકતી? બધું કરી શકે છે.

અથવા—"ક્િં" શબ્દ અહિં ક્ષેપ અર્થમાં છે. આનો મતલબ એ છે કે કદાચ કોઇ એમ પૂછે કે શું આવા મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત સાધુને પણ અરતિભાવ સંયમ માર્ગથી ચ્યુત કરી શકે છે? તો એનો આ ઉત્તર છે કે કરી શકતો નથી. (સૂ૦૬)

સપ્તમ સૂત્રકા અવતરણ, સપ્તમ સૂત્ર ઔર છાયા।

"संधेमाणे" ઇત્યાદિ—

પૂર્વોક્ત પ્રકારકે સાધુ, ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક પ્રશસ્ત પરિણામધારા અથવા ગુણસ્થાનપર આરૂઢ હોતેહૈં, અતઃ ઉનકો અરતિ હો હી કૈસે ?। જૈસે દ્વીપ, અસન્દીન—બાઢકે ઉપદ્રવસે રહિત હોતા હૈ, ઉસી પ્રકાર યહ મુનિ ભી, ઉપસર્ગ આદિસે બાધિત નહીં હોતા હૈ, અથવા—જૈસે અસન્દીન દ્વીપ યાત્રિકોં કે લિયે આશ્વસનીય હોતા હૈ, ઉસી પ્રકાર સંસારસાગરકો તિરનેકી ઇચ્છાવાલે મનુષ્ય, ઇસ પ્રકારકે સાધુઓંકે ઉપર વિસ્વાસ કરતે હૈં।

જેની પ્રશસ્ત પરિણામધારા ઉત્તરોત્તર અધિકાધિકરૂપમાં વૃદ્ધિગત થઈ રહી છે, અથવા જે ગુણસ્થાનો પર આગળ આગળ ચઢતા જતા હોય છે, અને આથી જે યથાખ્યાત ચારિત્રની સન્મુખ જઈ રહેલ છે એવા મહામુનિને અરતિભાવ ક્યાંથી પોતાના સ્થાનથી સ્ખલિત કરી શકે ? અર્થાત્ કરી શકતો નથી. બન્ને બાજુ જેને જળ છે એનું નામ દ્વીપ છે, એ દ્વીપ—સ્થળભૂમિ જે રીતે પૂર આદિના ઉપદ્રવથી સુરક્ષિત રહે છે. એ રીતે એવા મુનિ પણ પરિષહ અને ઉપસર્ગથી બાધિત હોતા નથી. જેમકે ઉપસર્ગ રહિત દ્વીપ યાત્રિયોને માટે આશ્વાસનનું સ્થાન હોય છે, તેવી જ રીતે મહામુનિ પણ ભવ્ય જીવોને માટે આધારરૂપ છે. સમુદ્રાદિકને પાર કરવાની ભાવનાવાળા મનુષ્ય ઉપસર્ગરહિત દ્વીપમાં વિશ્વાસ રાખે છે, એવી રીતે સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર થવાની ભાવનાવાળા ભવ્ય પણ એવા મુનિનો વિશ્વાસ કરે છે.

ભાવાર્થ—યથાખ્યાત ચારિત્રની તરફ દોરવાવાળી પ્રશસ્ત પરિણામધારા જેને ઉત્તરોત્તર અધિક–અધિક–રૂપમાં વધી રહી છે, એવા મુનિને માટે જો કે પરિષહ ઉપ-સર્ગાદિક આવતાં નથી, અને કદાચ આવી જાય તો પણ એ મુનિ એનાથી જળના ઉપદ્રવથી સુરક્ષિત દ્વીપની માફક, સદા સુરક્ષિત રહે છે, અને અન્ય પ્રાણિઓ માટે આધારભૂત રહે છે. (સૂ૦૭)

આઠવેં સૂત્ર ઔર છાયા। દીન દ્વીપકે સમાન ભગવમ્દ્રાષિત ધર્મ ભી હૈ।

જે પ્રકારે પૂર્વોક્તસ્વરૂપવાળા સાધુ અરતિ આદિ બાધાઓથી બાધિત નથી થતા, એજ પ્રકારે જીનેન્દ્રપ્રતિપાદિત ધર્મ પણ અરતિ અને કુતર્કોથી કદી પણ બાધિત અને ખંડિત થતો નથી. આ ધર્મ પણ સુરક્ષિત દ્વીપની માફક છે. એ જેમ જળના ઉપદ્રવથી સુરક્ષિત રહે છે તે પ્રકારે ધર્મ પણ કુતર્કોથી અને અરતિ આદિ દુર્ભાવોથી સુરક્ષિત રહે છે. (સૂ૦૮)

નવમ સૂત્રકા અવતરણ, નવમ સૂત્ર ઔર છાયા।

ભગવત્કથિત ધર્મનો આરાધક જીવ કેવો હોય છે? આ પ્રકારની શિષ્યની જીજ્ઞાસાનું " ते अणवकंखमाणा " ઇત્યાદિ સૂત્રથી સૂત્રકાર સમાધાન કરે છે.

વહ મુનિ, નિસ્પૃહી અહિંસક સર્વલોકપ્રિય સાધુમર્યાદામેં વ્યવસ્થિત ઔર પણ્ડિત હોતા હૈ।

ભગવત્–પ્રતિપાદિત ધર્મના આરાધક જીવ વિષયભોગોની વાંછનાથી રહિત હોય છે. પ્રાણીઓની હિંસા કરતા નથી. ઉપલક્ષણથી અવશિષ્ટ મહાવ્રતોનો ધારક હોય છે. સમસ્ત જગતના કલ્યાણના અભિલાષી હોવાથી એ જગતપ્રિય હોય છે. સાધુમર્યાદામાં રહે છે. અને સમસ્ત સાવદ્ય વ્યાપારોના ત્યાગી હોવાથી હેય અને ઉપાદેયના વિવેકથી ભરપૂર અન્તઃકરણવાળા હોય છે. (સૂ૦૯)

દશમ સૂત્રકા અવતરણ, દશમ સૂત્ર ઔર છાયા।

જે હેય અને ઉપાદેયના વિવેકના અભાવથી ભગવત્–પ્રતિપાદિત ધર્મમાં સ્થિર નથી–ઉત્સાહી નથી, એમના તરફ આચાર્યોનું શું કર્તવ્ય છે? એ વાતને સૂત્રકાર " एवं तेसिं " ઈત્યાદિ સૂત્રદ્વારા પ્રગટ કરે છે.

આચાર્ય મહારાજકો ચાહિયે કિ જૈસે પક્ષી અપને બચ્ચોંકો ઉડના સિખાતે હૈં ઉસી પ્રકાર વે ભી ધર્માનુષ્ઠાનમેં અનુત્સાહી શિષ્યોંકો દિન-રાત કમશઃ એકાદશ અંગોકી શિક્ષા દેં । આચાર્યદ્વારા શિક્ષિત વે શિષ્ય, સકલ પરિષહોં કે સહન ઔર સંસારસાગરકે પાર કરનેમેં સમર્થ હો જાતે હૈં ।

ભગવાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામીના ધર્મમાં આ પ્રકારે પૂર્વોકત રીતથી કદાચ શિષ્યજન-હેય ઉપાદેયના જ્ઞાનથી વિકળ હોવાના કારણે ભગવાનદ્વારા ઉપદિષ્ટ-ઉપદેશેલ ધર્મની આરાધના કરવામાં અનુત્સાહી હોય તો આચાર્યનું કર્તવ્ય છે કે તેઓ તેને સદ્ ઉપદેશ પ્રદાન કરે. જેનાથી તેની બુદ્ધિમાં વિશદતા આવે. દ્દષ્ટાંત-જેમ એક પક્ષીજોડું પોતાના બચ્ચાંને પોષે છે, તેને ચાલતાં ફરતાં શીખવાડે છે, એવી જ રીતે તે શિષ્ય પણ આચાર્યદ્વારા રાતદિવસ ક્રમ ક્રમથી સામાયિક આદિના અને અગ્યાર ૧૧ અંગોના પાઠી બનાવવામાં આવે છે. જેથી તે સકલ પરિષહ અને ઉપસર્ગો જીતવામાં સહનશીલ બની સંસારસાગરથી પાર થવામાં શકિતસંપન્ન બની શકે. "इति ब्रवीमि" આ પદોની વ્યાખ્યા પહેલા જેવી જાણવી.

ભગવાનદ્વારા કહેવાએલા ધર્મમાં જે શિષ્યજન મંદપરિણામી હોય-ઉત્સાહશીલ ન હોય તો, આચાર્યનું કર્તવ્ય છે કે તેનો તિરસ્કાર ન કરતાં તેને આ ધર્મની આરાધના કરવામાં ચતુર બનાવે-તેને શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવે. જેમ -પક્ષી પોતાના બચ્ચાઓની સંભાળ રાખે છે તે પ્રકારે આચાર્ય પણ તેની દરેક પ્રકારથી સંભાળ રાખીને હેય અને ઉપાદેયના વિવેકથી ભરપૂર મતિવાળા કરવાની ચેષ્ટા કરતા રહે, જેથી તે પરિષહ અને ઉપસર્ગો સહન કરવામાં અધીરો ન બને. સહનશીલ બને, અને આ સંસાર સમુદ્રથી પાર થઇ શકે. (સૂ૦૧૦)

છઠ્ઠા અધ્યયનનો ત્રીજો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૬-૩ ॥

તૃતીય ઉદેશકે સાથ ચતુર્થ ઉદેશકા સંબંધકથન, પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

છઠા અધ્યયનનો ચોથો ઉદ્દેશ.

આ અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશમાં સાધુએ ઉપકરણ તરફ મમત્વ રાખવું ન જોઈએ આ વાત સમજાવવામાં આવી છે. આ મમત્વનો ત્યાગ, જે ત્રણ ગૌરવથી ભરપૂર છે તેનાથી સારી રીતે થઈ શકતો નથી. માટે તે ત્રણ ગૌરવનો ત્યાગ કરાવવા માટે આ ચતુર્થ ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે–" **एवं ते सिस्सा** " ઈત્યાદિ.

આચાર્યદ્વારા પરિશ્રમપૂર્વક શિક્ષિત કિયે ગયે ઉન શિષ્યોં મેં સે કિતનેક અહંકારયુક્ત હો કર ઉપશમકો છોડ ગુરૂજનોંકે સાથ ભી કઠોર વ્યહવહાર કરતે હૈં ।

જે પ્રકારે પક્ષી પોતાના બચ્ચાને પાળી પોષીને મોટું કરે છે એ રીતે સમ્યગ્જ્ઞાની તીર્થંકર અને ગણધર આદિ દ્વારા પણ આચારાંગ સૂત્ર ઈત્યાદિ પાઠનક્રમથી શિષ્યજન દિનરાત ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા આ બન્ને શિક્ષાઓથી શિક્ષિત બનાવવામાં આવે છે. શિષ્યની દીક્ષાનો સમય જ્યારે ત્રણ વર્ષનો થઈ જાય ત્યારે તેને આચારાંગ સૂત્ર આદિ સૂત્રોનું ક્રમથી અધ્યયન કરાવવું જોઈએ. પણ જો આ સમયની અંદર તેની કાંખમાં વાળ ઉગવા લાગે તો આ કાળ પહેલાં આચારાંગ આદિનું અધ્યયન કરાવી શકાય છે. ક્રમ ક્રમથી સૂત્ર, અર્થ અને સાથોસાથ સૂત્ર અર્થનું અધ્યયન શિષ્યને કરાવવું જોઈએ, આનું નામ ગ્રહણશિક્ષા છે. સાધુસામાચારીનું પાલન કરવાની શિક્ષા દેવી જોઈએ ? આનું નામ આસેવનશિક્ષા છે. આમાં કોઈ કોઈ શિષ્ય તીર્થંકર અથવા આચાર્યોની પાસેથી શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જ્યારે સારા જ્ઞાની બની જાય ત્યારે જ્ઞાનનો ગર્વ કરવા લાગી જાય છે, અને એ અભિમાનથી અંધ–ઉન્મત્ત બની શાંતિભાવનો પણ પરિત્યાગ કરી દે છે. આ અવસ્થામાં તે પ્રબળ મોહના ઉદયથી ગુરૂથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉપદેશ અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરતા નથી અને મદના નશામાં બેભાન જેવા બની જઈ ઉપકારી ગુરૂજનોની સાથે પણ વાદવિવાદરૂપી કઠોર વ્યવહાર કરવા લાગે છે. તેવા પલ્લવગ્રાહિપાંડિત્યવાળા શિષ્યજન ગર્વોન્મત્ત બની અહંકારથી ફુલાઇ જઈ સૂત્રોની વાચના અથવા પ્રચ્છના આદિના સમયે એવું કહી દે છે કે " આપ જે કાંઈ કહો છો એ ઠીક નથી, આ શબ્દનો આ અર્થ નથી." " હું જે કાંઇ કહું છું તે બરોબર છે. એ જ સુંદર સિદ્ધાન્ત છે, શબ્દ અને અર્થનો નિર્ણય મારા જેવો કોઈ કરી શકે છે ! કોઇ નહિ " ઈત્યાદિ રૂપથી અભિમાનયુકત વચન બોલે છે. (સૂ૦૧)

द्वितीय सूत्रका अवतरण, द्वितीय सूत्र और छाया ।

तथा " वसित्ता " ईत्यादि !

कितनेक शिष्य ब्रह्मचर्य में रह कर भी, भगवान्‌की आज्ञा की आराधनामें सर्वथा तत्पर नहीं हो कर देशतः भगवान् की आज्ञाकी अवहेलना करते हुए सातागौरवकी अधिकतासे बाकुशिक हो जाते हैं ।

કોઈ એક શિષ્યજન બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી તીર્થંકરે ઉપદેશેલ આજ્ઞાનો આદર ન કરે, એકદેશથી પણ તીર્થંકરના ઉપદેશને એ ન માને, સાતાગૌરવના પ્રકર્ષથી " કદાચ અજાણ્યા કુળવાળાઓને ત્યાંથી અન્તપ્રાન્ત આહાર મળે ? આવી શંકાથી તે શરીરની વેશભૂષા બનાવે છે. આથી એનું ચારિત્ર મલિન બની જાય છે, બકુશ મુનિઓની ગણત્રીમાં ગણાવા લાગે છે. (સૂ૦ ૨)

तृतीय सूत्रका अवतरण, तृतीय सूत्र और छाया ।

સાધુના આચારથી ભ્રષ્ટ થયેલા તે કુશીલોને આપ કેમ ઉપદેશ આપતા નથી, જેથી કુશીલોનો સંસાર દીર્ઘ બનો રહ્યો છે ? આ પ્રકારની શિષ્યની અને એથી તે જીજ્ઞાસામાં સૂત્રકાર " आघायं तु " આ સૂત્ર કહે છે.

कितनेक शिष्य, आचार्यद्वारा कुशीलाचारके विपाकका प्रतिपादन करनेपर, उन आचार्यों के उपर ही क्रुद्ध हो जाते हैं ।

કોઈ એક કુશીલ શિષ્ય તીર્થંકર અને ગણધરાદિકોદ્વારા કહેવામાં આવેલ કુશીલસંબંધી આચારના વિપાકને સાંભળી, અને સમજીને પણ પોતાના ગુરૂજન વગેરે તરફ કઠણ વચન બોલે છે, " અમે તો લોકપ્રિય બનીને જીવવાના " આવા અભિપ્રાયથી પ્રેરિત બની ભાગવતી દીક્ષાનો વેશ પહેરી

સાધુ તો બની જાય છે, છતાં પણ તે "न सम्यग् भवन्तः" પુનઃ મોહના ઉદયથી ત્રણ ગૌરવમાંના એક ગૌરવના આવેશથી મુક્તિમાર્ગની પ્રવૃત્તિથી દૂર બની જાય છે. ભોગોની અભિલાષાથી તે રાતદિવસ બળતો રહે છે. જ્યારે તેને ઇચ્છિત વિષય નથી મળતો ત્યારે તે કષાયરૂપી અગ્નિથી સંતપ્ત બની સાતાદિક ગૌરવોમાં લોલુપી બની રહે છે. તેની વૈષયિક સુખોમાં માનસિક વૃત્તિ ચલાયમાન થતી રહે છે. તીર્થંકર પ્રભુએ પ્રરૂપિત ઉપશમભાવથી રહિત બની જાય છે. સમજાવવાથી તે ઉલ્ટો સમજાવનાર તરફ જ કઠોર વચનો બોલી એની માનહાનિ કરે છે–નિંદાત્મક વચનો બોલે છે. સૂત્રમાં "शास्तारमेव" અહિં જે 'एव' પદનો પ્રયોગ છે, એનાથી એ વાત માલુમ પડે છે કે તીર્થંકર ભગવાન સર્વ પ્રાણીયોને સુખકારક, આ દુરન્ત સંસારના દુઃખોના વિનાશક, શાશ્વતિક શિવપદની પ્રાપ્તિના હેતુ અને દયામય એવા ધર્મની પરમ કરૂણાથી જીવોના કલ્યાણ નિમિત્ત પ્રરૂપણા કરે છે. એમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું તો દૂર રહ્યું, પણ એમનો જ કઠણ વચનોથી તિરસ્કાર કરે છે કે "ભગવાન તો પ્રમાદી હતા, ષટ્‌લેશ્યાધારી હતા, ગૌશાળાનું રક્ષણ કરવાથી તેઓ ચૂકી ગયા હતા." આ પ્રકારે તેનું કહેવું પ્રબળ મિથ્યાત્વના ઉદયનો એક વિલાસ માત્ર છે. આ વાત નવમા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવશે.

તે વેષધારી સાધુનો વેષ એ માટે પહેરી રાખે છે કે એ વેષથી ખાવાપીવાનું તો વગર ચિન્તાએ મળતું રહે છે. નહિ તો કોણ ભાવ પૂછે. વિષયકષાયોના પિંડરૂપ તે જરા જરા વાતમાં લડવા–ઝગડવા તૈયાર થઇ જાય છે. સાધુમર્યાદા શું છે? એનું તેને ભાન નથી હોતું. મોજથી ખાવું અને ત્રણ ગૌરવના વશ રહેવું આ જ તેનું લક્ષ હોય છે. (સૂ૦ ૩)

ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા।

જાતે ભ્રષ્ટ બનેલ તે કુશીલ ફક્ત પોતાના આચાર્ય ગુરૂ આદિ પ્રત્યે જ કઠોર વચનોનો પ્રયોગ કરે છે એ વાત નથી; પરંતુ બીજા સાધુઓથી પણ એ આવોજ વ્યવહાર કરે છે. આ વાતને પ્રગટ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે "सीलमंता"ઇત્યાદિ.

યે અવસન્ન પાર્શ્વસ્થાદિ, શીલવાન્ ઉપશાન્ત ઔર હેયોપાદેય જ્ઞાનપૂર્વક સંયમમાર્ગ મેં પ્રવૃતિ કરનેવાલે સાધુઓંકો ચરિત્રહીન કહા કરતે હૈ, યહ ઉનકી દ્વિતીય બાલતા હૈ, પહલી બાલતા તો ઇનકી યહ હૈ જો યે સ્વયં ભ્રષ્ટ હૈં ।

જે સાધુ અઢારહજાર (૧૮૦૦૦) શીલોના ભેદોને ધારણ કરવાવાળા છે, અથવા પાંચ મહાવ્રતોના પાલક પંચેન્દ્રિયો અને કષાયોનો નિગ્રહ કરવાવાળા અને ગુપ્તિત્રયના ધારક છે. અને એથી જે ક્ષમા આદિ સદ્ગુણોથી વિભૂષિત છે, હેય અને ઉપાદેયના વિવેકપૂર્વક સંયમ માર્ગમાં જે લવલીન છે, એમને પણ તે કુશીલ " આ અશીલ છે–આ ચારિત્રથી રહિત છે " એમ કહે છે, આ તે અવસન્નપાસત્થાદિ રૂપ કુશીલોની બીજી અજ્ઞાનતા છે. પહેલી તો તેની આ મોટી અજ્ઞાનતા છે કે તે સ્વયં ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થઈ ગયા છે, અને બીજી અજ્ઞાનતા આ છે કે જે ચારિત્રશાળીઓને પણ અચારિત્રી ભ્રષ્ટ કહે છે. સૂત્રમાં " शीलवन्तः " આ પદથી જ કષાયોના ઉપશમનરૂપ અર્થની પ્રતીતિ થઇ જાય છે. છતાં પણ " उपशान्ताः" એવું જે પદ છે તે સ્વતંત્રરૂપથી કષાયોના અભાવ પ્રદર્શિત કરે છે. આનો અર્થ કેવળ કષાયોના નિગ્રહની પ્રધાનતા પ્રગટ કરવા માટેજ કહેવાયાનું સમજવું જોઈએ.

જે શીલસંપન્ન છે–ઉપશાન્ત છે, હેય અને ઉપાદેયના વિવેકપૂર્વક સંયમ માર્ગમાં લાગેલા છે એમને તે કુશીલ ચારિત્ર વગરના કહી પોતાની અજ્ઞાનતાનું પ્રદર્શન કરે છે. (સૂ૦૪)

પ્રશ્ચમ સૂત્રકા અવતરણ ઓર પ્રશ્ચમ સૂત્ર ।

કોઈ કોઈ કુશીલ (શિથિલાચારી) હલકી મતિથી ભરેલા હોય છે. ચારિત્રના ભારને એ વહન કરી શકતા નથી; છતાં પણ સાધુના આચારની પ્રશંસા કરે છે. આ વાતને પ્રગટ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે " नियट्टमाणा " ઇત્યાદિ.

કિતનેક સ્વયં સંયમાચરણમેં અસમર્થ હોતે હુએ ભી મૂલગુણ ઔર ઉત્તર ગુણકી શુદ્ધ રૂપસે વ્યાખ્યા કરતે હૈં, ઉનકો દ્વિતીય બાલતા નહીં હોતી હૈ ।

અથવા કોઇ કોઈ કુશીલ (શિથિલાચારી) સ્વયં સંયમના આરાધના કરવામાં અસમર્થ હોવાથી એનાથી દૂર રહે છે તો પણ મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણોની

શુદ્ધતાથી પ્રશંસા કરે છે. એને બીજી બાળતા (અજ્ઞાનતા) નથી હોતી.

ભાવાર્થઃ—શુદ્ધ સંયમની આરાધના ન કરી શકવાને કારણે કોઇ કોઈ કુશીલ તે સંયમની પાલનાથી જો કે દૂર રહે છે તો પણ સંયમને શુદ્ધ રીતિથી પાળવાવાળાની નિંદા તે નથી કરતો–એમને એ ભ્રષ્ટ છે એમ નથી સમજતો. આથી એ પ્રથમ બાલતાથી યુક્ત હોવા છતાં પણ બીજી બાલતાથી રહિત માનવામાં આવે છે. (સૂ૦ ૫)

ષષ્ઠ સૂત્રકા અવતરણ, ષષ્ઠ સૂત્ર ઔર છાયા ।

જે સત્ અને અને અસત્‌ના વિવેકથી ભ્રષ્ટ છે તે શું કરે છે, આ પ્રકારની આકાંક્ષા હોવાથી કહે છે **नाणभट्ठा** ઇત્યાદિ.

કિતનેક સમ્યક્ત્વપતિત જ્ઞાનભ્રષ્ટ મુનિ, દ્રવ્યતઃ આચાર્યાદિકો પ્રણામ આદિ કરતે હૈં, પરંતુ વે ભાવતઃ અપની આત્માકો સમ્યક્ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગસે ભ્રષ્ટ હી કરતે રહતે હૈં ।

કોઈ કોઈ બકુશ સમ્યક્ત્વથી પતિત થવાના કારણે હેય અને ઉપાદેયવાળી બુદ્ધિરહિત બની આચાર્યાદિકોને દ્રવ્યરૂપ નમસ્કારથી નમન કરે છે, તો પણ તે પોતાના આત્માને સમ્યક્ત્વચારિત્રથી પતિત જ બનાવી રાખે છે, એવા જીવ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગથી સદા ભ્રષ્ટ છે એવું સમજવું જોઇએ. (સૂ૦૬)

સપ્તમ સૂત્રકા અવતરણ, સપ્તમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

તથા—“ पुट्ठा ” ઇત્યાદિ !

કિતનેક પરીષહોપસર્ગસે આક્રાન્ત હો જીવનકે મોહસે સંયમકા પરિત્યાગ કર દેતે હૈં, ઉનકા સબ કુછ વ્યર્થ હી હૈ ।

કોઇ કોઈ બકુશ પરિષહ અને ઉપસર્ગોથી ગભરાઇ પોતાના પ્યારા જીવનના વિનાશના ભયના કારણથી ગ્રહણ કરેલા સંયમ માર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. અર્થાત્ એ જ્યાં પણ જીવનને કષ્ટકારી કોઇ પણ આપત્તિ-વિપત્તિરૂપ કારણથી ઉપદ્રવિત બને છે. તરત જ ત્યાંથી આ ક્ષણભંગુર જીવનનું સુખ મળે એવી ચાહનાથી તે સંયમ માર્ગથી દૂર થાય છે. એવા ચારિત્રથી પતિત બનેલા ભયશીલની પૂર્વ કાળમાં ગ્રહણ કરેલી દીક્ષા મૂળ અને ઉત્તર ગુણોના વિઘાતથી નિરર્થક બની જાય છે. ઠીક વાત છે. જે ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ બનેલા છે એમનું ઘરમાંથી નિકળવું પ્રશંસનીય બનતું નથી; ઉલ્ટું નિંદનીય માનવામાં આવે છે.

ભાવાર્થઃ—કોઇ કોઈ બકુશ ક્ષણભંગુર જીવનને સુખી કરવાના અભિપ્રાયથી જ પરિષહ આદિ આવતાં સંયમમાર્ગને છોડી દે છે. એવા જીવોની પૂર્વકાલિક પ્રવ્રજ્યા પણ નિરર્થક બની જાય છે. (સૂ૦૭)

અષ્ટમ સૂત્રકા અવતરણ, અષ્ટમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

તથા—" बालवयणिज्जा " ઈત્યાદિ !

જીવનકે સુખકે નિમિત્ત જો ચારિત્રકા પરિત્યાગ કરતે હૈં વે પામરજનોંસે ભી નિન્દિત હોતે હૈં, ઔર વે એકેન્દ્રિયાદિ દુર્ગતિકે ભાગી હોતે હૈં, સંયમસ્થાનસે ગિરકર ભી વે અપને કો પણ્ડિત માનતે હુએ અપની પ્રશંસા કરતે હૈં ઔર ઉત્તમ સાધુઔકી નિન્દા કરતે હૈં, ઉનકે ઉપર અસત્ય દોષોંકા આરોપ કરતે હૈં । મેધાવી મુનિકો એસા નહીં હોના ચાહિયે ।

કેમ કે એ બકુશ જીવનને સુખી કરવાના અભિપ્રાયથી ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ બને છે. આ માટે પામર જેવા પ્રાણીઓથી પણ નિંદનીય બને છે. એવા જીવ વારંવાર એકેન્દ્રિયાદિક પર્યાયોમાં પોતાની ઉત્પત્તિ કરતા રહે છે, અર્થાત્ ગૃહીત ચારિત્રના ત્યાગથી અનન્તાનન્તવાર ચતુર્ગતિસ્વરૂપ સંસારમાં જન્મ અને મરણના ચક્કરમાં પડી અરહટઘટીયંત્રની માફક ભ્રમણ કિયા કરે છે.

તે સંયમ સ્થાનથી નીચે પડે છે, છતાં પણ પોતાની જાતને પંડિત માને

છે. " હું જ બહુશ્રુત છું " આ પ્રકારથી તે દરેકની સામે પોતાની બડાઇ હાંકયે રાખે છે. આમાં તે કોઈ વખતે એવું પણ કહે છે કે આચાર્ય જે જાણે છે આ તો હું પહેલેથી જ જાણું છું. વિ.

તથા—જેની કષાય ઉપશાન્ત થઇ ચૂકી છે, આત્મહિતથી ભ્રષ્ટ બનેલા માણસોને જે આત્મહિતનો ઉપદેશ આપવામાં પ્રવૃત્ત છે એવા અન્ય સાધુજનોનો પણ તે તિરસ્કાર કરે છે. એના તરફ કઠોર વચનોનો પ્રયોગ કરે છે. આ વાતને સૂત્રકાર " पलितं प्रकथयेत् " ઇત્યાદિ સૂત્રાંશથી પ્રગટ કરે છે. દીક્ષા લીધા પહેલાંના સમયના આચરણનું નામ પલિત છે, કદી કોઈ બકુશ નિર્મલ સંયમ માર્ગના આરાધક સાધુજનને એમ કહે કે હું તમને જાણું છું તમે તો એ છોને કે પહેલાં લાકડાના ભારા માથે ઉપાડતા હતા. જુઓ; આ કારણે તમારા માથામાં એક પણ વાળ નજરે પડતો નથી, તમે તો એવા છો, ત્યારે આજે અમને ઉપદેશ આપવા આવ્યા છો. આ પ્રકારના કથનનું નામ પલિત છે. અથવા જે દોષ એનામાં ન હોય એવા પગ-માથા વિનાના દોષો લગાડી તિરસ્કૃત કરવા; જેમ કે-તમે હિંસક છો, ખોટું બોલનારા છો, સ્વયં પતિત છો ફરી બીજાને શું ઉપદેશ આપો છો વગેરે. ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે- " तं मेहावी " ઇત્યાદિ ! આ માટે સાધુ-મર્યાદામાં વ્યવસ્થિત મેધાવી મુનિ શ્રુતચારિત્ર-રૂપ ધર્મની ભાવના ભાવતા રહે, એને સાંભળતા રહે. ધર્મથી કદિ પણ પાછા ન હઠે.

ભાવાર્થ—જે બકુશ ક્ષણિક આ જીવનને સુખી બનાવવાની ઇચ્છાથી ચારિત્રરૂપ ધર્મથી પાછા હઠે છે આવા સાધુની જગતમાં નાના મોટા એની નિંદા અને હાંસી કરે છે. ચારિત્રભ્રષ્ટ જીવોનો અનન્તાનંત કાળ સુધી એકેન્દ્રિયાદિક જીવોની પર્યાયમાં સમય વ્યતીત થાય છે. ચારિત્રભ્રષ્ટ બનીને પણ જે પોતાને સારા સમજે છે, પોતાની અંદર બહુશ્રુત હોવાનું અભિમાન કરે છે. બીજા નિર્મળ ચારિત્ર આરાધક સાધુ તરફ જે કઠોર શબ્દોનો પ્રયોગ કરે છે-તેનો તિરસ્કાર કરે છે, પહેલાના તેના આચરણોનો દાખલો આપી તેને નીચા દેખાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પગ-માથા વિનાના દોષોથી જે તેને દોષિત પ્રગટ કરે છે, એવા જીવ સાધુ મર્યાદાથી બાહ્ય છે. તેમાં પહેલા નંબરની બાલતાની સાથે સાથે બીજા નંબરની બાલતા (અજ્ઞાનતા) રહી હોય છે. માટે મુમુક્ષુ સાધુનું કર્તવ્ય છે કે કોઇ પણ વખતે બીજા સાધુ પ્રત્યે કઠણ શબ્દનો પ્રયોગ ન કરે, તો જ તે શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું સંરક્ષણ અને પાલન કરી શકે છે.(સૂ૦૮)

નવમ સૂત્રકા અવતરણ, નવમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ બનેલા બાલજીવોને આચાર્ય કયા પ્રકારે સંબોધે ? આ વાતને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે. “ अहम्मट्ठी ” ઈત્યાદિ.

આરમ્ભાર્થી સાધુ, હિંસાકે નિમિત્ત દૂસરોં કો પ્રેરિત કરતે હૈં, હિંસાકી અનુમોદના કરતે હૈં । તીર્થંકરોક્ત ધર્મ ઘોર અર્થાત્ – દુરનુચરણીય હૈ –એસા માન કર તીર્થંકરોક્ત ધર્મકી ઉપેક્ષા કરતે રહતે હૈં એસે મનુષ્યોંકો તીર્થંકરોંને વિષણ્ણ અર્થાત્ કામભોગ–મૂર્ચ્છિત ઔર વિતર્દ અર્થાત્ ષડ્જીવનિ કાયોંકે ઉપમર્દનમેં તત્પર કહા હૈ ।

બાળશિષ્યને સંબોધન કરીને આચાર્ય કહે છે કે, હે શિષ્યો ! તમે ષડ્જીવનિકાયોના ઉપમર્દનરૂપ આરંભમાં પ્રવૃત્ત છો, કેમ કે તમે—“પ્રાણીઓને મારો” આ પ્રકારે વારંવાર કહો છો અને બીજાઓથી તેનો ઘાત કરાવો છો તથા તેને મારવાવાળાઓની અનુમોદના કરો છો, આ માટે તમે બાળ છો–અજ્ઞ રૂપથી પ્રસિદ્ધ છો. આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિથી એ સ્પષ્ટ માલૂમ થાય છે કે તમે અધર્મ–અભિલાષી બન્યા છો. તીર્થંકરોએ સાધુઓનો આચાર ઘણો જ કઠિન બતાવ્યો છે, દરેક પ્રાણી તેને સહસા પાળી શકતો નથી, તેવો નિશ્ચય કરી તમે એમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનાર ન બનો. જો તમે એવું વર્તન રાખતા હો તો એ નિશ્ચય છે કે તમે તેના ધર્મની અવલેહના કરો છો–ઉપેક્ષા કરો છો. તીર્થંકરોનો એ આદેશ છે કે, જે તમારા જેવા મનુષ્ય કામભોગોમાં મૂર્ચ્છિત બનેલા છે તેઓ ષડ્જીવનિકાયનો ઉપમર્દન કરવામાં પરાયણ માનવામાં આવેલ છે. આ માટે હું કહું છું કે, તમે મેધાવી બની ધર્મને સમજો, અને બીજું પણ જે કહું છું તે સાંભળો. સાધુએ કરવું, કરાવવું અને અનુમોદન આપવું અને મન વચન અને કાયાથી હિંસાદિક પાપોનો સદા ત્યાગ કરવો જોઇએ; એવો તીર્થંકર પ્રભુનો મુખ્ય આદેશ છે. કદાચ તમે પોતે હિંસા ન કરતા હો; પરંતુ બીજાઓને તે તરફ લગાડો છો, અને તેવા કામ કરવાવાળાઓની અનુમોદના પણ કરો છો, માટે તમારી આ પ્રવૃત્તિથી એ નિશ્ચિત થાય છે કે તમે હજી સુધી સાધુમર્યાદાથી અનભિજ્ઞ છો. માટે આ અજ્ઞતાનો ત્યાગ કરો. તમે સમજદાર છો, પ્રયત્ન કરો, જેથી મુનિધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજી શકો. આરંભાર્થી બની અધર્માભિલાષી ન બનો. (સૂ૦ ૯)

દશમ સૂત્રકા અવતરણ, દશમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

“ इति ब्रवीमि ” આ પ્રકારે જે નવમા સૂત્રમાં કહેલ છે એ વિષયને સૂત્રકાર કહે છે—“ क्रिमणेण भो ” ઈત્યાદિ.

કિતનેક જન, માતાપિતા, જ્ઞાતિબન્ધુ ઔર ધન–ધાન્યાદિકોંકો છોડ કર સંયમ લેતે હૈં ઔર ઉસ સંયમકા પાલન અચ્છી તરહ કરતે હૈં, પરન્તુ બાદમેં વે હી કર્મદોષવશ સંયમસે ગિર પડતે હૈં, દીન– હીન હો કર વ્રતવિધ્વંસક હો જાતે હૈં ।

જે પહેલા સંસારનો પરિત્યાગ કરી વિરક્ત સાધુ બની જાય છે, અને પાછળથી એનાથી પતિત થઇ ગૃહસ્થ થઈ જાય છે, એના વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે–એ પ્રાણી પ્રથમ એવો વિચાર કરે છે “ હે આત્મન ! આ ભવમાં પ્રાપ્ત એવા સ્વાર્થમાં તત્પર અને વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ અનર્થરૂપ માતા–પિતા ઇત્યાદિ સ્વજન સાથે હું શું કરૂં ? આ લોકો મારા કયા કામમાં આવવાનાં ? જ્યારે હું મારા શુભ અને અશુભ કર્મના ફળોનો ભોક્તા બનીશ ત્યારે એમાં એ મને સહાય કરી શકવાનાં નથી, ન એ મને આશ્રય આપશે, ન તો મારાં રક્ષક બનશે. આવા વિચારથી પ્રેરાઈને કોઇ એક જીવ ધાર્મિક કથાઓના શ્રવણથી સંસારનું સ્વરૂપ જાણી, માતા–પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર કુટુંબ તેમજ મિત્રાદિકો તથા ધન, ધાન્ય, હીરા, મોતી, સુવર્ણ અને મકાન ઈત્યાદિને વૈરાગ્ય ભાવનાથી છોડી, ચારિત્રને ગ્રહણ કરવામાં સિંહની માફક પ્રવૃત્તિશીલ બની દીક્ષા ધારણ કરે છે, અને ષટ્કાયના જીવોની હિંસાથી દૂર રહી પ્રાણાતિપાતવિરમણ વગેરે પાંચ મહાવ્રતોની આરાધના કરતાં, ઇન્દ્રિય અને મનનો નિગ્રહ કરવામાં તત્પર રહે છે. આટલી અવસ્થા સુધી પહોંચેલા જીવને પણ મોહના પ્રબળ ઉદયનો એકજ ઝપાટો કયાંથી ઉપાડી કયાં પછાડી દે છે. એ અંગે સૂત્રકાર “ पश्य दीनान् उत्पतितान् प्रतिपततः ” આ પંક્તિદ્વારા પ્રગટ કરે છે. તેઓ આમાં બતાવે છે કે પ્રબળ મોહના ઉદયથી સંયમસ્થાનથી ઉછળી કર્મની વિચિત્રતાથી જીવ કારાગારતુલ્ય ગૃહસ્થવાસમાં જઇ પડે છે. ત્યાં શૃગાલની માફક નીચ મનોવૃત્તિથી યુક્ત બની સાંસારિક દુઃખોથી વ્યાકુળ થતો રહે છે. શિષ્યને સંબોધન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે હે શિષ્યો ! તમે જુઓ; ઘડીમાં શું થી શું થઈ જાય છે. આ પ્રકારના એના પરિવર્તનમાં કઈ એવી છુપી વસ્તુ કામ કરે છે કે જેથી મોહના ઉદયની પ્રબલતા જાગ્રત થઈ એનો સર્વ સંહાર કરે છે ? આનો ઉત્તર સૂત્રકાર **वशार्ताः कातराः जनाः लूषका भवन्ति** ” આ પંક્તિથી આપે છે. તેઓ કહે છે–આમાં પ્રબળ અપરાધ કષાયવશવશવર્તિતાનો છે. આટલું કરવા છતાં પણ મોહના પ્રબળ ઉદય એને પતિત બનાવી દે છે. આનું પ્રધાન કારણ એનું કષાયોથી યુકત થવું છે. કષાયોથી યુકત થવાના કારણે જ જીવ આર્ત–રૌદ્ર ધ્યાનવાળો બની જાય છે. જે રીતે શૃગાલ

(સિયાળ) જરા ખડખડાટ સાંભળતાં પોતાના સ્થાનથી ભાગે છે એ જ રીતે એ પણ પરિષહ અને ઉપસર્ગ આવતાં એનાથી ભયભીત બની પોતાના મહાવ્રતોની આરાધનાના સ્થાનેથી ભાગી છૂટે છે. અર્થાત્ મહાવ્રતોને ભાંગી નાંખે છે. દ્રવ્યલિંગ તથા ભાવલિંગને છોડીને ષટ્કાયના જીવોનો એ સદા વિરાધક બની જાય છે. (સૂ૦૧૦)

ગ્યારહવેં સૂત્રકા અવતરણ, ગ્યારહવાં સૂત્ર ઔર છાયા ।

પછાકડાઓની લોકોમાં મશ્કરી થાય છે આ વાતને પ્રદર્શિત કરવા સૂત્રકાર કહે છે. "अहमेगेर्सि" ઇત્યાદિ.

સંયમસે ચ્યુત લોગોંકી સર્વત્ર નિન્દા હોતી હૈ

દ્રવ્યલિંગ અને ભાવલિંગના ત્યાગ બાદ, પોતાની પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરવાવાળા અને સંયમ પરિત્યાગ કરવાવાળા તે જીવોમાંથી કોઇ કોઈ જીવની પ્રવ્રજ્યા ત્યાગના બાદના સમયમાં જ મૃત્યુ થઇ જાય છે. તથા કોઈ કોઈની થોડા સમય બાદ; જેવી રીતે કૃષીવલ મુનિનું કે જેણે ભગવાનની સમક્ષ જ રજોહરણ સદોરક-મુખવસ્ત્રિકા અને વસ્ત્ર તથા પાત્રોનો ત્યાગ કર્યો, અને સમવસરણની ભૂમિથી બહાર નીકળતા સમયે જ તેનું મૃત્યુ થયેલું. કણ્ડરીકનું ચારિત્રત્યાગ બાદ થોડા કાળે મૃત્યુ થવા પામેલું. કોઇ મનુષ્ય ચારિત્ર ત્યાગ બાદ પણ જીવિત રહે છે એવા જીવોની સ્વપક્ષ અને પરપક્ષમાં પણ અપકીર્તિ સર્વત્ર ફેલાય છે. લોકો કહે છે કે આ ઉત્સાહ વગરનો છે, પરાક્રમ વગરનો છે, મહાવ્રતનો ત્યાગ કરનાર છે; આ પ્રકારે લોકોમાં સર્વત્ર તેની નિંદા થાય છે. ઠીકજ છે–લોકોમાં ઉત્સાહ રહિતની, પરાક્રમ રહિતની તથા મહાવ્રતનો ત્યાગ કરનારની નિંદા થવી જ જોઈએ. કેમ કે—"परलोकविरुद्धानि, कुर्वाणं दूरतस्त्यजेत् । आत्मानं यो न संधत्ते सोऽन्यस्मै स्यात् कथं हितः॥"–પરલોક વિરુદ્ધ કાર્યોનો કરનાર વ્યક્તિનો દૂરથી ત્યાગ કરવો જોઈએ. જે પોતાનું હિત નથી કરી શકતા તે બીજાઓનું હિત કેવી રીતે કરી શકે. નિંદાનો પ્રકાર પ્રગટ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે "स श्रमणविभ्रान्तः" ઈતિ.

આ ચારિત્રભ્રષ્ટ સાધુ બનીને પાછળથી વિભ્રાન્ત–ભ્રષ્ટ થયેલ છે, માટે શ્રમણ-વિભ્રાન્ત છે. મૂળ સૂત્રમાં આ પદ બે વાર કહેવામાં આવેલ છે. તેનો આ મતલબ છે કે લોકોમાં સર્વ જગ્યા, દરેક ગામમાં, દરેક નગરમાં, દરેક સ્થાનમાં અને પ્રત્યેક મનુષ્યમાં સંયમથી ભ્રષ્ટ થયેલા મનુષ્યની નિંદા થાય છે. (સૂ૦૧૧)

બારહવેં સૂત્રકા અવતરણ, બારહવાં સૂત્ર ઔર છાયા ।

તથા—" पासहेगे " ઈત્યાદિ.

કિતનેક અભાગે સાધુ, ઉગ્રવિહારિયોંકે સાથ રહતે હુએ ભી શીતલવિહારી હોતે હૈં, વિનયશીલ સાધુઓંકે સાથ રહતે હુએ ભી અવિનયી હોતે હૈં, વિરતોંકે સાથ રહતે હુએ ભી અવિરત હોતે હૈં, સંયમારાધકોંકે સાથ રહતે હુએ ભી અસંયમી હોતે હૈં । અતઃ સંયમી સાધુઓંકી સંગતિ પ્રાપ્ત કર સર્વદા સંયમારાધનમેં તત્પર રહના ચાહિયે ।

શિષ્યોને સંબોધીને સૂત્રકાર કહે છે કે, હે શિષ્યો ! તમે કર્મોનો પ્રભાવ તો જુઓ. બીચારા હતભાગી કોઇ સાધુજન ઉગ્રવિહાર કરવાવાળાઓની સાથે રહેવા છતાં પણ શીતલવિહારી બને છે. સંયમનું આરાધન કરવાવાળા હોવાથી વિનીત સાધુઓની સાથે રહેવા છતાં પણ ઉદ્ધતસ્વભાવના તથા અહંકારી હોય છે. વિરતિવાળાઓની સાથે હંમેશા સ્થિતિ કરવા છતાં પણ અવિરતિસંપન્ન બને છે. સંયમની આરાધના કરવાવાળાઓની સાથે નિવાસ કરવા છતાં પણ સંયમની આરાધના કરવાથી વંચિત રહે છે. માટે હે શિષ્યો ! તમે ઉગ્રવિહારી, વિનયી, વિરતિસંપન્ન અને સંયમ આરાધક સાધુઓની સાથે નિવાસ કરીને સમ્યગ્જ્ઞાનસંપન્ન, સાધુસમાચારીમાં વ્યવસ્થિત, વૈષયિક તૃષ્ણાથી નિર્મુક્ત અને પરિષહ અને ઉપસર્ગો સહન કરી કર્મશત્રુઓનો વિનાશ કરવામાં દક્ષ બનો. તીર્થંકર પ્રભુના ઉપદેશ અનુસાર સદા તપ અને સંયમની આરાધના કરવામાં વીર્યોલ્લાસી બનો. " इति ब्रवीमि " આ પદોની વ્યાખ્યા પહેલાની માફક સમજવી.

છઠ્ઠા અધ્યયનનો ચોથો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૬–૪ ॥

ચતુર્થ ઉદેશકે સાથ પ્રથ્રમ ઉદેશકા સમ્બન્ધ-કથન । પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

છઠ્ઠા અધ્યયનનો પાંચમો ઉદ્દેશ

છઠ્ઠા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશમાં સૂત્રકારે ત્રણ ગૌરવોના ત્યાગનો ઉપદેશ આપેલ છે. તે ઉપદેશમાં ચતુર્થોદ્દેશકથિત અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં તેઓએ "वीरे सया आगमेणं परक्कमेज्जासि" આ વાકયથી "મુનિયોએ તીર્થંકર પ્રભુના ઉપદેશ-અનુસાર રહેવું જોઈએ." તે સમજાવ્યું છે. આ ત્રણ ગૌરવનો ત્યાગ પરિષહ, ઉપસર્ગ, માન-અપમાનને સહ્યા વિના પૂર્ણરૂપથી બનતો નથી. તેથી આ વિષયને સમજાવવા માટે આ પાંચમા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરેલ છે. આમાં સર્વપ્રથમ સૂત્રકાર પરિષહ અને ઉપસર્ગ કયાં કયાં સંભવિત બને છે એ વાત દેખાડવા માટે "से गिहेसु" ઈત્યાદિ સૂત્ર કહે છે.

ઉન મુનિયોંકો અનેક સ્થાનોંમેં અનેક પ્રકારકે ઉપસર્ગ પ્રાપ્ત હોતે હૈં, ઉન ઉપસર્ગો કો વે મુનિ અચ્છી તરહ સહેં ।

આહારાદિ ગ્રહણ કરવા નિમિત્ત જતાં મુનિજનને ઘરોમાં-ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્ય કુળોમાં ઘરની આસપાસમાં, ગામમાં, ગામની આસપાસમાં, નગરમાં, નગરની આસપાસમાં, તથા એક ગામથી બીજા ગામમાં વિહાર કરનાર મુનિને મગધાદિક જનપદમાં, જનપદની સીમા-હદમાં, ઉપલક્ષણથી બગીચામાં, બગીચાની આસપાસમાં તથા સ્વાધ્યાય કરવાવાળા મુનિને વિહાર ભૂમિમાં, શૌચાદિની નિવૃત્તિ માટે જતાં અથવા આવતાં સાધુને વિચારભૂમિ-નગરની બહાર જંગલ (વન) આદિ પ્રદેશમાં, કેટલાક દુષ્ટ મનુષ્ય કે જેનું ચિત્ત કષાયથી મલિન બનેલ છે-આકુળ-વ્યાકુળ બનેલ છે; ઉપસર્ગ અને પરિષહ કરનાર હોય છે. અથવા વાત, પિત્ત અને કફજનિત દુઃખવિશેષ અને તૃણસ્પર્શ, દંશમંશક, શીત ઉષ્ણ આદિ જનિત દુઃખ પણ એમને કોઇ કોઈ વખત દુઃખિત કરતો રહે છે. આ માટે એવા પરિષહ અને ઉપસર્ગ વગેરેથી સતાવેલ અને ઉપદ્રવિત કરાએલ એ રાગદ્વેષરહિત સમ્યગ્દષ્ટિ મુનિજન અક્ષોભ્ય બનીને તે વાતાદિ દોષ જનિત અથવા તૃણ સ્પર્શાદિથી થવાવાળા દુઃખવિશેષોને સહન કરે. ગભરાય નહિ. એ સમયે એ એવું જ વિચારે કે જે પ્રકારે કર્મના ઉદયથી નરક આદિના દુઃખોને મેં અનેક વખતે સહન કરેલ છે, એ જ રીતે એ બધાં મારા કર્મોના ઉદયરૂપ છે. આ માટે મારે પણ તેને મધ્યસ્થભાવથી સહન કરવાં જોઇએ. એવો નિશ્ચય કરી સારી રીતે આકુલતારહિત એને સહે. સમતાને પ્રાપ્ત જેનું દર્શન છે એનું નામ સમ્યગ્દષ્ટિ છે. (સૂ૦ ૧)

દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

તથા—" दयं लोगस्स " ઈત્યાદિ.

જૈનાગમકે જ્ઞાતા મુનિ, લકસ્વરૂપકો તથા પૂર્વાદિ દિગ્વિભાગોંકો ભી અચ્છી તરહ જાન કર દયાધર્મકી પ્રરૂપણા કરે ઔર ધર્માનુષ્ઠાનકા ફલ કહે ।

સર્વજ્ઞરચિત આગમના જ્ઞાતા મુનિ દ્રવ્યથી ષડ્જીવનિકાયસ્વરૂપ લોક-સ્વરૂપ જાણીને, તથા ક્ષેત્રથી પૂર્વદિશા, પશ્ચિમદિશા, દક્ષિણદિશા અને ઉત્તર-દિશા, અને ઉપલક્ષણથી આ દિશાના વિભાગોને જાણીને, કાળની અપેક્ષા જીવન-પર્યંત, ભાવથી રાગ દ્વેષ રહિત બનીને સર્વત્ર ધર્મનો ઉપદેશ કરે. આ ઉપદેશમાં તે અવશ્ય અવશ્ય પ્રગટ કરે કે સમસ્ત સંસારી પ્રાણી દુઃખને ચાહતા નથી, અને સુખના અભિલાષી છે. માટે સમસ્ત પ્રાણીઓને પોતાના સમાન સમજવા જોઈએ. તથા એ ધર્મ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ, ભાવના ભેદો અને અહિંસા આદિ વ્રતોના ભેદોની અપેક્ષાથી અનેક પ્રકારનો છે. આ પ્રકારે તેના વિભાગ કરી પ્રરૂપણા કરે. ધર્મની આરાધનાથી જીવોને શું ફળ મળે છે તેનું વ્યાખ્યાન કરે.

ભાવાર્થ—સર્વજ્ઞ ભગવાન્ દ્વારા પ્રતિપાદિત આગમના જ્ઞાતા મુનિરાજ લોક આદિનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણી જીવોની રક્ષા નિમિત્ત ધર્મનો ઉપદેશ દે. તેમાં તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને અહિંસાવ્રત આદિની અપેક્ષાથી ધર્મનું વિસ્તાર-પૂર્વક કથન કરે. અને સાથે સાથે એ પણ સમજાવે કે ધર્મના આરાધનથી કયા કયા જીવોને કયા કયા ફળની પ્રાપ્તિ થયેલ છે.

તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

તથા—" से उट्ठिएसु वा " ઇત્યાદિ.

વહ આગમજ્ઞ મુનિ, સુનનેકી ઇચ્છાવાલે ઉત્થિત, અનુત્થિત સભી પ્રકારકે લોગોંકો શાન્તિ, વિરતિ, ઉપશમ, નિર્વાણ, શૌચ, આર્જવ, માર્દવ ઔર લાઘવકી વ્યાખ્યા આગમાનુસાર કરકે સમઝાવે ।

આગમજ્ઞાતા એ મુનિ ધર્મનો ઉપદેશ કરતી વખતે એ વિષયોનું પણ વિવેચન કરે. ધાર્મિક ઉપદેશ સાંભળવામાં જે ઈચ્છુક છે તેનું નામ શુશ્રૂષમાણ છે, અથવા જે ગુરૂઓની સેવા કરે છે તેઓ પણ શુશ્રૂષમાણ છે. જેઓએ દીક્ષા ગ્રહણ કરેલી છે તેઓ ઉત્થિત અને શ્રાવક આદિ અનુત્થિત છે. આ બધા માટે તે આગમજ્ઞાતા મુનિ, અહિંસાનો મૃષાવાદ આદિથી વિરમણ હોવારૂપ વિરતિ–મૂળગુણનો, નિર્વાણ–ક્રોધના ઉપશમરૂપ ક્ષમાનો, ઉપલક્ષણથી સમસ્ત ઉત્તરગુણ, મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણોના ફળભૂત મોક્ષનો, માનસિક શુદ્ધિ, માયાશલ્યના અભાવરૂપ સરળતા, માનના અભાવરૂપ નમ્રતા અને કર્મભારનો નાશ થઇ જવાથી ઉદ્‌ભૂત આત્માના લાઘવગુણનો યથાર્થસ્વરૂપથી આગમને અનુરૂપ ઉપદેશ કરે.

આગમજ્ઞાતા મુનિએ પોતાના ઉપદેશમાં મુખ્ય તથા કેવા કેવા વિષયોનું વર્ણન કરવું જોઈએ. સૂત્રકારે એ બધો વિષય ઉપર્યુકત (ઉપર કહેલ) રીતિથી પ્રગટ કરેલ છે. માટે વિદ્વાન્ ઉપદેશક મુનિ ધાર્મિક ઉપદેશ સાંભળવા-વાળા સમક્ષ એ વિષયો ઉપર અવશ્ય અવશ્ય પોતાના ઉપદેશનો પ્રકાશ કરે.

ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।

તથા—“ સવ્વેસિં ” ઇત્યાદિ.

મુનિ એકેન્દ્રિયાદિ સભી પ્રાણિયોંકે હિતકી ઓર દષ્ટિ રખતે હુએ ધર્મોપદેશ કરે ।

નિર્દોષ ભિક્ષાથી પોતાના શરીરનો નિર્વાહ કરવાવાળા ભિક્ષુ સમસ્ત પ્રાણીયો, સમસ્ત ભૂતો, સમસ્ત જીવો અને સમસ્ત સત્વોના હિતનો વિચાર કરી શ્રુત-ચારિત્રરૂપ ધર્મનું અથવા ગૃહસ્થ અને મુનિ ધર્મનું વ્યાખ્યાન કરે. એકેન્દ્રિ-યાદિક સમસ્ત પ્રાણીયોમાંથી કોઈ પણ જીવની વિરાધના જે રીતે કોઇ પણ જીવથી ન બને આ પ્રકારથી ધર્મનો ઉપદેશ આપી જીવોને સમજાવે, અને મુનિનો ધર્મ શું છે? ગૃહસ્થનો ધર્મ શું છે? આ વિષય સમજાવે. સમજાવવાની પદ્ધતિ એટલી હૃદયંગમ હોવી જોઇએ કે તેની અસર તાત્કાલિક પહોંચે; જેથી ઉપદેશ સાંભળનાર એકેન્દ્રિયજીવોની તરફ પણ સદ્‌ભાવવાળો બને. (સૂ૦૪)

પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

ધર્મનો વારંવાર વિચાર કરી બોલવાવાળા ભિક્ષુ બીજું શું કરે ? આને માટે સૂત્રકાર કહે છે–" अणुवीइ भिक्खू " ઇત્યાદિ.

ધર્મોપદેશ કરતે હુએ મુનિ, ન અપને આત્માકી વિરાધના કરેં, ન દૂસરે મનુષ્યોંકી વિરાધના કરે ઔર ન અન્ય પ્રાણ, ભૂત, જીવ ઔર સત્ત્વોંકી વિરાધના કરે।

ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર ભિક્ષુએ સંયમ પાળવા ઉપરાંત બધા પ્રાણીઓના હિત અને અહિતની પર્યાલોચના કરી પોતાના આત્માની સર્વથા વિરાધના ન કરે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી વિરૂદ્ધ પ્રવર્તન કરવાથી આત્માનું જે સંસારમાં પરિભ્રમણ થાય છે–એ પરિભ્રમણ જ આત્માની અશાતના–વિરાધના છે. આ લૌકિકી અને લોકોત્તરના ભેદથી બે પ્રકારે છે. લૌકિકી અને લોકોત્તર આ બન્ને પણ દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી બબ્બે ભેદવાળી છે. સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર દ્રવ્યનો વિષય કરવાવાળી આશાતના દ્રવ્યથી લૌકિકી છે. અવિનયીને જેથી વિદ્યાદિકનો લાભ નથી મળતો તે ભાવથી લૌકિકી આશાતના છે. શરીર અને અને ઉપધિનો વિષય કરવાવાળી દ્રવ્યથી લોકોત્તર તથા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં અવિનય આદિ ગુણોનો વિષય કરવાવાળી ભાવથી લોકોત્તર આશાતના છે. ઉપદેશ સાંભળવા માટે ઉત્સુક બનેલાનું નામ સુશ્રૂષુ, સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રના પાલક ઉત્થિત અને ગૃહસ્થજન અનુત્થિત છે. આમાંથી કોઇ પણ હો, મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે કોઈની વિરાધના ન કરે. આ જ રીતે સામાન્ય પ્રાણીઓની, ભૂતોની, જીવોની અને સત્વોની તે વિરાધના કરવાના અધિકારી નથી. એવો ઉપદેશ ન આપે કે જેથી ષટ્જીવનિકાયના સ્વરૂપનો અપલાપ (સંતાડવાપણું) થાય અને સાવદ્ય વ્યાપારોમાં જીવોની પ્રવૃત્તિ વધે. કેમકે આ પ્રકારના ઉપદેશથી જીવોની પ્રવૃત્તિ અન્ય જીવોની વિરાધના તરફ ઉત્સાહિત બને છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે મુનિએ એવો ઉપદેશ ન દેવો જોઈએ કે જેથી કોઈ પણ જીવની વિરાધના થાય.

ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર સંયમી આ વાતને સદા પૂર્ણરીતે ધ્યાનમાં રાખે કે મારા ઉપદેશથી બને ત્યાં સુધી જીવોનું કલ્યાણ થાય. કુમાર્ગમાં જવાવાળા પ્રાણી પણ આનો લાભ મેળવે અને સન્માર્ગે ચાલવા લાગે, શ્રોતાઓ ઉપર આવા ઉપદેશકનો પ્રભાવ પડે છે જે સ્વયં જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રથી વિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ ન કરતા હોય. આ માટે ઉપદેશકને પ્રભુનો એ આદેશ છે કે તે પોતાની વિરાધના ન કરે. જે સ્વયં ધર્મથી વિરૂદ્ધ ચાલનાર હોય છે તે બીજાને સુમાર્ગ ઉપર લાવી શકતા નથી. (સૂ૦ ૫)

છઠે સૂત્રકા અવતરણ, છઠા સૂત્ર ઔર છાયા ।

એવા મુનિ સર્વપ્રાણીઓના શરણભૂત હોય છે એ. વાત દૃષ્ટાન્તદ્વારા સૂત્રકાર બતાવવા માટે "से अणासायए" આ સૂત્ર કહે છે.

જીવોંકે અનાશાતક મુનિ સભી પ્રાણિયોંકે શરણ હોતે હૈં ।

અસન્દીન બેટ કે જેની ચારે તરફ પાણી હોય છે છતાં તે જળના ઉપદ્રવથી રહિત રહે છે. આવો પ્રદેશ અનેક પ્રાણીયોનો આશ્રયદાતા બને છે. એ જ રીતે અનાશાતક-અવિરાધક મહામુનિ-તીર્થંકર અથવા ગણધરદેવ તેમજ તપ અને સંયમની લબ્ધિવાળા મુનિજન પણ, આશાતના (વિરાધના)થી રહિત થઈને સમસ્ત પ્રાણી, ભૂત, જીવ અને સત્વની રક્ષાનો ઉપાય પ્રદર્શિત કરવાને લીધે સમસ્ત પ્રાણીયોના, સમસ્ત ભૂતોના, સમસ્ત જીવોના, અને સમસ્ત સત્વોના આશ્રય-શરણ-દાતા હોય છે.

તથા—તે પ્રાણી આદિનો વધ કરનાર મનુષ્યોને હિંસાના વ્યાપારથી નિવૃત્ત કરી, વિશિષ્ટ ગુણસ્થાનમાં લઈ જવાના કારણે, તે મહામુનિ તે હિંસકોના પણ શરણ થાય છે. બધાના શરણ તે મહામુનિ વધ કરનાર જીવોમાંથી કેટલાક જીવોને ઉપદેશ આપી દીક્ષા ગ્રહણ કરાવે છે. કેટલાયને શ્રાવકના વ્રતોમાં દૃઢ બનાવે છે. કેટલાયને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરાવી મોક્ષધર્મની પ્રથમ સીડી ઉપર ચડાવી દે છે. અને કેટલાક પ્રાણીયોને પ્રકૃતિથી ફેરવનાર બને છે. ત્યાં સુધી કે જેનામાં ગાઢ મિથ્યાત્વનો પૂર્ણ ઉદય હોય એવા ઘણા જીવોના ચિત્તમાં પોતાની શુદ્ધ વાણીનો પ્રવાહ રેડી તેને માખણ જેવા કોમળ મનવાળા બનાવી દે છે. (સૂ૦ ૬)

સાતવેં સૂત્રકા અવતરણ, સાતવાં સૂત્ર ઔર છાયા ।

પૂર્વોક્ત અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે-"एवं से उट्ठिए" ઈત્યાદિ.

કર્મવિનાશકે લિયે ઉત્થિત મુનિ, શ્રુતચારિત્ર ધર્મ મેં સ્થિર હો કર, બલવીર્યકો નહીં છિપાતે હુએ, સભી પ્રકારકી પરિસ્થિતિ મેં નિષ્પ્રકમ્પ, સ્થિરવાસરહિત અર્થાત્ ઉગ્રવિહારી ઔર સંયમકી ઓર લક્ષ્ય રખતે હુએ વિહાર કરે ।

એ પૂર્વોક્ત રીતથી કર્મોને હટાવવા માટે જેણે આર્હતી દીક્ષા ધારણ કરી છે તથા જેનો આત્મા શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં સ્થિર છે-ધર્મનું આરાધન કરવામાં જે પરાયણ છે, કપટરહિત છે-પોતાનું બળ અને વીર્યને જેણે છુપાવેલ નથી. અથવા જે રાગ અને દ્વેષથી રહિત છે, ગમે તેવા ઝંઝાવાતની સામે જેમ મેરૂ પર્વત અડગ અને અચળ રહે છે, એ રીતે ગમે તેવા ઉપસર્ગો અને પરિષહ આવવા છતાં અચળ રહે છે-વિકૃત પરિણામોથી શૂન્ય રહે છે, જે ઉગ્ર વિહારી છે-સ્થિર વાસ કરતા નથી, સંયમ સિવાય બહારના પદાર્થોમાં જેની માનસિક વૃત્તિ ચલાયમાન થતી નથી, એવા મુનિ સંયમરૂપ પોતાના એક લક્ષ માં સ્થિર બની વિહાર કરે. (સૂ૦૭)

અષ્ટમ સૂત્રકા અવતરણ, અષ્ટમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

આ રીતથી ચારિત્રની આરાધના કરવાવાળા મુનિ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી મુક્ત બને છે; આ વાતને સૂત્રકાર કહે છે-“ संखाय ” ઇત્યાદિ—

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ જિનોક્તધર્મકો જાનકર પરિનિવૃત હો જાતા હૈ ।

સમ્યક્દર્શનસંપન્ન મુનિ હિંસાદિક દોષોથી રહિત શુદ્ધ એવા જિનેન્દ્ર દ્વારા પ્રતિપાદિત શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મને સમ્યક્જ્ઞાનથી જાણીને પરિનિર્વૃત થઈ જાય છે, અર્થાત્ પોતાના સકળ કર્મોનો સમૂળ વિનાશ થતાં પ્રગટેલા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના કારણે કોઈ પ્રકારની બાધારહિત અમન્દ (પારાવાર) આનંદ-સંપન્ન થઈ જાય છે. સમ્યગ્દર્શનસંપન્ન મહામુનિ જીનેન્દ્રદેવે કહેલા ધર્મની સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક આરાધના કરવાથી સઘળા કર્મોથી રહિત બની જાય છે અને અવ્યાબાધ સુખના ભોક્તા બને છે. (સૂ૦૮)

નવમ સૂત્રકા અવતરણ, નવમ સૂત્ર ઔર છાયા।

જે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે તે મિથ્યાત્વના પ્રભાવથી શુદ્ધ એવા જીનોક્ત ધર્મને જાણતા નથી, આથી તે મુક્તિને પાત્ર પણ નથી બનતા. આ વાત બતાવવા સૂત્રકાર કહે છે. “तम्हा” ઈત્યાદિ—

આસક્તિયુક્ત પ્રાણી, બાહ્યાભ્યન્તર પરિગ્રહોંસે નિબદ્ધ હોતે હૈં, ઉનમેં નિમગ્ન રહતે હૈં, કામભોગમેં અભિનિવિષ્ટ ચિત્તવાલે હોતે હૈં। મુનિકો ચાહિયે કિ વે આસક્તિરહિત હો કર સંયમ પાલન કરેં, સંયમસે કભી ભી ભયભીત ન હોવેં।

સૂત્રમાં इति શબ્દ હેતુ–અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. જે કારણથી તે મિથ્યા-દૃષ્ટિ બાહ્ય પદાર્થોમાં આસક્તિવાળા બની મુકત થઈ શકતા નથી, આ માટે હે શિષ્યો! તમે પણ માતા પિતા આદિના સંબંધનો અને એના વિપાકનો વિવેક-બુદ્ધિથી વિચાર કરો. જે બાહ્ય અને આન્તરિક પરિગ્રહોથી બંધાયેલા છે અને એથી કરી તેઓ એમાં જ ખુંચેલા છે, કામભોગોમાં જેમનું ચિત્ત સર્વ–પ્રકા-રથી મગ્ન છે તેઓ એ અવસ્થામાંથી મુક્ત થઇ શકતા નથી. આવા જીવો શારીરિક અને માનસિક નાના પ્રકારની વ્યાધિ–ઉપાધિઓમાં સંતપ્ત રહે છે. આ કારણે મુનિનું કર્તવ્ય કે તે રૂક્ષ–સંયમથી કદિ પણ ઉદ્વિગ્ન ન બને. રૂક્ષનો અર્થ અહિં સંયમ છે, કેમ કે તે રાગાદિક દોષોથી રહિત હોય છે. આ કારણે તેનામાં સ્નિગ્ધતા આવી શકતી નથી. આ કારણે તે રૂક્ષની તરહ રૂક્ષ છે. રૂક્ષ હોવાથી જ તે કષાયોથી અકળાતા નથી. આવા સંયમને ગ્રહણ કરી મુનિ પરિષહ આદિથી ભયભીત ન બને–અવિચલિતચિત્તથી સંયમની પાલના અને તેની સદા રક્ષા કરે.

મિથ્યાદૃષ્ટિ મુક્ત નથી થઈ શકતા; એનું કારણ સૂત્રકાર બતાવે છે. તે કહે છે કે એનામાં મિથ્યાત્વ હોવા સબબ તેની બાહ્ય પદાર્થોમાં આસકિત રહે છે, જે સંયમની વિઘાતક છે. એની બુદ્ધિ વિષયથી વ્યાપ્ત હોય છે, અને બાહ્ય તથા આન્તરિક પરિગ્રહોમાં એ સદા મગ્ન રહે છે. આથી ભયંકર એવાં શારીરિક અને માનસિક કષ્ટોનો સામનો કરતાં છતાં પણ સંય મના દર્શનથી પણ વંચિત રહે છે, પછી મુક્તિની તો વાત જ કયાં કરવી. આ માટે મુનિનું કર્તવ્ય છે કે સંયમ ધારણ કરવા બાદ પરિષહ અને ઉપસર્ગા-દિકોના આવવાથી ભયભીત ન બને અને અવિચલિત મનના બની સંયમની પાલના અને રક્ષા કરતા રહે. (સૂ૦ ૯)

दशम सूत्रका अवतरण, दशम सूत्र और छाया ।

કયું કારણ છે કે મુનિજનને સંયમથી ત્રાસ થતો નથી ? આ પ્રકારની જીજ્ઞાસા થવાથી સૂત્રકાર કહે છે–"जस्सिमे" ઈત્યાદિ.

वह आरम्भ कि जिससे हिंसक जन भयभीत नहीं होते हैं, उसको सम्यक् प्रकारसे जान कर और चार कषायोंका वमन करके मुनिजन संयममार्ग में विचरते हैं । ऐसे मुनिजनके सभी कर्म बन्धनतूट जाते हैं ।

જે જીવ અનેક આરંભો–અનેક આરંભમય પ્રવૃત્તિઓમાં બાહ્ય અને અંદરના પરિગ્રહોથી ગુંથાઈ, તથા આવા પરિગ્રહને જોડવામાં મગ્ન અને કામભોગોમાં મૂર્છિત બની, અનેક જીવોની હિંસા કરવારૂપ પ્રવૃત્તિમાં વ્યાકુળ ચિત્ત રહે છે, તે અજ્ઞાન અને પ્રબળ મોહના ઉદયથી એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કરતાં ભય નથી કરતા–અમોને નરક નિગોદાદિકનાં ભયંકર દુઃખો ભોગવવા પડશે આ પ્રકારના ભયથી તે કોઈ પણ રીતે ડરતા નથી. આવા દુષ્ટ જનો પોત-પોતાના સ્થાનમાં રહી ભયસંજ્ઞાવાળા પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય જીવોને, ભોણ, રાફડા, ઘર બનાવી એમાં રહીને પોતાના આત્માની રક્ષા કરવામાં તત્પર બેઇન્દ્રિય, પશુ, પક્ષી અને મનુષ્ય આદિ પંચેન્દ્રિય જીવોને, કે જે પોતે જ ડરતા રહે છે; ગોતી ગોતીને મારે છે અને આનંદ મનાવે છે.

પણ જેઓએ ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી છે; એવા મુનિઓ આ પૂર્વોક્ત કુકૃત્યોનો, અથવા માતા પિતા આદિના સંગથી ઉદ્‌ભૂત આરંભ અને ઉપભોગ આદિને માટે દ્રવ્ય અને ભાવશસ્ત્રોથી પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજકાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, અને ત્રસજીવોના વિનાશ કરવારૂપ શસ્ત્રપરિજ્ઞાના અધ્યયનમાં સમજાવવામાં આવેલ સાવદ્ય વ્યાપારોનો, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાથી, ત્રિકરણ અને ત્રિયોગથી, જ્ઞપરિજ્ઞાથી બંધના કારણરૂપ જાણીને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી પરિત્યાગ કરે છે.

એ ચતુર મુનિ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કષાયોનો પરિત્યાગ કરી મોહનીય કર્મના વિનાશરૂપ સંયમમાર્ગમાં વિહાર કરે છે. એવા મુનિ જ તીર્થંકર અને ગણધર આદિ દ્વારા કર્મસંતતિથી અલગ–છિન્નબંધવાળા–અકર્મા કહેવાયા છે. આવા પ્રકારના મુનિઓ સંયમથી ભય કરતા નથી. "इति ब्रवीमि"

—આ રીતે હું કહું છું, આગળ પણ એના વિષયમાં કહીશ.

ભાવાર્થ–કયું કારણ છે કે જેનાથી સંયમી મુનિજનોને સંયમથી ત્રાસ થતો નથી? આ પ્રશ્નના ઉત્તર આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે આપેલ છે. તેઓ કહે છે કે જે જીવ આરંભ અને આરંભમય પ્રવૃત્તિઓમાં મગ્ન રહે છે, પરિગ્રહમાં જે મગ્ન હોય છે, અને એનામાં જ જે રાત–દિન રચ્યોપચ્યો રહે છે, વિષયોમાં ભોગેચ્છાથી જેનું અન્તઃકરણ આક્રાન્ત બનેલું છે, અને આ માટે જે બીજા જીવોની વિરાધના કરવાથી ડરતો નથી, ત્રસ અને સ્થાવરને મારીને જે આનંદ માને છે; એવા નિર્દયી જીવોને એટલો પણ ખ્યાલ નથી થતો કે અમારે આ મેં કરેલા કૃત્યોનું ફળ નરકનિગોદાદિક ગતિઓમાં જઈને ભોગવવું પડશે. કેમકે અજ્ઞાન અને પ્રબળ મોહના ઉદયથી તેને આરંભ–સમારંભાદિ કાર્યોથી ભય થતો નથી. પરંતુ જે સમજી ચુકેલા છે કે આ આરંભ સમારંભ આદિ કાર્ય ભયંકર નરક નિગોદાદિક અનર્થોનાં ઉત્પાદક છે, તેથી જે તેનો ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી દ્રવ્ય–ક્ષેત્રાદિની પણ અપેક્ષાથી ત્યાગ કરી ચુકેલ છે, એવા મુનિરાજોને એ સદા ભયપ્રદ જ જણાતાં રહે છે. આ માટે આ બધા અનર્થોના ત્યાગરૂપ સંયમથી તેને ત્રાસ થતો નથી. અને એથી કષાય આદિનો ત્યાગક્રમથી તે ધીરે ધીરે અકર્મા બને છે. એવો તીર્થંકર આદિનો અભિપ્રાય છે. (સૂ૦૧૦)

ગ્યારહવેં સૂત્રકા અવતરણ, ગ્યારહવાં સૂત્ર ઔર છાયા।

" ब्रवीमि " આ પદથી સૂચિત વક્ષ્યમાણ વિષયને સૂત્રકાર " कायस्स " ઈત્યાદિ સૂત્રથી પ્રદર્શિત કરે છે.

ઇસ ઔદારિક આદિ શરીરકે વિનાશકો તીર્થકરોંને સંગ્રામકા અગ્ર ભાગ કહા

હૈ । મુનિજન જ્ઞાનાચારાદિરૂપ નૌકાકા અવલમ્બન કર સંસાર મહાસાગરકે પારગામી હોતે હૈં । પરીષહ ઔર ઉપસર્ગોસે હન્યમાન મુનિ, રાગદ્વેષરહિત અપને મરણકાલસે અભિજ્ઞ હો કર બારહ વર્ષકી સંલેખનાસે શરીરકા સંલેખન કરકે ભક્તપ્રત્યાખ્યાન આદિમેંસે કિસી એક મરણસે અપને મરણકાલકી પ્રતીક્ષા કરેં । ઇસ પ્રકારકે મુનિ સકલ કર્મક્ષય કરકે મોક્ષગામી હોતે હૈં ।

ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ આ ત્રણ શરીરો અથવા ભવોપગ્રાહી ચાર અઘાતિયા કર્મોના આત્યન્તિક ક્ષયને તીર્થંકરોએ સંગ્રામશીર્ષ, અર્થાત્-અષ્ટવિધ કર્મોની સાથે સંગ્રામનો અગ્રભાગ કહેલ છે. જે રીતે દ્રવ્યસંગ્રામના અગ્ર ભાગમાં શત્રુને જીતી વીર પુરૂષ પોતાના ઇચ્છિત ભોગોને પ્રાપ્ત કરે છે, આવી રીતે ભાવસંગ્રામના અગ્ર ભાગમાં કર્મરૂપી વૈરીયોના વિનાશથી વીર સંયમી અનંત કેવળજ્ઞાન, અનંત કેવળ દર્શનને પ્રાપ્ત કરી લે છે. એ જ રીતે મુનિ જ્ઞાનાચાર આદિ પાંચ પ્રકારના આચારરૂપી નૌકા ઉપર સવાર થઈ સંસારરૂપી સમુદ્રને પાર ઉતરનાર બને છે. પરિષહ અને ઉપસર્ગોથી ઉપદ્રુત (યુક્ત) થવા છતાં પણ તે મકકમ રહે છે. જેવી રીતે ફલક-લાકડાનું પાટીયું કુવાડાથી કે બીજા હથીયારોથી છોલતાં પાતળું થઈ જાય છે, એ જ રીતે સાધુ પણ બાહ્ય અને અંદરથી તપ તપતાં તેનું શરીર દુબળું મ.તેજ રાગદ્વેષરહિત થઈ જાય છે. જેમ પાટીયું કુવાડા વિ છોલવાથી પાતળું બને છે અને ઘસવાથી લીસું થાય છે અને સૂવા માટે પાટના રૂપમાં અને લખવા-પઢવાના કામે પટ્ટીરૂપમાં ફેરવાય છે, એ જ રીતે મુનિ બાહ્ય અને અંદરના તપથી પોતે પોતાની જાતને દુબળી બનાવી દે છે.અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ પરિષહ અને ઉપસર્ગને જીતવાથી બહારમાં એનું શરીર અને અંદરમાં કર્મોનાં બંધન છુટી જતાં એનો આત્મા હલકો બની જાય છે. પ્રથમ કર્મોનાં બંધનનો જેટલો ભાર તેના ઉપર હતો તે દૂર થતાં અને બહારનાં બંધન પણ હટી જતાં સ્વયં પોતે પોતાને બોજારહિત માને છે. ક્રમ ક્રમથી કર્મોનો બોજ હલકો બને છે, અને બંધન તુટતાં તુટતાં સાવ નિર્મૂળ બને છે, ત્યારે આત્મા ખીલી ઉઠે છે. ખેદનું નામનિશાન સરખું રહેતું નથી.

અથવા—"फलगावयट्ठी"ની સંસ્કૃત છાયા फलकावस्थायी પણ થાય છે. એનો

અર્થ એ પ્રકારનો છે કે દુર્વચનરૂપી કુહાડાથી છેદવામાં આવેલ પણ એ મુનિ-કષાયરહિત હોવાથી પાટીયાની માફક કોઈપણ પ્રકારની વિકૃતિ વિના સ્થિરચિત્ત રહે છે. એને વાસી (વાસલો) શું ? અને ચંદન શું ? બન્નેમાં સમતા રહે છે. ભલે કુવાડાથી તેને કાપવામાં આવે તો પણ તેને ગુસ્સો નથી, અને ચંદનથી લેપ કરવામાં આવે તો તેને હર્ષ નથી. બન્નેમાં સમભાવ રહે છે.

અથવા—" फलकापदर्थी " આ પણ સંસ્કૃત છાયા " फलगावयट्ठी " જ્યારે આ પદની માનવામાં આવશે ત્યારે એનો અર્થ એ પ્રકારે થશે કે કર્મક્ષયરૂપ જે ફળ તેજ થયું ફલક. તેનાથી સંસાર–પરિભ્રમણ–રૂપ આપત્તિમાં જે મુનિ પ્રયોજનવાળા છે તે ફલકાપદર્થી છે. મુનિજન સંસાર પરિભ્રમણરૂપ આપત્તિમાં કર્મક્ષયરૂપ ફળના અભિલાષી હોય છે. મુનિને જ્યારે પોતાના મરણકાળનો સમય જણાઈ આવે ત્યારે તે ૧૨ વર્ષની સંલેખનાથી ક્રમે ક્રમે શરીરને ઘસાવતા ઘસાવતા ભક્તપ્રત્યાખ્યાન, ઈંગિતમરણ અને પાદપોપગમન આમાંથી કોઇ એક મરણથી પોતાના આત્માથી જ્યાં સુધી શરીરની પૃથકતા નથી થતી, ત્યાં સુધી શરીરને કૃશ કરતા રહે, અને સમાધિમરણથી શરીરને છોડે.

ભાવાર્થ—ઔદારિક આદિ શરીરત્રયનો અથવા ભવાપગ્રાહી ચાર કર્મોનો અભાવ થતાં જ કર્મોની સાથે લાગેલા યુદ્ધનો અંત થઈ જાય છે. આ અવસ્થામાં સંગ્રામમાં વિજયશ્રી મેળવનાર વીરની માફક તે આત્મા પણ અનન્તજ્ઞાન અને અનંતદર્શનની વિજયપતાકા લહેરાવતા પાંચ પ્રકારના આચારોની પૂર્ણતાથી મુક્તિને માર્ગે પહોંચે છે. પરિષહ અને ઉપસર્ગ મુકિત પ્રાપ્તિની તૈયારી કરવા-વાળા માટે બાધક બનતા નથી. હા, એથી એટલું અવશ્ય થાય છે કે તે આત્મા કદાચ તેનો સમભાવથી સામનો કરે તો મુક્તિ પ્રાપ્તિને લાયક બાહ્ય અને અંદરના તપોને તપતાં તપતાં બહારમાં કૃશશરીર અને અંદરથી શિથિલ–કર્મ-બંધવાળા બની જાય છે. આ અવસ્થામાં આત્મા કર્મોના ભારથી હલકો બની પોતે પોતાને હલકો અનુભવ કરવા લાગે છે. જેવી રીતે લાકડાનું પાટીયું આજુબાજુથી છોલાઇ જવાથી શયનાદિકાર્યોમાં ઉપયોગી બની જાય છે એ પ્રકારે તપશ્ચર્યા આદિથી આત્માના ઉપરના કર્મરૂપી નકામો કચરો જ્યારે નિકળી જાય છે ત્યારે એ પણ મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં ઉપયોગી બની જાય છે.

મુનિને જ્યારે પોતાનો મરણકાળ માલુમ થઈ જાય ત્યારે તેનું કર્તવ્ય છે કે તે ૧૨ વર્ષની સંલેખનાથી શરીરને કૃશ કરી ભકત પ્રત્યાખ્યાન આદિ કોઈ પણ પ્રકારથી પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરે. (સૂ૦૧૧)

અધ્યયનાન્તર્ગત વિષયોનો ઉપસંહાર—

સ્વજન-સંગ શરીર-મમત્વના,
ત્રિતય-ગૌરવના સહુ કર્મના,
વળિ પરીષહના પરિહારને,
અહિં કહ્યો ભગવંત ગણાધિપે.

આ આચારાંગસૂત્રના ધૂત નામના છઠ્ઠા અધ્યયનની આચાર-ચિંતામણિ-ટીકાનો ગુજરાતી અનુવાદ સંપૂર્ણ ॥ ૬ ॥

વિમોક્ષ નામના આઠમા અધ્યયનનો પહેલો ઉદ્દેશ.

ધૂત નામના છઠ્ઠા અધ્યયન પછી મહાપરિજ્ઞા નામના સાતમા અધ્યયનનો અવસર હતો પણ તેનો વિચ્છેદ થઈ જવાથી તે આ સમયે પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી. જ્યાં સુધી શરીરનો ભેદ (વિનાશ) છે, ત્યાં સુધી સંયમની પાલના કરતાં મુનિ કાલ–સમાધિમરણરૂપ કાળની ચાહના કરતા રહે. આ વાત ધૂત અધ્યયનમાં " कंखिज्ज कालं जाव सरीरभेओ " આ અંતિમ સૂત્રથી કહેવામાં આવેલ છે, એ પછી મહાપરિજ્ઞા નામનું સાતમું અધ્યયન છે.

આ અધ્યયન, અનેક પ્રકારના ચમત્કારિક વિષયોથી–જે હેય કોટીમાં માનવામાં આવેલ છે તેનાથી–પરિપૂર્ણ હતું. શાસ્ત્રોમાં પ્રત્યેક વિષયનું, ચાહે તે હેય હોય અથવા ઉપાદેય હોય; વર્ણન હોય છે. આ અધ્યયનને વાંચીને અને સાંભળીને મહા-પુરૂષોએ એ અધ્યયનમાં વર્ણવેલી વિદ્યાઓને જ્ઞપરિજ્ઞાથી કર્મોના બંધ કરવાવાળી જાણીને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી એનો પરિહાર કરી કર્મધૂનનપૂર્વક પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કર્યું છે.

આ અધ્યયનમાં જળમાં, સ્થલમાં, આકાશમાં, પાતાળમાં વિહાર કરાવવાવાળી વિદ્યાઓનું, પરશરીરમાં પ્રવેશ કરાવવાવાળી વિદ્યાઓનું અને સિંહ, વાઘ આદિના શરીર ધારણ કરીને પોતાના નિજરૂપના પરિવર્તન કરાવવાવાળી વિદ્યા ઓનું વર્ણન હતું. ગુરૂપરમ્પરાથી એવું સાંભળ્યું છે કે કોઇ એક આચાર્ય મહારાજ એ અધ્યયન પોતાના શિષ્યને એક સમય શીખવી રહ્યા હતા. આ વખતે શૌચક્રિયાની બાધા થતાં જ્યારે તેઓ શૌચનિવૃત્તિ માટે બાહેર ગયા પાછળથી શિષ્યે બાળસુલભ ચંચળતાથી એ મહાપરિજ્ઞા અધ્યયનમાં કહેલ સિંહ શરીરને ધારણ કરાવવાવાળી વિદ્યાનો ઉપયોગ કર્યો, અને તે સિંહના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગયો. સિંહસ્વરૂપનું પરિવર્તન કરાવવાવાળી વિદ્યાના અધ્યયનથી અપ-

રિચિત હોવાથી એ શિષ્ય પોતાના અસલ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકેલ નહિ. શૌચથી નિવૃત્ત થઈ જ્યારે આચાર્ય મહારાજ આવ્યા ત્યારે તેમણે શિષ્યને સિંહના રૂપમાં જોયો, અને દયા આવતાં સિંહના રૂપથી મુનિરૂપમાં પરિવર્તન કરાવ્યું. આ પછી આચાર્યે વિચાર કર્યો કે પાંચમા કાળમાં આ અધ્યયનના પઠનથી લાભની તો કોઈ આશા નથી, પણ એથી વિપરીત મહાઅનર્થનીજ સંભાવના છે. આથી તે સમયે તેમણે એ અધ્યયનને લુપ્ત કરી દીધો. આ કારણથી શાસ્ત્રોની રચનાના સમયમાં પણ આચાર્યોએ એ અધ્યયનનો સંગ્રહ કરેલ નથી, આ કારણે એનો વિચ્છેદ થયેલ છે.

અષ્ટમ અધ્યયનકા ઉપોદ્‌ઘાત ।

હવે વિમોક્ષાધ્યયન નામના આઠમા અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે. આમાં 'વિમોક્ષ' શબ્દનો અર્થ આ પ્રકારે છે—વિ-સર્વથા, મોક્ષ-દૂર થવું અર્થાત્ કર્મ અને એના બંધના કારણોથી પૃથક્ થઈ પણ્ડિતમરણથી શરીરનો પરિત્યાગ કરવો એ જ વિમોક્ષ છે. આ વિમોક્ષનું પ્રતિપાદન કરવાવાળું આ અધ્યયન પણ વિમોક્ષ શબ્દથી વ્યવહૃત થયેલ છે. આ અધ્યયનનો ધૂત નામના છઠ્ઠા અધ્યયનની સાથે પરમ્પરારૂપથી સંબંધ છે. છઠ્ઠા અધ્યયનમાં મુનિએ પોતાના દ્વારા કૃત કર્મ, શરીર, ઉપકરણ, ઋદ્ધિ-રસ-સાતા નામના ત્રણ ગૌરવ, ઉપસર્ગ અને માન અને અપમાન આ સઘળાના વિધૂનનથી સંગરહિત હોવા જોઈએ, આ પ્રકારે પ્રતિપાદન કરેલ છે. આ બધાનું વિધૂનન મુનિનું ત્યારે સફળ બને છે કે જ્યારે એના અંત સમયમાં નિર્યાણ સમ્યક્-શાસ્ત્રોક્તવિધિ અનુસાર હોય, આ વિષયને પ્રગટ કરવા માટે આ અધ્યયનનો આરંભ થાય છે.

અથવા—શબ્દાદિક વિષયોના સંગથી રહિત મુનિએ અનેક પરિષહ અને ઉપસર્ગો સહન કરવા જોઇએ. આ વાત પણ છઠ્ઠા અધ્યયનમાં કહેવાયેલ છે; માટે મરણના સમયમાં ઉપસર્ગો આવવાથી પણ સંયમી મુનિએ ઉદ્વિગ્નચિત્ત બનવું ન જોઈએ, અને સમ્યક્-રીતિથી નિર્યાણ કરવું જોઈએ. આ વાતને સમજાવવા માટે આ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરેલ છે. અહિં ઉદ્દેશના અર્થનો અધિકાર છે. એમાં આઠ ઉદ્દેશ છે. ૧ પ્રથમ ઉદ્દેશમાં એમ બતાવેલ છે કે મુનિજને ૩૬૩ પાખંડીમતવાળાઓના આહાર, ઉપધિ અને શૈયા આદિના સંસર્ગનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ, જ્યારે તેની એ સઘળી ચીજો પરિવર્જનીય છે તો પછી તેના મતની સ્વીકૃતિ તો વર્જનીય છે જ, એમાં કહેવાનું શું હોય. આ રીતે એ પણ બતાવાયું છે કે જે તપ અને સંયમનો વિરાધક છે એવા અવસન્ન-પાસત્થાદિકનો સંસર્ગ પણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

૨ બીજા ઉદ્દેશમાં–મુનિકલ્પના વિરૂદ્ધ અકલ્પનીય આહારાદિક પ્રદાન કરવાવાળા ગૃહસ્થ, "આ આહાર મુનિજનને માટે અયોગ્ય છે–અકલ્પ્ય છે" આ પ્રકારે મુનિજનદ્વારા નિષેધ કરવાથી જો રીસાય તો, મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે તેવા આહારને ગ્રહણ કરવામાં શાસ્ત્રોકત દોષોનું પ્રતિપાદન કરે અને એ આહારનો પરિત્યાગ કરે. એ પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે.

૩ ત્રીજા ઉદ્દેશમાં–ઠંડી આદિથી ધ્રૂજતા મુનિને જોઈ ગૃહસ્થ કદાચ એવી શંકા કરે કે "આ મુનિને કામવિકાર થયેલ છે એથી એ કંપી રહેલ છે" તો મુનિજનનો એ ધર્મ છે કે તે ગૃહસ્થની એવી શંકાનું નિવારણ કરે અને કહે કે મારૂં શરીર ઠંડી આદિથી કંપી રહેલ છે, કામવિકારથી નહિ. આવું પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે.

૪ ચોથા ઉદ્દેશમાં—સ્ત્રી વગેરે દ્વારા કરાયેલા ઉપસર્ગ અનિવાર્ય હોય તો સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તે પોતાના સંયમની રક્ષા માટે વૈહાનસ અને ગાર્દ્ધ-પૃષ્ઠ નામના મરણથી પોતાના પ્રાણોને છોડી દે. આ સ્પષ્ટ કરેલ છે.

૫ પાંચમા ઉદ્દેશમાં—ગ્લાનાદિ અવસ્થામાં પૂર્વે લીધેલ પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં સાધુની અશક્તિ થવાથી એ મુનિને માટે ભકતપરિજ્ઞાથી મરણ પ્રાપ્ત કરવું શ્રેયસ્કર છે. આ વાત બતાવેલ છે.

૬ છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં–એકત્વભાવનાથી યુકત બની મુનિનું ઈંગિતમરણ પ્રશસ્ત છે. આ પ્રગટ કરાયેલ છે.

૭ સાતમા ઉદ્દેશમાં—એકમાસ – આદિ પ્રમાણવાળી ભિક્ષુપ્રતિમા મુનિએ પાળવી જોઈએ. તથા જ્યારે શરીર, સંયમ પાળવાની શકિતથી રહિત અવસ્થામાં આવી જાય તો ધીરે ધીરે છઠ અને અઠમ આદિ તપથી આહારને બંધ કરી તેણે પાદપોપગમન સંથારો ધારણ કરી લેવો જોઈએ, આ વર્ણન કરેલ છે.

૮ આઠમા ઉદ્દેશમાં—લાંબા કાળથી જેણે ચારિત્રની આરાધના કરી છે અને શાસ્ત્રોકતવિધિ અનુસાર જ જેણે વિહાર કરેલ છે એવા મુનિને સૂત્ર-અર્થ અને સૂત્રાર્થ એ ત્રણેનું ગ્રહણ, દાન અને આસેવનના પછી બળની હાનિથી સંયમરૂપ ક્રિયાને પાળવામાં શિથિલતા આવી રહેલ હોય તો

શિષ્યરૂપ સંપત્તિથી વૃદ્ધિ પામેલ એ મુનિએ ઉત્સર્ગથી ૧૨ વર્ષની સંલેખના ધારણ કરી લેવી જોઇએ. આ ક્રમથી શરીરના કૃશ થવાથી તેણે ભકતપ્રત્યાખ્યાન, ઇંગિત અને પાદપોપગમ આ મરણોમાંથી કોઇ એક મરણને ધારણ કરી જન્મ સફળ કરવો જોઇએ. આ વિષય સમજાવેલ છે.

પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર ઉસકી છાયા ।

આ સમય પ્રથમ સૂત્રથી સૂત્રકાર પરમતનું નિરાકરણ કરવાનો પ્રારંભ કરે છે-" से बेमि " ઇત્યાદિ.

અવસન્ન પાર્શ્વસ્થ આદિ સ્વમતાવલમ્બિયોંકા ઔર શાક્યાદિ પરમતાવલમ્બિયોંકો, સાધુ કભી ભી આહાર આદિ ન દેવે, ન ઉન્હેં નિમન્ત્રિત કરે, ઔર ન ઉનકી શુશ્રુષા હી કરે ।

શ્રી સુધર્માસ્વામી શ્રી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે-હે શિષ્ય ! જેને ભગવાનના મુખથી નિર્ગત શ્રુતના અનુસાર જ તત્ત્વ ગ્રહણ કરેલ છે અને એનાથી જે હેય અને ઉપાદેયના જ્ઞાનથી યુકત છે એવો હું તમને આ પ્રકારથી કહું છું કે તમે સારી રીતે-ભકિતના આવેશથી આદરસત્કાર કરીને સમનોજ્ઞ-દૃષ્ટિ અને લિંગથી સુંદર વેશવાળા એવા પોતાના જૈનમત અનુયાયી અવસન્ન-પાસત્થાદિકોને માટે-- અથવા અસમનોજ્ઞ-પરતીર્થિક શાકય આદિને માટે અશન-ઓદનાદિક, પાન-દ્રાક્ષાદિકનું ધોવણ જળ, ખાદ્ય-નારિયલ આદિ, અને સ્વાદ્ય-લવંગાદિક, વસ્ત્ર, પતદ્ગ્રહ-પાત્ર, કમ્બલ અને પાદપ્રોંછન-રજોહરણાદિક પ્રાસુક હોવા છતાં પણ ન દો, અને ન એને આપવા માટે આમંત્રણ કરો, વૈયાવૃત્તિ પણ તેની ન કરો. આ પ્રકારે જેવું ભગવાનથી સાંભળ્યું છે તેવું હું તમને કહું છું. (સૂ૦૧)

દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

બીજું પણ " धुवं " ઇત્યાદિ સૂત્રથી કહું છું સાંભળો.

અવસન્ન પાર્શ્વસ્થાદિક સ્વમતાવલમ્બિયોંદ્વારા ઔર શાક્યાદિ પરમતાવલમ્બિયોંદ્વારા આહારાદિ નિમિત્ત આમન્ત્રિત હોનેપર સાધુ, કભી ભી ઉનકે આમન્ત્રણકા સ્વીકાર ન કરે ।

શાકચ આદિ, મુનિને જોઇ કદાચિત્ ભોજનાદિક બતાવી એવું કહે કે હે મુનિ! આપ અમારૂં એ કહેવું અવશ્ય માનો કે આપને અશનથી લગાડી પાદપ્રોંછન સુધી સમસ્ત સામગ્રી અથવા અસમસ્ત સામગ્રી બીજાને ઘરે મળે અથવા ન મળે, આપે આહાર કર્યો હોય અથવા ન કર્યો હોય તો પણ આપ અવશ્ય અવશ્ય અમારા સંતોષ માટે જ કમથી કમ અશનાદિક લાભના નિમિત્ત અમારા સ્થાન ઉપર પધારો ત્યાં આવવાથી આપને ફાયદો થશે–અશનાદિકના અલાભમાં આપને ત્યાં એનો લાભ થશે, બીજે સ્થળેથી એ મળવા છતાં પણ ત્યાં આવવાથી આપને માટે ઉત્તમમાં ઉત્તમ મિષ્ટાન્ન આદિ સામગ્રીની પ્રાપ્તિ થશે, ખાઈને આવવા છતાં ફરીથી ભોજન થશે, અને ખાઇને ન આવવાથી શિરામણ થશે. આ માટે અમારા સ્થાન ઉપર અમારા સંતોષ માટે આપ અવશ્ય અવશ્ય આવો. આવવાથી આપને માટે જે જે વસ્તુઓ કલ્પનીય હશે એ હું તમોને અવશ્ય અવશ્ય આપીશ. મારૂં નિવાસસ્થાન આપની નિકળવાની શેરીમાં જ છે. અથવા ત્યાંથી એ થોડો છેટો પડે તો પણ ફરીને કેટલાક વચલા ઘરોને મુકીને પણ આપ ત્યાં જરૂર આવો. આમાં પરિશ્રમનો ખ્યાલ ન કરશો. ખૂબ દયા થશે. ઈત્યાદિ કહીને એ બીજા ધર્મના અનુયાયી શાકચ આદિ એ માર્ગથી કદાચિત આવતાં જતાં મળી જાય અને એ મુનિ માટે જે કાંઈ ખાવા પીવાનું આપે, અથવા એને માટે આગ્રહ કરે, યા આમંત્રણ કરે, અથવા બીજી રીતે કોઈ વૈયાવૃત્ત કરવા ચાહે, ત્યારે તે મુનિ એની કોઈપણ વાત ઉપર ખ્યાલ ન કરે, એના દ્વારા મળતી કોઈપણ વસ્તુને ગ્રહણ ન કરે અને ત્યાંથી ચાલ્યા જાય, કોઈ પણ પ્રકારનો સંપર્ક એનાથી ન રાખે. આ પ્રકારના વર્તનથી તે મુનિના સમકિતની શુદ્ધિ થાય છે, એવું હું કહું છું. (સૂ૦ ૨)

તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

अपि च—“इहमेगेसिं” ઈત્યાદિ.

કિતનેક લોગોંકો આચારગોચર અર્થાત્ સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ સંયમ માર્ગકા પરિચય નહીં હોતા હૈ, અતઃ વે આરમ્ભાર્થી હોતે હૈં, ઔર ઉન આરમ્ભાર્થી લોગોંકી તત્ત્વકે સમ્બનધમેં પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન દષ્ટિ હોતી હૈં । ઇસ લિયે ઉનકા ધર્મ વાસ્તવિક નહીં હોનેકે કારણ ભવ્યોંકે લિયે સર્વદા પરિત્યાજ્ય હૈ ।

આ મનુષ્ય લોકમાં જે સર્વજ્ઞથી ઉપદેશવામાં આવેલ સંયમ માર્ગથી અનભિજ્ઞ છે, અર્થાત્ જે સર્વજ્ઞકથિત સંયમના માર્ગથી અપરિચિત છે એવા એ શાકયાદિક તથા દ્રવ્યલિંગી અવસન્ન–પાસત્થાદિક આરંભાર્થી, પચન, પાચન અને અનુમોદન આદિ સાવદ્ય વ્યાપારોથી યુકત બની દેવાયતન–મન્દિર આદિના નિર્માણમાં, પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠામાં અને તેના પૂજન આદિમાં તથા ઉદ્દિષ્ટ આહાર વગેરેમાં ધર્મની પ્રરૂપણા કરતાં એકેન્દ્રિય આદિ જીવોનો સ્વયં આરંભ કરવા-વાળા, બીજાથી તેનો આરંભ કરાવવાળા અને તેનો આરંભ કરવાવાળાને અનુ-મોદન આપનારા હોય છે. આ કથનથી ષટ્જીવનિકાયોની વિરાધકતા તેની કહે-વામાં આવી સમજવી જોઇએ.

અથવા—એ આરમ્ભાર્થી–શાકયાદિક અને અવસન્ન–પાસત્થાદિક બીજાનું અદત્ત ધનાદિક દ્રવ્ય ગ્રહણ કરે છે. ત્રીજું અવ્રત–ચૌર્ય છે. સૂત્રકાર આ

આ વિષયમાં વિશેષ કહેવા માગતા નથી. આ માટે ક્રમપ્રાપ્ત અસત્યનું કથન નહિ કરતાં પહેલાં અદત્તાદાનનું નામોલ્લેખરૂપથી કથન કરેલ છે. બીજા અવ્રતમાં વિશેષ વક્તવ્ય છે; આ માટે એના પછી એનું કથન કરેલ છે.

અથવા—અદત્તનું ગ્રહણ કરવાવાળા મનુષ્ય ઘણા પ્રકારની (જેના વિષયમાં આગળ કહેવામાં આવશે) વાતો બનાવ્યા કરે છે, એનું "तद्यथा" પદથી સ્પષ્ટીકરણ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે—

કોઇ કોઇ કહે છે સ્થાવર અને જંગમ–સ્વરૂપવાળો આ લોક છે. આનો અર્થ ફક્ત એટલો જ છે કે આ પૃથ્વી સાત સમુદ્રવાળી છે, આમાં સાત દ્વીપ છે અને નવ એના ખંડ છે. આનું નામ લોક છે. આનાથી જુદો બીજો કોઇ લોક નથી. કોઈ કોઇ એમ પણ કહે છે–એમ તો ઘણા બ્રહ્માંડ છે, આમાં કેટલાક તો પાણીમાં ડુબી ગયેલા છે. કેટલાક પંચમહાભૂતસ્વરૂપ પૃથ્વી આદિ વિદ્યમાન છે. તથા યમલોક વગેરે સ્વરૂપથી પરલોક પણ છે. ચાર્વાક સિદ્ધાંત-વાળા નાસ્તિક લોક 'પરલોક નથી' એવું માને છે. એમનો સિદ્ધાંત આ પ્રકારનો છે–સ્વર્ગાદિક પરલોકની માન્યતા ગન્ધર્વનગર તથા મરૂમરીચિકા જેવી છે. જેમ એનો આભાસ ભ્રમથી થાય છે એવી જ રીતે સ્વર્ગાદિક પરલો-કની માન્યતા પણ છે, વાસ્તવિક નથી. એમના સિદ્ધાન્ત – અનુસાર ૧ પ્રત્યક્ષ જ પ્રમાણ છે. પરોક્ષ–અનુમાનાદિક નહીં. જ્યારે પરલોક જ નથી તો જીવ પરલોકમાં જાય છે, અથવા પરલોકમાં એનો જવાનો સ્વભાવ છે એવી કલ્પના કરવી એ પણ ઠીક નથી. જે કાંઇ પ્રત્યક્ષથી પંચભૂતાત્મક દેખાય છે એ જ લોક છે, આથી બીજું નહીં. આથી ન બન્ધ છે, ન મોક્ષ છે, ન પુણ્ય છે કે ન પાપ છે.

यथा यथार्थाश्चिन्त्यन्ते विविच्यन्ते तथा तथा ।
यद्येतत्स्वयमर्थेभ्यो रोचते तत्र के वयम् ॥ १ ॥
भौतिकानि शरीराणि विषयाः करणानि च ।
तथापि मन्दैरन्यस्य तत्त्वं समुपदिश्यते ॥ २ ॥

ભાવાર્થ—જે જે પદાર્થોનો જે પ્રકારથી વિચાર કરવામાં આવે છે તે તે પ્રકારથી તેનો નાશ થાય છે. અમે શું કરીએ–જો આ શૂન્યતા જ પદાર્થોને રૂચે છે. શરીર, વિષય અને ઈન્દ્રિયો આ બધું ભૌતિક છે. તો પણ મૂર્ખ પ્રાણી બીજાને માટે તત્ત્વોનો ઉપદેશ આપે છે. વધુ શું કહેવાય.

કાપિલ–મતાનુયાયી સાંખ્ય એવું કહે છે કે આ લોક ધ્રુવ–શાશ્વતિક–નિત્ય છે. આમાં ઉત્પત્તિ અને નાશનો વ્યવહાર ગૌણ છે. એમાં આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ જ

થાય છે, પણ આ વ્યવહાર વાસ્તવિક નથી. માટીથી ઘટ કોઈ અપૂર્વ વસ્તુ ઉત્પન્ન થતી નથી; પરન્તુ એમાં ઘટનો તિરોભાવ હતો અને કારણકલાપથી તિરોભાવ દૂર થતાં એનો આવિર્ભાવ થઈ જાય છે, અર્થાત્-સત્‌નો જ આવિર્ભાવ થયો અસત્‌નો નહીં. આથી અપૂર્વ કાંઈ પણ ઉત્પન્ન થતું નથી. વૈશેષિક સિદ્ધાંત માફક ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યનું અસત્ત્વ માનવામાં આવે તો અસત્ શશશૃંગની પણ ઉત્પત્તિ કદાચ સ્વીકારવી પડે. સત્‌નો કદિ પણ વિનાશ થતો નથી. આ કારણે ઘટનું સર્વથા સત્ત્વ માનવાથી એનો કદિ વિનાશ થઈ શકતો નથી. પરન્તુ વિનાશ થતો દેખાય તો છે. આથી આ જગત્-પ્રપંચ સત્-અસત્-સ્વરૂપ છે. ઉપાદાન કારણ માટીમાં ઘટાદિક કાર્ય અવ્યક્તરૂપથી હતાં, આથી તે બહિરિન્દ્રિય ચક્ષુનાં અવિષયભૂત હતાં. માટે માટીમાં વર્તમાન હોવા છતાં પણ તેને આંખથી જોઈ શકાતું નથી. માટે બાહ્ય ઈન્દ્રિયથી જોવાને અયોગ્ય હોવાથી ઘટ આદિમાં "असन् घटः" ઇત્યાદિ વ્યવહાર થાય છે. એવું સાંખ્યોનું કહેવું છે. આ પ્રકારના તેના કથનથી લોકમાં ધ્રુવતા સિદ્ધ થાય છે.

બૌદ્ધોનું કથન છે કે આ લોક અધ્રુવ-અનિત્ય છે. તેની માન્યતા આ પ્રકારની છે સ્થાવર-જંગમ-સ્વરૂપ આ લોક ક્ષણિક-ક્ષણ ક્ષણમાં નષ્ટ થતો-રહે છે. વિનાશના કારણોના અભાવથી કદાચ લોકને નિત્ય માનવામાં આવે તો પછી આ પ્રકારથી સર્વથા નિત્ય બનેલા આ લોકમાં વિકૃતિનો સદ્ભાવ રહેવું જોઈએ નહિ; કારણ કે 'अप्रत्युत्पन्नस्थिरैकरूपो नित्यः' ઉત્પત્તિરહિત, શાશ્વતિક અને સ્વરૂપથી અપ્રચ્યુતનું નામજ નિત્ય છે, અને આ પ્રકારે નિત્ય બનેલામાં વિકૃતિ હોતી નથી. ક્રમ અને યૌગપદ્યથી સર્વથા નિત્ય પદાર્થની અર્થક્રિયા કરવામાં સામર્થ્ય ઘટિત નહિ હોવાથી, અર્થક્રિયાકારિત્વના અભાવથી તેમાં શૂન્યતા જ આવવાની. "यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थसत्" આ વાકય અનુસાર અર્થક્રિયાકારી પદાર્થ જ પરમાર્થથી સત્ માનવામાં આવેલ છે. નિત્યમાં વિકૃતિના અભાવથી સર્વ વ્યવહારના ઉચ્છેદની આપત્તિ આવશે; માટે "લોક અધ્રુવ" છે એજ માન્યતા ઠીક છે.

અથવા—કોઈ એમ કહે છે-લોક-ભૂલોક=પૃથ્વીમંડળ ચલ છે. જેમ જહાજમાં ચાલવાવાળા મનુષ્યને ભ્રાન્તિને કારણે તીરસ્થિત વૃક્ષ વગેરે દોડતાં-ચાલતાં નજરે પડે છે. એ જ રીતે વસ્તુતઃ પૃથ્વી ચાલે છે, સૂર્ય અચલ હોવા છતાં પણ ભ્રાન્તિના વશથી ચાલતો હોય એમ દેખાય છે. સૂર્ય કે જેને પૂર્વ દિશામાં ઉદિત થએલો જોઇએ છીએ, અને કહીએ છીએ કે સૂર્યનો ઉદય થયો. દૂર હોવાથી જે નથી દેખી શકતા તે કહે છે કે સૂર્ય આથમી ગયો. મધ્યમાં સ્થિત પ્રાણીઓને મધ્યાહ્ન માલુમ પડે છે. વાસ્તવમાં તો સૂર્ય અચલ જ છે.

પૌરાણિકોનું એવું કથન છે કે આ લોક સાદિક-ઉત્પત્તિવાળોજ છે. જ્યારે એની ઉત્પત્તિ થયેલ ન હતી, અર્થાત્ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પહેલાં આ તમોભૂત

હતું, શું હતું તે કહેવાઈ શકતું નથી. ચારે બાજુ સૂનકાર જેવું હતું. વિષ્ણુની નાભિમાં રહેલા કમળથી આ જગત્ ઉત્પન્ન થયેલ છે. આ બરોબર છે.

આ લોક અનાદિ છે–આ સૌગતોનું કહેવું છે. આ માન્યતા–અનુસાર એકાન્ત રૂપથી અનાદિ પરંપરાથી ચાલ્યું આવેલ હોવાથી, લોકમાં અનાદિતા આવે છે.

"सपर्यवसितो लोकः" આ લોક સાન્ત છે. પ્રલયના સમયમાં આ લોક વિષ્ણુના નાભિ–કમળમાં વિલીન થઈ જાય છે. આવો પણ પૌરાણિકોનો મત છે. "अपर्यवसितो लोकः" આ લોક અન્તરહિત છે, કેમ કે જે સત્ પદાર્થ હોય છે એનો આત્યન્તિક વિનાશ થતો નથી. જેના સિદ્ધાન્ત અનુસાર લોક સાદિક છે તેના સિદ્ધાન્ત–અનુસાર લોક સપર્યવસિત પણ છે, જેને એણે અનાદિ માનેલ છે–એમની માન્યતાનુસાર તે અપર્યવસિત પણ છે.

આ પૂર્વોકત "अस्ति" આદિ લોકવિષયક સમસ્ત માન્યતાઓ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતના તત્ત્વથી અજાણ એવી વ્યકિતઓની છે. આવી અનેક પ્રકારની માન્યતાઓમાં એકાન્તરૂપથી જ પોતપોતાના મતની પુષ્ટિ કરવામાં આવેલ છે. આ મતવાળાઓની માન્યતા આત્મ તત્ત્વમાં પણ જુદા જુદા રૂપથી છે. આ વાત–'सुकृतम्' ઇત્યાદિ વાકયોથી સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે. પુણ્ય–અથવા સારૂં કાર્ય તેનું નામ સુકૃત છે, પાપ અને ખોટું કાર્ય તેનું નામ દુષ્કૃત છે. જેમ–તેણે સર્વ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી પાંચ મહાવ્રત ધારણ કર્યાં તેણે સુકૃત કર્યું. પરંતુ એની સ્ત્રીને એકાદ બાળક થયા પછી એણે મુનિવ્રત ગ્રહણ કર્યું હોત તો ઠીક હતું. આની પહેલાં તે મુનિ બની ગયો તે એણે દુષ્કૃત્ય કર્યું, એટલે સારૂં નથી કર્યું.

તથા कल्याणम् इति वा—જેણે સંયમ ધારણ કરેલ છે એવા મુનિના પ્રત્યે

કોઈ એમ કહે છે કે "कल्याणम् आचरितं त्वया" તમે તમારા આત્માનું કલ્યાણ ભલે કરી લીધું. તથા–'पापमिति वा'–કોઇ એમ કહે છે કે તમે આ ઠીક નથી કર્યું; કેમ કે આથી તો એમ માલુમ પડે છે કે તમે ગૃહસ્થ ધર્મનું પાલન કરવામાં અસમર્થ હતા, અને એથી કાયર બની પુત્રરૂપી ઉત્તરાધિકારી વિના તમે સંયમ ધારણ કરેલ છે. આમાં કોઈ એમ પણ કહે છે કે 'साधु इति वा' 'असाधु इति वा' આપે સારૂં કર્યું. આપે સારૂં નથી કર્યું. તથા–'तव सिद्धिरिति वा असिद्धिरिति वा' તમારી સિદ્ધિ થશે તમારી સિદ્ધિ થનાર નથી. તથા–'निरय इति वा' તમે પોતાના ઘરવાળાઓનો કાંઈ પણ ખ્યાલ કર્યા વગર અને તેને રોતા કકળતા છોડીને જે આ સાધુનો વેશ પહેર્યો છે એથી તમારી ગતિ સારી થશે એ વાત બરોબર નથી, બીજાઓને દુઃખ થાય તેવું કરવાથી તમોએ નરક યોગ્ય પાપનું જ ઉપાર્જન કરેલ છે. આથી તમે મનુષ્ય નથી, નારકી છો. આ આવેશનું વચન છે. કોઈ કોઈ મનુષ્ય, સાંસારીક પદાર્થોને છોડીને આત્મકલ્યાણ કરવાવાળાઓની પ્રશંસા–સ્તુતિ પણ કરે છે અને કહે છે 'अनिरय इति वा' આપે સારૂં કર્યું જે આ સંસારરૂપી નરકથી આપ પાર થયા, અથવા આ સિદ્ધાંતનું વચન છે કે–" अणुव्वयमहव्वयाइं न लहइ देवाउयगं मुत्तं' અણુવ્રત મહાવ્રત દેવાયુના બંધ કરવાવાળાની સિવાય કોઈ બીજા આયુષ્યના બન્ધક જીવને થતું નથી. આ અપેક્ષા એવા એવા સંયમીનું નરકમાં ગમન થઇ શકતું નથી. આ રીતે લોક સ્વચ્છંદમતિથી કલ્પિત અનેક પ્રકારનાં વાકયોનો પ્રયોગ કરતા રહે છે. બીજી પણ સ્વકલ્પિત વાતો તે કહેતા રહે છે. તેને સૂત્રકાર–" यदिदं विप्रतिपन्नाः " આ પદોથી પ્રદર્શિત કરે છે. આ લોકમાં આ પ્રકારથી વિરૂદ્ધ ભાષણ કરવાવાળા એ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ "મારો જ ધર્મ શ્રેયસ્કર અને મોક્ષ આપનાર છે" આ પ્રકારની પ્રરૂપણા કરી શ્રેયોમાર્ગથી વંચિત બની, બીજા જીવોને પણ ઠગે છે. અર્થાત્ એ માર્ગથી બીજાઓને પણ વંચિત બનાવે છે. જે રીતે કોઈ આંધળો આંધળાનો હાથ

પકડીને માર્ગ બતાવવા લઈ જાય છે તે બીજા આંધળાને પણ માર્ગથી વેગળો કરી દે છે, અને ઉચિત સ્થાને પહોંચાડી શકતો નથી. એ રીતે આવા મિથ્યા-દૃષ્ટિના ફંદમાં પડેલા પ્રાણી પણ ઉચિત સ્થાને પહોંચી શકતા નથી. આથી એવા જીવ સ્વયં નાશ પામીને બીજાનો પણ નાશ કરે છે. લોકાદિકના વિષયમાં પણ ઘણી વખત વિવાદ કર્યા કરે છે.

इच्छन्ति कृत्रिमं सृष्टिवादिनः, सर्वमेवमिति लिङ्गम् ।
कृत्स्नं लोके महेश्वरादयः सादिपर्यन्तम् ॥ १ ॥
नारीश्वरजं केचित् केचित् सोमाग्निसंभवं लोकम् ।
द्रव्यादि–षड्विकल्पं जगदेतत् केचिदिच्छन्ति ॥ २ ॥
ईश्वरप्रेरितं केचित् केचिद् ब्रह्मकृतं जगत् ।
अव्यक्तप्रभवं सर्वं विश्वमिच्छन्ति कापिलाः ॥ ३ ॥
यादृच्छिकमिदं सर्वं केचिद् भूतविकारजम् ।
केचिच्चानेकरूपं तु बहुधा संप्रधाविताः ॥ ४ ॥

ભાવાર્થ—સૃષ્ટિવાદી વૈશેષિક, મીમાંસક અને નૈયાયિક આદિ સિદ્ધાંતકાર આ લોકને કૃત્રિમ અને આદિ–અન્ત–સહિત માને છે. કોઈ કોઇ અર્ધનારીશ્વરથી ઉત્પન્ન થએલ હોવાનો સ્વીકાર કરે છે. સોમ, ચંદ્ર અને અગ્નિથી આ લોક થયેલ છે તેમ કોઈ કહે છે. કોઈ કોઈનો સિદ્ધાંત છે કે આ લોક દ્રવ્યાદિ–ષટ્–વિકલ્પ–સ્વરૂપ છે. કોઈ કોઈ તેને ઇશ્વિરથી ઉત્પન્ન થયેલ, કોઈ કોઈ તેને બ્રહ્માથી રચિત થયેલ માને છે. સાંખ્ય તેને પ્રકૃતિથી જનિત સ્વીકારે છે કોઈ કોઇ તેને સ્વતઃ ઉદ્ભૂત અને કોઈ કોઈ તેને પૃથ્વી આદિ પાંચ ભૂતોના વિકાર–સ્વરૂપ સ્વીકાર કરે છે. કોઇ તેને એકરૂપ, કોઇ તેને અનેક રૂપ પણ માને છે, આ પ્રકારથી આ લોકના વિષયમાં ભિન્ન ભિન્ન સિદ્ધાંતકારોની ભિન્ન ભિન્ન માન્યતાઓ આ પદો દ્વારા બતાવેલ છે. લોક અને આત્મતત્ત્વના વિષયમાં ઉપર કહેલ એ માન્યતાઓ એ વ્યક્તિઓની છે કે જે અનેકાન્તવાદથી અજાણ છે. કહ્યું પણ છે

लोकक्रियात्मतत्त्वे विवदन्ते वादिनो विभिन्नार्थम् ।
अविदितपूर्वं येषां स्याद्वादविनिश्चितं तत्त्वम् ॥

જેના હૃદયમાં સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતનો વાસ છે તેને અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ ઈત્યાદિ અર્થમાં તે તે નયના અભિપ્રાયથી સંગતિનો સદ્ભાવ હોવાથી વાદવિવાદ માટે સ્થાન નથી.

ભાવાર્થ:—આ પૂર્વોકત મંતવ્ય એકાન્તરૂપમાં માનવામાં આવેલ હોવાથી એક બીજા માટે વિવાદનું કારણ બને છે, પરન્તુ જ્યારે એ કોઇ અપેક્ષાથી (નયના અભિપ્રાયથી) વિચાર કરવામાં આવે છે તો તેમાં વિવાદને માટે સ્થાન જ નથી. આ વાતને સૂત્રકાર "अत्रापि" ઈત્યાદિ પદોથી પ્રદર્શિત કરે છે. તેઓ કહે છે—પરતીર્થિક ધર્મમાં અપરમાર્થિકતા અને સ્વધર્મમાં પરમાર્થિકતા આ પ્રકારે છે—

'अस्ति लोकः, नास्ति लोकः' આ બન્ને પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે. અસ્તિની અપેક્ષા નાસ્તિ અને નાસ્તિની અપેક્ષા અસ્તિ. કોઈવાદી લોકમાં અસ્તિત્વ ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે બીજા નાસ્તિત્વનો. આ બન્ને વાતો પરસ્પર વિરૂદ્ધ આ માટે છે કે એ નયની વિવક્ષાથી રહિત છે. આનું નામ એકાન્તવાદ છે. આ માટે એમાં પોતપોતાની માન્યતા અનુસાર વાદવાળાઓને વિવાદનો પ્રસંગ આવે છે. સૂત્રકાર કહે છે કે આ સામસામા વાદ અંગે આપ એ સમજો કે એમનું 'अस्ति लोकः' नास्ति लोकः' આ જો એકાન્તવાદ છે એ अकस्मात्—હેતુ વગરનો છે. 'अकस्मात्' એ હેતુ વગરના બોધક પદ સંસ્કૃત ભાષાની જેમ મગધદેશમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. આ માટે ગણધરોએ પણ મૂળ સૂત્રમાં એ પદને ગ્રહણ કરેલ છે. "कस्मात्" આ હેત્વર્થમાં આવે છે. જે "कस्मात्" નહીં તે "अकस्मात्" છે એનો અર્થ હેતુ વગરનો થાય છે. અર્થાત એમનો એ વાદ નિર્હેતુક છે. "अस्ति लोकः" આ વાકયમાં અસ્તિત્વની સાથે સમાનાધિકરણતા એકાન્તરૂપથી લોકમાં માનવામાં આવે તો "यदस्ति तल्लोकः" જે છે તે લોક છે આ પ્રકારની વ્યાપ્તિ

થવાથી હેતુ અનૈકાન્તિક થઈ જાય છે. કેમ કે સાધ્ય લોકથી વિરૂદ્ધ અલોકની સાથે પણ એ અસ્તિત્વરૂપ હેતુની વ્યાપ્તિ વ્યાવૃત્તિવાળી થતી નથી. અનૈકાન્તિક હેતુ એ જ હોય છે જે પક્ષ સપક્ષમાં રહેવા છતાં વિપક્ષમાં પણ રહે છે. પ્રકૃતમાં " यदस्ति तल्लोकः " અહીં પર અસ્તિત્વરૂપ હેતુ પક્ષ લોકની સાથે રહેવા છતાં પણ વિપક્ષ અલોકમાં પણ રહે છે. કેમ કે ત્યાં અલોકમાં સાધ્ય લોકનો અભાવ છે, બીજું આ જ કારણે એ હેતુ વિરૂદ્ધ પણ પડે છે. લોકનો અભાવરૂપ સાધ્યનો અભાવ અલોક છે, એનો સાધક એ હેતુ થાય છે–અલોકાશમાં પણ અસ્તિત્વરૂપ હેતુ રહે છે. આ વાતને પ્રગટ કરવા માટે ટીકાકાર કહે છે કે લોક અને અલોક આ બે વિભાગ એક આકાશ અસ્તિકાય દ્રવ્યના જ છે તો જે પ્રકારે લોકમાં " अस्ति लोकः " એવો વ્યવહાર થાય છે એ જ રીતે " अस्ति अलोकः " અલોકમાં પણ આ અસ્તિત્વવિશિષ્ટ વ્યવહાર થાય છે. એ આકાશનું " अत्थि लोए–अत्थि अलोए ' વચન છે. આથી અસ્તિત્વ આ હેતુ લોક અને અલોક બન્નેમાં વ્યાપક છે. લોક અને અલોક બન્ને એ અસ્તિત્વના વ્યાપ્ય છે. આ કારણે અસ્તિત્વ હેતુ બન્નેમાં સમાન રૂપથી રહેલ છે. આ હેતુથી અતિપ્રસંગ નામનું દૂષણ આવે છે. કેમકે અસ્તિત્વ હેતુના સદ્‌ભાવથી લોક પણ અલોકરૂપથી અને અલોક લોકરૂપથી આપાદિત કરી શકાય છે. કારણ કે લોક જે પ્રકારે અસ્તિત્વનો વ્યાપ્ય છે અને તે પોતાની વ્યાપકભૂત સત્તાથી સમન્વિત છે. એજ રીતે અલોક પણ અસ્તિત્વનો વ્યાપ્ય છે અને એ પણ એવી સત્તાથી સમન્વિત છે, આથી સત્તાનું એકત્વ થવાથી લોકમાં પણ અલોકપના આપાદિત કરી શકાય છે.

આ રીતે અલોકમાં પણ લોકપના આપાદિત થઇ શકે છે. અને એ પણ આ પ્રકારથી કે અલોકના અભાવરૂપ લોક અસ્તિત્વના વ્યાપ્યપનામાં રહે છે. આ કારણે અલોકમાં લોકત્વનો પ્રસંગ થઈ શકે છે, કેમકે લોકત્વરૂપ વ્યાપ્યના સદ્‌ભાવમાં વ્યાપક જે અલોકનું અસ્તિત્વ છે એનો પણ નિયમથી ત્યાં સદ્‌ભાવ દેખાય છે. ત્યારેતો લોક અલોક અને અલોક લોક થઈ જશે. આ પ્રકારની અનિષ્ટાપત્તિ થવાથી કાંઈ પણ વ્યવસ્થા નથી થઇ શકતી.

તથા—લોક અને અલોકની અપેક્ષાથી અસ્તિત્વમાં વ્યાપકતા માનવાથી જીનદત્ત અને જીનદાસ વગેરે વ્યક્તિઓમાં પણ લોકત્વ અને અલોકત્વની આપત્તિ આવી જશે. કેમ કે બન્નેની સત્તાનો ત્યાં સદ્‌ભાવ છે. વ્યાપ્ય જીનદત્ત આદિ વ્યક્તિને લોકરૂપ એ કારણે માનવી જોઈએ કે એનામાં લોકનું જે વ્યાપક અસ્તિત્વ છે એનો સદ્‌ભાવ છે, તથા અલોકનું વ્યાપક જે અસ્તિત્વ છે એનો પણ સદ્‌ભાવ છે.

તથા—જો અસ્તિત્વરૂપથી લોકની સિદ્ધિ થાય છે તો કોઈ એવો પણ પ્રશ્ન કરી શકે છે કે અસ્તિત્વરૂપ હેતુ જ્યારે સ્વયં અસ્તિરૂપ છે તો એને પણ અસ્તિત્વવિશિષ્ટ હોવાથી લોકત્વાપત્તિ આવશે અર્થાત્ એ સ્વયં લોકરૂપ બની જશે. તેમજ હેતુ અને સાધ્યમાં લોકરૂપપણાથી એકત્વાપત્તિ આવી જવાથી

સાધ્ય-સાધકભાવ જ નથી બની શકતો. એવી સ્થિતિમાં કોને હેતુ માની લોકની સિદ્ધિ કરી શકાય ! લોકની સિદ્ધિના અભાવમાં " अस्ति लोकः " આ સાધ્ય અને પક્ષના વચનરૂપ જે પ્રતિજ્ઞા છે એની પણ સિદ્ધિ થઈ શકતી. સાધ્યની સિદ્ધિ હેતુથી થાય છે, કેમ કે હેતુ અને સાધ્યનો પરસ્પર અવિનાભાવ સંબંધ થાય છે. અહિં લોકનું અસ્તિત્વ-વિધાયક હેતુનો જ જ્યારે અભાવ છે-ત્યારે પછી સાધ્યની સિદ્ધિ હેતુના અભાવમાં થઇ પણ કેમ શકે ? ન થઈ શકવાથી પ્રતિજ્ઞાને હાનિ પહોંચે છે. આ કારણે મૂળ સૂત્રમાં " अकस्मात् " એ પદથી સૂત્રકારે આ કહ્યું છે કે "अस्ति लोकः नास्ति लोकः" ઈત્યાદિ વિપ્રતિપત્તિઓ નિર્હેતુક છે એ વાત અહીં સુધી સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં આવી છે કે એકાન્ત રીતિથી જ લોકના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવામાં ઉપર્યુકત રીતિથી હેતુનો અભાવ આવે છે.

જે હેતુ સિદ્ધ થાય છે તે જ સાધ્યમાં સાધક બને છે, અસિદ્ધ નહીં અસિદ્ધ સાધ્ય થાય છે. પ્રકૃતમાં અસ્તિત્વરૂપ હેતુ જ્યારે પોતાના સાધ્યના અન્તર્ભૂત થઇ જશે ત્યારે તે સાધ્યસમ-અસિદ્ધ-હોવાથી સ્વયં સાધ્યકોટિમાં આવી જશે, અહીં સાધ્ય લોક છે, હેતુ પણ લોકસ્વરૂપ થઈ જવાથી તે સાધ્ય માફક થઈ જાય છે. સાધ્યસાધકભાવનો અભાવ હોવાથી સાધનથી સાધ્યનું જ્ઞાન ન બની શકવાથી આ જગ્યાએ અનુમાન બની શકતું નથી. આ વિષયમાં ટીકાકાર કહે છે કે-ઘણું કહેવાનું હતું; પરંતુ વિસ્તારના ભયથી આટલું જ કહેવું બરોબર છે. આ પ્રકારેજ " ध्रुवो लोकः " ઈત્યાદિ વાકયમાં પણ એકાન્તવાદનું નિરસન અને સ્યાદ્વાદ પક્ષનું સમર્થન કરી લેવું જોઈએ. જે લોકો એકાન્તરૂપથી " नास्ति लोकः " આ વાતને કહે છે, અમે તેવા વાદીઓને એવું પૂછીએ છીએ કે " તમે સ્વયં અસ્તિરૂપ છો કે નાસ્તિરૂપ ? " જો અસ્તિરૂપ છો તો લોકના અન્તર્ગત છો કે તેનાથી બાહર ? જો લોકના અન્તર્ગત પોતાને માનતા હો તો " नास्ति लोकः" આ પ્રકારે કહેતાં આપને સંકોચ કેમ નથી થતો ? કેમ કે તમે સ્વયં અસ્તિત્વ-

રૂપથી લોકની અંદર પોતાને માની રહ્યા છો. જો લોકની અંદર પોતાને ન માનતા હો તો તમારી વંધ્યાપુત્રની તરહ સ્વતંત્ર સત્તા જ સિદ્ધ થઇ શકતી નથી. એટલે અસત્યાત્મક હોવાથી એ અંગે તમારી સાથે વાદવિવાદ કરવો વ્યર્થ છે. વાદવિવાદ સત્યની સાથે હોય છે, અસત્ય વન્ધ્યાપુત્રની સાથે નહીં.

અમારા અનેકાન્તવાદિઓના સિદ્ધાંતમાં ન કોઈનું એકાન્તથી એકત્વ માનેલ છે અને ન તો એકાન્તથી કોઇનું અસત્ત્વ. સત્ત્વ અને અસત્ત્વ આ બે ધર્મ છે. અને એનો સંભવ સ્વદ્રવ્યાદિ--ચતુષ્ટયની અપેક્ષાથી જ સ્વીકૃત છે. જેમ- ઘટાદિ દ્રવ્ય પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાથી જ છે, પરદ્રવ્ય પટાદિકના દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિની અપેક્ષાથી નહીં. એની અપેક્ષાથી તો એના અસત્વનોજ અંગીકાર છે. કહ્યું પણ છે—

“ सदेव सर्वं को नेच्छेत्, स्वरूपादिचतुष्टयात् ।
असदेव त्रिपर्यासान्नचेन्न व्यवतिष्ठते ॥ १ ॥ ” इति ।

વસ્તુ સ્વદ્રવ્યાદિકની અપેક્ષાથી સત્ત્વાત્મક અને પરદ્રવ્યાદિકની અપેક્ષાથી અસત્ત્વાત્મક માનવામાં આવેલ છે. આ પ્રકારની માન્યતા ન માનવાથી કોઈપણ વસ્તુની સ્વતંત્ર સત્તા સિદ્ધ થઇ શકતી નથી. આ સુદૃઢ અનેકાન્તવાદનું સામ્રાજ્ય છે.

આ રીતે એ રૂપથી એકાન્તરૂપમાં ગર્ભિત થવાના કારણે, પરસ્પરમાં વિરૂદ્ધાર્થની પ્રરૂપણા કરવાવાળા અન્ય તીર્થિઓના મત નિર્દોષરૂપથી કહેવાયેલ નથી અને એ કારણે અસર્વજ્ઞ પ્રણીત હોવાથી સારી રીતે પ્રરૂપિત પણ નથી. આ કારણે સ્યાદ્વાદસામ્રાજ્યના બહિર્ભૂત હોવાથી પરવાદીઓનો ધર્મ સર્વથા હેય છે. (સૂ૦૩)

ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।

અનેકાન્ત તત્ત્વમાં સૂત્રકાર સ્વબુદ્ધિથી પરિકલ્પિતપણાનો નિષેધ કરવા માટે “से जहेयं” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે—

ઈસ અનેકાન્ત ધર્મકા પ્રરૂપણ ભગવાન્ તીર્થંકરને કિયા હૈ । ઉન્હોંને અપને સાધુઓંકે લિયે કહા હૈ કિ પરવાદિયોંકે સાથ બાદમેં ભાષાસમિતિકા ધ્યાન સતત રખેં । વે પરવાદિયોંસે ઈસ પ્રકાર કહેં કિ આપકે શાસ્ત્રોંમેં ષડ્જીવનિકયોપમર્દનરૂપ આરમ્ભ, ધર્મરૂપમેં સ્વીકૃત કિયા ગયા હૈ વહ હમેં ગ્રાહ્ય નહીં હૈ; ક્યોં કિ આરમ્ભ નરકનિગોદાદિકે કારણ હોને સે પાપ હૈ । હમ
સાવધાચરણકે ત્યાગી હૈં, અતઃ હમેં ઈસ વિષયમેં આપકે સાથ વાદ નહીં કરના હૈ ઓર યહી હમારે લિયે ઉચિત ભી હૈ । ધર્મ ન ગ્રામમેં હૈ ઔર ન અરણ્યમેં, ધર્મ તો જીવાજીવાદિ–તત્ત્વ– પરિજ્ઞાનપૂર્વક નિરવધાનુષ્ઠાનમેં હી હૈ –યહ માહન–ભગવાન્ મહાવીરકા ઉપદેશ હૈ । ભગવાન્ને તીન યામોંકા પ્રરૂપણ કિયા હૈ, ઈન યામોંમેં સંબુધ્યમાન ઔર સમુત્થિત આર્યજન જો કિ
પાપકર્મોંસે નિવૃત હૈં વે હી અનિદાન્ કહે ગયે હૈં।

કોઈ પણ વસ્તુ એકાન્તરૂપથી ન અસ્તિરૂપ છે અને ન તો નાસ્તિરૂપ છે. અસ્તિ–નાસ્તિરૂપતા વસ્તુઓમાં સ્વદ્રવ્યાદિચતુષ્ટયની અપેક્ષાથી જ માની શકાય છે. આ વાત ત્રીજા સૂત્રની વ્યાખ્યાના અંતમાં સંક્ષેપરૂપથી કહેલ છે. એનુંજ નામ અનેકાન્ત છે. એની સ્વીકૃતિ વગર દુનિયાનો કોઈ પણ વહેવાર ચાલી શકે નહીં. એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી જે આ અનેકાન્તના સામ્રાજ્યથી બહિર્ભૂત હોય. એવી પ્રરૂપણા આશુપ્રજ્ઞ–અનન્તજ્ઞાન અને અનન્તદર્શનશાળી શ્રી તીર્થંકર ભગવાને કરી છે. હેતુ અને દૃષ્ટાંતના અભાવથી એકાન્તવાદી–સંમત ધર્મ સ્વાખ્યાત–નિર્દોષ–રૂપથી પ્રતિપાદિત થયા નથી. પ્રતિજ્ઞા, હેતુ અને દૃષ્ટાંત આદિના સદ્ભાવથી

સર્વજ્ઞપ્રતિપાદિત ધર્મ જ સ્વાખ્યાત છે.

એકાન્તસ્થાપક ન કોઇ હેતુ છે અને ન કોઇ દૃષ્ટાંત પણ મળે છે, જેના બળ ઉપર એકાન્ત ધર્મની પ્રરૂપણા વાસ્તવિક સિદ્ધ થઈ શકે. હાં-અનેક ધર્માત્મક જ વસ્તુ છે. એની પ્રરૂપણાના ખ્યાપક હેતુ અને દૃષ્ટાન્તાદિ ઉપલબ્ધ થાય છે.

ભગવાને વચન બોલવાવાળા સાધુ માટે ભાષાસમિતિ પાળવાનો પણ આદેશ આપ્યો છે. “ अस्ति लोकः नास्ति लोकः ” ઇત્યાદિ વાદને માટે તૈયાર થયેલા વાદિયોએ પોતાના અભિમત-તત્ત્વનું પોતાની ઈચ્છાનુસાર હેતુ-દૃષ્ટાંતની સ્થાપનાથી સ્થાપન કરેલ છે અને પ્રતિવાદી જૈનસંમત તત્ત્વની નિરાકૃતિ નિમિત્ત દૂષણોનું પ્રદર્શન કરેલ છે, એવા એમના પ્રદર્શિત હેતુ અને દૃષ્ટાંતોનું નિરાકરણ અને પ્રદત્ત (આપેલ) દૂષણોનો પરિહાર કરતી વખતે પ્રતિવાદી મુનિને માટે ભાષાસમિતિનું પાલન જરૂરી છે. પરપક્ષનું નિરાકરણ કરતાં અથવા કોઇ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવાને સમયે ક્યારેક જોશ આવી જવાથી વચનનો સંયમ રહેતો નથી, તો પણ વિદ્વાન્ મુનિએ એ વાતનો ત્યાં પણ ખ્યાલ રાખવો જોઈએ. ભાષાસમિતિનો પરિહાર કરી પોતાના મૂળ ગુણમાં વિરાધના લાવવી એ વિદ્વાન્ મુનિનું કર્તવ્ય નથી. આ વસ્તુ-સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખી સૂત્રકાર “ गुप्तिर्वचोगोचरस्येति ब्रवीमि ” આમ કહે છે. જૈનસિદ્ધાન્તાભિમત હેતુ અને દૃષ્ટાંતની સ્થાપનાથી અને પાખંડીઓ દ્વારા કહેવાયેલા દૂષણોના ઉત્તરથી તે પાખંડિઓની હાર થવાથી સ્વમતની સ્થાપના આપમેળે થઈ જાય છે-આ વચનવિષયની ગુપ્તિ છે. આમાં રહેવાવાળા સાધુએ વાક્-સંયમથી જ ઉત્તર આપવા જોઈએ, ભાષાસમિતિની ઉપેક્ષા કરીને નહીં. આ પ્રકારેજ સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે-વિદ્વાન્ વાદી મુનિ, પ્રતિવાદીને સંબોધિત કરી પૂછે કે આપના શાસ્ત્રમાં કૃત, કારિત અને અનુમોદનાથી ષડ્જીવનિકાયનું ઉપમર્દન પ્રતિ-પાદિત થયેલ છે અને એ અપ્રતિષિદ્ધ હોવાથી આપને માટે સમ્મત છે; પરંતુ આપ વિશ્વાસ રાખો કે એ બધાં કુકૃત્ય છે, અને કરવાવાળા જીવોને નરક અને નિગોદાદિક દુઃખો આપનાર છે. આ કારણે અમારી દૃષ્ટિમાં એ ઉપાદેય-

અભિલષિત નથી. આ માટે હું સદા એ કુકૃત્યો–પાપોથી દૂર રહું છું. મારા વિવેક–હેય અને ઉપાદેયની જાગૃતિરૂપ બોધ પણ મને એ કહે છે. મહાપુરૂષોની પણ એ શિક્ષા છે. માટે જેઓએ આવા પાપમય સાવદ્યવ્યાપારોના અત્યાગથી પોતાના કર્મોના આસ્રવનું દ્વાર બંધ કરેલ નથી તેની સાથે સંભાષણ કરવું પણ મને ઉચિત નથી.

શંકા—પરતિર્થીક જન પણ વનમાં રહે છે, કંદ, મૂળ, ફળ આદિનો આહાર કરે છે. ગિરિ ગુફામાં અને વૃક્ષોની નીચે વાસ કરે છે, તો પછી એઓ સંભાષણ કરવાને અયોગ્ય કેવી રીતે માની શકાય?

ઉત્તરઃ—કંદમૂળ આદિ ખાવાથી અને વનમાં નિવાસ કરવાથી ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે એવી વાત નથી. ધર્મની પ્રાપ્તિનું કારણ જીવ અને અજીવ આદિ તત્ત્વોનું પરિજ્ઞાનપૂર્વક નિરવદ્ય આચરણ કરવું તે છે. આ તેનાથી બનતું નથી. આ અર્થને સમજાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે–'ગામમાં રહેવાથી, જંગલમાં નિવાસ કરવાથી ધર્મ થાય છે' એવો નિયમ નથી, કેમ કે ધર્મ ગ્રામ અને જંગલમાં રાખેલ નથી કે જે ત્યાં રહેવાથી મળી જાય, ધર્મ જીવ અને અજીવાદિ તત્ત્વોનું પરિજ્ઞાનપૂર્વક નિરવદ્ય અનુષ્ઠાનનું આચરણ તે છે, આમ જીવરક્ષાના ઉપદેશક અને વસ્તુતત્ત્વના જ્ઞાતા કેવલી ભગવાને કહેલ છે. 'માહન' શબ્દનો અર્થ વીતરાગ, અને 'મતિ' શબ્દનો અર્થ સંપૂર્ણ વસ્તુઓનું પરિજ્ઞાન છે. આ મતિરૂપ પરિજ્ઞાન જેને છે તે મતિમાન્ કેવલી છે.

વ્રતરૂપ ત્રણ યામ કહેવાયાં છે, ૧ પ્રણાતિપાતવિરમણ, ૨ મૃષાવાદવિરમણ, ૩ પરિગ્રહવિરમણ. બાકીનાં મૈથુનવિરમણ અને અદત્તાદાનવિરમણ, આ બન્ને મહાવ્રતરૂપ ધર્મ અહિં આ માટે સ્વતંત્રરૂપથી કહેવાયેલ નથી કે તેનો અંતર્ભાવ પરિગ્રહવિરમણરૂપ મહાવ્રતમાં કરાયેલ છે.

અથવા—અવસ્થાવિશેષોનું નામ પણ યામ છે. તે ત્રણ છે. આઠ વર્ષથી માંડી ત્રીસ વર્ષ સુધી પ્રથમ, એકત્રીસ વર્ષથી માંડી ૬૦ વર્ષ સુધી દ્વિતીય અને તેનાથી આગળ તૃતીય.આથી એ ફલિત થાય છે કે અતિબાળ અને અતિવૃદ્ધ અવસ્થા ધર્માચરણને યોગ્ય નથી. આ ત્રણ અવસ્થાઓમાં ધર્માચરણની સંભાવના છે.

અથવા—સંસારનું પરિભ્રમણ જેનાથી આ જીવનું અટકી જાય છે તેનું નામ યામ છે. આવા એ યામ જ્ઞાનાદિક ત્રણ છે. જે વયોવિશેષ અથવા જ્ઞાનાદિક ત્રયમાં સંબુધ્યમાન, ધર્મના આચરણનો અવસરને અથવા મોક્ષને જાણનારા, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના ભેદથી ચાર પ્રકારના એ આર્યજન મુનિરાજ કે જે પાપજનક પ્રાણાતિપાતાદિરૂપ ૧૮ પાપસ્થાનોમાં કષાયના દૂર થવાથી શાંત છે–આસ્રવથી નિવૃત્ત છે તે તપ અને સંયમના આચરણ આદિમાં પ્રવૃત્ત થાય છે.

તેને રાગાદિક જે બન્ધનું કારણ છે તે બનતું નથી, જેથી તે દ્રવ્ય અને ભાવ ના ભેદથી બે પ્રકારના નિદાનોનો વિનાશ કરવામાં તત્પર કહેવાયેલ છે. માતા, પિતા, પુત્ર અને સ્ત્રી આદિ સ્વજનવિષયક, અને ધન ધાન્ય આદિ પરિગ્રહ-વિષયક દ્રવ્ય નિદાન છે, અને વિષયકષાયાદિવિષયક ભાવનિદાન હોય છે. (સૂ૦૪)

પ્રશ્નમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રશ્નમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

બીજા કયા કયામાં નિદાનરહિત હોય છે? આ વિષયને સૂત્રકાર કહે છે- "उड्ढं अहं" ઈત્યાદિ.

ઉર્ધ્વાદિ સભી દિશાઓં એવં વિદિશાઓંમેં સૂક્ષ્મબાદરાદિ સભી પ્રાણિયોંકી વિરાધનારૂપ કર્મસમારમ્ભ હોતા હૈ -ઇસ બાતકો જાન કર મેધાવી સાધુ ન સ્વયં ઇન ષડ્જીવનિકાયોંકે વિષયમેં દણ્ડકા સમારમ્ભ કરે, ન દૂસરોંસે કરાવે, ન કરતે હુએ કી અનુમોદના હી કરે । હે શિષ્ય ! તુમ્હેં ઇસ પ્રકારસે વિચારના ચાહિયે કિ ઇન દણ્ડસમારંભ કરનેવાલોંકે સાથ વાર્તાલાપ કરનેમેં ભી મુઝે લજ્જા હોતી હૈ, ફિર મૈં દણ્ડસમારમ્ભકા અનુમોદન કૈસે કરૂઁ ? મૈં કભી ઇસકા અનુમોદન નહીં કર સકતા । ઇસ પ્રકાર નિશ્ચય કર કે સાધુમર્યાદામેં વ્યવસ્થિત, પ્રાણાતિપાતસે ભયભીત તુમ, ઉસ અનર્થકર પ્રાણાતિપાતનદિરૂપ દણ્ડકા, અથવા-અન્ય દણ્ડ કા સમારમ્ભ કભી નહીં કરના ।

ઉર્ધ્વ, અધઃ અને તિર્યગ્ દિશાઓમાં સર્વ પ્રકારથી પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાઓમાં "ચ" શબ્દથી ગૃહીત વિદિશાઓમાં વર્તમાન સૂક્ષ્મ અને બાદર આદિના ભેદથી ૧૪ પ્રકારના પ્રત્યેક જીવોમાં જે પ્રાણીયોની વિરાધનારૂપ કર્મસમારંભ છે, મેધાવી-જેણે પ્રાણીયોની હિંસાથી ઉત્પન્ન કડવું પરિણામ જાણી લીધું છે એવા બુદ્ધિમાન-મુનિ કર્મસમારંભને જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણી અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરી સ્વયં ષડ્જીવનિકાયો વિષે મન, વચન અને કાયાથી જીવવિરાધનારૂપ દંડનો સમારંભ ન કરે, બીજાઓથી આવા ૧૪ પ્રકારના જીવોમાં દંડનો આરંભ ન કરાવે અને જે તેનો સમારંભ કરે છે તેની અનુમોદના ન કરે. અંતમાં શિષ્યને સંબોધિત કરીને સૂત્રકાર કહે છે કે-જે અન્ય પ્રાણી આ ષડ્જીવનિકાયોમાં દંડનો સમારંભ કરે છે,

સાધુજનોનો એવો દઢ નિશ્ચય હોય છે કે તેઓ વિચાર કરી તેના કૃત્યોની પ્રશંસા કરતા નથી, કેમ કે જ્યારે અમે તેની સાથે બોલવામાં પણ શરમ અનુભવીએ છીએ તો પછી તેનાં કૃત્યની પ્રશંસા કેવી રીતે થઇ શકે ? માટે હે શિષ્યો ! તમે પણ સાધુમર્યાદાના પાલક છો અને પ્રાણીઓની વિરાધનારૂપ દંડથી ભીરૂ છો. માટે આવા અનર્થકારી પ્રાણાતિપાત–આદિરૂપ દંડનો તથા અન્ય દંડનો તમે ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગોથી સર્વથા પરિત્યાગ કરો. (સૂ૦૫)

આઠમા અધ્યયનનો પહેલો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૮–૧ ॥

દ્વિતીય ઉદશકા પ્રથમ ઉદ્દેશકે સાથ સમ્બન્ધકથન, પ્રથમ સૂત્ર ઔર ઉસકી છાયા ।

આઠમા અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશ

પ્રથમ ઉદ્દેશ કહેવાઈ ગયો છે. હવે બીજા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ થાય છે. આનો પૂર્વ ઉદ્દેશની સાથે સંબંધ આ પ્રકારનો છે—પ્રથમ ઉદ્દેશમાં વિશુદ્ધ સંયમના નિર્વાહ માટે મુનિએ મિથ્યાદષ્ટિયોનો પરિહાર કરવાનું કહ્યું છે તે અકલ્પનિક અશનાદિકના પરિહાર વિના સંભવિત બનતું નથી, આ માટે વિશુદ્ધ સંયમની સાથે સંબંધ રાખવાથી આ ઉદ્દેશમાં અકલ્પનિક અશનાદિકના પરિત્યાગસંબંધી વર્ણન છે. આમાં સર્વ પ્રથમ સૂત્રકાર અકલ્પનિકના પરિહારની વિધિનું પ્રદર્શન કરે છે—“ से भिक्खू ” ઈત્યાદિ.

શ્મશાન આદિમેં સ્થિતસાધુકો અકલ્પનીય અશનાદિક લેનેકે લિયે યદિ કોઇ ગૃહપતિ આગ્રહ કરે તો સાધુ ઉસકે આગ્રહકો કભી ભી નહીં સ્વીકારે ।

આમાં જેટલા કલ્પ પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે તે બધા પ્રતિમાપ્રતિપન્ન સાધુની અપેક્ષાથી કહેવાયા છે. અન્ય સાધુજનોમાં પણ એ યથાસંભવ સમજવા જોઇએ. સૂત્રકાર આમાં મુનિજનને માટે ‘એ પ્રકારના આહાર અકલ્પનિક છે’ તે બતાવે છે—

પાંચ મહાવ્રતોના ધારક, પરિજ્ઞારૂપી પર્વતના શિખર પર સમારૂઢ અને સમસ્ત સમારંભોમાંથી નિવૃત્ત ભિક્ષુ–શરીર યાત્રાના નિર્વાહ માટે જ અશન, વસન આદિની યાચના કરવાવાળા મુનિ–ધ્યાન આદિ કરવા નિમિત્ત, અગર આગમની વાચના, પૃચ્છના અને પરિવર્તના આદિ કરવા નિમિત્ત, અથવા પોતે ધારણ કરેલ તપ અને સંયમની વિશેષ આરાધનાના નિમિત્ત ક્યારેક શ્મશાનમાં જાય છે, ક્યારેક ઉજ્જડ મકાનમાં રહે છે, ક્યારેક પર્વતની ગુફામાં વસે છે અને ક્યારેક કોઈ વૃક્ષની નીચે અને કુંભારની શાળામાં અથવા બીજા કોઇ સ્થાનોમાં તથા માર્ગની થાકને દૂર કરવા માટે વિશ્રામ નિમિત્તે પણ એજ સ્થાનોમાંથી કંઈપણ રહી જાય છે. આ પરિસ્થિતિથી સંપન્ન વિહાર કરવાવાળા મુનિની પાસે પ્રકૃતિથી ભદ્ર સમ્યગ્દૃષ્ટિ કોઇ ગૃહસ્થ જે મુનિના આચારથી અજાણ છે તે આવીને આવા ખ્યાલથી કે “આ સાધુ સાનુક્રોશ લાભ અને અલાભમાં સંતોષી, ભિક્ષોપજીવી, તથા પરોપકારમાં નિરત છે આ કારણે આને હું અન્ન વસ્ત્ર આપું” આ આવી ભાવનાથી પ્રેરિત બની સાધુ સમક્ષ આવી વંદના કરી કહે છે–હે આયુષ્મન્ મુને! હું સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર થવાનો અભિલાષી છું આપના માટે અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય, આ ચાર પ્રકારના આહાર તથા વસ્ત્ર, પાત્ર, કમ્બલ અને રજોહરણ દેવા ચાહું છું. આ બધી વસ્તુઓ મેં આપના ઉદ્દેશથી જ રાખી છે. આની તૈયારી કરવામાં અથવા સંગ્રહ કરવામાં અનેક પ્રાણીઓ, ભૂતો, જીવો અને સત્વોની વિરાધના થઈ છે, કેમ કે ષટ્કાયના જીવોની વિરાધના થયા વિના એની ઉત્પત્તિ થઈ પણ કેમ શકે?, આપને આપવા માટે જ મેં આ વસ્તુઓ મૂલ્ય દઈ ખરીદી છે, આ બધી વસ્તુઓ ઉછીતી લઈને રાખેલ છે, બળાત્કારથી દુર્બળોથી છીનવી એનો સંગ્રહ કરેલ છે. મારા ઘરમાં આ વસ્તુઓના અનેક માલિક છે પરંતુ આપને દેવા નિમિત્ત મેં કોઈને પૂછ્યું નથી, કારણ કે કદાચ એમની ઈચ્છા દેવાની ન થાય–ફક્ત એકજ જણને પૂછી દેવા માટે આપની સમક્ષ લઇ આવેલ છું. આહારાદિક વસ્તુઓ આપને લેવા યોગ્ય છે; આપ એનો સ્વીકાર કરો, હું આપું છું. આ રીતે આપને રહેવા માટે એક નવું મકાન બનાવી આપું છું અથવા જુનાને ઠીક કરાવી આપું છું તો આપ મેં કહ્યું તેમ અસનાદિકને ગ્રહણ કરો અને મારા બનાવેલા મકાનમાં રહો. આ પ્રકારે કહેવાવાળા ગૃહસ્થને મુનિ આ પ્રકારે નિષેધ કરે—

હે આયુષ્માન્ ગૃહસ્થ! આપે જે કહ્યું તે ભક્તિથી ભરપૂર અંતઃકરણથી કહ્યું છે, તેમાં ઉપરના દેખાવની ઝલક નથી, તથા તમે બાલ્ય અવસ્થાને ઉલંઘન

કરી ગયા છો માટે અમે એ પણ માનતા નથી કે કોઈએ તમને સમજાવી બુજાવીને અમારી પાસે મોકલેલ છે, માટે તમે સહૃદય તેમજ ઉમરલાયક વ્યક્તિ છો તો પણ તમે મુનિના આચાર વિચારથી અપરિચિત છો માટે અમે તમોને સમજાવીએ છીએ કે આપે જે કાંઇ આહારાદિ સામગ્રી લેવાના વિષયમાં કહ્યું છે હું તે વચનોને સાંભળવા ઇચ્છતો નથી, આદરની દૃષ્ટિથી દેખતો નથી અને આસેવનપરિજ્ઞાથી તેની અનુમોદના પણ કરતો નથી. તમે જે કહી રહ્યા છો કે મેં અશનાદિક ચારે પ્રકારનો આહાર તથા વસ્ત્રાદિક ષડ્જીવનિકાયનું ઉપમર્દન કરીને સંપાદિત કરેલ છે, તથા મારી ઈચ્છાથી ખરીદેલ છે. આ સમસ્ત ચીજો તમો ઉછીની લઇને મને આપવા માટે રાખી મુકેલ છે. બળાત્કારથી નિર્બળો પાસેથી આને આંચકી લઈ સંગ્રહ કરેલ છે. ઘરમાં આ સામગ્રીના અનેક માલીક હતા એમાંથી કોઈને ન પૂછતાં કેવળ એક જ માણસની આજ્ઞા લઇને તમે તમારી ઈચ્છાથી મને આપવા માટે લાવેલ છો તેમજ એક નવું મકાન પણ મારા માટે કરાવી આપવાનું કહી રહ્યા છો. આ સઘળી તમારી વાતો મુનિને યોગ્ય નથી જેથી તેને હું ગ્રહણ કરી શકતો નથી તેમ એની સ્વીકૃતિ પણ દઇ શકતો નથી. કારણ કે આ પ્રકારની અકલ્પનીય સામગ્રીના ગ્રહણથી હું સર્વથા વિરકત છું. તીર્થંકર પ્રભુની એવી આજ્ઞા છે કે મુનિજન આવા પ્રકારની અકલ્પનીય અશનાદિ સામગ્રી ગ્રહણ ન કરે. માટે મારા નિમિત્ત રાખેલી પૂર્વોક્ત સમસ્ત અશનવસનાદિરૂપ સામગ્રી તીર્થંકર ભગવાનની આજ્ઞાથી બહિર્ભૂત હોવાને કારણે મારે યોગ્ય નથી. આ માટે હું તેને ગ્રહણ કરી શકતો નથી. આ બાબત તમે તમારા મનમાં ખેદ કરશો નહીં. આ પ્રકારે સાન્ત્વના પરિપૂર્ણ વચનોથી તે મુનિ એ પ્રકૃતિભદ્ર ગૃહસ્થને સમજાવે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

સાધુના નિમિત્ત તૈયાર કરાએલાં આહારાદિક સામગ્રી જાણ્યા પછી સાધુ માટે અકલ્પનીય છે. સાધુજન તેનો સ્વીકાર કરતા નથી. જેણે સાધુના આચાર જાણ્યા છે એવા ગૃહસ્થદ્વારા સાધુના ઉદ્દેશ વિના પણ તૈયાર કરાયેલી ભોજનાદિક સામગ્રી નિમંત્રિત કરવામાં આવેલ સાધુ લઈ શકતા નથી, તેને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે–" से भिक्खू " ઈત્યાદિ.

ઉસ સાધુકે સમીપ આ કર કોઇ ગૃહપતિ ઉસ સાધુકો, અકલ્પનીય અશન આદિ લા કર દેવે, યા રહનેકે લિયે અકલ્પનીય ઉપાશ્રય દેવે, તો સાધુકો ચાહિયે કિ વહ ઉસ ગૃહપતિકે વચનોંકો કભી ભી સ્વીકાર નહીં કરે ।

એ મુનિ કે જે પોતાના તપ અને સંયમની વૃદ્ધિ કરવા નિમિત્ત ધ્યાન આદિની સિદ્ધિના નિમિત્ત અથવા આગમની વાચના, પૃચ્છના, અને પરિવર્તના આદિના નિમિત્ત શ્મશાન આદિ સ્થાનોમાં, ઉજ્જડ ઘરમાં, પર્વતની ગુફામાં, કુંભારની શાળામાં, અથવા તેનાથી સિવાય કોઇ પણ સ્થાનમાં રહે છે–રોકાય છે ઉઠે છે બેસે છે તથા માર્ગજન્ય થાકને દૂર કરવા માટે તેવા સ્થાનમાં વિશ્રામ કરે છે તેને જોઇને કોઇ પ્રકૃતિભદ્ર ગૃહસ્થ પોતાની ઇચ્છાથી ઉપાર્જીત આહાર દેવાની ભાવનાથી આવે છે. મુનિ નિમિત્ત તેણે આહારાદિક સામગ્રી તૈયાર કરેલી છે. આ પ્રકારનો ભાવ દેખાઈ આવતો નથી તથા મુનિથી પ્રચ્છન્ન પચનપાચનાદિ વ્યાપારથી જેણે ષટ્જીવનિકાયની વિરાધના કરેલી છે. તે ગૃહસ્થ અશન, પાન, ખાદ્ય, અને સ્વાદ્ય તથા વસ્ત્ર, પાત્ર, કમ્બલ અને રજોહરણ આદિ સમસ્ત સામગ્રી લઇને મુનિને દેવા માટે કોઈ જગ્યોએ રાખે છે. નવું મકાન પણ રહેવા માટે બનાવી દે છે અથવા જુનાને સમરાવી આપે છે. મુનિને આ વાત જ્યારે પોતાની બુદ્ધિથી, અથવા તેને નહીં માલુમ પડવાથી બીજાને પૂછવાથી, એનાથી પણ નિશ્ચિત ન થવાથી તેના દાસ દાસી આદિના પાસેથી સાંભળી એમ માલૂમ પડે છે કે એ આહારાદિક સામગ્રી અને વસ્ત્ર પાત્રાદિક વસ્તુઓ અને ઉતરવા માટે આ નિર્મિત સ્થાન તે શ્રાવકે મુનિયોના નિમિત્તે જ તૈયાર કરેલ છે. આ આહારાદિક સામગ્રી તેણે અમારા નિમિત્ત જ બનાવેલી છે. વસ્ત્રાદિક અમારા નિમિત્ત જ આપવા માટે લાવેલ છે. આ મકાન પણ અમારા નિમિત્તજ તેણે બનાવેલ છે. આ પ્રકારે સારી રીતે જાણીને અને વિચાર કરીને તે દાતા ગૃહસ્થને આ પ્રકારે સમજાવે કે આ તમારા દ્વારા અપાતી સમસ્ત વસ્તુઓ અમારે અકલ્પનીય છે, અમારા સેવન માટે અયોગ્ય છે, અમે તેને ગ્રહણ કરી શકતા નથી, કારણ કે એ સઘળી અશનાદિક વસ્તુઓ ઉદ્ગમાદિક દોષોથી દૂષિત છે માટે અમે તેને ગ્રહણ કરતા નથી. એવું કહીને "પ્રાસુકને દેવામાં જ ધર્મ થાય છે એ સિવાય નહીં" ઇત્યાદિ શાસ્ત્રોક્ત કલ્પોનો એને ઉપદેશ આપી સમજાવે. સૂત્રમાં इति શબ્દ અધિકારની સમાપ્તિનો સૂચક છે જે મેં ભગવાન પાસેથી સાંભળેલ છે એ સઘળું પૂર્વોક્ત અથવા વક્ષ્યમાણ તમને કહેલ છે તથા આગળ કહું છું. ॥ સૂ૦ ૨ ॥

તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

વક્ષ્યમાણ વિષયને સૂત્રકાર કહે છે—"भिक्खुं च" ઈત્યાદિ.

શ્મશાનાદિસ્થિત સાધુકે, ગૃહપતિદ્વારા પ્રદત્ત અકલ્પનીય અશનાદિક ન લેનેપર, યદિ વે ગૃહપતિ ઉસ સાધુકી તાડના આદિ કરેં તો સાધુ ઉસ તાડનાદિકકો શાન્તિપૂર્વક સહન કરે । અથવા વહ સાધુ ઉસ ગૃહપતિકે સમ્યગ્દષ્ટિત્વ ઔર મિથ્યાદષ્ટિ કા અનુમાન કર, યદિ વહ સમ્યગ્દ્રષ્ટી હો તો ઉસે સાધુ કે આચાર કા પરિજ્ઞાન કરાવે । અથવા-યદિ દેખે કિ યહ ગૃહપતિ મિથ્યાદ્રષ્ટી હૈ તો કુછ ભી નહીં કહે । ચુપ-ચાપ ઉસકે દ્વારા કિયે ગયે ઉપસર્ગો કો શાન્તચિત હો કર સહે ।

સૂત્રકારે ૧ પ્રથમ અને ૨ બીજા સૂત્રમાં એ પ્રગટ કરેલ છે કે કોઇ ગૃહસ્થ એવા હોય છે કે જે મુનિયોની તરફ પૂર્ણ ભકિત રાખે છે પણ તેના આચારથી અપરિચિત છે. તથા કેટલાક ગૃહસ્થ એવા હોય છે કે તેના આચારથી પરિચિત છે. એમાં જે એના આચારથી અપરિચિત છે તેના વિષયમાં સૂત્રકાર ફરીથી પણ કહે છે કે એવી વ્યક્તિ મુનિને ધ્યાન અધ્યયન આદિ સ્થાનોમાં વિહાર કરતા જોઇને ભકિતના આવેશથી પોતે મુનિને પૂછે છે કે-મહારાજ હું આપને માટે આહાર વસ્ત્રાદિક દેવાનો અભિલાષી છું. આપને માટે એક નવીન મકાન પણ જેમાં આપ નિવાસ કરી શકો તેવું બનાવી દેવા ચાહું છું, નહિ તો આપને લાયક જુના મકાનને સુધરાવી દઉં. કહો આપની શું સંમતિ છે? આપની આજ્ઞાની વાર છે કામ જલ્દી થઇ જશે. આ પ્રકારની તે ગૃહસ્થની વાત સાંભળીને મુનિ ધ્યાનાદિકના કારણે જ્યારે કાંઇ પણ ઉત્તર આપતા નથી ત્યારે તે ગૃહસ્થ પોતાની કલ્પનાથી પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી લે છે-ઠીક છે મુનિરાજે મને આ બાબતમાં કાંઈ ઉત્તર આપેલ નથી તો કાંઈ વાંધો નથી. મેં તેમને જાહેર તો કરી જ દીધું છે. ભકિત-અનુનય-વિનય વિગેરે-થી મંજુર કરાવી લઈશ. અને આ આહારાદિકની સામગ્રી પણ એમને કોઈ પણ પ્રકારે

દઈજ દઈશ. અથવા જો કોઈ આ પ્રકારનો રાજપુરૂષ હોય તો એ કહે કે જો તેઓ નહીં લે તો બળજબરીથી એણે સ્વીકારવું પડશે. ઓછામાં ઓછો તેઓ એટલો તો વિચાર કરશે કે ' આ એક રાજાનો કર્મચારી છે. અથવા સ્વયં રાજ-પુરૂષ છે, એમણે લાવેલી આ સામગ્રી હું કઈ રીતે ન લઉં—ન લેવાથી દિલમાં ખેદ થશે—આથી મારા તરફ એની વિરકિત બનશે અને એથી એ મને દુઃખકારક બનશે.'

જે પુરૂષ—ગૃહસ્થ પૂર્ણ રીતે મુનિના આચારથી પરિચિત નથી અને એ કારણથી એ પૂછવું ઉચિત ન માની પૂછતો નથી અને મનમાં નિશ્ચય કરે છે કે ચાહે ગમે તેમ થાય તો પણ હું અન્ન, વસ્ત્ર આદિ સામગ્રી મુનિને અવશ્ય આપવાનો છું, અને તેઓ અવશ્ય એનો સ્વીકાર કરશે જ. આવો નિર્ધાર કરી એ અન્ન, વસ્ત્ર ઈત્યાદિ સામગ્રી તૈયાર કરાવી એને લઈ એ મુનિ પાસે પહોંચે છે, પરંતુ મુનિરાજ ઔદ્દેશિકાદિ દોષોથી દૂષિત એ સામગ્રી જ્યારે લેતા નથી ત્યારે એના દિલમાં એવો ખ્યાલ જામી જાય છે કે આ સાધુએ મારો તિરસ્કાર કર્યો છે. આથી દ્વેષ ભાવનાવાળા થઈ એ રાજપુરૂષ ગૃહસ્થ એ મુનિના ઉપર અનેક પ્રકારનો ઉપદ્રવ કરવા લાગે છે, આ વાતને સૂત્રકાર—" आहच्च गंथा वा फुसंति" આ વાક્યથી પ્રગટ કરે છે. તે ગૃહસ્થ અપરિમિત દ્રવ્યના વ્યયથી અશનાદિક સામગ્રી મુનિના નિમિત્તે તૈયાર કરાવી જ્યારે એ મુનિની પાસે લઇને જાય છે અને મુનિએ સામગ્રી જ્યારે સ્વીકારતા નથી ત્યારે તે અસ્વીકાર કરનાર મુનિને અનેક પ્રકારથી દુઃખ આપવા લાગે છે. ક્યારેક ક્યારેક એ રાજપુરૂષ ગૃહસ્થ જાતે જ તે મુનિને મારવા પ્રેરાય છે અને બીજાઓને પણ ઉશ્કેરે છે અને કહે છે કે તમે બધા લોકો આ મુનિને લાકડીથી, હાથથી, પગના પ્રહારોથી ખુબ પીટો, કુહાડી આદિથી એના હાથ પગ વગેરે અવયવોને છેદી નાખો, અગ્નિમાં એને બાળી નાખો, એના શરીરના માંસના લોચા કાઢી લો, એનાં વસ્ત્ર અને અન્ય સામગ્રી આંચકી લો અને જલ્દી એના જીવનનો અંત લાવી દો, જે જે પ્રકારની યાત-નાઓ પહોંચાડી શકાય તેટલી પહોંચાડો, એને રીબાવી રીબાવીને મારી નાખો. આ પ્રકારે અનેક પરિષહ અને ઉપસર્ગોથી વ્યાપ્ત થતા પણ ધીર—પરીષહ અને ઉપસર્ગોને સહન કરવામાં શકિતશાલી મુનિ હનનાદિ દુઃખોને સમભાવે સહન કરે પણ ઔદ્દેશિકાદિક દોષોથી દૂષિત અન્ન વસ્ત્રાદિકને ગ્રહણ ન કરે, તેમ ચિત્તમાં કોઇ પ્રકારની ગ્લાનિ પણ ન લાવે.

અથવા—તે મુનિ " એ પુરૂષ કોણ છે? સમ્યગ્દષ્ટિ છે ? કે મિથ્યાદષ્ટિ ? અભિગૃહીતનિયમવાળા છે ? અથવા એથી રહિત છે ? " ઇત્યાદિ વિચારવાનો વિષય જેનું નામ ઈદશ છે એનાથી ભિન્નનું નામ અનીદશ છે. ''આ અનીદશ છે" એવું વિચારી—એ સંભાષણને યોગ્ય છે--એવું જાણી લઇ એને મુનિના આચા-રનો ઉપદેશ આપે. સ્વસિદ્ધાંતની સ્થાપના અને પરસિદ્ધાંતના નિરાકરણથી એ વ્યકિતને સંતોષ આપે. અમારે માટે આ ઔદ્દેશિક અશન વસનાદિક અસ્વી-

કાર્ય છે. આ પ્રકારે મૂલગુણુ અને ઉત્તરગુણોના ભેદથી ભિન્ન એવી પિંડૈષણાની શુદ્ધિનું કથન કરી તે ગૃહસ્થના મનમાં દૃઢતા જમાવે, તેવી વાણીથી તેને સમજાવે "यत्स्वयमदुःखितं स्यान्न च परदुःखे निमित्तभूतमपि । केवल मुपग्रहकरं, धर्मकृते तद् भवेद्देयम्" ઈત્યાદિ વાકયોથી એ બતાવે કે આહારાદિક વસ્તુ અદોષ હોય તે જ બીજાને ઉપકારક બને. આવી ઉપકારક વસ્તુ જ મુનિયો માટે એમના ધર્મની વૃદ્ધિમાં સહાયક હોવાથી દેવા યોગ્ય માનવામાં આવેલ છે. આ રીતે મુનિ આચારવિષયક કથન ત્યારે જ કરે કે જ્યારે એનામાં આચારને સમજાવવાની પૂર્ણ શકિત–યોગ્યતા હોય અને સાંભળનાર પણ યોગ્ય–પાત્ર હોય. એમ ન હોય તો કહેવાથી કોઇ લાભ નહીં બને. આ વાતને "अथवा वाग्गुप्त्या" ઇત્યાદિ. આ પદોથી પ્રસ્ફુટ (સ્પષ્ટ) કરે છે. અથવા વચન ગુપ્તિ–વચનસંયમ–મૌન જ આત્માનો ગુણુ છે. આ રીતે મનોગુપ્તિ આદિ ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત રહેતા એ સાધુ પિણ્ડવિશુદ્ધિ આદિના ઉદ્ગમ ઉત્પાદનાદિ ગત દોષોનો પ્રશ્નપ્રતિવચનાદિપૂર્વક સારી રીતથી નિશ્ચય કરે. તાત્પર્ય એ છે કે—ભિક્ષુ કદિ પણ ઔદેશિક આદિ આહાર ન લે બીજો માણુસ કદી બળાત્કારથી એને આપવાની હઠ પકડે–આપત્તિ વિપત્તિઓ ઉભી કરે–ત્યારે એનાથી જરા પણુ ન ગભરાય. મુનિ માટે કેવો આહાર કલ્પનિક છે તે એને સમજાવે અને સમજાવવા છતાં પણ તે ન માને તો સારામાં સારો રસ્તો મૌન ધારણુ કરવાનો છે.

આ બધું મેં મારી બુદ્ધિથી કલ્પિત કરીને કહ્યું નથી પરંતુ આ પૂર્વોકત કલ્પ અકલ્પ આહારાદિવિષયક કથન, તથા આગળ કાંઇ કહેવાનું છે એ બધું કલ્પ અને અકલ્પના વિધાનને જાણુવા વાળા સર્વજ્ઞ ભગવાને પોતાની ૧૨ પ્રકારની સભામાં કહેલ છે. (સૂ૦ ૩)

ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।

વક્ષ્યમાણુ વિષયને જ સૂત્રકાર સૂત્રદ્વારા પ્રદર્શિત કરે છે—"से समणुन्ने" ઈત્યાદિ.

વહ સાધુ ગૃહપતિદ્વારા પ્રદત્ત ઉસ આહારાદિકો કભી ભી સ્વીકાર ન કરે । ઇતના હી નહીં વહ સાધુ શાક્યાદિ પરતીર્થિકોં કો કભી ભી અશનાદિક નહીં દેવે, ન ઉન્હેં નિમન્ત્રિત કરે, ન ઉનકી સેવા કરે, ઔર ન ઉનકા આદર હી કરે ।

એ અનગાર તે અસમનોજ્ઞ–શાકયાદિકો દ્વારા અત્યંત આદૃત થયેલ પણ ગૃહસ્થોને ત્યાંથી પ્રાપ્ત કલ્પનિક આહારાદિક અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય તથા વસ્ત્ર, પાત્ર, કમ્બલ અને પાદપ્રોઞ્છન, એ શાકયાદિકોને ન આપે, અથવા તો એમને આપવા માટે ન આમંત્રણ આપે, અથવા તો ન તેની વૈયાવૃત્ત્ય કરે. અહિં 'इति' શબ્દ અધિકારની સમાપ્તિમાં આવે છે આ પ્રકારે અધિકારની સમાપ્તિમાં શ્રી સુધર્માસ્વામી શ્રી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે—

સાધુ ગૃહસ્થો પાસેથી ફકત અકલ્પનીય આહારાદિક સ્વીકાર ન કરે. આટલુંજ નહિ પરન્તુ કલ્પનીય આહારાદિક સ્વીકારેલ હોય તે અન્ય શાકયાદિકોને આપે પણ નહિ (સૂ૦ ૪)

પ્રશ્નમ સૂત્રકા અવતરણ ઔર પ્રશ્નમ સૂત્ર ।

" કેવા થઈ કોને માટે આપે " આને પ્રગટ કરે છે–**'धम्ममायाणह'** ઇત્યાદિ.

ભગવાન્‌કી આજ્ઞા હૈ કિ સાધુ અપને સાધર્મિક સાધુકો અશનાદિક પ્રદાન કરે, ઉસકો નિમન્ત્રિત કરે, ઉસકી સેવા કરે ઔર ઉસકા આદરસત્કાર કરે ।

સમનોજ્ઞોનો આદર કરતા અથવા સમનોજ્ઞોથી આદૃત થતા એ ઉદ્યતવિહારી સાધુ સમ્યગ્દર્શનાદિમાં સંવિગ્ન–એક સામાચારીનું પાલન કરવામાં પ્રવિષ્ટ–અન્ય મુનિજનો માટે ચાર પ્રકારના અશન અને ચાર પ્રકારનાં વસ્ત્રાદિક દે, એને આપવા માટે આમંત્રણ આપે અને એમની વૈયાવૃત્ત્ય–શુશ્રૂષા પણ કરે. ગૃહસ્થોની પાસેથી કેવળ અકલ્પનીય આહારાદિક અને વસ્ત્રાદિકને લેવાનો નિષેધ છે. કલ્પનીયનો નહીં, પરંતુ અસમનોજ્ઞો પાસેથી ન તો લે કે ન એને આપે. આ પ્રકારે મતિમાન્–કેવલજ્ઞાની મહાવીર ભગવાન્ દ્વારા પ્રરૂપિત પૂર્વોકત અશનાદિના ગ્રહણની વિધિ અને નિષેધના પ્રતિપાદક સાધુના આચારરૂપ ધર્મને હે

શિષ્યો ! તમે સઘળા સારી રીતે સમજો. " इति ब्रवीमि " આ પદોનો અર્થ પહેલાના ઉદ્દેશોમાં કહેવાઈ ગયેલ છે. (સૂ૦ ૫)

આઠમા અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૮-૨ ॥

તૃતીય ઉદ્દેશકા દ્વિતીય ઉદ્દેશકે સાથ સમ્બન્ધકથન । પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

આઠમા અધ્યયનનો ત્રીજો ઉદ્દેશ

બીજો ઉદ્દેશ કહેવાઈ ગયેલ છે, હવે ત્રીજો ઉદ્દેશ કહેવામાં આવે છે. આ ઉદ્દેશનો પૂર્વ ઉદ્દેશ સાથે એવો સંબંધ છે-સાધુને અકલ્પનીય અશનાદિ ગ્રહણ કરવાનો એમાં નિષેધ કરવામાં આવેલ છે. આ ઉદ્દેશમાં એ બતાવવામાં આવશે કે પોતાને ઘેર આહારાદિ ગ્રહણ કરવા નિમિત્તે આવેલા મુનિને કોઈ ભદ્ર ગૃહસ્થ ઠંડીના કારણે થરથરતા જોઈ પૂછે કે "કામની ચેષ્ટાથી આ શરીર કંપી રહ્યું છે કે શું ?" ત્યારે સાધુનું એ કર્તવ્ય છે કે તેણે પેલા ગૃહસ્થની ખોટી શંકાનું નિવારણ કરવું અને કહેવું કે-'ઠંડીના કારણે મારૂં શરીર કંપી રહ્યું છે બીજું કોઈ કારણ નથી" આમાં સર્વ પ્રથમ મધ્યમ અવસ્થામાં ઠંડીથી કંપતા શરીરના પ્રસંગથી એ અવસ્થામાં સંયમના આચરણની યોગ્યતાને સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે—" मज्झिमेण " ઈત્યાદિ.

કિતનેક મનુષ્ય યુવાવસ્થામેં હી સંબુદ્ધ હો મુનિ હો જાતે હૈં । ઉનમેં જો બુદ્ધબોધિત હોતે હૈં વે પણ્ડિતોં અર્થાત્ તીર્થકરગણધર આદિકે સમીપ ધર્મવચન સુન કર, ઉન્હેં હૃદયમેં ઉતાર કર સમતાભાવકા અવલમ્બન કરે; ક્યોં કિ તીર્થકરગણધર આદિકોંને સમતાસે હી ધર્મકા પ્રરૂપણ કિયા હૈ । ઉન સાધુઓંકો ચાહિયે કિ વે શબ્દાદિક વિષયોંકી અભિલાષાસે રહિત હો કર, પ્રાણિયોંકી હિંસા ઔર પરિગ્રહ નહીં કરતે હુએ વિચરતે હૈં । એસે મુનિ કભી ભી પરિગ્રહોંસે લિપ્ત નહીં હોતે હૈં, ઔર ન યે પ્રાણિયોંકે ઉપર મનોવાક્કાયદણ્ડકા હી પ્રયોગ કરતે હૈં । એસે મુનિયોંકો તીર્થંકરોંને મહાન્ ઔર અગ્રન્થકહા હૈ । એસે મુનિ મોક્ષ ઔર સંયમકે સ્વરૂપકે પરિજ્ઞાતા હોતે હૈં, ઔર વે દેવ, નારક, મનુષ્ય ઔર તિર્યઞ્ચકે જનમ–મરણાદિક દુઃખોંકો જાન કર કભી ભી પાપકર્મ નહીં કરતે હૈં ।

યૌવન અને વૃદ્ધ અવસ્થાથી વચ્ચેની અવસ્થાનું નામ મધ્યમ અવસ્થા છે, એ અવસ્થા જ ખાસ કરી તપ અને સંયમ માટે યોગ્ય માનવામાં આવેલ છે; એ અવસ્થામાં સંયમના આચરણ માટે બોધને પ્રાપ્ત થયેલ કોઈ કોઈ મનુષ્ય દીક્ષા લઈ મુનિ બને છે. સૂત્રમાં પ્રથમ અને ત્રીજી, આ બન્ને અવસ્થાઓને છોડી જે મધ્યમ અવસ્થા નક્કી કરવામાં આવી છે આથી એ વાત માલુમ પડે છે કે ખાસ કરી એ અવસ્થામાં કામની અભિલાષાથી નિવૃત્ત બની પ્રાણી નિર્વિઘ્ન રૂપથી રત્નત્રયની આરાધના કરવામાં શક્તિશાળી હોય છે.

આમાં એટલું વિશેષ છે–સંબુધ્યમાન જીવ ત્રણ પ્રકારના છે. ૧ સ્વયંબુદ્ધ, ૨ પ્રત્યેકબુદ્ધ, ૩ બુદ્ધબોધિત. આમાં જે બુદ્ધબોધિત છે એનોજ અહિં અધિકાર છે. આથી એ અધિકારને લઈ સૂત્રકાર કહે છે–" श्रुत्वा " ઈત્યાદિ. રત્નત્રયની આરાધનાજન્ય ફળના જાણનાર એ મેધાવી–તીર્થંકર–અને ગણધરાદિકોનાં ઈષ્ટ અને અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ અને પરિહારના પ્રતિપાદક આગમસ્વરૂપ વચન સાંભળી અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરી સમસ્ત જીવોમાં સમતાભાવ ધારણ કરે. કેમ કે શ્રુતચારિત્રલક્ષણરૂપ જ ધર્મ છે, અને તે સમસ્ત જીવોમાં સમભાવરૂપથી રહેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. એવું તીર્થંકર અને ગણધર આદિ દેવોએ બાર પ્રકારની સભામાં કહ્યું છે. બુદ્ધબોધિતોનાં કર્તવ્ય બતાવવા માટે સૂત્રકાર " ते अणवकंखमाणा " આ સૂત્રાંશથી કથન કરે છે–આ બુદ્ધબોધિત જીવ પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવા માટે ઉદ્યમી બનીને શબ્દાદિક વિષયોની ચાહનાથી રહિત બનીને

પ્રાણીઓના પ્રાણોના નાશના કારણથી સદા દૂર રહે છે, અને પરિગ્રહથી અલગ બની સમસ્ત લોકમાં કોઈ પણ સ્થળે પરિગ્રહના દોષથી લિપ્ત બનતા નથી. અહિં પ્રથમ અને અંતિમ પાપથી તેની નિવૃત્તિ પ્રગટ કરવાથી મધ્યવર્તી મૃષાવાદ આદિ પાપોથી પણ તે રહિત બને છે. આ વાત પણ પોતે સમજી લેવી જોઈએ. તે બુદ્ધબોધિત સાધુ જ પ્રાણીઓના વિષે પરિતાપ ઉપજાવવાવાળા મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારનો પરિત્યાગ કરી પાપજનક પ્રાણાતિપાતાદિકરૂપ પાપ કર્મો નહિ કરતાં લઘુકર્મી બને છે, અને ધનધાન્યાદિક બાહ્ય પરિગ્રહથી અને કષાયાદિરૂપ આભ્યંતર પરિગ્રહથી રહિત હોવાથી નિષ્પરિગ્રહી–પરિગ્રહથી રહિત તીર્થંકરોદ્વારા કહેવામાં આવેલ છે.

તથા—આ બુદ્ધબાધિત મુનિ 'ओए'–એકલો–રાગદ્વેષરહિત હોઈ 'द्युतिमतः' –મોક્ષ અથવા તેના સાધન–સંયમ–ના 'खेदज्ञ' સ્વરૂપના જાણકાર હોય છે– સંસારના સાધનોના નહિ, કારણ કે એ આ વાતને સારી રીતે જાણી ચૂકેલ છે કે સંસારમાં આ જીવને કદી પણ સાચી સુખ શાંતિ મળી શકતી નથી. દેવગતિમાં પણ જીવને જન્મ અને મરણ કરવાં પડે છે. મનુષ્યગતિ, નરકગતિ, અને તિર્યંચગતિમાં પણ આવી જ પરિસ્થિતિ છે–ત્યાં પણ જીવ જન્મ અને મરણના દુઃખોથી રહિત નથી, માટે આવા સમસ્ત સાંસારિક દુઃખોથી છોડાવવાવાળા જો કોઈ હોય તો તે તેના અભાવસ્વરૂપ એક મોક્ષ જ છે, અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ સંયમથી જ મેળવી શકાય છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિનું કારણ એક સંયમ છે માટે મોક્ષ અને સંયમના સ્વરૂપના જ્ઞાતા બની તેના તરફ પોતાની પ્રવૃત્તિને લગાડે છે અને પાપ કર્મોથી સર્વથા જુદા રહે છે. આ આશયને સમજાવવા માટે " ओजो द्युतिमतः खेदज्ञः उपपातं च्यवनं च ज्ञात्वा " આ કહ્યું છે. खेदज्ञ–ખેદ શબ્દનો અર્થ આ સ્થળે સ્વરૂપ છે, તેના જ્ઞાતાનું નામ ખેદજ્ઞ છે.

મધ્યમ અવસ્થામાં સંયમના આચરણ માટે પ્રાપ્ત થયેલ કોઇ કોઈ જીવ દીક્ષા લઈને મુનિ બની જાય છે. તીર્થંકરાદિપ્રતિપાદિત વચનરૂપ આગમનું શ્રવણ તેમજ મનનથી સમસ્ત જીવોમાં સમતા ધારણ કરવાથી જ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવા દૃઢ વિશ્વાસથી તે શબ્દાદિક વિષયોની તરફ નહીં જતાં અઢાર પ્રકારના પાપસ્થાનોનો પરિત્યાગ કરી પોતાના ગૃહીત ચારિત્રને ઉજ્જવળ કરવા નિમિત્ત સમસ્ત પરિગ્રહથી રહિત બની રાગ અને દ્વેષથી પર બનવાથી મોક્ષ અને તેનાં સાધનો જાણવાની તરફ જ અગ્રેસર થાય છે. (સૂ૦૧)

દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા।

મધ્યમ વયમાં દીક્ષિત બનવાથી પણ કોઈ એક મુનિ પરિષહ અને ઇન્દ્રિયોથી દુઃખિત થાય છે, આ વિષયને બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે— “आहारोवचया” ઇત્યાદિ.

આહારસે પરિપુષ્ટ પ્રણિયોં કે યે શરીર, પરીષહોંકે આનેપર વિનષ્ટ હો જાતે હૈં। દેખો; કિતનેક પ્રાણી ક્ષુધાપરીષહસે કાતર હો જાતે હૈં, ઔર ઇનકે વિપરીત કોઇ ૨ રાગદ્વેષવર્જિત મુનિ ક્ષુધાપરિષહકે પ્રાપ્ત હોને પર ભી નિષ્પ્રકમ્પ હો કર ષડ્જીવનિકાયકે ઉપર દયા કરનેમેં હી સંલગ્ન રહતે હૈં।

પ્રાણીઓના શરીર, “आहारोपचयाः” આહાર—અશન આદિથી ઉપચય—વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થનારા તથા—“ परिषहप्रभंगुराः ” ક્ષુધારૂપ પરિષહથી મ્લાન હોય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—પ્રાણીઓનું ઔદારિક શરીર આહારથી વૃદ્ધિગત અને ક્ષુધારૂપ પરિષહથી મ્લાન અને નિર્બળ બને છે. આ વાત શિષ્યોને સમજાવે છે અને કહે છે—“ पश्यत ” આપ લોક આ વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખો. જ્યારે આ વાત છે તો કોઈ કોઈ કાયર પ્રાણી ભૂખના દુઃખથી દુઃખિત બની ઈન્દ્રિયોદ્વારા કાયરભાવ ધારણ કરે છે. આ વાત પણ વિશ્વાસ કરવા જેવી છે, પરંતુ જે રાગ દ્વેષથી રહિત છે તે પરિષહ અને ઉપસર્ગો સહેવામાં શક્તિશાળી હોય છે—ક્ષુધાદિ પરિષહોના આવવાથી પણ તે સુમેરૂની માફક અડગ રહે છે, અને ષડ્-જીવનિકાયની દયાનું પરિપાલન કરે છે.

જે કાયર હોય છે તે જ્યારે ભૂખથી પીડિત થાય છે ત્યારે આંખોથી રૂપાદિકનું પણ સારી રીતે અવલોકન કરી શકતા નથી, કાનોથી સારી રીતે શબ્દ પણ સાંભળી શકતા નથી. જીભથી સુંદર સુસ્વાદુ રસનો પણ સ્વાદ લઈ શકતા નથી, નાકથી સુન્દર ગંધ પણ સુંઘી શકતા નથી અને સ્પર્શ ઈન્દ્રિયથી ઠંડી આદિના જ્ઞાનથી પણ અપરિચિત રહે છે. તાત્પર્ય—ભૂખ સમસ્ત ઇન્દ્રિયોની શક્તિનો પ્રતિઘાત કરનાર છે.

કેવલિયોને પણ વેદનીય આદિ ચાર અઘાતિયા કર્મોનો સદ્ભાવ છે માટે તેવા કર્મોનો નાશ કરવા તેને પણ શરીરરક્ષાની આવશ્યકતા છે, અને શરીરરક્ષાના નિમિત્ત કવલ આહારની જરૂરત છે. કવલ આહાર પણ એ માટે ત્યાં હોય છે કે તે વેદનીય કર્મનું કાર્ય છે. જો તે કવલ આહાર ન કરે તો વેદનીય કર્મના સદ્ભાવથી તજ્જન્ય—ક્ષુધાપરિષહજન્ય કષ્ટનો તેને સામનો કરવો પડે, માટે કેવલી પણ કવલ આહાર કરે છે. તેના વિના ઔદારિક શરીરની સ્થિતિ રહી શકતી નથી. શરીરસ્થિતિ રહ્યા વિના બાકી રહેલા ચાર કર્મોનો વિનાશ થઈ શકતો નથી, માટે કેવલિયોને પણ કવલ આહાર છે. (સૂ૦૩)

તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

ષડ્જીવનિકાયના રક્ષક કેવા હોય છે? તે કહે છે–''जे संनिहाणसत्थस्स''ઇત્યાદિ.

પૂર્વોક્ત મુનિ આગમમેં કુશલ હોતે હૈં ઔર વે કાલ, બલ, માત્રા, ક્ષણ, વિનય ઔર સમયકે જ્ઞાતા હોતે હૈં । વે પરિગ્રહમેં મમત્વ નહીં રખતે હૈં, યથાકાલ અનુષ્ઠાન કરનેવાલે હોતે હૈં ઔર અપ્રતિજ્ઞ હોતે હૈં । એસે મુનિ રાગદ્વેષકો છિન્ન કરકે મોક્ષકો પ્રાપ્ત કરતે હૈં ।

સંનિધાનશાસ્ત્રનો અર્થ આગમ છે. તે આ પ્રકારથી–નરક અને નિગોદાદિકોમાં જીવ જેના દ્વારા સ્થાપિત કરાય છે તે સન્નિધાન–જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ છે. તેના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદક જે શાસ્ત્ર છે તે સન્નિધાનશાસ્ત્ર–આગમ છે. અથવા—'' सन्निधानशस्त्रस्य '' આ પણ '' संनिहाणसत्थस्स ''ની છાયા બને છે, આનો અર્થ સંયમ છે. સન્નિધાનનો અર્થ કર્મ–અને એ કર્મનું શસ્ત્રની રીતે છેદન કરનાર હોવાથી શસ્ત્ર સંયમ છે. આગમના અથવા સંયમના જે જ્ઞાતા–આ વિષયમાં જે કુશળ–છે તે કાલજ્ઞ, બલજ્ઞ, માત્રજ્ઞ, ક્ષણજ્ઞ, વિનયજ્ઞ, સમયજ્ઞ, પરિગ્રહત્યાગી, કાલોકાલ સંયમ ક્રિયાનો આરાધક, અપ્રતિજ્ઞ મુનિ રાગ અને દ્વેષનો વિનાશ કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. આ સમસ્ત પદોની વ્યાખ્યા બીજા અધ્યયનના પાંચમા ઉદ્દેશમાં કહેવાયેલ છે. (સૂ૦૩)

ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।

સંયમના આચરણ માટે દીક્ષિત બનેલ જે મુનિ હોય છે એને સૂત્રકાર કહે છે–'' तं भिक्खुं '' ઇત્યાદિ.

શીતસ્પર્શસે કમ્પિતશરીર મુનિકો દેખ કર યદિ ગૃહપતિ પૂછે કિ હે આયુષ્મન્ ! ક્યા અપકા શરીર કામજનિત પીડાસે કંપિત હો રહા હૈ ? તો મુનિ ઉસસે કહે– હે ગાથાપતિ ! મેરા શરીર કામવિકારસે નહીં કઁપ રહા હૈ, કિન્તુ શીતકી બાધાકો મૈં નહીં સહ પા રહા હું ઇસલિયે કઁપ રહા હૈ । ઇસ પર યદિ ગૃહપતિ કહે કિ હે આયુષ્યન્ ! તો આપ અગ્નિસેવન ક્યોં નહીં કરતે ? ઇસ પર

વહ સાધુ કહે કિ હે ગાથાપતિ! મુઝે અગ્નિકો પ્રજ્વલિત કરના યા ઉસકા સેવન કરના નહીં કલ્પતા । ઇસ પ્રકાર કહને પર યદિ વહ ગૃહપતિ યા અન્ય ગૃહસ્થ આગ જલા કર ઉસ મુનિકે શરીરકો તાપિત કરે તો વહ મુનિ ગૃહસ્થકો સમઝા કર અગ્નિસેવનસે દૂર હી રહે ।

જે ધન, ધાન્ય, હિરણ્ય, સુવર્ણ, આદિ સમૃદ્ધિથી યુક્ત છે, કસ્તુરી, ચંદન, આદિથી જેનું શરીર લિપ્ત થઈ રહેલ છે, દેહ પણ જેની ખુબ સુંદર છે, ઘરમાં મનોહર અંગવાળી સ્ત્રીઓનો સમૂહ છે, એવા કોઈ ગૃહસ્થના ઘેર મધ્યમ અવસ્થાવાળા, અલ્પ ઉપધિના ધારક મુનિ આહાર લેવા માટે આવે ત્યારે તેને અધિક ઠંડીથી કાંપતાં જોઈ તે ગૃહસ્થ અન્તપ્રાન્તભોજી એવં તેજરહિત અકિંચન મુનિના તરફ સંદેહયુક્ત વિચાર કરે છે કે–“ આ મારા ઘરની સ્ત્રીઓના સુંદર રૂપ અને લાવણ્યને જોઈ શૃંગારની ચેષ્ટાથી અકળાઈ કાંપી રહેલ છે ? અથવા ઠંડીના સ્પર્શથી આનું શરીર કાંપી રહ્યું છે?” એવું વિચારી એ મુનિને પૂછે છે–હે મુનિ ! તમારૂં શરીર મારા ઘરની સ્ત્રીઓને જોઈ કાંપી રહ્યું છે કે બીજા કોઈ કારણથી ?, આ પ્રકારની અસત્ય આશંકાથી પૂછવામાં આવેલા ગૃહસ્થના એ પ્રશ્નને સાંભળી ભિક્ષુ એની આશંકાનું નિવારણ કરવાના હેતુથી કહે છે કે–હે આયુષ્યમન્ ! ગ્રામધર્મ–કામ–ની ચેષ્ટાસ્વરૂપ શૃંગારાદિ વિષયવાળા વિષય મને પીડતા નથી પરંતુ અત્યારે ઠંડી અધિક પ્રમાણમાં હોવાથી, તેમ મારી પાસે એ ઠંડીથી બચાવ કરી શકે તે રીતે વસ્ત્રાદિક ન હોવાથી કાંપી રહ્યો છું. વસ્ત્રાદિક ઓછા હોવા છતાં પણ જો શરીર સશક્ત હોય તો ઠંડી સહન કરવામાં હરકત ન પડે, આ સમયે મારૂં શરીર પણ દુર્બળ છે, આથી ઠંડીના કારણે મારૂં શરીર કાંપી રહ્યું છે–કામચેષ્ટાથી નહીં. આ પ્રકારે મુનિથી જ્યારે તે પોતાની આશંકાનો ઉત્તર ઠીક ઠીક મેળવી લે છે ત્યારે તે લજ્જીત બને છે, સાથમાં તેના હૃદયમાં વિવેકનો ઉભરો આવવાથી તે મુનિ પ્રત્યે ભક્તિ અને વિનયના ભાવથી ભરેલા અંતઃકરણવાળો થઇ

તે કહે છે-મહારાજ જ્યારે આપની આ હાલત છે તો પછી આપ ઠંડીને અગ્નિથી કેમ દૂર કરતા નથી ? તેના ઉત્તરમાં મુનિ કહે છે કે-અગ્નિકાયને થોડા અથવા વધારે બાળવામાં અને તેનાથી આ શરીરને થોડો અથવા અધિક તાપ આપવામાં મુનિકલ્પ નથી.

ભાવાર્થ—અગ્નિકાયના આરંભમાં ષટ્જીવનિકાયની વિરાધના થાય છે માટે શાસ્ત્રમાં આ પ્રકારનો આચાર મનિ માટે નિષિદ્ધ છે. ભલે ભયંકરમાં ભયંકર ઠંડી પડે તો પણ મુનિ આ પ્રકારે અગ્નિનો આરંભ કરી : શકતા નથી. કોઈની વિરાધના કરી આ પૌદ્ગલિક શરીરને સુખી કરવો એવું મુનિનું કર્તવ્ય નથી. અગ્નિકાયના આરંભમાં અગ્નિકાયના જીવોની વિરાધનાની સાથે સાથે બીજા જીવોની પણ વિરાધનાનો આરંભ અવશ્ય થાય છે, માટે આ પ્રકારનો આરંભ કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા મુનિ માટે નથી.

આ રીતે સમજાવવા છતાં પણ જો કોઇ અથવા એજ ગૃહસ્થ ભક્તિ અગર દયાના આવેશથી તે મુનિની ઠંડીથી રક્ષા કરવાના અભિપ્રાયથી થોડી ઘણી અગ્નિ સળગાવી તેના શરીરને થોડા રૂપમાં અથવા ઘણા રૂપમાં તપાવવાની ચેષ્ટા પણ કરે તો તે સમય તે ભિક્ષુ આ પ્રકારની તેની (અગ્નિજ્વાલનાદિ ક્રિયાથી શરીરને તપાવવારૂપ) ક્રિયાને સાવદ્યના આચરણ રૂપથી વિચારી અને જાણી તે ગૃહસ્થથી "આ આચાર અમો મુનિઓ માટે અકલ્પનીય હોવાથી કલ્પતું નથી" આ પ્રકારે અનાસેવનપરિજ્ઞાથી કહે—તેને સમજાવે. "इति ब्रवीमि" આ પદોનો અર્થ પહેલાના ઉદ્દેશોમાં કહેવાઇ ગયેલ છે.(સૂ૦૪)

આઠમા અધ્યયનનો ત્રીજો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૮-૩ ॥

ચતુર્થ ઉદેશકા તૃતીય ઉદેશકે સાથ સમ્બન્ધપ્રતિપાદન, પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

આઠમા અધ્યયનનો ચોથો ઉદ્દેશ.

ત્રીજો ઉદ્દેશ કહેવાઇ ગયા બાદ હવે ચોથા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ થાય છે. આ ઉદ્દેશનો પાછળના ઉદ્દેશની સાથે આ સંબંધ છે–પાછળના ઉદ્દેશમાં એ કહેવાયું છે કે ભિક્ષાને માટે નિકળેલ મુનિને ઠંડીમાં ઠંડીના સ્પર્શથી કાંપતા જોઈ જો કોઈ ગૃહસ્થ ગ્રામધર્મની આશંકા કરી લે છે ત્યારે મુનિ એની એ અસત્ય આશંકાનું સમાધાન કરી દે છે. આ ઉદ્દેશમાં એ પ્રગટ કરવામાં આવશે–સ્ત્રીઓ જ કદાચ મુનિને હાવભાવ વગેરે ચેષ્ટાઓથી વશમાં કરવાનો પ્રયત્ન કરે, અને મુનિ પણ એ સ્થાનમાંથી બહાર નિકળવામાં અસમર્થ બની જાય ત્યારે એ સમયે 'મુનિનું આ કર્તવ્ય છે કે તે પોતાના ચારિત્રની રક્ષા કરવા માટે વૈહાયસ અને ગાર્દ્ધપૃષ્ઠ નામની મરણ વિધિથી પોતાના પ્રાણ તજી દે પણ પોતાના શીલ–બ્રહ્મચર્યમહાવ્રત–નો ભંગ ન કરે. કેમ કે બ્રહ્મચર્યના અભાવથી એનું મરણ નિંદિત છે. આ વાત કહેતાં સૂત્રકાર ઠંડીના પ્રસંગમાં વસ્ત્રની કલ્પનીયતા અને અકલ્પનીયતા સૂત્રદ્વારા પ્રગટ કરે છે–'જે ભિક્ખૂ'ઈત્યાદિ.

મુનિકો તીન વસ્ત્ર– ઔર ચૌથા પાત્ર કા રખના કલ્પતા હૈ । ઇસ પ્રકારકે સાધુકો યહ ભાવના નહીં હોતી હૈ કિ ચૌથે વસ્ત્રકી યાચના કરૂઁગા । સાધુ એષણીય વસ્ત્રકી યાચના કરતે હૈં, જૈસા વસ્ત્ર મિલ જાતા હૈ ઉસીકો ધારણ કરતે હૈં, વસ્ત્રોંકો ધોતે નહીં હૈં ઔર રંગતે હી હૈં । સાધુ ધૌતરક્ત વસ્ત્રકો ધારણ નહીં કરતે હૈં । વે કભી ભી વસ્ત્રોંકો છિપાતે નહીં; ક્યોં કિ ઉનકા વસ્ત્ર જીર્ણ ઔર મલિન હોનેકે કારણ મૂલ્યવાન નહીં હોતા હૈ । ઇસ પ્રકારકે સાધુ ગ્રામાન્તરોં મેં નિર્દ્વન્દ્વ વિચરતે હૈં । વસ્ત્રધારી સાધુઓંકી યહી તીન વસ્ત્ર ઔર ચૌથા પાત્રરૂપ સામગ્રી હોતી હૈ ।

આ સ્થવિરકલ્પી મુનિ ત્રણ વસ્ત્ર જેમાં બે સુતરાઉ અને એક કમ્બલ વગેરે અને એક પાત્ર આ પ્રકારનાં વસ્ત્ર અને પાત્ર રાખે છે. કેમ કે એટલાં જ વસ્ત્ર અને પાત્ર, રાખવાનો એનો કલ્પ છે. આમાં ઠંડીના પ્રારંભમાં એક જ ઓઢવાનું વસ્ત્ર રાખે છે જ્યારે ઠંડી વધુ પ્રમાણમાં પડવા લાગે ત્યારે બીજું વસ્ત્ર પણ ઓઢવા માટે રાખી લે છે. ખુબ જ પ્રમાણમાં ઠંડી પડવા લાગે ત્યારે એક કમ્બલ પણ રાખી

લે છે જેથી ઠંડીનો ઉપદ્રવ નહિ થાય.

આ વસ્ત્રોથી વ્યવસ્થિત–યુક્ત જે સાધુ હોય છે, તેના દિલમાં નિશ્ચયથી આ પ્રકારનો અધ્યવસાય થતો નથી કે મારા–આ વસ્ત્રત્રય રાખવારૂપ કલ્પથી ઠંડીનો નિવારણ થતો નથી આથી ચોથા વસ્ત્રની યાચના કરૂં. જ્યારે સૂત્રકારે ચોથા વસ્ત્રની યાચના કરવારૂપ અધ્યવસાયનો જ નિષેધ કરેલ છે તો આથી એ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે એ ચોથા વસ્ત્રની યાચના કરે પણ કઈ રીતે ?–એ યાચના તો સર્વથા ત્યાજ્ય જ છે, એટલું થઈ શકે છે કે એની પાસે જો પૂર્વોક્ત ત્રણ વસ્ત્ર ન હોય અને ઠંડી શરૂ થઈ ગઇ હોય તો તે પોતાને માટે કલ્પનીય વસ્ત્રોની જ યાચના કરે. અકલ્પનીયની નહીં, આ જ વાત “से” ઈત્યાદિ સૂત્રાંશથી પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. તે ભિક્ષુ યથૈષણીય–પ્રમાણથી અથવા મૂલ્યથી જે ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષ રહિત છે એવા અપરિકર્મ વસ્ત્રોનીજ યાચના કરી શકે છે. તથા યાચના સમયે જે વસ્ત્ર જે રૂપમાં મળે એજ રૂપમાં તે શ્વેત વસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરે. અર્થાત્ યાચના સમયે સફેદ વસ્ત્ર જ લે છે અને તેને એ જ રૂપમાં રાખી પોતાના કામમાં લઈ શકે છે. એને એ ધોઇ શકતા નથી તેમ હલદર કેશર કે તેવા પીળા રંગથી રંગી શકતા નથી. કેમ કે એવાં વસ્ત્રો રાખવાથી શૃંગારનો આવિર્ભાવ બની જાય છે. જે પહેલાં ધોવાયાં હોય અને પાછળથી રંગવામાં આવે તે ધૌત–રક્ત વસ્ત્ર છે. ગામડાઓમાં વિહાર કરતી વખતે ચોર વગેરેથી વસ્ત્રો ચોરાઇ જવાના ભયથી વસ્ત્રોને કક્ષા કે પાત્રોમાં છુપાવવાની કોશિશ ન કરવી જોઈએ, કેમ કે મુનિ-ઓનાં વસ્ત્ર મૂલ્યથી અને પ્રમાણથી હીનજ હોય છે. તેમ સામાન્ય દશાનાં હોય છે, આથી એ અગોપનીય જ હોય છે. આ માટે એને છુપાવવાની કોશિશ ન કરવી જોઇએ. મૂલ્ય અને પ્રમાણથી હીન વસ્ત્ર અવમચેલ કહેવાય છે. આ જેની પાસે હોય છે એટલે આવા વસ્ત્રને જો ધારણ કરે છે તે અવમચેલિક છે. એવા વસ્ત્રો મુનિઓની પાસે હોય છે, કારણ કે તે જીર્ણ શીર્ણ વસ્ત્રોવાળા હોય છે. એ જ ત્રણ વસ્ત્ર અને એક પાત્ર, આ ચાર જ આ સ્થવિરકલ્પધારી સાધુઓની પાસે સામગ્યૂં–સાધન છે, બીજું નહીં.

દોરા સાથે મુહપત્તી, રજોહરણ અને પહેરવાનું વસ્ત્ર ઉપરાંત ત્રણ વસ્ત્ર અને એક પાત્ર મુનિ રાખી શકે છે, એનાથી અધિક નહીં. આ ત્રણમાંથી જો તે ચાહે તો ઓછાં કરી શકે છે પણ વધારી શકતા નથી.

વધુ વસ્ત્રોની યાચનાની ભાવના કરવી એ પણ જ્યારે મના છે તો ચોથા વસ્ત્રની તે યાચના પણ કઈ રીતે કરી શકે છે. વિહારમાં તે સિંહની માફક વિચરે–વસ્ત્રોની બાબતમાં નિશ્ચિત રહે, કારણ કે તે એટલાં મૂલ્યવાન અને પ્રમાણમાં અધિક નથી હોતાં કે ચોરોનું મન લલચાય. ઓછી કિંમતનાં ટુંકાં અને મેલાં વસ્ત્ર હોય છે, ચોર એને લઈને કરે પણ શું ? આથી આ વસ્ત્રોને છુપાવવાની સાધુએ કોઇપણ પ્રકારની ચેષ્ટા ન કરવી જોઇએ. (સૂ૦૧)

દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

હવે સૂત્રકાર ઠંડીની મોસમ પુરી થઈ જતાં ક્રમે ક્રમે એ વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. એવું પ્રદર્શિત કરે છે–'अह पुण' ઇત્યાદિ.

હેમન્ત ઋતુકે બીતને પર ગ્રીષ્મ ઋતુ કે પ્રારમ્ભમેં સાધુ કો જીર્ણ વસ્ત્રોકા પરિત્યાગ કર દેના ચાહિયે । અથવા શીતસમય બીતને પર ભી ક્ષેત્ર, કાલ ઔર પુરૂષ સ્વભાવકે કારણ યદિ શીતબાધા હો તો તીનોં વસ્ત્રોંકો ધારણ કરે, અર્થાત્– શીત લગને પર તીનોં વસ્ત્રોંકો ધારણ કરે, શીત ન લગે ઔર ઉસકી આશંકા હો તો અપને પાસ રખે, ત્યાગે નહીં । અથવા શીતકી અલ્પતામેં એક વસ્ત્રકો ધારણ કરે, ઔર જબ શીત બિલ્કુલ હી ન રહે તબ અચેલ અર્થાત્ પ્રાવરણવસ્ત્ર રહિત હો જાય । ઇસ પ્રકારસે મુનિકી આત્મા લઘુતાસે યુક્ત હો જાતી હૈ । ઇસ પ્રકારસે વસ્ત્રત્યાગ કરનેવાલે મુનિકો કાયક્લેશનામક તપ ભી હોતા હૈ ।

તે ભિક્ષુ આ વાત સમજે કે હેમન્તકાળ પૂરો થઈ ચુકેલ છે અને ગ્રીષ્મ સમય આવી ગયો છે, આ વખતે તે ભિક્ષુ જીર્ણ વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરે–જે જે જીર્ણ થઇ ગયાં હોય એનો ત્યાગ કરી નિઃસંગ બને. ઠંડીનો સમય વ્યતીત થઈ જવા છતાં પણ ક્ષેત્ર કાળ અને પુરૂષસ્વભાવના કારણે ઠંડીનો ઉપદ્રવ થઇ જાય તો તે શું કરે? આ પ્રકારની આશંકાનો ઉત્તર "सन्तरुत्तरे" ઇત્યાદિ સૂત્રાંશથી સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે–"અથવા" આ પદ પક્ષાન્તરમાં છે, તેઓ કહે છે–જ્યારે આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ ઉભી થાય તો તે ત્રણ વસ્ત્ર ધારણ કરી લે. આંતર–સૂતરના બે વસ્ત્ર તેમજ ઉત્તર–એક પ્રાવરણરૂપ ઊનની કંબલ, આ સહિત થવાનું નામ સાન્તરોત્તર છે. ક્ષેત્ર કાળ અને પુરૂષસ્વભાવની અપેક્ષાથી જો ઠંડીની બાધા આવેલી જણાય તો તે સાધુ પૂર્વોક્ત બે વસ્ત્ર સુતરનાં અને એક ઉની કમ્બલ, આ પ્રકારે ત્રણ વસ્ત્ર રાખી લે. જ્યારે ઠંડીનો ઉપદ્રવ તેને લાગે ત્યારે તે એને ઓઢી લે. ઉપદ્રવ ઓછો થતાં પોતાની પાસે રાખે પણ વસ્ત્રોનો ત્યાગ ન કરે. અથવા—તે અવમચેલ રહે–હલકાં જુનાં વસ્ત્ર રાખે, કલ્પનીય ત્રણ વસ્ત્રો-માંથી એકનો પરિત્યાગ કરી બે વસ્ત્ર રાખે ઠંડી ઓછી થતાં આ બે વસ્ત્રોમાંથી પણ કોઈ એક વસ્ત્ર તજી દે અને એક જ વસ્ત્ર રાખે, જ્યારે સંપૂર્ણપણે ઠંડી ઓછી થઇ જાય ત્યારે રાખેલા એક વસ્ત્રનો પણ તે ત્યાગ કરી દે. આ રીતે તે પ્રાવરણ વસ્ત્રથી રહિત બની જાય. પોતા પાસે ફક્ત દોરા સાથેની એક મુહપત્તી એક રજોહરણ અને લજ્જા સાચવવાના હેતુથી એક પહેરવાનું વસ્ત્ર, આટલું જ રાખે, બાકી કાંઈ નહીં.

આ રીતે એક એક વસ્ત્રનો ત્યાગ જે રીતે બતાવવામાં આવેલ છે એનો મતલબ ફક્ત એટલો જ છે કે–એ પૂર્વોક્ત ત્રણ વસ્ત્રો રાખવાથી આત્મામાં લાઘવ નહિ આવે. મુનિજનોનો આત્મા સદા સંતોષી અને કોઈ પણ પ્રકારની આકાંક્ષા વગરનો હોવો જોઈએ, આથી જેમ જેમ ત્યાગ થતો રહે તેમ તેમ આત્મામાં એના દૂર થવાથી એ સંબંધી ભારનો પણ અભાવ થાય છે, અને એથી આત્મામાં એક પ્રકારનો લાઘવ નામનો ગુણ પ્રગટ થાય છે, આ પ્રકારથી રહેવાવાળા તે પડિમાધારી સ્થવિરકલ્પી ભિક્ષુ કાયક્લેશ નામના તપને આચરનારા હોય છે. કાયક્લેશ એ બાહ્ય તપનો એક ભેદ છે. જેમ—"पंचहिं ठाणेहिं" ઇત્યાદિ. અલ્પ વસ્ત્ર રાખવાથી પાંચ સ્થાનો દ્વારા નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોનું અચેલપણું પ્રશસ્ત હોય છે. તે પાંચ સ્થાન આ છે—૧ પ્રતિલેખનાની અલ્પતા, ૨ વિશ્વાસપાત્રતા, ૩ તપનો સદ્‌ભાવ, ૪ પ્રશસ્તલઘુતા, ૫ પ્રભૂતતર ઈન્દ્રિયોની નિગ્રહતા. (સૂ૦૨)

તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

સૂત્રકાર આ કથનમાં પોતાની મતિ–અનુસાર કલ્પિતતાનો નિષેધ કરતાં કહે છે–"जमेयं" ઈત્યાદિ.

યહ સબ ભગવાન્ મહાવીરને કહા હૈ; ઇસ લિયે મુનિ ઇસ સબકા અચ્છી તરહ વિચાર કર સચેલ ઔર અચેલ અવસ્થાઓં મેં સામ્યભાવ હી રખેં ।

જે કાંઈ ઉપર કહેવાઈ ગયું છે એ બધું ભગવાન મહાવીરદ્વારા બાર પ્રકારની સભાઓમાં પ્રરૂપિત થયેલ છે, આથી મુનિ આ પૂર્વોક્ત કથનનો સર્વ પ્રકારથી વિચાર કરી આને સત્યરૂપથી જ જાણે. અથવા "समत्तमेव"ની છાયા "समत्वमेव" પણ થાય છે આનો અર્થ એ છે કે પૂર્વોક્ત કથન ભગવાનનું જ કહેલ છે આથી મુનિ સચેલ અને અચેલ આ બન્ને અવસ્થાઓમાં સમાન ભાવનું આસેવનપરિજ્ઞાથી સેવન કરે. (સૂ૦૩)

ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।

શરીર અશક્ત થવાથી જો અધ્યવસાયોમાં મંદતા આવી જાય તો મોક્ષાર્થી મુનિએ શું કરવું જોઇએ? આ વાત સૂત્રકાર સૂત્રદ્વારા પ્રદર્શિત કરે છે–'जस्स णं'ઈત્યાદિ.

જિસ મુનિકો યહ હોતા હૈ કિ મૈં રોગાતકોંસે અથવા શીતાદિ યા સ્ત્રીકે ઉપસર્ગસે સ્પૃષ્ટ હો ગયા હૂઁ, મૈ ઇનકો સહ નહીં સકતા હૂઁ, વહ વસુમાન્ મુનિ ઉસ સમય અપને અન્તઃકરણસે હેય ઔર ઉપાદેયકા વિચાર કર ઉન ઉપસર્ગોકા પ્રતિકાર નહીં કરતે હૈં । ઐસે તપસ્વી મુનિ સ્ત્રિયોંકે ઉપસર્ગ ઉપસ્થિત હોને પર વૈહાયસ આદિ મરણદ્વારા શરીર છોડ દેતે હૈં પરન્તુ ચારિત્રકો નહીં છોડતે હૈં । ઐસે મુનિકા વહ મરણ બાલમરણ નહીં હૈ, અપિ તુ વહ પણ્ડિ ત મરણ હી હૈ । વહ મુનિ વસ્તુતઃ સંસારાન્તકારી હી હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર વહ વિમોહકા આયતનસ્વરૂપ વૈહાયસ મૃત્યુ હી ઉસ સાધુકે હિત આદિકી કરનેવાલી હોતી હૈ ।

જે મુનિમાં આ પ્રકારનો-વક્ષ્યમાણ અધ્યવસાય હોય છે કે-"હું રોગોના ઉપદ્રવથી, ઠંડી વગેરેના સ્પર્શથી, અથવા ભાવશીત-કામિનીના ઉપસર્ગ-થી પીડિત છું. હું આ ઠંડીના દુઃખ વિશેષને અથવા ભાવશીતસ્પર્શરૂપ કામિનીના ઉપસર્ગને સહન કરવામાં અસમર્થ છું." એ સમયે તે મુનિ કે જે ચારિત્રના પાલક છે અને કામિની આદિના ઉપસર્ગો ઉપસ્થિત થતાં એની સામે પ્રતિકાર કરવામાં અસમર્થ છે તે શું કરે? આનો ઉત્તર આપતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-એ મુનિ જેના પૂર્વોકત વિચાર છે પોતાના અન્તઃકરણથી કે જે સમુપલબ્ધ હેય અને ઉપાદેયના વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી યુકત છે એ આવેલા ઉપસર્ગને સારી રીતે અકરણપણાથી સહન કરે, અર્થાત્ મારા ઉપર જે આ ઉપસર્ગ સ્ત્રી આદિ દ્વારા ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલ છે હું તેને અનુકૂળ કદી પણ નહીં બનું-વિષયાદિકનું સેવન એની સાથે કદિ નહિ કરૂં ચાહે મારા પ્રાણ ભલે નિકળી જાય. આ પ્રકારની અકરણપરિજ્ઞાથી મક્કમ રહી પોતાના ચારિત્રરૂપ ધનના રક્ષક બને, આ પ્રકારે જો એનામાં દઢતા હોય તો ભિક્ષાને માટે આવેલ એ મુનિને મોહિત કરવા તત્પર થયેલ કોઇ પણ સ્ત્રી-કામિની એને વશ કરવા માટે જ્યારે ભરપૂર ચેષ્ટા કરે છે, એના સંયમરૂપી રત્નને લૂંટવા માટે તે કોઈ પણ બનતો ઉપાય છોડતી નથી, અથવા કોઇ નિર્લજ્જ

મનુષ્ય એ સ્રીની સાથે એ મુનિને કે જેણે ઘણા કાળથી સંયમ પર્યાયની સારી કમાણી કરી છે અને એ જ તપરૂપી ધનને જેની પાસે એક સહારો છે અને જે ઉપસર્ગજન્ય પરાભવને સહેવામાં અસહિષ્ણુ છે એને એ ઘરમાં પ્રવેશ કરાવી દઇ બહાર નિકળવા દેતા નથી. એવી અવસ્થામાં એ મુનિ કે જેને ત્યાંથી નિકળવામાં કોઇ ઉપાય નથી સૂજતો અને જે પોતાના શીલના ભંગથી ડરી રહેલ છે, એને માટે એ જ કર્તવ્ય માર્ગ છે કે તે એ સમયે વૈહાયસ આદિ મરણ અંગીકાર કરે. અર્થાત્–આ પ્રકારનો ઉપદ્રવ આવવાથી તે મુનિ ગળામાં ફાંસી લગાવી, વિષનું ભક્ષણ કરી અથવા તો જીભને ખેંચી કાઢી પોતાના પ્રાણનું વિસર્જન કરી દે. જો કોઈ બીજો ઉપાય તેને ન સૂઝે તો ઉપરથી પડીને પણ પ્રાણનું વિસર્જન કરી દે. ગમે તેવી આપત્તિ વચ્ચે પણ પોતાના અમૂલ્ય ચારિત્રની ચોરી પોતાની આંખો સામે ન થવા દે. એ સમયે આ વિચાર તે અવશ્ય કરે કે મને તો ઉત્સર્ગ માર્ગ મારા પ્રાણ કરતાં પણ વધુ પ્યારો છે. હું તો એ ચાહું છું કે મારૂં મરણ ભકતપરિજ્ઞા, ઇંગિત મરણ, અને પાદપોપગમન, આ ત્રણ મરણમાંથી એક મરણની આરાધનાથી થાય, પરંતુ મારા જેવા દુર્ભાગીને માટે જીવનનો આ સુવર્ણ અવસર જોવાનો ન મળ્યો, આ રીતે આત્માની નિંદા કરતાં કરતાં તે સાધુ આ જોઈને–"એ મરણનો સમય ચિરકાળસાધ્ય છે, અને આ સમય હવે કાળક્ષેપ કરવા યોગ્ય નથી તો એની સંભાવના પણ કેમ થઈ શકે? આ ચારિત્રનો નાશ કરનાર ઉપદ્રવ આવીને પડ્યો છે, એ કારણે મારે માટે આ સમયે અપવાદમાર્ગરૂપ મરણ પંડિત મરણ છે. વૈહાયસ, ગાર્દ્ધપૃષ્ઠ વગેરે મરણ બાળ–મરણ છે, મારૂં કામ તો આ સમયે આથી જ સાધ્ય બને છે. આથી આને જ પંડિતમરણ માનીને હું મારૂં કામ કરી લઉં. આમાં જ મારૂં કલ્યાણ છે." વૈહાયસ આદિ મરણ સ્વીકાર કરે.

શંકા—વૈહાયસ અને ગાર્દ્ધપૃષ્ઠરૂપ બાળમરણથી પ્રાણ છોડવાવાળાને અનર્થની પ્રાપ્તિ થવાનું આગમમાં બતાવેલ છે. જેમ–

इच्चेएणं बालमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहिं णेरइभवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ जाव अणाइयं च णं अणवयग्गं चाउरंतं संसारकंतारं भुज्जो भुज्जो परियट्टइ" इति।

અર્થાત્—આ બાલમરણથી મરવાવાળા જીવ અનન્તવાર પોતાના આત્માને નરકમાં નાખે છે, અને તે અનાદિ અનન્ત સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે.ઈત્યાદિ. આથી આગમમાં એનો નિષેધ છે તો પછી આવું બાળમરણનું નિન્દિત આચરણ કેમ કરે છે?

ઉત્તર—એવું ન કહેવું જોઈએ. કેમ કે મૈથુન સકલ અધર્મનું મૂળ છે અને અનેક દોષોનો પુંજ છે. એના સેવનથી સમસ્ત વ્રતોનો ભંગ થાય છે આ પ્રકારે દશવૈકાલિકના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં કહેલ છે. જેમ—"मूलमेयमहम्मस्स महादोससमुस्सयं" ઈત્યાદિ. એ મૈથુન કર્મ અધર્મનું મૂળ અને મહાદોષોની ખાણ છે,

એવું સમજીને જ નિર્ગ્રન્થ એનું સેવન કરતા નથી.

આ કારણે એના સેવનની અપેક્ષા અપવાદસ્વરૂપ બાળમરણ પણ પંડિતમરણ જ છે, એ વાત પણ અહિં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવી છે. આ વિષયને સૂત્રકાર બતાવે છે—' तत्थ वि' ઇત્યાદિ.

ઉપસર્ગજન્ય અભિભવના સમયે વૈહાયસ અને ગાર્દ્ધપૃષ્ઠ આદિ બાળમરણ થવાથી પણ જેમ ચિરકાળ સુધી સંયમની રક્ષા કરવાવાળા મુનિને માટે બાર વર્ષની સંલેખનાવિધિથી શરીરને કૃશ–નબળું કરવાની સાથે અનશનરૂપ કાલપર્યાયથી ભકતપરિજ્ઞાદિમરણ લાભદાયક થાય છે એ જ રીતે ઉપસર્ગજન્ય અભિભવ જે મુનિના ઉપર આવી પડે છે એ મુનિ માટે પણ વૈહાયસ અને ગાર્દ્ધપૃષ્ઠ મરણ પણ લાભદાયક બને છે. જેમ કોઈ અવ્રતી પ્રાણી લાંબા કાળને અંતે કાલપર્યાયોદ્વારા જેટલા કર્મોનો નાશ કરી શકે છે એટલા જ કર્મોનો નાશ તે મુનિ થોડા જ કાળમાં કરી દે છે. આ અર્થને પ્રગટ કરતાં સૂત્રકાર "सोऽवि" ઈત્યાદિ સૂત્રાંશ કહે છે–અહિં "अपि" શબ્દ એવું પ્રગટ કરે છે કે કેવળ ભકત-પરિજ્ઞા આદિને અનુક્રમથી ન કરવાવાળા પણ એ વૈહાયસ આદિ મરણ પ્રાપ્ત કરનાર મુનિ એ મરણમાં પણ અન્તક્રિયારૂપ સંસારનો અન્ત કરવાવાળા હોય છે. આ કારણ એનું વૈહાયસ આદિ મરણ પણ ઔત્સર્ગિક જ છે.

આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે આ વૈહાયસ અને ગાર્દ્ધપૃષ્ઠ મરણ विमोहायतन–જેમનો મોહ–અવિવેક નષ્ટ થઈ ચુકેલ છે, એવા મોહરહિત મહાપુરૂષોનું કર્તવ્યરૂપથી સ્થાન–છે. એ કલ્યાણકારી હોવાથી हित–ઈષ્ટ છે. એ કર્મોની નિર્જરાપૂર્વક અવ્યાબાધ અમંદ આનંદપરંપરાને આપનાર હોવાથી તે सुख–સુખસ્વરૂપ છે, અર્થાત્ શિવસુખના આપનાર છે, વજ્ર જે પ્રકારે પર્વતોનું ભેદન કરે છે એ જ રીતે આવું મરણ પણ કર્મોનો નાશ કરવામાં સમર્થ હોવાથી क्षम–શકિતશાળી છે. તથા કર્મોને આત્માથી ભિન્ન કરનાર હોવાથી તે निःश्रेयस–મોક્ષ આપનાર છે. અને આત્માને જન્મ મરણાદિ અનન્ત દુઃખરૂપી ફાંસલાનું છેદન કરી મોક્ષની તરફ લઈ જનારા હોવાથી તે आनुगामिक છે. એવું મરણ તે મુનિને માટે મંગળરૂપ થાય છે. (સૂ૦૪)

આઠમા અધ્યયનનો ચોથો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૮–૪ ॥

આઠમા અધ્યયનનો પાંચમો ઉદ્દેશ.

ચોથા ઉદ્દેશના કથન બાદ હવે પાંચમા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ થાય છે. તેનો ચોથા ઉદ્દેશની સાથે એવો સંબંધ છે–ત્યાં નિષ્પ્રતીકાર સ્ત્રી આદિ દ્વારા કરાએલા ઉપસર્ગથી અભિભવ પ્રાપ્ત થતાં મુનિએ અન્ય ઉપાય ન હોવાથી વૈહાયસ અને ગાર્દ્ધપૃષ્ઠ મરણ આદિ મરણ અંગીકાર કરી લેવું જોઇએ, એ વાત સમજાવવામાં આવેલ છે. આ ઉદ્દેશમાં " ગ્લાનિથી ભરપૂર મુનિ તેનાથી વિપરીત ભક્તપરિજ્ઞા નામના મરણને અંગીકાર કરે " આ વિષયનું વર્ણન કરવામાં આવશે. આથી મુનિની ગ્લાનિનું વર્ણન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે–" જે ભિક્ખૂ "ઇત્યાદિ.

જો ભિક્ષુ, દો વસ્ત્ર ઔર એક ધારણ કરનેકે લિયે અભિગ્રહસે યુક્ત હૈ ઉસે યહ ભાવના નહીં હોતી કિ તીસરે વસ્ત્રકી યાચના કરૂઁગા । વહ યથાક્રમ એષણીય વસ્ત્રોંકી યાચના કરતા હૈ, ઉસકી ઇતની હી સામગ્રી હોતી હૈ । જબ હેમન્ત ઋતુ બીત જાતી હૈ ઔર ગ્રીષ્મઋતુ આને લગતી હૈ તબ વે પરિજીર્ણ વસ્ત્રોંકો
છોડ દેવેં । અથવા શીત સમય બીતને પર ભી ક્ષેત્ર, કાલ ઔર પુરૂષસ્વભાવકે કારણ યદિ શીતબાધા હો તો દોનોં વસ્ત્રોંકો ધારણ કરેં । શીતકી આશંકા હો તો અપને પાસ રખેં, ત્યાગે નહીં । અથવા અવમચેલ હોં, અથવા એકશાટકધારી હોવેં, અથવા અચેલ હો જાવેં । ઇસ પ્રકારસે મુનિકી આત્મા લાધવ ગુણસે યુક્ત હો જાતી હૈ । ભગવાન્ને જો કહા હૈ વહ સર્વથા
સમુચિત હૈ, ઇસ પ્રકાર મુનિ સર્વદા ભાવના કરેં । યદિ મુનિકો એસા લગે કિ રોગાદિકોંસે સ્પૃષ્ટ હો ગયા હૂં, નિર્બલ હૂં, મૈં ભિક્ષાચર્યાકે લિયે ગૃહસ્થકે ઘર જાનેમેં અસમર્થ હૂં, ઉસ સમય યદિ કોઇ ગૃહસ્થ મુનિકે લિયે અશનાદિક સામગ્રીકી યોજના કરે તો મુનિ ઉસે અકલ્પનીય સમઝકર કભી ભી નહીં સ્વીકારેં ।

આગળના ચોથા ઉદ્દેશમાં એવું બતાવવામાં આવેલ છે કે સ્થવિરકલ્પી મુનિ ત્રણ વસ્ત્ર અને એક પાત્રથી વ્યવસ્થિત હોય છે, અર્થાત્ ત્રણ વસ્ત્રો રાખવાના કલ્પવાળા સ્થવિરકલ્પી સાધુ હોય છે. બે વસ્ત્ર રાખવાનો કલ્પ જે પ્રગટ કરેલ છે તેનાથી એ વાત માલુમ થાય છે કે બે વસ્ત્રના રાખવાવાળા સાધુ નિયમથી જીનકલ્પી,

પરિહારવિશુદ્ધિક, યથાલન્દિક, અને પ્રતિમાપ્રતિપન્ન, એવા સાધુઓમાંથી અહીં કોઈ એકનું ગ્રહણ કરેલ છે. "द्वाभ्यां वस्त्राभ्यां पर्युषितः" આ કથનથી યદ્યપિ સામાન્યતયા બે વસ્ત્રને જ રાખવાનો કલ્પ કથિત થએલ છે, પરન્તુ તે બે વસ્ત્રોમાં એક સુતરનું અને એક વસ્ત્ર ઉનનું બનેલ કમ્બલ, એવાં બે વસ્ત્ર જ પરિગણિત થયેલ છે માટે વસ્ત્રસામાન્ય અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા આ વસ્ત્ર શબ્દથી આ બે વસ્ત્રોનોજ સ્વીકાર કરેલ છે, એવું સમજવું જોઈએ. "जे भिक्खू" અહીંથી લઈ "समत्तमेव समभिजाणिया" અહિં સુધીના પદોની વ્યાખ્યા આ અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશના અંતર્ગત પહેલા બીજા અને ત્રીજા સૂત્રની વ્યાખ્યા જેવી જ સમજવી જોઈએ. તેમાં ત્રણ વસ્ત્ર અને એક પાત્રને લઈને વ્યાખ્યા કરવામાં આવેલ છે, અહિં બે વસ્ત્ર અને એક પાત્રને લઈને વ્યાખ્યા થશે. બસ આથી આ સૂત્રના પદોની વ્યાખ્યામાં એ જ વિશેષતા છે, તેને માટે આ વ્યાખ્યાનુસાર મુનિ અધિકની યાચના ન કરે.

તેના પછીના પદોની વ્યાખ્યા આ પ્રકારની છે-જે ભિક્ષુના ચિત્તમાં આ પ્રકારનો વિચાર આવે છે કે—"હું વાત આદિ રોગોથી વ્યાકુળ બની શક્તિરહિત બની ગયેલ છું માટે ભિક્ષાચર્યા નિમિત્ત એક ઘરેથી બીજા ઘરે જવાની હવે મારામાં શક્તિ રહી નથી" આ પ્રકારથી કહેવાવાળા અથવા ઉપલક્ષણથી નહીં કહેવાવાળા એ સાધુના નિમિત્ત કોઈ ગૃહસ્થ કે જે પ્રકૃતિથી ભદ્ર અને પોતાના સંપ્રદાયનો અનુરાગી છે તે ષડ્જીવનિકાયની વિરાધનાથી સંપન્ન બનેલ ચાર પ્રકારના આહારને પોતાને ઘેરથી મુનિના સ્થાનપર લાવીને તે તેને આપે તો ગૃહસ્થદ્વારા લાવવામાં આવેલ એ આહારાદિકનો પોતાના જીવનમાં પણ સ્પૃહારહિત બનેલ ગ્લાન સાધુ ન લે, અને વીતરાગના ઉપદેશનું અનુસરણ કરવાવાળા હોવાથી તે પોતાના મૃત્યુ સુધીની પરવા પણ ન કરે. આ અવસ્થામાં કદાચ તેનું મૃત્યુ પણ થઈ જાય તો પણ અકલ્પનીય એ અભ્યાહૃત આહારાદિકનું ગ્રહણ કરવું ઠીક નથી. આમાં જીનકલ્પી આદિ મુનિજનોમાંથી કોઇ પણ મુનિજન કેમ ન હોય તે આહાર આદિનું ગ્રહણ કરતાં પહેલાં જ આ વાતનો વિચાર કરે કે "આ આહાર આદિ સામગ્રી આધાકર્મી આદિ દોષોથી દૂષિત હોવાથી, અને અભ્યાહૃત-લાવવામાં આવેલ હોવાથી પ્રાસુક હોવા છતાં પણ મારા માટે કલ્પ્ય નથી, એના સેવનની અપેક્ષા મરણ જ સારૂં છે" એવો વિચાર કરે. અને લાવીને આપનાર એ ગૃહસ્થને પણ આ પ્રકારથી સમજાવે કે—"હે આયુષ્મન્! ગૃહસ્થ! આ લાવવામાં આવેલ ચારે પ્રકારનો આહાર, અથવા યથાયોગ્ય વસ્ત્ર પાત્ર આદિ અન્ય વસ્તુઓ જે એ પ્રકારની છે. ચાહે સદોષ હોય, ચાહે નિર્દોષ હોય, મારા ભોગ ઉપભોગ અને પાનના યોગ્ય નથી કેમ કે એ બધું આધાકર્માદિ દોષોથી ભરેલ છે. આધાકર્માદિદોષવિશિષ્ટ આહારાદિક સામગ્રી સાધુને માટે કલ્પ્ય માનવામાં આવેલ નથી, આ માટે હું આ બધાનો ત્યાગ કરૂં છું.(સૂ૦૧)

દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા।

બીજી પણ આ જ વિષયથી સંબંધિત વાત સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે– " जस्स णं " ઈત્યાદિ.

જિસ ભિક્ષુ કા આચાર ઈસ પ્રકાર કા હોતા હૈ કિ--(૧) જિસકો કિસીને વૈયાવૃત્ય કરને કી પ્રેરણા નહીં કી વહ યદિ અગ્લાન હોગા ઔર વહ આકર મુઝ ગ્લાન કો નિવેદિત કરેગા કિ મૈં આપકી વૈયાવૃત્તિ કરૂઁગા તો મૈં સાધર્મિકોં દ્વારા નિર્જરા કે લિયે કી જાતી હુઇ વૈયાવૃત્તિ સ્વીકાર ક રૂઁગા। ઔર અગ્લાન તથા દૂસરોં સે અપ્રેરિત મૈં ગ્લાન સાધુ કી વૈયાવૃત્તિ અપને કર્મનિર્જરા કી ઈચ્છા સે કરૂઁગા ઉસકે લિયે આહારાદિ કી ગવેષણા કરૂઁગા ઔર દૂસરોં કે લાયે હુએ આહાર કા ભી સ્વીકાર કરૂઁગા ।(૨) દૂસરોં કે લિયે આહારાદિ કા અન્વેષણ કરૂઁગા ઔર દૂસરોં કે લાએ હુએ આહારકા સ્વીકાર નહીં કરૂઁ ગા।(૩) દૂસરોં કે લિયે આહાર કા આન્વેષણ નહીં કરૂઁગા પરન્તુ દૂસરોં કે લાયે હુએ આહાર કા સ્વીકાર કરૂઁગા।(૪) દૂસરોં કે લિયે આહાર

કા અન્વેષણ નહીં કરૂઁગા ઔર ન દૂસરોં કે લાયે હુએ આહાર કા સ્વીકાર હી કરૂઁ ગા। ઈસ પ્રકાર અભિગ્રહધારી મુનિ અપને અભિગ્રહ કો પાલતે હુએ, શાન્ત, વિરત, હોકર ઔર અન્તઃકરણ કી વૃત્તિયોંકો વિરૂદ્ધ કર ગ્લાનાવસ્થામેં ભકતપ્રત્યાખ્યાન સે હી અપને શરીર કા પરિત્યાગ કરે। ઉસ મુનિ કા વહ કાલપર્યાય હી હૈ। ઉસ કા ઈસ પ્રકાર સે શરીર ત્યાગ કરના વિમોહાયતન–

મહાપુરૂષકર્તવ્ય હી હૈ ઔર,હિત, સુખ, ક્ષમ, નિઃશ્રેયસ એવં આનુગામિક હી હૈ। ઉદેશ સમાપ્તિ।

સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં પરિહારવિશુદ્ધિ સંયમવાળા સાધુનો અથવા યથા-લન્દિક સાધુનો આચાર કેવો હોય છે ? આ વિષયને પ્રદર્શિત કરે છે–"વૈયાવૃત્ય કરવા માટે કોઈ અન્ય સાધુથી પ્રેરિત ન કરાયેલ એવા અગ્લાન એટલે સમુચિત કાર્ય સંપાદન કરવામાં સહનશીલ સંયતો દ્વારા "હું તમારી સમુચિત વૈયાવૃત્ય આદિ કરીશ" એ પ્રકારે કહેવાએલ હું જે આ સમયે વાતપિતાદિક દોષોથી અથવા તપશ્ચર્યાથી અકળાઈ રહ્યો છું. પોતાના કર્મોની નિર્જરા કરવાના ઉદ્દેશથી એક કલ્પસ્થ સાધુઓથી કરવામાં આવેલ વૈયાવૃત્ય આદિને સ્વીકાર કરી લઈશ." આ પ્રકારનું જેને પરિહારવિશુદ્ધિક અને યથાલન્દિક સાધુનો કલ્પ હોય છે તે ભિક્ષુ આ પ્રકારનો કલ્પ–આચાર–ની રક્ષા કરીને ભકતપરિજ્ઞા નામનું મરણ સ્વીકારી પોતાનો પ્રાણ છોડી દે છે પણ અભિગ્રહનું ખંડન કરતા નથી.

પહેલાં કોઈ સાધર્મી સાધુએ વૈયાવૃત્ત્ય કરવા માટે પોતાની સંમતિ આપી પણ તે આ સમય કોઇ બીજા સાધુની વૈયાવૃત્ત્ય કરવામાં લાગી ગયા, આને માટે સૂત્રકાર " अहं " ઇત્યાદિ સૂત્રાંશ કહે છે--

" હું રોગાદિકથી રહિત છું. વૈયાવૃત્ત્ય કરવા માટે મને કોઈએ કહેલ નથી આ માટે પૂર્વમાં કહેવાએલ ગ્લાન સાધુની કે જે આ સમય તપસ્યાથી અથવા વાત શૂળ આદિ રોગથી પીડિત છે, પોતાના ઉપકારને માટે કર્મોની નિર્જરાની ચાહનાનો ઉદ્દેશ લઈને વૈયાવૃત્ત્ય કરી આપું " આ પ્રકારની ભાવના-વાળા મુનિ કે જે અભિગ્રહરૂપી પર્વતના શિખરના પ્રદેશ સુધી પહોંચેલ છે અભિગ્રહ સ્વીકારીને પ્રાણને છોડી દે, પણ અભિગ્રહ ન છોડે.

સૂત્રકાર અભિગ્રહના સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા માટે ચાર ભંગોનું પ્રદર્શન કરે છે-" आहट्टु " ઇત્યાદિ.

કોઈ મુનિ આ પ્રકારનો અભિગ્રહ લે છે કે હું કોઇ ગ્લાન મુનિ માટે અથવા સાધર્મિક ભિક્ષુ માટે આહાર પાણી આદિ લાવી આપીશ અને તેની સેવા ચાકરી પણ કરીશ, તથા બીજા સાધર્મી મુનિ મારફત લાવેલ આહારાદિકનું હું ગ્રહણ કરીશ. આ પ્રથમ ભંગ છે. (૧)

બીજા કોઇ એવો અભિગ્રહ કરે છે કે હું સાધર્મી સાધુ માટે આહારાદિક લાવી આપીશ પણ બીજા કોઈની મારફત લાવેલા આહારાદિકનું હું સેવન નહીં કરૂં. આ બીજો ભંગ છે. (૨)

કોઈ એવો અભિગ્રહ કરે છે કે હું બીજાઓ માટે આહારાદિક નહીં લાવું પણ બીજા કોઇ લાવશે તો હું તેનું સેવન કરીશ. આ ત્રીજો ભંગ છે. (૩)

કોઇ કોઇ એવો અભિગ્રહ કરે છે કે હું બીજાઓને માટે આહારાદિક નહિ લાવી આપું અને બીજાઓથી લાવેલા આહારાદિકનો પણ હું ઉપયોગ નહિ કરૂં. આ ચોથો ભંગ છે. (૪)

આવી રીતે અનેક પ્રકારના અભિગ્રહો સ્વીકાર કરીને ગ્લાન મુનિ પણ પોતાના જીવનને છોડી દે પણ અભિગ્રહનો ભંગ ન કરે. આ અર્થનો ઉપસંહાર કરીને સૂત્રકાર કહે છે--'एवं' ઇત્યાદિ. તે તત્ત્વોના જાણનાર અનગારે અભિગ્રહનો સ્વીકાર કરવો અને તેનું આસેવનપ્રરિજ્ઞાથી પૂર્ણરૂપથી સેવન–નિર્વાહ કરવો, આ રૂપથી ધર્મ જાણીને ભકતપ્રત્યાખ્યાન નામનું મરણ સ્વીકારે. " शान्तः, विरतः, सुसमाहृतलेश्यः " આ સઘળાં અનગારનાં વિશેષણ છે એનો અર્થ આ પ્રકારે છે–તે અનગાર કષાયોનો ઉપશમ થવાથી શાન્ત, સર્વ પ્રકારના સમારંભોથી ઉપરત હોવાથી વિરત અને અન્તઃકરણની વૃત્તિઓને સારી રીતે નિગૃહીત કરવાથી સુસમાહૃતલેશ્યાવાળા કહેવાય છે. " संते " પ્રાકૃતની સંસ્કૃત

છાયા शान्त માની અર્થ ઉપર બતાવવામાં આવેલ છે જ્યારે તેની છાયા "श्रान्त" એવી માનવામાં આવશે ત્યારે તેનો અર્થ આ પ્રકારે થશે કે તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં શ્રમયુકત થયેલ છે આ માટે સર્વ સમારંભોથી તે વિરત-નિવૃત્ત છે "सुसमाहृतलेश्यः" નો એવો પણ બીજા પ્રકારે અર્થ નીકળે છે કે જેણે સારી રીતે તેજોલેશ્યા સંકુચિત કરેલી છે એવા તે અનગાર હોય છે.

તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે-જેણે પહેલાં પૂર્વોક્ત અભિગ્રહો સ્વીકારેલા છે પરંતુ રોગ અને તપથી જે ગ્લાન અવસ્થામાં આવી ગએલ છે. એ કારણે સ્વીકારેલ અભિગ્રહોનું પાલન કરવામાં અસમર્થ બની રહેલ છે, તો પણ જેણે અભિગ્રહો સ્વીકાર્યા છે તેવા સાધુનું એ કર્તવ્ય છે કે તેણે સ્વીકારેલ અભિગ્રહોનો ત્યાગ ન કરી ભક્તપ્રત્યાખ્યાનદ્વારા શરીરનો ત્યાગ કરે. આ મરણ પણ કાલપર્યાય જ છે. જેનું શિષ્યમંડળ તૈયાર થઈ ગયેલ છે એવા સંલેખનાના સેવનથી યુક્ત દેહવાળા સાધુના મૃત્યુનો જે અવસર છે તે જ ગ્લાનના અવસરમાં, પણ કાલપર્યાય જ છે, કેમ કે અહીં પણ કર્મોની નિર્જરાની સમાનતા છે, આ માટે એવા મુનિ અનશન કરીને ભક્તપ્રત્યાખ્યાનથી મરણ લાવવાથી કર્મોનો નાશ કરવાવાળા થાય છે, માટે ભક્તપ્રત્યાખ્યાનપૂર્વક શરીરનો ત્યાગ કરવો ગ્લાન મુનિ માટે વિમોહાયતન, હિતસ્વરૂપ, સુખસ્વરૂપ, ક્ષમસ્વરૂપ, નિશ્રેયસરૂપ, અને આનુગામિકરૂપ બને છે. આ પદોની વ્યાખ્યા આ અધ્યયનના ઉદ્દેશની સમાપ્તિમાં કહેવાયેલ છે. (સૂ૦૨)

આઠમા અધ્યયનનો પાંચમો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥૮-૫॥

ષષ્ઠ ઉદ્દેશ કા પ્રથમ ઉદ્દેશ કે સાથ સમ્બન્ધપ્રતિપાદન, પ્રથમ સૂત્ર કા અવતરણ, પ્રથમસૂત્ર ઔર છાયા ।

આઠમા અધ્યયનનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશ.

પાંચમો ઉદ્દેશ કહેવાયા બાદ હવે છઠ્ઠો ઉદ્દેશ શરૂ થાય છે આ ઉદ્દેશમાં આગળના ઉદ્દેશની સાથે આ પ્રકારથી સંબંધ છે-ત્યાં ગ્લાન મુનિ માટે ભક્ત-પ્રત્યાખ્યાન મરણ ધારણ કરવા કહ્યું છે, આ ઉદ્દેશમાં ધૃતિ, સંહનન, આદિ બળ-વિશિષ્ટ મુનિ એકત્વભાવનાને ભાવીને ઇંગિત મરણ કરે, એમ કહેવામાં આવશે. આ માટે તેના પ્રસંગથી પહેલાં તેના વસ્ત્રોનો પરિત્યાગ સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે- "जे भिक्खू" ઈત્યાદિ.

જો ભિક્ષુ એક વસ્ત્ર ઔર એક પાત્ર કે અભિગ્રહધારી હૈ, ઉસકો યહ ભાવના નહીં હોતી કિ દ્વિતીય વસ્ત્ર કી યાચના કરૂંગા । વહ ભિક્ષુ એષણીય વસ્ત્ર કી યાચના કરે, જો વસ્ત્ર મિલે ઉસી કો ધારણ કરે, યાવત્ ગ્રીષ્મ ઋતુ આવે જીર્ણ વસ્ત્ર કા પરિત્યાગ કર દેવે । અથવા–એક શાટક ધારણ કરે, અથવા અચેલ હોજાવે । ઇસ પ્રકાર કે મુનિ કી આત્મા લઘુતા–ગુણ સે યુક્ત હો જાતી હૈ ।

ઉસ ભિક્ષુ કા ઇસ પ્રકાર કા આચાર તપ હી હૈ । ભગવાનને જો કહા હૈ વહ સર્વથા સમુચિત હૈ, ઇસ પ્રકાર વહ ભિક્ષુ સર્વદા ભાવના કરે ।

આ સૂત્રમાં સાધુ માટે એક વસ્ત્ર અને એક પાત્ર રાખવાનો કલ્પ પ્રદર્શિત કરેલ છે, જેથી એક વસ્ત્ર અને એક પાત્ર રાખીને કોઇ પણ વખત એવી ઇચ્છા ન કરે કે હું બીજા વસ્ત્ર અને પાત્રની યાચના કરૂં. તે મુનિ યથાયોગ્ય એષણીક વસ્ત્રની જ યાચના કરે, અને જેવા પ્રકારનાં મળી જાય તે ધારણ કરે, ગ્રીષ્મ ઋતુ આવવાથી તે એક વસ્ત્ર રાખવા ચાહે તો રાખે અથવા જીર્ણ થઇ જવાથી તે જીર્ણ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરીને અચેલ બની જાય, અને જે પ્રકારે ભગવાને આગમમાં કહ્યું તેવા પ્રકારે સંયમાચરણ કરીને મુનિ સમભાવથી વિચરે. (સૂ૦૧)

દ્વિતીય સૂત્ર કા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

અભિગ્રહવિશેષથી એક પાત્ર અને એક વસ્ત્રને રાખવાવાળા ભિક્ષુ કે જે શીઘ્ર મોક્ષના માર્ગપર આરૂઢ હોવાના અભિલાષી બનેલ છે, તથા પરિકર્મિત મતિ-વાળા છે. લઘુકર્મી હોવાથી તેને એકત્વભાવનાનો અધ્યવસાય થાય છે તેથી એકત્વભાવનાના અધ્યવસાયનું કથન કરે છે–“**जस्स णं भिक्खुस्स**” ઇત્યાદિ.

જિસ ભિક્ષુ કો યહ હોતા હૈ કિ–મૈં અકેલા હૂઁ, મેરા કોઇ નહીં હૈ, મૈં ભી કિસી કા નહીં હૂઁ । વહ સાધુ અપને કો અકેલા હી સમઝે । ઇસ પ્રકાર કે સાધુ કી આત્મા લઘુતા ગુણ સે સંપન્ન હોતી હૈ ઉસ સાધુ કી યહ ભાવના તપ હી હૈ । ભગવાનને જો કહા હૈં વહ સમુચિત હી હૈ, એસી ભાવના વહ સાધુ સર્વદા રખે ।

જે ભિક્ષુના ચિત્તમાં એવા પ્રકારના વિચાર હોય છે કે–"હું એક છું, અહિં મારો બીજો કોઈ સહાયક નથી, હું પણ કોઈ બીજાના દુઃખોને દૂર કરવામાં સહાયક બની શકતો નથી, જેટલા પ્રાણી છે તે બધા પોતપોતાનાં કરેલા કર્મોના ફળને ભોગવે છે, આ માટે હું તેમને એ કર્મના ફળને ભોગવવામાં થોડી પણ સહાયતા કરવાવાળો થઈ શકતો નથી, અને મને પણ બીજા આ વિષયમાં સહાયતા કરવાવાળા બની શકતા નથી. આ પ્રકારે કોઈ મારો સહાયક નથી અને હું પણ બીજાનો સહાયક બની શકતો નથી." એવો વિચાર કરી એ મુનિ પોતાના આત્માને સહાયરહિત જ માને છે. એનો એ પ્રભાવ હોય છે કે તે મુનિના ચિત્તમાં એવી દૃઢ ધારણા બની રહે છે કે "નરક અને નિગોદાદિકોના દુઃખરૂપી સમુદ્રમાં ડુબતા મારા આત્માને ત્યાંથી પાર લગાવનાર જો કોઇ હોય તો તે મારો પોતાનો જ આત્મા છે, તેના સિવાય બીજો કોઈ નથી." આ પ્રકારની ધારણાથી પ્રાપ્ત થયેલા સંતાપકારી રોગ અને શોક આદિમાં પોતાને માટે, બીજાઓથી થનાર રક્ષા અને શરણની સ્પૃહાથી રહિત થઈ જાય છે અને આવા નિશ્ચયથી કે આ બધું મારા દ્વારા જ કરાએલ છે, અને મારે જ ભોગવવું જોઇએ. આ પ્રકારે સમજીને બધું સહન કરે છે, દુઃખાદિકને સહેવાથી લાભ શું મળે છે? તથા એ દુઃખાદિકને સહન કેમ કરે છે? એનો ઉત્તર સૂત્રકારે "लाघवियं आगममाणे"થી લઈ "समभिजाणिया" અહીં સુધીના પદો દ્વારા આપેલ છે. આ સમસ્ત પદોનો સ્પષ્ટ રૂપથી અર્થ આ અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશમાં બતાવવામાં આવેલ છે.(સૂ૦૨)

તૃતીય સૂત્ર કા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

આ અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશમાં ઉદ્ગમ ઉત્પાદન અને એષણા કહેવામાં આવેલ છે. પાંચમા ઉદ્દેશમાં ગ્રહણ એષણા કહેવાયેલ છે. હવે આ સમયે ગ્રાસ એષણાનું વર્ણન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે–"से भिक्खू" ઈત્યાદિ.

સાધુ અથવા સાધ્વા આહાર કરતે સમય આહાર કો મુઁહ કે દાહિને ભાગસે બાઁયે ભાગ કી ઓર સ્વાદ લેતે હુએ નહી લે જાવે, ઉસી પ્રકાર બાઁયે સે દાહિને કી ઓર નહીં લે જાવે। ઇસ પ્રકાર સ્વાદ કી ભાવના સે રહિત હોકર આહાર કરના તપ હી હૈ। ભગવાનને જો કહા હૈ વહ સર્વથા સમુચિત હી હૈ, એસી ભાવના સાધુ કો સર્વદા કરની ચાહિયે।

પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળા સાધુ અથવા સાધ્વી એવા પ્રકારના આહારને કે જે ઉદ્ગમ ઉત્પાદન અને એષણાથી પરિશુદ્ધ છે, જે વખતે જે પણ જેટલા સ્વરૂ-પમાં પ્રાપ્ત થએલ છે, ગ્રહણ એષણા આદિ દોષોથી જે રહિત છે અને અંગાર અને ધૂમાદિક દોષ જેમાં નથી, એવા આહારને ભોગવે-ઉપયોગમાં લાવે. અંગાર અને ધૂમાદિક દોષોના કારણ રાગ અને દ્વેષ છે. આનાથીજ તે આહાર અંગાર અને ધૂમાદિક દોષવિશિષ્ટ થાય છે. રાગ અને દ્વેષ હોવાનું કારણ પણ સરસ અને નિરસ આહારની પ્રાપ્તિ છે. તેનાથી જ તે બન્ને તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કારણના વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. આ માટે સૂત્રકાર અહિં રસની ઉપલબ્ધિરૂપ કારણના પરિહારનું પ્રદર્શન કરીને કહે છે કે તે ભિક્ષુ જે સમય આહાર કરે તે સમય ચાવતી વખતે તે આહારના રસાસ્વાદ માટે મોઢામાં એક તરફથી બીજી તરફ ફેરફાર ન કરે. કદાચ ગ્રાસને દક્ષિણ દાઢોની નીચે રાખેલ હોય તો તેને એ જ દાઢો દ્વારા ચાવે બીજી તરફ ન ફેરવે. કદાચ બીજી બાજુની દાઢો નીચે રખાએલ હોય તો તેનાથી જ ચાવે સામી તરફ તેને ન લઈ જાય. આ પ્રકારના પરિવર્તનથી આહારના રસની ઉપલબ્ધિ થાય છે માટે આ પ્રકારથી ચાવવું અને પરિવર્તન કરવું એ બન્ને સાધુ માટે હેય છે. એમ કરવાથી રસની ઉપલબ્ધિ થશે અને પછી તેનાથી તેને રાગ અને દ્વેષના કારણ અંગારધૂમાદિક દોષો ઉત્પન્ન થશે. આ માટે એવા દોષોથી બચવા માટે સાધુ આ રીતે આહારને ચાવે નહિ. જે સાધુજન આ પ્રકારથી ભોજન ચાવતા નથી અર્થાત્ એક જડબાથી બીજા જડબા તરફ તેને રસાસ્વાદ નિમિત્ત ફેરવતા નથી એથી આહારવિષયક રસાસ્વાદ ન આવવાથી તેઓ રાગદ્વેષની લઘુતા કરી દે છે. આ પરિસ્થિતિમાં જે પણ તેને અલ્પ માત્રામાં શુદ્ધ નિર્દોષ વિધિ અનુસાર આહાર મળે છે તેજ એને ગ્રાહ્ય હોવાથી એનાથી તપની પ્રાપ્તિ અને વૃદ્ધિ તેને થતી રહે છે. સાધુ માટે જે આ નિર્દોષ આહારનું વિધાન કહેલ છે તે બધું ભગવાન સર્વજ્ઞદ્વારા પ્રરૂપિત જ અહીં કહે-વાયું છે, આ માટે આ પૂર્વોક્ત વિધાનને સર્વ પ્રકારે અને સર્વાત્મરૂપથી સત્યજ માનવું જોઈએ.

ભાવાર્થ—ભલે સાધુ હોય અગર સાધ્વી આહારને રસાસ્વાદ લીધા વિનાજ આરોગે. આ વાત સાધુ માટે ત્યારેજ બને છે કે જ્યારે તે આહારને મુખમાં

આડે અવળે ન ફેરવે. આહારનો સ્વાદ ન આવવાથી ભોજનમાં લઘુતા થવાથી તપની પ્રાપ્તિ અને તેની વૃદ્ધિ સાધુને થાય છે. આ સઘળું આહાર વિષેનું કથન ભગવાન સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રરૂપિતજ અહિં કહેવામાં આવેલ છે. એ માટે તેના ઉપર વિશ્વાસ કરવો. (સૂ૦૩)

ચતુર્થ સૂત્ર કા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।

જે મુનિ અન્ત-પ્રાન્ત આહારનું સેવન કરે છે અને તેના કારણથી જેનું લોહી અને માંસ સુકાઈ જાય છે જેનાથી સમસ્ત શરીરની ક્રિયાઓ કરવામાં અસમર્થ બનેલ છે તેના ચિત્તમાં આ દેહનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિ જાગ્રત થાય છે, આ વિષયને સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે-' जस्स णं भिक्खुस्स ' ઈત્યાદિ.

જિસ ભિક્ષુ કો યહ હોતા હૈ કિ–મૈં ઇસ સમય ગ્લાન હૂઁ, ઇસલિયે ઇસ શરીર કો પૂર્વવત્ પરિચર્યા કરને મેં અસમર્થ હૂઁ । ઉસ મુનિ કો ચાહિયે કિ આહાર કો ક્રમિક અલ્પ કરે, આહાર કો અલ્પ કર કે ઔર કષાયોં કો કૃશ કર કે અપની આત્મા કો સમાહિત કરતે હુએ, ઔર સંસારજનિત કર્મ કે ક્ષપણ કરને કી ભાવના રખતે હુએ ઇંગિત મરણ કરે ।

જે મુનિનું અન્તઃકરણ એકત્વ-ભાવનાથી ભાવિત છે અને આહાર આદિ પણ જેનો થોડો થઈ ગયેલ છે તેના ચિત્તમાં એવા પ્રકારનો વિચાર આવે છે કે-હું અન્તપ્રાન્ત આહાર લેવાથી આ સમયે રોગગ્રસ્ત બનેલ છું, શરીર પણ પ્રતિક્ષણ પોતાના કર્તવ્યથી ક્ષીણ થઈ રહેલ છે-નિર્બળ બની રહેલ છે, આ માટે યોગ્ય અવસરમાં જે જે આવશ્યક ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ તે હવે આ શરીરથી પૂર્ણ સ્વરૂપથી બની શકતી નથી. એવો વિચાર કરી તે ગ્લાન મુનિ ચઉત્થ-છટ્ઠ-અટ્ઠમ ભકતથી, આયમ્બિલ આદિ તપથી આહાર આદિ ઓછાં કરતા રહે.

શંકા—બાર વર્ષની સંલેખનારૂપ આનુપૂર્વીનો આપે ગ્રહણ કેમ નથી કર્યો ?

ઉત્તર—આ શંકા ઠીક નથી, કેમકે જે મુનિ ગ્લાન અવસ્થા-બિમારી હાલત-માં પડેલ છે, એનું શરીર બાર વર્ષ સુધી સ્થિર રહી શકતું નથી, આ

માટે એ કાળમાં સમુચિત દ્રવ્યસંલેખનારૂપ આનુપૂર્વીથી તે અશનાદિકને ઓછાં કરે, એવું કહ્યું છે, અને આ જ વિચારથી ચઉત્થ-છટ્ઠ આદિરૂપ આનુપૂર્વીનો અહિં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે.

આ દ્રવ્યસંલેખનારૂપ આનુપૂર્વીથી આહારની કૃશતા-અલ્પતા કરી ફરી તે સાધુ એના પછી ક્રોધાદિક કષાયોને દૂર કરે. આ બધું છોડ્યા બાદ પછી તે પોતાના શરીરને નિયમિત વ્યાપારમાં લગાડે. અથવા પોતાના પરિણામોને શુદ્ધ રાખે. અથવા ક્રોધાદિક અધ્યવસાયરૂપ જ્વાળાને શાન્ત કરે. આ રીતની પ્રવૃત્તિથી તે મુનિ પંડિત મરણ માટે ઉદ્યોગશીલ બની કર્મક્ષપક તપની વિધિથી સંસિદ્ધ શરીરવાળા બની મહર્ષિયોદ્વારા તથા તીર્થંકર ગણધરો દ્વારા સુચવાયેલા માર્ગના અનુગામી બની ઈંગિત મરણ કરે.

फलकापदर्थी—એ પદમાં ફલક ૧, આપદ્ ૨, અર્થી ૩, એવા ત્રણ શબ્દ છે, કર્મોનો જે ક્ષય થાય છે, તે ફલક છે-સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનું નામ આપદ છે. અર્થ શબ્દનો અર્થ પ્રયોજન છે. કર્મક્ષયરૂપ ફલકથી સંસારપરિભ્રમણરૂપ આપત્તિમાં જે પોતાના પ્રયોજનના અભિલાષી છે, અર્થાત્ સંસારમાં ભ્રમણ કરાવવાવાળાં કર્મોનો વિનાશ કરવાનો જ જેનો અભિપ્રાયરૂપ નિશ્ચય છે તે **फलकापदर्थी** છે સૂત્રમાં અર્ચા શબ્દનો અર્થ શરીરલેશ્યા-એટલે ક્રોધાદિરૂપ જ્વાળા, એવો અર્થ કરવામાં આવેલ છે.

ભાવાર્થ—મુનિનું શરીર જ્યારે પોતાના કર્તવ્ય માર્ગનું આચરણ કરવામાં શિથિલ થાય છે ત્યારે એનું કર્તવ્ય છે કે તેણે સંસારજનક કર્મોનો ક્ષય કરવામાં પ્રયોજનશાળી થઈ ચતુર્થ ષષ્ઠ આદિ આનુપૂર્વીથી આહાર અને ક્રોધાદિક કષાયોને દૂર કરતાં કરતાં ઈંગિતમરણરૂપ સંથારો ધારણ કરવો આ માર્ગ મહર્ષિયોદ્વારા પણ આજ અવસરમાં પહેલાં આચરવામાં આવેલ છે. આ વિચારથી એ મુનિ પણ પોતાની શારીરિક ક્રિયાઓને નિયમિત કરી આવું મરણ કરવા માટે ઉત્તરોત્તર પરિણામોની વૃદ્ધિ કરતા રહે. આ સમયે થોડી પણ શિથિલતા ન આવે, એની પૂર્ણપણે સંભાળ રાખે. **फलकापदर्थी** આ પદથી સૂત્રકારે આવું મરણ કરવામાં આત્મઘાત જેવું બનતું નથી તેમ પ્રપટ કરેલ છે. (સૂ૦૪)

પ્રશ્ચમ સૂત્ર કા અવતરણ, પ્રશ્ચમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

એ મરણનીજ વિધિને પ્રદર્શિત કરતાં સૂત્રકાર કહે છે–'अणुपविसित्ता' ઈત્યાદિ.

ગ્રામાદિ કિસી સ્થાનમેં જાકર સાધુ તૃણ કી યાચના કરે, તૃણ લેકર એકાન્ત સ્થાનમેં જાયઁ । વહાઁ કલ્પનીય ભૂમિ કી પ્રતિલેખના પ્રમાર્જના કર કે વહાં પર તૃણ કા સંથારા કરેં ઔર ફિર ઇંગિત મરણ સે શરીર ત્યાગ કરે । એસા મુનિ સત્યવાદી, રાગદ્વેષરહિત, તીર્ણ, દઢ, જીવાજીવાદિપદાર્થજ્ઞ ઔર અપારસંસાર કા પારગામી હોતા હૈ । વહ મુનિ ઇસ ઇંગિતમરણ કો સત્ય સમઝકર અનેકવિધ પરીષહોપસર્ગોં કો સહ કર, ઇસ જિનશાસનમેં વિસ્વસ્ત હો કાતર જનોં કે અસાધ્ય સાધુઓં કે આચાર કા આચરણ કરતા હૈ । વ્યધિનિમિત્ત ઇંગિત મરણ કરને વાલે સાધુ કા વહ મરણ પણ્ડિત મરણ હી હૈ, યાવત્ વહ આનુગામિક હૈ । ઉદ્દેશ સમાપ્તિ ।

ઇંગિત મરણના અભિલાષી એ મુનિ ગ્રામ, નગર, ખેટ, કર્બટ, મડંબ, પત્તન, દ્રોણમુખ, આકર, આશ્રમ, સન્નિવેશ, નિગમ, અથવા રાજધાનીમાં જઈ ઘાસની યાચના કરે. ઘાસને લઇ તે પર્વતની ગુફા વગેરે એકાન્ત સ્થાનમાં જાય, ત્યાં કીડી વગેરેનાં ઇંડાંથી રહિત, બે ઇન્દ્રિયવાળા પ્રાણીઓથી રહિત, ઉત્તિંગ, પનક, દક-મૃત્તિકા અને મર્કટસંતાન-(કરોળીયાની જાળ)થી રહિત એવા સ્થાનમાં બિછાવે. સંથારો કરતાં પહેલાં તે એ સ્થાનને સારી રીતે જોઈ લે અને ત્યારપછી રજોહરણ વગેરેથી પ્રમાર્જિત કરે. દરેક રીતે એ સ્થાનનું સંપૂર્ણપણે નિરીક્ષણ કરી લે.

ग्रसति बुद्ध्यादिगुणान्, इति ग्रामः—બુદ્ધિ વગેરે ગુણોનો જે ગ્રાસ કરે છે, અર્થાત્ જે સ્થળે રહેવાથી બુદ્ધિ આદિ ગુણોમાં ઉત્કર્ષતા આવતી નથી એનું નામ ગ્રામ છે, નગર પ્રસિદ્ધ છે, જેની ચારે બાજુ ધુળના ઉંચા ઉંચા ટેકરા હોય છે તે ખેટ છે, જે નાના પરકોટાથી ઘેરાએલ છે તે કર્બટ છે, જેની ચારે દિશાઓમાં અઢી-અઢી કોશ(ગાઉ), સુધી ગામ નથી હોતાં તે મડમ્બ કહેવાય છે. જ્યાં દરેક વસ્તુ અનાયાસે મળી જાય છે તે પત્તન છે. એ બે પ્રકારનાં હોય છે-એક જળ-પત્તન અને બીજું સ્થળ-પત્તન. રત્નદ્વીપ આદિ જળ-પત્તન છે. લવપુર-લાહોર વિગેરે નગર સ્થળ-પત્તન છે. જ્યાં આવવા જવાનો માર્ગ જળ અને સ્થળ બન્નેથી હોય છે તે દ્રોણમુખ છે તે હાલના મુંબઈ આદિ શહેર છે. સુવર્ણ વગેરેની ઉત્પત્તિનાં જે સ્થાન છે તે આકર-ખનિ છે. તાપસ વગેરેનાં નિવાસસ્થાન આશ્રમ છે. પથિકોને આશ્રય આપનારાં સ્થાનનું નામ સન્નિવેશ છે. જ્યાં અધિક પ્રમાણમાં વેપારી વર્ગનો વસવાટ હોય છે તે નિગમ છે. જ્યાં રાજાનો નિવાસ હોય છે તે રાજધાની છે.

આ પ્રકરણમાં અલ્પ શબ્દ અભાવ અર્થનો દ્યોતક છે. ઉત્તિંગ કીડી નગારાનું નામ છે. પનક-ભાષામાં લીલણ-ફુલણને કહે છે, જે જમીનમાં ભીનાશ

હોય છે ત્યાં એ રહે છે. અપ્કાયથી ભીંજાએલી માટીનું નામ દકમૃત્તિકા છે. કરોળીયા વગેરેનાં જાળાં મર્કટસન્તાન છે. આવી જીવ–જાત જ્યાં ન હોય એવા સ્થાન ઉપર તે ઘાસનો સંથારો કરે, અને તેના ઉપર પૂર્વાભિમુખથી બેસી જાય. દોરા સાથેની મુહપત્તીથી શોભિત મુખવાળા તે સાધુ સિદ્ધોને નમસ્કાર કરી પંચપરમેષ્ઠિવાચક નમસ્કાર મંત્રનો જાપ કરી અરહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શરણ લે. અઢાર પ્રકારના પાપસ્થાનોનો પરિત્યાગ કરી સમસ્ત જીવોની ક્ષમાયાચના કરી પોતાના તરફથી પણ એમને ક્ષમા આપે. આ અવસરમાં પણ ત્વગ્વર્તનાદિ ક્રિયા કરતાં કરતાં તે ધૃતિ–સંહનન–બળ–યુક્ત ગ્લાન સાધુ નિયમિત દેશમાં હાલવા ચાલવારૂપ મર્યાદાયુક્ત ઇંગિતમરણ કે જેણે યાવજ્જીવ ચતુવિધ આહારનો પરિત્યાગ હોય છે–ધારણ કરે. કહ્યું પણ છે—

“ पच्चक्खइ आहारं, चउव्विहं नियमओ गुरुसमीवे ।
इंगियदेसंमि तहा, चिट्ठं पि हु नियमओ कुणइ ॥ १ ॥
उव्वत्तइ परियत्तइ, काइगमाई वि अप्पणा कुणइ ।
सव्वमिह अप्पण च्चिय, ण अन्नजोगेण धितिबलिओ ” ॥२॥ इति ।

ભાવાર્થ—આ ઇંગિત મરણમાં ગુરૂની સામે ચતુર્વિધ આહારનો પરિત્યાગ નિયમથી થઈ જાય છે, એવા મરણમાં નિયમિત પ્રદેશમાં ગમનાગમનરૂપ ચેષ્ટા સાધુ કરે છે, અનિયમિત પ્રદેશમાં નહિ. એમાં દરેક રીતે શારીરિક સેવા સંભાળ સાધુ પોતે જ કરે છે–બીજાથી કરાવતા નથી.

ઇંગિત મરણ કરવાવાળા સાધુ કેવા હોય છે એ વાતને સૂત્રકાર નિચેના પદોથી કહે છે–તે સત્યવાદી હોય છે, કારણ કે જેવા રૂપથી એણે નિયમ લીધેલ હોય છે, એ રૂપથી તે એને નીભાવે છે. તે ओज–રાગદ્વેષરહિત હોય છે, तीर्ण–જેનાથી પાર થવું મહામુશ્કેલ છે તેવા સંસારરૂપી સમુદ્રને તરી જનારા હોય છે, હજુ સુધી એ સંસારસમુદ્રથી પાર થઇ શકયા નથી–આગળ ઉપર પાર થશે, છતાં પણ અહિ “तीर्णः” એવો ભૂતકાળનો પ્રયોગ કરેલ છે તે ફકત ઉપચારરૂપ જ સમજવો જોઇએ. તે છિન્નકથંકથ હોય છે–રાગદ્વેષાદિક કથારૂપ વિકથાઓથી દૂર રહેનારા હોય છે. અથવા —“ આ ઇંગિતમરણ નિયમને હું કઈ રીતે પાળી શકીશ ” આ પ્રકારની આશંકાવાળા હોય છે જે અધૃતિવાળા (ધીરજ વગરના) થઇ દુરનુષ્ઠેય આચારનાં આચરણ કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે કથંકથી બને છે, “હું હવે આ આચારનું પાલન કેમ કરી શકીશ ” એવી કથા કર્યા કરે છે પરંતુ તે એવા નથી, કેમ કે

તે મહાપુરૂષ હોવાથી ધૃતિબળસંપન્ન હોય છે, તે આતીતાર્થ હોય છે-સારી રીતે જીવ અને અજીવ વગેરે પદાર્થોના જાણકાર હોય છે. અથવા સમ્યક્રૂપથી અતિક્રાન્ત થઇ ચુકયા છે સમસ્ત પ્રયોજન જેમનાં એવાં હોય છે, તે અનાતીત-અપાર સંસારથી પારગામી હોય છે.

તે મુનિ સર્વજ્ઞના ઉપદેશથી સુગતિના ગમનમાં વિસંવાદરહિત હોવાથી જ સજ્જનોને માટે હિતવિધાયક એવા ઈંગિતમરણરૂપ સત્યને જે કાયરોને માટે ભયકારક છે જાણીને વીતરાગદ્વારા ઉપદેશેલ શાસનમાં વિશ્વાસ હોવાના કારણે સેવે છે અને સમજે છે કે-" આ ઔદારિક શરીર પ્રતિક્ષણ વિનાશરૂપ છે. આ માટે એ મરણદ્વારા ત્યાગ કરવો તે સર્વોત્તમ કાર્ય છે " આ ખ્યાલથી જે ઔદારિક શરીરનો એના સેવનથી પરિત્યાગ કરે છે એટલે આ મરણનું આચરણ કરતી વખતે તેને અનેક પ્રકારના પરિષહ અને ઉપસર્ગ આવે છે તેને આનંદથી સહન કરે છે-એ તરફ ધ્યાન આપતા નથી. એવા કાલજ્ઞ સાધુનું વ્યાધિ પીડાથી થયેલ ઈંગિત મરણ પણ કાળપર્યાય છે, કેમ કે કર્મની નિર્જરા બન્ને સ્થળે સમાન છે, આ કારણે તે સાધુ સંસારનો અન્ત કરનાર હોય છે અને જન્મ મરણની જાળને ભેદીને મોક્ષના અનુકૂળ માર્ગ ઉપર ચાલવાવાળા હોય છે. (સૂ૦ ૫)

આઠમા અધ્યયનનો છઠો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૮-૬ ॥

સપ્તમ ઉદ્દેશકા ષષ્ઠ ઉદ્દેશકે સાથ સમ્બન્ધપ્રતિપાદન, પ્રથમ સૂત્રકા અવતરણ, પ્રથમ સૂત્ર ઔર છાયા ।

આઠમા અધ્યયનનો સાતમો ઉદ્દેશ

છઠ્ઠો ઉદ્દેશ કહેવાઈ ગયેલ છે. હવે સાતમા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ થાય છે. આનો પૂર્વ ઉદ્દેશની સાથે આ સંબંધ છે-પૂર્વ ઉદ્દેશમાં એકત્વની ભાવનાથી ભાવિત અન્તઃકરણવાળા, અને ધૃતિ સંહનનથી યુક્ત સાધુના ઇંગિત મરણનું વર્ણન કરેલ છે. આ ઉદ્દેશમાં પ્રતિમાઓદ્વારા તે એકત્વભાવના સંપાદનીય છે આ રીતે એકત્વભાવનાનું જ કથન કરીને વિશિષ્ટતર (દૃઢ) સંહનનથી યુક્ત એ સાધુને પાદપોપગમન સંથારો પણ વિધેય છે, આ પ્રતિપાદિત થશે.

આમાં સર્વ પ્રથમ સૂત્રકાર પ્રતિમાપ્રતિપન્ન સાધુની અભિગ્રહવિશેષ અવસ્થાનું વર્ણન કરે છે—" से भिक्खू " ઈત્યાદિ.

जो प्रतिमाधारी साधु वस्त्ररहित हो कर संयममें तत्पर रहता है उस मुनिके चित्तमें यह भावना होती है कि मैं तृणस्पर्श, शीतस्पर्श, उष्णस्पर्श और दंशमशकस्पर्श सह सकता हूं, और भी विविध स्पर्शो को सह सकता हूं; परन्तु लज्जाको नहीं छोड सकता हूं। ऐसे साधुको कटिबन्धन धारण करना कल्पता है।

यः भिक्षुः=જે પ્રતિમાપ્રતિપન્ન સાધુ, अचेलः=અભિગ્રહ વિશેષથી વસ્ત્રરહિત હોવા છતાં, पर्युषितः=સંયમ અને તપથી વ્યવસ્થિત છે, तस्य भिक्षोः=તે મુનિને चेतसि ચિત્તમાં, एवं भवति=આ પ્રકારનો વિચાર આવે છે, કે–अहं=હું, तृणस्पर्शं=તૃણસ્પર્શવાળી પીડાને, अध्यासितुं=સહન કરવા માટે, "एवं" એ જ પ્રકારે शीतस्पर्शं=ઠંડીના ઉપદ્રવવાળી બાધાને अध्यासितुं=સહન કરવા માટે, તથા तेजःस्पर्शं=અતિ તપતા સૂર્યના ઉગ્ર કિરણોને अध्यासितुं=સહન કરવા માટે, તથા दंशमशकस्पर्शं=ડાંસ મચ્છરનો પરિસહ अध्यासितुं=સહન કરવા માટે, एकतरान्= કેવલ–ઠંડી અથવા ગરમી આ બેમાંથી ગમે તે એક, अन्यतरान्=તથા બીજા પ્રકારના ઘણા દુઃખોમાંથી અન્યતર विरूपरूपान्=અનેક પ્રકારના કાંકરાવાળી અને કઠોર ભૂમિના, અને કાંટા વગેરેથી ભરેલા, स्पर्शान्=દુઃખોને, अध्यासितुं=સહન કરવા માટે शक्नोमि=સમર્થ છું.

ભાવાર્થ—ધૃતિ અને સંહનનથી યુકત શ્રુતજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી નરક અને તિર્યગ્ ગતિના કષ્ટોને જાણવાવાળા વૈરાગ્ય ભાવનાથી ભાવિત અને પ્રતિમાપ્રતિપન્ન એવો મેં જ્યારે જે જે દુઃખોનો અગાઉ ઘણી વખત અનુભવ કરેલ છે તો પછી આ દુઃખ મને દુઃખિત અથવા તિરસ્કૃત કરવામાં સમર્થ બની શકનાર નથી.

"ह्रींप्रतिच्छादनं" આ પદમાં મધ્યમ પદ "गुह्य"નો લોપ થયેલ છે. એ રીતે ह्रिया=લજ્જાથી, गुह्यस्य=ગુહ્ય ભાગના, प्रतिच्छादनं=આચ્છાદનરૂપ વસ્ત્રને, त्यक्तुं=છોડવા માટે હું, न शक्नोमि=લજ્જાયુકત સ્વભાવ હોવાથી, અને સાધુના વેષની વિકૃતિ થઈ જવાની શંકાથી સમર્થ નથી. एवं=આ પૂર્વોકત કારણોથી तस्य=એ પ્રતિમાપ્રતિપન્ન સાધુએ, कटिबन्धनं=ચાર આંગળ અધિક એક હાથ પ્રમાણ પહોળું કડના પ્રમાણે લાંબું એક વસ્ત્ર કેડ ઉપર ધારણ કરવું કલ્પિત છે–શાસ્ત્રમાં કહેલ માર્ગ છે, પરંતુ તે સાધુ લજ્જાપરિષહને જીતવામાં શકિત-સંપન્ન છે તો પણ એણે દોરાસહિત મુહપત્તિ અને રજોહરણ, આ બે ઉપધિયો તો રાખવી જ જોઈએ. આને રાખવાથી પણ તે અચેલક જ છે. (સૂ૦૧)

દ્વિતીય સૂત્રકા અવતરણ, દ્વિતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

વસ્ત્રરહિત હોવાથી સાધુ ઠંડી આદિ સ્પર્શજન્ય દુઃખ સારી રીતે સહન કરે, આ વિષયને સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે—“ अदुवा ” ઈત્યાદિ.

ઉસ સંયમમેં પરાક્રમ કરતે હુએ ઉસ અચેલ સાધુકો તૃણસ્પર્શ, શીતસ્પર્શ, ઉષ્ણસ્પર્શ ઔર દંશમશકસ્પર્શ પ્રાપ્ત હોતે હૈં । વહ સાધુ ઉન સ્પર્શો કો તથા અન્ય ભી વિવિધ સ્પર્શો કો સહતા હૈ । ઉસકી આત્મા લાઘવયુક્ત હોતી હૈ । ઉસકા યહ અચેલત્વ તપ હી હૈ । ઉસ સાધુકી યહ ભાવના સર્વદા હોની ચાહિયે કિ ભગવાન્‌ને જો કહા હૈ વહ સર્વથા સંગત હૈ ।

“અથવા” શબ્દ પક્ષાન્તરનો દ્યોતક છે, માટે પૂર્વ સૂત્રમાં “લજ્જાદિ હેતુના સદ્‌ભાવમાં સાધુ વસ્ત્ર ધારણ કરે, કદાચ લજ્જા પરિષહ તેણે જીતી લીધો હોય તો વસ્ત્રનો પણ પરિત્યાગ કરે” જે આ વિષય બતાવ્યો છે તેનાથી ભિન્ન પક્ષનું આચરણ કરી સૂત્રકાર કહે છે કે—સંયમમાં લવલીન વસ્ત્રરહિત સાધુને તૃણસ્પર્શજન્ય દુઃખવિશેષ પીડા કરે છે, ઠંડીનો સ્પર્શ દુઃખ કરે છે, ગરમીનો સ્પર્શ પીડા પહોંચાડે છે. ડાંસ, મચ્છર બાધા પહોંચાડે છે. એકતર અને અન્યતર વિરૂપરૂપ પરિષહ તેને આકુળ વ્યાકુળ કરતાં રહે છે, પરંતુ એ અચેલ-વસ્ત્રરહિત સાધુનું એ કર્તવ્ય છે કે તે આવી સમસ્ત પરિષહજન્ય પીડાઓ સહન કરે. આથી તેને એ લાભ છે કે તેના સંચિત કર્મોનો ભાર હળવો થશે, અને આગામી કર્મોનું બંધન પણ શિથિલ થતા રહેશે. “लाघवियं आगममाणे” અહીંથી લઈ “समत्तमेव समभिजाणिया” અહીં સુધીના પદોની વ્યાખ્યા પહેલાં ચતુર્થ ઉદ્દેશમાં કહેવાઇ ગયેલ વ્યાખ્યાની અનુસાર જાણી લેવી જોઈએ. (સૂ૦૨)

તૃતીય સૂત્રકા અવતરણ, તૃતીય સૂત્ર ઔર છાયા ।

પ્રતિમાપ્રતિપન્ન સાધુ આ અભિગ્રહ વિશેષનો સ્વીકાર કરે કે “હું અન્ય પ્રતિમાપ્રતિપન્ન સાધુઓને માટે અશનાદિ દઈશ અને એમની પાસેથી પણ અશનાદિ લઇશ.” આ વિષયને સૂત્રકાર ચાર ભંગોદ્વારા પ્રદર્શિત કરે છે- “जस्स णं” ઇત્યાદિ.

जिस भिक्षुको यह होता है कि मैं दूसरे भिक्षुओंके लिये अशन आदि ला कर दूंगा और दूसरोंके लाये हुए अशनादिकको स्वीकार भी करूँगा १। जिस भिक्षुको यह होता है कि मैं दूसरे भिक्षुओंके लिये अशनादिक ला कर दूंगा और दूसरेके लाये हुए अशनादिकको स्वीकार नहीं करूँगा २। जिस भिक्षुको यह होता है कि मैं दूसरे भिक्षुओंके लिये अशनादिक लाकर नहीं दूंगा, परन्तु दूसरेके लाये हुए अशनादिकको स्वीकार करूँगा ३। जिस भिक्षुको यह होता है कि–मैं दूसरे भिक्षुओंके लिये अशनादिक ला कर नहीं दू गा और न दूसरेके लाये हुए अशनादिकको स्वीकार करूँगा ४। ये चार प्रकारके अभिग्रहधारी मुनि होते है। पांचवे प्रकार के अभिग्रहधारी मुनि होता है। जिसका अभिग्रह इस प्रकारका होता है कि मैं अपनेसे बचे हुए एषणीय अशनादिकद्वारा साधर्मियों की वैयावृत्य करूँगा और साधर्मिकोंके द्वारा भी अपनेसे अवशिष्ट दिये गये एषणीय अशनादिकको स्वीकार करूँगा।

આ ચાર ભંગોની વ્યાખ્યા, આ અધ્યયનના પૂર્વ ઉદ્દેશમાં કહેવામાં આવેલ બીજા સૂત્રની વ્યાખ્યા અનુસાર સમજી લેવી જોઈએ. પ્રતિમાપ્રતિપન્ન મુનિ આ ચાર અભિગ્રહોમાંથી કોઇ એક અભિગ્રહને અથવા આગળના ત્રણ અભિગ્રહોમાંથી કોઈ એક અભિગ્રહને ગ્રહણ કરે. ચોથા અભિગ્રહની ભજના છે. આ માટે સૂત્રકાર अहं ઈત્યાદિ સૂત્રાંશ કહે છે—જે ભિક્ષુના ચિત્તમાં એવો વિચાર આવે છે કે હું એ ચતુર્વિધ આહારથી કે જે મારા ઉપભોગથી બાકી બચી રહેલ છે, તથા જે યથૈષણીય–પ્રતિમાપ્રતિપન્નો માટે કલ્પનીય, અને જેને હું મારા માટે લાવેલ છું કર્મોની નિર્જરા કરવાની ચાહનાથી સાધર્મી સાધુનું વૈયાવૃત્ત્ય કરૂં. આ પ્રકારનો અભિગ્રહ કોઇ સાધુ ગ્રહણ કરે છે. કોઇ સાધુ એવો અભિગ્રહ કરે છે કે–હું યથાતિરિકત, યથૈષણીય અને યથાપરિગૃહીત ચાર પ્રકારના અશનથી, કર્મોની નિર્જરા હોવાની કામનાથી સાધર્મિક સાધુ દ્વારા ક્રિયમાણ વૈયાવૃત્ત્યને સ્વીકાર કરીશ.

આ પ્રકારનો વિચાર કરવાવાળા સાધુ શું કરે એને સૂત્રકાર “ लाघवियं आगममाणे जाव समत्तमेव समभिजाणिया ” આ પદોથી પ્રગટ કરે છે. એ સમસ્ત પદોનો અર્થ પહેલાં આ અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશમાં કહેવાઈ ગએલ છે.

ભાવાર્થ—સાધુઓદ્વારા સાધુઓની વૈયાવૃત્ત્ય કરવાનો પ્રકાર અહિં સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે. એ જ જ્યારે નિયમરૂપથી અંગીકૃત થાય છે ત્યારે અભિગ્રહવિશેષ કહેવામાં આવી જાય છે. એનું અહિં કથન છે.

કોઈ કોઈ સાધુ એવા પ્રકારથી અભિગ્રહ કરે છે કે–હું બીજા સાધુઓ માટે આહારાદિક લાવી આપીશ, આ રીતે હું તેમની વૈયાવૃત્ત્ય કરીશ તથા કોઈ સાધુ મારા માટે આહાર પાણી લાવી આપશે તો હું સ્વીકાર કરીશ. આ અભિગ્રહનો એક પ્રકાર છે. (૧)

કોઈ કોઈ સાધુ આ પ્રકારનો અભિગ્રહ કરે છે કે–હું બીજા સાધર્મી સાધુ માટે આહારાદિક લાવી આપીશ પણ બીજાના દ્વારા લાવેલ આહાર પાણી ઉપયોગમાં નહીં લઉં. આ અભિગ્રહનો બીજો પ્રકાર છે. (૨)

કોઈ કોઇ સાધુ આ પ્રકારનો અભિગ્રહ કરે છે કે–હું બીજાઓ માટે આહારાદિક લાવીશ તો નહીં પણ કોઈ મને લાવીને આપશે તો હું તેને મારા ઉપયોગમાં અવશ્ય લઈશ. આ અભિગ્રહનો ત્રીજો પ્રકાર છે. (૩)

કોઈ કોઈ સાધુ એવો અભિગ્રહ કરે છે કે–બીજાઓના માટે હું આહારાદિક લાવીશ નહીં તેમજ મારા માટે પણ બીજાથી મંગાવીશ નહીં. આ અભિગ્રહનો ચોથો પ્રકાર છે. (૪)

આવા ચાર પ્રકારના અભિગ્રહમાંથી સાધુ પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેવો કોઈ પણ અભિગ્રહ ધારણ કરી શકે છે. અથવા આદિના ત્રણ અભિગ્રહોમાંથી પણ ચાહે તે ગ્રહણ કરી શકે છે. આ પક્ષમાં ચોથા અભિગ્રહની ભજના છે –ધારણ કરે, ન પણ કરે, નીચેના સૂત્રાંશથી સૂત્રકારે એજ વાત પ્રગટ કરી છે. એમાં તેઓએ પહેલા બીજા અને ત્રીજા અભિગ્રહનું પ્રદર્શન કરેલ છે. (સૂ૦૩)

ચતુર્થ સૂત્રકા અવતરણ, ચતુર્થ સૂત્ર ઔર છાયા ।

આ પ્રકારે કોઈ એક અભિગ્રહને ધારણ કરવાવાળા સચેલ તથા અચેલ સાધુની, શારીરિક પીડાના સદ્ભાવમાં અગર અસદ્ભાવમાં પોતાના આયુષ્યના અવશિષ્ટ ભાગના જાણકાર હોવાથી મરણવિધિ સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે– “जस्स णं” ઈત્યાદિ.

જિસ સાધુકો યહ માલૂમ હો કિ મેરા શરીર અબ સશક્ત નહીં હૈ વહ સાધુ સંથારા કરે । ઉદ્દેશ સમાપ્તિ ।

"यस्य खलु" અહીંથી લઈને "यावत्संस्तरेत्" અહીં સુધીના પદોથી વ્યાખ્યા આ અધ્યયનના છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં કહેવાયેલ છે. ઘાસનો સંથારો કરી સાધુના કર્તવ્યનું પ્રદર્શન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે–સાધુ જ્યારે સંથારા ઉપર બેસે ત્યારે તે સમયે તે સાધુ કે જેણે પાદપોપગમન સંથારો ધારણ કરવાનો નિયમ લીધો છે તે, પહેલાં "नमोत्थुणं"નો પાઠ ભણે. પાઠ ભણીને સિદ્ધોને, અર્હન્તોને અને ધર્માચાર્યોને નમસ્કાર કરે. ત્યાર બાદ પોતે પાંચ મહાવ્રતોને ફરીથી ગ્રહણ કરે. ચાર પ્રકારના આહારનો પરિત્યાગ કરે. પછી આકુંચન, પ્રસારણ અને દષ્ટિસંચારણ આદિરૂપ કાયાના વ્યાપારનો, અપ્રશસ્ત મનોયોગનો અને સર્વથા વચનયોગનો, અથવા કાયામાં મમત્વરૂપ કાયનો અને તેના આકુંચન, પ્રસારણ આદિ વ્યાપાર રૂપ યોગનો, એવં ગમનાગમનરૂપ ક્રિયાનો પરિત્યાગ કરે.

આ પ્રકારે "तं सच्चं" અહીંથી શરૂ કરી આ સૂત્રની સમાપ્તિ સુધીના પદોની વ્યાખ્યા આ અધ્યયનના છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં તથા ચોથા ઉદ્દેશના અંતમાં લખાઈ ગયેલ છે તે અનુસાર સમજી લેવી જોઈએ. "इति ब्रवीमि" આ પદોનો અર્થ પણ અગાઉના અધ્યયનોમાં કહેવાઈ ગયેલ છે. (સૂ૦૪)

આઠમા અધ્યયનનો સાતમો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૮–૭ ॥

અષ્ટમ ઉદ્દેશકા સપ્તમ ઉદ્દેશકે સાથ સમ્બન્ધપ્રતિપાદન,
પ્રથમ ગાથા ઔર ઉસકી છાયા ।

આઠમા અધ્યયનનો આઠમો ઉદ્દેશ.

સાતમા ઉદ્દેશના કથન પછી હવે આઠમા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ થાય છે. આ ઉદ્દેશનો પૂર્વ ઉદ્દેશોની સાથે આ સંબંધ છે–ચોથા ઉદ્દેશમાં વ્યાધિમરણ, વૈહાયસ મરણ અને ગાર્ધ્રપૃષ્ઠ મરણ, પાંચમા ઉદ્દેશમાં ભક્તપ્રત્યાખ્યાન, છઠ્ઠામાં ઇંગિત મરણ અને સાતમા ઉદ્દેશમાં પાદપોપગમન સંથારાનું વર્ણન સૂત્રકારે કરેલ છે. આ આઠમા ઉદ્દેશમાં ભક્તપરિજ્ઞા, ઇંગિતમરણ અને પાદપોપગમન, આ ત્રણેની વિધિ બતાવીને સૂત્રકાર પ્રથમ ભિક્ષુના સમાધિ પાલનના પ્રકારને કહે છે––‘**अणुपुव्वेण**’ ઇત્યાદિ.

બુદ્ધિમાન્ ધીર મુનિ ક્રમશઃ ભક્તપરિજ્ઞા, ઇંગિતમરણ ઔર પાદપોપગમનરૂપ વિમોહકો પ્રાપ્ત કર, ઉસ ભક્તપરિજ્ઞાનાદિક કે ઔચિત્ય અનૌચિત્યકો વિચાર કર સમાધિકા પરિપાલન કરે ।

સંયમ પાલન કરવાવાળા હેય અને ઉપાદેય રૂપ પદાર્થોનો પરિહાર અને પ્રાપ્ત કરાવનાર જ્ઞાનથી સંપન્ન, તથા પરિષહ અને ઉપસર્ગોથી અક્ષોભ્ય, એવા મુનિજન ક્રમથી પૂર્વ ઉદ્દેશોમાં બતાવેલ ભક્તપરિજ્ઞા, ઇંગિતમરણ અને પાદ-પોપગમન રૂપ વિમોહ (વિવેક)ને પ્રાપ્ત કરી અને તેને “ **अनीदृशं सर्वं ज्ञात्वा** ” અસાધારણ (વિશેષ) જાણીને સમાધિનું પાલન કરે.

સૂત્રગત આનુપૂર્વી શબ્દનો અર્થ ક્રમ છે, એ ભક્તપ્રત્યાખ્યાન આદિ સમાધિમરણોને ધારણ કરવાનો ક્રમ આ પ્રકારનો છે–પહેલાં મુનિદીક્ષા ધારણ કરવી, ત્યાર પછી સૂત્રનું અધ્યયન અને તેના અર્થનું અવધારણ, અથવા યુગપદ્–એકી સાથે બન્નેનું પઠન અને અવધારણ કરવું. આમાં નિષ્ણાત બની પછી એકલા વિહાર કરવો.

અથવા–ઉત્કૃષ્ટ ચતુર્થભક્ત, અષ્ટમભક્ત, દશમભક્ત અને દ્વાદશભક્ત આદિ સંલેખનાના ક્રમસ્વરૂપ તપવિશેષોને ધારણ કરવાં. વિમોહ શબ્દનો અર્થ–ભક્તપરિજ્ઞા ઇંગિતમરણ અને પાદપોગમન સંથારો છે.

વિ + મોહમાં ‘વિ’ શબ્દનો અર્થ વિગત–રહિત છે. મોહ વિગત થયેલ છે, જેનાથી અથવા જેનો અથવા જેઓમાં તે વિમોહ છે. “ **सर्व** ” શબ્દ એ ભાવ પ્રકટ કરે છે કે સમાધિ ધારણ કરનાર એ વિચાર જરૂર કરે કે તે સંથારાનું ધારણ કરવું કયા સમયે ઉચિત છે ? અથવા કયા સમયે અનુચિત છે ? (૧)

દ્વિતીય ગાથાકા અવતરણ, દ્વિતીય ગાથા ઔર છાયા ।

વધુમાં પણ સૂત્રકાર એ વિષયમાં કહે છે-"दुविहंपि" ઇત્યાદિ.

મુનિ બાહ્ય ઔર આભ્યન્તર તપકા સેવન કર, શરીરકે અશક્ત હો જાને પર ભક્તપ્રત્યાખ્યાન આદિમેં સે કિસી એકકો સ્વીકાર કર આહારાદિકી ગવેષણાસે નિવૃત હો જાતા હૈ ।

હેય અને ઉપાદેય પદાર્થોના પરિજ્ઞાતા મુનિજન બાહ્ય અને આભ્યંતર તપનું સેવન કરી નિશ્ચયથી શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મના સકળ રહસ્યના જ્ઞાતા હોય છે. તે પ્રવ્રજ્યાગ્રહણ અને દ્વાદશાંગના અધ્યયન વગેરેના ક્રમથી ભક્તપ્રત્યાખ્યાન વગેરેનો વિચાર કરી શરીર ધારણના નિમિત્ત આહાર વગેરેની ગવેષણાથી વિરકત બની જાય છે. સૂત્રમાં "संखाय" શબ્દ એવું બતાવે છે કે મુનિજન એવો વિચાર કરે કે સંયમની પરિપાલના કરતાં કરતાં મારૂં શરીર હવે શિથિલ થઇ ગયું છે, આથી સંયમની આરાધના કરવાની મારામાં શક્તિ રહી નથી, એટલે હવે આ શરીરનો પરિત્યાગ કરવાનો સમય આવી ગયો છે, આ માટે ભક્ત-પ્રત્યાખ્યાન વગેરે મરણોમાંથી હું કયું મરણ ધારણ કરવામાં સમર્થ છું? આ પ્રકારનો વિચાર કરી અશનાદિની ગવેષણા કરવાનો ત્યાગ કરી દે.

તૃતીય ગાથાકા અવતરણ, તૃતીય ગાથા ઔર છાયા ।

પ્રાપ્તમરણ માટે સંલેખના કરવાવાળા મુનિએ મુખ્યરૂપથી ક્રોધાદિક કષાયોને કૃશરૂપ ભાવસંલેખના કરવી જોઇએ. આ વાત સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે—'कसाए' ઇત્યાદિ.

વહ ભિક્ષુ અલ્પાહારી હોતા હૈ, કષાયાદિકો કુશ કરકે દૂસરોંકે દુર્વચનોંકો સહ લેતા હૈ । યદિ ઉસ ભિક્ષુકો આહાર ન મિલે તો વહ આહારકા પરિત્યાગ કર દેતા હૈ ।

અલ્પાહારી તે મુનિ ક્રોધાદિ કષાયોને કૃશ કરતાં નીચ પુરૂષોના કુવચનોને અને વ્યાધિના દુઃખને પણ સહન કરે, અને કદાચિત્ અવ્યાબાધ શિવસુખનો અભિલાષી તે મુનિ ગ્લાન બની જાય તો તે ચાર પ્રકારના આહારનો પરિત્યાગ કરી દે—સંલેખનાના ક્રમનો નહીં. સૂત્રગત અલ્પાહાર પદ એ પ્રગટ કરે છે કે તે સાધુ સંલેખનાક્રમથી–છઠ્ઠ, અઠ્ઠમ, આદિ વિધિથી તપસ્યા કરતાં પારણાના દિવસે બીજા કોઈ મુનિદ્વારા લાવી આપવામાં આવેલ આહારને પણ અલ્પ માત્રામાંજ લે છે. કષાય–એમાં કષ અને આય એ બે શબ્દ છે. કષનો અર્થ સંસાર, અને આયનો અર્થ સ્થાન છે. સંસારનું જે સ્થાન છે તેનું નામ કષાય છે. અલ્પ આહાર કરવો તે કષાયોના ઉપશમની સમભાવનાથી થાય છે તો પણ કદાચ તેને કષાયનો ઉદય આવે તો તે સમયે પણ દુર્ભાષિત આદિને સહનજ કરે છે. આ વાત પણ ‘ तितिक्षेत ’ આ પદથી પ્રગટ થાય છે.

ग्लायेत् આ ક્રિયાપદ એ સૂચિત કરે છે કે કોઈ પણ સાધુદ્વારા સમાનીત–લાવેલ ભિક્ષા કદાચ તે સાધુને ન મળે તો તે ગ્લાન તે સમય ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી દે પણ સંલેખનાના ક્રમનો નહીં.

“ आहारस्यैव ” અહિં પર “ एव ” આ પદ એમ બતાવે છે કે તે ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન આદિ કરે તો, પરંતુ એવા કાયર બનીને તે પોતાના સંલેખનાના ક્રમનો ભંગ ન કરે કે–‘ ચાલો થોડા દિવસ આહાર કરી લઉં પછી બાકી રહેલ સંલેખના પૂર્ણ કરી લઈશ.’ (૩)

ચતુર્થ ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી પણ કહે છે–‘ जीवियं ’ ઈત્યાદિ.

સંલેખના કરનેવાલે મુનિકો જીવન–મરણકી અભિલાષાસે રહિત હોના ચાહિયે ।

એ સંલેખનાકારી સાધુ સંલેખનામાં વધારે જીવવાની આકાંક્ષા નહીં કરે, ક્ષુધાપરિષહ આદિથી ત્રસ્ત બની ઔદારિક શરીરના પરિત્યાગરૂપ મરણની પણ આકાંક્ષા ન કરે. અર્થાત્–અધિક જીવવાની એમજ દુઃખિત બનીને મરવાની ચાહના ન રાખે. તથા મરવા જીવવા બન્નેમાં આસકિત ન કરે. (૯)

પાંચવી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

તે સમય એ કેવો હોવો જોઈએ ? તેનો ઉત્તર આપતાં સૂત્રકાર કહે છે– ‘ मज्झत्थो ’ ઈત્યાદિ.

સંલેખનાકારી મુનિ નિર્જરાકી અપેક્ષા રખતા હુઆ મધ્યસ્થ હો કર સમાધિકી પરિપાલના કરે, ઔર કષાય એવં શારીરિક ઉપકરણોં કો છોડ કર અન્તઃકરણકો શુદ્ધ કરે ।

રાગ અને દ્વેષમાં ઉદાસીન વૃત્તિવાળા, અથવા જીવવામાં અને મરણમાં પણ નિઃસ્પૃહ, માટે જ કર્મોની નિર્જરાની અપેક્ષાના સ્વભાવવાળા એવા તે મુનિ મરણ-સમાધિની અનુપાલના કરે. જીવન અને મરણમાં ઈચ્છારહિત મુનિનું કાળ પર્યાયથી જે સમયે મરણ થાય છે એ સમયની તે મુનિ સાવધાન ચિત્તથી પ્રતીક્ષા કરે. આ પ્રકારે અન્તરંગની ઉપાધિરૂપ કષાયો અને બહારની ઉપાધિરૂપ શરીર અને ઉપકરણ વગેરેનો ત્યાગ કરી એ મુનિ રાગ દ્વેષથી રહિત વિસ્રોતસિકા––સંશયાદિક દોષ–રહિત થઈ પોતાના અન્તઃકરણની ગવેષણા કરે. (૫)

છઠી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—‘ जं किं चुवक्कमं ’ ઈત્યાદિ.

અપની આયુકે ઉપક્રમકો જાન કર મુનિ સંલેખનાકાલકે બીચમેં હી ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કરે ।

પોતાની આયુષ્ય અને કલ્યાણુના હરેક પ્રકારના ઉપક્રમને તે જાણે, અને તે તરત જ સંલેખનાકાળના મધ્યવર્તી કાળનો અભ્યાસ કરે. અથવા-જ્યારે તે પોતાના સુખમય જીવનની સ્થિતિ પુરી થતી જાણે, અથવા-આયુષ્યના પુદ્ગલોનો સંકુચિત થવાનો સમય આવી ચુકયો છે' એવું સમજે ત્યારે તે અવસરજ્ઞ મુનિ સંલેખનાના અવસરના મધ્યકાળમાં સત્વર ભક્તપરિજ્ઞા વગેરેનું સેવન કરવા લાગે.(૬)

સાતવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

સંલેખનાથી જેનું કૃશ શરીર શુદ્ધ છે એવા મુનિ મરણકાળ ઉપસ્થિત થતાં શું કરે? આના ઉત્તરમાં સૂત્રકાર કહે છે–'गामे वा' ઇત્યાદિ.

મુનિ ગ્રામ અથવા અરણ્યમેં પ્રાણિવર્જિત સ્થણ્ડિલકા પ્રતિલેખન કરકે વહાં પર દર્ભકા સંથારા બિછાયે ।

જે મુનિનું કૃશ શરીર સંલેખનાથી શુદ્ધ છે. વસતિમાં અથવા જંગલમાં પ્રાણિવર્જીત સ્થાનનું નિરીક્ષણ કરે, અને એ પછી જ્યારે એવો નિશ્ચય થઈ જાય કે આ પ્રદેશ જીવ-જંતુથી રહિત છે, ત્યારે ગ્રામાદિકમાં યાચનાથી પ્રાપ્ત કરેલ દર્ભ વગેરે ઘાસને ત્યાં બીછાવી પોતાનો સંથારો તૈયાર કરે. (૭)

આઠવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

એ મુનિ આ પછી શું કરે? આને માટે સૂત્રકાર કહે છે–'अणाहारो' ઇત્યાદિ.

મુનિ આહારકો છોડ કર ઉસ દર્ભસંથારાકે ઉપર શયન કરે, અનુકૂલ પ્રતિકૂલ સભી પરિષહોંકો સહે ।

સંલેખનાથી શુદ્ધ શરીરવાળા, ત્રણ પ્રકારના કે ચારે પ્રકારના આહારના પરિત્યાગી, મહાવ્રતો જેણે ગ્રહણ કરેલ છે, સમસ્ત જીવોને જેણે ક્ષમાપ્રદાન કરેલ છે અને પોતે પણ પોતાના બધા પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ દોષોની ક્ષમાયાચના કરેલ છે, સુખ અને દુઃખમાં જે સમભાવી બની ચુકેલ છે, અને આત્મતત્ત્વના જ્ઞાતા હોવાને કારણે જે મરણનો ભય રાખતો નથી, એવો તે મુનિ બીછાવવામાં આવેલ સંથારાની પડિલેહણા કરી ફરી પરિમાર્જના કરે, એ પછી તે તેના ઉપર સુવે. સંથારો ગ્રહણ કરેલ તે મુનિ ઉપસર્ગોથી ન અકળાતાં તેને સહન કરે. પોતાના અનુકૂલ–પુત્ર–મિત્ર અને કુટુંબીજનોના સંસર્ગથી આવેલ પરિષહ અને ઉપસર્ગોથી હર્ષિત બની તથા પ્રતિકૂળ–વધ–બંધન–આક્રોશ વગેરેથી ઉત્પન્ન તેઓથી કોપપરાયણ બની સાધુમર્યાદાનું તે ઉલ્લંઘન ન કરે. (૮)

નવમી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

આ અર્થને સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે.–‘संसप्पगा य’ ઈત્યાદિ.

ઉસ શય્યા પર ઉસ મુનિકે માંસશોણિતકો કીડિયાં ઔર ગૃધ્ર આદિ પક્ષી ખાવેં તો ઉનકી હિંસા ન કરે ઔર ન ક્ષતસ્થાનકા પ્રમાર્જન હી કરે ।

કીડી–સર્પ–ઉંદર–ઘુસ–ખીસકોલી–છછુંદર વગેરે સંસર્પણશીલ પ્રાણી, ગીધ વગેરે ઉર્ધ્વચારી જીવ, સિંહ, વાઘ, શીયાળ વગેરે અધશ્ચારી જીવ કે જે માંસ અને લોહીને જ ભક્ષણ કરનારા છે, એ કદાચ તે સાધુના માંસ અને લોહીનું ભક્ષણ કરવા આવે તો તે તેની હિંસા ન કરે, તેમ એના દ્વારા ખાવામાં આવેલા શરીરના કોઇ પણ ભાગને રજોહરણાદિકથી પ્રમાર્જિત ન કરે. ગીધ સિંહ, વાઘ વગેરે માંસ ખાનારા છે. કીડી આદિ, આદિ શબ્દથી મચ્છર, માકડ, જુ, લીખ વગેરે લોહી ચુસનારા છે. (૯)

દશવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી પણ–'पाणा देहं' ઇત્યાદિ.

સાધુ યહ વિચાર કરે કિ યે પ્રાણી મેરે શરીરકી હિંસા કરતે હૈં રત્નત્રયકી તો નહીં કરતે । એસા વિચાર કર વહ ઉન્હેં નિવારિત ન કરે । અપની શય્યાસે કભી દૂર ન જાય ઔર પરીષહોપસર્ગોંકા સહન કરે ।

'આ બે ઇન્દ્રિયવાળા પ્રાણી મારા શરીરનું ભક્ષણ કરનારાં છે પણ રત્નત્રયનું નહીં' એવો વિચાર કરી પોતાના શરીરના મમત્વનો ત્યાગી તે સાધુ, સમાચરિત–ગ્રહણ કરેલ અભિગ્રહના ભંગના ભયથી એ માંસ–લોહીનું ભક્ષણ કરનાર જીવોને દૂર ન કરે, તેમ એના ભયથી પોતે એ સ્થાન છોડી બીજા સ્થાને ન જાય, તથા તે સાધુ પ્રણાતિપાતાદિક, અથવા શબ્દાદિક વિષય–કષાયોરૂપ અનેક આસ્રવોથી પીડાતો હોવા છતાં પણ તે દ્વારા થતા પરિષહ અને ઉપસર્ગની પીડાને સહન કરે.(૧૦)

ગ્યારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી પણ–'गंथेहिं' ઈત્યાદિ.

બાહ્યાભ્યન્તર ગ્રન્થસે રહિત અપની આત્માકો ભાવિત કરતે હુએ મુનિ અન્તિમસ્વાસોચ્છ્વાસપર્યન્ત સમાધિયુક્ત રહે । ઇસ પ્રકારકા મુનિ કર્મકે નિશ્શેષ હોને પર મોક્ષગામી હોતા હૈ ઔર યદિ કર્મ અવશિષ્ટ રહ જાતા હૈ તો દેવલોકગામી હોતા હૈ । ગીતાર્થ સંયમી ઇસ ઇંગિત મરણકો સમ્યક્ પ્રકારસે સ્વીકૃત કરતા હૈ ।

જે મુનિ આત્માથી સર્વથા પૃથગ્ભૂત બાહ્ય–શરીરાદિકરૂપ, અને આભ્યંતર––રાગાદિરૂપ પરિગ્રહોથી પોતાને ભિન્ન માને છે, અને આવા પ્રકારની જેની સદા-ભાવના બની રહે છે, તથા ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન, આ બન્ને ધ્યાનોમાંથી જે કોઈ એક ધ્યાનથી સમન્વિત રહે છે તે મરણના અવસરને પાર કરનાર બને છે–અંતિમ શ્વાસ અને નિઃશ્વાસ સુધી સમાધિસંપન્ન રહે છે. આ રીતથી મરણ કરવાવાળા સાધુ કર્મરૂપ રજથી રહિત બનીને સિદ્ધિલોકમાં, અથવા કર્મોનો અવશેષ રહેવાથી દેવલોકમાં જાય છે. અહિં સુધી ભકતપરિજ્ઞા નામના મરણનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. આગળ હવે અર્ધા પદ્યથી સૂત્રકાર ઇંગિતમરણના કથનનો પ્રારંભ કરે છે–પ્રથમ ઇંગિતમરણ કોણ કરે છે? એને માટે સૂત્રકાર

કહે છે કે જે સંયમી છે, તથા જે ઓછામાં ઓછા નવપૂર્વના જાણકાર હોય છે તેજ તેને અંગીકાર કરે છે–બીજા મુનિ નહીં. આમાં પણ સંલેખના અને ઘાસના સંથારા વગેરેની વિધિ પહેલાંની માફક જાણવી જોઈએ. (૧૧)

બારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

આ મરણની બીજી પણ વિધિ કહે છે–'अयं से' ઈત્યાદિ.

યહ ઈંગિણતમરણરૂપ ધર્મ ભગવાન્ મહાવીરને કહા હૈ, યહ મરણ ભક્તપરિજ્ઞામરણસે ભિન્ન હૈ । ઇસ મરણકા અભિલાષી મુનિ શરીરકે આવશ્યક કાર્ય કો છોડ કર અન્ય સભી કાર્યો કો છોડે ।

જ્ઞાતપુત્ર શ્રી મહાવીર દ્વારા કેવળજ્ઞાનરૂપી આલોકવશથી (પ્રકાશવડે) સારી રીતે જાણવામાં આવેલ તે ઇંગિતમરણરૂપ ધર્મ ભકતપ્રત્યાખ્યાન વગેરે મરણથી જુદા પ્રકારનું છે. આ મરણની પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરવી, સંલેખના વગેરેનું ધારણ કરવું વગેરે વિધિ પહેલાની માફકજ સમજવી જોઈએ. ઇંગિત મરણના અભિલાષી મુનિએ સમસ્ત ઉપકરણનો પરિત્યાગ કરી સ્થંડિલનું નિરીક્ષણ, તેનું સંમાર્જન, પાપોની આલોચના તેમજ પ્રતિક્રમણ કરી પાંચ મહાવ્રતોને પુનઃ ગ્રહણ કરે. અન્ન વગેરે ઓછું કરતા જાય અને છેવટે તેનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરે, અને ગ્રામાદિકથી ઘાસની યાચના કરી એકાન્ત સ્થાનમાં, નિર્જીવ સ્થાન ઉપર સંથારો કરી એ ઉપર બેસી ખમત–ખામણા કરી સ્થિર બની જાય. ઇંગિતમરણને ઈચ્છિનાર મુનિ મન વચન અને કાયાથી કરેલા, કરાયેલા, અને અનુમોદન આપેલા પોતાના શારીરિક આવશ્યક કાર્યો સિવાય બીજા અવયવોનો સંચાર કરવારૂપ પ્રતિચારનો ત્યાગ કરી દે. ઉદ્વર્ત્તન–પરિવર્તનરૂપ કાયવ્યાપારાદિક તે કરી શકે છે. (૧૨)

તેરહવીં ગાથાકા અવતર, ગાથા ઔર છાયા ।

સૂત્રકાર વારંવાર પ્રાણાચેના પ્રાણોની રક્ષાની આવશ્યકતા પ્રગટ કરીને સૂત્ર કહે છે—'हरिएसु' ઈત્યાદિ.

વહ મુનિ દૂર્વાદિ હરિતકાયોંસે યુક્ત સ્થાનોં પર નહીં બૈઠે, હરિતકાયરહિત સ્થાનપર શયન કરે, આહાર છોડકર ચુપચાપ સભી પરીષહલપસર્ગો કો સહે ।

તે ભિક્ષુ જે પ્રદેશમાં લીલા દર્ભ આદિના અંકુર હોય તેવા પ્રદેશમાં ન બેસે, જ્યાં લીલા દર્ભના અંકુર ન હોય ત્યાં બેસે ઉઠે અને સુવે. ચાર પ્રકારના આહારના પરિત્યાગી એ સાધુ પરિષહ અને ઉપસર્ગોથી ઉપદ્રવિત હોવા છતાં સંથારા ઉપર રહીને ઉત્પન્ન થતા પરિષહ અને ઉપસર્ગજન્ય બાધાઓને સહન કરે.(૧૩)

ચૌદહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

વધુ પણ—' इंदिएहिं '—ઈત્યાદિ.

ઈન્દ્રિયોંકી શક્તિ ક્ષીણ હો જાને પર યદિ ગ્લાનિકા અનુભવ હોને લગે તો મુનિ સામ્યભાવકો ધારણ કરે, વહ મુનિ પર્વતકે સમાન અચલ ઔર સમાહિતચિત હોવે । ઈસ પ્રકારકા મુનિ સર્વદા અનિન્ધ હોતા હૈ ।

આહારનો ત્યાગ કરી દેવાથી ઈન્દ્રિયો સ્વયં શિથિલ બની જાય છે, એટલે આહારના ત્યાગથી ક્ષીણશક્તિવાળી ઈન્દ્રિયોથી મુનિ જ્યારે ગ્લાનિ અનુભવવા લાગે એ સમયે તે પોતાના મનનો નિગ્રહ કરીને સમતા ભાવને ધારણ કરે—આર્ત્તધ્યાનથી યુકત ન બને. હાથ પગના અવયવોના સંકોચથી જો તે ઉદ્વિગ્ન ચિત્તવાળા થઈ જાય તો તે એને ફેલાવી શકે છે. સુતાં સુતાં જો તે થાકી જાય તો તે ઉઠીને બેસી શકે છે અને ઈંગિત પ્રદેશમાં ફરી શકે છે. આ પ્રકારથી પરિસ્થિતિને સંભાળતાં છતાં પણ તે પ્રાપ્ત થતા મરણથી ચંચળ ચિત્તવાળા બનતા નથી, પરંતુ પર્વતની જેમ અડોલ રહે છે. કેવળ શરીરથી જ ચાલે છે. પરંતુ લીધેલ સમાધિથી કે જેમાં તેણે ચિત્ત સ્થાપિત કરેલ છે તેનાથી ચલિત થતા નથી. એવા સાધુ જ પ્રશંસા મેળવનાર બને છે. ભાવથી અચળ બનીને જ તે ઈંગિત પ્રદેશમાં હરી–ફરી શકે છે. (૧૪)

પન્દ્રહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

કહેવામાં આવેલા અર્થને જ સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે-'अभिक्कमे' ઇત્યાદિ.

વહ મુનિ ઉસ ઈંગિતમરણમેં શરીરમેં પીડા હોને પર ઉસ ક્ષેત્રકે અન્દરમેં અર્થાત્ મર્યાદિત ભૂમિમેં ઇધર-ઉધર ભ્રમણ કરે, અથવા શુષ્ક કોષ્ઠકે સમાન નિસ્ચલ રહે ।

તે મુનિ દેહના અતિ સુકુમાર હોવાને કારણે એના હલન-ચલન માટે સંથારાની આજુબાજુ જઈ શકે છે. ત્યાંથી ફરી તે પાછા સંથારાના સ્થળે આવી શકે છે. પોતાના હાથ પગ વગેરે અવયવોને ફેલાવી શકે છે અને તેનો સંકોચ પણ કરી શકે છે. ઇંગિત-મરણ કરવામાં ઉદ્યમી તે સાધુ આવી પૂર્વોક્ત ક્રિયાઓ કરી શકે છે. જો તેનામાં શક્તિ હોય તો તે પાદપોપગમનમાં જેમ સુકેલાં લાકડાંની જેમ નિષ્ક્રિય પડયા રહે છે તેમ તે પણ આ ઇંગિતમરણમાં નિષ્ક્રિય થઈ રહી શકે છે. (૧૫)

સોલહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

આ પ્રકારની શકિતના અભાવમાં જે કરવા યોગ્ય છે સૂત્રકાર તેને સૂત્રદ્વારા બતાવે છે—' परिक्कमे ' ઇત્યાદિ

ઈંગિતમરણમેં મુનિકે શરીરમેં જબ પીડા હોવે તો ઉસે જો કરના ચાહિયે ઉસકા કથન ।

બેઠાં બેઠાં મુનિને જ્યારે શારીરિક કષ્ટનો અનુભવ થવા લાગે અને એ દશામાં તેને પોતાનું શરીર થાકેલું માલુમ પડે તો તે નિયમિત પ્રદેશમાં સરળ ગતિથી હરી-ફરી શકે છે. એમ કરતાં કરતાં પણ જો તે થાકી જાય તો તેણે એક સ્થાન ઉપર બેસી જવું જોઇએ. જે સ્થાન ઉપર પોતે બેસી ગયેલ છે ત્યાં તે પર્યંકાસન અથવા ઉત્કુટ (ઉકડુ) આસન વગેરેથી બેસી શકે છે. જો ઉભા જ રહે તો શ્રમ લાગતાં વળી ફરીથી હરી-ફરી શકે છે. એ વખતે પણ જો તે થાકી જાય તો અંતે બેસી જાય અને સુઈ પણ શકે છે, લાકડીની માફક થઈ શકે છે, અને તે પોતાના હાથ પગ વગેરે અવયવો ઇચ્છાનુસાર ફેરવી શકે છે. તાત્પર્ય એ છે કે-જે રીતે સુવા બેસવામાં એને સુખ પડે તે પ્રકારે તે સુઈ બેસી શકે છે. (૧૬)

સત્રહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

વધુમાં—'आसीणे' ઇત્યાદિ.

ઇસ ઈંગિત મરણકો સ્વીકાર કરનેવાલા મુનિ અપની ઇન્દ્રિયોં કો વિષયોંસે નિવૃત કરે, વહ પ્રતિલેખનયોગ્ય પીઠ–ફ્લાદિકા અન્વેષણ કરે ।

જેને અસંયમી જન અંગીકાર નથી કરી શકતા એવા એ ઈંગિત–મરણને સ્વીકાર કરવાવાળા એ મુનિ પોતાની શ્રોત્ર વગેરે ઈન્દ્રિયોને મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દ વગેરે વિષયોમાં રાગ અને દ્વેષ નહિ કરતા એ તરફથી હટાવી લે, વિષયોમાં જ્યારે ઇન્દ્રિયોનો રાગ અને દ્વેષ ન હોય ત્યારે તે જાતે જ તે તરફથી હઠી જશે. તે મુનિ, જેને અંદરથી ઘુણ લાગેલ છે એવા પીઠ–ફલકાદિકને છોડી દઈ સારા મજબુત છિદ્ર વગરના પીઠ–ફલકાદિકની પોતાના સહારા માટે ગવેષણા કરે, જે લાકડામાં કોઈ કીડાનું સ્થાન ન હોય તેવા છિદ્ર વગરના, જેની પ્રતિલેખના વગેરે ક્રિયા સારી રીતે થઈ શકે એવા પીઠ–ફલકાદિકને જ તે સાધુ પોતાના ઉપયોગમાં લઈ શકે છે. તેનાથી ભિન્ન એટલે કીડાએ પાડેલા છિદ્રવાળા નહીં. (૧૭)

અઠારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

કીડાએ પાડેલા છિદ્રવાળા લાકડાના પાટીયાનો ઉપયોગ પીઠ માટે કેમ ન લેવાય? એનો શા માટે પરિહાર કરવો જોઈએ? આ વિષયમાં કારણ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે—'जओ' ઇત્યાદિ.

પ્રતિલેખનકે અયોગ્ય પીઠફલકાદિકે ગ્રહણસે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોંકા બન્ધ હોતા હૈ, અતઃ એસે પીઠફલાદિકકા ગ્રહણ નહીં કરના ચાહિયે । ઈંગિત મરણમેં સ્થિત મુનિ ગ્રહણ નહીં કરના ચાહિયે । ઈંગિત મરણમેં સ્થિત મુનિ અપની આત્માકો કાયયોગ ઔર મનોયોગસે પૃથક્ કરે ઔર સભી પરીષહોપસર્ગોંકો સહન કરે ।

કીડાએ કોતરેલા કે તેમાં વાસ કરેલ પીઠ–ફલકાદિકને પોતાના ઉપયોગમાં લેવાથી વજ્રના જેવા કઠોર જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોનો, અથવા 'अवद्य'—પાપનો બંધ થાય છે. અંદરથી કોહાઈ ગયેલા એવા લાકડાના પીઠ–ફલકાદિકનો આશરો લેવાથી સાધુ જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોના અથવા પાપોના સંચય કરવાવાળા બને છે, આ માટે તેનો સહારો સાધુએ ન

લેવો જોઈએ. ઉત્થાન, ઉપવેશન અને પાર્શ્વપરિવર્તન (પડખું ફેરવવું) વગેરે કાય યોગથી અશુભ વચન યોગથી તેમજ આર્ત્તધ્યાન વગેરે યુક્ત મનોયોગથી જે પાપોની ઉત્પત્તિનું કારણ છે તેનાથી મુનિ પોતાની જાતને સર્વથા દૂર રાખે.

એ ઇંગિત મરણમાં ધૃતિ અને સંહનનથી યુક્ત કે જેના શુભ અધ્ય-વસા વર્ધનશીલ છે. અને વીતરાગ પ્રભુદ્વારા પ્રરૂપિત પદાર્થોના સ્વરૂપની શ્રદ્ધા કરવામાં, તેની પ્રરૂપણા કરવામાં અને અન્તરંગ ભાવથી એની સ્પર્શના કરવામાં જેનું ચિત્ત લવલીન બની ગયેલ છે. જેમ સર્પ પોતાની કાંચળી છોડી દે છે—એના પરિત્યાગથી સાપને કોઇ તરેહનું સંકટ કે સંકોચ થતાં નથી. આજ રીતે મારે પણ આ શરીર અવશ્ય છોડવા યોગ્ય છે આ પ્રકારનો જેણે દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધેલ છે તેવા મુનિ સમસ્ત દુઃખોને કોઇ પ્રકારના આક્રંદ વગર સહન કરતા રહે. " એ સંપૂર્ણ દુઃખાદિક પૌદ્‌ગલિક શરીરને જ બાધા કરે છે— ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાવાળા મારા જેવાનું તો એ કાંઈ પણ બગાડી શકવાના નથી. " આ પ્રકારનો વિચાર કરી તે આવેલી સમસ્ત દુઃખજન્ય વેદનાઓને સહન કરવાના સ્વભાવવાળા બને. (૧૮)

ઉન્નીસવીં ગાથાકા અવતરણા, ગાથા ઔર છાયા ।

અહિં સુધી ઇંગિત મરણનો અધિકાર કહ્યો, હવે આગળ પાદપોપગમન સંથારાના પ્રકરણનો પ્રારંભ થાય છે—' अयं ' ઈત્યાદિ.

ઈંગિત મરણકી અપેક્ષા શ્રેષ્ઠ પાદપોપગમન મરણમેં જો મુનિ સ્થિત હોતા હૈ ઉસકે સભી અંગ અકડ જાયેં તો ભી વહ અપને સ્થાનસે નહીં ઉઠે ।

આ સૂત્રમાં "च" એ શબ્દ "तु" ના અર્થમાં આવેલ છે. એ પાદપોપ-ગમન સંથારાની વિધિ કે જે હવે કહેવામાં આવશે તે અગાઉ કહેવામાં આવેલ ભકતપરિજ્ઞા અને ઇંગિતમરણની અપેક્ષાથી શ્રેષ્ઠતર છે. એ મરણમાં પણ પ્રવ્રજ્યાગ્રહણ, સંલેખના વગેરેનું ધારણ, આ બધી વિધિ ઇંગિતમરણની વિધિની માફકજ સમજવી. આ કથનથી પ્રકૃત કથનમાં કઈ વાત આવી ? આનો ઉત્તર આપતાં સૂત્રકાર કહે છે કે—જે મુનિ અગાઉની વિધિ પ્રમાણે પાદપોપ-

ગમનની વિધિનું પાલન કરે છે તે મુનિ પોતાના શરીરના મોહથી તદ્દન વિરકત બની સિંહ, વાઘ, શીયાળ વગેરે માંસરકતભક્ષક જીવો દ્વારા પોતાના શરીરનું માંસ અને લોહી ખવાતા છતાં પણ ચલિત બનતા નથી—જરા પણ કષ્ટનો અનુભવ કરતા નથી, અને મૃત્યુ આવતાં સુધી પણ તે ભિક્ષુ મહાસત્ત્વબલવિશિષ્ટ હોવાથી એવી હાલતમાં પણ એથી અચલિત બની દ્રવ્યથી સંથારાના સ્થાનથી અને ભાવથી શુભ અધ્યવસાયથી ચલિત થતા નથી. અર્થાત્—શીયાળ વગેરે દ્વારા પોતાના શરીરના માંસ—લોહી ખવાયા છતાં પણ તે ભિક્ષુ સમાધિ સ્થાનથી બીજા સ્થળે જતા નથી. (૧૯)

બીસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

પાદપોપગમનમાં ઉત્તમતા બતાવતાં સૂત્રકાર એની વિધિ કહે છે—'अयं से' ઈત્યાદિ.

યહ પાદપોપગમન મરણ ભક્તપરિજ્ઞા ઔર ઈંગિતમરણસે શ્રેષ્ઠ હૈ, અતઃ મુનિ પાદપોપગમનમરણ સ્વીકાર કરે ।

આ પાદપોપગમન મરણની વિધિ પ્રથમ કહેવાયેલ ભકતપરિજ્ઞા અને ઈંગિત મરણથી શ્રેષ્ઠ છે, આ કારણે તે ઉત્તમ ધર્મ છે. ઈંગિતમરણમાં શરીરનું પરિપાલન કરવાની અનુમતિ અપાયેલ છે. અથવા—ઈંગિતમરણ પાળવાવાળા સાધુ પોતાના શરીરની પાલનાનિમિત્ત બીજા સાધુઓને અનુમતિ આપી શકે છે, પરંતુ આ મરણમાં તો મરણ સ્વીકારનાર સાધુ પોતાના શરીરના પરિસ્પંદ—હલન—ચલનરૂપ ક્રિયાનો પણ સંપૂર્ણ પણે પરિત્યાગી બની જાય છે. જેનાં મુળ તુટી ગયાં એવું ઉખડી ગયેલું વૃક્ષ જે રાતે સ્વયં ચેષ્ટાથી રહિત બને છે—ક્રિયાથી શૂન્ય થઈ જાય છે.—ચાહે તેને કાપી નાખવામાં આવે ચાહે બાળી નાખવામાં આવે, ચાહે સમસ્થાન પર પડે—ચાહે વિષમસ્થાન પર પડે, ગમે ત્યાં પડે જેમને તેમ પડી રહે છે, નિશ્ચેષ્ટ રહે છે—જે સ્થાને પડયું હોય ત્યાંથી એક દોરો પણ આગળ વધી શકતું નથી. આજ પ્રમાણે આ મરણને ધારણ કરનાર મુનિ માનવામાં આવેલ છે. એ દેહાશ્રિત સમસ્ત ક્રિયાઓથી શૂન્ય રહે છે, આ વિષયને

સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે–આવા મરણને ધારણ કરવાની ભાવનાવાળા મુનિ તાત્કાલિક એ સ્થાનની પ્રતિલેખના કરી પાદપોપગમન સંથારો ધારણ કરે. 'विहरेत्' આ ક્રિયાપદ પાદપોગમન પ્રકરણના સંબંધથી એની વિધિનું પરિપાલન કરવારૂપ વિહારનું કથન કરે છે. અર્થાત્–મુનિ પાદપોગમન સંથારો એની વિધિ અનુસાર જ ધારણ કરે. આ સંથારામાં મુનિ એક સ્થાનથી બીજા સ્થાન ઉપર જઈ શકતા નથી આ વાતને સૂત્રકાર "चिट्ठ माहणे" આ સૂત્રાંશથી પ્રદર્શિત કરે છે. તે મુનિ સમસ્ત શારીરિક ક્રિયાઓનો નિરોધ હોવાથી પડેલા વૃક્ષની માફક એક જગ્યાથી બીજી જગ્યાએ જવા રૂપ ક્રિયાના સર્વથા પરિહારી હોય છે. (૨૦)

ઇક્કીસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી પણ—'अचित्तं तु' ઈત્યાદિ.

મુનિ ચતુર્વિધાહારકો છોડકર અચિત સ્થણ્ડિલમેં પર્વતકે સમાન અપ્રકમ્પ રહ કર વિહિત પ્રત્યુપેક્ષણાદિ ક્રિયા કરતે હુએ સભી પ્રકારસે શરીર મમત્વકા પરિત્યાગ કરે । યદિ ઉસે પરિષહોપસસર્ગકી બાધા ઉપસ્થિત હો તો વિચાર કરે કિ યહ શરીર જબ મેરા નહીં હૈ તો ઉસમેં હોનેવાલી પરીષહોપસર્ગકી બાધાસે મેરા ક્યા સમ્બન્ધ ? વહ મેરા કુછ ભી નહીં બિગાડ સકતી ।

તે મુનિ પ્રાણિશૂન્ય–પ્રાસુક સ્થંડિલ–સ્થાન પ્રાપ્ત કરી ત્યાં પોતાને સ્થાપિત કરે, અર્થાત્ ત્યાં રોકાઇ જાય. ચાર પ્રકારના આહારના પરિત્યાગી અને પર્વત સમાન અચલ તે સાધુએ ભૂમિ સાફસૂફ કરી એના ઉપર ઘાસનો સંથારો કરે, આ રીતે બધી વિધિ પૂર્ણ કર્યા પછી તે સાધુ સર્વભાવથી શરીરનું મમત્વ છોડી દે. એ સમયે કદાચ તેને પરિષહ અને ઉપસર્ગ ઉપદ્રવ કરે તો તેને ચિત્તમાં આ પ્રકારના વિચારથી સહન કરે કે 'देहे परिषहा' એ અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ પરિષહ વગેરે દેહમાં છે. "न मे" મારી આત્મામાં નથી, જ્યારે આ દેહ જ મારો નથી તો પછી તે સંબંધી આ પરિષહ વગેરે મને ઉપદ્રવિત અથવા દુઃખી પણ કેમ કરી શકે ? કેમકે આનાથી ઉત્પન્ન વેદનાનો મને તો કોઈ અનુભવ જ નથી થતો. (૨૧)

બાઈસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા।

સાધુએ આવા પરિષહ કેટલા સમય સુધી સહન કરવો જોઈએ? આ પ્રકારની જીજ્ઞાસામાં સૂત્રકાર કહે છે—' जावज्जीवं ' ઈત્યાદિ.

ઈન પરીષહોપસર્ગોં કો તો યાવજ્જીવન સહના હી હૈ એસા વિચાર કર શરીર પરિત્યાગનિમિત્ત, સકલ શારીરિક વ્યાપારસે રહિત હો કર પાદપોપગમનમરણકે વિધિજ્ઞ વહ મુનિ સભી પરીષહોપસર્ગોં કો સહે।

" જ્યાંસુધી જીવે ત્યાંસુધી પરિષહ અને ઉપસર્ગ સાધુએ જેમ બને તેમ સહન કરવા જરૂરી છે " આવો વિચાર કરી તે મુનિ શરીરને છોડવા માટે કાયાદિકના દરેક વ્યવસાયોથી નિવૃત્ત થતા, અને પાદપોપગમન સંથારાની ઉચિત વિધિના પરિજ્ઞાનમાં જ લવલીન બનતા જે કાંઇ પરિષહ અને ઉપસર્ગાદિક આવે તેને સહન કરે. (૨૨)

તેઈસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા।

એવા વિશિષ્ટ તપસ્વી મુનિને જોઇ કદાચ રાજા વગેરે એને આમંત્રણ આપે તો એના નિષેધ માટે સૂત્રકાર કહે છે—' भेउरेसु ' ઈત્યાદિ.

યહ મુનિ એહિક કામભોગોંકા અનુરાગી ન બને, ઔર મોક્ષકે સ્વરૂપકા પર્યાલોચન કર ઈન્દ્રાદિ દેવપદોંકી ભી અભિલાષા ન કરે।

કર્મોની નિર્જરા કરવામાં તત્પર એવા તે ભિક્ષુ અનેક પ્રકારના ક્ષણભંગુર એવા શબ્દોની જાળમાં ન ફસાય. કદાચ રાજા તે સાધુને રાજઋદ્ધિનું પદ આપવાનું પ્રલોભન આપી આમંત્રણ આપે તો પણ તે સાધુ આવા પ્રલોભનમાં ન ફસાય. સંયમદ્વારા મોક્ષરૂપ ધ્રુવવર્ણનો અને તેના સાધનોનો વિચાર કરી ઈચ્છારૂપી લોભ–ઈન્દ્રાદિકની ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિરૂપ અભિલાષા–નું સેવન ન કરે–એનાથી ન લલચાય, અપિતુ—"ઈહલોગાસંસપ્પઓગે ૧, પરલોગાસંસપ્પઓગે૨, જીવિયાસંસપ્પઓગે ૩, મરણાસંસપ્પઓગે ૪, કામભોગાસંસપ્પઓગે૫" ઈત્યાદિ ભગવાનના વચનથી આ લોક અને પરલોક આદિની વાંચ્છનાનો સૂત્રકારે એને નિષેધ કરેલ છે, અર્થાત્ તે પરલોક આદિની પણ કદી ઈચ્છા ન કરે. (૨૩)

ચૌવીસવીં ગાથાકા અવતરણ; ગાથા ઔર છાયા ।

વધુમાં આ સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે—'सासएहिं' ઇત્યાદિ.

યદિ રાજા જીવનપર્યન્ત નિર્વાહકે લિયે ધનાદિક પ્રદાન કરે, ઔર કોઇ દેવ દિવ્ય ઋદ્ધિ દેનેકે લિયે પ્રગટ હોવે તો ભી મુનિ અપને તપકો ખણ્ડિત નહીં કરે । વહ મુનિ રાજપ્રદત એસ્વર્યકો ઔર દેવદત્ત દિવ્ય ઋદ્ધિકો આત્મકલ્યાણ કે પ્રતિકૂલ જાન કર જ્ઞાનાવરણીયાદિ સભી કર્મોકો વિનષ્ટ કરે ।

કોઈ રાજા વગેરે એ ભિક્ષુ માટે એના જીવનપર્યંતની જેનાથી એની જીવન યાત્રાનો નિર્વાહ સારી રીતે થઈ શકે, તથા દાન કરવા છતાં પણ જે કદી ઓછું ન થઈ શકે એટલું દ્રવ્ય દેવાનું પ્રલોભન દઇ એને આમંત્રિત કરે, અથવા કોઈ દેવ વગેરે એના તપને ખંડિત કરવા માટે કુતુહલથી, વિરોધની ઈચ્છાથી અથવા દિવ્ય રિદ્ધિના પ્રલોભનથી એને આમંત્રણ આપે ત્યારે એ મુનિ આવા રાજ તરફના પ્રલોભનને, તથા દેવ આદિના પ્રપંચરૂપ એવા દિવ્ય ચમત્કારને શ્રદ્ધાની દ્રષ્ટીથી ન જુએ, એમાં લોલુપ બની તે પોતાના તપને ખંડિત ન કરે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી હે માહન ! –હે શ્રમણ ! તમે સમસ્ત આઠ કર્મોને દૂર કરવામાં તે શાશ્વત જાવજીવ ટકનાર અર્થને અને દિવ્યમાયાને અનર્થકારક સમજો. તાત્પર્ય એ છે કે–રાજમાં ઉંચી પદવી આપી અર્થ લોભનું પ્રલોભન દઇ નિમંત્રણ કરે, તેમાં અથવા દેવાદિકની માયામાં પ્રીતિ અને શ્રદ્ધા ન રાખનાર મુનિ "આ બધું મોક્ષ તથા એનાં સાધનોથી વિરૂદ્ધનું છે" એવો વિચાર કરીને એવા અર્થલોભ અને દિવ્ય માયાના પ્રલોભનમાં ન ફસાય. દિવ્ય માયાનું નિરીક્ષણ કરી તે મુનિ પોતાના મનમાં એ પ્રકારનો વિચાર કરે કે આ બધું મારી તપસ્યાથી પ્રતિકૂળ છે, અને મારા તપનું ખંડન કરાવવા માટે આ માયાજાળ ઉભી કરાઈ રહેલ છે, જો એમ ન હોય તો એક સાથે આટલું બધું કઈ રીતે બની શકે ? આથી ચોકસ છે કે આ બધું મૃગજળસમાન છે–આભાસમાત્ર છે–વાસ્તવમાં કાંઈ પણ નથી. (૨૪)

પચ્ચીસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

વધુમાં સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે—'सव्वट्ठहिं' ઈત્યાદિ.

પાંચોં પ્રકારકે શબ્દાદિકોંમેં અથવા ઉનકે સાધક ધનોંમેં ગૃદ્ધિ છોડ કર મુનિ પાદપોપગમન મરણસે આયુકાલકા પારગામી હોવે । મુનિ તિતિક્ષાકો ઉત્કૃષ્ટ સમઝ કર ભક્તપરિજ્ઞા, ઈંગિતમરણ ઔર પાદપોપગમન, ઇન તીનોંમેંસે કિસી એકકો અપની શક્તિકે અનુસાર સ્વીકાર કરે; કયોં કિ યે તીનોં હી કર્મનિર્જરાકારક હૈં । અષ્ટમ ઉદ્દેશકી સમાપ્તિ ।

સમસ્ત અર્થસ્વરૂપ પાંચ ઇન્દ્રિયોના પાંચ પ્રકારના શબ્દાદિક કામગુણોથી, અથવા એના સાધક દ્રવ્યસમુદાયથી વિરક્ત, અને પોતાની આયુના સમયને જાણનાર, જેટલા કાળ સુધી આયુ રહે છે તે આયુકાળ છે અને આયુના પુદ્ગલોના વિનાશનું નામ પાર છે. આગળ કહેવામાં આવેલ વિધિથી પાદપોપગમનમાં તત્પર, તથા પરિવર્દ્ધિત કલ્યાણના અધ્યવસાયવાળા મુનિ પોતાના અંતકાળના જાણકાર હોય છે. આ પ્રકારે પાદપોપગમન સંથારાનું કથન કરી સૂત્રકાર હવે સમસ્ત મરણોમાં ક્ષેત્ર, કાળ અને પુરૂષ–અવસ્થાના ભેદથી સમાનતાનો ઉપસંહાર કરતાં “ तितिक्खं ” ઇત્યાદિ સૂત્રાંશ કહે છે–તે મુનિ આગળ કહેવામાં આવેલ ભકતપરિજ્ઞા આદિ મરણોના પ્રકાર–ભેદમાં અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ પરીષહ અને ઉપસર્ગોથી આવેલા દુઃખોને સહન કરવારૂપ તિતિક્ષાને સર્વોત્તમ જાણી અગાઉ કહેવાયેલ એ ભકતપરિજ્ઞા, ઇંગિતમરણ, અને પાદપોપગમન, ત્રણમાંથી કોઈ એકને હિતકારી સમજી ધારણ કરે. આ ત્રણેમાં કર્મોની નિર્જરા સર્વત્ર એકસરખી છે. “ इति ब्रवीमि ” આ પદોનો અર્થ અગાઉના અધ્યયનમાં કહેવામાં આવેલ પ્રકાર જેવો સમજવો જોઇએ. (૨૫)

અધ્યયનસ્થ વિષયોંકા ઉપસંહાર ।

આ અધ્યયનના વિષયોનો ઉપસંહાર કરે છે

આ વિમોક્ષ નામના પ્રકરણમાં આઠ મોટા ઉદ્દેશ ભરેલા છે. એમાં વર્ણવવામાં આવેલ વિષયોનું અહિં સંક્ષિપ્ત વર્ણન કરેલ છે—

પ્રથમ ઉદ્દેશમાં—પાખંડી માણસોની સંગતનો ત્યાગ, આવા તપ વગરના માણસોને કોઈ પ્રકારની સંમતિ ન આપવી. (૧)

બીજા ઉદ્દેશમાં—શાસ્ત્રમાં જેનો નિષેધ કરવામાં આવેલ છે તેવા અન્ન, વસ્ત્રાદિનો મુનિએ ગ્રહણ ન કરવો જોઈએ. આપવા ઈચ્છનાર ન લેવાથી ગુસ્સે થાય તો મુનિએ ન લેવાનું કારણ ખુલાસાથી તેને સમજાવી તેના ગુસ્સાનું શમન કરવું જોઈએ, તે બીજા ઉદ્દેશમાં બતાવેલ છે. (૨)

ત્રીજા ઉદ્દેશમાં—ઠંડી વગેરેના કારણથી કાંપતા મુનિવરના શરીરને જોઈ શંકાશીલ બનેલ ગૃહસ્થની શંકાનું સમાધાન યોગ્ય સમજણથી કરવું જોઇએ આ ત્રીજા ઉદ્દેશમાં બતાવાયું છે. (૩)

ચોથા ઉદ્દેશમાં--કામને આધીન બનેલ લલના (સ્ત્રી) જનની સામે જવામાં અસમર્થ બનેલા મુનિજન સંયમને જાળવવા વૈહાયસ અને ગાર્ધપૃષ્ઠ, આ મરણને વિના વિલંબે સ્વીકારી લે, પરંતુ સંયમથી લેશમાત્ર હટે નહિ એવું ચોથા ઉદ્દેશમાં કહેવાએલ છે. (૪)

પાંચમા ઉદ્દેશમાં--રોગગ્રસ્ત હાલતમાં, સંયમ પાળવામાં અસમર્થ બની જાય તેવા મુનિએ પોતે સ્વીકારેલ અભિગ્રહના પાલન માટે ભકતપરિજ્ઞા નામનું મરણ સ્વીકારવું જોઇએ, તેમ બતાવેલ છે. (૫)

છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં—એકત્વભાવનાવાળું મુનિનું મરણ પ્રશસ્ત કહેવામાં આવેલ છે સંયમ ધનનું નિર્મળ મનથી પાલન કરવાનો ભાવ સમજાવવામાં આવેલ છે. (૬)

સાતમા ઉદ્દેશમાં—એક માસ કે તેથી વધારાની મર્યાદાવાળું મરણ મુનિજન પાળે, ભલે ગમે તેટલી મુસીબતો સહેવી પડે છતાં અને શક્તિહીન બની જાય તે છતાં સંયમથી જરા પણ વિચલિત ન બને, છટ્ઠ–અટ્ઠમ આદિ તપક્રમથી આહારાદિક ઓછાં કરે, અને શાસ્ત્રની મર્યાદામાં બતાવ્યા પ્રમાણે સંથારો કરી દેહની સમસ્ત ક્રિયાઓને મુનિજન ત્યાગી દે. (૭)

આઠમા ઉદ્દેશમાં--ચિરકાળથી ચારિત્રસંપન્ન સાધુ વૃદ્ધાવસ્થા કે રોગના કારણે અશક્ત બની ગયેલ હોય, અને તેનું શરીર પીડાથી રીબાતું હોય ત્યારે તે સાધુ ત્રણ મરણમાંથી કોઇ એક મરણ માટે સંથારો કરે અને પોતાના જન્મને સફળ બનાવી ભવના ફેરાને ટાળી દે. (૮)

આઠમા અધ્યયનનો આઠમો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૮–૮ ॥

આ આચારાંગસૂત્રના વિમોક્ષ નામના આઠમા અધ્યયનની આચાર-ચિંતામણિ-ટીકાનો ગુજરાતી અનુવાદ સંપૂર્ણ ॥ ૮ ॥

નવમ અધ્યયનકા પૂર્વોક્ત અધ્યયનોંકે સાથ સમ્બન્ધપ્રતિપાદન, ઉપધાનશ્રુત શબ્દકી વયાખ્યા, અધ્યયનકે ચારોં ઉદેશોંમેં આયે હુએ વિષયોંકા દિગ્દર્શન ।

નવમા અધ્યયનનો પહેલો ઉદ્દેશ

પહેલાં કહેવાયેલા આઠ અધ્યયનોમાં જે વિષય સમજાવવામાં આવેલ છે તે વીર-વર્ધમાન પ્રભુએ પોતેજે કહેલાં છે. સાધુજનોએ પણ એવું જ આચરણ કરવું જોઇએ. આ વાતને સમજાવવા માટે ઉપધાનશ્રુત નામના અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. ઉપધાન અને શ્રુતના પ્રતિબોધક હોવાથી આ અધ્યયન પણ એ નામથી કહેવાયેલ છે. જે પોતાની હાજરીમાં કરવામાં આવે છે તેનું નામ ઉપધાન છે. એ દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી બે પ્રકારનાં છે. સુવાની પથારી વગેરેમાં અવલમ્બનરૂપ ઓસીકા વગેરે દ્રવ્ય-ઉપધાન છે. તેનો અહીંયાં અધિકાર નથી. સત્તર પ્રકારના સંયમ અને બાહ્ય તથા આભ્યંતર તપ, એ ભાવ-ઉપધાન છે. એ ભાવરૂપ ઉપધાન ચારિત્રરૂપ ભાવમાં સ્થિરતા લાવનાર હોય છે. સંયમ અને તપથી જીવની સાથે અનાદિકાળથી લાગેલ કર્મરૂપી ધુળનો નાશ થાય છે. આ કારણે સકલ કર્મના ક્ષયના કારણે એ સંયમ અને તપના અવલમ્બનરૂપ હોવાથી એમાં (ભાવ-ઉપધાનમાં) ઉપધાનપણાનો વ્યપદેશ થાય છે. શ્રુત પણ દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી બે પ્રકારે છે. અનુપયુક્ત આત્માનો જે શ્રુત છે તે, અથવા દ્રવ્યને માટે જે શ્રુત છે તે, અથવા મિથ્યાદષ્ટિયોનો જે શ્રુત છે તે દ્રવ્ય-શ્રુત છે. દ્વાદશાંગશ્રુતવિષયક ઉપયોગ છે તે ભાવ-શ્રુત છે. ઉપધાન અને શ્રુત, એનું પ્રતિપાદક અધ્યયન પણ 'ઉપધાનશ્રુતાધ્યયન' આ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

આ ઉપધાનશ્રુતાધ્યયનમાં ચાર ઉદ્દેશ છે, એમાં પ્રથમ ઉદ્દેશમાં શ્રી વર્ધમાન પ્રભુના વિહારનો, બીજા ઉદ્દેશમાં એમની શય્યા અને આસન આદિનો, ત્રીજા ઉદ્દેશમાં અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિષહોની સહનશીલતાનો, અને ચોથા ઉદ્દેશમાં ક્ષુધા પીડાથી થયેલ આંતકના સદ્ભાવમાં વિશિષ્ટ અભિગ્રહથી પ્રાપ્ત આહારથી એ-ક્ષુધાજન્ય પીડાના પ્રતિકારનું વર્ણન છે. ભગવાનની તપશ્ચર્યાનું વર્ણન તો એ ચારો ઉદ્દેશોમાં છે જ.

પ્રથમ ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

હવે ભગવાનની ચર્ચા વિધિને સમજાવવા માટે શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂ સ્વામીથી કહે છે-' अहासुयं ' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીકે ચરિત્રવર્ણન કા પ્રસ્તાવ । ભગવાન્ મહાવીસ્વામી ઉત્થિત હો પ્રવ્રજ્યાકાલકો જાન કર હેમન્ત ઋતુમેં પ્રવ્રજિત હુએ, ઔર પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કર તુરન્ત હી વહાં સે વિહાર કિયે ।

પ્રભુ પાસે જેવું મેં સાંભળ્યું છે તેવુંજ તમોને કહીશ. ઉત્કૃષ્ટ વિહાર સ્વીકારી, સમસ્ત રાજચિન્હ-વિગેરે આભરણોનો પરિત્યાગ કરી, અને પંચમુષ્ટિ કેશોનું લુંચન કરી, વસ્ત્રને ધર્મનું ઉપકરણ સમજી માત્ર એક જ વસ્ત્ર ધારણ કરી સંયમના માટે કૃતાભિગ્રહ થઈ મનઃપર્યય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી યુક્ત બની જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠ પ્રકારની સમસ્ત કર્મરૂપી ધુળને ઉડાડવા માટે, અને તીર્થની પ્રવૃત્તિ કરવા માટે કટિબદ્ધ થઈ લોકત્રયમાં પ્રસિદ્ધ તે ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ પ્રવ્રજ્યાકાળ જાણી લઈ પ્રવ્રજ્યાગ્રહણ અને વિહાર કરવાની યોગ્યતાથી પ્રસિદ્ધ એવા હેમન્ત-માગશર માસ-માં કૃષ્ણપક્ષની દશમી તિથિના દિવસે અપરાહ્ણ સમયે-દિવસના પાછલા ભાગમાં દીક્ષિત થઈ એ સમયે વિહાર કર્યો.(૧)

દૂસરી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

'વસ્ત્ર ધાર્મિક ઉપકરણ છે' એવો વિચાર કરી વસ્ત્ર ધારણ કર્યા, આ વાત સમજાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—'णो चेविमेण ' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્‌ને જો વસ્ત્ર ધારણ કિયા થા વહ તીર્થંકરપરમ્પરાકે રક્ષાર્થ; નહીં કિ હેમન્તઋતુમેં શરીરપ્રચ્છાદન નિમિત્ત ।

ભગવાન મહાવીરે એવો વિચાર કર્યો કે આ વસ્ત્રથી ઠંડી આપવામાં પ્રસિદ્ધ એવી હેમન્તઋતુમાં હું મારા શરીરને ઢાંકીશ નહીં—આના ઉપભોગથી ઠંડીના સમયમાં હું મને સુખી કરવામાં પ્રવૃત્ત નહીં થઈશ. આ પ્રકારની ભગવાન મહાવીરની વિચારણાનું કારણ એ હતું કે તેઓ પોતાના અભિગ્રહનું પાલન પૂર્ણરૂપથી નિભાવવામાં શક્તિશાળી હતા. એ વાત 'पारगः' આ વિશે-ષણ પદથી સૂત્રકારે પ્રદર્શિત કરેલ છે. એમના શરીરમાં એટલી શક્તિ હતી કે જેની સામે માગશર મહિનાની ઠંડીની શકિત પણ નિર્બળ બની ગઈ હતી. અથવા "पारगः" આ વિશેષણનો બીજો એ પણ અર્થ થઈ શકે છે કે જ્યારે તે એજ ભવથી સંસારરૂપી અથાગ સમુદ્રને પાર કરવામાં સમર્થ હતા. આ સમર્થ આત્મા સામે શીત કાળની ગણત્રી શું? વસ્ત્રથી શરીરને આવૃત ન કરવાનો અભિગ્રહ ભગવાને થોડા સમયને માટે નિયમરૂપથી અંગીકૃત કરેલ નહીં પરંતુ આજીવન એ અભિગ્રહ એમણે સ્વીકાર કર્યો હતો.

શંકા—જ્યારે વસ્ત્રથી શરીરને આચ્છાદિત ન કરવાનો અભિગ્રહ ભગવાને આજીવન અંગીકૃત કર્યો તો પછી ભગવાને વસ્ત્રોને કેમ ન તજ્યાં?

ઉત્તર—શંકા ઠીક છે, પરન્તુ આચાર પાલન કરવા માટે જ તેમણે એમ કર્યું. જે પ્રકાર તીર્થંકરોએ વસ્ત્રને ધર્મ—ઉપકરણરૂપ માની ગ્રહણ કરેલ. આ વાત "अनुधार्मिकम्" આ પદથી સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે. (૨)

તીસરી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

દીક્ષા સમયે જ્યારે ભગવાનના શરીર ઉપર ચંદનાદિ સુગંધિત દ્રવ્યોનો લેપ કરવામાં આવ્યો આ સમયે તેની સુગંધથી આકર્ષાઈ ભમરાઓ શરીર ઉપર બેસવા લાગ્યાં અને કરડવા લાગ્યાં, આ વાતને સમજાવતાં સૂત્રકાર કહે છે—'चत्तारि साहिए' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્‌કે શરીરપર ભ્રમરાદિ પ્રાણી કુછ અધિક ચાર મહીનોં તક ચન્દનાદિકી ગન્ધસે આકૃષ્ટ હો કર વિચરતે થે ઔર રક્તમાંસકી અભિલાષાસે ઉનકે શરીરકો ડસતે થે ।

થોડા અધિક ચાર મહિનામાં ઘણા પ્રાણીઓ અને ઘણી જાતના ભમરા વગેરે જીવ જંતુની જાતિયો મનને સુગંધથી ભરપુર બનાવી દે તેવી સુંગધના લોભમાં પડી ભગવાનના શરીર ઉપર તેમજ ચારે તરફ ફરી વળી ગણગણાટ શરૂ કરી દીધો અને જાણે ક્રોધવાળા બન્યા હોય એ રીતે તેમના શરીર ઉપર સુગંધ ચુસવાની ભાવનાથી લોહી તથા માંસને ખાવા લાગ્યા. (૩)

ચૌથી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

એ વસ્ત્રને ભગવાને કેટલા સમય સુધી ધારણ કર્યું? શિષ્યની આ જીજ્ઞાસાનું સમાધાન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—'संवच्छरं' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્‌ને એક વર્ષસે કુછ અધિક કાલ તક વસ્ત્ર ધારણ કિયા, ઉસકે બાદ વસ્ત્ર ત્યાગ કર વે અચેલ હો ગયે ।

ભગવાને થોડા અધિક એક મહીનાથી યુકત એક વર્ષ—એટલે થોડા અધિક તેરમહિના સુધી તે વસ્ત્રને સ્થિતકલ્પ સમજીને રાખ્યું. આ પછી તેઓએ તેનો ત્યાગ કર્યો અને અચેલ–વસ્ત્રરહિત થયા. (૪)

પાંચવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી–'अदु पोरिसिं' ઈત્યાદિ.

भगवान् जब रास्तामें विहार करते थे तो बालकगण उन्हें देख कर धूलि-पत्थर आदिका प्रक्षेप करते थे, और उनको देखनेके लिये दूसरे बालकोंको भी बुलाते थे ।

પ્રવેશસ્થાનમાં સાંકડા અને આગળ જતાં વિસ્તૃત એટલે પહોળા માર્ગ ઉપર ભગવાન ઈર્યાસમિતિપૂર્વક ચાલ્યા. અહિં 'ध्यायति' આ ક્રિયાપદ 'ભગવાન ઈર્યાસમિતિથી ગમન કરેલ' આ અર્થનો બોધ કરાય છે, કેમ કે સોપયોગ ઈર્યાસમિતિવાળાનું ગમન જ ધ્યાન છે. 'चक्षुरासाद्य' આ પદ એવું પ્રગટ કરે છે કે ભગવાન જ્ઞાનદષ્ટિથી ઉપયોગસહિત એ માર્ગથી ચાલ્યા. ઈર્યાસમિતિથી ચાલવાવાળાનો ઉપયોગ અસ્થિર પણ થઈ શકે છે, પરંતુ ભગવાનનો ઉપયોગ અસ્થિર ન હતો. આ વિશેષતા પ્રગટ કરતાં 'चक्षुरासाद्य' આ પદ સૂત્રકારે રાખેલ છે.

ભગવાનને આ રીતે વિહાર કરતાં જોઈ ભયભીત બનતાં બાળકોએ ધુળ કાંકરા વગેરે તેમના ઉપર નાંખવા માંડયા, અને તમાસો જોવાના નિમિત્તે બીજાં બાળકોને પણ બોલાવવા લાગ્યાં અને કોલાહલ મચાવી કહેવા લાગ્યાં કે-જુઓ જુઓ આ માણસ માથે મુંડેલ એવા અજબ ઢંગનો છે. આ માણસ અહિં કયાંથી આવેલ છે ? (૫)

छठी गाथाका अवतरण, गाथा और छाया ।

ફરી—'सयणेहिं' ઈત્યાદિ.

भगवान् जब किसी वासस्थानमें विराजते थे, जहां कि स्त्री पुरुष आदि सभी रात्रिवासके लिये ठहरते थे । वहां किसी स्त्रीद्वारा प्रार्थित होने पर भी भगवान् उनकी प्रार्थना स्वीकार नहीं करते, अपि तु संयम मार्ग में अपनी आत्माको स्थापित कर ध्यान करते थे ।

આગંતુક-માર્ગવહેતા માણસોને વસવા યોગ્ય સ્થાનોનું નામ શયન છે. આ શયનોમાં અનેક પ્રકારના માણસો આવી રોકાય છે, અને ચાલ્યા જાય છે. આવા સ્થાનોમાં કદીક મુનિ પણ રોકાય છે અને બીજા ગૃહસ્થજન અને અન્યતીર્થિક બીજા ધર્મવાળા માણસો પણ રહે છે. આમાં કોઈ સ્ત્રી આ સ્થાનમાં રોકાયેલા મુનિજનથી પોતાની વૈષયિક અભિલાષા પ્રગટ કરે એ સમયે મુનિ "સ્ત્રી સંયમમાર્ગનો અવરોધ કરનાર છે" એવું જ્ઞ-પરિજ્ઞાથી જાણી પ્રત્યાખ્યાન-પ્રતિજ્ઞાથી એનો ત્યાગ કરી દે, અને એની વૈષયિક-વિષયસંબંધી અભિલાષાની પૂર્તિ ન કરે, આ પ્રકારથી પોતાના ધર્મનો વિચાર કરતાં ભગવાન્ મહાવીર વૈરાગ્યમાર્ગમાં પોતાને ઓત-પ્રોત બનાવી ધર્મધ્યાનમાં મગ્ન રહે છે. (૬)

સાતવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

માર્ગમાં ચાલતાં ભગવાનને કોઈ ગૃહસ્થજન આવીને મળે અને પુછપરછ કરે તો પણ ભગવાનના ધ્યાનનો ભંગ નહિ થતો, આ વાતને સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે—' जे के इमे ' ઈત્યાદિ.

ગૃહસ્થલોગ ભગવાન્‌કે પાસ એકત્રિત હોતે તો વે ઉનકી ઓર લક્ષ ન દે કર અપને ધ્યાનમેં હી મગ્ન રહતે । યદિ વે ગૃહસ્થ ઉનસે કુછ પૂછતે તો ચુપચાપ વહાંસે ચલ દેતે । વે ધ્યાનસે કભી ભી વિચલિત નહીં હોતે ।

જો કોઈ ગૃહસ્થ જન આવી માર્ગમાં ભગવાનને મળતા તો તેમની સાથે ભગવાન સહવાસ કરતા ન હતા અને પોતાના ધ્યાનમાં જ મગ્ન રહેતા હતા. પૂછવામાં આવતી અથવા નહીં પૂછવામાં આવતી કોઈ પણ વાતનો ભગવાન જવાબ આપતા નહીં–કોઈની સાથે બોલતા ચાલતા નહીં. માર્ગમાં ઈર્યાસમિતિથી ચાલતા રહેતા. મોક્ષમાર્ગથી અને ધ્યાનના તરફથી તેઓ પોતાનું ચિત્ત જરા પણ બીજી તરફ ફેરવતા નહીં. (૭)

આઠવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—' णो सुकर० ' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્‌કો કોઇ અભિવાદન કરતા યા તો વે ઉસસે પ્રસન્નતા નહીં પ્રગટ કરતે થે, ઔર યદિ કોઇ અભિવાદન ન કરે તો ઉસ પર ક્રુદ્ધ ભી નહીં હોતે થે । અનાર્ય દેશોંમેં ભગવાન્ કો યદિ કોઇ તાડન આદિ કરતા તો ભી ઉનકા ભાવ કલુષિત નહીં હોતા ।

આ કહેવામાં આવેલ અને આગળ કહેવામાં આવનાર ભગવાનનું ચરિત્ર બીજા માણસો માટે એ રીતથી આચરણ કરવું સહેજ નથી કોઈ માણસ વિચારે

કે હું પણ આ પ્રકારે મારા જીવનને લઈ જાઉં તો એ પ્રમાણે તે કરી શકે નહીં-એ પ્રકારનો ઢાળ ઢાળી શકે નહીં. ભગવાનની વંદના કરવા આવતા માણસો સાથે તેઓ પ્રેમથી બોલતા નહીં; અને ઉપલક્ષણથી નહીં વાંદવાવાળા ઉપર ક્રોધ કરતા નહીં. તેમના ઉપર ગમે તેટલા પ્રતિકૂળ અને અનુકૂળ ઉપસર્ગ આવે તો પણ તેઓ પોતાના ધ્યાનથી વિચલિત થતા નહીં. અનાર્ય દેશાદિકમાં વિહાર કરતી વખતે ધર્મસંજ્ઞાથી રહિત એવા હીનપુણ્ય અનાર્યોથી ભગવાનને અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો સહેવાં પડેલાં. દંડ વિગેરેની તાડનાથી તેમજ માથાના વાળ પકડી ખેંચવા વિગેરેથી ભગવાનને અનેક રીતે દુઃખ પહોંચાડવામાં આવેલા કાંકરા, તેમજ પથરા વિગેરેના પ્રહારો કરવામાં આવ્યા હતા તો પણ એમના તરફ કષાયભાવસંપન્ન નહિ થયા. (૮)

નવમી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—' फरुसाइं ' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી કઠોર વચનોંકો સહતે થે, નૃત્ય, ગીત, દણ્ડયુદ્ધ ઔર મુષ્ટિયુદ્ધ આદિકો સુનને ઔર દેખનેકે લિયે ઉન્હેં કુતૂહલતા નહીં હોતી ।

મુનિશ્રી વર્ધમાન સ્વામી અન્ય સાધારણ પ્રાણી પણ જેને સહન ન કરી શકે એવા કઠોર વચનોની તરફ જરા પણ ધ્યાન ન દઇ સમ્યક્ પ્રકારથી સહન કરવાવાળા થયા—સર્વ પ્રકારથી તેઓ સહનશીલ વૃત્તિના બન્યા. આખ્યાન(કથાવાર્તા) નૃત્યો અને ગીતોમાં તેઓને આશ્ચર્ય થયેલ નહીં,તેમ દંડયુદ્ધ અને મુષ્ટિયુદ્ધને જોઈ તથા સાંભળી રોમાંચિત—આશ્ચર્યચકિત બન્યા ન હતા. (૯)

દસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—'गढिए' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્‌ને કભી કભી પરસ્પર કામકથામેં સંલગ્ન સ્ત્રિયોંકો દેખા, પરન્તુ ઉન્હેં રાગ નહીં હુઆ । ભગવાન્‌ને સંયમકી આરાધનાનિમિત્ત પરીષહોપસર્ગો કો કુછ ભી નહીં ગિના ।

એક સમયની વાત છે કે ભગવાન મહાવીરે પરસ્પર કામસંબંધી વાર્તાલાપોમાં સ્ત્રીયોને આસક્ત બનેલી જોવા છતાં પણ એ બારામાં એઓ વીતરાગી જ રહ્યા, અર્થાત્ ભગવાનની તેમના તરફ રાગરહિતજ દૃષ્ટિ રહી. જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન અશરણજ રહ્યા–સંયમની આરાધના માટે બીજાનું શરણ ન લીધું, અને ગમે તેવા પ્રતિકૂળ કે અનુકૂળ પરિષહો–દુઃસહ દુઃખો આવવા છતાં પણ અડોલ રહ્યા. (૧૦)

ગ્યારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ભગવાને દીક્ષા લીધા પહેલાં બે વર્ષથી પણ વધારે સમયથી ઠંડા પાણીનો ત્યાગ કરી દીધેલો, આ વાત સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે—' अवि साहिए ' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ સાધિક દો વર્ષ સચિત જલકા પરિત્યાગ કર એકત્વ ભાવના ભાતે ઔર કોધ છોડતે હુએ, સમ્યક્ત્વભાવના એવં શાન્તિ સે યુક્ત હો કર પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કી ।

ભગવાને બે વર્ષથી પણ વધારે સમયથી ઠંડા પાણીનો ત્યાગ કરી દીધેલો –અર્થાત્–ઠંડુ (કાચું) પાણી પીધેલ નહી. આ એકત્વ–ભાવનાથી કે–" હું એક છું અને અસહાય છું, આત્મકલ્યાણના માર્ગમાં આગળ જવાવાળા મારા માટે આ માર્ગમાં કોઈ બીજો સહાયક નથી, મારો કોઈની સાથે નિરંતર પારમાર્થિક સંબંધ નથી " આવો વિચાર કરી પ્રભુ સદા એકત્વ ભાવનામાં તત્પર રહેતા ક્રોધકષાયની જવાળાને પ્રભુએ સમાવી દીધી હતી. સમ્યકત્વની ભાવનાથી ભાવિત પ્રભુએ આને જ માટે શાન્તચિત્ત બની દીક્ષા અંગીકાર કરેલી (સૂ૦૧૧)

બારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—'पुढविं च ' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ ષડ્જીવનિકાયોંકે સ્વરૂપકો જાન કર ઉનકે આરમ્ભ કા પરિહાર કરતે હુએ વિચરતે થે ।

ભગવાને પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, શૈવાલ અને બીજ-હરિતાદિરૂપ વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય, આ છ કાયના જીવોને "આ બધા જીવસહિત છે" એવું જાણી સર્વ પ્રકારેથી એના આરંભનો પરિત્યાગ કરતાં કરતાં જ વિહાર કરેલો. (૧૨)

તેરહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ભગવાન દ્વારા પૃથ્વી વિગેરે ષટ્જીવનિકાયોનો આરંભ તજવામાં આવેલો, આ વિષયને સૂત્રકાર પુનઃ પ્રદર્શિત કરે છે—'एयाइं संति' ઇત્યાદિ.

યે પૃથિવી આદિ ષડ્જીવનિકાય સચિત હૈં । એસા વિચાર કર ઉનકે સ્વરૂપ ઔર ભેદ–પ્રભેદોંકો જાન કર ઉનકે આરમ્ભ કો પરિવર્જિત કરકે વિચરતે થે ।

ભગવાન મહાવીરે આ પૃથ્વી વગેરે ષડ્જીવનિકાયના જીવોના આરંભનો પરિત્યાગ એ વિચારીને કરેલો કે એ બધા સચિત્ત–સજીવ છે. તથા આ બધાનું સ્વરૂપ શું છે ? એને પણ સારી રીતે જાણી એના ભેદ અને પ્રભેદોને સંપૂર્ણ રીતે વિચારી એના આરંભથી રહિત થઈ પ્રભુ વિહાર કરતા હતા. (૧૩)

ચૌદહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

જીવોના ત્રસ અને સ્થાવરરૂપના ભેદોને સમજાવવા માટે સૂત્રકાર કહેછે—'अदु थावरा' ઇત્યાદિ.

સ્થાવર જીવ ત્રસ હો કર ઉત્પન્ન હોતે હૈં, ઔર ત્રસ જીવ સ્થાવર હો કર । અથવા સભી જીવ અપને ઉપાર્જિત કર્માનુસાર સભી યોનિયોંમેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ।

પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિ, આ બધા સ્થાવરકાય એકેન્દ્રિય જીવ છે. એ કર્મના પ્રભાવથી દ્વીન્દ્રિયાદિક રૂપથી પરભવમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. બેઇન્દ્રિય, ત્રણઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય, પાંચ ઈન્દ્રિય જીવ એ ત્રસ છે, કેમકે એમને ત્રસનામકર્મનો ઉદય રહે છે. આ ત્રસ જીવ પણ કર્મની વિચિત્ર-તાથી પૃથ્વી આદિ સ્થાવર–એકેન્દ્રિય–રૂપથી બીજા ભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા–સમસ્ત યોનીઓ જેમનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે એવા સર્વયોનિક–ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરવાવાળા જીવ અજ્ઞાનથી આવૃત બની પોતપોતાના દ્વારા उपात्त –ગ્રહણ કરવામાં આવેલ અષ્ટવિધ કર્મના પ્રભાવથી જુદા જુદા રૂપમાં સર્વ યોનીયોમાં જાવાવાળા હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે–દરેક યોનીયોમાં રહેલ જીવ કર્મના ઉદયથી પરભવમાં બીજી યોનિમાં જન્મ ધારણ કરી શકે છે. એવું નથી કે એક જ યોનિમાં નિયમિત રૂપથી તે જન્મ લેતો રહે. એ જ કહ્યું છે—

" रङ्गभूमिर्न सा काचिच्छुद्धा जगति विद्यते।
विचित्रैः कर्मनेपथ्यै,–र्यत्र सत्त्वैर्न नाटितम् " ॥१॥

જગતમાં એવી કોઈ પણ, ભૂમિ શુદ્ધ નથી બચી કે જ્યાં કર્મની વિચિત્ર રચનાથી યુક્ત આ જીવે પોતાનું નાટક ન કર્યું હોય. (૧૪)

પન્દ્રહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—"भगवं च" ઈત્યાદિ.

ભગવાનને ઇસ પ્રકાર સમઝા કિ યે મોહયુક્ત પ્રાણી દ્રવ્ય ઔર ભાવ ઉપધિસે યુક્ત હો કર કર્મકે પ્રભાવસે ક્લેશકા અનુભવ કરતે હૈં । ઇસ લિયે ભગવાન્ ને સભી પ્રકારકે કર્મો કા પરિત્યાગ કર દિયા ।

ભગવાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ આ વાત જાણેલી કે જે અજ્ઞાની પ્રાણી દ્રવ્ય અને ભાવ ઉપાધિથી યુક્ત છે, તે કર્મના પ્રભાવ–ઉદયથી છેદાય અને ભેદાય છે. રાત દિવસ અનેક ક્લેશોનો અનુભવ કરતા જ રહે છે. આ માટે પ્રભુએ

કર્મના એ વિચિત્ર પ્રભાવને જાણી એ કર્મનું અને કર્મના કારણભૂત પાપજનક સાવદ્ય વ્યાપારનું સદાને માટે ત્રિયોગ અને ત્રિકરણથી પ્રત્યાખ્યાન કરેલ. (૧૫)

સોલહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી–' दुविहं ' ઈત્યાદિ.

ભગવાનને દોનોં પ્રકારકે કર્મોકો જાનકર ઔર આદાનસ્રોત, અતિપાતસ્રોત ઔર દુષ્પણિહિત મનોવાક્કાયકો કર્મબન્ધકા કારણ જાન કર સંયમકો પાલા ।

હેય અને ઉપાદેયના જ્ઞાનથી યુક્ત તથા મતિ, શ્રુત આદિ ચાર જ્ઞાનધારી ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ ઐર્યાપથિક અને સાંપરાયિકના ભેદથી કર્મોની વિવિધતા સ્વયં જાણી, અને આદાનસ્રોતરૂપ મિથ્યાત્વ વગેરે, અતિપાતસ્રોતરૂપ પ્રાણાતિપાતાદિ, એમ જ અશુભ મન વચન અને કાયાને "એ બધા સર્વ પ્રકારથી કર્મ બન્ધનના કારણ છે" આવું જાણી સંયમનું અનુષ્ઠાન–પાલન કરવારૂપ ક્રિયાનું કથન એટલે આચરણ કર્યું જેનાથી કર્મોનું બંધન થાય છે તે આદાન છે,અને તે અશુભરૂપથી પ્રવૃત્ત બનેલ ઇન્દ્રિયોરૂપ હોય છે. કર્મોના આવવાના માર્ગનું નામ સ્રોત છે, તે મિથ્યાત્વ આદિરૂપ છે. આદાનરૂપ સ્રોતનું નામ આદાનસ્રોત છે. (૧૬)

સત્રહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—' अइवत्तियं ' ઈત્યાદિ.

ભગવાનને હિંસાકો સર્વથા છોડ કર અહિંસાકા ઉપદેશ દિયા ઉન્હોંને સ્ત્રિયોંકો સકલ કર્મબન્ધકા મૂલ સમઝા, ઇસ પ્રકાર ઉન ભગવાન્ને સંસારકે યથાવસ્થિત સ્વરૂપકો દેખા ।

પ્રાણાતિપાતરૂપ પાપોથી રહિત હોવાથી શુદ્ધ, એવી અહિંસાને ભગવાને સ્વયં અનુસરણ કરી, બીજાઓને પણ હિંસાદિક કાર્યોનો ત્યાગ કરાવ્યો. ભગવાને સર્વ પ્રકારથી કર્મબંધનું કારણ સ્ત્રી વર્ગને જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણી પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞાથી પરિત્યાગ કરી યથાવસ્થિત સંસારના સ્વભાવને જાણી લીધો. (૧૭)

અઠારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ભગવાનના મૂળગુણોનું કથન કરી હવે સૂત્રકાર ઉત્તરગુણોનું કથન કરે છે- ‘ अहाकडं ’ ઇત્યાદિ.

વે ભગવાન્ આધાકર્માદિદોષયુક્ત આહારાદિકો જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોકા બન્ધ સમઝા, ઇસલિયે ઉન્હોંને ઉસકા સેવન નહીં કિયા । તથા ભગવાન્ને પાપકારણ સદોષ અન્નાદિકકો સ્વીકાર નહીં કરતે હુએ પ્રાસુક આહારકા સેવન કિયા ।

પૂછીને અથવા ન પૂછીને સાધુના ઉદ્દેશથી જે કરાયેલ છે તે યથાકૃત આહારાદિક છે, જે અધઃકર્માદિ દોષોથી દૂષિત રહે છે. ભગવાને આ યથાકૃત અધઃકર્માદિદોષદૂષિત આહારાદિકનું સેવન કરેલ નથી, કારણ કે “ આવા પ્રકારના આહારાદિકના સેવનથી આત્મા કર્મોનું ઉપાર્જન કરે છે, અને તેનો બંધ પણ કરે છે ” એવું ભગવાને પોતાના જ્ઞાનચક્ષુથી જોયું. આ રીતના બીજા પણ સદોષ પાપકારણવાળા અન્ન આદિ વસ્તુ ગ્રહણ કરવાનો ભગવાને ત્યાગ કર્યો. તેઓ ફકત નિર્દોષ પ્રાસુક જ આહારાદિક લેતા હતા. (૧૮)

ઉન્નીસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી–' णो सेवइ ' ઇત્યાદિ.

ઉન ભગવાનને દૂસરોંકે વસ્ત્રકા કભી ભી સેવન નહીં કિયા, દૂસરેકે પાત્રમેં ભી ઉન્હોંને ભોજન નહીં કિયા । ભગવાન્ અપમાનકી ગણના નહીં કરકે આહાર બનનેકે સ્થાનમેં આહાર કે નિમિત્ત જાતે થે ।

ભગવાને બીજાઓનાં વસ્ત્રોને પોતાના ઉપયોગમાં નથી લીધાં. તેમજ બીજાના પાત્રમાં ભોજન પણ કીધું નથી, પોતાના અપમાનનો ખ્યાલ કર્યા વિના ભગવાને પોતે સંયમ આરાધનાના નિમિત્ત અદીનમન બનીને ગૃહસ્થોને ત્યાં તેમના ભોજનગૃહે જતા હતા. આમાં ભગવાને એવો ખ્યાલ નથી કર્યો કે આહાર લેવા જવામાં મારૂં અપમાન થાય છે. આવું કરવાથીજ સંયમની સારી રીતે પાલના થાય છે. એવી ભાવનાથીજ તેઓ જાતે આહાર લેવા જતા હતા. (૧૯)

બીસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—' मायण्णे ' ઇત્યાદિ.

ભગવાન્ અશનપાનકે માત્રાજ્ઞ થે, વે કભી ભી મધુરાદિરસોંમેં આસક્ત નહીં હુએ । ભગવાન્ સર્વદા અપ્રતિજ્ઞ રહે । ઉન્હોં ને આઁખેં કભીં ભી, નહીં ધોયીં, ઔર ન ઉન્હોં ને કભી શરીર કો ખજુઆયા ।

ભગવાન સદા અશનાદિકનું સેવન માત્રાનુસાર જ કરતા હતા, કેમ કે તેઓ સ્વયં ' એને કેટલી માત્રાથી લેવાં જોઇએ ' તેનાથી પરિચિત હતા, તથા પ્રભુ કયારેય પણ કોઈ પણ રસમાં ગૃદ્ધિવાળા થયા નથી. ગૃહસ્થ અવસ્થામાં પણ તેઓ રસગૃદ્ધિથી અલિપ્ત રહ્યા હતા. આ કારણે ભગવાને કદી કોઈ રસ વિશેષને લેવાની પ્રતિજ્ઞા અંગીકૃત કરેલ ન હતી. " આજ હું લાડુ જ ખાઇશ " ઈત્યાદિ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા ભગવાને કદિ પણ ધારણ કરેલ ન હતી. શીતળ, પર્યુષિત–પિંડ અને જુની કળથી વગેરેનો આહાર લેવામાં તો તેઓ પ્રતિજ્ઞાવાળા જ રહ્યા, ભગવાને પોતાની આંખોમાં પડેલા રજકણોને બહાર કાઢવા નિમિત્તે પણ આંખોને કદિ મસળી ન હતી, તેમ ડાંસ, મચ્છરના કર-ડવાથી શરીરને કદિ પણ ખંજવાળેલ નથી. (૨૦)

ઇક્કીસવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી પણ—" अप्पं तिरियं " ઇત્યાદિ.

ભગવાન્ માર્ગ મેં ચલતે હુએ ન અપની દષ્ટિ કો તિરછી કરતે થે ઔર ન પીછે કી ઓર વે દષ્ટિપાત કરતે થે, કોઇ કુછ પૂછતા થા તો કોઇ ઉત્તર ભી નહીં દેતે થે, કિન્તુ આગે કી ઓર અપને શરીરપ્રમાણ ભૂમિ કો દેખતે હુએ યતનાપૂર્વક વિહાર કરતે થે ।

ભગવાન્ માર્ગમાં વિહાર કરતી વખતે આડું અવળું જોતા ન હતા, તેમ પાછળ પણ ફરીને જોતા ન હતા, પણ પોતાના શરીરપ્રમાણ ભૂમિને જ જોઇને ચાલતા. વિહારમાં કોઇના પૂછવા ઉપર પણ પ્રભુ કોઇથી બોલતા ન હતા અને યત્નાચારપૂર્વક પ્રભુ વિહાર કરતા હતા. (૨૧)

બાઇસવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—' सिसिरंसि ' ઇત્યાદિ.

માર્ગમેં ચલતે હુએ ભગવાન્ મહાવીર શિશિર ઋતુમેં વસ્ત્ર છોડ કર, દોનોં બાહુઓં કો કન્ધોં પર નહીં રખ કર કિન્તુ દોનોં બાહુઓં કો પસાર કર પરીષહ ઔર ઉપસર્ગો કો સહને કે લિયે યત્ન કરતે થે ।

માર્ગારૂઢ–વિહારમાં રહેતા–ભગવાને એ વસ્ત્રનો ઠંડીના સમયે ત્યાગ કરી દીધેલ. ઠંડીને દૂર કરવા માટે તેઓએ પોતાના બન્ને હાથોને ખાંધ ઉપર રાખ્યા નથી, અર્થાત્ ઠંડીથી પિડાતી વખતે લોકો ડાબા હાથને જમણા કાંધ પર અને જમણા હાથને ડાબા કાંધ ઉપર રાખે છે, જેથી ઠંડીની પીડા એને સતાવતી નથી, પરંતુ પ્રભુએ ઠંડીથી બચવા વસ્ત્રત્યાગ કર્યા પછી પણ એમ કરેલ ન હતું, પરંતુ બન્ને હાથોને ઉંચા કરી તેઓ શીત–પરિષહને સહન કરતા હતા. (૨૨)

તેઈસવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ઉપસંહાર કરતાં કહે છે—'एस विही' ઈત્યાદિ.

ભગવાનને ઈસ પ્રકાર કા આચાર કા સેવન કિયા । ઉન્હોંને યહ આચાર ઈસલિયે પાલા કિ દૂસરે મુનિ ભી ઈસી તરહ આચાર કાપાલન કરે । ઉદેશ સમાપ્તિ ।

સ્વયં હણુવાદિક કાર્યોથી નિવૃત્ત બની બીજાઓને પણ मा हन–मा हन–"મારો નહિ, મારો નહિ" આ પ્રકારનું કહીને તેનાથી નિવૃત્ત કરાવનાર, તથા હેય અને ઉપાદેયના વિવેકથી યુકત અને સર્વથા અપ્રતિજ્ઞ–નિદાનરહિત એવા શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ આ પૂર્વોકત આચાર સ્વયં પાલન કરેલ. એટલે આ રીતે બીજા મોક્ષસાધક (મોક્ષના અભિલાષી) સાધુજન પણ પોતાના સમસ્ત કર્મોનો નાશ કરવા માટે વિચરણ કરે. અર્થાત્—એવા પ્રકારથી એવી વિધિનું પાલન કરી બીજા મોક્ષાર્થી મુનિ પણ પોતાના કર્મોનો નાશ કરવા માટે સંયમમાર્ગમાં લવલીન બને " इति ब्रवीमि " આ પદોની વ્યાખ્યા અગાઉના અધ્યયનોમાં કહેવાયા પ્રમાણે સમજવી જોઈએ. (૨૩)

નવમા અધ્યયનનો પ્રથમ ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૯–૧ ॥

દ્વિતીય ઉદેશ કા પ્રથમ ઉદેશ કે સાથ સંબન્ધપ્રતિપાદન, પ્રથમ ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

નવમા અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશ

આ નવમા અધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુના વિહારનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. એ વિહારમાં પ્રભુની શય્યા અને આસન જે પ્રકારનાં હતાં એ સમજાવવા માટે સૂત્રકાર આ બીજા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરે છે. અહિં જમ્બૂસ્વામી શ્રી સુધર્મા સ્વામીને પૂછે છે–'**चरियासणाइं**' ઈત્યાદિ.

વિહાર મેં ભગવાનને જિન આસનોં કો, શય્યાઓં કો સેવિત કિયા ઉન્હેં કહેં–ઇસ પ્રકાર જમ્બૂ સ્વામી કા પ્રશ્ન ।

ભગવન્! એ તો બતાવો કે ભગવાન શ્રી મહાવીરે વિહાર કરતી વખતે જે જે શય્યા અને આસનનું સેવન કરેલ તે એક જ પ્રકારનાં હતાં કે જુદા જુદા પ્રકારનાં ? (૧)

દ્વિતીય ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

આ રીતે પુછવાથી શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે–'**आवेसण**'ઈત્યાદિ.

સુધર્મા સ્વામી કા ઉત્તર– –ભગવાનને વિહારકાલમેં શૂન્ય ગૃહોંમેં, સભાઓંમેં, પ્રપાશાલાઓંમેં, પણ્યશાલાઓંમેં, કારખાનોંમેં, પુઆલ કી બની કુટિયોંમેં નિવાસ કિયા ।

તે ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ શ્રી મહાવીર ભગવાનની શય્યા અને આસન જુદા જુદા પ્રકારનાં હતાં તેઓ ક્યારેક ઉજડ ઘરમાં, કદી સભા–નગર અથવા ગ્રામવાસીઓએ લોકોને બેસવા માટે અને મુસાફરોને ઉતરવા માટે બનાવેલ સાર્વજનિક આરામગૃહોમાં, ક્યારેક પરવોમાં, ક્યારે–ક્યારેક કોઈ દુકાનોમાં અથવા લુહારની કોડમાં અને ક્યારેક પરાળની બનાવેલી ઝુંપડીમાં નિવાસ કરેલો. "**पलियट्ठाणेसु**" ની સંસ્કૃત છાયા "**पलितस्थानेषु**" છે. આનો અર્થ–**पलितमिव पलितं, कर्म, तस्य, स्थानं=कर्मस्थानं, कर्मादानस्थानं** આ વ્યુત્પતિ અનુસાર કર્મોના આદાનનું સ્થાન–કારખાનું પણ થાય છે ત્યાં. પરાળ આ એક જાતનું ઘાસ છે. (૨)

તીસરી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—" आगंतारे " ઈત્યાદિ

ભગવાનને કભી ધર્મશાલાઓંમેં, ઉધાન સ્થિત ગૃહોંમેં, નગર કે મધ્યભાગમેં, શ્મશાનમેં, શૂન્યગૃહમેં, વૃક્ષમૂલમેં નિવાસ કિયા ।

ક્યારેક ક્યારેક પ્રભુ ગામ અથવા તો શહેરની બહાર બનેલી ધર્મશાળાઓમાં ઉતરતા તો ક્યારેક બગીચામાં રોકાતા. ક્યારેક નગરમાં તો ક્યારેક સ્મશાનમાં, ક્યારેક ઉજ્જડ ઘરોમાં તો ક્યારેક કોઈ વૃક્ષના નીચેજ રહી જતા. આ રીતે પ્રભુના રોકાવાનું કોઈ નિયમિત સ્થાન ન હતું, જ્યાં અવસર મળતો ત્યાં પ્રાસુક સ્થાનમાં રોકાઈ જતા. (૩)

ચૌથી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ભગવાને કેટલા સમય સુધી તપ અને સંયમની આરાધન કરી ? આ પ્રકારની જીજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે-' एएहिं ' ઈત્યાદિ.

ભગવાનને ઈસ પ્રકારકે આવાસોંમેં કુછ અધિક તેરહ વર્ષો તક નિવાસ કિયા, ઔર વહાઁ પર નિદ્રાદિપ્રમાદ ઔર વિસ્ત્રોતસિકા સે રહિત ભગવાન્ ધ્યાનાવસ્થામેં રહે ।

ભગવાને કેટલા સમય સુધી તપ અને સંયમની આરાધન કરી ? આ પ્રકારની જીજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે-' एएहिं ' ઈત્યાદિ.

વિહાર અવસ્થામાં શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીર વસ્તીયોમાં ૧૩ તેર વર્ષથી થોડો ઓછો સમય રહ્યા હતા તેઓ રાતદિવસ સંયમની આરાધના કરતાં કરતાં તપશ્ચર્યામાં તત્પર રહેતા અને પ્રમાદરહિત થઈ સમાધિભાવયુક્ત ધર્મ-ધ્યાનમાં સદા એકરૂપ બની રહતા. (૪)

પાઁચવી ગાથા કા અવતરણ,ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—' णिद्दंपि नो ' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી અધિક સોતે નહીં થે, યદિ નિદ્રાઆને લગતી થી તો ભગવાન્ સાવધાન હોકર જાગતે રહતે થે, અપ્રિતિજ્ઞ ભગવાન્ છદ્મસ્થાવસ્થામેં રાત્રિ કે અન્તિમ પ્રહરમેં અન્તર્મુહૂર્ત્તમાત્ર શયન કરતે થે ।

ભગવાન શ્રીમહાવીર સ્વામીએ કદી અધિક નિદ્રાનું સેવન કર્યું નથી, અર્થાત્ તેઓ નિદ્રાને આધીન બન્યા નથી. જે સમયે નિદ્રા આવવાનો સમય હોય એ સમયે સાવધાન બની પોતાના આત્માને તપ અને સંયમની આરાધનામાં લગાડી દેતા હતા. તેઓ સ્વાપ–સુવાની પ્રતિજ્ઞાથી રહિત હતા, છદ્મસ્થાવસ્થાની છેલ્લી રાત્રે અન્તર્મુહૂર્તકાળમાત્રમાં સ્વપ્નદર્શી બન્યા. (૫)

છઠી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી––‘संबुज्झमाणे’ ઇત્યાદિ.

ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી નિદ્રાકે દોષોંકો અચ્છી તરહ જાનતે હુએ નિદ્રા આનેકે સમય ઉઠ કર, બાહર નિકલ કર, એક મુહૂર્ત ભ્રમણ કર ફિર ધ્યાનમેં બૈઠ જાતે થે ।

નિદ્રાને શ્રી મહાવીર પ્રભુ કર્મ બંધનું કારણ માનીને તેનો ત્યાગ કરતા હતા. કયારે નિદ્રા આવતી તો શીતકાલની રાત્રીમાં મકાન બહાર જઈ મુહૂર્ત માત્ર ધર્મધ્યાનમાં તત્પર બની નિદ્રાના વિજેતા બનતા. (૬)

સાતવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી––‘सयणेहिं’ ઈત્યાદિ.

આશ્રયસ્થાનોંમેં ભગવાન્‌કો ભયંકર, અનેક પ્રકારકે ઉપસર્ગ હુએ ઔર સાંપ, નેવલે તથા ગીધ આદિકે ભી ઉપસર્ગ હુએ ।

શયનમાં–આશ્રયવાળા સ્થાનોમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુ ઉપર ઘોર ઉપસર્ગ ઉપસ્થિત થતા હતા. કયારેક ઉજ્જડ ઘરોમાં રહેવાથી સર્પ વગેરે પ્રાણી તેમજ શ્મશાનમાં રહેવાથી ગીધ વગેરે પક્ષીથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહેવાં પડતાં હતાં ધીર વીર એવા પ્રભુ આ બધાં દુઃખોને સહન કરતા તે ત્યાં સુધી કે જ્યારે ગીધ વગેરે પક્ષીયો તેમના શરીરના માંસને ચાંચોથી ચાવતા તો પણ સમભાવથી બધુ સહન કરતા, પરંતુ તેનું નિવારણ કરતા નહીં. (૭)

આઠવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—‘ अदु कुचरा ’ ઈત્યાદિ.

ચોર વ્યભિચારી આદિ, શક્તિધારી ગ્રામરક્ષક, વ્યભિચારિણી સ્ત્રિયાં ઔર અન્ય પુરૂષ લોગ ભગવાન્‌કો ઉપસર્ગ કરતે થે ।

ચોર, વ્યભિચારી વિગેરે માણસો તરફથી ભારે રીતનો ત્રાસ આપવામાં આવતો, જેનું કારણ એ હતું કે એ લોકો ભગવાનને પોતપોતાના કાર્યોમાં વિઘ્નરૂપ ગણતા, આથી તેઓ ભગવાનને ચાબખાથી મારતા હતા. ગામની રક્ષા કરવા-વાળા પટેલ પસાયતા વગેરે લોકો પણ કે જેના હાથમાં શક્તિ નામનું શસ્ત્ર રહેતું હતું, ભગવાનને લૂટારા, ચોર વગેરે માનતા અને આ કારણે અવનવીન ત્રાસ આપતા. કોઈ કોઈ વખત કામથી મદોન્મત્ત બનેલી એવી સ્ત્રીઓ પણ ભગવાન પાસે એકલી આવતી અને તેમની પાસેથી વિષયભોગની લાલસા જણાવતી. આ કારણે આવી સ્ત્રીઓ પણ ભગવાનની ઉપર અનેક પ્રકા-રના ઉપદ્રવ વરસાવતી. કોઈ પુરૂષવર્ગ પણ ભગવાનનું અતિશય લાવણ્યમય શરીર જોઇ એવી શંકા ધરાવતા કે ‘ અમારી સ્ત્રીઓ આમનું લાવણ્ય-મય શરીર જોઈ અમારાથી વિરકત બની જશે ’ આવો ખરાબ વિચાર મનમાં લાવી એમના ઉપર ત્રાસ વરતાવતા. (૮)

નવમી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી–' इहलोइयाइं ' ઇત્યાદિ.

ભગવાન્ એહલૌકિક પારલૌકિક અનેક પ્રકારકે ઉપસર્ગો કો સહતે થે, ઔર અનેક પ્રકારકે સુરભિ–દુરભિગન્ધોં કો ભી સહતે થે ।

ભગવાન આવા દુઃખો અને ઉપસર્ગોની લેશ માત્ર પરવા ન કરતાં મનુષ્યો દ્વારા કરાતા અનેક ભયંકર ઉપદ્રવો, દેવ અને તિર્યંચોથી કરાતા અનેક કઠોર ઉપસર્ગો, ચાહે તે અનુકૂળ હોય કે પ્રતિકૂળ, તેને સહન કરતા. પુષ્પોની માળા, મલીયાગિરી ચંદનથી ઉત્પન્ન સુગંધમાં, તથાસડેલા સર્પ, તેમજ અન્ય મરેલા પશુઓના સડેલા શરીરોની દુર્ગંધમાં, તથા મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ ઈન્દ્રિયોના શબ્દાદિક વિષયોમાં એમને ન તો રાગ હતો ન દ્વેષ, તેઓ દરેક અવસ્થામાં સમભાવી હતા. (૯)

દસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી–' अहियासए ' ઇત્યાદિ.

ભગવાન્ પાંચ સમિતિયોંસે યુક્ત હોકર અનેક પ્રકારકે સ્પર્શોંકો સહન કિયે, અલ્પભાષી ભગવાન્ સંયમમેં અરતિ ઔર વિષયાનન્દમેં રતિ કો દૂર કર સંયમકે આરાધનમેં પ્રવૃત્ત હુએ ।

પ્રભુ નિરંતર પાંચ સમિતિયોના પાલનમાં સાવધાન રહેતા, અને અનેક પ્રકારના દુઃખોને સહન કરતા. તેઓ સદા હિત મિત અને પ્રિય વચન જ બોલતા, એટલે બહુ જ થોડા બોલતા. સંયમથી અરતિભાવને અને વિષયોથી રતિભાવને દૂર કરવામાં જાગૃત રહેતા. તપ અને સંયમનીજ આરાધનામાં સદા તૈયાર રહેતા. (૧૦)

ગ્યારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી–' स जणेहिं ' ઇત્યાદિ.

શૂન્ય ઘરોંમેં અથવા નિર્જન પ્રદેશોંમેં લોગ ભગવાન્સે વિવિધ પ્રશ્ન પૂછતે થે, પરન્તુ ભગવાન્ મૌન રહતે થે । કભી કભી કોઇ કોઇ જાર પુરૂષ આદિ આ કર ભગવાન્સે પૂછતે થે, પરન્તુ ભગવાન્ મૌન રહતે થે, તબ વે ક્રુદ્ધ હો કર ભગવાન્ કો દણ્ડ મુષ્ટિ આદિસે તાડતે થે;લેકિન ભગવાન્ નિર્વિકાર હો કર સબ

સહ લેતે થે ।

ભગવાન જે સમય વિહારમાં રહેતા અને ઉજ્જડ ઘર વગેરે સ્થળે રોકાતા તો એ સમયે માણસો આવી અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો કરતા. કોઇ પુછતું તમે કોણ છો ? અહિં કેમ રોકાયા છો ? કોઈ કોઇ પુછતું કે તમે ક્યાંથી આવ્યા છો ? વગેરે. આ રીતે પુછનારાઓમાંના કોઈને પણ પ્રભુ કોઇ પણ ઉત્તર આપતા નથી પરંતુ મૌન રહેતા. આજ રીતે કોઇ કોઇ વ્યભિચારી પુરૂષ એકલો આવી ભગવાનને કાંઈ પુછે તો પણ ભગવાન મૌન જ રહેતા, એને પણ કાંઈ જવાબ આપતા નહીં. આથી એ લોકોના દિલમાં ભગવાન પ્રત્યે કષાયપરિણતિ જાગી જતી અને ક્રોધયુક્ત બની આવા માણસો ભગવાનને લાકડીથી કે હાથથી ખુબ માર મારતા, છતાં પણ ભગવાનના દિલમાં તેમના પ્રત્યે બદલો લેવાની વૃત્તિ જાગતી નહીં. ગમે તેવા સમયે પણ તેઓ સમાધિપૂર્વક ધર્મધ્યાનમાં જ તલ્લીન રહી આ બધા ઉપસર્ગોને સહન કરતા. (૧૧)

બારહવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—‘ अयमंतरंसि ’ ઇત્યાદિ.

भगवान्से कभी कोई पूछता– तुम कौन हो ? तब भगवान् कहते मैं भिक्षु हूं । तब वे भगवान् को निकल जाने के लिये कहते तब भगवान् वहांसे चले
जाते । यदि नहीं जानेको कहते तो भगवान् कषाययुक्त उन मनुष्योंके प्रति समभावसे मौन होकर धर्मध्यानमें संलग्न रहते ।

"આ ઉજ્જડ ઘરમાં કોણ ઉતરેલ છે" એ પ્રકારથી જ્યારે પ્રભુને કોઇ પુછતું ત્યારે ભગવાન એની શંકાનું સમાધાન કરવા એટલો જ પ્રત્યુત્તર આપતા કે–હું ભિક્ષુ છું. આ જવાબ પછી પુછનારનો આમાં કોઈ પ્રકારનો સ્વાર્થ ન દેખાતો તો તે ભગવાન સામે ક્રોધિત બની કહેતો કે તમે અહિંથી નીકળી કોઈ બીજા સ્થાન ઉપર તાત્કાલિક ચાલ્યા જાવ. ભગવાન પણ આ પ્રકારની એની વાતથી મધ્યસ્થ ભાવયુક્ત થઈ એવું સમજીને એ સ્થાનનો ત્યાગ કરતા કે 'જ્યાં વિરોધ કરવામાં આવે એ સ્થાનમાં સાધુએ ન રોકાવું જોઈએ. એ જ સાધુનો ઉત્તમ આચાર છે' ત્યાંથી નીકળી જતા. જો તે ત્યાંથી નિકળવાનું નહિ કહેતા તો પણ પ્રભુ પોતાના ઉપર કષાયયુકત થતા તે માણસો પ્રત્યે સમભાવી બની ધર્મધ્યાનમાં મગ્ન રહેતા. ધર્મધ્યાનથી કદી પણ તેઓ ચ્યુત ન થતા. (૧૨)

तेरहवीं गाथाका अवतरण, गाथा और छाया ।

ફરી––' जंसिप्पेगे ' ઇત્યાદિ.

शिशिर ऋतुमें पवनके चलने पर कितनेक अनगार कांपते थे, कितनेक अनगार उस हिमवातसे बचने के लिये निर्वात स्थानकी खोज करते थे ।

શરદીની ૠતુમાં ઠંડા પવનના ચાલવાથી માણસોના શરીરમાં એનો પ્રવેશ થતાં રૂવાડાં ઉભાં થઇ જાય છે, દાંત સામે દાંત અથડાય છે, શરીરમાં કંપારી છુટે છે. આ રીતે ખુબજ મુશ્કેલીથી ઠંડીનું દુઃખ માણસો સહન કરે છે. કોઈ અનગાર તો આ ઠંડીથી બચવા એવા સ્થાનની તપાસમાં રહે છે કે ઠંડા વાયુનો સંચાર પણ ન થઈ શકે અને ઠંડીથી એનો બચાવ થઇ શકે. (૧૩)

ચૌદહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી--'સંઘાડીઓ' ઈત્યાદિ.

ઉસ હિમઋતુમેં કિતનેક અનગાર શીતનિવારણકે લિયે સંઘાટી ઓઢતે થે । પરતીર્થિક તાપસાદિ ધૂની જલા કર શીતવારણ કરતે થે ઔર ગૃહસ્થ લોગ વિવિધ પ્રકારકે વસ્ત્ર ધારણ કરતે થે ।

કોઈ કોઈ સાધુજન ઠંડીના બચાવ માટે પોતા પાસે રાખેલાં વસ્ત્રાદિકથી પોતાના શરીરને ઢાંકી ઠંડીથી રક્ષણ મેળવે છે. કયારેક ઉની કમ્બલ ઓઢી લે છે. તો કયારેક સુતરનાં બે વસ્ત્રોથી પોતાની ઠંડીનું નિવારણ કરી લ્યે છે. પરંતુ જ્યારે ઠંડીનો ઉપદ્રવ વધે છે, ત્યારે ઉની કમ્બલ અને સુતરાઉ વસ્ત્રો ભેળાં કરી ઓઢે છે અને ઠંડીથી પોતાનું રક્ષણ કરે છે. પરતીર્થિક તાપસજન તો આ સમયે લાકડાં બાળી ધુણી ધખાવી એની પાસે બેસી તાપે છે અને એ રીતે કડકડતી ઠંડીથી પોતાની રક્ષા કરે છે. ધનવાળા કોઈ ગૃહસ્થો આ સમયે શાલ દુશાલા ઓઢીને ઠંડીથી પોતાને બચાવે છે. (૧૪)

પન્દ્રહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—" તંસિ " ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ મહાવીરને ઉસ શિશિર ઋતુકે હિમવાતમેં ભી અનાવૃત સ્થાનમેં હી રહ કર હિમસ્પર્શકો સમભાવસે સહતે થે ।

આવા ઠંડીના સમયમાં પણ શ્રી વીર પ્રભુએ સ્વપ્ને પણ એવો વિચાર નથી કર્યો કે મને કોઇ ઠંડીથી બચી શકાય તેવું સ્થાન મળી જાય. આવી કડકડતી ઠંડીના સમયે પણ પ્રભુ તદ્દન ઉઘાડા કે જ્યાં ચારે તરફથી ઠંડી પવનનો સુસવાટો લાગતો હોય તેવા સ્થાને સ્થિત બની યથાખ્યાત ચારિત્રની આરાધનામાં તલ્લીન રહી ઠંડીના ઉપદ્રવને સહન કરતા. કયારેક કયારેક આવી કડકડતી ઠંડીમાં રાત્રીના વખતે વસતીથી બહાર નીકળી જઇ ઉપશાંત ભાવથી ઠંડીના કષ્ટોને સહન કરતા.

આ સૂત્રમાં દ્રવિક શબ્દનો અર્થ–'યથાખ્યાત ચારિત્રનું આરાધન કરવાવાળા' એવો છે. 'द्रावणात् कर्मग्रन्थिनाशनाद् द्रवः' જેનાથી કર્મરૂપ ગ્રંથીનો વિનાશ થાય છે તે દ્રવ–સંયમ અર્થાત્ યથાખ્યાત ચારિત્રછે. આ દ્રવ જેનામાં હોય છે તે દ્રવિક છે. યથાખ્યાત ચારિત્રની આરાધનાથીજ જીવ પોતાના અવશિષ્ટ ચાર અઘાતિયા કર્મોનો નાશ કરી મુક્તિસ્થાન મેળવવા ભાગ્યશાળી બની રહે છે, એના વગર નહીં, એવો શાસ્ત્રસંમત સિદ્ધાંત છે. "अधोविकट" શબ્દ ભીત વગેરેથી રહિત એવા સ્થાનનો વાચક છે. એ સ્થાન કે જેને ભીત વગેરેનો બચાવ ન હોય તેને ઉઘાડું સ્થાન કહેવામાં આવે છે, કેમકે ચારે તરફથી તે બીલકુલ ખુલ્લું હોય છે અને એવા સ્થાનમાં ચારે તરફથી મોટા પ્રમાણુમાં ખુલ્લી હવા આવતી હોય છે. शमिता શબ્દનો અર્થ ઉપશાંત ભાવ છે. રાગ દ્વેષનો સંબંધ જે ભાવમાં નથી તે ઉપશાન્ત ભાવ કહેવાય છે. (૧૫)

સોલહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

હવે સૂત્રકાર આ ઉદ્દેશના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે–' एस विही' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ મહાવીરને ઇસ પ્રકારકે દુઃસહ શીતોંકો અનેકબાર સહા। ભગવાન્કા ઉદ્દેશ ઇસમેં યહ થા કિ દૂસરે સાધુ ભી ઇસી પ્રકાર શીતકા સહન કરેં। ઉદ્દેશ સમાપ્તિ।

સ્વયં હનનાદિ કાર્યોથી નિવૃત્ત બની બીજાઓને પણ **મા हन, मा हन**–"મારો નહિં, મારો નહિં" આ પ્રકારનું કહીને તેનાથી નિવૃત્ત કરાવનાર, તથા હેય અને ઉપાદેયના વિવેકથી યુક્ત અને સર્વથા નિદાનશૂન્ય, એવા શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ આ પૂર્વોક્ત આચાર સ્વયં પાલન કરેલ, માટે આ રીતે બીજા મોક્ષ સાધક સાધુજન પણ પોતાના સમસ્ત કર્મોનો નાશ કરવા માટે સંયમ માર્ગમાં વિચરણ કરે, અર્થાત્ એવા પ્રકારથી એવી વિધિનું પાલન કરી બીજા મોક્ષાભિલાષી સાધુજન પણ પોતાના કર્મોનો નાશ કરવા માટે સંયમ માર્ગમાં લવલીન બને. "इति ब्रवीमि" હે જંબૂ! જેવું મેં ભગવાનથી સાંભળ્યું તેવુંજ કહું છું, પોતાની કલ્પનાથી નહિં (૧૬)

નવમા અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૯-૨ ॥

તૃતીય ઉદ્દેશકા દ્વિતીય ઉદ્દેશકે સાથ સમ્બન્ધકથન, પ્રથમ ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા।

નવમા અધ્યયનનો ત્રીજો ઉદ્દેશ.

આ ત્રીજા ઉદ્દેશથી પહેલાં બીજા ઉદ્દેશમાં સૂત્રકારે ભગવાન શ્રી વીરપ્રભુના શયન અને આસનોનું વર્ણન કરેલ છે. તે ઉદ્દેશમાં એવું બતાવ્યું છે કે તેવી અવસ્થામાં રહેલા પ્રભુએ અનેક પ્રકારના પરિષહ અને ઉપસર્ગો સહ્યા છે. આ ત્રીજા ઉદ્દેશમાં સૂત્રકાર એ સ્પષ્ટ કરશે કે ભગવાને કેવા કેવા પરિષહ અને ઉપસર્ગો સહન કર્યા છે. આથી સર્વ પ્રથમ તૃણસ્પર્શ આદિ પરિષહો સહન કરવાના વિષયનું સૂત્રકાર કથન કરે છે–'तणफासे' ઇત્યાદિ.

ભગવાન્ સર્વદા સભી પ્રકારકે સ્પર્શો કો સહતે થે।

સમ્યગ્ભાવ, અને પાંચ સમિતિથી યુક્ત તે પ્રભુ આતાપના આદિના સમયમાં અનેક પ્રકારના તૃણસ્પર્શજન્ય કષ્ટોને, ઠંડીના ત્રાસજન્ય દુઃખને,

ઉષ્ણસ્પર્શજન્ય વ્યથાઓને, અને ડાંસ તથા મચ્છર આદિના કરડવાથી ઉત્પન્ન થતી તીવ્ર અસહ્ય પીડાઓને સહન કરતા હતા. (૧)

દ્વિતીય ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—' अह दुच्चर० ' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્‌ને દુશ્ચર લાઢ દેશકી વજ્રભૂમિ ઔર શુભ્રભૂમિમેં વિહાર કિયા । વહાં અન્તપ્રાન્ત શય્યા આદિકા ઉન્હોંને સેવન કિયા ।

ભગવાન અનેક પ્રકારના પરિષહ અને ઉપસર્ગોને સહેતા સહેતા વિહાર કરતા કરતા જે દેશમાં પ્રવેશ કરવો મુશ્કેલ છે એવા અનાર્ય લાઢ દેશમાં પહોંચ્યા, ત્યાં વજ્રભૂમિ અને શુભ્રભૂમિ આ પ્રકારના બે ભાગો છે. ભગવાને એ બન્નેમાં વિહાર કર્યો. આ વિહારમાં તેમને પ્રાન્ત-અમનોજ્ઞ-જીર્ણ એટલે પડતર એવા શૂન્ય ઘરોમાં અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવોથી યુક્ત શય્યા-વસતી અને ધૂળ વગેરેથી પરિપૂર્ણ એવાં ધુળીયાં મકાન જેનો તુટેલ ફુટેલ કાઠમાળ છે, અને એવાંજ આસન-ફલક વગેરે મળેલાં જેને પ્રભુએ સમભાવથી પોતાના ઉપયોગમાં લીધેલ. (૨)

તૃતીય ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

આ લાઢ નામના દેશમાં ભગવાનને ઘણાં જ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો સહેવા પડેલા. આ વાત બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—' लाढेहिं ' ઈત્યાદિ.

લાઢ દેશમેં વહાંકે લોગોંને ભગવાન્ કો બહુત ઉપસર્ગ કિયે । કિતનેક તો ભગવાન્ કી તાડના કરતે થે, ઔર કુત્તે ભગવાન્ કો કાટતે થે ઔર ગિરા કર ઉનકે ઉપર ચઢ બૈઠતે થે ।

આ લાઢ નામના દેશવિશેષમાં ભગવાને અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગો સહ્યા. જેમ-તે દેશના અનાર્ય મનુષ્યોએ ભગવાન ઉપર ઉલ્મુક-મશાલ, દંડ, અસ્ત્ર શસ્ત્ર વગેરેથી અનેક પ્રકારે પ્રહારો કર્યા-એમને માર્યા-પીટયા. ત્યાં તેમને અન્ત-પ્રાન્ત આહાર મળેલ. ત્યાં કુતરાઓએ પણ ભગવાનના શરીરને પોતાના તીક્ષ્ણ

દાંતોથી જુદે જુદે સ્થળે બટકાં ભરેલાં. ભગવાનને જોતાંજ એ એમના પર ધસી આવતાં અને બટકાં ભરતાં. (૩)

ચૌથી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—‘ अप्पे जणे ’ ઈત્યાદિ.

બહુત થોડે એસે લોગ થે જો હિંસક મનુષ્યોંકો ઔર કાટતે હુએ કુત્તોં કો રોકતે થે; અધિકતર તો એસે હી મનુષ્ય થે જો ભગવાન્ કો તાડન કરકે ઉનકે ઉપર કુત્તોં કો હુલ્કાતે થે ।

એ દેશમાં એવો કોઈ પણ માણસ ન હતો કે જે ભગવાનને મારવાવાળાઓથી કે કરડતા કુતરાઓથી બચાવે. ઉલ્ટા ત્યાંના લોકો એવી ભાવનાવાળા હતા કે ‘આ મુંડિત સાધુને કુતરાઓ કરડી ખાય’ એવા વિચારથી કુતરાઓને તેમના ઉપર ડચકારીને કરડાવવા માટે છોડી મુકતા. આવા પ્રતિકૂલ અવસ્થાવાળા દેશમાં પણ ભગવાને છ મહિના સુધી વિહાર કર્યો. (૪)

પાંચવીં ગાથાકા અવતરણ, ઔર છાયા ।

ફરી—‘ एलिक्खए जणा ’ ઈત્યાદિ.

લાઢ દેશકી વજ્રભૂમિકે લોગ તુચ્છઅન્નભોજી ઔર ક્રૂર સ્વભાવ કે થે । વહાં પર અન્યતૈર્થિક શ્રમણ લાઠી ઔર નાલિકા લે કર વિહાર કરતે થે ।

જો કે એવા પ્રકારના માણસો ઘણા હતા તો પણ ભગવાને ત્યાંનો વિહાર બંધ કરેલ ન હતો, અને તેઓ વારંવાર ત્યાં વિચરતા અને પ્રતિકૂલ પરિષહ તથા ઉપસર્ગને ધૈર્ય સાથે શાન્ત રીતે સહન કરતા. વજ્રભૂમિમાં ઘણા મનુષ્યો તુચ્છ આહાર કરે છે જેનાથી તેના સ્વભાવમાં ક્રોધજ ભરેલો રહે છે. કોઈ પણ જાતના કારણ વગર પણ તેઓ ક્રોધયુક્ત જ રહે છે. સાધુ સંતોને જોઇ તેમના ઉપર દ્વેષ કરે છે અને કુતરાઓ વિગેરેથી તેમને દુઃખ પહોંચાડે છે.

શંકા—આવી વાત છે તો ત્યાં શાક્યાદિક સાધુ કઇ રીતે વિચરી શકે છે?

ઉત્તર—તે સ્થળે તેવા સાધુ કુતરા વગેરેને જે ભગાડવા માટે અને તેને મારવા માટે પોતાના હાથોમાં પોતાના શરીરપ્રમાણે લાકડી અને પોતાના શરીરથી ચાર આંગળ મોટો એવો દંડ રાખે છે અને વિહાર કરે છે.

શંકા—ભગવાને પણ એ દેશમાં વિહાર કરતાં પોતાના હાથમાં દંડ–લાકડી વગેરે કેમ ન રાખ્યાં?

ઉત્તર—વૃદ્ધ અવસ્થા સિવાય દંડ ધારણ કરવાની આજ્ઞા ભગવાનના શાસનમાં રહેવાવાળા સાધુઓના સિદ્ધાંતમાં નથી, માટે ભગવાને પણ તે સમય તે સ્થળે દંડ વગેરે પાસે રાખેલ ન હતાં. વ્યવહાર સૂત્રમાં પણ એ જ કહેલ છે– “थेराणं थेरभूमिपत्ताणं कप्पइ दंडए वा०” ઈત્યાદિ.

એ સૂત્રમાં “थेराणं” આ પદ રોગી ગ્લાન અવસ્થાનું ઉપલક્ષક છે, માટે સ્થવિર આદિ અવસ્થા સિવાય અન્ય અવસ્થાઓમાં દંડને ધારણ કરવા એ યુક્ત માનેલ નથી, કેમકે એક તો દંડને ધારણ કરવો તે બીજા જીવોને ભયજનક તથા હિંસાને પ્રોત્સાહન આપનાર છે. બીજું શાસ્ત્રમાં દંડ ધારણ કરવાનું કહીં પણ વિધાન નથી. “निहाय दंडं पाणेहिं” આ સૂત્રાંશથી આગળ ચાલી ભગવાને એ સ્પષ્ટ કરેલ છે. માટે એ અવસ્થામાં દંડ ધારણ કરવો એ અયોગ્ય સમજી વીર પ્રભુએ દંડ ધારણ કરેલ ન હતો. જ્યારે બીજા મુનિયોને માટે પણ પૂર્વોક્ત અવસ્થાઓના અતિરિક્ત દંડ ધારણ કરવાની વીર પ્રભુની આજ્ઞા નથી ત્યારે વિચારવાની એ વાત છે કે જ્યાં બીજાને માટે દંડ ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા નથી ત્યાં પ્રભુ પોતે દંડ શી રીતે ધારણ કરી શકે? જે લોકો દંડ રાખે છે તે એવું સમજે છે કે દંડ રાખવો તે મુનિઓનો કલ્પ છે તેથી સદા દંડ ધારણ કરે છે. એમની એ માન્યતા શાસ્ત્રીય માર્ગથી તદ્દન વિરૂદ્ધની છે તો પણ દંડ રાખે છે, આનું કારણ કેવળ પ્રબળ મોહનો વિલાસજ સમજવો જોઈએ. (૫)

છઠી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—“एवं पि” ઈત્યાદિ.

ઉસ લાઢદેશમેં લાઠી ઔર નાલિકા લે કર યદ્યપિ અનય તૈર્થિક શ્રમણ વિહાર કરતે થે તો ભી ઉન્હેં કુત્તે કાટ લેતે થે । યહ લાઢ વસ્તુતઃ બડા હી દુશ્ચર થા ।

લાઢ દેશમાં એવા બળવાન કુતરા હોય છે કે હાથમાં દંડ લઇને વિચરણ કરવાવાળા શાકયાદિક શ્રમણ એને ભગાડે છતાં તે સામે કુદીને કરડે છે. અગાઉ પણ ઘણા શાકયાદિક શ્રમણોને એ કુતરાઓએ કરડી ખાધા છે. ત્યાંના ગામડાં આ કુતરાઓથી દુર્ગમ રહે છે એટલે અપરિચિત કોઇ પણ વ્યક્તિ ત્યાં જઈ શકતી નથી. (૬)

સાતવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

જ્યારે અન્ય સાધુજન દંડ વગેરેથી સજ્જ થઈ ત્યાં વિચરણ કરે છે ત્યારે ભગવાન વીર પ્રભુએ ત્યાં વિહાર કઇ રીતે કર્યો? આ વિષયને સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે—' निहाय दंडं ' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ લાઢદેશકી ઉસ અનર્ય ભૂમિમેં ભી ડંડે આદિકે વિના હી વિચરણ કરતે હુએ સભી પ્રકારકે ઉપસર્ગો કો સહે ।

એ લાઢ દેશમાં વિહાર કરતી વખતે ભગવાને અનેક પ્રકારના પરિષહ અને ઉપસર્ગોને કર્મોની નિર્જરાનું કારણ માની ખુબ જ ધૈર્ય અને સમભાવ સાથે સહન કર્યાં. પરન્તુ છતાં પણ તેમણે લાકડી સરખીએ સાથે ન લીધી, એનું કારણ પ્રાણીયોને અભય આપવાનું હતું. જો એ સમયે પ્રભુ લાકડી વગેરે રાખત તો અન્ય પ્રાણીયોને એનાથી ભય અવશ્ય લાગત જે જૈન મુનિયોને માટે સર્વથા ત્યાજ્ય છે. ભગવાન શારીરિક મમત્વથી તદ્દન રહિત હતા. રક્ષાના સાધનોનો ઉપયોગ તો એ લોકો કરે છે કે જેમને બાહ્ય પદાર્થોથી પોતાના બગાડનો ભય હોય છે. ભગવાન નિર્ભય હતા આથી એમને ન અનાર્યોનો ભય થયો કે ન તો એના તરફથી કરાયેલા ઉપસર્ગ અને ઉપદ્રવોનો. સૂત્રનો શબ્દાર્થ આ પ્રકારનો છે–શારીરિક મમતાથી રહિત એ પ્રભુ ' જીવોને મારાથી ભય ન હો.' આ અભિપ્રાયથી દંડનો અથવા મન વચન અને કાયાની અશુભ પ્રણિધાનરૂપ પ્રવૃત્તિનો સર્વથા પરિત્યાગ કરી. " આ બધા બાહ્ય ઉપસર્ગ અને પરિષહ મારા કર્મોની નિર્જરાના સાધક છે" એવો વિચાર કરી અનાર્યોના સંસર્ગથી વિચલિત ન બનતાં સહન કરેલ. (૭)

આઠવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

દૃષ્ટાન્તદ્વારા સૂત્રકાર એ જ વાતની પુષ્ટિ કરે છે—' नागो ' ઇત્યાદિ.

સંગ્રામકે અગ્રભાગમેં હાથી જૈસે શત્રુસેનાકો જીત કર ઉસકે પારગામી હોતા હૈ ઉસી પ્રકાર ભગવાન્ ભી પરીષહોપસર્ગોકો જીત કર ઉનકે પારગામી હુએ । વિહાર કરતે હુએ ભગવાન્ કભી ૨ ગ્રામકો પ્રાપ્ત નહીં કરતે થે અર્થાત્ ગ્રામસે દૂર અરણ્ય આદિમેં સ્થિત માર્ગપર હોતે ઉસી સમય ગ્રામવાસી અનાર્યલોક આકર ભગવાનકો પરીષહોપસર્ગ કિયે ।

જે રીતે યુદ્ધક્ષેત્રમાં જેમ ગજરાજ શત્રુસેનાને પરાસ્ત કરી એની આરપાર નીકળી જાય છે. બરાબર એ જ રીતે મહાવીર પ્રભુ પણ લાઢ દેશમાં પરિષહ અને ઉપસર્ગરૂપ સેનાને જીતી એનાથી પાર થયા. એક સમયની વાત છે કે જ્યારે ભગવાન વિહાર કરતાં કરતાં એક એવા ગામમાં જઈ રહ્યા હતા કે જે છોડેલા ગામથી ઘણો દૂર હતો અને જ્યાં અગાઉ કદી પણ ગયા ન હતા. એ વખતે જંગલના માર્ગથી જતાં ઘણા અનાર્ય લોકો તેમની પાસે આવ્યા, અને એમના ઉપર અનેક પ્રકારના પરિષહ અને ઉપસર્ગ કરવા લાગ્યા. (૮)

નવમી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

સૂત્રકાર એ પરિષહ અને ઉપસર્ગોને સમજાવવા માટે સૂત્ર કહે છે— ' उवसंकमंत० ' ઇત્યાદિ.

ભગવાન્ વિહાર કરતે હુએ ગ્રામકે સમીપ પહુંચતે થે કિ ગ્રામવાસી લોગ આકર ઉન્હેં દણ્ડે આદિસે તાડિત કરતે થે ઔર કહતે થે કિ યહાંસે ચલે જાઓ ।

એ ગામના એ અનાર્યજન પોત-પોતાના ઘરેથી નીકળી નિયમિત સ્થાન પર રોકાવાના અથવા એક નિયત સ્થાન પર રહેવા આદિના બંધનથી રહીત એવા ભગવાનથી કે જે તે સમય રહેવા માટે તે ગામની તરફ આવી રહ્યા હતા, અને વસતીમાં આવી પણ નહિ શકયા તે પહેલાંજ સામને આવી કહેવા લાગ્યા કે તમે તાત્કાલિક અહીંથી બીજી જગ્યાએ ભાગી જાઓ. એમ કહી એ લોકોએ ભગવાનને લાકડી, હાથની મુઠી વગેરેથી ખુબ પ્રહાર કરેલા. (૯)

દસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—‘ हयपुव्वो’ ઈત્યાદિ.

અનાર્ય લોગ ભગવાન્ કો દણ્ડ આદિસે આહત કર હલ્લા મચાતે થે ।

પ્રભુ જ્યારે રોકાવા માટે એ ગામની પાસે પહોંચ્યા ત્યારે એક તો એ અનાર્યોએ તેમને ગામની બહાર જ દંડ, મુષ્ટિ વગેરેથી માર મારેલો. દંડથી ભાલાથી માટીના ઢેફાથી કે ઠીકરાથી માર મારી શાન્ત થયા તો ફરી તે રાડો પાડી પાડીને કહેવા લાગ્યા કે અરે ભાઇઓ ! જુઓ આ મુંડિત કેવી વ્યક્તિ છે. (૧૦)

ગ્યારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—‘ मंसाणि ’ ઇત્યાદિ.

ભગવાન્‌કે શરીરમેં જહાં કહીં ધાવ થા વહીં યે અનાર્ય લોગ નોંચતે થે ઔર ભગવાન્ કે ઉપર ધૂલિ ડાલતે થે ।

એ અનાર્ય લોકોએ ભગવાનના શરીરને પહેલેથી જ લાકડીઓ તથા હાથ વડે માર મારી ચીરા ઉજરડાવાળું બનાવી દેવા ઉપરાંત કોઈ કોઇ અવયવમાંથી માંસના લોચા પણ કાપી લીધેલા, આ પ્રકારના હિચકારા કૃત્યથી પણ ન સંતોષાતાં લોહી નીતરતા પ્રભુના શરીરને એક બાજુથી બીજી બાજુ ઢસરડવાનું તેમજ ધુળ અને કાંકરાઓથી વધુ દુઃખીત બનાવવાનું કરેલું. (૧૧)

બારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી પણ--'उच्चालइय' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્‌કો કિતનેક અનાર્ય ઉપર ઉઠાકર પટક દેતે થે, કિતને ક ઉન્હેં આસનસે ગિરા દેતે થે; ઇન સભી ઉપસર્ગોંકો કાયોત્સર્ગસ્થિત ધર્મધ્યાનલીન ભગવાન્‌ને સમતાપૂર્વક સહા ।

એ અનાર્ય લોકોને આટલેથી પણ સંતોષ ન થયો હોય તેમ ભગવાનના ક્ષત-વિક્ષત બની ગયેલા શરીરને ઉંચું ઉપાડી ફેંકવામાં પણ બાકી રાખેલ નહીં. પરંતુ ગોદોહિક આસન, ઉત્કુટક (ઉકડુ) આસન અને વીરાસન વગેરેથી ધ્યાનસ્થ થયેલા પ્રભુને એ લોકો ચલાયમાન કરી શકયા નહીં. ભગવાને આ પ્રકારનાં માનવતાવિહોણું અનાર્યોદ્વારા અપાયેલાં કષ્ટોને કેવા પ્રકારે સહન કર્યા ? એને 'वोसट्ठकाए' એ પદથી સ્પષ્ટ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે- આ બધા ત્રાસ અને દુઃખો ભગવાન ધર્મધ્યાનમાં લીન હોવાથી જીતેલા. ધર્મધ્યાનમાં લીનતા હોવાથી જ કાયાના મમત્વનો અભાવ થાય છે જ્યાં ધર્મ-ધ્યાનનો સદ્‌ભાવ હોય છે ત્યાં ગમે તેવાં દુઃખો આવી પડે તો પણ આત્મા વિચલિત થતો નથી. તે પ્રભુ અપ્રતિજ્ઞ-ગમે તેવા આક્રમણ થયા છતાં તેની સામે બચાવ કરવાની કે સામનો કરવાની ભાવનાથી રહિત હતા. (૧૨)

તેરહવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ભગવાને એ અનાર્યોનાં કઠોર વચનોથી તથા મારથી ઉત્પન્ન થયેલ પરીષહોને કઈ રીતે સહન કર્યાં ? આ વિષયનો ખુલાસો સૂત્રકાર દ્દષ્ટાંતથી કરે છે— ' सूरो ' ઈત્યાદિ.

સંગ્રામ કે અગ્રભાગમેં શૂર વીર પુરૂષકે સમાન ભગવાન વહાઁ પર મુખ મોડે બિના આગે આગે વિહાર કરતે થે ।

જે પ્રકારે કવચ ધારણ કરેલ કોઈ એક સબળ સૈનિક યુદ્ધમાં શત્રુઓ તરફથી ભાલાં, તરવાર વગેરે શસ્ત્રોથી થતા પ્રહારોની તેમ જ તેના શરીરના માંસના લોચા બહાર નીકળી જતાં તેની પણ દરકાર ન કરતાં વિજય મેળવવામાં જ તન્મય બની શત્રુઓને હરાવવામાં જ એટલે કે ધ્યેયની પ્રાપ્તિમાં જ મશગુલ રહે છે, અને વેદનાની કે પોતાના શરીરના લબડતા માંસના લોચાની જરા સરખીએ પરવા કરતો નથી, એ જ રીતે એ લાઢ દેશમાં ધૈર્ય વગેરે સદ્‌ગુણરૂપ કવચથી શોભતા અને તેમજ મન, વચન અને કાયાના યોગવાળા ભગવાન મહાવીરે પણ અસહ્ય એવાં દુઃખોને અડોલ રહી સહન કરતાં વિહાર કર્યો. તાત્પર્ય એ કે–જે રીતે કવચ ધારણ કરેલા યોદ્ધાને યુદ્ધમાં શત્રુએ તરફથી કરવામાં આવતા પ્રહાર–વારને બચાવતાં બચાવતાં તે યોદ્ધો પોતાના લક્ષથી જરા પણ વિચલિત બનતો નથી, અને અંતે વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, ઠીક એ જ રીતે ભગવાન મહાવીર પણ એ લાઢ દેશમાં અનાર્યો દ્વારા કરવામાં આવેલ અનેક પ્રકારના ભયંકર ઉપદ્રવો આવવા છતાં પણ ધૈર્ય વગેરે ગુણોથી શોભતા શરીરવાળા હોવાથી આવી પડેલા ઉપદ્રવોને સહેવા છતાં પોતાના ધર્મધ્યાનથી લેશ માત્ર પણ ચલિત બનેલ ન હતા. (૧૩)

ચૌદહવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

આ ઉદ્દેશના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે–' एस विही ' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ મહાવીરને ઇસ પ્રકાર કે ઉપસર્ગ પરીષહોં કો ઇસલિયે સહા કિ દૂસરે મુનિ ભી મેરે દેખાદેખી ઉપસર્ગ–પરીષહોં કે સહનેમેં દઢ રહેં । ઉદેશ સમાપ્તિ ।

આ સૂત્રની વ્યાખ્યા આ અધ્યયનના પથમ ઉદ્દેશમાં કહેવામાં આવી ગઈ છે, માટે ત્યાંથી સમજી લેવી જોઈએ. ‘इति ब्रवीमि’ આનો અર્થ પહેલાં આવી ગયેલ છે. (૧૪)

નવમા અધ્યયનનો ત્રીજો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥૯–૩॥

ચતુર્થ ઉદેશ કા તૃતીય ઉદેશ કે સાથ સંબન્ધકથન, પ્રથમ ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

નવમા અધ્યયનનો ચોથો ઉદ્દેશ

ત્રીજા ઉદ્દેશમાં ભગવાને કેવા કેવા પરિષહ અને ઉપસર્ગો સહ્યા તેનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. આ ચોથા ઉદ્દેશમાં ભગવાને આચરેલી તપસ્યાનું વર્ણન કરવામાં આવશે. આ માટે સર્વ પ્રથમ સૂત્રકાર અવમૌદર્ય તપનું કથન કરે છે—‘ओमोयरियं’ ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ અવમોદરિકા તપ કરતે થે ઔર કભી ભી ચિકિત્સા (ઇલાજ) નહીં કરવાતે થે ।

ભગવાન જો કે કોઈ પણ વાત આદિના પ્રકોપથી ઉત્પન્ન થવાવાળા રોગથી સદા રહિત હતા તો પણ ઉનોદરી તપ કરતા હતા, કારણ કે કર્મોની નિર્જરાનું પ્રધાન સાધન તપ જ છે. તપ વગર કર્મોની નિર્જરા

બની શકતી નથી. તપથી બે લાભ થાય છે-એક તો સંચિત કર્મોની નિર્જરા અને બીજુ સંવરની પ્રાપ્તિ, આ માટે મોક્ષાર્થીઓએ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે તપશ્ચર્યા કરવી જોઇએ એ અનિવાર્ય છે. ભગવાને પણ આ અભિપ્રાયથી તપસ્યા કરવામાં જરા પણ બાકી રાખેલ નથી, અને વધારેમાં વધારે તપસ્યા કરવામાં પોતે પોતાના આત્માને જોડેલો. આ બારામાં એમને અનેક પ્રકારનાં પરિષહ અને ઉપસર્ગો સહેવા પડયા જે સામાન્ય માણસો માટે અસહ્ય હોય છે.

ભાવાર્થ-આથી એ વાત જોવામાં આવે છે કે જ્યારે કોઈ રોગ વગેરેથી પીડા ઉભી થાય છે ત્યારે તે ભુખ્યો રહે છે જેથી તેનો રોગ ઓછો થાય, પરંતુ ભગવાન તો જન્મથી જ રોગાદિકથી રહિત હતા, તો પણ તપ કરવામાં તેઓએ જરા પણ ઉણપ રાખી નથી, તેનું કારણ ફક્ત કર્મોની નિર્જરા કરવાનું હતું. આ પ્રકારે ખાંસી-ઉધરસ વગેરેથી ભગવાન રહિત હતા. તેમના માટે ત્રણ લોકમાં એવી કોઈ પણ વસ્તુ ન હતી કે જે તેમને માટે દુર્લભ હોય, તો પણ જ્યારે કુતરાઓ વગેરે તેમના ઉપર આક્રમણ કરતા અને ઉપસર્ગ આપતા, તેમના શરીર ઉપર ઝપટ મારી કરડતા-અચકાં ભરતા ત્યારે કોઇ પણ ઔષધિનો ઉપચાર પ્રભુ કરતા નહીં. (૧)

દૂસરી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

આ વાતને વધુ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે-'संसोहणं च' ઇત્યાદિ.

ભગવાન્ કભી ભી રેચન ઔર વમનકા ઔષધ નહીં લિયા ઔર ગાત્રાભ્યઞ્જન, સંવાદન ઔર દન્તપ્રક્ષાલન નહીં કિયે ।

ભગવાને કદી પણ સંશોધન-બસ્તિકર્મ-એનીમા અથવા વિરેચક ઔષધી વગેરે દ્વારા મળશુદ્ધિની ક્રિયા, કય-ઉલટી કરાવનારા ઔષધોના ઉપચારથી શરીરની અંદરના કફ વગેરે મેલને બહાર કાઢવો, શતપાક કે સહસ્રપાક તેલથી મર્દન, અથવા ચંદન, કંકુ કે કેશર વગેરેથી શરીરનું લેપન, ગરમ અથવા ઠંડા પાણીથી દ્રવ્યસ્નાન કરવું, આવી બધી ક્રિયાઓનો ભગવાને સર્વથા ત્યાગ કર્યો હતો, કારણ કે આ પ્રકારની ક્રિયાઓ કરવા માટે તેમના આચારથી તેમનો કલ્પ ન હતો દ્રવ્યસ્નાન-દેશસ્નાન તથા સર્વસ્નાનના ભેદથી બે પ્રકારના છે. હાથ પગ વગેરેની શુદ્ધિના સિવાય આંખો અને તેની પાપણોનું પણ પ્રક્ષાલન કરવું એ દેશ-સ્નાન,

અને સમસ્ત અંગ ઉપાંગો સહિત શરીરનું પ્રક્ષાલન કરવું તે સર્વ–સ્નાન. અપ્રાસુક જલથી સ્નાન કરવામાં અપ્કાય જીવોની વિરાધના થાય છે, જેથી સ્નાન કરનારને તપ તેમજ સંયમનો વિઘાત થાય છે. પ્રાસુક જળથી પણ સ્નાન કરવાથી જીવોની વિરાધના એ રીતે થાય છે કે તે પાણી વહેતું–વહેતું જમીનમાં સમાઈ જાય છે, તેમજ જમીનના છિદ્રોમાં ઉતરી જતું હોવાથી તેમાં રહેલા જીવો મરે છે, આ પ્રકારે તેના કષ્ટનું કારણ હોવાથી તેવા પ્રાસુક જળથી કરાયેલ સ્નાન પણ સાધુ માટે ત્યાજ્ય હોય છે. કહ્યું પણ છે—

नोदकक्लिन्नगात्रोऽपि, स्नात इत्यभिधीयते ।
स स्नातो यो दमस्नातः, स बाह्याभ्यन्तरे शुचिः ॥१॥
चित्तमन्तर्गतं दुष्टं तीर्थस्नानैर्न शुद्ध्यति ।
शतशोऽपि वपुर्धौतं सुराभाण्डमिवाशुचि ॥ २ ॥

ફરી પણ–स्नानं मददर्पकरं, कामाङ्गं प्रथमं स्मृतम् ।
तस्मात् कामं परित्यज्य, नैव स्नान्ति दमे रताः ॥१॥

ફરી પણ–" मलमइलपंकमइला, धूलीमइला न ते नरा मइला ।
जे पापपंकमइला, ते मइला जीवलोयंमि " ॥१॥

ભાવાર્થ:–પાણીને શરીર ઉપર ઢોળવું, અથવા તેનાથી શરીરને ધોવું તેનું નામ સ્નાન નથી પણ એવા લૌકિક સ્નાનથી નથી બાહ્ય શરીરની શુદ્ધિ થતી કે નથી તેમ અંદરના આત્માની પણ, આ બન્ને પ્રકારની શુદ્ધિનું કારણ દમસ્નાન છે. પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનને વશ કરવાનું નામ દમ છે. આથી પાંચ ઇન્દ્રિયોને વશ કરવાથી શરીરની અને મનને વશ કરવાથી આત્માની શુદ્ધિ થાય છે. તેનું નામ અભ્યંતર શુદ્ધિ છે. દમસ્નાન આ માટે કહેવાયેલ છે કે જે પ્રકારે જળસ્નાનથી શરીર વગેરે ઉપર લાગેલો મેલ દુર થઈ જાય છે એ પ્રકારે આ દમક્રિયાથી ઈન્દ્રિય વગેરેની નિરર્ગળ પ્રવૃત્તિથી ઉત્પન્ન થયેલ શારીરિક અને આત્મિક અપવિત્રતા પણ જેને મેલ જેવી માની લેવાયેલ છે તે નાશ પામે છે. દમસ્નાન વિના અન્તર્ગત ચિત્તની દુષ્ટતા હજારો તીર્થોમાં સ્નાન કરવાથી પણ નાશ પામતી નથી. જે રીતે દારૂ રાખવાનું ઠામ અનેક વખત સાફ કરવા છતાં પણ તે તેની વાસથી મુકત થઈ પવિત્ર બનતું નથી, તેવી રીતે બહારના સેંકડો ઉપાયોથી ધોવામાં આવેલ આ શરીર પણ કદી પવિત્ર થતું નથી, માટે જે સાધુ દમસ્નાન કરવામાં મસ્ત છે તેવા સાધુ આવા મદ અને દર્પકારી તથા કામના પ્રધાન કારણભૂત આ જળસ્નાનથી દુર રહે છે. આથી જ પ્રભુ આવી રીતથી દુર રહ્યા અને આત્મિક શુદ્ધિની વૃદ્ધિને માટે અગ્રેસર રહ્યા. ભગવાને આવી રીતે ' શરીરને સુખ મળે' આ ભાવનાથી બીજાઓને પ્રેરિત કરી કદી પણ કોઈથી પોતાનું શરીર દબાવરાવ્યું નહિ, અને પોતાના દાંતોનું ધોવું એટલે દાતણ કરવું વગેરે પણ કરેલ નહીં, કારણ કે આ બધી વાતો જૈનદીક્ષામાં હેય–ત્યાજ્ય–માનેલ છે. (૨)

તીસરી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—'विरए य' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ શબ્દાદિ વિષયોં સે નિવૃત, અહિંસક ઔર અલ્પભાષી હોકર વિરતે થે ઔર શીતકાલમેં વૃક્ષ યા લતામણ્ડપ કી છાયામેં બૈઠ કર ધર્મધ્યાન ધ્યાતે થે ।

શબ્દાદિક પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી સર્વથા વિરકત એવા ભગવાન સદા જીવોની અહિંસાના ઉપદેશક હતા. થોડું બોલતા હતા. કદાચ બોલવાનો પ્રસંગ આવતો તો સદા હિત મિત અને પ્રિય વચન કહેતા હતા. કદી કદી શિશિર ઋતુમાં ભગવાન વૃક્ષ, લતામંડપ વગેરેની નીચે બેસી ધ્યાનમાં લીન થતા હતા. (૩)

ચૌથી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી પણ—'आयावइ य' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ ગ્રીષ્મ ઋતુમેં સૂર્યાભિમુખ ઉત્કુટુકાસન (ઉકડુ આસન) સે બૈઠ કર સૂર્યકી તાપના લેતે થે, ઔર નીરસ ઓદન, બેર કા ચૂર્ણ, કુલ્માષ આદિ આદિ સે શરીરનિર્વાહ કરતે થે ।

ગ્રીષ્મઋતુમાં પ્રભુ સૂર્યની સામે ઉત્કુટુક (ઉકડુ) આસનથી બેસી આતાપના લેતા હતા, તથા અન્ત પ્રાન્ત અને પર્યુષિત કોદરાનું અન્ન વગેરે, બોરનું ચૂર્ણ વગેરે તથા કળથી વગેરેથી પોતાના શરીરનો નિર્વાહ કરતા. આ બધા રૂક્ષ આહાર છે. (૪)

પાઁચવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ભગવાને કેટલા દિવસો સુધી રૂક્ષ આહારનું સેવન કર્યું? એને સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે—'एयाणि' ઇત્યાદિ.

ભગવાન્ ઇન નીરસ ઓદનાદિકોં કો સેવિત કરતે હુએ આઠ માસ બિતાયે, કભી અર્દ્ધમાસિક ચતુર્વિધાહારત્યાગરૂપ તપ કિયા ।

ભગવાને એ ઓદન–કોદ્રવ, મંથુ–બોરચુર્ણ અને કલથી, એ ત્રણ પ્રકારના પર્યુષિત-વાસી રૂક્ષ આહાર જે સમયે ગોચરીમાં જે મળી જતું તે લેતા હતા. આ પ્રકારે આઠ માસ સુધી રૂક્ષ આહારનું સેવન કર્યું. ભગવાને પોતાની એ છદ્મસ્થ અવસ્થામાં કદી કદી અર્ધોમાસ, અગર એકમાસ આદિ અનેક ચૌવિહાર તપશ્ચર્યા કરી. (૫)

છઠ્ઠી ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી પણ—' अवि साहिए ' ઇત્યાદિ.

કભી કભી ભગવાન્ અઢાઇ મહીને તક, તો કભી કભી છ મહીને તક પાની ભી નહીં લેતે હુએ ચોવિહાર તપસ્યા કી, ઔર પારણા કે દિનમેં અન્ન પ્રાન્ત ઓદનાદિ સે પારણા કિયે ।

એટલું જ નહી પણ કોઈ કોઈ વખતે બબ્બે અઢી અઢી મહિના સુધી અથવા છ છ મહિના સુધી ચૌવિહાર તપસ્યા કરીને ભગવાન તપમાં લવલીન રહ્યા. પારણાના દિવસે અન્ત પ્રાન્ત અને વાસી ઓદનાદિનું સેવન કરતા હતા. (૬)

સાતવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—' छट्ठेण एगया ' ઇત્યાદિ.

ભગવાન્ સંયમસમાધિકો દેખતે હુએ છઠ, અટ્ઠમ, દશમ ઔર દ્વાદશ તપકા પારણા કરતે થે ।

ક્યારેક ભગવાન છઠ્ઠ કરતા હતા, ક્યારેક અઠમ કરતા હતા, ક્યારેક દ્વાદશભકત કરતા સમાધી ભાવમાં લવલીન રહેતા હતા. (૭)

આઠવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—'नच्चा णं' ઈત્યાદિ.

ભગવાનને પાપકર્મોકા તીન કરણતીન યોગસે પરિત્યાગ કિયા ।

હેય અને ઉપાદેય તત્ત્વના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરે કદિ પણ પોતે પાપકર્મ કર્યા નથી, અને બીજા પાસે કરાવ્યા પણ નથી, તેમજ પાપકર્મ કરવાવાળાનું અનુમોદન પણ કર્યું નથી. (૮)

નવમી ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

હવે ભગવાનની ગ્રાસ-એષણાવિધિને કહે છે-'गामं पविस्स' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ ગ્રામ ઔર નગરમેં પ્રવેશ કરકે ઉદ્ગમદોષ ઔર ઉત્પાદનાદોષ રહિત શુદ્ધ આહારકો ગ્રાસૈષણાદોષકા પરિવર્જન કરતે હુએ ગ્રહણ કરતે થે ।

ગામ અગર નગરમાં પ્રવેશ કરી ઉદ્ગમ અને ઉત્પાદનાના દોષોથી રહિત શુદ્ધ આહારની ગવેષણા કરી. ગવેષણા કરી બાદમાં જ્ઞાનચતુષ્ટયથી મન વચન અને કાય, આ ત્રણ યોગોની શુભપ્રવૃત્તિપૂર્વક એ આહાર કે જે ગ્રાસૈષણાના દોષોના પરિહારથી સારી રીતે શુદ્ધ હોય તેનું સેવન કરેલું. (૯)

દસવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ગ્રાસ-એષણાની વિધિનું કથન સૂત્રકાર ત્રણ ગાથાઓથી પ્રગટ કરે છે,—'अदु वायसा' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ કૌવે ઔર કબૂતર આદિ પક્ષિયોંકો પૃથ્વી પર આહાર કે નિમિત્ત સ્થિત દેખ કર ઉન્હેં બાધા નહીં હો, ઇસ પ્રકારસે માર્ગકે એક ઓરસે ધીરે ધીરે ચલતે હુએ આહારકી ગવેષણા કરતે થે ।

ભગવાન આહાર માટે જે સમયે વિચરણુ કરતા હતા એ સમયે ભૂખથી વ્યાકુળ અને તરસથી દુઃખી એવા કાગડા તથા કબુતરો વગેરે જીવો કે જે ભૂખને સંતોષવા રસ્તામાં જહીં કહીંથી આવી જ્યાં એક જગ્યાએ મળતા હતા. અને બીજા પણ વધુ સંખ્યામાં આવી તેમની સાથે ભળતાં હતાં. આવા પક્ષિઓ ઉડી ન જાય અને તેને જરા પણ કષ્ટ ન પહોંચે આ રીતે સંભાળપૂર્વક એમની બાજુમાંથી ધીરે ધીરે નીકળી જતા તાત્પર્ય એ છે કે—પ્રભુ જે સમયે આહાર લેવા નીકળતા હતા ત્યારે એમના જવા આવવાથી કોઇ પણ જીવને કષ્ટ પહોંચતું નહીં, ત્યાં સુધી કે જે કબુતર વગેરે જીવ માર્ગમાં ચણ ચણતાં આમ-તેમ ફરતાં એ સમયે ભગવાન એમની નજીકથી સાવધાનીપૂર્વક નીકળી જતા. (૧૦)

ગ્યારહવીં ઔર બારહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી—' अदुवा ' ઇત્યાદિ.

બ્રાહ્મણોં યા શાક્યાદિ શ્રમણોં યા અન્ય જીવોંકી વૃત્તિછેદ નહીં હો; ઇસ પ્રકારસે આહારકા અન્વેષણ કરતે થે ।

આ રીતે બ્રાહ્મણ, શ્રમણ, શાકચ, આજીવક, પરિવ્રાજક, તાપસ અને ભિક્ષુક, આમાંથી કોઈને પણ તેમના તરફથી નડતર થતાં નહીં. અને અકસ્માત્ આવી ચડેલ ચાંડાલ, તેમજ દુધની લોભી બીલાડી, કુતરા વગેરેને જોઈ ભગવાન એ કોઈને વિઘ્નરૂપ ન થતાં યતનાપૂર્વક ધીરે ધીરે નીકળી જતા. એમના ચાલવાથી કુંથવા કે કીડી, મકોડી વગેરે સૂક્ષ્મ જીવોને પણ કોઈ કષ્ટ થતું નહીં. (૧૧-૧૨)

તેરહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી–' अवि सूइयं ' ઇત્યાદિ.

ભગવાનકો નિર્દોષ આહાર જૈસા–કૈસા અન્ત પ્રાન્ત ભી મિલતા થા ઉસીકો લે કર સંયમમેં સ્થિત રહતે થે, ઔર યદિ નહાં મિલતા થા તો વે કિસીકી નિન્દા નહીં કરતે થે ।

ભગવાને ભિક્ષા નિમિત્તે જવાના સમયે જે પણ ગૃહસ્થોને ત્યાં શુદ્ધ નિર્દોષ આહાર મળી જતો તેને ગ્રહણ કરતા, ચાહે તે બીલકુલ રૂક્ષ પણ કેમ ન હોય. હીંગ અને જીરૂ વગેરેથી વઘારેલા વ્યંજનાદિથી યુકત એમજ તક્ર–છાસમાં પડેલા મગ અને ચણાની દાળને ભીજાવી વાટી તૈયાર કરવામાં આવેલા પદાર્થનું નામ સૂચિત છે. ભાષામાં એને " दहीवडा " કહેવામાં આવે છે, સૂચિત–પદથી રાયતા, કરંબા વિગેરે પણ લેવાય છે. શેકેલા ચણા વગેરે અન્નનું નામ શુષ્ક છે. પર્યુષિત (વાસી) આહારને, ટાઢી અને જુની અડદની દાળ અને કળથી વગેરેને કુલ્માષ કહે છે નીરસ ધાન્યના ચોખા, અથવા લાંબા વખતથી બનાવેલા સકતુપિંડ–બુક્કસ, અને યવધાન વગેરે, જેને ભાષામાં " जवनी धाणी ' કહે છે, એનેજ પુલાક કહે છે. આહારમાં પ્રભુને દહીવડાં વગેરે મળી જાય તો હર્ષ નહીં અને શેકેલા ચણા વગેરે શુષ્ક પદાર્થ મળે તો કોઈ શોક નહીં. આનાથી બીજી જાતનો કોઈ પણ પદાર્થ ભલે મળે પણ તે નિર્દોષ અને શુદ્ધ હોય તો પ્રભુ એને પોતાના આહાર માટે ગ્રહણ કરી લેતા શુદ્ધ અને નિર્દોષ એવો કોઈ પણ પદાર્થ પ્રભુ પોતાના આહાર માટે ગ્રહણ કરી લેતા, ન મળવાથી પણ સંયમથી પોતાના મનને ચલિત થવા ન દેતા. આહાર મળે તો ઠીક ન મળે તો ઠીક, આ રીતે બન્નેમાં સમભાવ રાખતા. મળવાથી તેઓ આપનાર ગૃહસ્થની અથવા એ ગામની પ્રસંશા ન કરતા, અને ન મળતાં પોતાની કે, ન આપનાર ગૃહસ્થની અથવા એ ગામની નિન્દા ન કરતા. સમભાવથી સંયમ માર્ગમાં એકચિત્ત રહેતા. (૧૩)

ચૌદહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી પણ—' अवि झाइ ' ઈત્યાદિ.

ઉત્કુટુકાદિ આસનસ્થિત ભગવાન્ નિર્વિકાર હો કર ધ્યાન કરતે થે ।

ભગવાન મહાવીર, ઉત્કુટુક (ઉકડુ) આસન, ગોદાહિકાઆસન, અને વીરાસન, આમાંના કોઈ એક આસનથી વિરાજમાન થઈ ધ્યાનમાં તલ્લીન રહેતા. ધ્યાન કરતી વખતે તેમનું શરીર નિષ્કંપ રહેતું. મુખ, નેત્ર વગેરે કોઈ પણ અવયવની હલન ચલનની ક્રિયા થતી નહીં. શરીરની શુશ્રૂષાની ભાવના એમનામાં કદી પણ થતી ન હતી. સદા આત્મશાન્તિની જ ભાવના રાખતા. ધ્યાનમાં ઉર્ધ્વલોક, મધ્યલોક અને અધોલોક, આ ત્રણે લોકના સ્વરૂપના તથા

પન્દ્રહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઓર છાયા ।

ફરી પણ—' अकसाई ' ઈત્યાદિ.

ભગવાન્ કષાય ઔર ગૃદ્ધિ ઔર મમત્વરહિત હો કર ધ્યાન ધ્યાતે થે । ભગવાન્ને છદ્મસ્થાવસ્થામેં ભી કભી પ્રમાદ નહિં કિયા ।

ક્રોધ વગેરે કષાય પરિણતિથી રહિત ભગવાન મહાવીર વિષયોની આસકિતથી અને શબ્દ, રૂપ, અને ગંધ વગેરે પૌદ્ગલિક ગુણોમાં મમતાથી રહીત રહી ધ્યાનનું અવલમ્બન કરતા. જો કે ભગવાન ચાર જ્ઞાનના ધારક હતા આથી છદ્મસ્થ અવસ્થામાં વર્તમાન હતા તો પણ તપ અને સંયમમાં પોતાની શકિતની સ્ફૂર્તિ કરીને તેઓએ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી એક-વાર પણ પ્રમાદ સેવ્યો નથી. જ્યારથી દીક્ષા ધારણ કરી ત્યારથી કેવળજ્ઞાન

પ્રાપ્ત થવાની અવસ્થા સુધી તેઓએ પોતાની છદ્મસ્થ અવસ્થામાં પણ કોઈ વખત પ્રમાદનો અંશ પણ પોતાની પાસે આવવા દીધો નથી.

કોઈ કોઈ આ ગાથાના "सकृदपि प्रमादं नाकार्षीत्" આ વચનને કેવળ ભગવાનની પ્રંશસાપરકજ માને છે. પ્રશંસા પ્રાયઃ વસ્તુસ્થિતિથી રિકત હોય છે. એનું કારણ પણ આ બતાવે છે કે ભગવાન છલેશ્યાધારી હતા, પ્રમાદ-સહિત અને સંયમથી પણ ચ્યુત હતા. આ કારણે તે લોકો "भगवान चुक्या" એવું કહ્યા કરે છે" તેઓનું આ પ્રકારનું કહેવું નિર્મૂળ છે–સત્યથી રહિત છે. માલુમ પડે છે કે આ પ્રકારની કલ્પના કરવાવાળા માણસોને આગમનું આ રહસ્ય જાણ-વામાં આવ્યું નથી કે સમસ્ત તીર્થંકર પોતાના દ્વારા અનુષ્ઠિત તપ અને સંયમની વિધિને પોતપોતાના ગણધરોને કહે છે, આ પ્રકારનું કથન કરવાનો ઉદ્દેશ ફક્ત એજ હોય છે કે બીજા મોક્ષાભિલાષી મુનિ પણ તેમના આ પ્રકારના તપ અને સંયમની અનુષ્ઠિત પ્રવૃત્તિને સાંભળીને અથવા જાણીને મુક્તિમાર્ગમાં ઉત્સાહશીલ બને અને મુકિતનો લાભ કરતા રહે. માટે સમસ્ત આગમોમાં ગણધારોએ જે તીર્થંકરોના ચરિત્રનું સૂત્રરૂપે વર્ણન કરેલ છે તે આ ઉપધાનશ્રુત નામના અધ્યયનમાં અન્ય મુનિજનોના ઉપકાર નિમિત્ત વર્ણન કરેલ છે. આમાં તેમની પ્રશંસા કરવાની વાતજ કયાં છે ? આ વિષયમાં તેમની પ્રશંસા અંગેની કલ્પના કરવી બીલકુલ નિર્મુળ જ છે. કહ્યું પણ છે—

"सव्वे तित्थयरा खलु, नियचरियं जं कहेइ उवहाणे ।
गंथंति गणहरा तं, तहेव नो नूणमब्भहियं" ॥ १ ॥

આ આગમપ્રસિદ્ધ વાત છે કે પોતપોતાના ગણધરો પાસે સમસ્ત તીર્થંકર પોતપોતાના ચરિત્રનું કથન કરે છે. તે ગણધર ઉપધાનમાં તે ચરિત્રનું એ જ રૂપથી (ન ઓછું ન વધારે) ગ્રથન કરે છે. (૧)

આ જે કહેવાયું છે કે ભગવાન છ લેશ્યાવાળા હતા તે પણ કહેવું યુકિતસંગત નથી, કારણ કે સ્વભાવતઃ ધર્મપ્રકૃતિસંપન્ન પ્રભુને ફકત ધર્મલેશ્યા માત્રનો જ સદ્ભાવ હોય છે, પાપ–લેશ્યાનો નહીં. તેજ, પદ્મ, અને શુકલ, આ ત્રણ લેશ્યાઓ ધર્મલેશ્યા કહેવાય છે. કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ, અધર્મ–લેશ્યા (પાપ–લેશ્યા) છે. એ અધર્મ–લેશ્યાઓનો ત્યાં લેશ માત્ર પણ સદ્ભાવ દેખવામાં આવતો નથી. કેમકે એ જ ઉદ્દેશમાં—

"णच्चा णं से महावीरे, णो चिय पावगं सयमकासी ।
अन्नेहिं वा न कारित्था, कीरंतंपि नाणुजाणित्था ॥" (૯–૮)

આ આઠમી ગાથા દ્વારા એ વાત સ્પષ્ટ કરેલ છે કે જ્યારે ભગવાને પોતે કદી પાપ કરેલ નથી, અને ન બીજાથી કરાવેલ, તથા કરવાવાળાઓને અનુમોદન પણ આપ્યું નથી. આ પ્રકારે જ્યારે તેઓ તીન કરણ અને ત્રણ યોગથી પાપના

ત્યાગી રહ્યા તો પછી તેમનામાં પાપલેશ્યાઓનો સંબંધ કલ્પિત કરવો તે બીલકુલ મૂર્ખતાપૂર્ણ છે. આ માટે એ વાત અવશ્ય માનવી જોઈએ કે ભગવાનમાં અધર્મલેશ્યા માટે જરાસરખુંએ સ્થાન સંભવિત નથી.

"भगवान चुक्या" આ પ્રકારનું કહીને જે એ વાત સિદ્ધ કરવા ઈચ્છે છે કે ભગવાન પ્રમાદવશથી સંયમથી સ્ખલિત થયા છે. આ કહેવું પણ એક તરેહના ઉન્માદનો પ્રલાપજ છે, કેમકે–"छउमत्थो वि परक्कममाणो न पमायं सइंपि कुव्वित्था" માલૂમ થાય છે કે આવું આગમનું વચન તેની દ્રષ્ટીમાં આવ્યું નથી, નહીં તો તે આ પ્રકારનો વ્યર્થ પ્રલાપ ન કરત. આવી રીતે જાણ્યા પછી પણ જે પોતાની હઠાગ્રહતા ન છોડે તો તેને માટે કહેવાનું શું હોય ? એવા જીવ પ્રબળ મોહથી અંધ બનેલ છે, જે જાણીબુજીને પણ વાસ્તવિક વસ્તુસ્થિતિથી અજાણ રહે છે. એવા જીવો ઉપર સમ્યગ્દષ્ટી જીવ કેવળ દયા સિવાય પોતાના તરફથી બીજું શું કરી શકે ? હવે આ વિષયમાં અધિક કહેવાની જરૂરત નથી. (૧૫)

સોલહવીં ગાથાકા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

ફરી પણ–'सयमेव' ઈત્યાદિ.

માયારહિત ભગવાન્ સ્વયમેવસંસારકા સ્વરૂપ જાનકર સ્વયં સંબુદ્ધ હો તીર્થપ્રવર્તન કે લિયે ઉધત હુએ । ભગવાન્ કર્મો કે ક્ષયોપશમ, ઉપશમ ઔર ક્ષય સે સમુદ્ભૂત આત્મશોધિ દ્વારા મનોવાક્કાયયોગ કો સ્થિર રખ કર, કષાયાગ્નિ કે પ્રશમન સે શીતીભૂત હોકર યાવજ્જીવ પાઁચ સમિતિ ઔર તીન ગુપ્તિ સે યુક્ત રહે ।

માયાચારીની પ્રવૃત્તિથી સર્વથા રહિત ભગવાન મહાવીરે પોતાની જાતે આ સંસારનું સ્વરૂપ ભલી–ભાંતિથી જાણી પરિત્યાગ કર્યો. તેઓએ સંસારની અસારતાનો પાઠ બીજા કોઈ પાસેથી શીખેલ ન હતા. કેમકે તીર્થંકર સ્વયંબુદ્ધ હોય છે. સાંસારિક અસારતા ચિત્તમાં ચડતાં દીક્ષાના ભાવ થતાં જ લોકાન્તિક દેવોનું શીઘ્ર આગમન થાય છે. એ આવીને પ્રભુથી તીર્થ-પ્રવૃત્તિ કરવા માટે પ્રાર્થના કરે છે જો કે ભગવાન તીર્થપ્રવૃત્તિ કરવા માટે પહેલેથી જ તૈયાર રહે છે તો પણ લોકાંતિક દેવોનો એવો પરમ્પરાગત નિયોગ–આચાર–છે કે પ્રભુ જ્યારે દીક્ષા લેવા માટે ઉદ્યત હોય છે ત્યારે તે આવીને પોતાની પરમ્પરાગત આ નિયોગની પૂર્તિ કરે છે. કહ્યું પણ છે—

" आदित्यादिर्विबुधविसरः सारमस्यां त्रिलोक्या,
मास्कन्दन्तं पदमनुपमं यच्छिवं त्वामुवाच ।
तीर्थं नाथाऽलघुभवभयच्छेदि तूर्णं विधत्स्वे,
त्येतद्वाक्यं त्वदाधिगतये नाकिनां स्यान्नियोगः " ॥ १ ॥

હે ભગવાન્! સારસ્વત આદિત્ય આદિ આઠ પ્રકારના લોકાંતિકદેવો અનુપમ અને ત્રણે લોકમાં સારભૂત એવા શિવપદ–મોક્ષપદ–ને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉદ્યત–તૈયાર થયેલ આપની પાસે આવીને આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરે છે કે–" હે નાથ! આ સંસારરૂપી મહાભયને નષ્ટ કરવાવાળા તીર્થની આપ શીઘ્ર સ્થાપના કરો " આ પ્રકારની તેઓની પ્રાર્થના આપને માટે નિવેદનમાત્ર છે, કેમકે આપ તો સ્વયંબુધ્ધ છો. તે દેવોનો આ કેવળ પરંપરાગત આચાર છે. (૧)

ભગવાન પોતાના ચારિત્રમોહનીયરૂપ કર્મના ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને સર્વથા ક્ષયથી આત્માની શુદ્ધિ કરી ચારિત્ર અંગીકાર કરી, દીક્ષા ધારણ કરી મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિને સુપ્રણિધાનયુકત કરતાં કરતાં કષાયરૂપી અગ્નિના પ્રશમથી અત્યંત શીતળ બન્યા અને જીવનપર્યન્ત પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી યુક્ત શોભિત થયા. (૧૬)

સત્રહવીં ગાથા કા અવતરણ, ગાથા ઔર છાયા ।

હવે સૂત્રકાર ઉપસંહાર કરતાં કહે છે—' एस विही ' ઈત્યાદિ.

ભગવાનને ઈસ પ્રકાર કે આચાર કા વારંવાર પાલન કિયા । ભગવાનને યહ આચાર ઈસલિયે પાલા કિ દૂસરે ભી સાધુ મેરે દેખાદેખી ઈસી પ્રકાર સે આચાર કા પાલન કરેં । ઉદેશ સમાપ્તિ ।

આ સૂત્રની વ્યાખ્યા પ્રથમ ઉદ્દેશમાં કહેવાઈ ગયેલ છે, એટલે ત્યાંથી સમજી લેવી જોઈએ. (૧૭)

નવમા અધ્યયનનો ચોથો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૯–૪ ॥

અધ્યયનના વિષયોનો ઉપસંહારઃ—

આ અંતિમ શ્લોકદ્વારા ટકીકારે આ નવમા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશમાં વર્ણવવામાં આવેલા વિષયના ઉપસંહાર રૂપે કથન કરેલ છે. તેઓ બતાવે છે કે શ્રી સુધર્માસ્વામીએ પહેલા ઉદ્દેશમાં ભગવાનના વિહાર બાબત, બીજા ઉદ્દેશમાં એમના શયન અને આસન બાબત, ત્રીજા ઉદ્દેશમાં ઘોર પરિષહ અને ઉપસર્ગો સહેવા બાબત, અને ચોથા ઉદ્દેશમાં ઘણા પ્રકારના કઠણ અભિગ્રહોથી મળેલ આહારનું વર્ણન કરેલ છે. (૧)

વિક્રમ સંવત ૨૦૦૨ મહાસુદિ ૧૩ ગુરૂવાર પુષ્ય નક્ષત્રમાં આ ટીકા પૂર્ણ થઈ છે. (૨)

આ આચારાંગસૂત્રના ઉપધાનશ્રુત નામના નવમા અધ્યયનની આચાર-ચિંતામણિ-ટીકાનો ગુજરાતી અનુવાદ સંપૂર્ણ ॥ ૯ ॥